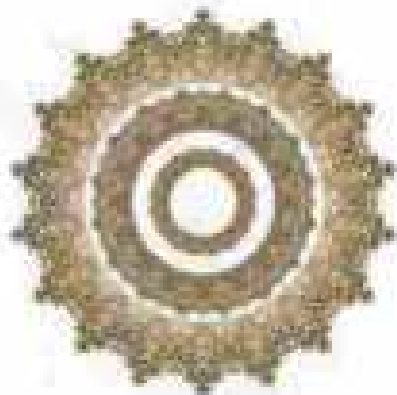

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
АЛИШЕР НАВОЙИ НОМИДАГИ ТИЛ ВА АДАБИЁТ ИНСТИТУТИ

АЛИШЕР НАВОЙИЙ

Шола асарлар тўплами

Ўн жилдлик

Ўзбекистон Мағбуот ва ахборот агентлиги
Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи
Тошкент — 2011

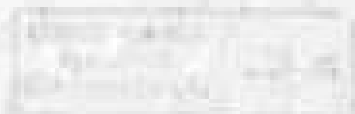
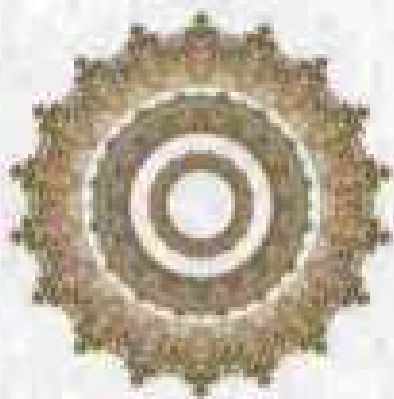
АЛИШЕР НАВОЙ

Шўла асарлар тўплами

Олтинчи жилд

Хамса

Ҳайрат ул-аброр
Фарҳод ва Ширин

1915-1916 - 4/10/16 - 4/10/16

10 38616/6
4/10

10.11.15
318
Allison Nandy
nandy@uk.ac.uk
Oxford, UK

Ҳайрат
ул-аброр

Бисмиллоҳир раҳмонир раҳим,
 Риштаға чекти неча дурри ятим'

Ҳар дур анга жавҳари жондин фузун,
 Қиймат аро икки жаҳондин фузун.

Риштаси худ иқди жаҳон риштаси,
 Дема жаҳон риштаси, жон риштаси.

Ганжи бақо зикрига улким етиб,
 Бу дур ила риштани тасбиҳ этиб.

Ришта эмас, турфа камандедур ул,
 Давлату дин сайдиға бандедур ул.

Қайси каманд, ўлмади ҳаргиз каманд,
 Равзаи фирдавс ғазолиға банд.

Бал ариғедурки оқар жон суйи,
 Йўқ, демаким жон суйи, ҳайвон суйи.

Ул сув яқосида алифдин шажар,
 Шамрасидин ул шажар узра самар.

Йўқки, ўшул риштаи гавҳар баҳо,
 Ганжи илоҳийға эрур аждаҳо.

Ёки булар барчаси таъвил эрур,
 Арши муалло аро қандил эрур.

Балки бу қандил аро айлаб аён,
 Боғи аҳад фохтаси ошён.

Йўқки, эрур махзани ваҳдатқа йўл,
 Йўлу не йўл, асру яқин йўлдур ул.

Лекин эрур ҳам қатиғу ҳам махуф,
 Ўйлаки ожиздурур ондин вуқуф.

Қилғучи бу бодия қатъига майл,
Аҳли қабулу рад эрур икки хайл.

Азмига чун қўйди қадам аҳли рад,
Раҳбари тавфиқдин ўлмай мадад.

«Бо»си ибодин урар аввал сало,
«Ё»ки дегай ло не бўлур жуз бало.

«Син»и наҳанг арқосининг арраси,
Юз кеманинг офати ҳар парраси.

«Син» била «мим»и йўлида кўр ҳумум,
Йўли ҳумум анинггу ели самум.

«Мим»и йилони дамидин ўт сочиб,
Йўл бошида ётибон оғзин очиб.

Уч «алиф», уч «лом»и солиб рустахез,
Олти жиҳатдин чекибон тиғи тез.

«Ҳе»лар учи қатл ишида тез ўлуб,
Румҳ учидек ҳар бири хунрез ўлуб.

«Ре»лариким зоҳир этиб иқтирон,
Фош ўлуб ондин зарари бегарон.

«Ҳе»си ҳалок этгали қуллобваш,
Маҳлака қалби аро қуллобкаш.

«Нун» чекиб эл саҳми учун ёсини,
Балки бақо зарфи учун досини

«Ё»си муҳолиф сори ҳарфи нидо,
Яъни, эт оллимда ҳаётинг фидо.

Нуқталари ул йўл аро тошлар,
Тошлар ўлмайки, кесук бошлар.

«Мим»лар анда гириҳ узра гириҳ,
Жазмлар анда зириҳ узра зириҳ.

Ҳар сори «ташдид» тааддуд била,
Зоҳир ўлуб элга ташаддуд била.

Ҳар негаким нозири мақсуд ўлуб,
Аҳли назар кўзига мардуд ўлуб.

Лек қачон қатъига аҳли қабул,
Азм қилиб айласа ул ён нузул,

«Бо»си бурун «бо»и башорат дурур
Шамраси кирмакка ишорат дурур.

«Син»и саломат йўлининг зинаси,
Балки саодат юзи оинаси.

«Мим»и очиб манзили мақсадга йўл,
Балки бу манзил аро сарчашма ул.

Ҳар «алиф»иким еридур жон аро,
Шамъ ўлуб ул тоза шабистон аро.

«Лом»лари борча ливойи зафар,
Бериб анга жилва ҳавойи зафар.

«Ҳо»си ҳувиятни қилиб жилвагаҳ,
«Лом»и била қойили «Ал-мулку лаҳ».

Равзаи жаннатга эшик «ро»лари,
Гунҷаи ваҳдатга бешик «ҳо»лари.

«Мим»ки «нун»дин қилибон интиҳо,
Жонга қўюб миннати бемунтаҳо.

«Ё» била «мим»и қилиб изҳори ям
Айлагали ғарқай баҳри карам.

Нуқтау ташдид анга чақмоқу тош,
Қилмоқ учун партав «алиф» шамъи фош.

Жазми солиб тавқ кўнгул бўйнига,
Нуқта бақо дуррини жон қўйнига.

Ҳам ҳаракотидин ионат етиб,
Етгали мақсудқа таҳрик этиб.

Ҳам саканоти қилиб ифшо суқун,
Анда таваққуфқа бўлуб раҳнамун.

Сойири чун пўяға гомин очиб,
Гардидин атрофиға жонлар сочиб.

Бош-аёғи боштин-аёқ жон бўлуб,
Бошдин-аёғ жон неки, жонон бўлуб.

Азмида ул қавмға доғ узра доғ,
Қатъида бу хайлға боғ узра боғ.

Ҳикмати ул қаҳр аро, бу лутф аро,
Ушбуки тўлғай икки меҳмонсаро.

То агар ўт солса жалолияти,
Лутф ила урғай сув жамолияти.

Истабон, эй хаста Навоий, наво,
Бўйла сафарға қилур эрсанг ҳаво.

Йўл ёмону яхшисидин ема ғам,
Бисмиллоҳ, дегилу қўйғил қадам.

«Хайру саноин лимуфизил-карам»,
Ким карамидин эрур эл муҳтарам.

II

*Ул холиқ ҳамдиким, махлуқот тасвириға анинг қалами сунъи чеҳракушодурур
ва маснуот таҳририға анинг хомаи ҳикмати жамолафзо ва ҳар кўнгул
ғунчасиға бир ҳусн гули сори анинг силсилаи шавқидин вобасталиқ
ва ҳар кўз ахтариға бир қош ҳилоли сори анинг риштаи
муҳаббатидин пайвасталиқ¹.*

Ҳамд ангаким вожиби биззот эрур,
Ҳомид анинг зотиға заррот эрур.

Ваҳдати зотиға қуёшдек тонуқ,
Заррадин афзуну қуёшдин ёруқ.

Жисм сипеҳрини масир этгучи,
Руҳ қуёшини мунир этгучи.

Гулшани фирузани чеккан баланд,
Гулларидин меҳрни гулдастабанд.

Ҳар сори анжум гуликим очилиб,
Кўкка бу гулдастасидин сочилиб.

Минтақа бирла фалаки ложувард,
Сунъи бисотида ики тахта нард.

Солмоқ учун тоқи сипеҳр ичра шайн,
Ою қуёшдин қилибон каъбатайн.

Тахта келиб чархи мунаққаш анга,
Бурж ҳисобидин ики шаш анга.

Тун кун ила муҳра намудорлиқ,
Анжум ила тахта садафкорлиқ.

Даҳрда ҳар нақши савобу қусур,
Борчаси бу нарддин айлаб зуҳур.

Кўргузубон нақши хасису шариф,
Мисли қазову қадар икки ҳариф.

Чун очибон субҳ узори гулин,
Зулф этиб ул юз уза тун сунбулин.

Ул юз ўлуб даҳрға кофурбез,
Устида ул зулф бўлуб мушкрез.

Оқу қаро узра бериб иштиҳор,
Мушк ила кофурини лайлу наҳор.

Чун ясабон ҳужраи тори димоғ,
Ақлдин ул ҳужрада ёқиб чароғ.

Ришта анга тори иноят бўлуб,
Шуъла анга нури ҳидоят бўлуб.

Андин олиб нур кўнгул маскани,
Лек ўчуруб ишқ елидин ани.

Ишқ елин еткурубон тунду тез,
Ақл алочуғин этиб рез-рез.

Ҳам учуриб зуҳду вараъ хирманин,
Ҳам совуруб сабру сукун масканин.

Боғи хирад нахлини хошок этиб,
Баҳри бало мавжини кўлок этиб.

Дарду бало ўтини тез айлабон,
Тез неким, чархситез айлабон,

Васл саҳобин чу қилиб қатрабор,
Айлабон ул ўтға сукун ошкор.

Ҳусн қуёшин қилиб офоқсўз,
Партавини айлади оламфурўз.

Дема қуёш, равзаи ризвон дегил,
Равза ичинда гули хандон дегил.

Жилваси жон гулшани оройиши,
Кўрмаги маҳзун кўнгул осойиши.

Зотиға жуз лутфу сафо бермаин,
Лекин анга бўйи вафо бермаин.

Ул чу вафо рангидин озод ўлуб,
Аҳли вафо жониға бедод ўлуб.

Кимга вафодин берибон чошни,
Бир нафас олмай кўзидин ёшни.

Кимки иши ғайри вафо қилмаин,
Баҳра анга ғайри жафо қилмаин.

Ишқни жон риштасига банд этиб,
Васл кўнгул ториға пайванд этиб.

Водийи ҳажр ичра солиб кўр хатар,
Хору гиёҳини қилиб ништар,

Лоласини шуълаи оҳ айлабон,
Сабзасини заҳргиёҳ айлабон.

Лола била сабзаси бу навъ бум,
Ели эмас мумкин анинг жуз самум.

Ул ел эмасдур бу биёбон ўти,
Бил бу биёбон ўти — ҳижрон ўти.

Кимники бу шуъла била куйдуруб,
Кўкка ҳамул эл кулини совуруб.

Кимни кул айлаб бу самуми бало,
Дарду бало кўзгуси ториб жило.

Чун солиб ул кўзгу аро тобу нур,
Ишқ юзига бериб андин зуҳур.

Доирани жуз бу сифат тузмайин,
Силсилани бир-биридин узмайин.

Бир-бирига бўйла тузуб марҳала.
Силсилаға боғланибон силсила.

Айлади сокин кураи хокни,
Сойир этиб давраи афлокни.

Токи муҳит ўрниға афлок эрур,
Маркази онинг кураи хок эрур.

Лутфи била борчаға мавжудлуқ,
Қаҳридин-ўқ бўлғуси нобудлуқ.

АВВАЛҒИ МУНОЖОТ

*Ҳақнинг аввалиятидаким, хирад анга соний билмас, балки аввал
ва охир эли сано десалар анга лойиқи соний топилмас ва мумкинот
гулшанидағи гулларнинг адам шабистонидин вужуд гулистониға
келмагининг сифати ва коинот бозоридағи дурларнинг хафо саҳобидин
зуҳур дарёсига тушганининг маърифати¹.*

Эй санга мабдаъда абаддек азал,
Зоти қадиминг абадий ламъязал.

Не бўлуб аввалда бидоят санга,
Не келиб охирда ниҳоят санга.

Аввал ўзунг, охиру мобайн ўзунг,
Борчаға Холиқ, бориға айн ўзунг.

Андаки бор эрди ниҳон бу жаҳон,
Балки ниҳон доғи жаҳондек ниҳон.

Не сочибон кун юзи барги суман,
Не кечанинг турраси мушки Хўтан.

Не очибон кўкда шафақ лолалар,
Не ёғиб анжумдин анга жолалар.

Не еру не ер юзида бир киши,
Не кўку не ғайри ситам ер иши.

Хусн ўти ҳангомафурўз ўлмайин,
Ишқ элига мояи сўз ўлмайин.

Ёрумайин шамъ ила кошонае,
Куймай анинг ишқида парвонае.

Жилваи ноз айламайин гул ҳануз,
Замзама чекмай анга булбул ҳануз.

Демаки наргис кўзи масти хароб,
Балки адам гулшанида масти хоб.

Хум боши муғ дайрида очилмайин,
Аҳли вараъ хирқа гарав қилмайин.

Ишва била муғбачаи майфуруш,
Зухд элини айламайин дурднўш.

Кўргузуб орому сукун баҳри зот,
Мавж аён айламайин мумкинот.

Сен эдингу бас, яна мавжуд йўқ,
Жилва қилиб ўзунгга ўз ҳуснунг-ўқ.

Мазҳар ўлуб ҳуснунгга миръоти ғайб,
Жилва қилиб анда хаёлоти ғайб.

Нозир ўзунг эрдингу манзур ўзунг,
Ишқинга хуш, ҳуснунга мағрур ўзунг.

Бирлик эдию ададе йўқ эди,
Бирдин ўзга аҳаде йўқ эди.

Йўқ эди худ илминга ижмоли зот,
Монии тафсили шуюну сифот.

Лек ўшул чеҳраи ушшоқсўз,
Ким анга ҳар ламъадур офоқсўз,

Қилди мазохирда хаёли зухур,
Топқали ул ҳусн камоли зухур.

Жилваи ҳуснунгга чу йўқ эрди ҳад,
Кўзгу керак бўлди анга беадад.

Очти бу гулшанники рангин эрур,
Ҳар гул анга ойинаи Чин эрур.

Жилваи ҳусн ўлғали зоҳир анга,
Бўлди бу миръот мазохир анга.

Восита бу эрдик қилдинг тамом,
Кўкни тўқуз лавҳаи ойинафом.

Бўлди сафо важҳида ҳар ахтаре
Кўзгу киби ҳуснунг учун мазҳаре.

Меҳр юзин ойинаранг айладинг,
Юзда кусуфин анга занг айладинг.

Кўкни қилиб сафҳаи мину киби,
Айладинг ул сафҳани кўзгу киби.

Боғчасин даҳрнинг эттинг назиҳ,
Панжараси бўлди мусаддас гириҳ.

Сунъунг этиб конни муламмаъгуҳар,
Ҳукмунг этиб тоғни мурассаъкамар.

Торти ёғин риштаси чун баҳри соф,
Ел илигин қилдинг анга ҳуллабоф.

Ел била чирмаштурубон тийра гард,
Чарҳдек эттинг ани гетинавард.

Мунча ғаройибки мисол айладинг,
Борчани миръоти жамол айладинг.

Ганжинг аро нақд фаровон эди,
Лек боридин ғараз инсон эди.

Турфа каломингға доғи комил ул,
Сирри ниҳонингға доғи ҳомил ул.

Кўнглига қилдинг чу яқин ганжи қисм,
Жисмини ул ганжга қилдинг тилисм.

«Каррамано» келди маноқиб анга,
«Аҳсани тақвим» муносиб анга.

Маърифатинг ким қила олмай сифат,
Қилдинг ани орифи ул маърифат.

Илмиға ҳар зотни хайл айладинг,
Зотиға оламини туфайл айладинг.

Ё Раб, ўшул ганжки маҳрам анга,
Кимса эмастур, магар одам анга.

Айла Навоийни бурун одамий,
Ким бўла олғай бу ҳарам маҳрами.

Ончаки розингга амин қил ани,
Ҳарне қилурсен яна сен бил ани.

IV

ИККИНЧИ МУНОЖОТ

*Махлуқот зеболарининг жилваи зуҳуридаким, холиқи ашйё азамати даргоҳиға
ондин суде етмас ва мавжудот раъноларининг ҳодисаи футуридаким,
воҳиди доно жабарути боргоҳиға кимса андин зиёнбуде тасаввур этмас!*

Эй бори мавжудға сендин вужуд,
Балки вужуд аҳлиға файёзи жуд.

Катми адамдин неки мавжуд ўлуб,
Сожид ўлуб, сен анга масжуд ўлуб.

Кимки боши саждада — масжудисен,
Кимки юзи қиблада — маъбудисен.

Мунчаки афлок сабуксанг эрур,
Ё кураи хок куҳанланг эрур.

Сендин алар жунбишу ороми ҳам,
Ўйлаки, ижоди ҳам, эъдоми ҳам,

Гунбади мино била тоқи сипеҳр,
Ким анга шамъ анжум эрур, шамса — меҳр.

Даркида қосир бўлубон ҳислари,
Чун кўрубон ақл муҳандислари.

Бўлмади юз ончаға меъморлиқ,
Санъатинг устодиға душворлиқ.

Ё десанг ул вазъга етсун халал,
Қаҳринга бордур бу халал филмасал.

Тунд ел оллинда овуч хокдек,
Илдиirim ўтрусида хошокдек.

Сарсари қаҳринг чу бўлуб кўҳкан,
Тоғ булут янглиғ бўлуб наъразан.

Соврулубон кўк бир этак кул киби,
Қўзғалиб анжум бир овуч гул киби,

Майл адам даштига айлаб Зуҳал,
Пар бутуб эгнида нечукким жуал.

Қатъ ҳаётин кўрубон Муштари,
Тахтау тобути бўлуб минбари.

Тез этибон қатлига Баҳром тиг,
Тортибон ўз ҳолига ҳар дам дариг.

Бўйла қаро кун аро меҳри мунир,
Тийра бўлуб ўйлаки бир қурси қир.

Зуҳра ушотиб даф ила чангини,
Навҳа кўкида тузуб оҳангини.

Тийр илигида не қалам, не рақам,
Балки рақам ояти «Жаффал-қалам».

Аҳли адам шомига зулматфизой,
Таҳти шиои абадий ичра ой.

Ўт чекибон шуълаи бебокни,
Чуркабон анжум била афлокни.

Ел кўк ила ерни табоҳ айлабон,
Ўйлаки мазлумлар оҳ айлабон.

Баҳрға бир валвалау изтироб,
Ким тегиб ахтар юзига ҳар ҳубоб.

Алишер Навоӣ
Tashkent
O'zbekiston MK

Ер кўпуб ўрнидин ўлуб ҳамлагард,
Ким итиб анда фалаки ложувард.

Одами ул дамда анингдек адам,
Ким бу дам одамда вафоу карам.

Ер тутубон авжу фалак таҳ тушуб,
Гаҳ бу чиқиб юқори, ул гаҳ тушуб.

Ўт қилибон баҳрда ғаввослиқ,
Тоғ этибон чарх узра раққослиқ.

Чарх мисосида булутдек гирев,
Девзада ўйлаки кўрганда дев.

Тоғу фалакларда тароқо-тароқ,
Борча тароқида аён алфироқ.

Бир неча дам борчаға бу рустахез,
Токи фано сарсари эсгунча тез.

Ул чу эсиб тоза ва гар худ кукун,
Бир дам аро «кона каан лам якун».

Тенгри қолиб боқию дайёр йўқ,
Ёр муаббад бўлуб ағёр йўқ.

Арзу фалак йўқидину боридин,
Борчанинг ихфосию изҳоридин.

Не азамат ичра анга суд ўлуб,
Не жабарутиға зиёнбуд ўлуб.

Сўз «Лиманил-мулк» ўлуб ул дам анга,
Ким ангадур мулк мусаллам анга.

Ё Раб, агар етсам ўшул кунга жазм,
Ёки бурун айласам ул ёнға азм.

Ул нафас имон манга ҳамроҳ қил,
Кўнглум аро маҳви сиваллоҳ қил.

Раҳмати омингни нисор эт манга,
Лутфи амийминг манга ёр эт манга.

V

УЧУНЧИ МУНОЖОТ

*Ул маънидаким, олам ва одамни вужуд кошонасидин адам
фаромушхонасиға солмоқ вужуди мутлақдин ўзга вужуд тутмас
ва бу маънини вужуд аҳли андин ўзга вужудқа мутлақо ёвутмас
ва исён зулматида аёқдин тушганларга хулосаи олам шафрати
дастгир дурур ва ул шафиъ-шафоат қилғонларға холиқи
олам ва одам шафоатпазир'.*

Эй қилибон қаҳр ила лутфунг шиор,
Борни йўқ айламаку йўқни бор.

Йўқ эдилар ҳар неки — бор айладинг,
Фаҳму хирад бориға ёр айладинг.

Ҳам тўқуз афлокни чектинг рафеъ,
Ҳам кураи хокни ёйдинг васеъ.

Гар фалакиёту аносир дурур,
Борча саминқадр жавоҳир дурур.

Конию ҳайвони, агар худ набот,
Ҳар бири бир гавҳари олий сифот.

Борчасини гарчи латиф айладинг,
Борчадин инсонни шариф айладинг.

Қатрағача қулзуми заххордин,
Заррағача шамсаи заркордин.

Они мунга, мун анга банд этиб,
Бир-бирига борчани пайванд этиб.

Воситалар бўлди аён тў-батў,
Бир-бирига боғланибон мў-бамў.

То тикилиб ушбу бийик боргоҳ,
Бўлди муҳайё бу улут коргоҳ.

Онча бўлуб вусъату оройиши,
Ким сари мў йўқ яна гунжойиши.

Борчасини бузмоқ агар истасанг,
Боштин-оёқ зеру забар истасанг,

Гарчи эрур ақл ҳаросон баче,
Ул доғи оллинггадур осон баче.

Чун қилибон қудратинг изҳорини,
Бирисининг қўймағунг осорини.

Эмдики жунбушқа келиб баҳри жуд,
Зоҳир этарсен чу адамдин вужуд,

Кимки ҳисоб айласалар мавтидин,
Минг йилу ўн минг йил ўтуб фавтидин.

Қолабининг дафтари ажзо бўлуб,
Жузвлари лоятажаззо бўлуб.

Зоҳир ўлур «буъсира мо фил-қубур»,
Жилва қилур «хуссила мо фис-судур».

«Явмаизин мо халақаллоҳу фиҳ»,
«Явма яфиррул-маръу мин ахиҳ».

Не кун ўшул оҳу надомат куну,
Оҳу надомат не, қиёмат куну.

Аввалу охир эли зору асир,
Ҳар бир ўз аҳволиға тортиб нафир.

Бу чекиб ўз дарди учун вой-вой,
Йиғлаб ул ўз меҳнатиға ҳой-ҳой.

Қайси фиғонким жазаи маҳшар ул,
Қайси йиғиким фазаи акбар ул.

Номалар эл оллиға раррон бўлуб,
Кўрмагидин эл юраги қон бўлуб,

Борчаси исён била бадхўйлуқ,
Бадхўйлуқ йўқки, сияхрўйлуқ.

Қизға ано боқмай, ўғулға ато,
Борчасининг оғзида «Воҳасрато!»

Ҳар сори журм аҳли гуруҳо-гуруҳ,
Юкланибон журмлари кўҳ-кўҳ.

Ҳар бири бир ҳайъати ҳойил била,
Боғланиб ағлолу салосил била.

Ҳам томуғ ўти солибон рустахез,
Кўрмагидин эл сўнгаги рез-рез.

Ҳам гули фирдавс бўлуб жилвагар,
Ҳасрати дўзах ўтидин ҳам батар.

Кун қизигидин қилибон мағз жўш,
Кўкка чекиб аҳли қиёмат хурўш.

Кўпрук ўлуб ўйлаки тори хаёл,
Лек хаёлеки ул ўлғай маҳол.

Кучланибон панжау бозуйи адл,
Асрабон ойини тарозуйи адл.

Ҳокими одил бўлубон ҳукмрон,
«Дома лаҳул-мулк, ва лаҳул-ҳукму шон».

Авж тутуб шуълаи жабборлиқ,
Мавж уруб лужжаи қаҳҳорлиқ.

Ҳам мутафаккир бўлубон авлиё,
Ҳам мутаҳаййир қолибон анбиё.

Файри набийи арабий ул нафас,
Ким бўлубон халқ шафиию бас.

Гоҳ Сирот устигача рўй уруб,
Лаҳзаи мезонға таку рўй уруб.

Солибон оғзига бийик ҳиммати,
Замзамаи «уммати во уммати!».

Йўқки ҳамин уммати гумроҳни,
Балки тилаб мо халақаллоҳни.

Ҳарне таманноки расул айлабон,
Борчасини Тенгри қабул айлабон.

Бўлса не мақсудға майли анинг,
Ҳақдин ўлуб барча туфайли анинг.

Ё Раб, анинг ҳаққиқи қилдинг насиб,
Мартабаеским санга бўлди ҳабиб,

Ким бу сифат анжумани ғам аро,
Ғам демайн, мажмаи мотам аро,

Ким ани оламға шафёъ айлагунг,
Сўзига лутфунгни мутёъ айлагунг.

Бўлғуси журм аҳлини истар замон,
Истамагию караминг тавъамон.

Умматидин келса бир ул навъ хайл,
Ким бориға бўлса жазо чоҳу вайл.

Умрида келмай биридин бир амал,
Ғайри хатоеки, ториб дин халал.

Жонлари андуҳ ўтидин ғам аро,
Юзлари исён тутунидин қаро.

Истаса ул қавм халосини ҳам,
Кўзига учрат мени осийни ҳам.

ТУРТУНЧИ МУНОЖОТ

Карам дарёси васфидаким, иноят насимидин мавжға кирса, исён хасу хошокин қироғларға итурур ва кўҳи гуноҳдин лангар солғонларнинг гаронжонлиқ кемасин бир пари коҳдек мақсуд соҳилиға еткурур¹.

Эй караминг оллида кўҳи гуноҳ,
Елга учуб ўйлаки бир парри коҳ.

Нечаки жамъ ўлса сомон кўҳ-кўҳ,
Ел қошида анга не бўлғай шукуҳ.

Жумла жаҳон аҳли хато қилсалар,
Журм билан нома қаро қилсалар.

Номани оқ айламак осон санга,
Ким йўқ ўшул амрда нуқсон санга.

Тунки тузуб шуъбада ҳангомасин,
Қилди қаро аҳли жаҳон номасин.

Лутф қуёшиға чу бердинг зуҳур,
Меҳр ила қилдинг бори зулматни нур.

Чун санама айлади эл кинидан,
Гулни ниҳон сунбули мушкинидин.

Елни қилиб чобуки бурқаърабой,
Кеча саводида аён қилдинг ой.

Афв чароғи қачон ўлғай ёруқ,
Қилмаса исён туни осий ёзуқ?

Журм ўтиға бўлмаса гар шуъла тез,
Абри карам қайда бўлур қатрарез?

Қилмаса олуда этак хирқапўш,
Ҳожат эмас баҳри иноятқа жўш.

Йиқмаса май айлабон элни асир,
Лутф илиги кимга бўлур дастгир?

Зухд ила қавмеки вараъ қилдилар,
Қилғон учун музд тамаъ қилдилар.

Ҳар амалеким киши хайр айлагай,
Коми буким равзада сайр айлагай.

Айламаган май била олуда лаб,
Тонгла қилур бодаи кавсар талаб,

Мунда жамил истамаган ҳеч кас,
Анда қилур ҳур жамолин ҳавас.

Вўшаи вайронани қилғон паноҳ,
Қасри мурассаъ тилар оромгоҳ.

Ҳар киши бир қатъи таматтуъ қилур,
Муздини юз онча таваққуъ қилур.

Аҳли вараъ гар бори музд олсалар,
Номасияҳ хайл боқиб қолсалар,

Айламагинг афви хато бас қани?
Баҳри карам бирла ато бас қани?

Лутфу карам баҳри лаболаб туруб,
Бир неча лабташнанинг оғзи қуруб.

Барчаларин ташналаб ўлтурмагинг,
Ё бу тенгиз теграсидин сурмагинг,

Мумкин эрурму экин оё бу иш?
Айлагасен сен ҳар иш, илло бу иш!

Ҳар киши осию гунаҳкорроқ,
Афв ила раҳматқа сазоворроқ.

Аҳли вараъ ажри бўлуб гар биҳишт,
Куйса томуғ ўтиға исёнсиришт.

Ул торибон равзани этса фароғ,
Дўзах аро бўлса мунга дарду доғ.

Лутфу карам ганжини неткунг дурур?
Кимга атою карам эткунг дурур?

Бир неча муҳтожу асиру гадо,
Юллари силлийи гунаҳдин қаро.

Қойтса хони ниамингдин сенинг,
Ҳошо, лутфу карамингдин сенинг!

Хон анга ёйғилки эрур муштаҳи,
Тўқ емас, ар еса бўлур мумтали.

Ўтса қуруб қолгон экиндин булут
Баҳр уза ё асради ё ёғди тут.

Ансаб анга луқмаки, ул оч эрур,
Авли анга тўнки, яланғоч эрур.

Бу бори афсонаи беҳудадур,
Кимки сен уммидисен — осудадур.

Ё Раб, урарда караминг баҳри жўш,
Чексалар ул хайл фиғону хурўш.

Гарчи гунаҳнинг ҳаду поёни йўқ,
Айламасанг раҳм ҳам имкони йўқ.

Чун чекибон лутф саропардасин,
Кечсанг алар кардау нокардасин.

Бўлса наво бирла бори муҳтарам,
Айлама маҳрум Навоийни ҳам.

Эрмас анга ҳур ила жаннат ҳавас,
Сен анга бўлғилки, анга ушбу бас.

АВВАЛҒИ НАЪТ

*Ул ҳазратнинг нури қидамиятидаким зот баҳрининг аввалғи жунбушида
ул дурри бебаҳо ламъаси хафо риштасин узди ва ул гавҳари якто ашиъаси
ламъа кўргузди ва дурждин дуржға интиқол этти то
Сафиюллоҳдин Абдуллоҳға етти!*

Эй қилибон ламъаи нурунг зуҳур,
Андаки не соя бор эрди, не нур.

Нурунга тоб икки жаҳондин бурун,
Ҳарне йўқ ондин бурун, ондин бурун.

Зовияи жисмға ҳар зотдин,
Руҳ ёқиб шамъ бу мишкотдин.

Топти азал субҳи чу базминг чароғ,
Не тонг агар ёруса юз минг чароғ.

Бўлди санга Одам сабқатнамо,
Аввал ўғул, сўнгра гар ўлса ато.

Наслида ҳар ким анга пайванд ўлуб,
Борчаси фарзандинга фарзанд ўлуб.

Кимки мунга даъвийи ҳужжат этар,
«Кунту набийян» анга ҳужжат етар.

Ўзга далил истаса табъи сақим,
Басдурур Одамда «алиф», «дол»у «мим».

Борчаси Аҳмадда топиб иззу шон,
Ўғлида уч ҳарф атодин нишон.

«Ҳо»и муҳаббат анга-ўқдур насиб,
Ким сени ҳақ деди ўзига ҳабиб.

Ҳар неки ҳақ важҳи аро мубҳам ул,
Зоҳир этиб юзда ҳабиби ҳамул.

Шоҳид очиб чеҳра бу кўзгу анга,
Ул не қилиб, кўргузубон бу анга.

Айлади чун одами хоки зуҳур,
Солди анга партавин ул пок нур.

Нур дема, бориқаи сармадий,
Бориқа йўқ, шаъшааи Аҳмадий.

Бўлди чу Одамда бу партав ниҳон,
Анда ниҳон, лек юзида аён.

Эгнига ёпилди давожи шараф,
Қилди макон бошиға тожи шараф.

Тахти рисолат уза шоҳ ўлди ул,
Хайли малойикка паноҳ ўлди ул.

Истади Ҳавво била чун иттисол,
Айлади Ҳаввоға бу нур интиқол.

Поку жамил айлади Ҳавво юзин,
Ўйлаки ҳақ партави ҳавро юзин.

Шисқа чун бўлди яна мунтақил,
Ойни қилур эрди юзи мунфаил.

Риштасидин чун бу гуҳар бўлди кам,
Бир садаф ўлди яна гавҳаршикам.

То атодин ато, анодин ано,
Бир ано ким йўқ эди андоқ яно.

Бўлди рисолат дурининг махзани,
Балки нубувват гулининг гулшани.

Бўлғач-ўқ ул дурға салаф пардапўш,
Тушти жаҳон баҳриға жўшу хурўш.

Эмдики рафъ этти юзидин ниқоб,
Туғмади андоқ яна бир офтоб.

Ғам тунини нурсиришт айлади,
Ер юзини боғи биҳишт айлади.

VIII

ИККИНЧИ НАЪТ

*Анинг наврас ниҳоли жаҳон гулшанин сарсабз қилиб, қирқ йилғача
андин ҳаё ва адаб гуллари очилиб, андин сўнгра нубувват
меvasи бергани, доғи шох ва баргин сидра шохидин ўтқариб,
икки олам аҳлининг сояи раҳматиға киргани¹.*

Эй кўрунуб гурра киби тифлзод,
Тифли раҳинг чархи қадимийниҳод.

Инсу малак жонию жононаси,
Икки жаҳон гавҳари якдонаси.

Маҳд санга лавҳаи фирузаранг,
Ким ҳаракатдин анга бўлмай даранг.

Сен киби бу гулшан аро тоза вард,
Умрида кўрмай фалаки солхўрд.

Сурат аро тифл, вале ақли кул,
Қавлунг аро ғайри яли лам-яқул.

Ахтаринг ул тунки, тулуъ айлабон,
Чарх саломиға рукуъ айлабон.

Куфр бийик тоқиға солиб шикаст,
Ерга бўлуб паст буту бутпараст.

Маккада дин аҳлиға мукнат бўлуб,
Уззо ила Лотқа узлат бўлуб.

Мухталиф аҳвол ўлуб аҳли қурайш,
Баъзи ўлуб ғамзада, баъзида айш.

Ғар отадин йўқ эса баҳранг не тонг,
Одам ўғул бўлса, ким ўлғай отонг?

Гавҳари зотингға садафсиз не бим,
Итти садаф, чиқти чу дурри ятим.

Дурға шараф бор ўзининг зотидин,
Тонг йўқ анга ор садаф отидин.

Гарчики минг дур чиқорур бир садаф,
Бир дур ила минг садаф айлар шараф.

Қайси дур ул, дуржи вафо гавҳари,
Қайси гуҳар, буржи ҳаё ахтари.

Ахтаридин меҳрға фарҳандалиқ,
Бадру ҳилол айлаб анга бандалиқ.

Меҳр мутии амру мисоли била,
Шаққ бўлубон бадр ҳилоли била.

Гарчи тижоратқа бўлуб моясанж,
Ким қаро туфроқдин олдинда ганж,

Кўз тутиб эл нафъу басорат анга,
Уммат этиб суду тижорат анга,

Ноқаға маркаблиғидин кўп сурур,
Ўйлаки тушганда малак узра нур.

Деб лақабин аҳли тажаммул Амин,
Андин ўлуб ҳамдами Рухул-амин.

Чунки шубонлиқ этиб ўз пешасин,
Жадй ватан айлаб Асад бешасин.

Сут кўрунуб шаккарида хушгувор,
Гарчи хирад пири анга ширхор.

Заҳри жафо кўп эзилиб жомига,
Ширу шакар таъми бериб комиға.

Неча ачиг йиғлағудек иш етиб,
Лутфи шакарханда била дафъ этиб.

Шоми нифоқ аҳли чу айлаб ситез,
Бошиға анжумдек этиб сангрез.

Ул қилибон субҳ киби нўшханд,
Хайр дуоси била деб элга панд.

«Аззама қадраҳ» — бу не хулқи азим,
«Каррама важҳаҳ» — бу не нафси карим.

«Ҳодиюно кавкабу иқболиҳи,
Саллу алайҳи ва ало олиҳи».

IX

УЧУНЧИ НАЪТ

*Ул нубувват қуёшининг соясизлигининг пояси, балки қуёш бўлмоқ
анинг сояси ва беш бармоғига қалам тутмай ақолими сабъани
якқалама қилғони, балки жамиъ милал авроқиға насх қалами чеккони*

Эй шараф авжида юзунг шамъи меҳр,
Соядек ул шамъға нилий сипеҳр.

Соялиғинг бўлмаса гар варзиши,
Тушмак аёғингға нединдур иши.

Турфаки шамъингға бийик поядин,
Ор ўлубон шамъ киби соядин.

Меҳрки чехрангдин анга нурдур,
Теграсидин сояси маҳжурдур.

Сенки, юз онча санга ҳақ берди нур,
Тонг йўқ агар соядин ўлсанг нуфур.

Соя агар бўлмади шахсингға ёр,
Сояи қадрингда дурур ҳар не бор.

Шамъинга чун нури қидам соядур,
Нурдур улким анга ҳамсоядур.

Соя сифат келди санга анбиё,
Яъни эрурлар қуёшингдин зиё.

Жилваи ҳусн айласа меҳри шариф,
Боис ўлур сояға жирми касиф.

Зотинг эди гавҳари улвий нажод,
Тутмади ер сояси бирла савод.

Қайда савод этгали чеккай рақам,
Қолди чу маҳрум илигингдин қалам.

Бўлмади гар хома бошин ёрмоғинг,
Ёрди қамар хомасини бормоғинг.

Қўймади гар бу қаламинг бир нуқат,
Лек милал насхиға хуш чекти хат.

Юз қаролиғ хома киби қилди фош,
Кимки хатингдин чиқорур бўлди бош.

Тиғи сиёсат бошин этти қалам,
Кимки чиқорди рақамингдин қадам.

Итса қалам қайда ғам ўлди санга,
Чунки жаҳон якқалам ўлди санга.

Хаттинга бош қўйди Ажам то Араб,
Тутмасанг илгинга қалам, не ажаб.

Ўпмади илгингни чу нолон қалам,
Мотамий айлабтур они бу алам.

Ким юзин айлаб қаро ғамнок эрур,
Шаққи эмаским, ёқоси чок эрур.

Тутмоғонинг андин эди хомани,
Ким ул этибдур қаро кўп номани.

Нома қаро қилғали бўлдик сареъ,
Номасияҳларға чу сен-сен шафеъ.

Эй ёвумай номаға хоманг сенинг,
Хома йўқу ҳақ сори номанг сенинг.

Ҳақ азалий раҳмати жовиди сен,
Нома қаро қилғон эл уммиди сен.

Кимки амал номасин айлаб қаро,
Сен кириб онинг қаро жони аро.

Кимники гумрах қилибон толии,
Жодаи шаръинг ўлуб шории.

Зулмати куфр улки бўлуб жамъ анга,
Ҳар «алиф» исломинг аро шамъ анга.

Барча милалға чу юруб ҳимматинг,
«Лом» ила «те» дин лат уруб миллатинг.

Лотки андин эди динга бало,
Сен ушотиб поясини бўлди ло.

Куфр элига улки бор эрди Манот,
Бўйнини сен синдурубон бўлди мот.

Куфр бошин кестинг этиб қаҳр фош,
Бошиға фар қолмади, жисмиға бош.

Хаста Навоий сори наззора қил,
Куфр анониятиға чора қил.

Эт бу иноят била ҳосил ани,
Зумраи ислом аро дохил ани.

Х

ТЎРТУНЧИ НАЪТ

Ул рисолат сипеҳрининг рифъатида ва барча оламни сипеҳрдек ихота қилғон қудратида ва асҳоби бобидаким ҳар бирига ул сипеҳрда бир кавкаби раҳшандалиқ содиқ дурурки, «Асҳоби кан-нужум» бу мазмунға нотиқ дурур'.

Эй нафасинг мояи эъжоз ўлуб,
Руҳи қудус нутқунга ҳамроз ўлуб.

Гоҳи такаллум санга муъжиз калом,
Назми каломинг бори муъжиз низом,

Нукта фасоҳатда мунаққаҳ санга,
Шоҳиди даъво: «Ана афсаҳ» санга.

Сихҳати ҳукм ичра ҳадисинг саҳиҳ,
Арзи фасоҳатда каломинг фасиҳ.

Нутқ аро чун зоҳир ўлуб муъжизинг,
Аҳли фасоҳат бўлубон ожизинг.

Зотинг ўлуб баҳри жавоҳирнишон.
Сўз аро баҳринг кафи гавҳарфишон.

Каф неки, баҳре бўлуб ул панж шох,
Етти ҳубоб ул сувға бу етти кох.

Хамса салотингга чу навбат бўлуб,
Панжаи исломға қувват бўлуб.

Куфр қўлу панжасини ранжа бил.
Боис анинг ранжиға бу панжа бил.

Фақр аро ул панжа қабул этти ранж,
Лек ҳақиқатда эрур панж ганж.

Панжаи ислом чу маҳкам солиб,
Куфр ети қўрғонидин хамс олиб.

Дема илик, тигеки бир бормоғи,
Ойни ики бўлди ишорат чоғи.

Тонг эмас ар ул кафи муъжизнамой,
Қилғач ишорат ики айрилса ой.

Ноқаси ер узра чу рафтор этиб,
Ҳар изи «Шаққал-қамар» изҳор этиб.

Амри этиб нахл қадин хуш хиром,
Ўйлаки қилгай бути саркаш хиром.

Хасмидин ўлғонда анга парда ғор,
Оғзида ўргамчи бўлуб пардадор.

Айламасун деб ел ила парда сайр,
Байзасидин тугма тоқиб анда тайр.

Пардаси жон риштасидин тор ўлуб,
Тутмалари гавҳари шаҳвор ўлуб.

Қўйди чу ул дом ила ул дона ғор,
Қўрки не давлат қушин этти шикор.

Ғорда ёри била ул тезхуш,
Тоғ ичида ўйлаки олтун-кумуш.

Куфр чу эълоий ливо айлабон,
Нусрат учун динға дуо айлабон.

Ким ики тандин бирин эт тожвар,
Бири Абу Жаҳлу бириси Умар.

Қисмати аввалгининг ўлди азоб.
Бўлди икинчида дуо мустажоб.

Буки каломуллоҳ ангадур насиб,
Ким йўқ анга муъжиза андин ғариб.

Сура дема, «қоф» ила «нун» ёки «сод»,
Яъниким ҳар ҳарфиға онинг савод.

Сунбулидек борча паришон эди,
Жомиъ анга жомии Қуръон эди.

Маккани чун қилди жудо дайрдин,
Тиг суйи бирла юди ғайрдин.

Бўлди вале манзарадин бутфикан,
Сўнгра наби Ҳақ эвида бутшикан.

Наълини гар тожи шараф қилди Арш,
Қилди Али наълиға эгнини фарш.

Рух эди ул баҳри нубувват дури,
Тўрт рафиқи танининг унсури.

Нақди киромий улу тожир анга,
Водийи ҳижратда муҳожир анга.

Динға етиб рахна чу куффордин,
Саддиға нусрат кўруб ансордин.

Аҳлию авлодию атбоиға,
Олию аҳфодию ашъёиға

Тенгри таоло карамидин қарин,
Юз туҳафи «Раҳмат ила явмид-дин».

XI

БЕШИНЧИ НАЪТ

*Меърож кечаси таърифидаким, каримаи: «Субҳоналлазий асро» анга
мусаддақ дурур ва «биабдиҳи лайлан минал-масжидил ҳароми илал-
масжидил-ақсо» анинг субутиға икки гувоҳи содиқ¹.*

Бир кеча зулматқа қолиб коинот,
Меҳр ниҳон ўйлаки айнул-ҳаёт.

Гарчики ул чашма назардин қочиб,
Хизр кўк узра қатаротин сочиб.

Тун қилибон гардини анбарсиришт,
Бутратибон ерга насими биҳишт.

Ер куравий шакл ила мижмар бўлуб,
Кеча саводи анга анбар бўлуб.

Ўт киби ер мижмари остида меҳр,
Ёпиб этак мижмара узра сипеҳр.

Ёғибон орому суқун ёғини,
Паст қилиб ҳодиса туфроғини.

Бу кеча ул сарви гулистони унс,
Равшан этиб шамъи шабистони унс.

Васл хаёлидин этиб кўнгли жуш,
Баҳрдек ул жуш ила айлаб хуруш,

Ким етиб ул сойири улвий мақом,
Илгида бир тойири улвий хиром.

Пўяда кўк сайрича ором анга,
Ердин ўлуб кўккача бир гом анга.

Қосиди қудсий чу салом айлабон,
Ҳақ соридин арзи паём айлабон.

Дебким, аё махзани асрори шавқ,
Ҳақдин эрур васлингга изҳори шавқ.

Чунки набий муждаи жонон топиб,
Муждаи жонон чу ториб жон топиб.

Пайки ани қўлдабон отлондуруб,
Рахшини келган сори-ўқ ёндуруб.

Сойир ўлуб рокиби фаррухжамол,
Тойир ўлуб маркаби фархундафол.

Гарди била бораи суръатнамо,
Еткурубон ақл кўзига амо.

Ул маҳи шабгард бўлуб жилвасоз,
Жилвағаҳи борча шабистони роз.

Чун етибон кўк сори тавсан анга,
Ой бўлубон ўтгали равзан анга.

Тийри қаламзан чу ториб ул шараф,
Буқаламунлуғни қилиб бартараф.

Зухра тараб барбатини соз этиб,
Замзамаи таҳният оғоз этиб.

Соясидин меҳр чиқармай жамол,
Таҳти шуоъ ичра нечукким ҳилол.

Меҳрида Баҳромки якрӯ бўлуб,
Тиғи шараф юзига кўзгу бўлуб.

Мавкибидин поя топиб Муштари,
Йўлида бир поя бўлуб минбари.

Шамъи Зухал зулматини нур этиб,
Зангийи шабрангни кофур этиб.

Ҳам Ҳамалу Савр бериб жон анга,
Жон этибон иккиси қурбон анга.

Ҳам тонгибон оллида Жавзо камар,
Ҳам Саратон туз бўлубон жилвагар.

Шер йўлидин тутубон гўшае,
Сунбула раҳшиға бўлуб тўшае.

Палла йўли гардидин иксирсанж,
Ақраб аро нўшу даво, нишу ранж.

Қавс тутуб чилла дуоси учун,
Жадй бериб фулла ғизоси учун.

Далвға Юсуф киби солмай назар,
Ҳутда Юнус киби қилмай мақар.

Ел киби чун қатъи буруж айлабон,
Арш фасилиға уруж айлабон.

Фарши бўлуб Арш ила Лавҳу Қалам,
Қўймоқ учун раҳши аларға қадам.

Рафраф уза пўя қилиб чун кушод,
Ҳамраҳу раҳравға этиб хайрбод.

Қолмади чун йўлида асло макон,
Қилди макон бодияи ломакон.

Олти жиҳат қайдидин ихрож ўлуб,
Тўрт гуҳар тарки анга тож ўлуб.

Йўқлуғ аёғи била солиб қадам,
Андаки йўлу қадам ўлуб адам.

Ўзлугидин нақшу намудор йўқ,
Нақшу намудоридин осор йўқ.

Чун ўзини айлаб ўзидин халос,
Пардаи иззатда қилиб ўзни хос.

Анда етиб гум бўлубон ўтриси,
Ҳар неча кўз солса, бақо кўзгуси.

Чун бўлуб ул кўзгуда суратнамо,
Кўзгусидин ташқари қолғон фано.

Ахтариға чун етибон мунча авж,
Зоҳир ўлуб баҳри иноятқа мавж.

Ҳақ тилидин умматин истаб тамом,
Ҳақдин ўлуб борча муродиға ком.

Ҳамраҳ анга қолаби хокинасаб,
Гар десалар бор эди йўқтур ажаб.

Ким тан анга боштин-оёқ жон эди,
Жони доғи восили жонон эди.

Икки жаҳон раҳматини қозғониб,
Ҳар нимаким қозғониб, олиб ёниб.

Равшан ўлуб юзидин ул боргоҳ,
Сурма қилиб гардини бу коргоҳ.

Фунча бориб, тоза гулистон келиб,
Зарра бориб, меҳри дарахшон келиб.

Борғонию келгани бир он ўлуб,
Ақл бу мансубада ҳайрон ўлуб.

Қайда хавориқ била муъжиз дурур,
Ақл анинг идрокида ожиз дурур.

Борғону келган анга жузви сағир,
Ким эмас ул жузв тажаззипазир.

Қатъ бўлуб чун бу ҳумоюн сафар,
Рухсат олиб ҳодийи фархундафар.

Тахт уза олам шаҳи айлаб мақом,
Олам ишига берибон интизом.

Шаръи тили нома баёзин ўқуб,
Тиғи суйи куфр саводини юб.

XII

*Ҳазрати Шайх Низомий мадҳидаким, назм мулкида зўрбозу сарпанжаси
била панж ганж нуқуду жавоҳирин олди ва Амир Хусрав таърифидаким,
бу жавоҳир ва нуқуд тамаидин панжа анинг
панжасига солди'.*

Хайли фасоҳат бошининг афсари,
Ганжи яқин афсарининг гавҳари².

Кони фазилат гуҳариға амин,
Баҳри балоғат аро дурри самин.

Хилватининг қаҳгили анбарсиришт,
Тўрт ҳади зимнида секкиз биҳишт.

Гарчи кўнгул кулбасидек мухтасар,
Икки жаҳон анда бўлуб жилвагар.

Масжиди қандили сипеҳри асир,
Шуъла бу қандил аро меҳри мунир.

Каъба уйидин бир очуқ боб анга,
Сажда чоғи ҳайъати меҳроб анга.

Ганжа ватан, кўнгли анинг ганжхез,
Хотири ганжуру тили ганжрез.

Фикрати мизони бўлуб хамсасанж,
«Хамса» дема, балки дегил панж ганж,

Каффаи мизон анга афлок ўлуб,
Ботмони тоши кураи хок ўлуб¹.

Тортса юз қарн хирад хозини,
Чекмагай онинг кўпидин озини.

Хони латойифқа сўзи мунқасим,
Дурри маонийға тили мунтазим.

Нозим ўлуб сўз дури серобиға,
Чарх «Низомий» ёзиб алқобиға⁴.

«Қуддуса сирруҳ» — не маонидур ул⁵,
Руҳи қудус файзи нишонидур ул.

Отики беш ҳарф қилурлар хитоб⁶,
Минг бир эрур айласанг они ҳисоб.

Ушбу адад бирла оти гавҳари,
Ҳақнинг ўлуб минг бир оти мазҳари.

Мазҳар этиб чун алифин исми зот,
Ўзга адад ҳарфини исми сифот.

Дурларидин ер юзи мамлу бўлуб,
Балки фалак дуржлари ҳам тўлуб.

Чун қилибон сўз юзи оройишин,
Қўймай эл оройиши гунжойишин.

Файри ҳамул ҳиндуйи чобуксувор,
Ким чиқариб ханжари ҳиндий иёр⁷.

Ханжарининг барқидин ўт чақилиб,
Рахши дағи тезлик ўтча қилиб.

Қай сари ўтдек юз уруб тунду тез,
Солибон ул кишвар аро рустахез.

Ушбу мамоликдаки маъмур эди,
Қилди тасарруф неки мақдур эди.

Хундуи чобук демаким, ройи ҳинд,
Килки учи мамлакаторойи ҳинд.

Назми саводи аро ҳар достон,
Ўйлаки, бир кишвари Ҳиндустон.

Ганжа шаҳи ганжфишон, пайрав — ул,
Шаҳ бу сўз иқлими аро, Хусрав — ул.

Хусрав ўлуб мулк этиб обод ҳам,
Ёлғузи Хусрав дема, Фарҳод ҳам.

Ранж тоғин қозмоқ анинг пешаси,
Тоғи анинг назму тили — тешаси.

Ишқ ўти оташгаҳи жони анинг,
Ғам тенгизи ашки равони анинг.

Шамъ киби базм фурузанда ул,
Базм фурузандау сўзанда ул.

Ганжа қуёшики, кутаргач алам,
Айлади сўз мамлакатин якқалам.

Бўлмади бир мулк сари кинахоҳ,
Ким бу доғи чекмади ул ён сипоҳ.

Бир май ила бодапараст ўлмади,
Ким бу ҳам ул май била маст ўлмади.

Қайси шабистонғаки, ул қилди азм,
Базми ерида бу доғи тузди базм.

Ул безабон «Махзани асрор»идин.
Бу ёрутуб «Матлаи анвор»идин.

Маснави услуби мусаллам анга,
Пайраву монанд бу бир ҳам анга.

Кўп киши ҳам қилди татаббуъ ҳавас,
Сарву гул ўтрисиға келтурди хас.

Бир кишидин ўзгаки, андоқ киши,
Бермади ёд эски фалак гардиши.

XIII

*Сафо жомининг софи ошоми мавлоно Нуриддин Абдураҳмон Жомий' мадда
зиллаҳул-олий васфиким, васфға сигмас ва таърификим, таърифға рост
келмас ва ул ҳазрат илтифотининг қуёши бу хоксори тийра рўзгор ҳолиға
партав солғонининг изҳори ва ул қуёш тарбиятидин бу туфроққа зоҳир
қилган гули насрин, балки гуногун раёҳин осори ва «Тухфат ул-аҳрор»
туҳафи мутолаасидин маҳзун кўнгул тараби ва «Ҳайрат ул-аброр»
лаоъли ва жавоҳирин назм риштасиға тортмоқнинг сабаби.*

Улки букун қутби тариқатдур ул,
Кошифи асрори ҳақиқатдур ул.

Кўкси ҳақойиқ дури ганжинаси,
Кўнгли маоний юзи ойинаси.

Олий анга етти фалакдин маҳал,
Етти фалак мушкили оллида ҳал.

Мадрасаи Қудс анинг маъмани,
Хонақаҳи унс анинг маскани.

Жилвағаҳи гулшани чархи барин,
Обхўри чашмаи айнул-яқин.

Қасри каломи чиқиб андоқ баланд,
Ким анга гардун сола олмай каманд.

Анда шаётин хасиға йўқ сабот,
Баски уруб хайли малойик қанот.

Гунбадийи ҳужрада зоти ниҳон,
Ўйлаки кўк гунбази ичра жаҳон.

Қайси жаҳон, олами кубро дегил,
Қудрати Аллоҳу таоло дегил.

Хирқа анинг, жисмида қаптон бўлуб,
Қаптони тан, жисми анинг жон бўлуб.

Хирқа била топмағани ихтисос,
Танни риё тўнидин этмак халос.

Чунки таважжуда қуйи солса фарқ,
Сойири равшан равиш андоқки барқ.

Сайраким чархни айлаб хижил,
Тай қилибон арз «Катайис-сижл».

Вақти қуёшин чу қилиб пардапўш,
Килки қаро абрдек айлаб хуруш.

Парда ясаб ҳолати пинҳон учун,
Сафҳа ёзиб сатр ила китмон учун.

Зулмат этиб жамъ даवоти анинг,
Маъни ўлуб оби ҳаёти анинг.

Қатрасидин кимки бўлуб комёб,
Умри муаббад қилибон иктисоб.

Назми ақолими жаҳонни тутуб,
Насри доғи кишвари жонни тутуб.

Файзи гадову шаҳ аро мунташир.
Хизматига шоҳу гадо муфтахир.

Лек манга оллида ажзу ниёз,
Борча улусдин берибон имтиёз.

Меҳридин офоқ аро гар нурдур,
Зарра анинг меҳрида машҳурдур.

Куш кўр ўлур боғ ҳаримиға хос,
Булбул ила гулга бўлур ихтисос.

Номағаким роқим этиб хомасин,
Кўрмади мен кўрмайин эл номасин.

Меҳр тулуъ айлади чун тоғ уза,
Тушти бурун партави туфроғ уза.

Гулбун уза ҳарне гул очти чаман,
Аввал анинг ҳамдами бўлди тикан.

Базмда бир кун юзидин нур эди,
Ҳар соридин нодира мазкур эди.

Тушти чу раҳрав била пайравға сўз,
Етти Низомий била Хусравға сўз.

Ким не сифат олам аро солди шайн,
Иккисининг хомасидин хамсатайн.

Лек бу ўн турфаки, тормиш жамол,
Икки бурунғисида бор ўзга ҳол:

Гавҳаре йўқ «Махзан ул-асрор» дек,
Ахтаре йўқ «Матлаъ ул-анвор»дек.

Ўзга санамлар ҳам эрур жилвасоз,
Борчасининг ҳуснида зеби мажоз.

Ул икисидин бири гавҳарфишон,
Гавҳарида нури яқиндин нишон.

Ул бириси доғи бўлуб нурпош,
Нури аро партави таҳқиқ фош.

Нукта сув янглиғ эритур тошни,
Топса ҳақиқат ўтидин чошни.

Бўлса ҳақиқат гуҳаридин йироқ,
Ришта сўзин сўзламаган яхшироқ'

Риштаға чун зоҳир эрур тору руд,
Дурсиз анга ранги-ю нақши не суд?

Ўтти чу алқисса бир ой, икки ой,
Бир кун ўлуб, бахту хирад раҳнамой.

Хидматин эттимки, таманно эди,
Илгида кўрдум неча ажзо эди.

Кулгу била қилди ишорат манга,
«Тўхфа» била берди башорат манга.

Ким олибон боштин аёғиға боқ,
Қил назар авроқиға боштин-аёқ.

Оллиға жон нақдини сочтим равон,
Олдиму ўптум, доғи очтим равон.

Боштин-аёқ гавҳари шаҳвор эди,
Қайси гуҳар, «Тухфат ул-аҳрор» эди.

Нафъ топиб кимки бўлуб мустафид,
Мухтасар ул иккидин, аммо муфид.

Ул икини торса бўлур мунда-ўқ,
Мунда туҳаф кўпки, ул иккида йўқ.

Шавқида кўксумни шикоф айладим,
Жилдиға кўнглумни ғилоф айладим.

Чун ўқумоқ замзамаси бўлди бас,
Кўнглум аро дағдаға солди ҳавас,

Ким бу йўл ичраки алар солди гом,
Бир неча гом ўлса манга ҳам хиром.

Форси ўлди чу аларға адо,
Турки ила қилсам ани ибтидо.

Форси эл топти чу хурсандлиқ,
Турк доғи топса барумандлиқ.

Ул икига фотиҳа ўқуб сўруб,
Фотиҳа бу бири манга еткуруб.

Ботин ила қилмаса ул икки рад,
Зоҳир ила бу бири қилса мадад.

Менки талаб йўлида қўйдум қадам,
Бордур умидимки, чу тутсам қалам,

Йўлдаса, бу йўлда Низомий йўлум,
Қўлдаса, Хусрав била Жомий қўлум.

Нукта сурудиди раво бўлмағай,
Буки Навоийға наво бўлмағай.

Элтса жоҳ аҳлиға муфлис паноҳ,
Торса қабул ул ҳам ўлур аҳли жоҳ.

Мушкка ҳаргиз теридин ор эмас,
Лаълға ҳам хорадин озор эмас.

Боғи аносирки, эрур дилкушой,
Жадвали девори анинг чордой.

Бўлса ўту суву ҳаво дилпазир,
Ул аро туфроқ ҳам эрур ногузир.

Сарву гулу лола харидори бор,
Лек ўтуннинг доғи бозори бор.

Бўлса хазу атласу иксун либос,
Ит жули қилмоққа ярар ҳам палос.

Лаъл ила ёқуту дур истар баҳо,
Лек сомонни чекар қахрабо.

Уч қадаҳи соф ила шаҳ бўлса хуш,
Лойи доғи қолса чекар дурдкаш.

Ит киби чун пастлигим чоғладим,
Ўзни бийиклар ипига боғладим.

Бўлса алар озими дашти адам,
Мен ҳам ўлай соя киби ҳамқадам.

Каҳфи бақо ичра алар бўлса гум,
Мен ҳам ўлай «Робиухум калбуҳум».

XIV

*Сўз таърифидаким, башар вужуди сипеҳрининг кавокиби жаҳонтоби
ва инсон зоти маъданининг жавоҳири сероби дурур ва савд кавкабларнинг
бир-бири бирла қирони яхши асар кўргузуридин ва самин жавҳарларнинг
бир-бирига иқтирони дилпазир кўрунуридин, назм таркибин наср
тартибиға таржиҳ қилмоқ.*

Сўз гуҳариға эрур онча шараф,
Ким бўла олмас анга гавҳар садаф.

Тўрт садаф гавҳарининг дуржи ул,
Етти фалак ахтарининг буржи ул¹.

Боғчаи даҳрки юз тоза гул —
Топти қаёнким назар этти кўнгул.

Катми адам гулшани ичра нухуфт,
Ғунчалар эрди бориси ношукуфт.

Чун бу насим эсти азал тоғидин,
Мунча гул очилди жаҳон боғидин.

Қайси насим улки эрур гулфишон,
Барги гулу настаран андин нишон.

Бу икки яфроғни қачон зуфунун,
Бир-бирига қўйса бўлур «кофу нун»².

Даҳр муқайяд била озодаси,
Борча эрур «коф» ила «нун» зодаси.

Зодасидин зода бўлуб беадад,
Зодаға ҳам волид ўлуб, ҳам валад.

Васф не навъ ўлгай анга эл сўзи,
Ҳарне сўз айтилса эрур чун ўзи.

Жон ўлуб ул, руҳ анинг қолиби,
Ким танида руҳ, анинг толиби¹.

Борча кўнгул дуржи аро жавҳар ул,
Борча оғиз ҳуққасида гавҳар ул.

Гар худ эрур ханжари пўлод тил,
Суфтидоғи инжулари сўзни бил².

Тил бу чаманнинг³ варақи лоласи,
Сўз дураридин бўлубон жоласи.

Сўздин ўлукнинг танида руҳи пок,
Руҳ доғи тан аро сўздин ҳалок.

Тиргузуб ўлганни каломи фасиҳ,
Ўзига жонбахш лақаб деб Масиҳ⁴.

Боис ўлуб шаҳ сўзи бедодға,
Туҳмат ўлуб ўртада жаллодға.

Сўздин этиб ўтға азимат Халил⁵,
Сўз юкига ҳомил ўлуб Жаброил⁶.

Тенгрики, инсонни қилиб ганжи роз,
Сўз била ҳайвондин анга имтиёз.

Фунча оғизлиқ санами нўшлаб,
Сўздин агар айласа хомўш лаб.

Лаъли майи ақлни маст айласа,
Маст неким, бодапараст айласа.

Сурат ила бўлса маҳи осмон,
Сурати девор ҳамон, ул ҳамон⁹.

Гар чиройи рашки қамар бўлмаса,
Лаъли лаби тунги шакар бўлмаса.

Айламаса ғамзани новакфикан,
Қилмаса кирпик сафини сафшикан.

Бўлмаса ғоратгару танноз ҳам,
Чин била ҳусн ўлса анга ноз ҳам.

Лек такаллум чоғи айлаб итоб,
Талх ҳадис ўлсаву ширин жавоб.

Фитна қилиб, ваъдау пайғом ила,
Ақлни маст айласа дашном ила.

Кўргузубон лоба малоҳат уза,
Лобаси туз сепса жароҳат уза,

Ким экин ул шуълаға ёқилғучи,
Ё бу жароҳатқа даво қилғучи.

Гар бўлубон ҳусн ила обидфиреб,
Бўлса малоҳат била ҳусниға зеб.

Ойтса бу ҳусну малоҳат била,
Нуктани ойини фасоҳат била.

Солғуси жинси бани одамға ўт,
Не бани одам, бори оламға ўт.

Ҳар дам этиб элни ҳалок ўртагай,
Балки башар хайлини пок ўртагай.

Базмда ҳар мутриби дастонсаро,
Чекса тараннум била дилкаш наво.

Нақшда ҳар неча талоло деса,
Ё амал ичра танадирно деса.

Борчасидин ҳазл этар аҳли уқул,
Гар худ узоқ чекса бўлурлар малул.

Ё бу наво зимнида асраб маҳал,
Чекса Навоий сўзидин бир ғазал.

Ким анга алфоз ўлуб оташфишон,
Берса улус кўнглига мунгдин нишон.

Базмда ул лаҳза алолони кўр,
Кўйи харобот аро ғавғони кўр.

Кўрки нечукдур ёқо чок айламак,
Ўзни фиғон бирла ҳалок айламак¹⁰.

Донау дур сўзини афсона бил,
Сўзни жаҳон баҳрида дурдона бил.

Мунчаки шарҳ этти қалам сўзга ҳол —
Насридадур, назмида бор ўзга ҳол.

Сўз аро ёлғон киби йўқ нописанд,
Айлар анинг назмини доно писанд¹¹.

Ўрнида тишлар дури манзум эрур,
Чун сочилур қиймати маълум эрур¹².

Варду шажар шоҳид эрур боғ аро,
Лек ўтун силкидадур тоғ аро¹³.

Мунда паришонлиғи нохуш қилиб,
Анда мураттаблиғи дилкаш қилиб.

Навъи башар бошиға Рабби Ғафур,
Кўйди тавофут била тожи зухур.

Шоҳки, гулшанни бисот айлағай,
Базм тузуб, азми нишот айлағай,

Ҳар киши ўз пояси бирла мақом —
Тутса эрур анжуман ичра низом.

Эмдики май зойил этиб ҳушни,
Шаҳ ёниға тортти човушни.

Кул бег ила тузди узун можаро,
Қайда ҳаловат яна ул базм аро?

Арсада шатранжни улким тўқар,
Неча йиғоч порасидурким ўқар¹⁴.

Чунки биров ўлтурубон ҳар тараф,
Терса бисот ичра ани икки саф.

Ҳар ён ики саф ики мисраъ киби,
Тўрт саф ўлса, ики матлаъ киби.

Ҳар бири бир турфа муаммо бўлуб,
Отлар анинг зимнида пайдо бўлуб.

Фикри саҳиҳ элга бисотида от,
Қилса паришонлиғ ўлуб анда мот.

Дафтари назмида чу шерозадур.
Гул варақи гулшан аро тозадур,

Узди чу шерозасини дафтари,
Ел учурур ҳар варақин бир сари.

Назм анга гулшанда очилмоғлиғи,
Наср қаро ерга сочилмоғлиғи¹⁵.

Бўлмаса эъжоз мақомида назм,
Бўлмас эди Тенгри каломида назм¹⁶.

Назмда ҳам асл анга маъни дурур,
Бўлсун анинг сурати ҳарне дурур.

Назмки, маъни анга марғуб эмас,
Аҳли маоний қошида хўб эмас.

Назмки ҳам сурат эрур хуш анга,
Зимнида маъни доғи дилкаш анга¹⁷.

Ё Раб, ани халқ дилафрўзи эт,
Хаста Навоийға доғи рўзи эт.

XV

Бир неча сўз ул маънидаким, сўздаги маъни жоне дурурким, сўз қолиби онсиз қолибе дурурким жонсиз ва ани топмоқ ишини киши билмас, балки ани топқон киши топилмас ва аҳли газоф ноинсофлиғиға мунсиф бўлмоқ, балки ўз газофиға инсоф бериб, аларнинг узрини қилмоқ.

Ул киши сўз баҳрида ғаввос эрур,
Ким гуҳари маъни анга хос эрур.

Файз ҳаримида тажалли анга,
Ким ёрубон машъали маъни анга.

Сўз майини ул киши ошом этиб,
Ким дури маъни садафин жом этиб¹.

Рух сафолиқ не ажаб роҳдур,
Тийра кўнгул кунжиги мисбоҳдур².

Лаб-балаб ул май била хуми сипеҳр,
Оғзидаги кирпич анга хишти меҳр.

Ғарқа анинг баҳриға аҳли жаҳон,
Кўздин этиб они латофат ниҳон.

Қатрасини ҳар киши нўш айлабон,
Нашъасидин хум киби жўш айлабон.

Нечаки файзи била олам тўлуб,
Қатрас баҳридин анинг кам бўлуб.

Менки, бу май нашъасидин маст мен,
Дайри фано аҳлиға ҳамдаст мен³.

Андоқ эрур гарм димоғим менинг,
Ким ёқиб ул шуъла чароғим менинг.

Гарчи етиб жоми ҳидоят манга,
Сўзда сукут ўлди бағоят манга⁴.

Лек бирор вақт бориб ихтиёр,
Май илигимдан чиқориб ихтиёр.

Арсаи оламға сабодек бориб,
Меҳрдек ободу бузук ахториб.

Илгима тушмай бори офоқ аро,
Балки тўқуз чархи кўҳан тоқ аро.

Ўйла ҳарифеки, чу базм айласам,
Ичгали бу бодани азм айласам.

Назм бийик маснадида ўлтуруб,
Оллима назм аҳли туман минг туруб.

Базмда шоҳона ясаб созу барг,
Бошим уза эгри қўюб нимтарг.

Сўз майидин оллима дарёйи жарф,
Илгима заврақ киби жоми шигарф.

Ҳар нафас айлаб тўла ул жомни,
Сирқориб ул бодаи гулфомни.

Турк суруди била солиб қўлум,
Қилсам адо ҳай тулугум, ҳай тулум⁵.

Ул қила олмаса ҳамовозлиқ,
Қилса аёлғу била дамсозлиқ.

Бўлмаса бир жомим ичар журъати,
Бўлса бирор журъа чекар қуввати.

Базми муродимни сипеҳри баланд,
Қилмади бу туҳфа била аржуманд.

Йўқ эди эркинму бурун ҳам киши,
Ким бу май ичмак эди эркин иши?

Ё бўлубон борчаси азм эттилар,
Базмға мен етмас экач кеттилар.

Манга бу бекаслик эмас эрди бас,
Ким чиқибон ҳар сари бир ҳечкас.

Табъкажу борча такаллумнамой,
Нағма чабу борча тараннумсарой.

Англамайин сўзда туюқ баҳрини,
Қайси туюқ, балки қўшуқ баҳрини⁶.

Лафзлари бемаза, таркиби суст,
Носара маънию адо нодуруст.

Борчасиға даъвийи маънийи хос,
Хосларим тормай алардин халос.

Равзаи назм ўлғали рангин манга,
Ҳарне йўлуқти санами Чин манга.

Бор эди машшотаи табъим иши,
Бермак алар ҳуснининг оройиши.

Шона уруб сунбули гусусиға,
Сурма чекиб наргиси жодусиға.

Қон ёш ила оразини ол этиб,
Юзида кўз мардумини хол этиб.

Лафз либосин тикибон ранг-ранг,
Киймак учун ул санами шўху шанг.

Кийдурубон ҳуллаи мавзун анга,
Зевар этиб юз дури макнун анга.

Қилсам этиб боштин-аёқ жон ани,
Ҳажлаи ноз ичра хиромон ани.

Чун анга бу хайли жафогар етиб,
Ҳуллаларин ғорату торож этиб.

Жисмида не ҳулла қўюб, не ҳарир,
Ўзини бедод ила айлаб асир.

Зоҳир этиб йиғлагудек ҳол анга,
Кийдурубон эски қаро шол анга.

Турфа буким, шеър қўюб отини.
Еткурубон кўкка мубоҳотини.

Турфароқ улким, тониримни билиб.
Ҳақдин уялмай, манга зоҳир қилиб.

Ваҳки, манга жилвагар айлар чоғи.
Истабон эҳсон доғи, таҳсин доғи.

Кўнглума кўп тиғи жафо урдилар.
Дема кўнгул, жонима еткурдилар.

Қолмади чун ўзга манга чопае.
Қалъа ясардек торибон хопае.

Қулла чу ҳам олий эди, ҳам васеъ.
Устига қўйдум бу бинойи рафеъ⁷.

Сувғача хоро била бунёд этиб.
Кўкка дегин пораи пўлод этиб.

Хандақини ваҳм анингдек қозиб,
Кимки боқиб қаърига ақли озиб.

Не тубига нақб бўлуб судманд.
Не етибон кунгурасиға каманд.

Маъмани ул хайли паризод этиб.
Жонларин ул хавфдин озод этиб.

Тегмак учун жисму учурмоққа бош.
Анда қилиб таъбия кўр ўқу тош.

Тоши анинг тақвийи жонкоҳдин.
Ўқлари ҳам оҳи саҳаргоҳдин.

Ногаҳ анга ёвуса бир беадаб,
Тош ила ўқдин анга етгай тааб.

Аллоҳ-Аллоҳ, бу не афсонадур,
Ким бу фасона деса девонадур.

Арбада кўр бўлди, магар маст мен,
Ёки жунун қайдиға побаст мен.

Эрмас эсам маст, недур мунча лоф,
Маҳз жунун бўлмаса, мунча газоф.

Бу неча тандинки, шикоят дедим,
Англамайин ҳарза ҳикоят дедим.

Борчасининг нуктаси рангин эрур,
Назмлари дилкашу ширин эрур.

Ўзда йўқ эрдим бу сўз айтур замон,
Борча алар яхши эрур, мен ямон.

Тебра Навоий-ю наво демагил,
Ҳарне эмас бўлса, раво демагил.

Савтунг эрур боштин-аёқ ҳарза, қўп!
Бошлариға эврул, аёғларин ўп.

Борча гадо оллида бўлғил гадо,
То санга шаҳ қурбини бергай Худо.

XVI

*Салотин хайлининг сарафрози ва хавоқин мулкининг ганжпардози
муиззиус-салтанати вад-дунё вад-дин Абулғози Султон Ҳусайн Баҳодирхон
халладаллоҳу мулкаҳу ва султонаҳу ва авзаҳа алал-оламина бирраҳу
ва эҳсонаҳу мадҳиким, гўё тил била мадҳин демак маҳолдурур,
батахсиским қалам тили мадҳида лол дурур.*

Қайси шаҳ ул хусрави олампаноҳ,
Оламу одам анга мулку сипоҳ.

Қасри ети гунбади гардон келиб,
Етти атосиға дегин хон келиб.

Хон келибон ҳам ото, ҳам от анга,
Фақр оти бирла мубоҳот анга.

Турку мўғул қуллари хонлар анинг,
Мулкдеҳи мулкситонлар анинг.

Куллуғи хонларға келиб фарзи айн,
Хонлару шаҳлар шаҳи Султон Ҳусайн.

Шоҳ Абулғозийи хуршедрой,
Роятининг маҳчаси хуршедсой.

Чархи барин тахти учун пояе,
Шамсаи хур тожиға пирояе.

Абри кафи баҳри жавоҳирнисор,
Тиғи бу дарё суйиға жуйбор.

Меҳр камарбандида ёқут ўлуб,
Ёнидағи ханжар анга Ҳут ўлуб.

Недур, агар Ҳут эмас ханжари,
Қабзада гавҳардин анга Муштари.

Қавс анга бир ёки чу тортиб кучун,
Ости фалак тоқиға маншур учун.

Турки фалак чун анга гоҳи етиб,
Тебрата олмай нечаким зўр этиб.

Чархи мудаввар анга қолқон келиб,
Қуббаси хуршеди дурахшон келиб.

Бўлди бу қолқон юзида Каҳкашон',
Қини мурассаъ қиличидин нишон.

Найзасидур чархда эрмас шиҳоб,
Қавс киби ёрқон анга сийми ноб.

Лаълийи таҳ нуқра қилурға шафақ,
Ранги-ю афшонға қуёш зарварақ.

Қаҳри ўти чиқти муҳолифгудоз,
Лутфи ели эсти раиятнавоз.

Бориқаи ханжари офоқсӯз,
Шаъшааи соғари гетифурӯз.

Илги саховатдин ўлуб зарфишон,
Лутфи талаттуф била гавҳарфишон.

Кўнгли билик гавҳаридин ганжхез,
Илги саховат кафидин ганжрез.

Ҳам карами баҳр ила кон офати,
Ҳам ғазаби мулки жаҳон офати.

Лек қачон қаҳри ўти чекса бош,
Афви саҳоби етибон қатрапош.

Разм куни бўлса темур ичра ғарқ,
Жавшани заркор қадам то ба фарқ.

Рост хазон барглари сув аро,
Ёки адув чехраси кўзгу аро.

Тиғи темур панжа аро чун тутуб,
Тиғи ҳамоно бу темурдин бутуб.

Шуълаи тиғин демагил чаркаси,
Чекти забона ҳамул ўт шуъласи.

Чун тушубон найза адув фарқиға,
Ўхшабон ул лаҳза бало барқиға.

Тушгач анинг абри кафидин бу барқ,
Тўда қулу тоғ аро йўқ ҳеч фарқ.

Ашҳаби ранг ичра бўлуб барқфом,
Ранги неким, пўяда ҳам барқгом.

Музмар аёғи, илигида сабо,
Оти бу маънидин ўлуб бодпо.

Ҳар сориким пўя қилиб тезу тунд,
Тавсани афлок ўлуб оллида кунд.

Жанбида гардун кўрубон тавсанин,
Уйки юруб янчар анинг хирманин.

Хирман уии бўлмаса невчун мудом,
Дойир этар сайру туз этмас хиром.

Истасанг ул хирману уйдин нишон,
Бас бу нишон Сунбулау Қаҳқашон.

Секримак ичраки анинг йўқ ҳади,
Гунбади гардун киби ҳар гунбади.

Йўрғаламоқ вақти чу солиб аёғ,
Кабки дари оллида андоқки зог.

Лек ёриш вақти югурган замон,
Тоғ ҳамон оллида ҳомун ҳамон.

Сайр чоғи тушса кўзи ҳар сори,
Солиб аёқ минг йиғоч андин нори.

Иш куни бу рахш уза жавлон уруб,
Юз туман аъдо черигин синдуруб.

Разм иши чун қолмаса майдон сори,
Ишрат учун қўйса юз айвон сори.

Тушсау Рустам киби қилса хиром²,
Тахт уза Жамшеддек этса мақом³,

Ҳам бошидин қўйса олиб тожи зар,
Ҳам белидин ешса мурассаъ камар.

Чиқса уруш бўктару хафтонидин,
Кийса тараб ҳуллау каттонидин,

Боғи Эрам саҳнида базм айласа⁴,
Бодаи ноб ичгали азм айласа.

Қилса навозандалар оҳанги руд,
Аҳли ғино тортса дилкаш суруд.

Соқийи гулчеҳра тутар бирла қўш,
Айласа базм аҳлига торожи ҳуш,

Шаҳлар адабдин тикибон ерга кўз,
Сўрмаса, бегларга не имкони сўз.

Анжумани гулшани гардун бўлуб,
Анда қуёш соғари майдин тўлуб,

Зухра сурудини матоъ айлабон,
Бадр бу мажлисда самоъ айлабон,

Балки Аторид киби ҳар дам Суҳайл,
Зоҳир этиб мадҳ адосиға майл.

Базми бўлуб гулшани ахзар киби,
Қурси газак ҳар сари ахтар киби,

Маснади узра ўзи Жамшеддек,
Йўқки, сипеҳр авжида хуршеддек,

Эл кўзини партави равшан қилиб,
Бал қаро туфроғни гулшан қилиб,

Жуд илиги аҳли ғино бошиға,
Қайси ғино, шоҳу гадо бошиға,

Боди хазондек дирами зар сочиб,
Абри баҳорий киби гавҳар сочиб.

Токи хазон ели зарафшон эрур,
Абри баҳорий гуҳарафшон эрур.

Ул биридек элга зарафшонлиғ эт,
Бу бири янглиғ гуҳарафшонлиғ эт.

Баҳри фалакдин санга гавҳар хирож,
Гавҳари зотинг бори оламға тож.

Тожинга тарсиъ абад зевари,
Авжи уза баҳри бақо гавҳари.

XVII

*Кўнгул таърифидаким, кўнгул тилагандек қилилмайдурур ва анинг
васфин соҳибдиллиқға мавсуф бўлгон кишидин ўзга киши билмай дурур.
Кўнгулсиз роқим хомасин рақамкаш қилмоқ ва бу рақам саводи
била кўнглин хуш қилмоқ.*

Субҳи азал қилди чу деҳқони сунъ,
Одами хокийни гулистони сунъ.

Эсти насими бу гулистон сари,
Сунбулу сарву гулу пайҳон сари.

Ким бу раёҳинға етушти футуҳ.
Ўйлаки тан гулшаниға кирди руҳ.

Ермас эди анда ғараз ҳеч гул,
Гайри кўнгулким. ғараз эрди кўнгул'.

Эйки, кўнгул васфи баён айладинг.
Сен бу кўнгулни не гумон айладинг.

Гулшани жисминг аро гул ғунчаси —
Битса, гумон этма кўнгул ғунчаси.

Ғунча эмаским, бу кўнгул қон эрур,
Ё бўялиб, қон аро пайкон эрур.

Йўқки, бу бир шакл дурур рангу бў,
Ҳарне керак бўлсун, агар бўлса бу.

Гар бу дурур ҳар нимаким жони бор,
Жисмида бу ғунча сифат қони бор.

Ҳам они дажжол ториб, ҳам наби,
Исо била тенгму бўлур маркаби?

Гар бу эса Хожа, ўзин муттасил —
Қайси кўнгул бирла дегай аҳли дил?

Бу худ эмас жазм сен истар кўнгул,
Гар бу кўнгул бўлса сен андин тўнгул.

Буки кўнгул дерсен эрур бу юрак,
Исм кўнгул бирла анга муштарак.

Кўнгул эрур булбули бўстони роз,
Қудс ҳаримида бўлуб жилвасоз.

Ройиҳаи жаннати аъло ҳам ул,
Партави мисбоҳи тажалло ҳам ул.

Солик ани Арши муалло деди,
Сўфи ани олами кубро деди.

Айни назоҳатда бу аъзам жаҳон,
Борча жаҳон аҳли кўзидан ниҳон.

Каъбаки оламнинг ўлуб қибласи,
Қадри йўқ андоқки кўнгул каъбаси.

Ким бу халойиққа эрур саждагоҳ,
Ул бири Холиққа эрур жилвагоҳ.

Торқуча ганжинаи асрорлиқ,
Кўр қилибон солики атворлиқ.

Каъбаға ҳам қатъи манозил қилиб,
Дайрға ҳам таййи мароҳил қилиб,

Ҳам етибон аҳли муножот аро,
Ҳам тушубон куйи харобот аро.

Гоҳ бўлубон муътакифи хонақаҳ²,
Шайх они тоатға қилиб рўбараҳ.

Гоҳ кириб дайри фано сори маст,
Муғбача оллида бўлуб бутпараст.

Гоҳ қилиб шамъға парвоналиқ,
Гоҳ пари ишқида девоналиқ.

Гоҳ висол ичра бўлуб айшсоз,
Гоҳ фироқ ўтиға айлаб гудоз.

Гар кўрубон чобуки симинтане,
Хандаи ширин била шўрафкане.

Дарду бало тоғида Фарҳод ўлуб¹,
Тирноғ анга тешаи пўлод ўлуб.

Ё йўлуқуб мохрухи дилкаше,
Дашти малоҳат аро Лайливаше.

Ишқида саргашта чу гардун ўлуб,
Дард биёбонида Мажнун ўлуб⁴.

Сокин ўлуб ўтда самандар киби,
Ғўта уруб сув аро гавҳар киби.

Гарқи ҳаво абри гуҳарсанждек,
Туфроқ ичинда ётибон ганждек.

Водие қолмай ул анга етмаган,
Қатъида такмили сулук этмаган,

Ориз ўлуб жумлаи ҳолот анга,
То бўлубон касби камолот анга,

Олам аро ҳар не кўруб, касб этиб,
То лақаби олами кубро етиб.

Кимга бу олам сари очилса йўл,
Олам аро аҳли дил ул бўлди, ул.

Улки етиб махзани раъфат анга,
Бўлди бу оламда хилофат анга.

Тахти сафо бўлди анинг маскани,
Сўфийи соҳибдил ани бил, ани.

Йўлида жону кўнгул айлаб фидо,
Жону кўнгулдан анга қил иқтидо.

Гар этагин тутмоқ эмас дастрас,
Тушса Навоий сари бир ришта бас.

АВВАЛҒИ ҲАЙРАТ

*Кўнгулнинг адам тунидин қутулуб, вужуд субҳиға ҳамнафас бўлуб,
малак олами баҳористонининг ранго-ранг азҳори ва гуногун ашжорин
тамошо қилғони ва аларни «Саббиҳисма Раббикал-аъло» амри била
қайюми ҳақиқий тасбиҳиға машғул эрконин билиб димоғи боғида
ҳайрат гуллари очилғони ва ул гуллар атри димоғидин ҳуш
олиб беҳуш йиқилғони.*

Субҳдур, эй соқий, этиб меҳр фоиш,
Тут манга бир жом нечукким қуёш.

Тонг қуши чун берди паёми сабуҳ,
Нўш этайин бир-икки жоми сабуҳ.

Субҳ сафолиқ майидин маст ўлай,
Тонг қушиға нолада ҳамдаст ўлай.

Берди саҳар ҳулласи зар риштатоб,
Қолмади тун пардасидин ришта тоб.

Ёзди фалак тоқиға килки қазо,
Ояти «Ваш-шамс» била «Ваз-зуҳо»¹.

Сўфийи субҳ айлабон ул дам зуҳур,
Ёйди сипеҳр узра мусаллойи нур².

Шом саводи асарин тийра хок,
Субҳ супургуси била қилди пок.

Чархки, даҳр узра эди мушкрес,
Бўлди ҳамул мушк уза кофурбез.

Нилуфари чарх тўкуб жоласин,
Очти саҳар боғи сариғ лоласин³.

Ож ўлубон панжараи обнус⁴,
Ўт сочибон мижмараи сандарус.

Куйди қуеш ўтига зулмат тунн,
Учти ҳаво узра нужум учқуни.

Жилва бўлуб гум кеча товусидин,
Нур кетиб гуллари кўзгусидин.

Кўз очибон Хожа адам шомидин,
Жон топибон тонг ели пайғомидин⁵.

Шоми адамни суруб андоқки дуд,
Эсти димоғига насими вужуд.

Зоҳир ўлуб ўзига бегонавор,
Юз урубон ҳар сори девонавор.

Ҳар нафаси субҳ киби сорғориб,
Тонг елидек ҳар дам ўзидин бориб.

Юз туман аъжуба тамошо қилиб⁶,
Сиррини билмакни таманно қилиб.

Фикрати қилгон сойи кўпрак хаёл,
Англабон ўз комини кўпрак маҳол⁷.

Бўлмади ул пардада чун кашфи роз,
Кўр қилиб изҳори сужуду ниёз.

Каср ҳаримида мақом айлади,
Ажзу таҳайюрға қиём айлади.

Яъс ила ўз ажзини қилғоч адо,
Қилди анга ҳотифи ғайбий нидо —

Ким, кўпу сайр айла бу гулшан сори,
Айла назар сабзаи равшан сори.

Кўптию қўйди чу бир-икки қадам,
Бўлди аён равзаи боғи Эрам.

Қайси Эрам, гулшани минусиришт,
Гулшани мину дема, боғи биҳишт.

Ҳар шажари сидраға бош текуруб,
Шохин анинг шоҳиға чирмаштуруб.

Барглари кўкка қилиб сарзаниш,
Соясида меҳр ториб парвариш.

Сарвлари саркашу зангоргун,
Ҳар бири кўк борғаҳиға сутун.

Меҳр чинор офатининг ранжаси,
Панжасини ожиз этиб панжаси.

Сорғориб ул меҳнати жонкоҳ ила,
Куидурубон они қизиқ оҳ ила,

Сандалининг атри Масиҳо дами,
Андин ўлук мисли Масиҳ одами*,

Сув бўлубон ройиҳасидин гулоб,
Сояси туфроғни қилиб мушки ноб.

Соқи сапидорнинг андоқки сийм,
Гард анинг сиймиға қўймай насим.

Сийм анга чун соқи сумансо бўлуб,
Яфроғи таҳ нуқрай мино бўлуб.

Чархқаким шоҳи санубар етиб,
Тугмаларин анжум учун ҳўд этиб⁹.

Сарву сапидор сафи муттасил,
Сарву сапидорни айлаб хижил.

Турфа буким бошида гул очилиб,
Ул гул аёғиға доғи сочилиб.

Сабзасининг ранги зумуррад киби,
Риштасида тутма забаржад киби.

Ҳар сори бир ҳавзаи ойинаранг,
Ким намидин тутмайин ойна занг.

Жилвагар ул кўзгуда жон сурати,
Даста бўлуб анга ариғ ҳайъати.

Рухқа ориғ суйидин қут ўлуб,
Реза тоши лаъл ила ёқут ўлуб.

Гул оёғига сув қўюб бошини,
Бошини қўйким, бу ушоқ тошини.

Зийнат учун қилғали халхол¹⁰ анга,
Йўқки бу нақд ўлғали помол анга.

Бикр сифат гунча бўлуб парда чоҳ,
Риштаи бахтидин очилмай гиреҳ.

Шоҳиди гул ҳусну намоиш учун,
Хон олиб илгига кушойиш учун.

Дур солибон шабнаму эсгач насим,
Барги шукуфа тўқубон анда сийм.

Сабзау гул акси тушуб сув аро,
Оразу хат ўйлаки кўзгу аро.

Гул уза шабнам чу тушуб ҳар варақ,
Кургузуб афрухта юзда арақ.

Сунбули речон бўлуб афъи мисол,
Гунча анинг нишидин озурда ҳол.

Заҳр ила ёшил бўлубон пайкари,
Булбул анинг бошида афсунгари

Тутмаки остида гумон этти хайл,
Заҳр дурур қилгон оёғига майл.

Ништар урарға чидамай хордин,
Булбул этиб доия минқордин.

Сарв аёғида хиромон тазарв,
Шуъла тазарв ўлди, анинг дуди — сари.

Жилва қилиб ҳар сори товуси маст,
Гуллару гулбун ториб андин шикаст.

Толни янги шох ила барги гулу,
Айлади девонаи жўлидамў.

Боғ ҳаками ҳиялу макр ила,
Солиб аёғига судин силсила.

Наргис арилмай маразидин ариғ,
Кўзлари айни ярақондин сариғ.

Кўз тикибон сувғау ранги синиб,
Сабзани сув ичра болиғ соғиниб¹¹.

Ҳар сори занг зар этиб ошкор,
Номия пайкиға ҳамишабаҳор¹².

Ринди муқаммирдек этиб лола шайн,
Тоси аро жола бўлуб каъбатайн¹³.

Гул ул ўюнға чу ҳавас кўргузуб,
Жайбидағи хурдаларин ўтқузуб.

Жола бинафшаға уруб тошини,
Боғлаб кўк ёғлиғ ила бошини.

Кўргузубон барқ булутдин дарахш,
Қатра Хизр чашмасидек руҳбахш.

Қилғали амвотни ихё насим,
Фош этиб анфоси Масиҳо насим.

Қатраси гавҳар суйидин ҳам фириҳ,
Туфроғи жаннат гулидин ҳам назиҳ.

Ул бу Эрам тавфида беҳол ўлуб,
Зойил ўлуб ҳушу тили лол ўлуб,

Ҳар тарафиким боқиб ул равзанинг,
Кўзга ғаройиб кўрунуб бирга минг.

Неча назар бўлса тамошоталаб,
Булғажаб узра кўрунуб булғажаб.

Топмади сарриштани чун фикрати,
Ҳайрат уза қилди ғулу ҳайрати.

Ақл ишин яъс жунун айлади,
Васваса ҳушини забун айлади¹⁴.

Ким бу гулистонким эрур бир жаҳон,
Балки жаҳоне гул ичида ниҳон.

Бутмак ўзи худ эмас имкон анга,
Гар бу эмас ким эса деҳқон анга¹⁵.

Солди ниҳодиға бу ҳайрат хуруш,
Ким деди ул ҳайрат ичинда суруш —

Ким, недурур ҳайрати бефойида,
Санга бу ҳайрат ила не фойида.

Сирри ҳақиқатдин ўлуб баҳравар,
Айла басират кўзи бирла назар¹⁶.

Дур киби етгач қулоғиға бу сўз,
Нури ҳидоят била очти чу кўз.

Фохтадин қумрию булбулгача,
Балки шажар яфроғидин гулгача,

Барчаси қайюмиға зокир эди,
Ҳар бир анинг шукриға шокир эди.

Гар ел, агар сув бўлубон нағмасоз,
Сониъ ила ҳар бирига ўзга роз¹⁷.

Чекти бу ҳайрат била ўтлуқ хуруш,
Ким бори гўё эдилар, ул — хамуш

Солди димоғиға бу хомушлуқ
Оҳ бухори била беҳушлуқ.

Соқий, етубдур яна жисмимға тоб,
Юзума ур, бода суйидин гулоб.

То торибон ҳуш такаллум тузай,
Сўз чамани ичра наво кўргузай.

XIX

ИККИНЧИ ҲАЙРАТ

*Ул ҳумоюнбол қушининг малак олами гулистонидин малакут олами
шабистониға ҳаво қилиб, ул рафиъ манозилнинг шамъ ва машоилин
забона тилидин «Вазкурисма раббика ва табаттал илайҳи табтило»
ҳукми била холиқи аслий зикрига зокир эрканин маълум қилиб, ҳайратдин
бир оламдин яна бир оламға борғони ва бу ҳайрат яна ани
беҳудлуққа солғони¹.*

Турки Хўтан ёпти чу зебо жамол,
Мушкфишон бўлди насими шамол².

Урди нафас нафҳаи анбар насим,
Ёпти варақ сафҳаи абҳаршамим³.

Тўкди жаҳон гулбуни барги суман,
Очти фалак боғчаси настаран.

Луъбати Чин чеҳра ниҳон айлади,
Зулфин очиб мушкфишон айлади.

Ройиҳадин айлади бу суда мушк,
Анжуми шабгард димоғини хушк.

Ўйлаки ул юбс чу таъсир этиб,
Чекратибон кўзлари уйқу кетиб.

Пардаги ўлди эгин ичра қарақ,
Учти очиб пардаларин шабпарак⁴.

Бумки азми фалак ўлди анга,
Доирадин ой дафак ўлди анга⁵.

Кўк ўланг атрофида ҳар гуна вард,
Анжум ила доираи ложувард⁶.

Бу кеча ҳам юз тааб ўлди анга,
Бир-биридин булжажаб ўлди анга⁷.

Айлар эди чархи мушаъбидшиор,
Ҳар нафасе ўзга тилисм ошкор.

Кўк бу мушаъбиднинг ўлуб чодари,
Ахтар ўлуб луъбати симинбари.

Ҳайъати тулоний ила Каҳкашон,
Чархқа сайр этгали йўлдин нишон.

Дема китоба фалак айвониға,
Раҳрав ўлуб чарх шабистониға.

Қилди чу зийнат била боғи сипеҳр,
Ахтарининг ҳар гулини рашки меҳр.

Тойири қудсий яна истаб наво
Учти доғи ул сори қилди ҳаво⁸.

Қолиби хокий қолибон хок уза,
Чиқти фалак ахтари афлок уза⁹.

Рух қаноти била тойир бўлуб,
Чарх шабистониға сойир бўлуб¹⁰.

Ушбу жинон равзасининг тойири,
Бўлди чу аввалғи чаман сойири¹¹.

Зоти анинг жавҳаре эрди басит,
Олам анга марказ ўлуб, ул Муҳит.

Ҳалқа бўлуб жавҳари улвий хиром,
Хотам анга нуқтаи сифлий мақом.

Ҳалқа дема, балки мудаввар лаган,
Шамъи анинг машъалаи анжуман.

Машъал ўлуб ҳажр шабистониға,
Шамъи гадо кулбаи вайрониға.

Нури бериб кулбаға шамъи фароғ,
Шамъни қўйким, гуҳари шабчароғ.

Ҳайъати гаҳ доирамонанд ўлуб,
Савт анга тасбиҳи Худованд ўлуб.

Гоҳ бўлуб пайкари андоқки тил,
Айтур учун Ҳаққа сано муттасил.

Чун яна бир равзани қилди ватан,
Сокин эди бир бути симинбадан¹².

Қоши фусунгар, кўзи танноз ҳам,
Ул бир этиб ишваю бир ноз ҳам.

Турраси марғуласида юз гириҳ,
Мушқдин айлаб қамар узра зириҳ.

Шоҳид ўзи эрди, навосоз ўзи,
Соқий ўзи, замзамапардоз ўзи.

Ранги йигитлик майидин ол ўлуб,
Ҳамдами бир пири куҳансол ўлуб.

Зоҳир этиб заъф сўнгаклар анга,
Ким кўрунуб жисмида рағлар анга.

Рағзан ўлуб мутриби ҳажжомваш,
Рағлар аро қон йўқидин нолакаш.

Ўзи ҳам ул рағлар ила ҳамсадо,
Рағлару рағзан қилибон шукр адо.

Чун яна бир ҳужра сори чекти ранж,
Анда эди нодираи нуктасанж.

Исм ўлуб ул ҳужрада муншо анга,
Риштаи дур хат била иншо анга.

Мум киби табъи анинг дилпазир,
Борча нигиндин бўлубон нақшгир.

Суғ киби ҳар зарфга оҳанг этиб,
Ўзини ул зарф ила ҳамранг этиб.

Хомасидин нома сиёҳ ўлмайин,
Ёзғони жуз ҳамди Илоҳ ўлмайин.

Чун яна гулшанни мақом айлади,
Ҳар чамане ичра хиром айлади.

Анда ниҳон эрди пари пайкаре,
Дуржи сипеҳр ичра самин гавҳаре.

Гавҳари сарчашмаи жондин ёруқ,
Ҳарне йўқ ондин ёруқ, ондин ёруқ.

Ҳайъати ойинаи гетинамо,
Кўзгуси ойнинг топиб андин жило.

Чарх уза парвози малоийик сифот,
Хатти шуои анга ҳар ён қанот.

Чашмасини чунки Масиҳо топиб,
Пок дамидин ўлук ихё топиб.

Чашма аро оби ҳаёти анинг,
Кеча саводи зулумоти анинг.

Пайкаридин зоҳир ўлуб чашмалиғ,
Хатти шуои анга ҳар ён ариғ.

Йўқки бу хат боштин-аёқ тил бўлуб,
Ҳар тили Ҳақ зикрига қойил бўлуб.

Чун яна майдон сори кўргузди хез,
Таҳмтане¹³ тортиб эди тиғи тез.

Қаҳри ўти чекса чу дуди ғазаб,
Ҳар шарари юз йил ўлуб зузанаб,

Жумлаи оламға иши қаҳр ўлуб,
Аччиғидин боштин-аёқ заҳр ўлуб.

Тиғ солиб ҳар сори аччиғидин,
Қон демаким, заҳр томиб тиғидин,

Ел бошининг косасидин жом анга,
Май ерида қон бўлуб ошом анга.

Ҳам ўқи тийра кеча анжумрабой,
Ҳам қиличи захми бўлуб янги ой,

Румҳи била ўқлари, бал тиғи ҳам,
Тиллар ўлуб дегали шукри ниам.

Чун яна бир марҳалаға чекти рахт,
Сокин эди саҳнида бир некбахт.

Ўзи малакваш, кийими ҳулласон,
Хоҳ ридо бил ани, гар тайласон.

Минбари шашпоя уза ўлтуруб,
Зухд шукуҳи юзидин билгуруб.

Чеҳрани очмоқ кеча одат анга,
Машғал ўлуб нури саодат анга.

Давлати сармад киби фаррух жамол,
Ақли мужаррад киби фархундафол.

Кишвар анга нуру сафо хиттаси,
Анши этиб ҳамду сано хутбаси.

Чун яна бир даир сори қилди сайр,
Кўрдикки бир ҳинду эрур пири даир.

Ҳар ишида сабр таманно анга,
Сабр киби ишда таанно анга.

Тийражабин ўйлаки меҳнат куни,
Лангхиром ўйлаки фурқат тунни.

Дайри сабукравға нигаҳбон бўлуб,
Лек батийсайру гаронжон бўлуб.

Томини бу дайрнинг айлаб матоф,
Қарн ўтубон айлаб ани бир тавоф.

Илгидаким субҳани айлаб мудир,
Тилни қилиб зокири Ҳаййи Қадир.

Чун яна бир қуллага айлаб қарор,
Ториб анинг даврини маҳкам ҳисор.

Буржиға бу етти фалақдин уруж,
Балки анинг бобида «Зотил-буруж»¹⁴.

Хандақининг умқиға андоза йўқ,
Буржи ўн икки, анга дарвоза йўқ.

Развана ҳар буржи аро ғурфас,
Жилвагар ул ғурфа аро турфас.

Турфа буким сайр қилиб бардавом,
Сайрлари лек ўн икки мақом,

Ҳол тили бирла мақол айлабон,
Ҳамди Карими Мутаол айлабон.

Чун боридин юққори урди алам,
Юққориғи рояға қўйди қадам¹⁵.

Кўрди ўшул хиттани бутхонае¹⁶,
Ҳар бутининг ҳайъати дурдонае.

Анда не раҳбон эди, не барҳаман,
Лек бори бутлар эди сиймтан.

Ҳар бути бутгарға парастиишда маст,
Ўйлаки бут саждасида бутпараст.

Мунча ғаройибғаки қилди гузар,
Айлади ибрат кўзи бирла назар.

Борчасида зикру сужуд англади,
Маърифатуллоҳға шуҳуд англади.

Юзланиб ўз ҳолида ғайрат анга,
Бирга минг ўлди яна ҳайрат анга.

Ким бори зокир эди, ул гунгу лол,
Борчаси мажмуу ул ошуфта ҳол.

Қилди яна ҳайрати беҳад ани,
Ҳуш заволи била беҳуд ани.

Соқий, эрур жисмим анингдек заиф,
Ким нафасим чиққали эрмас ҳариф.

Жомға худ мен қўя олмон оғиз,
Рахта била оғзима они томиз.

XX

УЧУНЧИ ҲАЙРАТ

*Ул ошуфтаҳол мусофирнинг малакут олами шабистонидин бадан мулки
шаҳристониға нузул қилғони ва ул кишвар аҳлининг ҳам «Фазкуруний
азкурукум» буйруғи била Қодири мутлақ ёди бирла эрконин библиб,
ҳайрат ўти иштиол этиб, вужуди ул ўтдин кул бўлуб, фано елига
билкул совурулмоқ била иккинчи фано мақомин ҳосил этиб, андин сўнг
Ҳақдин бақойи комилий этиб, Хожанинг ул мулкда хилофат
тахтиға қарор тутқони.*

Меҳр чу машриқ сори урди алам,
Олди жаҳон мамлакатин якқалам¹.

Тавсани гардунға минар майл этиб,
Чиқти уфуқ жонибидин секритиб.

Чунки бийик бўлғуча қилди шитоб,
Солди ҳарорат била оламға тоб.

Хожаки ҳайрат майидан маст эди,
Мастлиқ уйқусиға ҳамдаст эди.

Солди қуёш тоби чу Мағрибға жуш,
Сесканибон кирди димоғиға ҳуш.

Асру ачиғ май била махмур ўлуб,
Балки қизиқ ўт била маҳрур ўлуб.

Фурбат ўти ҳар дам ўлуб шуълазан,
Тушти ҳаёлиға ҳавои ватан.

Ёна сафар ранжи қабул айлади,
Манзили азмиға нузул айлади.

Чунки жаҳон арсасидин топти баҳр,
Келди анинг оллиға бир турфа шаҳр¹.

Ҳар ёни аъжубаға ҳад нопадид,
Турфаи беҳадға адад нопадид.

Сунъ илиги болчиғин айлаб хамир,
Лутф ила айлаб ани ҳайъатпазир.

Икки сутун узра қилиб таъбия,
Анда кўп аъжуба қилиб таъмия

Вазъини ул дамки мураттаб қилиб,
Тўрт жавоҳирни мураккаб қилиб².

Икки анга гавҳари улвий нажод,
Икки яна жавҳари сифлий ниҳод⁴.

Ўйла таодулки бўлуб тўрт зид,
Борча тараккуб юзидин муттаҳид.

Масжиду бозору маҳаллот анга,
Кўчаву бўстону харобот анга,

Ўтиға Мусо ўти янглиғ зиё⁵,
Ели Масиҳо дамидек жонфизо.

Суйи латофатда зулоли биҳишт,
Турфроғи гул, нафҳау анбарсиришт.

Кишварининг қалбида бир тахтгоҳ,
Бўлмоқ учун хусрави кишварпаноҳ.

Тахтиға ҳар ҳолки тори бўлуб,
Жумла ақолимида сори бўлуб,

Анда салоҳ ўлса, борида салоҳ,
Бўлмаса солиҳ, бориси бефалоҳ.

Авжида бир қасрки меъмори сунъ,
Айлаб ани муқассам паргори сунъ.

Вазъида ҳайрон хиради хурдабин,
Лол қолиб тарҳида наққоши Чин⁶.

Қаср уза бир гунбади олий асос,
Гунбади гардун била раъсан би раъс.

Ҳарне рақам гунбади гардун аро,
Борчаси бу гунбади мавзун аро.

Қасриға бир турфа эшик очилиб,
Ким дуру гавҳар уйидин сочилиб⁷.

Бўлуб икки лаълдин абвоб анга,
Ҳар сори дандона дури ноб анга.

Фаршики ёқут ила марбут ўлуб,
Дурлари ёқут аро мазбут ўлуб⁸.

Ҳар неки маъкул ила машруб эрур,
Ким егали, ичгали марғуб эрур.

Шаҳрға бу йўл била айлаб хиром,
Шаҳр элининг қути бўлуб субҳу шом.

Фазлалари дафъи учун икки йўл,
Жониби асфалдин ўлуб зоҳир ул.

Лаъл эшиги узра ики бодгир,
Ҳайъати матбуу ўзи дилпазир.

Ҳам кирибон, ҳам чиқиб андин насим,
Тошида гачкорлиғи сода сийм⁹.

Гунбади рукниға махориж бўлуб,
Шаҳр йўлидин йўли хориж бўлуб,

Ушбу мамар бирла насими шамол
Шаҳр элини айлабон осудаҳол.

Шоҳ риёзиға ҳам айлаб мурур,
Еткурубон базмиға юз минг сурур¹⁰.

Шоҳға бир нойиби ҳикматмаоб,
Кишвари атрофида ул комёб.

Диққат аро фикри қаёнким кетиб,
Нуқтаи мавҳумни юз қисм этиб.

Фикрати ҳар амрда фархундарой,
Ройи бори уқдада мушқилкушой.

Шоҳ ани ўз мулкида дастур этиб,
Мулкини ул адл ила маъмур этиб,

Юққориғи қаср уза фаррух вазир,
Сокину эл амриға фармонпазир.

Қасрда беш раҳба муҳайё анга,
Бўлғали ҳар сори тамошо анга¹¹.

Лек бу беш раҳбада беш кордон,
Бир-биридек ҳар бири бисёрдон.

Ҳар бири бир раҳбада топиб маҳал,
Ўз фанида бир-бирига йўқ бадал.

Бири назар илмини идрок этиб,
Айни сафодин назарин пок этиб.

Бирига иш буки эшитгач самоъ,
Қилғай ани диққат ила истимоъ.

Бирига қилмоқ бўлубон таъм дарк,
Нўши ҳаёт ўлсун, агар ниши марг.

Бирига ҳар ройиҳа айлаб асар,
Хоҳ қуруқ нофау, гар мушки тар.

Бирга гулу хор муассир бўлуб,
Совуғ, исиғдин мутаассир бўлуб.

Босирау сомиау ломиса,
Зойиқау шомма била хомиса.

Ҳар неки оламда бўлар мудраки,
Кимдаки идрок мунга йўқ шаки.

Қасрки даҳлези ториб нақши Чин,
Соҳатида сокин ўлуб беш амин,

Ҳар неки зоҳир бўлубон беш ҳавос,
Ўз иши кунҳида бўлуб раҳшунос.

Борча жавоҳирни йиғиб келтуруб,
Бурноғи хозин қўлига топшуруб.

Андин иккинчига топиб интиқол,
Ким бўлубон хозини онинг хаёл.

Андин учунчи бўлубон нақдсанж,
Ҳофиз ўлуб ҳарне анга етса ганж.

Чун яна бирга бўлубон мунтақил,
Ул мутасарриф бўлубон муттасил.

Ҳарне тасарруф қўли онинг етиб,
Борчани дастурға таслим этиб.

Забт этибон нойиби равшанзамир,
Нақди мамоликни нечукким вазир.

Азм этибон дарғаҳи иқболға,
Юз қўюбон Каъбаи омонға.

Арз қилиб борчани шоҳ оллида,
Додгари мулкпаноҳ оллида.

Шаҳ бу ҳазойинға чу ҳозир бўлуб,
Диққат ила борчаға нозир бўлуб.

Рад қилибон ҳарнеки мардуд эрур,
Ойириб ул тухфаки мақсуд эрур,

Ҳазрати иззатқа ниёз айлабон,
Тухфаларин воситасоз айлабон.

То етиб ул лаҳза нидойи қабул,
Торибон ул тухфа тариқи вусул.

Бадрақаи роҳи нажоти бўлуб,
Мужиби рафъи даражоти бўлуб.

Хожаки кўрди яна мундоқ жаҳон,
Заррада кавн, қатрада дарё ниҳон.

Фикр наҳангиға яна қут ўлуб,
Лужжаи ҳайрат аро мабхут ўлуб,

Фикрат ўти кўкка чекиб дудини,
Ҳайрати нобуд этибон будини,

Чунки бу ҳайрат аро ранжу ано
Фони этиб Хожани балким фано.

Ҳақдин ўлуб тоза вужуде анга,
Тоза вужуд ичра шуҳуде анга.

Шамъи бақо чун ёруғ айлаб кўзин,
Англабон ул салтанат ичра ўзин.

Фатҳ ўлуб ул мулк ила кишвар анга,
Балки жаҳон мулки мусаххар анга,

Мулк ўзию тахт ўзию шоҳ ўзи,
Борча ўзи, борчадин огоҳ ўзи.

Нафсга чун ориф ўлуб мў-бамў,
Фойиз ўлуб «Қад арафа раббаху»¹².

Соқий, олиб кел қадаҳи хушгувор,
Бирга олиб тортай ани хожавор.

То чекибон бир-ики жоми шигарф,
Хожа мадиҳида супай неча ҳарф.

XXI

*Хожа Баҳоуддин Нақшбанд¹ қуддуса сирруҳу мадҳидаким, сунъ
наққоши ҳикмат хомаси била рўзгор саҳифасида анинг вужуди
нақшин исломий тарҳ этти ва сурати иршоди била куфр аҳли кўнгли
варақидин хитойи ва фаранги нақши кетти ва Хожа Ubайдуллоҳ
салламахумуллоҳға ниёз арзиким, ул ҳазратқа халафи мутлақ,
балки халифаи барҳақ дурур.*

Хожаки, наққоши сипеҳри баланд,
Бўлғали ер сафҳасига нақшбанд,

Айлади авроқ мунаққаш баса,
Нақш рақам айлади дилкаш баса².

Лек анинг нақши киби дилнавоз,
Чекмади то хомасидур нақшсоз.

Собит анинг кўнгли аро нақши жуд,
Маҳв ўлуб ул сафҳада нақши вужуд.

Нақшига тенг тутмай ўзин нақши Чин,
Олам ўлуб илгида нақши нигин.

Бўйла нигин нақшига фармонбари,
Мунча ажаб нақш ила деуу пари.

Саъй ила бу гунбади бисёрнақш,
Ҳар нечаким айлабон изҳор нақш.

Нақшининг оллида намудор уза,
Нақш бўлуб сафҳаи девор уза,

Мунча ажаб нақш била аржманд.
Кимса эмас ғайри шаҳи нақшбанд.

Жонға чекиб ранжу ано нақшини.
Сизмоқ учун анда фано нақшини.

Жони чу ул нақш макони бўлуб,
Нақшдин ўзга бори фони бўлуб.

Турфа буким нақшга кўз солмайн,
Жонида жуз нақши бақо қолмайн.

Кўнгли чекиб маскан аро нақши сайр,
Сайрда йўқ кўнгли аро нақши ғайр.

Сайр анга бу тоқи мунаққаш уза,
Нақши кафи лавҳаи заркаш уза.

Чун изининг нақшига суртуб жабин,
Равшан этиб кўз фалаки нақшбин.

Равзаи жаннатқа чу айлаб хиром,
Ҳоли анинг ўрнида қойим мақом.

Улки бу офоқ ичида тоқ эрур,
Тоқ неким, муршиди офоқ эрур.

Чархи нигун дарғаҳида хокрўб,
Балки жабини била хошокрўб.

Юз қўюбон қуллуғиға шоҳлар,
Базмида беҳуд ўлуб огоҳлар,

Хизматидин ҳар киши огоҳ ўлуб,
Гарчи гадо маъни ила шоҳ ўлуб.

Неча тушуб эғнига қилсанг қиёс,
Хозини ирфон кафидин юз либос.

Зарқ ила тағйири либос этмайн,
Тафриқан хаззу палос этмайн,

Суҳбатида ҳар неча бешакку райб,
Жилва қилиб шоҳиди раъноӣ ғайб.

Гӯшаи хилват аро тутмай қарор,
Ўзини қилмай яшурун ошкор¹.

Атласи гардун била минг зебу фар,
Тўрта тўни остида кўк остар.

Лек ўшул тўрмаси ҳар тор ила,
Фақрда юз муршид учун силсила.

Мулки жаҳон мазраи деҳқони ул,
Балки жаҳон мулки ниғаҳбони ул.

Йўқки мамоликка ниғаҳбон ўлуб,
Борча салотин уза султон ўлуб.

Руқъалари етса не шаҳ қошиға,
Иш анга қўймоғлиғ ўпуб бошиға.

Англаб ани бош уза тожи яқин,
Ҳар сўзи ул тож уза дурри самин.

Шаҳға дема, лутф чоғи тожбахш,
Балки гадоларға доғи тожбахш.

Ҳақ сўзини элга қилурда адо,
Тенг кўрунуб оллида шоҳу гадо.

Чун чолиниб навбати қадриға кўс,
Шаҳлар ўлуб навбат ила хокбўс.

Хотир ўлуб меҳри жаҳонтоб анга,
Авжи шараф анжуми асҳоб анга.

Ҳар бири олам элига раҳнамо,
Дема жаҳон аҳлики, аҳли само.

Борча сулук аҳлиға раҳбар бўлуб,
Йўл элиға тийра тун ахтар бўлуб.

Тийра назарларға бериб нуру тоб,
Ҳар бириси ўйлаки нажму шиҳоб.

Гарчи тижорат бўлуб ойинлари,
Бўлмади бир мулкда таскинлари,

Юкларида тухфаи нақди фано,
Ҳар бири ул нақддин истаб ғино.

Симлари борча фано конидин,
Дурлари йўқлуқ суви Уммонидин.

Чун кивуруб ҳар сори рахти нажот,
Банд бўлуб чорсуйи коинот.

Олғучи гар ваҳми зиёнбуд этиб,
Лек бу савдо чу қилиб суд этиб.

Токи жаҳон қасрининг имкони бор,
Устида онинг фалак айвони бор.

Қўймасун айвони жаҳонни тиҳи,
Дабдабаи кўси Убайдуллаҳи.

Ҳимматидин бизни ҳам этсун Худой,
Фақр йўлида ғани, имонға бой.

XXII

АВВАЛҒИ МАҚОЛАТ

Имон шарҳидаким, «Ал-имону ан туъмину биллаҳи ва малоикатиҳи ва кутубиҳи ва русулиҳи ва бил-явмил-охири ва бил-қадари хайриҳи ва шарриҳи» демакдин мақсуд бу калимот эмас ва агар аҳли зоҳир мун имон деса, аҳли маъни демас ва улуҳият дарёсиға шинолиғ ажзин зоҳир қилмоқ ва малойика ҳавосида бир неча қанот урмоқ ва кутуб авроқида бир неча ҳарф сурмак ва русул жодасида неча қадам югурмак ва қиёмат қойим бўлурида қиём кўргузмак ва қадар бобида алоқадри ҳол тараннум тузмак.

Кимки жаҳон аҳлида инсон эрур,
Билки нишони анга имон эрур.

Улки ҳаду расм қуяр мантиқий,
Токи бу ҳайвони била нотиқий.

Иккиси инсонға бўлуб ҳадди том,
Зумраи инсон аро айлар хиром.

Навъини нотиқ била ҳайвон қилур,
Нотиқу ҳайвонини инсон қилур.

Сен доғи инсон мунӣ қилсанг гумон,
Билки ҳамон сен-сену ҳайвон ҳамон.

Муники инсон мутафовит эрур,
Тенгри каломи хабар андин берур.

Бас киши жазм айласа инсон они,
Яхши-ёмон ичра тафовут қони?

Бўлмади бас ноқису комилда фарқ,
Топмағай эл олиму жоҳилда фарқ.

Бу сифат инсонда топилмас фалоҳ,
Мантиқий айлабдур ани истилоҳ.

Бас ани инсон атағил бериё,
Ким ишидур сабр ила шукру ҳаё.

Бўйла буюрди набийи Ҳошими,
Ким бу уч имоннинг эрур лозими.

Бас ани инсон демак ўлғай раво,
Ким иши имон била топқай наво.

Эйки, санга айладим инсонни шарҳ,
Эмди эшитким қилай имонни шарҳ.

Олти дурур шаръда билгил адад,
Ҳарнеки мўминға керак муътақад.

Айласа бу олти била ихтисор,
Олти жиҳатдин анга бўлғай ҳисор,

Ким бу ҳисор ўлса анинг маъмани,
Ўғридин эмин бўлубон махзани.

Нақдини бу ҳодиса бериҳидин,
Балки ўкуш бим гузаргоҳидин

Ўтқарибон хайру саломат била,
Қолмайин ул йўлда маломат била.

Мақсади аслийға хиром айлағай,
Қурб ҳаримини мақом айлағай.

Англадинг ижмол ила таъвилини,
Эмди эшит ҳар бири тафсилени.

Олтидин аввалғики мақсуд эрур,
Билмак эрур Ҳақники, мавжуд эрур.

Айтма мавжудки, айна вужуд,
Ҳарнеки мавжуд анга файёзи жуд.

Зоти вужудиға бўлуб муқтазий,
Нуқс, камолидин ўлуб мунқазий.

Андин ўлуб мунҳат ила муртафиъ,
Мунҳат агар муртафиъ ул мухтариъ.

Зотиға дарёи қидам чун тошиб,
Бир ён азал, бир ён абаддин ошиб.

Ҳарнеки қойим. ўзи Қайюм ўлуб,
Бўлғуси ул, борчаси маъдум ўлуб.

Борча жаҳон аҳлиға зоти ниҳон,
Мазҳари асмоу сифоти жаҳон.

Борчани ҳам қилғучи нобуд ўзи.
Борча бориб, бўлғучи мавжуд ўзи.

Икки жаҳон мулки мусаллам анга,
Ўзга жаҳон бор эса ул ҳам анга.

Олтидин иккинчи — малоийикни бил,
Борчага тасдиқи вужуд айлагил.

Билким эрур зойири афлок алар,
Нафснинг олойишидин пок алар,

Ҳар бир ули-ажниҳа товус ўлуб,
Донаи тасбиҳ анга маънус ўлуб,

Тоби муҳаббат чоғи ул ажниҳа,
Ўтлари туғени учун мирваҳа.

Бир била топмай бу жаноҳ инқитоъ,
Бир неки, масно ва сулоса рубоъ.

Не қадаме амрсиз олиб, не дам
Борча вужуд аввалидин то адам.

Поку мужаррад борининг жавҳари,
Туфроқу суву елу ўтдин бари.

Хулди барин қушларидек шавқнок,
Амр адосидин ўлуб завқнок.

Бир қуш алар ичраки топмай бу завқ,
Фохта янглиғ топибон бўйни тавқ.

Лаънда уч ҳарфки бор ошкор,
Ҳар бирининг доманаси ҳалқавор.

Ҳар бирининг ҳалқаси топиб вусул,
Тавқда малъун бўлуб ул булфузул.

Англа учунчи кутуби осмон,
Тенгри сўзи бил бориси бегумон.

Қайси кутуб, ҳар бири дарёи жарф,
Ҳар сўзи бу баҳрда дурри шигарф.

Баҳр дема, ҳар бири бир турфа кон,
Лаъл ила гавҳарға саросар макон.

Гар учи уч шамъи мунаввар бўлуб,
Лек бири машъали ховар бўлуб.

Бўлса маволиди салос ул учи,
Бу ети обонинг ишин қилғучи.

Бал ети обо мунга уммул-китоб,
Сабъи масоний топиб андин хитоб.

«Сабъи масоний» неки, ҳар сураси,
Давлату дин хиттаи маъмураси.

Бошида ҳар сураси тазҳиб ила,
Дарғаҳи қоший анга тартиб ила.

Боғ анга ҳар сафҳаи гулшан мисол,
Жадвали атрофида равшан зулол.

Боғ дема, балки фалак, не фалак,
Сатрлари ҳар сори саф-саф малак.

Бал анга ҳар доираи ашргард,
Рутба аро бир фалаки ложувард.

Ҳақ сўзи ҳар жузви варақ то варақ,
Борча ҳақойиқ, балким борча ҳақ.

Мисл анга маъдumu мушобиҳ адим,
Қойили андоқки қадим ул қадим.

Бил яна тўртунчи русул маъшари,
Ҳар бири бир баҳри сафо гавҳари.

Борчаси ҳақ амрила наҳйин тузуб,
Элга бори Ҳақ йўлини кўргузуб.

Ҳужжат агар истаса ҳар тийра зот,
Ҳар бириси кўргузубон муъжизот.

Зоҳир ўлуб борчаға сидқи мақол,
Шойибаи кизбға йўқ эҳтимол.

Гарчи паямбар бориға исм ўлуб,
Лек алар жисми ҳам уч қисм ўлуб.

Зумраи аввал келибон анбиё,
Ваҳй ила руъёдин ўлуб пешво.

Сўнгра русулким, неки Ҳақдин етиб,
Борчасини халққа ирсол этиб.

Сўнгра улул-азмки айлаб жидол,
Даъвати дин қилга-ю ҳукми қитол.

Борчасининг аъзамию афсаҳи,
Англаки, келмиш набийи Абтаҳи.

Кўнгли Ҳақ ирсолиға росих бўлуб,
Дини — русул диниға носих бўлуб.

Куфр қаронғусида ҳар мурсале
Дини била ёрутубон машъале.

Қилғач анинг шаръи қуёши зухур,
Қолмайин ул машъалалар ичра нур,

Хатм анга ойини рисолат тамом,
Дин анинг исломи-ю бас вассалом.

Келди бешинчи анга явмул-ҳисоб,
Дема ҳисоб, айтки явмул-азоб.

Муътақид ўлмоқки қиёмат бўлур,
Қилғонидин элга надомат бўлур.

Шодлиқ асҳоби яминға рақам,
Сафҳалари лавҳиға етмай қалам.

Аҳли шимол ичра тушар можаро,
Номалари юзлари янглиғ қаро.

Тўғри тарозуға бўлур икки бош,
Бир сори гавҳар яна бир сори тош.

Кўпрук уза халқ ҳаросон бўлур,
Бирга қатиқ, бирига осон бўлур.

Дўзах ўти дудиға йўқ интиҳо,
Халқ ҳалокиға бўлур аждаҳо.

Етти боши гунбади даввордек,
Етти оғиз ҳар бириси ғордек.

Дема томуг етти эшигин очиб,
Ким ети оғзи анинг ўтлар сачиб.

Гулшани фирдавс аро нозу наим,
Ончаки йўл топмай арода насим.

Ҳури анинг руҳи мусаввар киби.
Қадду лаби туби-ю кавсар киби.

Сокиниға жоми бақодин умид,
Қайси бақо, балки лиқодин умид.

Содис анга келди ҳадиси қадар,
Бил азалий сабт неким хайру шар.

Софу тўло бўлғали жоми аласт,
Бўлғуча ул майдин абад аҳли маст,

Ҳарне бу мажлис аро топти вуқуъ,
Хоҳ усул англаву хоҳи фуруъ,

Маст агар тортти нохуш садо,
Мутриб агар айлади дилкаш наво,

Баъзи агар Каъба сори қилди азм,
Баъзи агар дайр аро тузди базм,

Бодияда ул чекибон юз ано,
Бўлди мунунг маскани дайри фано,

Маст чиқиб муғбачаи майпараст,
Қилди салоҳ аҳлини расвову маст.

Зоҳид агар бўлди бориб дурднўш,
Фосиқ агар бўлди келиб хирқапўш.

Борчаси Ҳақ илмида маълум эди,
Лавҳаи маҳфузда марқум эди.

Не топибон яхши амалдин биҳишт,
Не солибон дўзах аро феъли зишт.

Улки қилиб Тенгрига минг йил сужуд,
Бўлса шақийи азалий қайда суд?

Муғбачалар дайрда қилгон ҳалок
Бўлса саиди абадий қайда бок.

Кимгаки бу олтиға бор эътиқод,
Ҳам бу сифат бирлаки қилдим савод,

Ҳар нечаким номасияҳ бўлса ул,
Ғарқаи дарёи гунаҳ бўлса ул,

Тонг йўқ агар афв ўлуб уммид анга,
Тутса илик раҳмати жовид анга.

Лек бу дард ўти эрур жонгудоз,
Ушбу гудоз ичра куюб аҳли роз.

Бу бири ўз ҳолиға мотам тутуб,
Ул бири тарки бори олам тутуб.

Ким бу бийик пояки қилдим баён,
Кимга етар-етмаси эрмас аён.

Етмаги ҳам кимсага мутлақ эмас,
Етмаси ҳам жазму муҳаққақ эмас.

Кофиру мўъмин сори қилсанг соғинч,
Не анга яъсу не мунинг кўнгли тинч.

Куйдурубон халқни бийму умид,
То худ эрур ким шақи-ю ким саид.

Махлас иши барчага ниятдадур.
Топмоқ ани лек машиятдадур.

XXIII

*Султон ул-орифинни ғамгин кўруб, муридиға савол тили очилғони
ва ул шофий жавоблар биле андуҳлуқ кўнглин холи қилғони.*

Қайғулуқ ўлтурмиш эди Боязид,
Сўрди ғами кайфиятин бир мурид:

«К-ей фалак авжида хироминг сенинг,
Арш фазоси уза гоминг сенинг.

Кўнглунга не ишдин экин бу тааб,
Бу таабингга не иш эркин сабаб?»

Пир тўкуб ашку чекиб ўтлуқ оҳ,
Дедики: «Бу ғам ишим этмиш табоҳ,

Ким бу жаҳон ичраки, элдур ғулу,
Ел тўла, аммо кишидиндур хулу.

Ҳар кишига хуш кўрунур ўз иши,
Бир киши йўқким, деса бўлғай киши,

Мунда киши борини билмон яқин,
Бор эса, ўтганлар аро бор экин».

Сўргучиға зоҳир ўлуб изтироб,
Дедики: «Эй муршеди олийжаноб,

Элда киши йўқ демак ўлди сўзунг,
Дохил эмассенму бу элга ўзунг?»

Шайх деди: «Эй иши гумроҳлиқ,
Топмоғон иш сирридин огоҳлиқ.

Мен доғи юз минг мени саргаштадек,
Ашки боғир қониға оғуштадек,

Бўлмаса имон била кетмак иши,
Англаки, они деса бўлмас киши.

Олам аро мунча сиғору кибор,
Мен бўла-ю, сен бўлу ҳаркимки бор.

Борча бу ғам тигидин афғорбиз,
Борча бу мотамға гирифторбиз.

Ким ичи бу гуссада қон бўлмади,
Кимсага бу нукта аён бўлмади,

Ким чу видоъ айлагуси жон анга,
Ҳамраҳ ўлур йўқса йўқ имон анга,

Чунки жаҳон аҳлиға бу бўлса ҳол.
Сўздаки дебмен не маҳалли савол».

Сойил этиб бўйла дури нукта гўш,
Оғзи садаф оғзидек ўлди хамўш.

Ё Раб, ўшул тухфани охир нафас,
Айла Навоий ила ҳамроҳу бас.

Қуллуғунга маҳкам эт имонини,
Айлагил имонидек аймонини.

Соқий, ўлубмен, майи имон кетур,
Жисмима имон майидин жон кетур.

Қуйма бу кун жомима даврон майи,
Жоним ол, оғзимға қуй имон майи.

XXIV

ИККИНЧИ МАҚОЛАТ

*Ислом бобидаким, «алиф»лари амният боғининг сарвлари дурур ва «син»и
саодат қасрининг кунгураси ва «лом»и латофат гулчеҳрасининг сунбули
зулфи ва «мим»и муҳаббат машъалининг нури ва ул сарвлар соясида ер*

*тутмоқ ва ул қаср кунгурасида талаб камандин солмоқ ва ул сунбули
зулфни ҳабли матин қилмоқ ва ул машғал нури била кўз ёрутмоқнинг
тарғиби.*

Олам аро халқни Яздони пок
Аҳли нажот этти-ю аҳли ҳалок.

Бу бирисин обиди асном бил,
Ул бирисин зумраи ислом бил,

Куфр эли йўл топти маломат сори,
Зумраи ислом саломат сори.

Ул бирига вайл эви бўлди мақом,
Зумраи исломға дорус-салом.

Кишвари исломки маъдуд эрур,
Халқи анинг ҳар неки мавжуд эрур,

Боштин-оёқ борча мусулмон эмас,
Кимки мусулмон муни ёлғон демас.

Шартлари бор дурур исломнинг,
Ким ани билмас бириси омнинг.

Муслим эрур «Ман салимал-муслимун»,
Юз, илигу тил бу иш ичра забун.

Кўрки, бу иш ким илигидин келур,
Ёки бу сўз ким тилидин очилур.

Тилни хирад лол топар бу маҳал,
Йўқки тил-ўқ лол, илик доғи шал.

Ўйлаки бу шартлар имкони бор,
Шартдин айру доғи аркони бор.

Беш ясамиш Тенгри таборак ани,
Деса бўлур хамси муборак ани.

Англағил арконини беиштибоҳ,
Аввали «Иллаллоҳ» ила «ло илоҳ».

Ёна Муҳаммадни анга бил расул,
Бер мунга тонуғлуғу қилғил қабул.

Аллоҳ-Аллоҳ, бу не икки калом,
Ким икки оламгадур андин низом.

Лавҳ уза аввал муни ёзиб қалам,
Жаннат эшигида доғи бу рақам.

Ҳалқаи хотам киби ҷархи барин,
Ул бўлубон юзида нақши нигин,

Ёки бу хат зевари хотам бўлуб,
Хотами гардун юкидин ҳам бўлуб.

Нофия «ло»сидин айтиб «Ло илоҳ»,
Нафй неким, мумкин эрур мосивоҳ.

«Иллаллоҳ» – айлабон исботини,
Айни вужуд англатибон зотини

Буки расул ўлди Муҳаммад анга,
Юзланиб иқболи муаббад анга.

Амр ила наҳйини баён қилғали,
Лутф ила қаҳрини аён қилғали,

Хайри русул бўлмоғи Тенгрига хост,
Ҳарне рисолатки қилиб борча рост.

Сони эрур анда адойи салот,
Лек адосида эрур мушкilot.

Аввали онингки таҳорат дурур,
Билки таҳорат не иборат дурур.

Ул демаким, майл қилиб сувға сен,
Бир неча узв ул сув била ювғасен.

Бўйла таҳоратни билур ҳар хасис,
Ўзга таҳорат доғи бордур нафис.

Буки сафо чашмасидин завқнок,
Айлагасен лавҳаи хотирни пок.

Танни юмоғлиққа маҳорат бериб,
Жонға доғи бўйла таҳорат бериб.

Жонни солиб айла таҳорат аро,
Ким юзида нуқтача қолмай қаро.

Кўзни ариғ ашки зулоли қилиб,
Балки кўнгулни доғи холи қилиб.

Ўзлук уйин ўзга ҳаром айлабон,
Тенгри эви сори хиром айлабон,

Қўйғасен анда ўнг аёқ илгари,
Гайри худо қўймағасен ичкари.

Эв ияси бўлсаву сен — яхшироқ,
Балки тутуб эв била сенлик қироқ.

Бўлса қиёмингга сутун шеваси,
Ракъатинга сақфи нигун шеваси.

Саждада титраб қўюбон ерга бош,
Сорғорибон чеҳра нечукким қуёш.

Вожибу фарзини риоят қилиб,
Суннат адосини бағоят қилиб,

Гар бу сифат сажда била пок чеҳр,
Ерга доғи киргасен андоқки меҳр.

Субҳи қиёмат нетонг этсанг зуҳур
Боштин-оёқ меҳр киби ғарқи нур.

Солис эрур фарз адойи закот,
Ҳақ неки бермиш санга молу жиҳот.

Мунда доғи икки сифатдур тариқ,
Бириси аслу бири фаръ, эй рафиқ.

Фаръи буким, зоҳири шаръи расул
Ҳарне баён айласа қилсанг қабул,

Бергучи гар бор эса соҳибнисоб,
Қирқ дирамдин бирин айлаб ҳисоб,

Заръ ила дўкону ҳавоши доғи,
Балки хадам бирла мавоши доғи.

Ҳарне матоики, закотин берур,
Шаръ тариқи била билким эрур.

Кайли-ю миқдори муайян анинг,
Камми била кайфи мубарҳан анинг.

Масрифи секкиз кишидур бардавом,
Ким ангадур шаръ ила нотиқ калом.

Фаръ будур улки, дедук они асл,
Қилмоқ эрур борчасидин ўзни фасл.

Мақсади аслиға шуруъ айламак,
Ҳарне анинг ғайри, ружуъ айламак.

Бўлғонини бермаку шукрона ҳам,
Бермак агар худ топилур ёна ҳам.

Кўнгли қачон қилса захира ҳавас,
Бўлмоқ анга фақру фано ганжи бас.

Бўлмаса кўнглида дирам нақши доғ,
Қилмаса дур партавини шабчароғ.

Лаъл ғами бағрини қон этмаса,
Дур ғами ашқини равон этмаса.

Минг етибон асрамаса бирини,
Юкласа ўз бўйниға тақсирини.

Ганж топиб чекмаса вайрониға,
Берса қўюб миннатини жониға.

Ҳарне етар берса, тугуб ёпмаса,
Бергали шукрона яна топмаса.

Кимки анга базл бу чоғлиғ дурур,
Ганж доғи топса яроғлиғ дурур.

Робиъ анга савм дурур қочмағил,
Тутқилу нафйиға оғиз очмағил.

Меъдани холилик ила қил тўло,
Неча хало анда сафодин мало.

Савм ҳадисида будур мужмали,
Ким ани Ҳақ дебдурур «Асавму лий».

Айлади иснод ўзига ажрини,
Йўқса ул-ўқ қилғусидур зажрини.

Амр қилиб берса жазо чун Худой,
Демаки си рўза, йил ўн икки ой.

Тутсанг ани улча сазоворидур,
Сирфани билгилки сенинг соридур.

Савми эмас доғи машаққатниҳи,
Муждада бўлса «Ана ажзи биҳи».

Бу доғи уч қисм иладур мунқасим,
Аввали бу расм иладур муртасим,

Ким чу саҳар кўргузур анворини,
Чеккуча кун ғарбға рухсорини,

Акл ила шурб айламагай рўзадор,
Лек икинчига будур зътибор,

Ким бу сифат савмки топти рақам,
Бўлғай изофат неча иш анда ҳам,

Сойири аъзоға ҳалал етмамак,
Шаръ хилофиға шуруъ этмамак.

Ҳар бири ўз шуғлига зоҳид бўлуб,
Манъи хилоф ичра мужоҳид бўлуб.

Бормага-ю кўрмага-ю тутмагай,
Айтмагай, эшитмага-ю ютмагай.

Лекин учунчиси будурким, кўнгул,
Чунки эрур маҳбити анвори Кул.

Поку равонбахш ҳавоси анинг,
Жилвагаҳи файз фазоси анинг.

Махзани асрори илоҳий ҳам ул,
Ойинаи чеҳраи шоҳий ҳам ул.

Дафъ қилиб занги ҳаёлотни,
Асрамоқ ул навъ бу миръотни,

Ким анга жуз дўст зуҳур этмагай,
Балки анинг гайри хутур этмагай.

Ҳеч сувар нақшига бермай мадор,
Файр бу неъматдин ўлуб рўздор.

Ушбу сифат йўқки, саҳар то ба шом,
Қўй саҳару шомниким, бардавом.

Хомис анга қиблага солиб қадам,
Бўлмоқ эрур зойири Байт ул-Ҳарам.

Бўйла саодатқа аларким етиб,
Бодияни икки сифат қатъ этиб.

Бири буким, улки бўлуб мустафид,
Яъни ўлуб жоҳу тамаввул мумид.

Бўлса йўл амнияти воқиф анга,
Оризае бўлмаса мониф анга.

Барча йўл асбоби муҳайё қилиб,
Ҳамраҳи мушфиқ дағи пайдо қилиб,

Фарзлигин ўзига жазм айлагай,
Фарз адосин қила азм айлагай.

Лек икинчи буки, аҳли фано,
Ким ўзига фақрни билгай ғино.

Дўст тушуб хотири вайрониға,
Шавқу талаб ўт солибон жониға,

Ҳўйи чекиб, йўлга тушуб пил киби,
Ишқ ўтидин телбарагон эл киби.

Минг йиғоч ар урғусидур гомини,
Боғлабон аввал қадам эҳромини.

Не анга зоду не анга роҳила,
Не анга маркаб, не анга қофила.

Дашт анга гулшан гулу насрин — тикан,
Йўлики ёнида муғилон чаман.

Ҳарне самум анда эсиб ранги ол,
Борча гулу лола учурғон шамол.

Бўйла самум ичра етиб ул салим,
Ўйлаки гулзор аросинда насим.

Ул чаман ашжори муғилон бўлуб,
Анда қуюн сарви хиромон бўлуб.

Ҳақ анга раҳматни далил айлабон,
Шуълани гулзори Халил айлабон.

Токи ани еткурубон ул далил,
Уйгачаким, қўйди биносин Халил.

Тавфида ул сидқу сафо келтуруб,
Барча шароитни бажо келтуруб.

Дўст уйида чу бўлуб меҳмон,
Ҳарне керак ҳозир этиб мезбон.

Балки бу меҳмонни ўзи келтуруб,
Эвигача ҳамраҳ ўлуб еткуруб.

Мунча саодатқа этиб сарфароз,
Кимсани бу йўлда фанову ниёз.

Фони ўлуб кимки ниёз айлади,
Тенгри ани қошифи роз айлади.

Фориғ этар бодия қатъ аҳли мол.
Аҳли фано қатъида бор ўзга ҳол.

Не топиб ул неъмату нози била,
Онча топиб юз бу ниёзи била.

XXV

*Иброҳим Адҳамнинг Қаъбага намоз била борғони ва
Робиаи Адвияга Қаъбанинг ниёз била келғони.*

Қилди чу Адҳам халафи тарки жоҳ,
Тожи фано бошига қўйди Илоҳ.

Берди фано елига мулку ҳашам,
Бодиянинг қатъига қўйди қадам.

Бўлди мусаллони солиб саждасоз,
Ҳар қадам айлаб ики ракъат намоз,

Қолди бу йўл қатъида ўн тўрт йил,
Мадҳига ҳар хору гияҳ чекти тил.

Макка тавофига чу қилди хиром,
Йўқ эди ўз ўрнида Байт ул-Ҳарам.

Чекти фиғонким, бу недур, ё Илоҳ?
Ҳотифе ун бердиким: «Эй пири роҳ.

Бодия қатъида дурур бир ажуз,
Шавқу муҳаббат юкидин қадди куз.

Заъфдин ул бўлмиш эди нотавон,
Каъба анинг тавфиға бўлди равон.

Айлади ҳайрон ани бу воқиа,
Боқса кейин кўрди келур Робиа.

Дедиким: «Эй Арш матофинг сенинг,
Каъба қилиб азми тавофинг сенинг.

Кўрки жаҳон ичра солибсен не шўр»,
Робиа деди ангаким: «Қилма зўр,

Шўр сенингдур бори оламда бил,
Бодия қатъи учун ўн тўрт йил».

Деди Бироҳимки: «Эй покрав,
Балки малак хайлидек афлокрав,

Недин экин буки манга етти ранж,
Мен чекибон ранжу санга бўлди ганж».

Робиа деди анга: «Огоҳ бўл,
Ким неча йил бодияда борча йўл,

Бўлди ишинг арзи намоз айламак,
Шева манга арзи ниёз айламак.

Санга самар берди намозу риё,
Бизга бу бар берди ниёзу фано».

Боқма, Навоий, яна ноз аҳлиға,
Арзи ниёз айла ниёз аҳлиға.

Соқий, олиб кел қадаҳу қилма ноз,
Кўрки, не муштоқдур аҳли ниёз.

Бер тўлаким, ичсун ани бир ҳариф.
Хосса мангаким, боридин мен заиф.

УЧУНЧИ МАҚОЛАТ

*Салотин бобидаким, «Инналлоҳа яъмуру бил-адли вал-иҳсон» амри ила
 Ҳақ субҳонаҳу ва таоло хусравлиқ худин аларнинг хилофати бошиға
 қўйдиким, адолатлари «айни»нинг чашмаи зулоли мулк бўстонин сероб
 қилғай, то бу бўстондин амният ва фароғат гуллари очилғай ва алар
 зулм боғида май ичиб гул сочарлар, балки майдин ҳар дам
 ўзгача гул очарлар¹.*

Эй фалак авжидин ўтуб рифъатинг.
 Ою қуёшдин чолиниб навбатинг.

Тахтинг ўлуб давлати жовиди мулк,
 Сояи чатринг аро хуршеди мулк.

Тож бошингдин бўлубон сарбаланд,
 Тахт аёғингдин ўлуб аржманд².

Сиймни алқобинг этиб муҳтарам,
 Сиккаи қадрингға кавокиб дирам.

Хутбаи жоҳингни ўқуб Муштари,
 Курсийи нуҳпоя анинг минбари.

Меҳр бўлуб соянишининг сенинг,
 Ой юзида муҳри нигининг сенинг.

Мулки Сулаймон уза ишратнамой,
 Бошинга солмай кўлака жуз ҳумой.

Маснади Жамшед уза айлаб мақом,
 Топмай илигинг ўпарин ғайри жом.

Хотами адлингға сипеҳри баланд,
 «Рости-ю русти» билан нақшбанд³.

Хутбаи жоҳинг қадар иншо қилиб,
 «Яъмуру бил-адл» ила туғро қилиб⁴.

Ҳаққи солиб сояи раъфат санга,
Рӯзи этиб тахти хилофат санга⁴.

Айлади оллингда бийикларни паст,
Даҳр забардастларин зердаст.

Халқни оллингда қилиб нотавон,
Барчасига айлади ҳукмунг равон.

Хизматинга элни забун айлади,
Қадларин оллингда нигун айлади.

Бил муниким, сен доғи бир бандасен,
Кўпрагидин ожизу афгандасен.

Эрмас алар туфроғу сен нури пок,
Хилқат аларғау сенга тийра хок.

Барча жавориҳ била аъзода тенг,
Сурати навъи-ю ҳаюлода тенг.

Лек ҳунар ичра, камол ичра ҳам,
Хулқи хушу лутфи мақол ичра ҳам,

Ҳам равиши адлу ҳам инсоф аро,
Ҳилму ҳаёу бори авсоф аро,

Шаръ тариқида ибодатда ҳам,
Ҳақ йўлида тақвию тоатда ҳам.

Сен тушубон йўл наҳажидин йироқ,
Кўпраги сендин юрубон яхшироқ.

Буки санга Тенгри бериб имтиёз,
Салтанат авжида қилиб сарфароз,

Тахтни шахсингға макон айлади,
Мулк уза ҳукмунгни равон айлади,

Мунда доғи қудратин ифшо қилиб,
Ҳикмат ила қатрани дарё қилиб.

Билдуруб элга ҳақу барҳақлигин,
Англатибон қодири мутлақлигин.

Лек бу иқболнинг ўтрисида,
Бўйла бийик мартаба қаршусида,

Амр қилибдур неча хизмат санга,
Рўзи этибдур неча санъат санга:

Бири — анинг неъматига шукр эрур,
Кимсаки, шукр айласа кўпрак берур.

Шукр қилиб айламасанг уштулум,
Дебдур ўзиким: «Лаазиданнакум».

Сўнгра раиятни вадойиъ деди,
Хуррам ани билки, бу ғамни еди.

Гарчики, Ҳақ амри фаровон эрур,
Борчаси бир ёну бу бир ён эрур.

Бўлди раият галаву сен шубон,
Ул шажари мусмиру сен боғбон⁶.

Қўйни шубон асрамаса ою йил,
Оч бўрилар туъмасидур борча бил.

Боқмаса деҳқон чаманин туну кун,
Нахли тарин англа қуруғон ўтун.

Бўрини доғи галадин дур қил,
Сув берибон боғни маъмур қил,

Ғам есанг ул гала манофиъ берур,
Боғ гулу меваи нофиъ берур.

Гала тугансау қуруса шажар,
Худ санга қолмас яна нафъу самар.

Истаса топшурғонини кирдигор,
Фикр қил ул дамки, жавобинг не бор?

Кўз оч, агар худ бор эсанг раҳшунос,
Иш равишин айла анингдек қиёс,

Ким не кишиким, санга маҳкум эрур.
Зулмунга бечорау мазлум эрур.

Гарчики, йўқ шавкату сармояси,
Сендин эрур ортуқ анинг пояси.

Негаки, чун ҳашр куни зулжалол,
Золиму мазлумни айлар савол.

Анга эваздур, санга шармандалиқ,
Анга бийиклик, санга афгандалиқ.

Тил чекиб ул ханжари пўлоддек,
Очилибон савсани озоддек.

Санга бинафша киби қадди нигун,
Бош кўтара олмай уётдин забун.

Анга нишоту санга — андуҳу ғам,
Ул санга андоқки, анга сен бу дам.

Ҳар не хато қилғонинг ўлғоч ҳисоб,
Бўлғусидур ҳар бирига юз азоб.

Тенгри бу дардингга даво айламас,
Ушбу жиҳатдинки, ҳақуллоҳ эмас.

Гарчи синуқ игна ҳаққун-носдур,
Бағринг аро ханжари олмосдур.

Қилмаса мазлум гуноҳинг биҳил,
Дўзах ародур ватанинг муттасил.

Афвин анинг тутмасанг уммид сен.
Билки томуғ ўтида жовид сен.

Кимга тикан бирла қилибсен ситез.
Урғусидур кўксунга юз тиғи тез.

Кимки бўлур бир шараринг фош анга,
Дўзах ўти бўлгуси подош анга.

Кимгаки бир ришта етурдунг зиён,
Қатлинга ул риштани билгил йилон.

Эйки, қавий айлади давлат қўлунг,
Зулм сори тушти ва лекин йўлунг.

Зулмунг эмас эрди халойиққа кам,
Ким қиладурсен ани ўзунгга ҳам.

Зулм ўзунга фисқдур, эй хушёр,
Гум қил ани, бўлса санга хуш ёр.

Чунки фараҳ базмига жазм айладинг,
Айшу тараб азмига базм айладинг.

Қасрки, базм анда муҳайё бўлуб,
Зийнати фирдавси муалло бўлуб,

Пардалари риштаси эл жонидин,
Лаълию шингарфи улус қонидин,

Шамсаси эл моли била зарнигор,
Эл дуру лаъли била гавҳарнигор.

Хиштини масжид бузубон келтуруб,
Тошини эл марқадидин еткуруб.

Анда тузуб маснади шоҳаншаҳи,
Айшу тараб жоми учун муштаҳи.

Базмда соқийлар ўлуб жилвасоз,
Аҳли ғино ҳар сори дастоннавоз.

Ҳарнеки марғуби эрур нафснинг.
Топилиб ул базмда бир йўқки, минг.

Тил бори ул дебки, демак хўб эмас,
Кўз кўрубон оники, матлуб эмас.

Арбададин ўзга эшитмай қулоқ,
Коми учун тутмай илик жуз аёқ.

Ҳою ғулудин бу нишотинг куни,
Англамайин кимса муаззин уни.

Баски самоу ғазалу қавлу савт,
Бўлубон ул кунги намоз элга фавт.

Аҳли вараъким, топиб анда вужуд,
Чанг рукуъ ичра, суроҳи сужуд.

Улки бу тоат била тафзиҳ анга,
Нуқл бўлуб донан тасбиҳ анга.

Токи қуёш жирми бўлуб нурпош,
Маҳфили айшингда бу янглиғ маош.

Шом жаҳон сафҳасин айлаб қаро,
Пардаи зулмат чу ёпиб эл аро.

Рост ярим тунга дегин ҳол бу,
Ҳам санга, ҳам хайлингга аҳвол бу.

Жом бу аҳволингга қон йиғлабон,
Шамъ куюб, ашкфишон йиғлабон.

Қоқиб овуч санжу қилиб наъра кўс,
Кўкка чекиб нолау афғон хурус.

Сен чу бўлуб сархушу хилватгарой,
Анда қилиб ҳарне тилаб нафсу рой.

Базмдағи қорию гар худ йигит,
Майдин ўлуб ҳар бири бир телба ит.

Шайнда қоплондин агарчи фузун,
Нафс итининг илгида лекин забун.

Ҳар бириси юз тамаи хом аро,
Ёйилибон кишвари ислом аро.

Ҳар сори бир маст ўлуб оромжўй,
Бир бути гулрухдин ўлуб комжўй.

Мастлиқ уйқуси чу айлаб ҳужум,
Борча ўлукдек ётиб ул хайли шум.

Субҳ чу зоҳир қилиб анворини,
Ҳар ён очиб ламъаи рухсорини.

Ончаки султоний ўлуб чоштгоҳ,
Уйқуда султон била хайлу сипоҳ.

Кўзларидин уйқу чу маъзул ўлуб,
Ҳар бири бир зулмға машғул ўлуб.

Очибон элга ситам абвобини,
Қилғали пайдо тараб асбобини.

Бўлди чу асбоб муҳайё яна,
Кирди тараб базмиға ғавғо яна.

Йўқки замона шаҳи бу шевалик,
Ўз хўри ҳолиға улуг то кичик.

Ҳар куни бу шанъат ила тунгача,
Ҳар кеча бу ғафлат ила кунгача.

Эй хулафо ўрнида маснаднишин,
Кўр ўз ишингнью аларнинг ишин.

Қоида мундоғму бўлур, де ахи,
Бир ўз ишингнинг ғами ҳам е ахи.

Ҳақ сени адл этғали султон этиб,
Зулм ила сен халқни вайрон этиб,

Ул сени маъмури ибодат қилиб,
Сен лаъбу лаҳвни одат қилиб,

Неча бу беҳудлуқ ила йилу ой,
Вой, агар келмасанг ўзунгга, вой!

Умр бу ишлар сунгича кетти тут,
Марг ниҳиби бошинга етти тут.

Чун ҳашаму хайлдин айрилғасен,
Деки, бу аъмол ила не қилғасен?

Не амали хайр санга дастгир,
Не ситаминг кўргучи пўзишпазир.

Зулмни тарк айлаву дод айлагил,
Марг кунидин доғи ёд айлагил.

Зулмунг эрур кундузу фисқинг кеча,
Зулм ила фисқинг неча бўлғай, неча?

Гаҳ-гаҳи ёд айла надоматни ҳам,
Қайси надоматки, қиёматни ҳам.

Журму гунаҳдин киши маъсум эмас,
Таркини тутмоқ доғи мазмум эмас.

Ҳақнинг эрур саҳвсиз иш лозими,
Саҳв эрур лозимаи одами.

Саҳвунга де узр, таваҳҳум била,
Зулмдин эт тавба тазаллум била.

Кимники бедодинг этибдур асир,
Бўл анга адл илги била дастгир.

Рой ила зулматни мунир айламак,
Лутф ила оламни асир айламак,

Тиғ агар чекса нечукким қуёш,
Айламак онинг сўнгида меҳр фош.

Шаҳлар аро бўйла сифат кам дурур,
Ким Шаҳи Ғозийға мусаллам дурур?

XXVII

*Шоҳи Ғозий қаҳрининг сарсари бир саркаш хўшани барбод этиб,
адлининг суйи ул хўша бутган бузуғ мазраани обод қилғони.*

Андаки Ғозий шаҳи фархунда бахт
Тож олайн деб талошур эрди тахт.

Юз, ики юзча киши бирла қазоқ,
Гаҳ ери Хоразм эди, гаҳ Адоқ¹.

Новаки душман юрагин қон этиб,
Тиғи адув бошини паррон этиб.

Бор эди зотида сазоворлиқ,
Ким Ҳақ анга берди жаҳондорлиқ.

Адл эшигин элга кушод айлади,
Тахт уза ўлтурдию дод айлади.

Тузди бузуқларни иморат била,
Зулмни дафъ этти адолат била,

Бидъату фисқ аҳли бўлуб мунзавий,
Адли шариат қўлин этти қавий².

Бир кун эди сайрға азми дуруст,
Шефта золе этагин тутти руст³.

Нолаву афғон чекибон тортиб оҳ,
Дедики: «Эй шоҳи шариатпаноҳ,

Қилғум агар адл эса, маръий букун,
Сенинг ила даъвийи шаръий букун.

Шарт буким айлама маҳкам итоб,
Маҳкамаи шаръда бергил жавоб»⁴.

Шаҳ деди: «Гар даъви эса қонима,
Шаръий эса миннат эрур жонима».

Айладилар бўлди чу бу нукта жазм,
Қозийи ислом ҳузурига азм.

Иккиси чун ёндашиб ўлтурдилар,
Ҳар сори ҳайрат била эл турдилар.

Маъракада Зол била Рустаме,
Бошлари узра ўкулуб оламе,

Зол дедиким: «Қазоқ эрканда шоҳ,
Тиг чекибким, чекар эрди сипоҳ.

Бор эди мен тулға жигаргўшае,
Бал жигарим мазраидин хўшае.

Боғим аро сарви сиҳишева ул,
Балки қуруқ нахлим аро мева ул.

Шоҳ қиличи жигарим қилди чок,
Ул жигарим порасин этти ҳалок.

Тиг ила ёриб жигарим ёнини,
Ерга оқизди жигарим қонини».

Айтти қози: «Кетур, икки гувоҳ,
То қилайин ҳукмини беиштибоҳ».

Деди: «Гар икки тонуг этсам ҳавас,
Ҳам анинг-ўқ адлию инсофи бас»⁵.

Бўйла чу икки тонуг ўткарди зол,
Бўлди муқир хусрави фархундафол.

Қози ўлуб адл ҳаримиға хос,
Қилди равон ҳукм: дият ё қисос.

Шаҳ деди: «Шаръ этса бу янглиғ адо,
Шаръи наби ҳукмиға жоним фидо»⁶.

Ёғлиғ ила боғлади бўйнини руст,
Юз ҳамённинг доғи бўйнини суст.

Тиғ бериб золға бевахму бийм,
Бир сори доғи тўқубон ганжу сийм.

Деди: «Қасос айласанг оллингда бош.
Сиймни ол, гар ғаразингдур маош.

Мен эдим ул амрда беихтиёр,
Ҳар не сен этсанг манга не ихтиёр».

Тиғни ул адл ила инсофи тунд.
Золи ҳазин тишларидек қилди кунд.

Тушти аёғига бўлуб узрхоҳ,
Дедик: «Эй хусрави анжумсипоҳ,

Гар йигитим қилди фидо жон санга,
Мен қари жони доғи қурбон санга.

Мендин агар бўлди аён изтироб,
Лутф ила афв этки, мен ўлдум хароб».

Ваҳ, бу не изҳори хижолат бўлур,
Бу не деган лутфу адолат бўлур.

Зол кечиб даъвию дастонидин,
Йўқки, ўғул қонидан, ўз жонидин.

Турфа буким, хусрави одил ани,
Адл ила ул даврда айлаб ғани.

Золни анжум киби сийми равон,
Золи фалакдек қилибон навжувон.

Сийм кучидин бўлубон сиймбар,
Халқ лақаб айлаб анга «Золи зар»¹.

Золи фалакдин неча кўрсанг алам,
Шаҳ чу қилур адл, Навоий, не ғам».

Соқийи гулчеҳра, кетур жоми адл,
Кўрки, не гуллар очар анжоми адл.

Адл аёгин тутки, бўлуб шод ичай,
Одили давронни қилиб ёд ичай.

XXVIII

ТУРТУНЧИ МАҚОЛАТ

*Риёи хирқапўшлар сулукидаким, ўз қошларида хирқаи талбислариға
ҳақиқий либос от дурур ва ҳақойиқу маорифлари авомға либосот.
Ва ҳақиқий боданўшлар равишидаким, хирқаи вужудлари фано илги
зўридин чок дурур ва Масиҳодек жонбахш нафаслари руҳи муқаддас
киби пок ва маҳалли тавфлари соҳати афлок¹.*

Эй бўлубон санъат ила хирқапўш,
Шому саҳар зикр ила солиб хуруш².

Хирқа уза баҳяки ҳар ён чекиб,
Зухду риё вуслаларидин тикиб.

Руқъаи даври бу мураққаъда кўп.
Барча дирам остиға тикмакка жўб³.

Иплар анга риштаи талбис ўлуб,
Игна анга сиблати иблис ўлуб⁴.

Азрак узаким бўлубон баҳясоз,
Анжуми наҳси фалаки нақшбоз⁵.

Ушбу фалак узра ридо субҳидам,
Субҳки, козиб анга бўлмиш алам.

Эски амомаки бўлуб печ-печ,
Печдин ўзга нима йўқ анда ҳеч.

Қайси асо ҳийла уйига сутун,
Кош синиб ул, бу уй ўлғай нигун.

Субҳа дема, бутки йўнуб буттарош,
Дона ясаб, ҳарне қолиб реза тош⁶.

Муъзини қарробаи куффор анга,
Ришта бўлуб риштаи зуннор анга⁷.

Ул йиғочиким, ани мисвок этиб,
Оғзи луоби била нопок этиб.

Номаи идбор дегил оғзи руст,
Ўпмак учун элтиб ўз оғзиға чуст.

Ҳар ён аёғидаки наълайн ўлуб,
Аҳли сафо ҳазли учун шайн ўлуб.

Турфа соқолин осибон кулгудек,
Эгри йиғоч узра чиқиб ўчкудек⁸.

Ўчкуча ҳам йўқ ишида тўғрилиқ,
Ул тутуб ўғри, бу қилиб ўғрилиқ⁹.

Ўчку тилаб хайлиға баргу наво,
Гар гала минг бўлса, бўлуб пешво.

Ўзини бориға шафиқ айлабон,
Ҳоди ўлуб қатъи тариқ айлабон.

Тоғ ила тузни туну кун бошқариб,
Хайлини йўл ақбасидин ўтқариб.

Кўргузубон бу доғи хайлиға йўл,
Йўлки, борибон томуғ ўтиға ул.

Водийи зулмат аро ул турфа хайл,
Йўл итуруб айлабон ўт сори майл.

Мафсақае топибон элтиб паноҳ,
Отини маъбад атабу хонақоҳ.

Хонақоҳ ичраки солиб бўриё,
Ранг анга зарқ ўлубон, бў — риё.

Масжиди аркони бўлуб мухталиф,
Қибла жануби тарафи мунҳариф.

Маст муғ ашжоридин абвоб анга,
Қахбаи тарсо қоши меҳроб анга¹⁰.

Шайх бу меҳроб аро тоат қилиб,
Ҳар неки шайтон деб итоат қилиб,

Бўлуб анга жамъи халойиқ мурид,
Лек бори шайхқа лойиқ мурид.

Шайх қадин ҳам қилибон «нун» киби,
Ўлтурубон гўшада Зуннун киби¹¹.

Аҳли сулук ичра маориф дебон,
Они — муҳаққиқ, муни — ориф дебон.

Ҳарза музахрафники бунёд этиб,
Аҳли иродатқа ҳам иршод этиб.

Бирин этиб зўр ила хилватнишин,
Бирин этиб куч била узлатгузин.

Аҳли риёзатдин атаб бирини,
Бирига деб воқеа таъбирини.

Воқеа гар худ анга ёлғон дебон,
Ул доғи таъбирини ҳазён дебон.

Хилват аро қилғучи маҳрам ўзин,
Хизр била тутқучи ҳамдам ўзин.

Латтаки маҳкам тутубон банг анга,
Еткурубон банг ёшил ранг анга.

«Хизр паямбар» қўюбон отини,
Воқеа деб — ҳарза хаёлотини¹².

Йўқки ҳамин хилвати аҳлиға бас,
Шайхқа ҳам ушбу «Хизр» ҳамнафас.

Рутбада андоқ анга аъло мақом,
Ким бўлубон чарх анга адно мақом,

Қолмайин ул пояким, ул етмайин,
Арзи кароматни писанд этмайин.

Ногаҳ агар нағма чекиб бир найи,
Маст қилибон они ҳолат майи.

Нағмаи хорижки қилиб истимоъ,
Секрибу оҳанг этиб ул дам самоъ.

Дебсабу сайҳа чекиб андоқки пил,
Чангаки нафс оллида хору залил.

Аҳли иродат доғи бу тавр ила,
Теграсига эврулубон давр ила,

Ҳарза ҳаёлот ила ҳол айлабон,
Даврни фонусаёл айлабон.

Гусса жаҳон ичра чекиб жон учун,
Жонни фидо қилғали жонон учун.

Ёва кўп айтурда бири чирчирак,
Чарх кўп урмоқда бири фирфирак¹³.

Бу бири важд ичра тилин лол этиб,
Ул бир ўзин волаву беҳол этиб.

Бу тутубон кўз учидин они пос,
Ул қилибон важдини мундин қиёс.

Зарқ ўтидин ҳар бири дўзах киби,
Лек бурудатдин ўлуб ях киби.

Ҳар бири онча урунуб бемалол,
Ким йиқилиб, қўпқали топмай мажол.

Борчаға мақсуд буким аҳли жоҳ,
Кўрсалар ул шайх ила бу хонақоҳ,

Шайхни сажжодаи иршод уза,
Хайлни ҳам зикр ила аврод уза.

Фақру қаноатдин ўлуб сарбаланд,
Важд ила ҳолатдин ўлуб баҳраманд.

Борчаларин аҳли яқин соғиниб,
Ҳол ила ул важдни чин соғиниб,

Зоҳир этиб шайх қошида ниёз,
Фоқалариға бўлубон чорасоз.

То билиб охир ани султони мулк,
Хайли дуо бирла ниғаҳбони мулк.

Арзи ниёз айлабон ўлғай мурид,
Пояларин ҳар нафас этгай мазид.

Ҳадя, туҳаф тортқаю мол ҳам,
Мустағалу кенту суюрғол ҳам¹⁴.

Бўлса булар бирла барумандлиқ,
Етгай алар нафсиға хурсандлиқ.

Субҳоналлоҳ, бу не нафси лаим,
Нафсни қуйғил, не азоби алим.

Рўзи учун мунча фусунсозлиқ,
Мансаб учун мунча дағобозлиқ¹⁵.

Бу эл эрур борча ёмондин-ёмон,
Кимки йўқ ондин ёмон, ондин ёмон.

Ботин ўлуб фосиду зоҳир — салоҳ,
Тоши мусаллою ичи мустароҳ.

Руҳни нафс оллида қул айлабон.
Ҳуллани дажжолға жул айлабон.

Дев ила шайтон уруб ичинда жўш.
Танға малоик паридан пардапўш.

Кўнглак аро мушку абири тараб.
Кўнглида юз ит ўлубу гандараб¹⁶.

Гарчи бўлур қалб дирам рўйкаш,
Андин айирмоқ бўлур ўт бирла ғаш.

Лек томуғ ҳам бу неча ғашга ҳайф,
Ўт доғи бу хайли дағалвашга ҳайф.

Гар кўруб ўтдин бани одам азоб,
Ўтқа булардин бўлубон ҳам азоб.

Одам аро кўр не тафовут турур,
Қибла анга тенгри, мунга бут турур.

Равза сўзи доғи демасдур бири,
Куйғали ҳам лойиқ эмасдур бири.

Эй кўнгул, ул элга жаҳонлар фидо,
Дема жаҳонлар, деки жонлар фидо.

Ким қилибон икки жаҳон таркини,
Икки жаҳон демаки, жон таркини,

Ҳолда асҳоб доғи пирдек,
Бемазалиқда бориси бирдек.

Елга бериб дафтари солусни,
Ўтга солиб хирқаи номусни.

Масжиду майхона анга ёқмайин,
Дайр била Каъба сори боқмайин.

Силкибон эл яхши-ёмониға енг,
Англаб улус йўқию борини тенг.

Жону жаҳонни кўрубон хокча,
Кавну макон нақдини хошокча.

Борлиқ асбобини фоний билиб,
Йўқлуқ ўти ичра ўзин кул қилиб.

Куйдурубон чун бу хаёлот ани.
Ёрутуб ул кул била миръот ани.

Кўзгуда чун ғайрдин ўлмай асар,
Чехраи мақсуд ўлубон жилвагар.

Балки бу нобуд хаёлот анга,
Қайси хаёлотки, заррот анга.

Бошдин-аёқ ҳар бири кўзгу бўлуб,
Шоҳиди мақсудға ўтру бўлуб.

Кўзгуву шоҳид кўрунуб ҳар тараф.
Кўзга ёмон кўрмак ўлуб бартараф.

Ҳар сориким нозир ўлуб Ҳақ кўруб,
Қилғучини фоили мутлақ кўруб.

Туз йўл ила қотии води алар.
Ким итуруб йўлини ҳоди алар.

Улки қолиб зулмати ҳижрон аро,
Ё озиқиб водийи ҳирмон аро.

Хизрдек ул қавм тутуб элга қўл,
Кўргузубон манзили мақсадға йўл,

Мониъ ўлуб ғайрати огоҳлиқ,
Хизрға ҳам қилғали ҳамроҳлиқ.

Зулмат алар ўтиға бир дуди оҳ,
Йўлларида Хизр бир ахзар гиёҳ.

Кўзларидин қатраки ғалтон бўлуб,
Хизрға юз чашмаи ҳайвон бўлуб,

Гардлари кўзга бўлуб тўтиё,
Амрлари мисни қилиб кимё.

Чарх била анжуми бедодгар,
Қаҳрлари ўтиға дуду шарар.

Меҳр била бадри манозилнавард
Лутфлари гулшанида икки вард.

Айласалар ҳар сори азми шигарф
Юзларининг қатраси дарёи жарф.

Қайда таваққуфга топиб иттисоф,
Зимнида ҳар ҳарф виқор ичра Қоф.

Шахслари зовияи хок уза,
Сайрлари гулшани афлок уза.

Шаръ ақолимида равшан тариқ,
Ким хати мавҳумдин ўлмиш дақиқ.

Бу йўл ўлуб сайрда майдонлари,
Балки бу майдон аро жавлонлари.

Тоат этиб ҳар бири то жони бор,
Жон чекибон ончаки имкони бор.

Ҳарне қилиб фаҳм набий суннатин,
Қилғоч адо жонға қўюб миннатин.

Нечаки аъмол этибон печ-печ,
Ҳеч келиб ҳар бири оллинда ҳеч.

Жид била айлаб кўрубон сарсари,
Ажз ила юз узр қўлуб бир сари.

Неки қилиб қасд анинг амри-ўқ,
Учмоқ умидию томуғ бийми йўқ.

Кимки хаёлиға келур мосиво,
Лофи муҳаббат анга эрмас раво.

Эйки, бу гавҳарға тиларсен макон,
Билки анинг кони эрур тобакон.

XXIX

*Муқарраби Борий Хожа Абдуллоҳ Ансорий сўзиким, ниҳояти сулукдин
соҳибхабар эрди ва ўз сулуки ниҳоятидин хабар берди.*

Улки ани қибла дер аҳли Ҳирот,
Дема Ҳирот аҳли, бари коинот.

Аҳли аён солики атвори ул,
Исма Абдуллоҳи Ансори ул.

Деди буким, иш манга тоат турур,
Тенгрининг амрига итоат турур.

Дўзах ўти бийми ҳам ермас ғараз,
Не буки жаннат анга бўлғай эваз.

Бийм ила ким Ҳақни парастииш қилур,
Нафс нажотини тилаб иш қилур.

Ким чекар уммид ила фарсудалиқ,
Қасди эрур равзада осудалиқ.

Ҳақдин анию муни маҳжур бил,
Музд учун иккисини муздур бил.

Менки ишим бўлди парастииш мудом,
Бийму умид иккиси бўлмиш ҳаром.

Бандалиқ амрига чу маъмурмен,
Тун-кун ишим бу эса маъзурмен.

Гарчи анга лойиқ эмас тоатим,
Бўлмасун онсиз эса бир соатим,

Қил дедиким, қилмоқ эрур варзишим,
Радду қабули ила йўқ ҳеч ишим.

Учмоғу зоҳид, томуғу булҳавас.
Бўлса ҳавас ёр Навоийга бас.

Соқий, ул учмоқ сувини бедаранг,
Тутки, эрур дўзах ўти анда ранг.

Ёр юзи ёди била шод ўлай,
Дўзах ила равзадин озод ўлай.

БЕШИНЧИ МАҚОЛАТ

*Карам васфидаким, қалби дирам марғи дурур, балки раҳмат шажарасининг
барғи ва бухлким, саҳо қалбидин холи бўлса, ниҳоятсиз бало бўлур ва
базл сурати кўргузмаса, мурувватдин ҳадсиз хало ва исроф нафйиким,
ҳар ёнидин боқса офати беҳад эрур ва итлоф мазамматиким,
кўпроқ ҳарфи лофдин хабар берур¹.*

Эй тушуб эгнингга карам кисвати,
Қолмайин илгингда дирам қиймати.

Панжанг ўлуб сиймфишонлиққа фош,
Маширку Мағрибда нечукким кўёш.

Сийм ила илгинга адоват бўлуб,
Анда фано, мунда саховат бўлуб.

Чун кафинг олтун сочиб, андоқки барқ,
Барқи ҳаёдин бўлубон терга ғарқ.

Бошинг уза жуду саҳо афсари,
Афсаринг устида карам гавҳари.

Гавҳари зотинг топиб онча шараф,
Ким ети кўк ҳуққасин айлаб садаф.

Қадринг ўлуб торами ахзар киби,
Дурру гуҳар сочмоғинг ахтар киби,

Бошинг уза ахтари давлаттироз,
Фарқ уза «фо» нуқтасидек жилвасоз.

Фарқи шарифингга ливойи карам,
Бош уза андоқки «алиф»дин алам².

Икки қўлунг Қулзуму Уммони жуд³,
Ҳар бирига улчаки имкони жуд.

Кафларинг ойини чу бермак бўлуб,
Қул мунга Ҳотам, анга Бармак бўлуб⁴.

Буки санга Тенгри ато айлади,
Қисм карам бирла сахо айлади.

Ҳар сари мў жисминга бир тил бўлуб,
Бўлмас анинг шукр ила узрин қўлуб.

Жуду саховат чоғи бухл этмагил,
Шукр замони доғи бухл этмагил.

Бухл эрур борча сифатдин хасис,
Лек сахо жавҳари асру нафис.

Гарчи саховат санга ойин эрур,
Бошинга бу дур била тазйин эрур.

Бу дури серобни хор айлама,
Бухл ҳисобида шумор айлама.

Неча сахо ашрафи авсофдур,
Муфрит агар айласанг исрофдур⁴.

Ақлки таъриф этар авсофни.
Бухл била тенг тутар исрофни.

Кўнглунг анингдек нега кенг қилғасен,
Ким дуру хармуҳрани тенг қилғасен.

Базлу карам шевасининг ҳоли бор,
Лек нечукким керак ашколи бор.

Эйки санга Тенгри насиб этти жоҳ,
Берди карам қилмоқ учун дастгоҳ.

Билки сахо қилғали кимдур муҳиқ,
Сийм берурга ким эрур мустаҳиқ.

Сочмоқ овуч бирла гуҳар от учун,
Нақд этак бирла мубоҳот учун,

Ақл ҳисобидин эрур бас йироқ,
Бухл бу жудунгдин эрур яхшироқ.

Бўлди бу иш маст ила мажнун иши,
Маст ила мажнун нега бўлғай киши.

Кимки керак жоми паёпай анга,
Маст ўлубон ким тутанур май анга.

Дев агар ютса майи хушгувор,
Мулки Сулаймон тилар этгай нисор.

Банд мажонинга гар олтун эрур,
Зеб анга лаълу дури макнун эрур,

Саъй ила бандин чу аёқдин очар,
Истаса Қорун ани ташлаб қочар⁶.

Сим унидин ваҳшу сибоъ этса рам,
Мунга сахо от қўёли, ё карам?

Лолау гулким, совурур девбод,
Қўйса бўлурму анинг отин жавод?

Чун деди Тенгрики: «Кулу вашрабу»,
Ёнида дедики, «Вало тусрифу»⁷.

Бўлди яқинким бу саховат эмас,
Аҳли сахо муни саховат демас.

Они доғи дема сахоким, киши,
Нечаки исроф эмасдур иши.

Бермагида маръи эрур эътидол,
Лек эмас мавқиида базли мол.

Ёяр анга супраки, ул оч эмас,
Берур анга тўнки, яланғоч эмас.

От анга тортарки, юз илқиси бор,
Сим анга берурки, юз илғиси бор.

Ҳам йиборур лаъл Бадахшон сари,
Ҳам кетурур зирани Кирмон сари.

Хизрга етгач тутар оби ҳаёт*,
Миср шакаррезига ҳабби набот.

Шамъни кундуз ёрутур беадад
Меҳр зиёсига берай деб мадад.

Мушкни ҳар кеча сочар бедаранг,
Тун сочиға бермак учун бўю ранг.

Муштаҳи эл юз эса нон бергали,
Луқма тотурмас тилабон мумтали⁹.

Ўйла булутдекки қуруқ боғ уза,
Ёғмай ўтуб, сувни тўкар тоғ уза,

Журъа учун жон берибон дурднўш,
Жом тубин купга қуяр майфуруш¹⁰.

Аҳли вабо тортиб ажал соғари,
Кон аро ёқут қўюб жавҳари.

Бу икки бир навъ саховат эрур,
Ўртасида саҳл тафовут эрур.

Они доғи қилма сахо дохили,
Ким кишини томиаи комили —

Халқ жиҳотиға талабгор этар,
Ҳарнеки, кўрди тамаъ изҳор этар.

Зулму тааддию васойил била,
Ваъдау пайғому далоил била,

Коми улус молини олмоқ эрур,
Гар олур, аммо яна бирга берур.

Ҳам сочари муҳмалу ҳам термаги,
Ҳам олури ҳарзаву ҳам бермаги.

Чоҳ қозар ғусса чекиб солу моҳ,
Туфроғи дафъиға қозар ўзга чоҳ.

Олмоқ эрур қасд анга бермак ғараз,
Бу ҳам ул иккидек эрур бир мараз.

Олмоғидин ғайри зиёнбуд йўқ,
Турфа буким бермағидин суд йўқ.

Они доғи дема сахийким, киши
То тиламас бермак эмасдур иши.

Ҳар нечаким, мустаҳиқ ўлсун азиз.
Истамагунча анга бермас пашиз.

Они ахи ҳар киши айтур сахий,
Билки сахий ул худ эмасдур ахи.

Кўрки фусунгар чу узатди фусун,
Олди йилон муҳрасин айлаб забун.

Тилни чу метин узатиб ўт солур,
Хорадин олмос ила ёқут олур.

Шамъ чекиб тил чу узатди наво,
Шом диёри уза чекти ливо¹¹.

Ўтки забона анга маълум эрур,
Темуру хора дамидин мум эрур.

Субҳ дам урмоқда магар деди сўз,
Ким қуёш олтунига ёрутди кўз¹².

Они сахий англағил, эй ҳушманд,
Ким ани давлат қилибон сарбаланд.

Ҳоли агар яхши дурур, гар табоҳ,
Кимсадин этмас тамаи молу жоҳ.

Ҳар неки Ҳақ берса қаноат қилур,
Ҳам неки амр этмиш итоат қилур.

Илгидағидин неки малҳуз этар,
Бир илиги қисқани маҳзуз этар.

Баҳрға етса тиламас шабнаме,
Захмни кўрса аямас марҳаме.

Мустаҳиқе чун талаб изҳор этар,
Улчаки мақдуридур исор этар.

Улки савол этмаса ҳам чун билур,
Фоқау фақрини риоят қилур.

Аҳли талаб бошиға еткурса тиг,
Ҳарнеки бор илгида қилмас дариг.

Ўйлаки метин урар ўз ханжарин,
Кон анга исор этар ўз гавҳарин¹³.

Боши яланг бўлсун, агар аҳли тож,
Макрумат айлар чу кўрар еҳтиёж.

Ўз ерида юз туман, ар бир дирам,
Базл ишида тенг кўрар аҳли карам.

Улча кўрар илгида ҳақ молини,
Англағач ошуфта биров ҳолини,

Сарф қилур суд ила сармоясин,
Токи қилур ҳосил анинг воясин.

Боқмайин ўз лутф ила эҳсонига,
Миннатини ҳам қўяр ўз жонига.

Фаҳм этар ул нуктаниким бехато,
Элга мусаббибдин эрур ул ато.

Бу караму базл анга кеш эмас,
Ул аро ерда сабаби беш эмас.

Эйки, сахо кўйида авбош сен,
Телбау усрук киби зарпош сен.

Нақдни гулдек доғи совурмағил,
Фунча киби доғи гириҳ урмағил.

Ҳарнеки бу сафҳада ойин эрур,
Борча сахо аҳлиға талқин эрур.

Фунча киби хурдани қилма тутун,
Тонгла чу сочқунг неки тугдунг букун.

Бухл ила чун ютти садаф дурри соф,
Қилдилар олмоғида кўксин шикоф¹⁴.

Чархки, меҳр олтунин айлар ниҳон,
Юзини онинг қаро айлар жаҳон.

Ёшурур анжум дирамин турки меҳр,
Ерга кўмар бош тубан они сипеҳр.

Чунки хазон илги сочар зарварақ,
Кўрки қуёш ранги бўлур ҳар варақ.

Эйки, дафин ганж уза сен аждаҳо,
Англаки, бу ганжинг эрур хунбаҳо.

Қатлинга Баҳроми фалак ногихон,
Тиғ чекиб олғуси ганжи ниҳон.

Зулм ила қонинг оқизиб ранж аро,
Лаъли равон қўйғуси ул ганж аро.

Қотили гардун чу бўлуб қонлиғинг,
Бўлғуси ул ганж уза вайронлиғинг.

Юйсен илик қонинга, яъники не?
Қасд этасен жонинга, яъники не?

Орзу айлаб неча кон нақдини,
Тарк этасен жавҳари жон нақдини.

Жонинг учун махзан эшигини оч,
Нақдин олиб сочу ўз ўрниға соч.

Донаки омборға таслим эрур,
Зойиъ ўлурдин анга юз бим эрур.

Мазрааи базлда сочмоғни туз,
Ким бирига Тенгри берур этти юз.

Экмак эмас, борча буким тўрғасен,
Арпау бутдой сочибон ўрғасен.

Не букун экилса, бу мақбул эрур,
Ким анга тонгла куни маҳсул эрур.

Дунё эрур мазрааи фохира,
«Ад-дунё мазраатул-охира».

Мунда экиб анда ўрарсен яқин,
Жаҳд этким бўлмағасен хўшачин.

Мунда экинларга тафовут дурур,
Яхшироғи жуду саховат дурур,

Тарки тамаъ қилки, сахо ул эмиш,
Базлда сарф этки, ато ул эмиш.

Бергали олмоқ ишидин бўл йироқ,
Бермак учун олмағанинг яхшироқ.

Улки карам дуррига дарё эди,
Баҳр анинг дуррида пайдо эди,

Фазвда неруйи ядуллоҳ анга,
Халқ лақаб айлаб Асадуллоҳ анга.

Хатм ўлуб отиға сахову карам,
Деди карам бермак эмастур дирам.

Анда карамдурки талаб билмагай,
Кимда дирам билса тамаъ қилмагай.

XXXI

*Ҳотами Тойи ҳикоятиким, ҳиммат ва сахо аҳлиға пешво эрди ва анинг
меҳмонлиғи таъзимиға бош индурмаган гадо ҳимматини кўруб инсоф берди.*

Ҳолами Тоииға бир озодаваш
Дедики: «Эй ҳимматинг озодакаш,

Токи саҳо бўлди кафинг варзиши,
Кўрдунг экинму бир ўзунгдек киши?»

Дедики: «Бир кун қилибон жашни ом,
Индаб эдим бодия аҳлин тамом.

Матбах аро юз тева қурбон эди,
Қўю қўзи беҳаду поён эди.

Базм ичидин дашт сори бир нафас,
Касби ҳаво айламак эттим ҳавас.

Сайрда кўрдум бир асири миҳан,
Бир қучоқ орқасиға юклаб тикан.

Жисми уйин айлабон ул юк нигун.
Тиркабон ул уйга асодин сутун,

Ҳар қадам урғунча тиниб муддате,
Ҳар нафас олғунча ўтуб фурсате.

Солди ул эмгак ўти кунглумга тоб,
Лутфу тараҳҳум била қилдим хитоб:

«К-эй қадин эмгак юки паст айлаган,
Жисмида ғам хори нишаст айлаган,

Дашт аро гўёки хабар билмадинг,
Ҳотам уйи сори гузар қилмадинг?

Даъват этиб асру фаровон букун,
Қилди ёмон-яхшини меҳмон букун.

Ташла тикан, гулшани иззатқа ет,
Чекма машаққат, қўпу даъватқа ет».

Менда чу фаҳм этти бу навъ изтироб,
Бош кўтариб кулдию берди жавоб:

«К-эй солибон ҳирс аёғингга банд,
Озу тамаъ бўйнунга боғлаб каманд.

Водийи ғайратга қадам урмагон,
Кунгури ҳимматга алам урмагон.

Сен доғи чеккил бу тикан меҳнатин,
Тортмағил Ҳотами Той миннатин.

Бир дирам олмоқ чекибон дастранж,
Яхшироқ андинки биров берса ганж».

Улки бу янглиғ сўзи мавзун эди,
Мендин анинг ҳиммати афзун эди».

Ҳиммат агар бўлса Навоий санга,
Банда дурур Ҳотами Тоий санга.

Соқий, аёқ тут, карам изҳор қил,
Базлни Ҳотамга намудор қил.

Бизда чу май базмиға камдур дирам,
Камлиқ эрур биздину сендин карам.

XXXII

ОЛТУНЧИ МАҚОЛАТ

Адаб даъбидаким, кичикларга мужиби саодатмандлиқ ва улуғларга боиси сарбаландлиқ дурур ва тавозуъ васфидаким, «дол»дек қаддини хам қилгон қадамин давлат фарқиға қўяр ва ҳаё риёзидаким, ҳар киши кирса раҳмат ёғинлари бирла сероб бўлур¹.

Эй талаб уйида нишаст айлаган,
Қаддини хидмат юки паст айлаган.

Эл йўлида гард ўлубон дард ила,
Кибр кўзин кўр этиб ул гард ила.

Ашки риёзатки сочиб ҳар сари,
Андин ўчуб нафсу ҳаво ўтлари.

Оху надоматки чекиб сидқ аро,
Кизб юзин дудидин айлаб қаро.

Сидқ ила ҳар гарм нафасиким уруб,
Реву риё хирмонини куйдуруб.

Қилмай ўзин рухсат ишига самар,
«Мим»и азимат била боғлаб камар.

Сарсари ғайратни чу бунёд этиб,
Ҳирсу тамаъ рахтини барбод этиб,

Бўйла тариқики қабул айладинг,
Кўйи тараб сори нузул айладинг.

Лек бу йўл қатъида шарти талаб,
Билки тавозуъ била келмиш адаб.

Чунки тавозуъға ҳам ўлди ҳилол,
Бўлди фузунроқ анга ҳар кун камол².

Ёға тавозуъ сифати берди даст,
Қадр ила мусҳаф уза топти нишаст³.

Чарх тавозуъ уза то ҳам дурур,
Тобии амри бори олам дурур⁴.

Ё киби қошким бу дурур шон анга,
Жонин улус айлади қурбон анга.

Элга шараф бўлмади жоҳу насаб,
Лек шараф келди ҳаёву адаб.

Чунки ёғин манбаи ўлди ҳаё,
Қатраси тупроғни қилур кимё.

Бўлмас адабсиз кишилар аржуманд,
Паст этар ул хайлни чархи баланд.

Тарки адабдин бири кулгу дурур,
Кулгу адаб таркига белгу дурур.

Қаҳқаҳадин кабк наво келтуруб,
Бошиға ул кулгу бало келтуруб⁵.

Гунча кулуб бўлди очилмоқ анга,
Етти очилмоқда сочилмоқ анга.

Барқни кулгу йиқибон тоғ аро,
Балки қилиб ер куйи тупроғ аро⁶.

Субҳки, бу шева писанд айлабон,
Меҳр ўти дуррини сипанд айлабон.

Кулгуки ўз ҳаддидин ўлди йироқ,
Йиғламоқ андин кўп эрур яхшироқ.

Равшан этиб шамъни ҳар тун йиғи,
Елга бериб гунчани хандонлиғи,

Қилди булут ашки била дур нисор,
Бўлди чоқин кулгусидин хоксор.

Мастки йиғлай юруй ўздин кетиб,
Ашки ниёзи гунаҳин пок этиб.

Кимда адаб, кулгута очмас оғиз,
Лек ҳаё абри эмас қатрасиз.

Қаҳқаҳаким, ҳазл анинг ёридур,
Қурбақа савти била рафторидур⁷.

Ҳар кишиким ҳинду ўлур ҳазл аро,
Юзини қилмоқ керак аввал қаро.

Ҳарза эрур чунки мушаъбид сўзи,
Ўз тилини кўрки кесар ҳам ўзи.

Улки соқол боғлабон эл кулдурур,
Кулгу соқолиға ўзи келтурур.

Қилмоқ учун кўзга фузун кўркини,
Бошиға маймун чу қўяр бўркини.

Кулгу учун келса улус қошиға,
Кулмас улус ёлғуз анинг бошиға.

Масхараким кулгу учун бож ер,
Бир дирам олғунча ики кож ер.

Шаклда чун масхараваш келди бум,
Урмоғиға кушлар этарлар хужум⁸.

Ҳазлға лўли илик этса сутун,
Ўзини куч бирла қилур сарнигун.

Мунча мазаллат бориси булжажаб,
Дафъ бўлур келса ҳаёву адаб.

Жилвагар ўлди чу қуёш раъяти,
Ер тубига кирди кеча зулмати.

Музҳик эрур маст чу айлар хуруш,
Сўзни тааммул била дер аҳли ҳуш.

Тулкуву ит кулгу эшигин очар,
Шер кўрунғач улус эвдин қочар⁹.

Буки тавозеъдурур оти анинг,
Ёки адаб келди сифоти анинг.

Гарчи хирад васфидин ўзга демас,
Борча улус шаънида бирдек эмас.

Ҳар кишининг тавриға лойиқ керак,
Сурати ҳолиға мувофиқ керак.

Кулғаки, бек қилса тавозеъ фузун,
Риштаи ранж ўзига айлар узун.

Сажда гадо оллида эрмас карам,
Билки карамдур анга бермак дирам.

Тифл учун қўпмоқ эмастур адаб.
Пирлар ул ишни демастур адаб.

Ул муталаббюр бўлур сен етти,
Бу икки иш эл нега қилгай дегил.

Гарчи адаб шарти бағоят керак,
Ҳар киши таврида риоят керак.

Рутбада сендин кишиким бўлса паст,
Кўрсанг ўз илгингда ани зердаст,

Гар санга худ тобиу худдом эрур,
Қайғулари кўнглунга ноком эрур.

Фарзу сунан улча эрур дилпазир;
Борчаға ўргатмак эрур ногузир.

Ҳар не алар қилса хилофи ҳисоб,
Фарздурур айламагинг эҳтисоб.

Ҳашрдадур чунки хитоби санга,
Ҳар не савол ўлса жавоби санга.

Лек риоятлари бўйнунгдадур,
Руқъаи рўзилари қўйнунгдадур.

Вожиб эрур борчасиға ёрлиқ,
Яхши-ёмон ишда хабардорлиқ.

Бу сифат уммид илаким бим эрур,
Ушбу жамоатға бу таъзим эрур,

Гар эрур атфолу иёлинг сенинг,
Будур аларға доғи ҳолинг сенинг¹⁰.

Улча эрур тифлға шоиста иш,
Билки кичикликта эрур парвариш.

Қатраға чун тарбият этти садаф,
Эл бошиға чиққуча топти шараф.

Бириси қўймоқлик эрур яхши от,
Ким десалар етмагай андин уёт.

Исмда кўп келди тафовут падида,
Бири Ҳусайн ўлди, бириси Язид¹¹.

Қилмоқ эрур бири муаллим талаб,
Қилғали таълим анга илму адаб.

Итга тааллумда чу бўлди камол,
Сайд анинг оғзидин ўлди ҳалол¹².

Олим ул итким нажасул-айн эрур,
Ўғлингга жаҳл ўлса ажаб шайн эрур.

Гарчи анга шафқат эрур судманд,
Еткурур ифрот ва лекин газанд.

Меҳр ила заҳрики таваққуъ дурур,
Тифлға сендин бу тавозуъ дурур.

Завжаким ул бўлса аниси ҳарам,
Шаръ тариқи била тут муҳтарам.

Нафқа била нафсни тутма дариғ,
Жонингга ифрот ила ҳам урма тиг.

Айламагил ҳулласини ранг-ранг,
Кийса доғи ҳужрада тутсун даранг.

Англасанг отланғуча ҳолотини,
Гар эр эсанг тутма анинг отини.

Қилса равон ёр ила ағёр аро,
Таъбияи кўй ила бозор аро.

Улки чиқиб кирди яна қуйнунга,
Билки олибсен ажаб иш бўйнунга.

Фоза била қилди чу юзни қизил,
Юз қаролиқ фикридадур жазм бил.

Сочбоғини тоб ила чун солди банд,
Нафсу ҳаво бўйнига солди каманд.

Вусма сори топти чу вобасталиқ,
Бўлди ики фитнаға пайвасталиқ.

Мунча қабоҳат била боқиб туруб,
Берсанг ижозат ани отлантуруб,

Ушбу бўлур ғайрату мардоналиқ,
Рашку ҳамият била афсоналиқ.

Ул кун агар чиқса қўю қилма зўр,
Ким чиқиб эвдин ватани бўлса гўр.

Ҳарнеким ул шаръдин этти удул,
Эрмас адаб айласанг они қабул.

Бири эрур макрумати волидайн,
Билки мунунг қилмоғидур фарзи айн¹³.

Бу икининг хизматини бир бил,
Ҳар неча ифрот эса, тақсир бил.

Бошни фидо айла ато қошиға,
Жисмни қил садқа ано бошиға.

Икки жаҳонингга тиларсен фазо —
Ҳосил эт ушбу икисидин ризо.

Тун-кунунгга айлагали нур фош,
Бирисин ой англа, бирисин қуёш.

Сўзларидин чекма қалам ташқари,
Хатларидин қўйма қадам ташқари.

Бўлсун адаб бирла бори хизматинг,
Хам қил адаб «дол»и киби қоматинг.

Сўнгра раҳмнинг силасин қарз бил,
Раҳм ўшул тоифаға фарз бил,

Сойири нос ичра улуғ то кичик,
Ёхуд аро ерда васат чарғалик.

Кимки улуғроқ анга хизмат керак,
Улки кичикроқ анга шафқат керак.

Кимники қилсанг мутавассит хаёл,
Асра анинг ҳурматида эътидол.

Хизмат ила айлама тавқир ҳам,
Шанъат ила айлама таҳқир ҳам¹⁴.

Тутқил анинг ҳурмати ичра зарур
Қоидаи нуктаи «Хайрул-умур».

Иззати ҳаддин кам эса ҳўб эмас,
Ҳаддидин ортуқ доғи марғуб эмас.

Ёки сени гардиши чархи баланд
Айласа шаҳ хизматиға аржуманд.

Гарчики, шаҳ базми эрур дилрабо,
Вожиб эрур айламак андин ибо.

Марҳами зимнида эрур решлар,
Нўши ичинда тикилур нешлар,

Гул кўрунур ёнида юз хори бор,
Бор эса бир айш, минг озори бор,

Телбага ўт шакли гулистон эрур,
Тушса халоси қачон имкон эрур.

Тифл йилон нақшиға мойил дурур,
Заҳрини билмаски, ҳалоҳил дурур.

Баҳрда тушса дури хуршедранг,
Зимнидадур ғарқау коми наҳанг.

Англа бу қонун ила шаҳ хизматин,
Айшидин ортуқ ғам ила меҳнатин.

Суд эрур нечаки бўлсанг йироқ,
Турфа буким, бўлмағанинг яхшироқ.

Кимга фано ганжидин огоҳлиқ,
Мулки қаноатда анга шоҳлиқ.

Хизмат агар бўйнунга беихтиёр
Тушса қилурда санга не ихтиёр.

Мухтасар айлай, эшит ижмолини,
Фаҳминга зоҳир қилай аҳволини,

Топсанг шаҳ хизматиға интисоб,
Тўрт иш этгил ўзунга иртиқоб:

Ният анинг бирла бурун рост қил,
Ғайрин анинг қўнглунга беҳост қил.

Яна будурким, тони хизмат чоғин,
Айла, вале айламагандек соғин.

Яна буким, яхши-ёмон дема сўз,
Эл ёмону яхшисиға солма кўз.

Яна буким ранж етар, гар тааб,
Асра ёмон-яхшиға шарти адаб¹⁵.

Тошқилиғингнинг бу сифат ҳоли бор,
Бўлса тақарруб анинг ашколи бор.

Бу неча иш бўлса муяссар санга,
Давлат ила ёруғай ахтар санга.

Бу бори жузве дурур, эй нотагон,
Кулли эрур улки, агар ногаҳон.

Бўлса ғино шеваси оринг сенинг,
Фақр уйига тушса гузоринг сенинг,

Анда дурур шарт тавозуъ санга,
Ўтрисида қатъи таваққуъ санга.

Чарх киби етса забардастлиқ,
Ер қуйисида тиламак пастлиқ.

Етса ғаму ғусса юки тоғдек,
Бўлмоқ анинг остида туфроғдек.

Айламамак жола киби ёғса тош,
Рост бинафша киби юққори бош.

Вазъи тавозеъда вафо айламак,
Даъби адаб бирла ҳаё айламак,

То бу васила била топиб қабул
Мақсади аслий сори бўлғай нузул.

XXXIII

*Нуширвоннинг ҳаё боғида наргис кўзидин кўзининг наргиси уёлиб,
наргис кўзлук гулрухидин канор истамай, канора истагони.*

Шоҳ эмас эрканда Ануширвон
Бўлди биров ишқи била нотавон.

Ғунча киби кўнгли тўла қон эди,
Лек ғами хурдаси пинҳон эди.

Етти ғаму меҳнати бемар анга,
Токи висол ўлди муяссар анга.

Бир чаман ичра тузубон хилвате,
Гулрух ила қилди аён суҳбате.

Комға майл айлади чун комкор,
Айлади таслим ўзин гулузор.

Сунғоч илик дилбари мунис сори,
Тушти кўзи бир бута наргис сори.

Илгини чекти мутағаййир бўлуб,
Деди суманбар мутағаййир бўлуб:

«Ким бу не қўл сунмоғу чекмак эди».
Посухини шоҳи муаддаб деди:

«Ким бу висол ичраки воқеъ дурур, —
Наргиси шаҳло кўзи монёъ дурур».

Айни ҳаё бирла футувват анга,
Бермади ул амрда қувват анга.

Наргисини тўлдурубон ёшидин,
Қўпти, доғи кечти ул иш бошидин,

То ани охир бу ариғ нияти,
Бўйла ҳаё шеваси хосияти

Жумлаи олам аро шоҳ айлади,
Аддини оламға паноҳ айлади.

Айш, Навоий, неча дилкаш дурур,
Лек адаб бирла ҳаё хуш дурур.

Соқий, адаб шартини омода тут,
Оллима тўққуз юкунуб бода тут,

То ани ич, деб сенга мен юз тутай,
Томса тўқуз, оқса худ ўттуз тутай.

XXXIV

ЕТТИНЧИ МАҚОЛАТ

*Қаноат бобидаким, айни жуъдин айрилса, замзами нажоти, балки
салсабили ҳаёт сори учмоқнинг қаноти дурур ва паришон тамаъким,
мазаллат заҳри таъми мазоққа еткурур ва қониъким, кўзи узра қон мавж
урса, иззати бор ва томиъким, олтун маснад узра ором тутса,
мазаллати бор¹.*

Кимгаки иш бўлди қаноат фани,
Билки, ани қилди қаноат ғани.

Ганжу тажаммулни ғино билмагил,
Балки ғино ганжи қаноатни бил.

Нақди қаноатга чу йўқдур фано,
Жаҳд эту бу нақд ила топғил ғино.

Кулбада дарвешки, қониъ дурур,
Фойиқ эрур шаҳғаки, томиъ дурур.

Чунки тамаъ бўлди гадолар иши,
Билки гадодур тамаъ этган киши.

Шаҳ чу тамаъ қилди эрур луқмахоҳ,
Қонеъи дарвеш эрур подшоҳ.

Шоҳ ул эмаским, бошига қўйди тож,
Шоҳ ани билким, йўқ анга эҳтиёж.

Қушлар аро шоҳки, анқо дурур,
Нуктае бу амрда пайдо дурур.

Бордур агар фикр ила топсанг вукуф,
Қониъу анқоға мувофиқ ҳуруф.

Туъмаға ҳудҳуд неки муҳтож эрур,
Пайк бил, арчи бошида тож эрур.

Ҳиндуи лоиб бошида тож кўр,
Они қаро пул сори муҳтож кўр.

Етса арозил кафидин бож анга.
Кўк сори ташлар нимадур тож анга.

Шоҳ бошининг шарафи тож эмас,
Англа ани шоҳки, муҳтож эмас.

Шоҳ агар ул бўлсаки, муҳтождур,
Ҳарф ила муҳтожда ҳам тождур².

Шоҳ десанг кимда кўруб тожни,
Шаҳ дели бу важҳ ила муҳтожни.

Шоҳ ани билким, боши қалпоқда,
Базл этар офоқ берур чоқда.

Булмаса ҳам шукр ила қониъ булур,
Базл ишидин нафсға мониъ бўлур.

Кимки қаноатдин эрур ҳужжати,
Яхши-ёмонға йўқ анинг ҳожати.

Топса қаноат сори ҳар кимса йўл,
Шоҳ бу тақдир ила ул бўлғай, ул.

Мулк ила ўзни демагил, аржуманд,
Мулки қаноат била бўл сарбаланд,

Чархки, бир қурс ила тузди маош,
Боғлади ой жирмини кўксига тош.

Айлади Ҳақ вазъида нодир ани,
Неки қилайин деса қодир ани.

Шамъки ўз ёғи била қоврулур,
Чарх анга фонус киби эврулур.

Равшан эрур кўзки, тутар ком анга,
Гўшаи меҳроб ики бодом анга.

Чунки оғизнинг смак ўлди иши,
Ҳарби учун чекти ики саф тиши.

Кимса неча зебу тамаъдин йироқ,
Зимнида осойиш эрур яхшироқ.

Гавҳару дурни қулоқ озори бил,
Сўзни қулоқнинг дури шаҳвори бил.

Олтун исирғаки қулоқ оғритур,
Зарҳал ўтукдурки, аёқ оғритур.

Нукта дурин бил қулоқ оройиши,
Кенг ўтук ўлди аёқ осойиши.

Топса киши бодия ичра зулол,
Олтун аёқ қайдау сингон сафол.

Сувға сафол ичра ҳаловат дурур,
Кўзгуга кул бирла тароват дурур.

Кўзгу жамолиға нафас бўлмасун,
Дастаси олтун гар эмас бўлмасун.

Ташнаким ул сув била истар фараҳ,
Қайда кирар кўнглига олтун қадаҳ.

Ким қуруқ этмак сувга тўғраб есун,
Қурси хуру чашмаи ҳайвон десун.

Ошиға ким солса қилиб зийнат иш,
Зардагу шалғам киби олтун-кумиш.

Борча нахуд ўрнига дурри хушоб,
Реза чағандар ерига лаъли ноб.

Юзида зарришта бўлуб заъфарон,
Қурси қамардин табақ устида нон.

Сабзаси нон узра зумуррад бўлуб,
Тарраси хон ичра забаржад бўлуб.

Тенгри учун, кел ўзунг инсоф бер,
Ким киши оч ўлса не навъ они ер³.

Гарчики бор анда зарофат баче,
Дурлари тишларгадур офат баче.

Чайнаридин тишга ҳам озор ўлуб,
Ютмоғидин худ бўғуз афгор ўлуб.

Чунки ейилди бу такаллуфлуқ ош,
Ош дема, балки неча пора тош.

Меъда аро чунки бу даъват етар,
Деки, ани меъда нетиб ҳазм етар.

Меъда ўзи хўрдидоғи ошни —
Ҳазм қилур, йўқки, ушоқ тошни.

Айтмаким, тўмаи қобилдур ул,
Бошдин-аёқ заҳри ҳалоҳилдур ул.

Кимса бу ажзоға санар чун баҳо,
Ўлтурубон ўзни берур хунбаҳо.

Ҳазм ҳам ўлса агар инсофдур,
Кўрки, не ифрот ила исрофдур.

Кимки эрур махзани Қорун анинг
Мулки Жаму тожи Фаридун анинг.

Базл дебон ганж эшигин очмаса,
Фойдасиз дурру гуҳар сочмаса,

Фойдасиз қилмаса зоҳир карам,
Бермаса бир базлаға юз минг дирам,

Очға емак берса, яланғочға тўн,
Юз тилаганларга мингу бирга ўн.

Қониъ эса улчаки мақдур эрур,
Тенгрию халқ оллида маъзур эрур.

Улки тажаммул анга воқиъ эмас,
Ончаки бор сарфиға қониъ эмас.

Кўрди эса мунъими итлофхў,
Айлар анинг шевасини орзу.

Тормай анинг махзаниға дастрас,
Базл ила исрофини айлар ҳавас.

Сарв ёнида чиқорур хошасин,
Рахш⁴ хиромида сураш лошасин.

Киймак учун эгнига тормай палос,
Элга тилар, берса мунаққаш либос.

Кимгаки андеша бу сурат бўлур,
Аввал анга бурч зарурат бўлур.

Бурч ишидин ўзга чу фан топмади,
Олди, вале бергали тан топмади.

Айлади чун важҳни хоки сиёҳ,
Ваъда етиб қилди ғулу қарзхоҳ.

Бурч этибу сарф этиб итлоф ила,
Борчани айлаб талаф исроф ила.

Ё улус ичра юзи суйин сочиб,
Ё олибон бошину бир ён қочиб.

Мунчаву юз мунча етибон алам,
Лек анга бўлуб яна юз мунча ҳам.

Тарки қаноат ани айлаб жало,
Келтурубон бошиға юз минг бало.

Улки қаноатни қилиб дастпеч,
Ҳолиға бу печ етушгайму ҳеч.

Икки қаро пул чекибон дастранж,
Яхшироқ андинки, шаҳ инъоми ганж.

Тинч кўнгул бирла қатиксиз умоч
Беҳки, биров миннати бирла кулоҷ⁶.

Кундуз ўкуш ранж ила муздурлуқ,
Кулбаға бермак кеча маъмурлуқ.

Беҳки тамаъ тоқини тортиб баланд,
Айласа муздурлигин юз нажанд⁶.

Эй хуш, ул ойини фано кўзлаган,
Мулки қаноатда саро кўзлаган.

Кўнгли агар боғ таманно қилиб,
Гулшани ахзарни тамошо қилиб.

Гунбад анга гунбади нилуфарий,
Равзаси саҳни фалаки ахзарий.

Тоқи муалло анга гардон сипеҳр,
Шамсаси ул тоқ уза рахшанда меҳр.

Кун бўлубон варди гулистон анга,
Ой бўлубон шамъи шабистон анга.

Анжуми шабгардға бўлмай қарор.
Шамъ анинг атрофида парвонавор.

Чарху шафақ базмида фонуси ол,
Ўйлаки минқош анга жирми ҳилол⁷.

Бўйла хаёлот ила қониъ бўлуб,
Истаридин нафсиға моний бўлуб.

Қилса тасаввур била хурсандлиқ,
Ёди била этса барумандлиқ.

Гар худ ўлуб ҳимматининг раҳши тез,
Қилса бийик пўя қилурға ситез.

Бўлса бийик чарх ила ахтар анга,
Тўда кул ичра неча ахтар анга.

Кўрса жаҳонни бир овуч хокча,
Тўби ила сидрани хошокча.

Бермаса кўк қасриға вайронини,
Тоқи фалакка йиқуқ айвонини.

Пора юрак қони бўлуб қут анга,
Балки фараҳ касбиға ёқут анга.

Хору қамишнинг тубидин луқмахўр,
Лек бериб таъм анга гулшакар.

Бўлса тобони дағи ҳар сори чок,
Ер юзига ибрат учун ханданок.

Хирқасининг чокларин билса ул,
Гулшани тавфиқ насимиға йўл.

Пастини олий била тенг қилмаса,
Шолини дебо била тенг қилмаса,

Кулбаси ой шамъидин ўлса ёруқ,
Эшиги ел илгидин ўлса очуқ.

Оқ ямоғу эгнида кўк хирқаси
Хушроқ анга субҳу фалакдин баса.

Ҳар сори вайронида бўлса шикоф,
Сатр учун ўргамчи анга пардабоф.

Роҳат учун бошки қўюб тош уза,
Фари ҳумой истамай ул бош уза.

Қиш куни еткурса совуқ тоб анга,
Дафъиға гулхан кули синжоб анга.

Ёз топа олмай чу исигдин паноҳ,
Соя учун кўпрук анга хобгоҳ.

Фақр бериб махзани Қорун анга,
Фоқа бўлуб мулки Фаридун анга.

Айлабон ойини қаноат ани,
Даҳрда мустағни улусдин ғани.

Чун бу жаҳон ичра тамаъкорлиқ,
Эл кўзида бермай анга хорлиқ.

Ҳашрда доғи кўпуб андин азоб,
Кўнглида йўқ даҳшати явмул-ҳисоб*.

Балки бўлуб фақрда бир пояси,
Ким қуёш авжиға тушуб сояси.

Дунёву уқбода баруманд ўлуб,
Кимки Ҳақ эҳсонига хурсанд ўлуб.

Улки этиб тарки қаноат шиор,
Айлаб ани ул тамаъ эл ичра хор.

Из тиласанг айла қаноат тамаъ,
Маснади иззат узадур «Ман қанаъ»⁹.

XXXV

*Қониъи жувонмард ила томиъи жаҳонгард ҳамроҳлиғи ва бири фароғат
ганжи ҳирсидин мазаллат ранжиға қолиб, бирининг қаноат ранжи
чекардин фароғат ганжиги етғони¹.*

Форс навоҳисидин икки рафиқ,
Айладилар Чин сори азми тариқ.

Бири азал қисмиға қониъ эди,
Қисмидин ортуқ бири томиъ эди.

Борур эдилар қилибон пўя фош,
Бўлди аён йўл уза бир сода тош.

Ёрими ерда, ёрими юққори,
Ул ёримидаки, бўлуб тошқори

Нуктаи бас турфа қозилғон эди,
Чун ўқудилар — бу ёзилғон эди —

Ким: «Киши гар эмгак ўтин ёндурур,
Тошни яна юзиға айлондурур.

Анда битиклик дурур афсонае,
Ким бу навоҳи аро вайронае

Борки, остида эрур турфа ганж,
Олғай ани ҳар киши кўрса бу ранж.

Ҳар киши бу ранждин ўлса йироқ,
Сабру қаноат боридин яхшироқ».

Томиъ ўқуғоч мутаҳаттик бўлуб,
Томиа ирқи мутаҳаррик бўлуб².

Ганж таманносиға беркитти тиш,
Бўлди анга тоғ тубин қозмоқ иш.

Қониъ ул ишга чу назар айлади,
Қилмади парвоу гузар айлади.

Деди: «Бу не меҳнати жонкоҳ эрур,
Ганжи қаноат манга ҳамроҳ эрур.

Ким сориким, Тенгрининг эҳсони бор,
Тош ёрилиб чиқмоғи имкони бор».

Йўлдин олиб кеча тонг отқунча баҳр,
Субҳидам оллинда аён бўлди шаҳр.

Шаҳрға эл киргали кўп йўл эди,
Улки бурун кирди, вале ул эди.

Бор эди дарвозаға сурмак ҳамон,
Ҳар соридин халқ югурмак ҳамон.

Бу эл аро расм бу эрмишки, шоҳ,
Қилса бақо мулки сори азми роҳ.

Асраб ани шаҳр элидин ёшурун,
Кимки саҳар шаҳрға кирса бурун.

Айлар эмишлар ани маснаднишин,
Бошиға тож, илгига солиб нигин¹.

Они ҳам ул расм ила хайлу сипоҳ,
Қилдилар ул мулку сипоҳ узра шоҳ.

Ёрики ранж ўзига олиб эди,
Ганж таманносиға қолиб эди.

Ранж била етти чу ўз жониға,
Тошни эвурди яна бир ёниға,

Хатқа боқиб кўрди бу мастур эрур:
«Хомтамаъ даҳрда ранжур эрур».

Они қаноат қилибон шаҳриёр,
Муни тамаъ ранжи қилиб хоксор.

Қилма, Навоий, тамаъ элдин дирам,
Бор эса берсанг худ эрур ул карам.

Соқий, этибмен тамаъ ул бодадин,
Ким олур озу тамаъ озодадин,

Журъасидин солики роҳ эт мени,
Мулки қаноат уза шоҳ эт мени.

XXXVI

САККИЗИНЧИ МАҚОЛАТ

*Вафо бобидаким, «вов»и семурғ «син»ининг зимнида даҳякидек ниҳон
дурур ва «фо»си Қоф тоғи остидағи «фо»дек аён ва «алиф»и
кимё тубидағи «алиф» нишонаси, ва нуқтаси меҳриғиё
бутасининг донаси. Бас буларни тамаъ қилғон кишининг иши
сув сатҳида югурмак бўлғай ва қаро ерда кема сурмак¹.*

Чарх тўқуз дуржики заркор эрур,
Жавфида юз минг дури шаҳвор эрур.

Ҳар дурининг ламъаси шамъи фароғ,
Не дуру, не шамъ, дури шабчароғ.

Ҳар бирининг қиймати кондин фузун,
Кон демаким, кавну макондин фузун².

Улки лақаб қуйдилар «афлок» анга.
Анжуми юз минг гуҳари пок анга,

Қай бириким ўксук эрур покидин,
Ожиз эрур ақл анинг идрокидин.

Ҳарне жавоҳирки, ҳаёл айлағай,
Жавҳарийи ақлу савол айлағай.

Юз топилур, бир деса бу кон аро,
Юз деса минг онча бу Уммон аро.

Ғайри ҳамул дурки, жаҳонтоб эрур,
Ким бу тенгиз қаърида ноёб эрур.

Бир дур агар айласа зоҳир жамол,
Иккиси жамъ ўлмоқ эмас эҳтимол.

Сўрса отин аҳли сафо жавҳари,
Оҳ чекиб деки, вафо гавҳари!

Бу дури ноёб вафому экин,
Ғар ул эмас, меҳригиёму экин?

Меҳригиё демаки, анқодур ул,
Жавҳари фарду дури яктодур ул.

Меҳр узори уза хатти ғубор,
Тун сочининг тобида мушки татор.

Тушса биров илгига дурри ятим,
Бордур анинг жавҳари жониға бийм.

Ҳар киши ҳамким бу гуҳар бор анга,
Ранжу ано доим эрур ёр анга.

Ҳар кишини кўрса, ўзин ёр этар,
Меҳру вафо гавҳарин изҳор этар.

Ул киши разл ўлсун, агар бахтиёр,
Ким мунга йўқ шафқатидин ихтиёр.

Ўйлаки хуршед эрур айна нур,
Кўзни ёрутмоқда анга не шуур.

Абрки, ҳар қатра гуҳардур анга,
Гул очилурдин не хабардур анга.

Гул не билурким, негадур зеби боғ,
Невчун этар атри муаттар димоғ.

Ўт эрур ўз ҳирқатидин беҳабар,
Бодаға маст эрканидин не хабар,

Ҳар киши ҳам жуз бу гуҳар йўқ анга
Ғош ўлур андоққи, хабар йўқ анга.

Ҳар нечаким, бу гуҳаредур шариф,
Ҳосиятидур анга беҳад касиф.

Ким бу гуҳар ҳар кишидин бўлди ғош,
Бошиға ёғди гуҳар ўрниға тош.

Ҳар кишиға қилди биров бир вафо,
Махласи йўқдур кўрубон минг жафо.

Неча самар сочмоқ эса шох иши,
Кўпрак отар тош анга терган киши.

Кон неча базли гуҳари пок этар,
Олғучи кўпрак юрагин чок этар.

Шамъ ёрутуб уи ичу тошини,
Эв ияси кўпрак узуб бошини.

Ҳосса бу давронки, муҳаббат қўли,
Синди анинг панжасидин бир йўли.

Чунки қуёш бошдин-аёқ бўлди меҳр.
Ерга кюрди ани ҳар тун сипеҳр.

Ҳома вафодин битиди можаро,
Муфтийи гардун юзин этти қаро.

Чаҳ бошиға эврлубон чархи тез,
Боғлабон уй бўйнину айлаб ситез.

Ваҳки, фалак токи сабуксанг эрур,
Даҳр анинг оллида куҳанланг эрур.

Меҳр элига жаврму эрди экин?
Қоида бу таврму эрди экин?

Лутфу вафо йўлида бўлғонга гард,
Йўқ эди эркинму эваз, ғайри дард?

Кимки вафо узра бориб бош анга,
Сарзаниш-ўқму эди подош анга?

Ё бу замон аҳлига бу бўлди баҳр,
Нўш олибон қуймоқ эл оғзига заҳр.

Кимга биров тутса гули тозарўй,
Гулшани ризвонча анга рангу бўй.

Буки эваз, бермагай ул жуз тикан,
Бир демагил, балки дегил юз тикан.

Халқ ишига гар бу намудор эрур,
Бир киши топмоқ иши душвор эрур.

Бир киши андоқ кишиким бир киши,
Тузгай анинг бирла маваддат иши.

Етса фалақдин ситаму хори дард,
Бир нафас этгай анга изҳори дард.

Бўлса замон ханжаридин ёрае.
Мунглашиб андин тилагай чорае.

Ҳарне стар даҳр малоли анга,
Айлагай ўз кўнглини холи анга.

Ҳар кишига етса фалақдин ғаме,
Бўлмаса ҳамдарди анинг ҳамдаме,

Роз лабин тиккон ипин сўкмаса,
Ҳарнеки кўнглида эрур тўкмаса,

Дард ёқиб шуълаи нобудини,
Чархдин ўткаргай анинг дудини.

Тиғи боло кўксини чок айлагай,
Дард они бир дамда ҳалок айлагай.

Сарсари ғам жониға урғай сипеҳр.
Хирмани умрини совурғай сипеҳр.

Бас кишига умр хуши ёр эмиш,
Умр деган ёри вафодор эмиш.

Ёрки, ойини вафо йўқ анга.
Шамъ кибидурки, зиё йўқ анга.

Шамъки йўқ анда зиё тўшаси,
Ўтсиз эрур ўйлаки, муз шушаси.

Ёрки, бор анда вафо — ёр бил.
Умр деган ёри вафодор бил.

Ҳар киши оламда эрур ёрсиз,
Бир садафедур дури шаҳворсиз.

Йўқ ҳунари ёлғуз эса, ўз киши,
Қайда киши сонида ёлғуз киши.

Фард киши даврда топмас наво,
Ёлғуз овучдин ким эшитмиш садо?¹

Ёрсиз эл оҳи ғамандуд эрур,
Ёнса йиғоч ёлғуз, иши дуд эрур.

Тоқ киши айши уйин бил нигун.
Уйга қачон ҳомил эрур бир сутун?

Синса уқоб эғни уза бир қанот,
Тез учар, лек анга бир дам ҳаёт.

Солмас ўюн нард бисотида шайн,
Бўлса анинг тосида бир каъбатайн⁴.

Тошки чақмоқдин ўлғай йироқ,
Тийра тутор иккаласин ул фироқ,

Бир-бирига чун етишурлар даме,
Равшан ўлур ўтларидин оламе.

Синса қаламнинг шақидин бир учи,
Ожиз ўлур нома рақам қилғучи.

Ёки сингор гўшага муҳтож эрур,
Билки камонкаш анга ҳилож эрур.

Дур нечаким, айбдин ўлди йироқ,
Лаъл ҳам ўлса ёнида яхшироқ.

Жумла жаҳон шахлиғидин ори бор,
Кимки гадодур доғи бир ёри бор.

Шоҳки йўқ ҳамдаму ёри анинг,
Кўнглида кўп бўлғуси бори анинг.

Қилса биров ҳамнафасу ёрлиқ,
Бўлғуси кўп ғамга сабукборлиқ.

Ёр эрур андоқ гуҳари бебаҳо,
Ким анга муҳтож не шаҳ, не гадо.

Ушбу сифат ёрки, марқум эрур,
Войки, бу даврда маъдум эрур.

Бўлса доғи топмоғи осон эмас,
Жинси башар ичра худ имкон эмас.

Хайли малак ичра агар бордур,
Чарх уружи доғи душвордур.

Бўлди пари ҳам бу сифатдин бари,
Одами ўлмоқни не билгай пари.

Гар санга бор эрса, бу сўзда хафо,
Қайси пари чехрада кўрдунг вафо?

Топмоқ ани гарчики, душвор экин,
Бўлса доғи одам аро бор экин.

Васли анинг кимгаки бўлгай насиб.
Шаънидадур ояти «Фатҳун қариб»⁵.

Ҳар киши бир ёр иладур кўнгли шод,
Хайли малоикдин анга «Ин якод»⁶.

Васли ила кимки эрур баҳраманд,
Жоним анинг бошига бўлсун сипанд.

Кимки вафо кўрди жафо қилмади,
Ўтрисида ғайри вафо қилмади.

Жонни санга торшураин, эй сабо,
Элт анинг оллида қилмай ибо.

Бўл қуюну бошига эврул басе,
Жон доғи қўйнунгда нечукким хасе.

Мендин анга арзи дуо айлагил.
Йўлида жонимни фидо айлагил.

Демон, олиб кел чамани вардини,
Кўзума еткур йўлининг гардини.

Хидматида гар топа олсанг мажол,
Ончаки мендин дегасен арзи ҳол.

Аввал аёғига тушуб паст бўл,
Йўлида туфроғ ила ҳамдаст бўл.

Субҳ насими киби бўлма хамуш,
Шом шамоли киби тортиб хуруш.

Айтким, эй боштин-аёқ руҳи пок,
Жисм санга руҳки, руҳи фидок.

Неча висолингни тилаб зор ўлай,
Неча фироқингга гирифтор ўлай.

Бағрим ўлуб кўҳи бало лоласи,
Кўздин оқиб ҳар сари парголаси.

Жоним ўлиб ҳажринг ила дардманд,
Рағлар ажалдин анга печон каманд.

Онча сени истабон урдум қадам,
Ким талабингда қадам ўлди адам.

Сени тилаб ҳар неча кўрдум шиканж,
Ганж тилаб етмади жуз дарду ранж.

Сабза дедим сончти ништар мени,
Лаъл дедим, ўртади ахгар мени.

Лола дебон кўксума кўрдум туган.
Гул тилабон кўнглума топтим тикан.

Кимки анга айламадим жон дариг,
Қилмади жавр улчаки имкон дариг.

Ҳар кишиким, қўйдум аёғиға бош,
Жола киби бошима ёғдурди тош.

Войки, юз тош аро ёлғуз бошим,
Чарх соғинмишки, эрур юз бошим.

Ҳам бу нафас бошима ет, раҳм этиб,
Сўнгра не осиг келурунг мен кетиб.

Гар бу таманнони қабул айласа,
Меҳр бузуғ сори нузул айласа,

Турмаву зинҳор етишгил манга,
Хизр ҳаёти бу хабар бил манга.

То чиқибон ўтру юз афғон қилай,
Қайси фиғон, балки фидо жон қилай.

Тушса кўзум йиғлаю жононаға,
Жон берайин оллида шукронаға.

Жондин олиб дард бу дармон била,
Бормайин охир дами армон била.

Гар манга бу ком қариб ўлмаса,
Давлати дийдор насиб ўлмаса,

Дашти фано сори хиром айласам,
Мулки адам ичра мақом айласам.

Ҳар киши ҳам қилса вафо жоми нӯш,
Кўнгли муҳаббат майидин урса жўш.

Айласа бу ишда татаббуъ манга,
Андин эрур мунча таваққуъ манга.

Ким анга ким қилса жаҳонин фидо.
Этса анинг меҳрида жонин фидо.

Чекса юкин ончаки тўққуз сипеҳр.
Ул доғи бир заррача кўргузса меҳр.

Десун ани гавҳари кони вафо,
Кони вафо йўқки, жаҳони вафо.

Шукрин анинг вирди забон айласун,
Кўнглини меҳрига макон айласун.

Бордур умидимки, бу давлат чоғи,
Бўлғай анинг садқаси мендин доғи.

Жонни фидо этса бу жонониға,
Кўйғай анинг миннатини жониға.

Айласалар икки тарафдин вафо,
Етгай алар жониға онча сафо.

Ким сифати сиғмағай авроқ аро,
Демайин авроқки, офоқ аро.

XXXVII

*Икки вафолиқ ёр бир-бири вафосиға бошларидин кечгани ва алар
баракатидин юз минг бош қиличдин ва қилич қиндин қутулғони,
балки қинға тушкони!*

Андоқ эшиттимки шаҳи комрон,
Тўрт улус хони Темур Кўрагон.

Фатҳи ақолимға қилғонда азм,
Ҳинд саводида қатиқ бўлди разм.

Фатҳ ила нусрат чу анга берди даст,
Чарх адув қалбига солди шикаст².

Чунки адув куфр эли эрди тамом,
Бек дедиким, қилсун улус қатлиом.

Касратидин даштни тутғон қатил,
Қон ила шингарфдин оқизди Нил³.

Бош тушуб ул рудда сой тошича,
Бош кесибон ҳар киши ўз бошича.

Ҳар сари қон тўкмак ила тиғи тез,
Жумлаи оламға солиб рустахез.

Ушбу маҳалда ики бечора ёр,
Бўлди қитол аҳлиға ногаҳ дучор.

Тушти сипоҳи бирисин чопқали,
Шоҳ ёсоқидин амон топқали.

Қатл ишига чун ёнидин чекти тиғ,
Бошин анинг чопмоқ учун бедариг.

Кўрди чу тиғ остида қўлдошини,
Ёри шафиъ ўлди очиб бошини.

Ким санга мақсуд агар бош эрур,
Қўй ани, бу бош анга подош эрур⁴.

Чун анга юзланди қўюб ёрини,
Ёри ҳам этти бу сўз изҳорини.

Қайсиға айлай деса ул зулм фош,
Ёри қўяр эрди аёғиға бош.

Тунд бўлуб қотили пўлодчанг,
Деди: Иккингишни чопай бедаранг.

Қай бирининг қатлиға қилғач шитоб,
Ёна бири айлар эди изтироб,

Ким мени қатл айла бурун, тез бўл,
Токи мен ўлгунча тирик бўлсун ул.

Базл қилурлар эди бир-бирга бош,
Бошлариға тиг учун эрди талош.

Макс эди бу навъ арода бир замон,
Ким эл аро тушти нидо: «Ал-амон!»

Бир-бирига кечти алар жонидин,
Шоҳ доғи кечти улус қонидин.

Фош этиб ул сидқу маваддат хавос,
Ҳам элу ҳам ўзлари бўлди халос.

Берса, Навоий санга ёре худо,
Сен доғи қил бошингу жонинг фидо.

Соқий, олиб кел қадаҳе ёр эсанг,
Меҳру вафо шарти била бор эсанг.

Оғзима жон етти, даво қил манга,
Ваъда неча?! Эмди вафо қил манга.

XXXVIII

ТУҚҚУЗУНЧИ МАҚОЛАТ

*Ишқ ўти таърифидаким, шуъласи бало саҳросининг лолалари ва ахгари
балокаш кўнгул парголалари дурур ва меҳнат қаро шомининг тутуни
ва бу шомининг муҳтариқ кавкаблари анинг учқуни дурур. Ва ҳусн
анвориқим, мунча ўтға боис, анинг барқидин бир ламъа ва мунча
ҳароратға мужиб, анинг қуёшидин бир ашиъа дурур¹.*

Одами хокийни чу субҳи аласт
Айладилар руҳ майи бирла маст.

Ҳикмат илиги била туфроғини,
Туздилар андоқки Эрам боғини¹.

Қайси Эрам, равзаи хулди барин,
Равза неким, жилвағаҳи ҳури ин,

Қушлари ҳар лаҳза юз афсона деб,
Ҳар кишиким, ёна сўруб, ёна деб.

Саҳни фалак боғидек ороста,
Ҳар гули онинг маҳи нокоста.

Орази гулранги гули тозаси,
Гул уза гулгунлуқ анинг ғозаси.

Қомат ўлуб савсани озод анга,
Балки сиҳи сарв ила шамшод анга.

Зулф анга сунбули мушкин бўлуб,
Юз била енг лолаву насрин бўлуб.

Юзда қуёш чашмасидек обу тоб,
Ғабғаб ўшул чашма суйидин ҳубоб.

Кўздин ўлуб наргиси фаттонлари,
Лабдин ўлуб ғунчаи хандонлари,

Хат бўлубон сабзаи хуррам анга,
Тер бўлуб ул сабзада шабнам анга.

Ҳусну жамол анда гумондин фузун,
Ҳарне гумон айласанг ондин фузун.

Лек бу не ҳусн ўлубон дилфиреб,
Не бу жамол олибон андин шикеб.

Булбули ишқ ўлди чу дostonсаро,
Кирди тамошоға бу бўстон аро.

Чун назари гулга тушуб зор ўлуб,
Шавқ ўтидин жони хабардор ўлуб.

Маскан учун бўлди чу гулбуннишин,
Жонига ўт ёқти гули оташин.

Андаки Мусхаф варақин куйдуруб,
Раҳлни ўт ёқмоқ учун синдуруб⁴.

Дайрға масжидни ҳақир айлабон,
Куфрға имонни асир айлабон.

Хирқаи тақвони қилиб итга жул,
Руқбалари ҳар сори жул узра гул.

Куфр саводиға чу очиб китоб,
Борча самадни санам айлаб хитоб.

Масжид аро бодаи исён сотиб,
Гўшаи меҳроб аро куп ўрнотиб.

Ўт солибон гулшан аро гул била,
Майкада кунжин ёрутуб мул била.

Боғ не воқифки, не гулдур бу гул,
Куп қачон оғаҳки, не мулдур бу мул⁵.

Рух бу гул хориға побаст ўлуб,
Жон доғи бу мул исидин маст ўлуб.

Ақли саросима иши мухталиф,
Қайси саросимаки, масху хариф.

Дема хариф, аблаҳу нодон дегил,
Нодон йўқ, гули биёбон дегил.

Қайдаки ишқ ўти бўлуб шуълакаш,
Ақл ўлуб ул ўт уза хошокваш,

Файри кўнгул хиттаи маъмураси,
Ким куюбон бўлди бу ўт кўраси.

Қайси кўнгулники, макон этти ишқ,
Ўтдин ани лаълға кон этти ишқ.

Бўлмаса ишқ, икки жаҳон бўлмасун,
Икки жаҳон демаки, жон бўлмасун,

Ишқсиз ул танки, анинг жони йўқ,
Хуснни нетсун кишиким, они йўқ.

Рожих этар ишқ ўтидин чошни.
Эл шаҳиға ошиқи қаллошни.

Ишқ эрур дурру, кўнгул дурж анга.
Балки қуёш ишқу кўнгул бурж анга.

Қайси қуёш, базмфурузанда ўт,
Дема фурузандаки, сўзанда ўт.

Танки сўнгак ҳайъатидин уй дурур,
Гар эмас уй, невчун они куйдурур.

Ишқ аён қилмоқ эрур ҳусн иши,
Ўйлаки ўт шамъ ила ёққай киши.

Ҳар нечаким ҳусн диловезроқ,
Ишқ ўти эл кўнгли аро тезроқ.

Лутфу тароват нечаким гулда кўп,
Ҳасратидин ғулғула булбулда кўп.

Оҳ чекар бўлса кўнгул захмнок,
Шуъла бийикроқ урар ўт бўлса чок.

Мушкил эмас ишққа жон ўртамак,
Ўтға не душвор жаҳон ўртамак.

Ишқ эритур ақли ситамкорани.
Шуъла нечукким, сув қилур хорани.

Бир шарари зуҳд жаҳонига бас,
Барқ ила нетгай кўп ўлуб хору хас.

Пил бўлур ишқ анга келтурса зўр,
Пил аёғи остида андоқки мўр.

Ошиқ ўзин ким деса, ошиқ эмас,
Борча киши ишқда содиқ эмас.

Улки кезиб ҳусн писанд айлағай,
Сўнгра кўнгулни анга банд айлағай.

Они кўнгул демаки, бир пора тош.
Не қизигаи шамъ ўтидин хора тош.

Ўзни тақаллуф била ғамнок этиб,
Мотами йўқ, лек ёқо чок этиб.

Тоши малак шеваи талбис ила,
Лек ичи муттафиқ иблис ила.

Зоҳирида сидқдин оройише,
Ботинида фисқдин олойише⁶.

Ёридин ул комлар айлаб талаб,
Ким кўрунуб зикрида тарки адаб.

Ғаҳ лаби лаълидин этиб жон тамаъ,
Жон демайин улчаки, имкон тамаъ.

Васф қилиб ғаҳ тани гулфомини,
Тан дема, ҳар узвининг андомини.

Ҳазл китоби киби хаттида зеб,
Маъни анга фаҳшу, фусуну фиреб.

Шуъбадагар шишасидек тоши соф,
Зимнида юз макр ила зарку газоф.

Бу эса ошиқ, эрур ўлтургулук,
Бошдин-аёқ жисмини куйдургулук.

Ошиқ ани билки, эрур дарднок,
Ҳам тили, ҳам кўзию ҳам кўнгли пок.

Ўзлуғидин ишқ ани пок этиб,
Балки фано ўтиға хошок этиб.

Дард ёшурмоқ юзин айлаб сариғ,
Ашк оқизмоқ кўзин айлаб ариғ.

Тор киби заъф тани зорида,
Ҳар бўғуни бир гириҳ ул торида.

Орқасидин ишқки, юз ғам ўкуб,
Ҳар гириҳи бир ғам аёғин тугуб.

Дард юкидин бўлубон ҳам қади,
Дарддағи «дол» анинг ҳамқади.

Чарх киби жисми саросар туган,
Меҳнати шомира тонук ҳар туган.

Кўкси шикофи бўлуб оташфишон,
Шом балосиға саҳардин нишон.

Кўнглакига тоза тугандин ўрун,
Хирқаи идбориға теврук йўрун.

Ғайр хаёлин чиқориб жонидин,
Мамлу этиб жонини жононидин.

Нуктада мойил тили ҳар сўзга йўқ.
Жонида жонон ғамидин ўзга йўқ.

Кўзда кўруб ёр юзи ҳайрати,
Куйдурубон кўнглини кўз ғайрати.

Кўнглидаги ёр ғами рашкидин,
Қон тўкубон ҳар сари кўз ашкидин.

Қайси тарафким, анга бориб назар,
Дўст жамоли бўлубон жилвагар.

Балки бўлуб ўзлути ҳам бартараф,
Кўзки солиб, ёр кўруб ҳар тараф.

Ким бу сифат ишқда мағлуб эрур,
Ҳарнеки андин келур, ул хўб эрур.

Ишқ ангаким, бўйла нишаст айлағай,
Ўзлутидин фориғу маст айлағай.

Зухд ҳарими сори хос ўлмасун,
Ишқ ўтидин жони халос ўлмасун.

Гар йиғилиб аҳли саломат анга,
Айласалар зажру маломат анга,

Ваъдаи жаннат била овутсалар,
Ишқ ўтидин кўнглини совутсалар.

Муртад ўлуб айласа тоат яна,
Тақво ила қилса қаноат яна.

Қилса бало захмлари чораси,
Бутса ано ўқларининг ёраси¹.

Тан қушиға хирқани дом айласа,
Донаи тасбиҳ ила ром айласа.

Хилват аро торса юбусат димоғ,
Касби ҳаво қилғали истаб фароғ.

Қилса гузар кўю Хиёбон сори,
Ўтса Мусалло била Майдон сори.

Даштда отлиғ кўрунуб хайл-хайл,
Зоҳир этиб борчаси жавлонға майл.

Ногаҳ ўшул хайл аро қотилваше,
Хусну малоҳат майидин сархуше,

Юз гул очиб май ўти рухсоридин,
Зоҳир алардин бири дасторидин.

Хусни ўти шуъласи гулзор ўлуб,
Ҳар сори гулзорида гулнор ўлуб.

Хол неким, дафъ қилурға газанд,
Ўтида кўз мардуми ҳар ён сипанд.

Қошлари ой узра муанбар ҳилол,
Ақлни девона қилиб ҳар ҳилол.

Йўқки, улус қатлиға ул қошлар,
Машварат этмакка қўшуб бошлар.

Хусн зуҳуриға гириҳ қошида,
Зеб учун ул шамраки, «нун» бошида^н.

Сунбули зулфи гириҳ узра гириҳ,
Қайси гириҳким, зириҳ узра зириҳ.

Сафшикан ул турки баногўш ўлуб,
Қатл ҳаёлиға зириҳпўш ўлуб^а,

Ноз ила ўтлуғ кўзи ҳар ён боқиб,
Зуҳду вараъ хирманиға ўт ёқиб.

Дуди ул ўтнинг сафи мужгон аро,
Чун етибон борчасин айлаб қаро.

Сурмасиз ул кўз қарову пурфусун,
Ондин ўлуб кўзга жаҳон сурмагун.

Лаълида хай қатраси ғалтон томиб,
Йўқки бақо чашмасидин жон томиб.

Хаттини ҳар сори ҳаёт аҳли бил,
Хизрлар ўлғон зулумот аҳли бил.

Қатралар ул ғабғаби дилхоҳ аро,
Чашма суйидин сизиб ул чоҳ аро.

Ҳар сари мўйи чекибон жон рагин,
Кофири зулфи узуб имон рагин.

Ҳуллаи гулранг била қомати,
Сарвки гул ўлғай анинг хилъати.

Тунд саманди кўрунуб барқгом,
Суръати сайр ичра бўлуб барқфом.

Куймаку ашк ўлса не тонг элга фош,
Маркаби барқ ўлсаву рокиб — қуёш.

Гулдек этак санчибу пероҳани,
Тўн этагидин кўрунуб савсани.

Ёғлиғи нақшики, бўлуб гул нишон,
Савсану гул узра бўлуб гулфишон.

Гулники дастори уза банд этиб,
Сарву сапидор уза пайванд этиб.

Бу не намудори жамил, эй кўнгул,
Балки гулистони Халил¹⁰, эй кўнгул.

Куйдурубон ақлни чобуклуги,
Титратибон руҳни нозуклуги.

Бўйла балолар била жавлон аро,
Етса киши бошиға майдон аро,

Туфроқ ўлурдин топа олмай амон,
Рахши аёғида заминун замон.

Девнажодики, қаён гом олиб,
Йўқки башар, хайли малак кўзголиб.

Устидаги қотили чобуксувор,
Ўлтурубон халқни девонавор.

Ул дам агар Шибли-ю¹¹ Зуннун¹² эрур,
Бир неча ошуфтаи мажнун эрур.

Дин чекибон мотамига ҳой-ҳой,
Пири хирад тифлдек ангуштхой.

Рухул-амин ул сори чун боқибон,
Оғзидин онинг шўлакай оқибон,

Онда не ақл, элга не тақво бўлур,
Тақво ила ақл деган не бўлур.

Кўрмаган эл топқай ул ўтдин амон,
Кўрмагу, кул бўлмоқ эмас ҳам ямон.

Ўтқа тушуб пок бўлур кимки ғаш,
Покроқ ўлғай ўт аро покваш.

Кимки бу куймак анга одат дурур,
Дунё-ю уқбода саодат дурур.

XXXIX

*Шайхи Ироқий Шомда ҳусн шамъи гулин кўргач, парвонадек
туташқони ва шуъласи инкор тиконларин куйдуруб, мункирлар
бошига ошқони.*

Улки фано кўйида боқий эди,
Фаҳри замон Шайхи Ироқий эди.

Кўнгли анинг маҳзани асрори ишқ,
Нутқи анинг абри гуҳарбори ишқ.

Ишқ ўтидин анга мухаммар сиришт,
Ишқ ҳуруфидин анга сарнавишт.

Лек бу ишқ ўтини даъво била,
Ёпиб эди пардаи тақво била.

Миср неча вақт анга эрди мақом,
Субҳидаме қилди қўруб азми Шом.

Воли эди Шомда бир тахтгир,
Ўйлаки тун мулкида бадри мунир.

Англадиким, Шайх келур ул тараф,
Билди ўз аҳволига они шараф.

Айлади ҳукм ўйлаки, яхши-ямон,
Чиқсун анга ўтру эшитган замон.

Ўзи доғи волиийи кишварпаноҳ,
Чиқти ёпиб чархни гарди сипоҳ.

Шайхга ул хайл чу ёвуштилар,
Борчаси маркабларидин туштилар.

Йўли уза борча қўюб бошини,
Гардга монӣ қилибон ёшини.

Бор эди волиға бир андоқ ўғул,
Ким анга юз Миср шаҳи эрди қул.

Лутфу малоҳатда жаҳон офати,
Дема жаҳон офати, жон офати.

Шом саводида маҳи анвар ул,
Миср элига Юсуфи пайғамбар ул.

Мулки араб ичра ажабдин-ажаб,
Волиҳ анга ҳам ажаму ҳам араб.

Миср диёри аро ҳабби набот,
Шом саводида худ оби ҳаёт.

Шайх кўзига чу кўрунди ул ой,
Қўйди аёғиға юзу, чекти вой.

Чок этибон хирқаи иршодни,
Узди чекиб субҳаи авродни.

Шайхга туфроқ ўлубон хайлу шоҳ,
Лек бўлуб Шайх анга хоки роҳ.

Ишқ ароким Шайхга ул ҳол ўлуб,
Ҳайратидин келган улус лол ўлуб.

Ишқки ҳар шойибадин пок эрур,
Ҳар неки қилса киши не бок эрур?

Шайхниким ишқ ўти қилди ҳалок,
Шуъласи ул хайлни куйдурди пок.

Ўти кўнгулларға хабар айлади,
Оҳи бағирларға асар айлади.

Титрабон ўртанмагидин бўлди фош,
Поклиги элга нечукким қуёш.

Воли ичидин урубон ўт алам,
Шайх муриди бўлубон ўғли ҳам.

Ишқда пок ўлса киши бу сифат,
Хосият ўлур бу сифат оқибат.

Хусни ҳақиқийни гар ўтруда кўр,
Хоҳ ани кўзгудау, гар суда кўр.

Чун ғараз ул хуснға бўлди шухуд,
Кўзгуву сувға арода не вужуд.

Мунда киши қайдаву бебоклик,
Мумкин эмас ишқда жуз поклик.

Ишқ сени қилса, Навоий, ҳалок,
Пок эса ул ишқ ўлумдин не бок.

Соқий, ўлубмен, менга тут жон суйи,
Софию пок, ўйлаки ҳайвон суйи.

То ёқаву кўксум этиб чок ичай,
Ҳар нечаким бўлса тўла, пок ичай.

XL

ЎНУНЧИ МАҚОЛАТ

*Ростлиқ таърифидаким, вужуд уйи бу туз сутун била барпой. Ва ул
уй шабистони ҳаримида бу шамъи анвар мажлисорой бўлур.
Ва эгрилик нафъидаким, агар эгри киши зулфдек симбарлар юзида
ер тутарким, боши кесгулук. Ва агар аждаҳодек ганж устида
ҳалқа урарким, ўлтургулук¹.*

Ҳар кишиким, тузлук эрур пешаси,
Кажрав еса чарх, не андешаси?!

Ўқки, туз ўлди таярони анинг,
Бўлса ер эгри, не зиёни анинг?²

Йўл неча туз, йўлчиға мақсад қариб,
Хамлиғидин тушса йироқ йўқ ажиб.

Най туз учун истар ани аҳли ҳол,
Чун туз эмас, эгри кўрар гўшмол.³

Найза бўлуб тузлутидин сарбаланд,
Чирмош учун бандға қолиб каманд.

Шамъ бўйи туз келиб айвон аро,
Шоҳиди базм ўлди шабистон аро.

Эгри учуш бирла чу кўп айланиб,
Қайдаки парвона бориб ўртаниб.

Сарвким, ул тўғри чекиб қоматин,
Кўрмайин осиб ҳазон офатин

Чирмашибон сунбули тар боғ аро,
Эгрилик онинг юзин айлаб қаро.

Туз дурур эгри қили то соз эрур,
Эгри бўлур эмдики, носоз эрур.

Бўлди чу мистар хатиға туз рақам,
Бошини олмас рақамидин қалам.⁴

Бир хати гар эгри тушар бир нуқат,
Нусхада ҳар сафҳададур эгри хат.

Қайси парипайкари ҳури нажод,
Балки анга ҳуру пари хоназод.

Ким ўт эрур чехраи гулранг анга,
Даҳрни кўйдурғали оҳанг анга

Гул уза ҳар хай гуҳари ноб ўлуб,
Балки бу хайдин гули сероб ўлуб.

Ҳар сари мушк узра хати мушксуд,
Хай нами зоҳир қилиб ул ўтға дуд.

Олғали эл кўнглини лутфи мизож,
Ўт била сувға берибон имтизож.

Бўлса латофат нечаким, они бор,
Ҳусну жамол ончаки, имкони бор.

Лек эмас бўлса қади сарфароз,
Бўлмаса гулзори аро сарви ноз.

Чекмаса туз сарви хиромонини,
Отмаса туз новаки мижгонини.

Ўйнамағай жонини ҳар зор анга,
Бўлмағай эл кўнгли гирифтор анга.

Тузмаса меҳробини аҳли ниёз,
Эгри боқиб рост эмасдур намоз.

Ростқалам халқ эрурлар салим,
Эгри дурур хатки, эмас мустақим.

Ростдур ул ким, назари тўғридур,
Ким илиги эгридур, ул ўғридур.

Бўлса илик эгрилик ичра самар,
Ел ани кесмакда туз этгай магар.

Кўзки эрур эгри анинг хилқати,
Бирни ики кўрмак эрур санъати.

Бирдин ўгун чун нима мавжуд эмас,
Кўрган ани икки эрур ширку бас.

Улки Сулаймон эди оти анинг,
Баҳри нубувват дури зоти анинг.

Салтанати даҳр уза маснаднишин,
Салтанати бирла нубувват қарин.

Қабзаи ҳукмида жаҳон кишвари,
Амриға инсон киби деуу пари.

Фарши саропардаси ёзи ёбон,
Қуш паридин боши уза соябон.

Саҳни ҳавода тўшалиб мафраши,
Азмда ел хайли жанибаткаши.

Деву пари зумраи одам била,
Тобии амри эди хотам била.

Кимки эрур қайсару хоқони аҳд,
Қайсару хоқон не, Сулаймони аҳд.

Тахти уруб поя сипеҳр авжиға,
Тожи солиб сояни меҳр авжиға.

Борғаҳи торами ахзар киби,
Хайли бу торам аро ахтар киби.

Жам била Заҳҳокча жоҳи анинг,
Икки Скандарча сипоҳи анинг.

Хайлу табаъ Ҳурмузу Ҳусрав анга,
Мулки Сулаймонча қаламрав анга.

Лек Сулаймонға нечукким замон,
Хотам ила ҳукм этиб эрди равон.

Анга доғи гардиши чархи барин,
Салтанат ичра бериб андоқ нигин.

Ул нимаким, ҳар киши хонлиқ топиб,
Ҳукми анинг бирла равонлиқ топиб.

Хатдин ўлуб анда доғи бу шараф,
Хатти бўлуб гавҳару, хотам — садаф.

Турфа буким, хаттин анинг рўзгор
«Ростию русти»^б этиб ошкор.

Қилмаса бу муҳр хати ёрлиқ,
Шоҳға йўқ ғайри гирифторлиқ.

Тузлук ўлуб охир анга дастгир,
Тузлук ила халқ анга фармонпазир.

Ҳар кишиким, истаса тузлукка ғавр,
Англадик ониким, эрур икки тавр:

Бир буки, туз бўлса кишининг сўзи,
Йўқ сўзиким, ҳам сўзию ҳам ўзи;

Бир буки, ёлғонга таассуф била,
Тўғри дегай сўзни такаллуф била.

Яхшидир аввалғиси худ бегумон,
Лек иккинчиси ҳам эрмас ёмон.

Ҳар киши ёлғонни деса, лек кам,
Бўлғай эди кош бу давронда ҳам.

Турфа замон аҳлига биз мубтало,
Ким йўқ алар оллида чиндек бало.

Кимки қилур чинлик алардин ҳавас,
Қошлари устида топар чину бас.

Буки эрур куфр элининг мулки Чин,
Кўрким, эрур ғайрати хулди барин.

Лек бу чинлики, Ҳақ этмиш ато,
Кўрки улус оллида улдур хато.

Улки хато сўзига ойин эрур,
Заъмида улким, бу хато чин эрур.

Кимки бу давронда қилур ростлиқ,
Йўқтур иши ғайри каму костлиқ.

Давр чу кажликка қилур иқгизо,
Сен тиласанг рост, эмастур ризо.

Туз иши йўқ гунбади давворнинг,
Ким хати туз келмади паргорнинг.

Ул кишиким, тузлук эрур шон анга,
Душман эрур гардиши даврон анга.

Хомаки, тузлукка эрур раҳнамун,
Кесишибон боши бўлур сарнигун.

Тузлук ила чун «алиф» урди сало,
Кўрки они остиға олмиш бало.⁷

Туз чекилур боргаҳ узра таноб,
Кўрки эрур бошдин-аёқ речу тоб.

Тузлук ила чунки шиҳоб урди гом,
Ўртади ўт бошдин-аёғин тамом.

Келди йилон жисмида печу шиканж,
Муҳрадур оғзидаву остида ганж.

Эгрилигинин кўрунур янги ой,
Андаки бўлмиш қадами чархсой.

Мунчаки чирмош била дастордур,
Бош уза чиқмоққа сазовордур.

Йўқ-йўқ, эмас бўйлаки қилдим рақам,
Балки эрур барчаси саҳвул-қалам.

Эгрию туз васфи муҳаққақ дурур,
Ботил эрур эгрию туз ҳақ дурур.

Шамъки, тузлук била масрур эрур,
Гарчи куяр боштин-аёқ нур эрур.

Барқки, эгрилик ўлубтур ҳўйи,
Гарчи ёрур, лек борур ер қўйи.⁸

То ража чекмас ерига боғбон,
Боғ ҳамон зебда жангал ҳамон.

Моласиз ул тухмки, деҳқон сочар,
Сувни тенг ичмас неча яксон сочар.

Неча мусаттаҳ еса кўзгу юзи,
Туз кўрунур шоҳиди маҳрў юзи.

Худ юзи гарчи мусайқал дурур,
Гирди узор анда мутававал дурур.

Туз кўрунур меҳр чу турғон суда,
Егри бўлур уштурак урғон суда.

Боштин-аёқ кимсаки, туздур сўзи,
Ёки бўёлғону ёвуздур сўзи,

Ул доғи бу иккиси беихтиёр,
Кимсага тақдир аро не ихтиёр.

Улки ҳабибим деди Холиқ ани,
Дерлар улус мухбири содиқ ани.

Чунки анинг борча сўзи ҳақ дурур,
Ўтрусиди эл сўзи «саддақ» дурур.

Қайси ҳабиб улки, фалак-хокидур,
Сидраи тўби — хасу хошокидур.

Истаб анинг динини билгач яқин,
Уммат ўлурни русули мурсалин.

Сидқ ила урғонда сало уммати,
Ойтти «Каззобуна ло уммати».

Қолса азоб ичра бори коинот,
Бордур анинг уммати аҳли нажот.

Балки чу тортиб алами эҳтидо,
Истабон умматлиғини анбиё.

Кизб кетурган тили ё килкидин,
Хориж этиб ўзни русул силкидин.

Саҳв ила ёлғон демак эрмас ҳисоб,
Билгач ани чунки қилур ижтиноб.

Улки шиор айлади ёлғон демак,
Бўлмас ани эру мусулмон демак.

Нечаки жаҳд айласа козиб киши,
Бир-икки даст илгари борғай иши.

Гофил эса халқ бу ахволдин,
Воқиф эрур Тенгри худ ул ҳолдин.

Элга неча махфи эса бу сифат,
Зоҳир этар ёлғон ўзин оқибат.

Кизб қилур бурноғи субҳ ошкор,
Нурини кўрким, нечадур пойдор.

Кимсага ҳар шевада қаллоблиқ,
Андин эрур яхшики, каззоблиқ.

Ҳар киши онт ичти шарорат била,
Кизб эса дафъ ўлди кафорат била.

Кимки ўзи айлади ёлғон сўзин,
Кизб, дер эл, чин деса, қолғон сўзин.

Ранжға солғон бу хасорат они,
Айламас озод кафорат они.

Кимсага ёлғончи дебон қолса от,
Бу от ила чорласалар ўзу ёт.

Сидқ хитоби яна ёнмас анга,
Чин деса ҳам, халқ инонмас анга.

Кимки чини эл аро ёлғон дурур,
Ёлғони чинликка не имкон дурур?

Неча зарурат аро қолғон чоғи,
Чин демас эрсанг, дема ёлғон доғи.

XLI

*Дуррожнинг ёлғонни чин ўрнига айтуридин ҳодиса домиға
тушғонида, чин сўзин шер ёлғон соғиниб, фарёдиға етмағони
ва ани бало домидин халос этмағони¹.*

Бор эди бир бешада бир тунд шер,
Ваҳшат аро кўк асадидек далер.²

Чун бўлур эрди болалаб завқнок,
Мўр боласин қилур эрди ҳалок.

Тишлабон ул мояи пайвандини,
Оғзида асрар эди фарзандини.

Бор эди дурроже ўшул бешада,
Шери жаён ваҳмидин андешада.

Шерки тишлаб боласин дам-бадам,
Бешада ҳар ён қўяр эрди қадам.

Етгач анинг боши уза ногаҳон.
Фар эта учса эди ул нотавон,

Ваҳм ила сесканмак эди шер иши,
Ўлтурур эрди боласига тиши.

Тиш била айлаб боласи ёрасин,
Ёра этиб ўз жигари порасин.

Доим анга бу ғам аро ғам эди,
Ғам неки, мотам уза мотам эди.

Кўнгли бу ишдин бўлуб озорлиқ,
Бошлади дуррож била ёрлиқ.

Дедики, мендин санга йўқ қасду кин,
Эмин ўлу бил мени доғи амин.

Ваҳмни қўй, ҳамдаму ҳамрозим ўл,
Айшу тараб вақти навосозим ўл.

Мен доғи лаҳнинг эшитиб шод ўлай,
Нағманг ила қайғудин озод ўлай.

Шарт буким етса газанде санга,
Солса фалак ҳиласи банде санга.

Лутф қўлин ҳолинга ҳамдаст этай,
Хасмни сарпанжа била паст этай.

Кўргузуб ихлос ишида ихтисос,
Сени адув домидин айлай халос.

Шер кўп афсун била чун қилди жаҳд,
Сидқ ила дуррож доғи қилди аҳд.

Андоқ аро ерда аён бўлди меҳр,
Ким ҳасад элтур эди андин сипеҳр.

Қайдаки ором тутуб шарза шер,
Гирдида дуррож учубон далер,

Бошиға парвоз ила гардишнамой,
Ўйлаки султон боши узра ҳумой.

Шер эшитиб анинг илҳонини,
Фаҳм қилиб савтида ёлғонини,

Дер эди, ёлғон демаким шум эрур,
Кизб туз эл оллида мазмум эрур.

Ранд эшитмас эди дуррожи маст,
Кизбдин этмас эди афғонни паст.

Бир кун анинг қасдиға бир сайдгар,
Ҳодиса домин ёйиб эрди магар.

Дона била сув сари қилғоч хиром,
Тортти сайёд анинг устига дом.

Қичқирибон дом аро ул мубтало,
Неча деди: «Тот! Мени туттило!»

Шер қулоғиға етиб ул мақол,
Савтини доимғидек этти хаёл,

Кўп эшитиб эрди бу ёлғонини,
Ўйла гумон этти чин афғонини.

Ҳар нечаким рост фиғон айлади,
Сидқини ҳам кизб гумон айлади.

Махласига айламади илтифот,
Токи анга мунқатиъ ўлди ҳаёт.

Ҳар кишиким ростни бехост дер,
Айтса ёлғон доғи эл рост дер.

Сўзда, Навоий, не десанг, чин дегил,
Рост наво нағмаға таҳсин дегил.

Соқий, олиб кел қадаҳи дилпазир,
Айла мени журъасидин шергир.

Базмнинг асбобини қилғил насақ,
Ҳозир этиб сиху кабобу табақ.

XLII

УН БИРИНЧИ МАҚОЛАТ

*Илм сипеҳрининг баланд ахтарлиғидаким, жаҳл тунини ёрутмоқ учун
«айн»и қуёшдин ва «лом»и ойдин ва «мим»и кундуздин нишона айтур.*

*Ва жаҳл шоми тийра манзарлиғидаким, ғафлат чоҳини залолат
кечасида зоҳир қилиб, бу кечада шақоватдин фасона айтур.*

*Ва олимнинг бовужуди фалокат қуёшдек сарбаландлиғи
ва жоҳилнинг бовужуди ганжу мол туфроғ аро нажандлиғи¹.*

Даҳр иши то халқ ила бўлмиш ситез,
Хор дурур олиму, жоҳил — азиз².

Токи жаҳон зулмни қилмиш писанд,
Ерга тушар мева, йиғоч сарбаланд.

Разлға — рифъат, билик аҳлиға — ранж,
Тоғ уза хорова, ер остида — ганж.

Феъли ёмон топса рафеъ айлабон,
Ҳукмиға оламни мутеъ айлабон.

Ўйлаки Кайвони нухусатшиор,
Ким еридур гунбади нилий ҳисор.

Невчун эрур Муштари ондин куйи.
Қилмаса яхшини ёмондин куйи³.

Яхшиға андин ғаму озор эрур.
Боғда гул ҳамнафаси хор эрур.

Улки садафдек неча тиражабин,
Тўлдурубон қўйниға дурри самин.

Кимки бўлур дур киби софию пок,
Айлабон олмос ила бағрини чок,

Кулла қотиглиққа чу боғлаб камар,
Тиғи бўлуб чеҳрахароши қамар⁴,

Лаълдек улким, гуҳари пок ўлуб,
Кўҳи бало остида ғамнок ўлуб.

Бўлди кемур ҳиндуи оташпараст,
Маснади ёқут уза топти нишаст⁵.

Ўтки аён қилди гули оташин,
Кул узадур хоки мазаллатнишин,

Ким анга ҳам асл ёмон, ҳам қадам,
Тож ила товус киби муҳтарам.

Улки сўзига бўлуб озода қул,
Тўтийи гўё киби бўйнида ғул.

Қушки боғир ёрмоқ ўлуб ком анга,
Шоҳ илиги устида ором анга.

Улки чекиб нағмайи дилкаш ҳазор,
Кул ичида гулханию хору зор.

Ҳар киши Замзам суйидин келтуруб,
Гандарабон шишада баским туруб.

Майки тўлуб фисқ била жом анга,
Ҳар лаби майгун лабидин ком анга.

Кўктаки, кўзгудек ўлуб нуру тоб,
Ёпиб они оҳ тафидек саҳоб.

Тун кулидин айлабон ойинаранг,
Ой юзи чун шабнам ила топти занг.

Ҳарзарав ўлди кўпалак қаҳбавор,
Ҳулла дурур жисмида нақшу нигор.

Дард ила парвона тутуб тунни пос.
Жонида ўт, жисмида эски палос.

Зулм дурур ушбуки, бир нотагон
Илм тилаб шаҳридин ўлғай равон.

Айни фалокатдин аёғи яланг.
Тўни йўқидин тани доғи яланг.

Тевраб аёғини анинг ҳар тикан,
Ҳар тикан устида мукаррар тикан.

Ўқ аро дунболаи пайгон киби,
Хор ичинда алиф ўлғон киби.

Эски сепечи бошида кулгулук,
Дом киби бошдин-аёғи тилук.

Тойири мақсуд тилаб ком ила,
Донаи ашки доғи бу дом ила.

Эгнида авроқу китоби анинг,
Қилғали таҳсил шитоби анинг.

Кушдек ўлуб сайр муяссар анга,
Эгнида авроқи бўлуб пар анга.

Оч этигон қорнини муҳтожлиқ,
Туъмаға муҳтож этигон очлиқ.

Жисмини чун заъф этиб андоқки нол.
Хома киби тил чекиб, айлаб савол.

Ҳарне этиб, қониъ ўлуб йўл юруб,
То ўзин ўз мақсадиға еткуруб.

Мақсади бир хиттаки кўрмай ўзи,
Тушта доғи кўрмайин они кўзи.

Халқ кўру йўқ бири ёри анинг,
Кўздин учуб шаҳру диёри анинг.

Кўча кўпу эв кўру бозор ҳам,
Билмайин улким, қаён урғай қадам.

Гурбат ўти кўнглига кор айлабон,
Жонини ёлғузлуғи зор айлабон.

Сайр этиб ақшомғача бетўшае,
Чун бўлуб ақшом тутубон гўшае.

Заъф ила ҳуши ўзига келмайин,
Тонгғача уйқу кўзига келмайин.

Тонгла қилиб сайр мадорис аро,
Мадрасалар ичра мажолис аро.

Қайдаки ўз ҳолини таъвил этиб,
Ким эшитиб ҳазл ила тажҳил этиб.

Сарф этибон умр ҳавои варақ,
То олибон сарф ҳавои сабақ.

Не топилиб кундуз анинг маскани,
Не билиниб кеча анинг маъмани.

Гурбат аро ҳоли ёмондин ёмон,
Ҳарне йўқ ондин ёмон, ондин ёмон.

Ажз бўлуб тил иши тақриридин,
Ўйлаки хома тили таҳриридин.

Бўйла ғаму меҳнати даврон чекиб,
Ўну ўн беш йил югуруб, жон чекиб.

Мадраса кунжини ғамобод этиб,
Тонгдин оқшомғача фарёд этиб.

Бўйла минг эмгакдаги бечорадин,
Ўз ватану мулкидин оворадин.

Баъзи ўлуб, баъзи итиб ҳар тараф,
Баъзи этиб доиясин бартараф.

Оз иш ила баъзи этиб иктифо,
Баъзи ўзига тутубон кўп жафо.

Эврулубон доираи моҳу сол,
Зоҳир ўлуб бир-ики соҳибкамол.

Қарн ила даврон топибон иқтирон,
То бўлубон бир киши соҳибқирон.

Кўнгли бўлуб маскану маъвойи илм,
Қатра киби пайкари дарёйи илм.

Ибрию юнонию сурёни ҳам,
Ҳинди агар сўрса, билиб они ҳам.

Кўнгли уйин илм этибон бир жаҳон,
Қатрада ул навъки дарё ниҳон.

Нутқики изҳори маони қилиб,
Зевари асрори ниҳони қилиб.

Чун тўқубон хома шақидин қаро,
Оби ҳаёт ул зулумоти аро.

Нусха саводи зулумоти анинг,
Маъни ўлуб оби ҳаёти анинг.

Мушкили афлок бўлуб бежадал,
Бу Алийи^а фикрати оллинда ҳал.

Жумла рақам килкига марқум ўлуб,
Борча улум оллида маълум ўлуб,

Дин ишида жаҳлу ҳаво дофии,
Ўйлаки Ғаззолий ила Шофии.

Йўқки бу иснайн ани солис дебон,
Балки наби ўзига ворис дебон.

Гарчи фалақдин топибон ҳар камол,
Лек фалокат ҳам анга баркамол,

Шом етиб чоштға, йўқ ком анга,
Чошт муяссар эса, йўқ шом анга.

Турфа буқим, жоҳили қотилваше,
Кўрмаги нохуш, демаги нохуше,

Дину диёнатда йўқ ойин анга,
Бал не диёнат анга, не дин анга.

Ел киби совурмоғу нохушлиғи,
Ўт киби куйдурмағу саркашлиғи.

Босира шамъин ўчурурдек қариҳ,
Ақл ҳаёсин кетарурдек сафиҳ.

Олам аро қаҳри илоҳий бўлуб,
Хулқ ила халқ – икки гувоҳи бўлуб.

Қатл бўлуб одату ҳўйи анинг,
Марг раги ҳар сари мўйи анинг.

Ботинида дуд киби тиралиқ,
Зоҳирида шуъла киби хиралиқ.

Дунлиғидин ит била яксон бўлуб,
Бал ит анинг қошида инсон бўлуб.

Турфароқ улким, бу жаҳолат била,
Жаҳлни қўй, мунча разолат била.

Чарх ани соҳиби жоҳ айлабон,
Тобиъ анга хайлу сипоҳ айлабон.

Ўт киби ҳар нечаки саркаш бўлуб,
Хилъат анга ҳуллаи заркаш бўлуб.

Гарчи йилондек зарари ом анга,
Ганжи Фаридун уза ором анга.

Неча тикон янглиғ этиб тезлик,
Тонг елидин бошига гулрезлик.

Қатл ишига гарчи қиличдек самар,
Айлаб ани шоҳ мурассаъкамар,

Неча санам холи киби тира дил,
Жилваси гул барги уза муттасил.

Шанъати ҳар неча дегандин узун,
Лек бўлуб ҳашмати андин фузун.

Ул бири ул фазлу фасоҳат била,
Бу бири бу феъли қабоҳат била.

Турфароқ улким, мунга бир эътибор,
Ким юз анингдекни қилиб хору зор.

Мунунг отин халқ амир айлабон.
Елни бу от бирла асир айлабон.

Анга мунунг хизмати лозим бўлуб,
Балки эшигида мулозим бўлуб.

Кўр не малаквашни қилиб нафси дун,
Деви лаин оллида хору забун.

Гарчики ўн қатла тараддуд қилиб,
Ҳожибу дарбони ташаддуд қилиб.

Оллида бир қатла бўлуб бор анга,
Рўзи ўлуб давлати дидор анга.

Сўрғали чун бекка таназзул бўлуб,
Хожа дуосига тасалсул бўлуб.

Чунки дуо хатмини айлаб қўпуб,
Уйга азимат қилибон ер ўпуб.

Баст қилиб беҳуд ўзу ёт ила
Мажлис этиб шарҳи мубоҳот ила.

Тенгри учун, кўрки, бу не ҳол эрур,
Шаммаи таърифида тил лол эрур.

Ул не тафаръун, бу не накбат бўлур,
Ўрталарида бу не суҳбат бўлур.

Жоҳил агар улдуру олим будур,
Олим эмас, ўзига золим будур.

Илми ким воситаи жоҳ этар,
Ўзинию халқни гумроҳ этар.

Олим агар жон учун ўлса залил,
Илми анинг жаҳлига бўлғай далил.

Илм ила ким жоҳга майл айлабон,
Баҳр суйин хайға туфайл айлабон.

Итки эрур жифада мақсуд анга,
Бўлса мурассаъ жули не суд анга?

Дунки топиб илм раёсат учун,
Хилъат этиб ҳулла нажосат учун.

Олим агар қатъи амал айласа,
Илмига шойиста амал айласа;

Солмаса кўз жифаи дунйи сари,
Боқмаса туз дунйии фони сари.

Они шараф гавҳарининг кони бил,
Гавҳару кон, ҳарне десанг они бил.

Кон ўзию юз сари гавҳар анга,
Чарх ўзию ҳар тараф ахтар анга.

Конида гавҳарлари ҳам барча пок,
Чархида ахтарлари ҳам тобнок.

Кимки, бу иқбол анга бўлғай насиб,
Солмаса дунйи сари кўз, не ажиб.

Егнида гар хирқаси юз чок эрур,
Гулга тўни йиртуғи не бок эрур.

Кунгаки урёнлиқ эрур зийнати,
Тира бўлур, бўлса булут хилъати,

Хушроқ эрур шаҳд кадудин йироқ,
Мушк агар нофаси йўқ яхшироқ.

Эр кишига хилъат ила не шараф,
Дурға не нуқсон йироқ ўлса садаф.

Қайси чибин кисвати заркордур,
Ери дурур қайдаки мурдордур⁷.

XLIII

*Имом Фаҳр Розий била Султон Муҳаммад Хоразмшоҳ аро
ҳаммомда ошнолиқ шамъи ёруғони ва имом сўзидин
султоннинг истиғнодин илик юғони¹.*

Зумраи роз аҳлиға маснаднишин,
Даҳр имом ул-умами фаҳри дин.

Қилди чу Хоразмни оромгоҳ,
Кўрмагига келмади Хоразмшоҳ².

Сўрғали ул чунки қадам қўймади,
Илм шукуҳи муни ҳам қўймади.

Шаҳни пушаймон қилиб эрди уёт,
Лек имом айламади илтифот.

Бўлди базе пардада гуфту шунуд,
Парда чу қўпмади ародин не суд.

Бор эди ҳаммомда бир кун имом,
Шаҳ доғи ҳаммомға қилди хиром.

Бир-бири бирла бўлубон мухталит,
Шоҳ савол этди бўлуб мунбасит:

«К-ей, бўлуб эл илминг ила баҳравар,
Айт қиёмат ишидин бир хабар,

Ким неча ул кунда малол ўлғуси,
Ҳар кишига анда не ҳол ўлғуси?»

Шоҳ чу бу нуктани қилди савол
Бўйла жавоб айтди соҳибкамол:

«Ким сангаким ҳашр сўзи ком эрур,
Бил анга монанд бу ҳаммом эрур.

Анда гадо шаҳ била яксон бўлуб,
Шоҳу гадо борчаси урэн бўлуб.

Жоҳу жалол аҳли санингдек бори,
Ичкарию бору йўқи ташқори.

Илму амал аҳли менингдек тамом,
Ҳарне йиғиб, ҳамраҳ этиб вассалом¹.

Йўқ санга султонлик ила суд кўп,
Лек манга илм ила беҳбуд кўп».

Илм, Навоий, санга мақсуд бил,
Эмдики илм ўлди, амал айлагил.

Соқий, ўшул бодани тутқил мудом,
Ким кўрубон саждаға тушгай имом.

Ичса киши бўлғай анга хоки роҳ,
Айтма Хоразмқи, Хоразмшоҳ.

ЎН ИККИНЧИ МАҚОЛАТ

*Қалам шаққининг гуногунлуғи ва аҳли қалам шиққининг буқаламунлуғи
ва қайси хутут китобатиға шуруғ қилмоқ аъмол номасиға мужиби
қаролиқдур ва котибга хатти мубталолик ва қайси ҳуруфқа ружуғ
қилмоқ саҳифаи рухсорға мужиби оқлиқ дурур ва роқимға
сафид авроқлиқ¹.*

Ул не ажаб пайкари матбуъ эрур,
Ким уни хуш, диққати маснуъ эрур².

Нўғи нукат нақши нигорандаси,
Тирноғи мистар рағи хорандаси.

Қушдек ўлуб вазъу намудор анга,
Нукта сочиб ҳар сори минқор анга.

Туъмаси зулмат, ватани нур уза,
Мушк сочиб сафҳаи кофур уза.

Чобуку мавзун ҳаракоти анинг,
Учқали йўқ лек қаноти анинг.

Қуш демагил, айт муанбар йилон,
Дема муанбарки, фусунгар йилон.

Шоҳид анга жилвада парронлиғи,
Илиг-аёғнинг доғи пинҳонлиғи.

Тил узотиб, фош ўлуб ондин фусун,
Даҳрда ким кўрди йилондин фусун?

Дема йилон, аждар эрур ганжсанж,
Музмар анинг жавфида юз турфа ганж.

Дуд чиқиб оғзидин аждар киби,
Дуди аро ҳар шаба гавҳар киби.

Аждар эмаским, эмас аждар салим,
Балки дегил они, асойи Калим³.

Йўқса, недин ютти жаҳон сеҳрини,
Балки маонию баён сеҳрини.

Не тан аро бўлди заҳомат анга,
Не бу заҳоматда ваҳомат анга.

Дема асо, балки ани хома де,
Нўгин анинг нақшгари нома де.

Хилқати ҳар халқдин аввал бўлуб,
Васфи калом ичра мусалсал бўлуб,

Арш уза Курси бўлубон жойгир,
Курси уза Лавҳ иқоматпазир.

Лавҳда ҳар нақшки, бўлмиш рақам,
Ёзғучи бир-бир қалам ўлмиш, қалам.

Мунча шарафким, анга мавжуд эрур,
Котиби мақбул ила мардуд эрур.

Мақбулу мардуди эрур неча хайл,
Ким бориси қилди китобатға майл.

Аввал эрур котиби дорулқазо,
Иш анга ношаръға бермак ризо.

Шоҳиди одил анга ёлғон тонуғ,
Туҳмат этарга дирам олғон тонуғ.

Зоҳир анинг хоини мутлақлиғи,
Ҳақ киби равшан бари ноҳақлиғи.

Килк учин итиклик ила неш этиб,
Сидқу диёнат юзини реш этиб.

Ноҳақ учун ёзиб узун можаро,
Ўз юзидек сафҳани айлаб қаро.

Борча хиёнатни диёнат билиб,
Борча диёнатда хиёнат қилиб.

Банда қилиб чун тузуб ифсодни,
Сарв била савсани озодни.

Бермаса Исои мужаррад дирам,
Ёзиб анинг ақдида тўқуз ҳарам⁴.

Хўша узумким, киши ришват деса,
Куйдурубон боғини жаннат эса,

Ақд халифа қизи ҳинду била,
Анга сув ичмак бир аёқ су била.

Музд тилаб ҳужжати кобин учун,
Қайдлар ул сафҳада таҳсин учун.

Кимки бу суратга сурап хомасин,
Билки қорортур юзидек номасин.

Сўнгғиси муфтийи ҳиялпеша бил,
Ҳийла била макр анга андеша бил.

Кўнглида эгри не ғаразким тузуб,
Сурати фатвосида туз кўргузуб.

Кийдурубон журға хур кисватин,
Ҳарна хашан бўлса, ҳасан хилъатин.

Ҳарза наво ичра қилиб заҳра фош,
Махфи этиб шамъ тубида қуёш.

Риштаи тазвир ўлуб ўзига қайд,
Лек арода мужрим ўлуб Амру Зайд⁵.

«Ло»у «наам» бирла хато ё савоб,
Ёзиб анга «валлоху аълам» жавоб⁶.

Кўрунубон кўзига ул икки кам,
Тортиб алар ширкатиға Ҳақни ҳам.

Сафҳа шабистон киби ороста,
Муҳрлар анда маҳи нокоста.

Лек боқиб, қилса тааммул киши,
Асли хаёлиға тахайюл киши.

Ҳар тараб ичра кўрунуб юз миҳан,
Ҳар гул ичидин чиқибон юз тикан.

Сарву гияҳ ўқ ила ништар чиқиб,
Сунбулу гул дуд ила ахгар чиқиб.

«Айн»и шарият бори ғабни бало,
Тузлук ила ҳар хати онинг хато.

Кимки безар сафҳани бу номадек,
Бўйнин анинг узса бўлур хомадек.

Бири яна омили девон бўлуб,
Дев анинг аъмолида ҳайрон бўлуб.

Чарх этибон исм амалдор анга,
Баҳра қилиб ушбу амал дор анга.

Ул бу амал бирла ичиб жоми май,
Килки сариридин анга лаҳни най.

Чун амали бирла навосоз ўлуб,
Ул най уни хонабарандоз ўлуб.

Хома учин дуда аро айлабон,
Дудаси оламини қаро айлабон.

Килки улус ўртамагига ўтун,
Ўтқариб ул ўти фалакдин тутун.

Ғофил ул ишдан шаҳи давлатпаноҳ,
Давлати аркони бўлуб ришваҳоҳ.

Ҳоким этиб мулкка ғоратгаре,
Бузғоли ислом эвини кофаре.

Зулм этиб ул косибу деҳқонға ҳам,
Косибу деҳқон неки, султонға ҳам.

Қайси вилоятғаки, азм айлабон,
Эл ҳараму боғида базм айлабон.

Гар худ ул уй соҳиби ҳофий эрур,
Истари аввал майи софий эрур.

Май била бузғоч қарининг ҳолини,
Шоҳид учун ҳам йибориб золини.

Чаҳдағи тухм аррасини оти еб,
Уйда товугларни сурук тоти еб.

Ҳосил ўшул уйга бало дорибон,
Қайси бало, балки вабо дорибон.

Йиғламоғу оҳ ила афғон солиб,
Ул ёғину ел била тўфон солиб.

Кентнинг арбоби бир-икки авон,
Зулмда бу — хожа, алар — раҳлавон.

Бир-бири бирла бўлушуб ўйла дўст,
Ким кишиким кўрса дегай мағзу пўст.

Дўстқа шаҳ молини сотиб нухуфт,
Борча ўн олтунни бир олтунға муфт.

Сархат алар оллида паррон солиб,
Реза раият уза товон солиб.

Сархат этиб бирга бешу ўн рақам,
Ким Ҳақ анинг илгини қилғай қалам.

Неча ситам қилғучи обод ўлуб,
Борча ситам чеккучи барбод ўлуб.

Бўлсун анинг хомасидек фарқи шақ,
Осилибон жисми нечукким варақ.

Сортқа гарчи бу борур яхшилар,
Турк ила ҳам яхши борур бахшилар.

Гарчики бу неча адад бўлди рад,
Аҳли қабул ўлди бу неча адад:

Аввалидур муншийи гавҳарфишон,
Ким гаҳи ул руқъа ёзар, гаҳ нишон.

Руқъасидин шод асири фироқ,
Номаси худ руқъасидин яхшироқ.

Номасидин тил топибон сўз насиб,
Ўйлаки гул сафҳасидин андалиб.

Сафҳасидин нотиқа кулгу аро,
Тўти ўшул навъики кўзгу аро.

Ҳажр қаро шомида субҳи нажот,
Зулмати фурқат аро оби ҳаёт.

Лек нишон муждаи жони бўлуб,
Айш хати завқ нишони бўлуб.

Зулм аро мазлумға хатти амон,
Золим этиб ваҳм ани кўрган замон.

Нафъда ул навъики меҳри мунир,
Қудрат аро ўйлаки чархи асир.

Шакли ҳилол авжида туғро анга,
Лавни шафақ бошида воло анга.

Ҳар неки бу шевада мактуб эрур,
Қилса тааммул кўри марғуб эрур.

Улки тариқи битимақдур китоб,
Назм ила наср ўйлаки дурри хушоб,

Нуктаву таъриху ҳикоёт ҳам,
Шеърда ҳам навъи мақолот ҳам.

Турфа ғазал равзаи жаннат мисол,
Турфа ғазал демаки, мушкин ғизол.

Килки қаро риштаға гавҳар чекиб,
Балки кеча ториға ахтар чекиб,

Ой каби юз сафҳаву хат анда хат,
Хол анга ҳар сори мушкин нуқат.

Сафҳалари ҳар бири гулзордек,
Жадвали атрофида девордек.

Кўр нечук ўлғай бу чаман ичра вард,
Дойи чу бор олтун ила ложувард.

Сатрлар анда гулу сарву суман,
Ҳар икки сатр ўртаси дилкаш чаман.

Лафзлар анда гули насрин бўлуб,
Маъни анга меваи ширин бўлуб.

Байтлари ўйлаки Байтул-ҳарам,
Ҳайъати мавзуни саводи Эрам.

Ҳар бу савод ўлмаса нетгай киши,
Назмин олиб, қай сари кетгай киши?

Улки бу таҳриру варақ асрағай,
Саҳву хатодин они Ҳақ асрағай.

Бу бориси фаръ эди, асл ани бил —
Ким кишининг килки узун чекса тил.

Ёзғали оёти Каломи фасиҳ,
Қилғали таҳрир Ҳадиси саҳиҳ

Анда доғи ёзса тафосир ҳам,
Мунда шуруҳ айласа таҳрир ҳам.

Ҳақ битибон «Тазкират ул-авлиё»,
Ҳақ рақам этса «Қисас ул-анбиё».

Бир нафас «Иҳё» била ториб футуҳ,
Жаҳлдин ўлган тан аро берса руҳ.

Қилса «Футуҳот»ни гоҳи савод,
Торса футуҳотидин эл юз кушод.

Ёзғали чун олса, ҳисин «Кимё»,
Топса улус қалб мисин кимё.

Чун «Нафаҳот» айласа, ёзмоқ қабул,
«Нафҳаи унс» этса кўнгулга шумул.

Килки «Шавоҳид» сари бўлса кафил,
Шоҳиди мақсудға бўлса далил.

Бўлса «Ҳақойиқ»ники чекса қалам,
Ёзса «маориф»ники ёзса рақам.⁷

Нозири кўнглин чу мунир этса файз,
Роқимининг руҳиға ҳам етса файз.

Кимга бу ишғоли рақам бор эса,
Сихҳату ҳуснихат анга ёр эса,

Тенгри насиб айлаб анга шодлиқ,
Берсун улусдин хати озодлиқ.

Хомасини сафҳатироз айласун,
Сафҳасидин саҳвни оз айласун.

Ҳар кашишиким, хат аро чекса ул,
Бўлсун анга манзили мақсадға йўл.

XLV

*Ёқутнинг ҳуснихат жиҳатидин дарвешу подшоҳ қошида таъзими
ортғони ва қаламрав саводининг аҳли ҳурмат рақами анинг
саҳифаи ҳолиға тортғони¹.*

Боғи фано гулбунида шуҳра вард,
Улки анга гулшан эди Суҳравард².

Нафсу ҳаво девиға бермакка тоб,
Авжи ҳақиқат фалакида шиҳоб.

Бир кун ўтуб дори хилофат сори,
Ўйлаки Ҳақ раҳмати офат сори,

Мустааъсим-биллаҳ этиб кўп ниёз,
Қаъбага ул навъки аҳли Ҳижоз¹.

Тахти уза они чиқориб туруб,
Чун они ўлтуртуб, ўзи ўлтуруб.

Дурж бир эрди доғи гавҳар ики,
Бурж биру устида ахтар ики.

Шайх деб одоби тариқатда сўз,
Лек халифа тикибон ерга кўз.

Ҳар ён аёқ устида озодалар,
Демагил озодаки, шаҳзодалар.

Шайхга чун эл сори тушти назар,
Кўзига Ёқут кўрунди магар,

Кўпти равон зоҳир этиб изтироб,
Ҳайрат этиб, қилди халифа хитоб,

К-ей аёғинг туфроғи огоҳлар,
Қуллуғунга фахр этибон шоҳлар.

Қайдин анга бўлди бу олий мақом,
Ким бу сифат айлагасен эҳтиром.

Шайх деди: Қайси бийик иззу жоҳ,
Мундин ўтарким, анга бермиш Илоҳ,

Ким бори Мусҳаф битимақдур иши,
Ўйлаки андоқ бита олмас киши.

Чун қилур ул Ҳақ сўзининг зийнати,
Вожиб эрур бизга анинг ҳурмати.

Билгач ани муршиди огоҳдин,
Ҳукми жулус ўлди анга шоҳдин.

Сурати хат лутфидин ул покдаст,
Бўлди қаламрав шаҳиға ҳамнишаст.

Билки, Навоий, не сўз этсанг рақам,
Ҳақ сўзидин ўзгага ургил қалам.

Соқий, олиб кел майи ёқутранг,
Куй хати Бағдодгача бедаранг.

Тут манга ул боданиким, қут этай,
Қоҳрабо рангини ёқут этай.

XLVI

ЎН УЧУНЧИ МАҚОЛАТ

*Саҳобдек нафърасонлар бобидаким, арақи пешони била раёҳин зеболари
бошиға гавҳарафшон бўлурлар. Ва булут аро барқдек хандонлиқ юзларида
пайдо. Ва шабнам тўкулган чинордек обилаи кафи даст била ерга наст
бўлгон хасу хошокни сероб қилурлар. Ва чинордек дилсўзликлари
аҳволларида ҳувайдо¹.*

Эй бўлубон субҳ киби сиймпош,
Меҳринг ўлуб ом нечукким қуёш².

Субҳ киби халқ юзига кулуб,
Чарх киби эл бошиға эврулуб.

Жола киби хора агар ёғдик,
Бошни ниҳон айламайин тоғдек³.

Узса бошинг тиг ила мажлисда жамъ,
Жамъ кўзин ёрутуб, андоқки шамъ,

Хома киби бошинга гар етса шақ,
Сен қилиб ул шақ била зеби варақ.

Тиг ила етган сойи кўксунгга чок,
Сен бериб, андоқки садаф дурри пок.

Давр ичингни неча қонлиқ қилиб,
Нофа киби атрфишонлиқ қилиб.

Нафъдин эл вирди дуо жонинга,
«Ямкусу фил-арзи» сенинг шонинга⁴.

Кайда адо айлагасен бу сирос,
Ким сени деб хайри башар, хайри нос

Нафъ стурмакка шиор айладинг,
Ўзунга ул нафъни ёр айладинг.

Нафъинг агар халққа бешак дурур.
Билки бу нафъ ўзунга кўпрак дурур.

Қатрае гар баҳрға сочти саҳоб,
Баҳр қилур қатрасини дурри ноб.

Нахлға деҳқон чу берур парвариш,
Бўлур анга мевау гул бермак иш.

Буким эрур сақфға ҳомил сутун,
Бўлмаса сақф, ул ҳам ўлур сарнигун.

Берса чу шоҳид қошиға вусма зеб,
Вусмани ул қош-ўқ этар дилфиреб.

Холки рухсор уза марғуб эрур,
Ул доғи рухсора била хўб эрур.

Улки зарар шевасини тавр этар,
Элга демаким, ўзига жавр этар.

Улки ушатур босибон шишани,
Қилмас аёқ захмидин андешани.

Шуъла тушуб хасғаки тортар алам,
Чун они куйдурди, ўчар ўзи ҳам.

Пашшаки эл бўйнида бўлди мухил,
Бўлди таронча била-ўқ музмаҳил⁶.

Чун кўпалак қасдиға азм этти ёш,
Ерга урар бўркин, очиб ўзи бош.

Бумни тепмакка не қуш кирса чуст,
Тепган оёғдурки, қилур дом руст.

Экса гани тухм қилиб элга зўр,
Тухмини торож қилур хайли мўр.

Кимки фалак сори отар тошини,
Тош ила озурда қилур бошини.

Сифла нишониси шапорат дурур,
Шуълаға биттабъ ҳарорат дурур.

Бўлса киши мудбир агар бахтиёр,
Ўзига бу амрда не ихтиёр?

Мушкни нофа неча мастур этар,
Атри ани халқ аро машҳур этар.

Кимгаки биззот саховат дурур,
Фақру ғинодин не тафоват дурур.

Ҳақки, биров хилқатини қилди пок,
Севмаса нопок эл они не бок.

Меваға мағз ўлса бўлур пўст ҳам,
Кимсага ҳам душман ўлур, дўст ҳам.

Яхши-ёмондин бари эрмас жаҳон,
Лек ёмон зоҳиру яхши ниҳон.

Чунки ёмон кўпрак эмиш, яхши оз,
Жазмки, оз ўлғусидур яхши роз.

Ҳақ сўзи дун халқдин имкон эмас,
Дев тили лойиқи «Қуръон» эмас.

Чунки эрур асли ёмон нописанд,
Айламас ул яхшини асло писанд.

Дунки, ёмон феъли анга хуш дурур,
Жазмки, эл яхшиси нохуш дурур.

Бўлди чу эл қилғониға айбжўй,
Мумкин эмас бўлмомоғи айбгўй.

Айб кўзи чунки бўлур тезбин,
Заҳр кўрар гарчи эрур ангубин.

Улки хаёли бори фосид дурур,
Борча салоҳ аҳлиға ҳосид дурур.

Лаъл ҳисобида тутар хорани,
Инжу сонар борча садафпорани.

Ҳам кўринур игна синонча анга,
Ҳам билинур ришта йилонча анга.

Кўрса биров хонида қурси фатир,
Дер ани кўк саҳнида бадри мунир.

Эл кафида обиладин тоб ер,
Они ҳасаддин дури сероб дер.

Тун қорасин субҳи сафо соғинур,
Бум парин парри ҳумо соғинур.

Эл майини лаъли равонча тутар,
Турфа буким, ҳасратидин қон ютар.

Кўрса биров кўз ёшини дурри ноб,
Ришта киби ғамдин урар печу тоб.

Топса музаҳҳаб биров айвонини,
Куйдурур ул ўт била вайронини.

Ҳар киши гул исласа, хор ул чекар,
Бода биров чекса, хумор ул чекар.

Элга нишот ўлса, анга дард эрур,
Дард анинг жониға дархурд эрур.

Яхшиғадур аҳли ҳасад заҳмати,
Нақднинг ўғридин эрур офати.

Гулгаки юз хусну латофат дурур,
Атри жуал жониға офат дурур.

Хизрдин иблис эрур аъмо киби,
Рост зумуррад била афъо киби.

Меҳрки равшанлиқ этар фош ани,
Кимга гунаҳ кўрмаса хуффош ани.

Сувки, берур элга ўлумдин амон,
Тира қилур ўтға етишган замон.

Фулки, маъвоси биёбон эрур,
Гулшан анинг кўзига зиндон эрур.

Лек қуёш жавҳари чун келди пок,
Бўлса булут нуриға монӣ не бок.

Тушса хазаф остиға рахшон гуҳар,
Қайда гуҳар қадриға андин зарар.

Кавнни ёрутти расули араб,
Нетгай ўзин тира қилиб Бу Лаҳаб⁷.

Эйки наби қавли била шод сен,
Элга зарар хавфидин озод сен.

Ҳаққи, фалак тоқи бино айлади,
Жавфида бу дайри фано айлади.

Гулшани давронға бериб зебу фар.
Ҳар гулини айлади тобанда хур.

Бу чаман ўлмоғида мавжуд анга,
Бор эди инсон гули мақсуд анга.

Зумраи инсон аро ҳам комили,
Келди машаққат юкининг ҳомили.

Улки камол аҳлидин акмал дурур,
Шоҳи русул Аҳмади мурсал дурур⁸.

Меҳри нубувват бу камоли била,
Авжи камол узра жалоли била.

Этти сенинг шоминга мисбоҳлиқ,
Қилди сенинг шонинга маддоҳлиқ.

Нафъ тегурмакни чу қилди қиёс,
Кўрки, қиёс этти сени хайри нос.

Улки sanoхон анга субҳон ўлуб,
Ул санга маддоҳу sanoхон ўлуб.

Ушбу бийик мартаба қадрини бил,
Бўйла улуг манзала шукрини қил.

Шукри недур? Нафъ фузун айламак,
Базл камандини узун айламак.

Бўлмоқ агар кўп эса ҳам базлсоз,
Бергали ор айламамак бўлса оз.

Хайр муяссар гар эмас эл била,
Нафъ тегурмак ҳам эрур тил била.

Ганж бериб бўлмас экин тутса кўз,
Улча қилур вақтида бир яхши сўз.

Ҳам сўз ила элга ўлумдин нажот,
Ҳам сўз ила топиб ўлук тан ҳаёт⁹.

Сўз била куфр аҳли мусулмон бўлуб,
Сўз била ҳайвон деган инсон бўлуб,

Бир сўз этиб онча балиятни дафъ,
Ким сочибон ганж етишмай бу нафъ.

Маъдани инсон гуҳари сўз дурур,
Гулшани одам самари сўз дурур.

Сўз била нафъ ўлмаса эл пешаси,
Яхши керак кўнглида андешаси.

Кўнгли киши хушлуғидин хуш керак,
Нохуш агар бўлса, мушавваш керак.

Одами эрсанг демагил одами,
Оники йўқ халқ ғамидин ғами.

Улки киши ўлмагидин шод эрур,
Гўркану ғосилу жаллод эрур.

Қайси бирин кимки тасаввур этар,
Таъъға кўрким, не танаффури тар.

Лек биров қилса равонбахшлиқ,
Руҳ киби сўз билад жонбахшлиқ.

Нутқи билад етмаса бахшойиши,
Зикри эрур таъъға осойиши.

Чун сени Ҳақ нодирасон айлади,
Даҳр элига нафърасон айлади.

Ҳар киши бу амрға мансуб эрур,
Борча улус кўнглига маҳбуб эрур.

Икки жаҳон тахти билад афсари,
Билки эрур бир сари, ул бир сари.

Йўқ бу сифатдин нима марғуброқ,
Лек бир иш мундин эрур хўброқ.

Ким берибон қилмамоқ олмоққа хўй,
Нафърасон бўлмоқу йўқ нафъжўй.

Бермак иши хотиридин кетмамак,
Бермагу, олмоқни хаёл этмамак.

Топқонини сочди эл узра саҳоб,
Ким они Ҳақ айлади гардунжаноб.

Мўр терар ҳарнеки, сочқай киши,
Бўлди тирик гўрға кирмак иши.

Чун сочар эл узра шукуфа дирам,
Ҳақ анга не барглар айлар карам.

Елки йиғар ҳарне ул айлар нисор,
Андин эрур дарбадару хоксор.

Шишаки рухсор уза сепгай гулоб,
Тоқ уза асарлар ани орзулоб.

Чунки супургу йиғар инак далил:
Ётмоқ ешик кейнида хору залил.

Зулфи санамларнинг эрур мушкпош,
Ким они рухсор уза асарар қуёш.

Бўлди бу сунбул исидин ҳўшачин,
Ким қаро тупроқ кибидур мушки Чин¹⁰.

Бил яна бир мартаба мундин баланд,
Ким анга йўл топмоқ эрур аржуманд.

Қайсидур ул: базл очуқ юз била,
Тутмоқ ачиқ бода чучук сўз била.

Базлда ким лутфни қилмас хато,
Зоҳир этар бир йўли икки ато¹¹.

Тос аро гар мева эрур дилфиреб,
Устида гуллар эрур ортуқси зеб.

Бўлса неча ҳусну сабоҳат била,
Зор қилур элни малоҳат била.

Олтун агар тожға зийнат дурур,
Устида дур бўлса не нисбат дурур.

Хони музаъфарга эрур дилписанд,
Хушроқ эрур сепсалар устига қанд.

Улки бу ахлоқ ила айлаб хиром,
Етса жафо айламагай интиқом.

Балки кудуратни сафо айлагай,
Неча жафо етса, вафо айлагай.

Они башар хайлининг инсони бил,
Одамилар одамиси они бил.

Англа кишиликни мусаллам анга,
Юз кишиликча иш эса ҳам анга.

XLVII

*Айюби халаф нохалаф ўғрининг эгрилигин тузгони ва гумроҳлиқ
зулматида анга йўл кўргузгони ва ул шайх силсиласига кириб,
айёрлиқ камандин узгони¹.*

Бир кеча Айюби халаф масти роз,
Тўкар эди шамъдек ашки ниёз.

Ашк дури баҳрига побаст эди,
Куймак аро шамъга ҳамдаст эди.

Хилватида маскани бир бурж аро,
Дурри самин ўйлаки бир дурж аро.

Бу кеча бир кисабури нақбзан,
Бўлмиш эди масканига нақбкан².

Барча кеча ер тубин айлаб харош,
Хуфрасига³ чиқти сарой ичра бош.

Англабон Айюб они, дам урмади,
Тоат этиб, ўзига келтурмади.

Ўғри ўшул хуфра ичидин чиқиб,
Ҳарне топиб, эвда тамомин йиғиб.

Онча неким элта олур чоғлабон,
Берк тонгиб орқасига боғлабон.

Нақбга киргач кичик эрди тешук,
Сигмадиким беҳад улуғ эрди юк.

Тор ини сичқонға солиб эрди ғам,
Куйруқиға боғлади ғарбол ғам.

Кўрди чу Айюбки ожиздур ул,
Кўпти, эшик очтию кўргузди йўл,

Ким, юк улуғдир доғи нақбинг кичик,
Йўл сори келгилки, очукдур эшик.

Ончаки бороҳлиқ ул кўргузуб,
Шайх бу янглиғ анга йўл кўргузуб.

Кимгаки кўргузсалар, ул навъ йўл,
Ўзга йўлидин чиқа олғайму ул?

Ўғрини ул ҳол забун айлабон,
Қаддин оғир ғамл нигун айлабон.

Жониға бир ўт солибон сўзу дард,
Ким куюб андин фалаки ложувард.

Эгнидаги юкни бу ўтға уруб,
Ўзлугининг ғам юкини куйдуруб,

Музтар этиб ранжу малолат ани,
Хас киби ўртаб бу хижолат ани,

Наъра чекиб сел киби тўкти ёш,
Шайх аёғиға фидо қилди бош.

Ул караму авф тилин лол этиб,
Лутф юки жисмини беҳол этиб.

Шайх карам бирла оритти ёшин.
Лутф ила туфроғдин олди бошин.

Англабон ул дард ила ҳолат анга,
Хирқаи фақр этти ҳаволат анга.

Куйди сулук ўтиға жони анинг,
Ўйлаки, маҳв ўлди нишони анинг.

Ўзлуки чун куйди нечукким хасе,
Топти ул ўт бирла ёруғлуқ басе.

Комил анга берди чу бу парвариш,
Айлади бир авф била мунча иш.

Нетти Навоий қўюбон телбалик,
Сен доғи урсанг бир этакка илик.

Соқий, илик тут, гунаҳим авф этиб,
Ким чиқадур жоним оғизга етиб,

Бот бўлу бир жом ила еткур футуҳ,
Сабр еса Айюбча, йўқ умри Нух⁴.

XLVIII

ЎН ТЎРТУНЧИ МАҚОЛАТ

*Афлок ҳайъати шикоятдаким, ҳар бириси дурже кўрунур ва ҳар кавкаби
бир гавҳари пок, аммо ҳуққае дурур заҳрнок, балки заҳри ҳалок.
Ва жаҳон лувбати киноятдаким, чобуке кўрунур матбуъ ва мавзун.
Аммо золедурур иши макру фусун. Ва фусуни ҳаддин фузун. Ва ул
ҳуққа лаолиси мазарратидин қалам тили лол ва бу золнинг жамъи завол¹.*

Чарх эрур шуъбадасанж, эй кўнгул,
Топма фиреби била ранж, эй кўнгул².

Шуъбадаси ваҳму гумондин фузун,
Шуъбададин доғи фузунроқ фусун.

Чарх урубон рев ила найранг соз,
Ўйлаки кўк хирқа била тосбоз.

Хирқасида баҳядин анжум нишон,
Бўйида бир парча ямоғ — Каҳқашон.

Машъали хур бирлаки, даврон қилиб,
Тос аро ўт хирқада пинҳон қилиб.

Ўтқариб ул хирқа аросидин ўт,
Қўргузубон субҳ яқосидин ўт.

Йўқки, чу субҳ оғзини кулгу очиб,
Ҳийла била оғзидин ўтлар сочиб.

Ўйлаки ул ўтининг учқунлари,
Хирқаси узра сочилиб ҳар сари.

Балки қовурчоқчи киби ҳийлагар,
Қўргузубон чодаридин минг сувар¹.

Миху сутунсиз тикибон чодарин,
Даври этиб чодарининг пайкарин,

Анда бўлуб жилвагари анжуман,
Ҳар сори юз луъбати симинбадан.

Мунчаки луъбат чиқориб симгун,
Қасди бори элга фирибу фусун.

Йўқки, парихондек этиб жисм шақ,
Тиғи била қони ҳилолу шафақ.

Бўйла парихонлиғ ила ахтари,
Жамъ ўлубон гирдида юз минг пари.

Дема парихонки, эрур пиразол,
Қадди бўлуб далла сифатлиққа дол.

Анжуми тазвирда ёши анинг,
Субҳ баёзи дема боши анинг⁴,

Ҳам тўкуб эл қонини тадбир ила,
Ҳам олиб эл жонини тазвир ила.

Хусравлар қатли учун тезҳуш,
Хусрави ҳам демаки, Фарҳодкуш.

Даҳр арусинки, тамошо қилиб,
Макр ила машшоталиқ ифшо қилиб.

Қўйнида машшоталиғи белгуси,
Субҳи сафид — оби, қуёш — кўзгуси⁵.

Айлабон ул шўҳни ороста,
Субҳ дами чун гули навхоста.

Ғоза уруб оразига гул била,
Зулф ўруб эғнига сунбул била.

Лола била чеҳрасин ол айлабон,
Доғини ул чеҳраға хол айлабон.

Вусма чекиб, сабза била қошиға,
Меъжар этиб, шабнам ила бошиға.

Сарвдин илгига нигор айлабон,
Сувни анга ойинадор айлабон.

Ғунча аро оғзини пинҳон қилиб,
Сўз чоғи ул ғунчани хандон қилиб.

Наргиси шаҳлодин этиб кўз анга,
Савсану раъно тилидин сўз анга.

Наргисига ғамзау ноз ўргатиб,
Ғамзасини шўъбадабоз ўргатиб,

Чунки безаб хулди бариндек ани,
Хулд неким, луъбати Чиндек ани.

Жилва бериб эл аро зеболиғин,
Зоҳир этиб ҳар сори раънолиғин.

Мунча фусунким, қилиб изҳор анга,
Бўлмоқ учун халқ гирифтор анга.

То ани ҳар кимки кўруб зор ўлуб,
Ишқ камандиға гирифтор ўлуб.

Чун кўруб ул золни бир Рустаме,
Бўлди ҳавосида асири ғаме.

Зоҳир этиб ўртада даллолалиқ,
Айтма даллолаки, муҳтолалиқ,

Ул қадар афсун нухуфт айлабон,
Ким ул икки тоқни жуфт айлабон.

Маҳкам этар чоғда алар ақдини,
Маҳр этибон жавҳари жон нақдини,

Маҳри маажжал бу дам ар жон бўлуб,
Тонгла муажжал анга имон бўлуб.

Шоҳиди раъноки топиб бўйла даст,
Ошиқини айлади шоҳидпараст.

Ажзу забунлуқ кўруб ойин анга,
Даъви эта бошлади кобин анга.

Маҳри маажжал тилабон жон олиб,
Сўнгра муажжал тилаб имон олиб⁶.

Жон била имонни чу торож этиб,
Даҳр эвидин они ихрож этиб,

Они чиқорғоч, кивуруб ёнани,
Ўз қилибон, бир яна бегонани.

Анга доғи тарки вафо айлабон,
Ўзгага доғи бу жафо айлабон.

Турфа буким, юз келибон минг кетар,
Минг чу кетар, кейнича юз минг етар.

Бўйла бўлуб, келмагу кетмак иши,
Кетгуси бу базмға келган киши.

Давр иши бу навъ тахайюл топиб,
Оҳки, бу давр тасалсул топиб.

Силсила бу навъ азал то абад,
Келгучию кетгучи беҳадду ад.

Гар юзу гар минг фалак айлаб табоҳ,
Оҳ, жафосидин анинг юз минг оҳ.

Минтақаси бирла муаддил хатин,
Яъни ўшул икки ҳамойил хатин'

Кўрмак ила фаҳм қилур борча эл,
Ким нега боғлабдур ики ерда бел.

Даврасидин хоҳ куну хоҳ тун,
Топиб ўзин зеру забар туну кун.

Меҳнатидин меҳр юзи сорғориб,
Балки янги ой ҳам ўзидин бориб.

Субҳ тўнин чок этиб онинг ғами,
Шом либосини қилиб мотами.

Ўтни иситмадин этиб беқарор,
Елни югурмакдин этиб хоксор.

Дағдағаси сувни жаҳонгард этиб,
Сарсари туфроғни худ гард этиб.

Баҳр анинг қасди била заҳрфом,
Заҳр асари айлаб ани талхком.

Конни анинг зулми қилиб тирабахт,
Ўйлаки қон боғлаб ичи лахт-лахт.

Дурға жафоси бўлубон онча фош,
Ким бўлуб ўз ҳолиға бир қатра ёш.

Лаълға ниши тегиб онча аён,
Ким бўлуб ўз захмиға бир қатра қон.

Ўйла булут ҳоли ғамидин табоҳ,
Ким бўлуб ўз дардиға бир тийра оҳ.

Чашма кўруб баски ҳам андин ситез,
Бир кўз ўлуб, ўз ғамидин ашкрез.

Булбул анинг андуҳидин дарднок,
Андин ўлуб гул тўни юз ерда чок.

Тоза туган зоҳир этиб лоладин,
Ул туганин қонға бўяб жоладин.

Шиша кўзидин оқизиб қонини,
Май ўтидин куйдуруб эл жонини.

Гарчи улус жони аро ўт солур,
Берганини барча кишидин олур.

Лек бу ҳамким тутубон ёр ўзин,
Кўргузур эл ҳолиға ғамхор ўзин.

Зоҳир этиб нашъу намо неча кун,
Элни қилур комраво неча кун.

Бирни қилиб жоҳда Қорун киби,
Бирини рифъатда Фаридун киби.

Ушбу иши доғи мувофиқ эмас,
Балки мингидин бири лойиқ эмас.

Ўйла гумон айлаки чархи дани,
Ким кўрунур даврда парвизани^а.

Олам эли яхши агар дун эрур,
Борчаға ул чамбар аро ер берур.

Чунки бу навъ айлади эл ҳолини,
Дойир этар ҳар сори ғарболини.

Яхшини бебокдин айлар жудо,
Покни нопокдин айлар жудо.

Эмдики айрилди шарифу хасис,
Қолмади бир пояда дуну нафис.

Қай бириким, бор эди кўпрак дани,
Қилди ани лутф ила кўпрак ғани.

Ким шабадин айламайин дурни фарқ,
Фарқин анинг дурлар аро қилди фарқ.

Гулшани даҳр ичраки, ҳар бевасар,
Бор эди наргис киби кўтаҳназар.

Қуйди анинг базмида гоҳи фараҳ,
Сим табақлар уза олтун қадаҳ⁹.

Гулники покизасиришт англади,
Зевари гулзори биҳишт англади.

Хори бало бирла этиб мубтало,
Уздию совурдию қилди жало.

Ул териким, ринд қилур журъадон,
Мушки Хўтан айлади анда ниҳон.

Қайда адими Яман идрок этиб,
Айлади қурбон ани юз чок этиб¹⁰.

Улки кириб тигдек эл қониға,
Рутбада солиб они шаҳ ёниға.

Ўқ киби тузлар бори андин залил,
Кишдин ихрож бўлуб мил-мил.

Турфа буким, яхши дегил гар ямон,
Муҳлат агар берса бир озроқ замон,

Ханжари бедодни қилғонда тез,
Яхши-ёмон бирла тенг айлар ситез.

Кимники тахт узра қилур аржманд.
Тахта уза оқибат айлар нажанд.

Кимгаки бир тахта киз айлар паноҳ,
Анга доғи тахта қилур хобгоҳ.

Кимгаки бир жом тутар нўши баҳр,
Оқибатул-амр эзар анда захр.

Йўқ киши ул жомни нўш этмаган,
Сўнгра бу захр ила хуруш этмаган.

Ҳар киши шаънинки, рафёъ айлади,
Амриға оламни мутёъ айлади.

Қилди яна жавр била зердаст,
Даст-бадаст айлади туфроққа паст.

Даҳрда ул хайлки, шоҳ эрдилар,
Додгару мулкпаноҳ эрдилар.

Бирни қатил айламайин қўйдиму?
Зору залил айламайин қўйдиму?

Кўрки қаён борди Фаридуну Жам,
Эражу Ҳушанг ила Заҳҳок ҳам.

Салму Манучеҳр ила Навзар қани?
Баҳману Дорову Скандар қани?

Қани жаҳон довари Чингизхон?
Қани жаҳон хони Темур Кўрагон?

Бирга вафо айламади чархи дун,
Кимники чекти, яна қилди нигун.

Давлату иқболи била бўлма шод,
Меҳрига ҳам айламагил эътимод.

Ҳеч дурур ҳосилу боқиси ҳеч.
Кеч боридин бот, вале қўйма кеч!.

Сени ул этгунча забун, сен бурун,
Айла, ани фақр ила хору забун.

Токи не илгингдадур олмайдур ул,
Борчасидин силк этагу, торт қул.

Ҳарне бор илгингда пароканда қил,
Ўз илигингдин ани шарманда қил.

Панжаи хуршеддек, илгингни оч,
Анда неким сийм эса, оламға соч!

Ул сени айлар чу тixидаст бил,
Билгач ўз-ўзингни тixидаст қил.

XLIX

*Искандарнинг етти иқлим мамоликин панжаи тасарруфиға кижурғони
ва холи илик била оламдин рихлат маркабин сурғони¹.*

Чунки Сикандар шаҳи иқлимгир
Бўлди жаҳон мулкида соҳиб сарир,

Қолмади бир ерки юруб олмади.
Ерки юруб олмади бир қолмади.

Ҳитаи ҳукмиға кириб баҳру бар,
Қабзаи амриға тушуб хушку тар.

Хутба ўқуб гунбади ахзар уза,
Сиккаи адлин уруб ахтар уза².

Қуллуғини шаҳлар этиб ихтиёр.
Қуллуғи шаҳларға бўлуб ифтихор.

Ҳам шаҳ ўлуб, ҳам валию ҳам наби,
Ҳикмат ила ҳам туз ўлуб машраби.

Зотиға Жамшедлиғ ойин бўлуб,
Кўзгу анга жоми жаҳонбин бўлуб.

Ҳам ети кўк ҳукми муяссар анга,
Ҳам ети иқлим мусаххар анга.

Бўйла ҳумоюнфари фирузбахт,
Дайри фанодин чекар ўлғонда рахт.

Кўрди ажаб ажз ила бечоралиқ,
Оллиға тушти ажаб оворалиқ,

Не ҳукамоси бўлубон дастгир,
Не ҳадаму бандаси фармонпазир.

Борчаси қолиб бу яшил боғ аро,
Озим ўлуб ул қаро туфроғ аро.

Ўртади чун бўйла заволи ичин,
Бу сўз ила айлади холи ичин,

Ким: «Бу нафаским борадурмен залил,
Навбати шоҳий манга кўси раҳил.

Қайсиғаким шарти ҳамият дурур,
Мендин анга ушбу васият дурур:

Ким манга чун тойири бўстони қудс,
Қилса ҳаво ёд этиб айвони қудс.

Оҳ ила оламни қаро айлабон,
Хобгаҳим наъш аро айлабон.

Қабрға чун бошлағунгуздур йўлум,
Наъш ёнидин чиқаринг бир қўлум,

То кишиким қилса назар ул сори,
Ибрат ила боққай ўшул қўл сори,

Билгай аниким ети кишвар шаҳи,
Етти фалак мушкилининг оғаҳи,

Жисмида жон йўқ бу макондин борур,
Холи илик бирла жаҳондин борур¹.

Кимки жаҳон мулки ҳавасдур анга,
Ушбу илик тажриба басдур анга».

Торт, Навоий, бу жаҳондин илик,
Қайси жаҳон, жавҳари жондин илик.

Соқий, эрур коми дилим мастлиқ,
Мониъ эрур лек тиждастлиқ,

Лутф ила бер илгима май жавҳари,
Май неки, ойнаи Искандарий.

L

ЎН БЕШИНЧИ МАҚОЛАТ

*Жаҳл майининг дурдкашлари шаънидаким, салоҳ хирқалари маъсият
илгидин чок дурур. Ва май жаҳлининг сархушлари бобидаким, ҳар бири
майхона эшигида масту бебок юрур ва йиқуқ майхона аларға тахти
Жамшедосо ва синук паймона аларға жоми жаҳоннамо ва надомат ашки
ёғиниким, гуноҳ шуъласин ўчурур ва тавба барқи ўтиким, маъсият
хирманин куйдурур¹.*

Эй тарабинг жомға ҳамдастлиқ,
Жаҳл хуморидин ишинг мастлиқ¹.

Ўксумайин айши мудоминг сенинг,
Жоми жаҳолат била коминг сенинг.

Купдек ичинга солибон бода жўш,
Кўнглунга ул жўш ила ҳардам хуруш.

Бода солиб жонингга жўши ғурур,
Йўқ санга куп янглиғ ўзунгдин шуур.

Фисқу фужур илги чу оғзинг очиб.
Куп киби ғафлат майидин каф сочиб.

Не санга ўлмак ғамидин мотаме,
Не санга паймона тўлардин ғаме.

Етса ажал муҳтасиби нетгасен,
Дафъиға тадбир не навъ этгасен?

Урса жафо тоши бу купга туруб,
Ташласа ҳар порасини синдуруб.

Жисминга доғ ўртаса ҳар доғ уза,
Тўкса майингни қаро туфроғ уза.

Зарфи сафолингни ушотгонидек,
Лаъли майинг айласа ер қонидек,

Буки майи жаҳл ичасен беҳисоб,
Бўлғуси бир кун санга бу эҳтисоб.

Неча сенинг мастлиғинг ою йил.
Ой ила йил мастлиғингдин ойил¹.

Мастки феъли бори муҳмал дурур.
Кўйнинг атфолига муҳзал дурур.

Кўй бошидин чу бўлур телба фош
Ёғдурур атфол анга ҳар сори тош.

Улки ичиб бодани паймонадин,
Маст чиқар кўйга хумхонадин,

Манглайиким томға тегиб, қон бўлуб,
Бошида дастори паришон бўлуб.

Елга қилиб ҳамла ёмон ит киби,
Қайси ёмон ит, қопоғон ит киби.

Жисмини усруклук этиб дам-бадам,
Ҳар сори қўйса қадам ул сори хам,

Сел сувин топса ичиб, мул киби.
Сой тошини топса отиб гул киби⁴.

Учраса олам гулу тоши анга,
Йўқ олиб отмоққа таҳоши анга.

Тошидин атфол гаҳи бутрабон,
Гаҳ йиқилиб масту маланг ўйнабон.

Гаҳ йиқилиб, гаҳ кўруб ул ҳар нафас,
Маст солиб ҳар сори қўл ҳар нафас.

Бўйлаки кўруб йиқилиб пай-бапай,
Бирто йиқилғонда босиб они май.

Май қилибон беҳуда ҳолин анинг,
Қай қилиб олуда сақолин анинг.

Жўлаҳа гурвошида оҳордек,
Йўқки заған паррида мурдордек,

Қай соқолин ҳар неча нопок этиб,
Ит яламоқ бирла яна пок этиб⁵.

Мастлик уйқуси чу зойил бўлуб,
Кўз очибон бодаға мойил бўлуб.

Не топибон бошида дасторини,
Не кўрубон белида динорини.

Тўнини элтиб яна бир роҳзан,
Ўйлаки сўйғайлар ўлуктин кафан.

Қин қолибон қўлда пичоғин солиб,
Кафши доғи бир тушубу бир қолиб.

Тўн этаги балчиг ўлуб, олли ўл.
Олли ўл, аммо анинг оллида қўл.

Нечаки матлуб ўлубон уй анга,
Бўлмайин уй ғайри узун кўй анга.

Раъша солиб титрамак андомиға,
Оғзи ажаб таъм бериб комиға.

Кислариға маҳкам этиб қўлини,
Неча тилаб топмайин эв йўлини.

Ўғри тўнин сўйғон эмас эрди бас,
Қолғонин эҳдод ҳам олиб асас.

Ул кишидек англаки дармон учун,
Чок этар ўқ захмини пайкон учун.

Эврулубон боши, озиб ҳуши ҳам,
Ёшунуб эгнига баногўши ҳам.

Ҳар сори бу навъ тушуб гом анга,
Кўрки не шакл ўлгаю андом анга.

Мунча машаққат била ранжурлуқ,
Бир сорию, бир сори — махмурлуқ.

Дема хумор, они дегил юз бало,
Жамъ ўлубу они қилиб мубтало.

Кўрки, не кирмак бўлур ўз қониға,
Боқки, не бедод эрур ўз жониға.

Бу худ эрур ушбу сифат турфа ҳол,
Турфароғи буки ул айлаб хаёл.

Ким эрур ушбу иши қаллошлиқ,
Ринду қаландарвашу авбошлиқ.

Кўнглига кирмай бу маломат анинг,
Жонини олмай бу хижолат анинг.

Қилмай асар мунча қабоҳат анга,
Мунча қабоҳатлар ибоҳат анга.

Зол қизи⁶ ҳар нечаким бўлса зишт,
Бордур анинг кўзига ҳури биҳишт.

Шоири кажтабъни деким не ер,
Сеҳрдур оллинда не муҳмалки дер.

Итки қозон ошиға тегурди тил,
Юз қаролиқ бирла дурур юз қизил.

Улки улус қатлиға жаллод эрур,
Ўғлини ўлтурса доғи шод эрур.

Бўлмас эди гулхани анборкаш,
Бўлмаса мурдор исидин табъи хуш.

Улки кемур сотмоғин айлар шиор,
Юз қаро бўлмоқдин анга қайда ор.

Чугз гар обод аро манхус эрур,
Лек бузук кунжида товус эрур?

Май не ажаб танни ябоб айласа,
Сел не тонг уйни хароб айласа.

Уйни йиқиб сел этар элни жало,
Хоссаки, вайрон ую сели бало.

Бодаки йиқмоқ сори-ўқ майлидур,
Жисм уйига билки бало селидур.

Қайси бўлур жисм уйиким, жон уйи,
Жон уйи ҳам демаки, имон уйи.

Селга ҳар сорики туғён эрур,
Шоҳ ила дарвеш уйи яксон эрур.

Бодаға кўргузса киши хиралиқ,
Ақл чароғига берур тиралиқ.

Томса чароғ ўтиға бир қатра сув,
Уйда ёруғлуқдин илик ўзга юв.

Хосса чароғеки, киши субҳу шом,
Май суйидин қуйғай анга жом-жом,

Машғал ўтиға сув агар бир аёғ
Қуйса ўчар, кўрки, не бўлғай чароғ.

Тира бўлур сув била машғал ўти,
Демаки машғал ўти, манқал ўти.

Манқал йўқ, кўра эрур гар танур,
Сувки етар қолмас анга тобу нур.

Қуйса сув оташгаҳи ичра мажус,
Сандали бир дамда бўлур обнус^а.

Ҳар кишиким қилса бу сувдин тараб,
Хонасиёҳ ўлмоғи ермас ажаб.

Сув демагил оники, бир ўт эрур,
Ким ети кўк хирманини куйдурур.

Шуълаким, ул ўртагай афлокни,
Тушса не қўйгай хасу хошокни.

Эйки вужудунг уйи хошок эрур,
Зор танинг худ бир овуч хок эрур.

Неча бу хошокка ўт урмоғинг,
Неча бу туфроғни совурмоғинг.

Дард ўтидур бодаву хирмон суйи,
Йўқки томуғ ўтию тўфон суйи.

Урма ул ўтни хасу хошокинга,
Қуйма бу сувни бир овуч хокинга.

Гарчи сувдек софию мавзун эрур,
Сувлуғидин ўтлуғи афзун эрур.

Ҳар сувки қайнар сув эрур кўрмаги,
Нисбат эмас ўт била куйдурмаги.

Ҳар неча ўтға илик урса киши,
Етмагу куйдирмак эмастур иши.

Кимки қизиг сувға илигин урар,
Ҳар нечаким илги етар ўлтурар.

Ҳосил анинг ўти ўту суйи ўт,
Ранги ўту ламъаи дилжўйи ўт.

Кимки бу тўрт ўт аро бўлгай асир,
Барқ гузаргоҳида ёнғой ҳарир.

Қайси бадан ичра бу тўрт ўт ёниб,
Тўрт аносир тафидин ўртониб.

Йўқки, бўлуб тўрт аносир адам
Ақлу ҳису дин ила ислом ҳам⁹.

Ўтки, бу навъ ўлса ҳарорат анга,
Не сув этар дафъи шарорат анга.

Барқни паст этмади тўфон суйи,
Гул ўтин ўчурмади найсон суйи.

Сувки бу ўт жониға офат дурур,
Тавба чоғи ашки надомат дурур.

Бу ўт ўлур, ашк ёғар чоғи дафъ,
Йўқки бу ўт, дўзах ўти доғи дафъ.

Қайда топор қатра бу янглиғ киши,
Нафъ чоғи қилғучи дарё иши.

Кимни пушаймонлиқ этиб ашкпош,
Гавҳари мақсуд анга ҳар қатра ёш.

Кўзки ҳаё ашки тўкар чун саҳоб,
Қатрасининг ҳар биридур дурри ноб.

Тавба ани англама таъриф ила,
Ким берилур кимсага таклиф ила.

Ёхуд ангаким, мадад этмас билик,
Аҳдида мусҳаф сори элтур илик¹⁰.

Ёки қачон арбада бунёд этар,
Дафъини айларга қасам ёд этар.

Борча қазо ўтиға хасдур булар,
Тавба ҳисобида эмасдур булар.

Кимки қазо илгида беихтиёр,
Тавба қилурда анга не ихтиёр.

Тавба эрур журмға топмоқ вуқуф,
Оллидағи йўлини кўрмак махуф.

Ёки қилур вақтда бироҳлиқ,
Бўлмоқ ул иш айбиға огоҳлиқ.

Билсаки Ҳақ ҳозир эрур борча вақт,
Қилғониға нозир эрур борча вақт.

Кўнгли аро тушса малолат ўти,
Жонини куйурса хижолат ўти.

Етса бу ҳолатда тафаккур анга,
Қилғонидин бўлса танаффури анга.

Соиқаи лутфи Илоҳи етиб,
Жозибаи номутаноҳи етиб,

Ўзлукидин қилса жудо Ҳақ ани,
Қўймаса ўз ҳолиға мутлақ ани.

«Тубу илаллоҳ» ила топса футуҳ,
Бўлса бу тавбаки, топибдур Насуҳ.

Ҳақ бу қарам қилмаса нетсун киши.
Ўзлуки бирла нечук этсун киши.

Тавба эмас етмайин илҳоми ғайб,
Кимки ўзи қилса ушатмоқни айб.

Одами ўз журмиға мухтор эмас,
Тавбасидин доғи хабардор эмас.

Амр бўлуб тавба деса чин дурур,
Ҳар они ҳифз этмасалар синдурур.

Тавбаға ҳар кимгаки тавфиқ эрур,
Синмас анинг тавбаси таҳқиқ эрур,

Ўзлук ила тавба табоҳи дегил,
Қилмоғидин тавба илоҳи дегил.

LI

*Бани исроилийи Ринднинг ўзлукидин тавбаси уйи иртифои қасам қофи
тошлари била фалакка чиққони ва май селоби ул бинони йиққони.*

Бор эди Ринди Бани исроилий,
Бода учун майкалалар соили.

Май бўлубон қути ҳаёти анинг,
Халқ ичида Маймана оти анинг.

Жисми сабу чеккали комил бўлуб,
Майға ўз оти киби ҳомил бўлуб.

Тортибон эл зарфини майхонадин,
Журъа таҳин чеккали паймонадин,

Етмаса гар журъаи лойи анга,
Бўлубон ул лаҳза балойи анга.

Кўп қилибон тавба, вале синдуруб,
Кўнглини тавба ишидин тиндуруб.

Баски қилиб тавбада нуқс ошкор,
Тавба қилурдин бўлубон тавбакор.

Бир саҳари қилди ҳавойи сабуҳ,
Етти иноят эшигидин футуҳ.

Ҳотифе ун чектики, эй булфузул,
Тавба қил эмдики, етишги қабул.

Сен тиладинг бизга ризо бўлмади,
Ғайри ризо ҳукми қазо бўлмади.

Чунки бизинг соридин ўлди талаб,
Кел бериким, бўлди маҳалли тараб.

Ринд ичига тушубон тоби шавқ,
Ашк бўлуб жисмига гирдоби шавқ.

Ҳар дам ўлуб қисми ҳузуру сафо,
Тавба солиб кўнглига нуру сафо.

Ҳарнеки йиллар тилаб айлаб ниёз,
Борчаға бир дамда бўлуб сарфароз.

Тавба сори чун ўзи айлаб нишаст,
Шиша киби тавбаси топиб шикаст.

Ҳақ чу они тавбаға маҳрам қилиб,
Садди Скандар киби маҳкам қилиб.

Ўздин эса тавба бўлур ўйла суст,
Ҳақдин эса тавба бўлур бўйла руст.

Журм Навоийни кўп этмиш малул,
Ё Раб, ўзунг тавба бериб қил қабул.

Соқий, аёқ келтуру тут бизга бот,
Аҳд бошин, тавба аёғин ушот.

Узр десам, бўғзума қуйғил йиқиб,
Қуйғали кўксум уза лекин чиқиб.

LII

ЎН ОЛТУНЧИ МАҚОЛАТ

*Худнамо муҳаннасвашиларнинг дунё зийнати иктисобида ҳийласозликлари
ва жонфидо меҳнаткашларнинг дин қуввати ҳисобида сарандозлиқлари.
Ва ғазо майдони соҳати васфидаким, эр била номард бир-биридин айрилур.
Ва шаҳодат қони таърифидаким, гуноҳ дудидин юзи қарорғонларни
сурхрў қилур¹.*

Эй сурубон айни жалодат аро —
Рахшини майдони шужоат аро¹,

Барқдин ул рахшни кам билмайин,
Кўзига Рустамни доғи илмайин¹.

Кўрмайин азбас тутуб ўзин бийик,
Ўз бошидин кўкка дегин тўрт илик.

Пўя чоғи рахши бўлуб кўҳтан,
Устида қоплон киби ул пўязан.

Кибр этибон эл била феълин дуранг,
Куллаи зулм узра нечукким паланг.

Ит эти қоплон киби қути анинг,
Кибр ели боди бурути анинг.

Чинки топиб қоши учида нишаст,
Чархи даний тоқиға солиб шикаст.

Кибр ила ҳар сори гириҳ қошиға,
Ўзга тафаръун солибон бошиға.

Ужб ила ҳар қоши учида гириҳ,
Ўйлаки ҳар ён қулоғида зириҳ.

Гарчи анга ул сабаби эҳтиром,
Турфаки ҳам бидъат ўлуб ҳам ҳаром.

Ҳалқа уруб кўй ити тавқиға таън.
Ҳалқа демаким, бўлубон тавқи лаън.

Зулмда Заҳҳоклиғи билгуруб,
Икки йилон эғнида ҳалқа уруб.

Шаръ хилофини чу фош айлабон,
Юзда сақолини тарош айлабон.

Балки чу бидъатни қилиб иштиғол,
Лойиқ ўлуб, қирқар учун ул сақол.

Зулм хадангини чу паррон қилиб,
Юзини пайкониға суҳон қилиб⁴.

Икки бурути қили ҳар ён ғулу,
Нафсу ҳаво қушлариға ҳалқамў.

Оғзики бир нукта демай жуз хилоф,
Борча бинойи занаху ўзга лоф.

Бўлди сақол пардаси чун бартараф,
Анда занах зоҳир ўлуб ҳар тараф.

Бошта ўтаға бўлубон жилвагар,
Динин анинг боштин учурмоққа пар.

Ул деб ани шаҳрари Рухул-амин,
Ташлаб ани гарчи билиси лаин⁵.

Парларини бум бошидин сўюб,
Афсари товус анинг отин қўюб.

Орқаға дастори учи теккани,
Тебранури бирла уруб гардани.

Бўрки учин ичкари буккан аён,
Ҳирсу ҳаво қушлариға ошён.

Тўни ипак бўлмаса, кўнгли ҳазин,
Жинси хитой бўлмаса қошида чин.

Юзида зарбафтдин истаб нишон,
Ҳажв битарга варақи зарфишон.

Балки либосини паранд этмайин,
Бистар этиб тўнға писанд этмайин.

Кўнглок этиб нозу ҳавасдин катон,
Қайси ҳавас, парри магасдин катон.

Парри магас ҳам дема, шабнам дегил,
Терлик анинг устига байрам дегил.

Белига зарришта қурин банд этиб,
Балки зарофат била такбанд этиб.

Ёғлиғи ул ҳуллаи зарриштакаш,
Ким анга жонлар чекибон риштакаш.

Тўн юзи олтун била жадвал анга,
Балки ўтук тақаси зарҳал анга.

Рахш уза урғон эгари зарнигор,
Балки жибилгир анга гавҳарнигор⁶.

Турфа абойе анга истаб кўнгул,
Ранги сақарлот била долу гул.

Мунчаву юз мунча зарофат била,
Қайси зарофатки, қабоҳат била.

Дев жамолини паридек ясаб,
Хорни гулбарги таридек ясаб.

Жилва қилиб шоҳиди раъно киби,
Бода ичиб гулрухи зебо киби.

Чун тегуруб бода димоғига нашв,
Сўз мутаоқиб демайин ғайри ҳашв.

Неча лаванд оллида борча нажис,
Бирида не ақлу не идроку ҳис.

Гулхану юз зоғи нажасихордек,
Ё заған атрофида мурдордек.

Нукта ёқардек анга беҳад дебон,
Беҳаду андоза хушомад дебон.

Ул қилибон уштулumu хайли рев,
Хайли шаётин, ўзи ўртада — дсв.

Борча ани бегиму мирзо дебон,
Хулқини хуш, ҳуснини зебо дебон⁷.

Мунча фазиҳатлиқ эмас эрди бас,
Ким ура олмай чоғир ўлмай нафас.

Чунки чоғирни қилибон заҳри мор,
Туъма йилон этин этиб ихтиёр.

Ер-ичари борча ҳарому ҳариш.
Бу емак-ичмакдин анга парвариш.

Чун чекибон икки тўла жоми соф,
Лоф ила ҳар дам ушотиб юз масоф⁸.

Тоғ киби тиг чекиб бедариг,
Еткуруб ой худига ҳар лаҳза тиг.

Гурз ила Баҳром бошин ёнчибон,
Найза била суратиға сончибон.

Пилга йўқ пашшача қадру баҳо,
Песа ипакча кўзига аждаҳо.

Сафҳаи раммол қошида паланг,
Реза сув қуртию йилони наҳанг.

Раъдни деб базмида тунбак уни,
Барқ — кабоби ўтининг учқуни.

Зулм ила ғадр онча бу ғаддорда,
Ким они кўрмай киши куффорда.

Ул нимаким, бош анга сунмай намоз,
Ул нимаким, кўнглига кечмай ниёз.

Миннатининг остида мулку сипоҳ,
Мулку сипаҳ қайси бўлур, балки шоҳ.

Демаки ҳар шоҳға миннат қуюб,
«Мо халақаллоҳ»ға миннат қўюб.

Шаҳға газоф онча деб ул тирабахт,
Ким дегин ул бермиш анга тожу тахт.

Таън қилибким, «манга юз минг берур,
Юз, икки юз минг манга лойиқмудур?!

Юз киши рашк этгуча чаркам қани,
Минг йигит отлангуча ўлкам қани?

Ҳолим агар кечса бу янглиғ табоҳ,
Бўлмаса бу шаҳ, яна мулк, ўзга шоҳ!»

Ёва деб ул ҳар кеча фарёд этиб,
Туш-тушидин хайли ҳам имдод этиб.

Мунча анонияту пиндор анга,
Ким берибон нафси ситамкор анга.

Онинг учунким, қачон ўлса набард,
Айласа афлок юзин тира гард.

Икки тарафдин яланғоч тиғи тез,
Солса жаҳон халқи аро рустахез.

Ел юрагин тиғи шикоф айласа.
Хасм бошин гурзи ғилоф айласа.

Арзи ҳунар бўлса йигитлар иши,
Қилса аён ўз ҳунарин ҳар киши.

Ул доғи шояд сунубон ишга қўл,
Ул неча минг эл аро бўлғай бир ул.

Бергучи оз-кўпга чу Тенгри эрур,
Кимга берур фатҳни Тенгри берур.

Тенгрига шаҳнинг туз эса нияти,
Нега чекар хайлу сипаҳ миннати?!

Хоссаки бир жоҳили дуну табаҳ,
Жаҳду жид этгай тилаб ўзига жоҳ.

Миннатига айласа шаҳ илтифот,
Ҳақ карамидин анга юз минг уёт.

Бир киши ул сафдаки, юз минг дурур,
Рустам эса, бору йўғи тенг дурур.

Айласа ул дам икки Рустам иши,
Бир киши охир ҳам эрур бир киши.

Эйки хароб этти такаббур сени,
Солди такаббурға тасаввур сени.

Ожиз эса Гев ила Рустам санга,
Эрлик эрур анда мусаллам санга.

Ким бу тасаввур била пиндорни,
Нафс ҳавосида йўқу борни,

Кўнглунг уйидин барисин сургасен,
Балки фано ўтиға куйдургасен.

Ҳар нимаким, шаръ хилофидур ул,
Тўккасен ар бодаи софидур ул⁹.

Ҳирсу ҳавас хилъатини чок этиб,
Танни ризо чашмасида пок этиб,

Солибон эгнинга ризо кисватин,
Чеккасен устунга ғазо кисватин.

Ўзни ғазо ишида чуст этгасен,
Белни жиҳод амрида руст этгасен.

Кўнглунг аро ҳиммат агар бор эса,
Зотинг аро журъат агар бор эса,

Ҳақ йўлида бош қўюбу жон чекиб,
Меҳнатини то эрур имкон чекиб.

Тенгри учун кирсанг агар қонинга,
Миннатини қўйғасен ўз жонинга.

Эйки, етишти бу саодат санга,
Ким эрур имкони шаҳодат санга.

Қўпу бу йўл азмини мардона қил,
Жонинг агар юз эса, шукрона қил.

Етса-ўқ ул пўяда жисминг туши.
Билгил ани гулшани давлат қуши.

Жонинга пайкони ажал ёғмоғин,
Бил бори раҳмат булутидин ёғин.

Тиғким, ул қатлинг учун чекса тил,
Жавҳарини баҳри қарам мавжи бил.

Қилғил агар кўзунга кирса ғубор,
Сурмаи ғуфронча ани эътибор.

Марг самумидин агар етса бим,
Бил ани Исо нафасидин насим.

Жисминга тиг очса ўлум равзани,
Рухунга жаннат йўли билгил ани¹⁰.

Қонки сабилиллоҳ ародур сабил,
Қатраси учмоқ гулидиндур далил.

Дин йўлида қонға бўёлғон бадан,
Қондур анга ҳуллаи гулгун кафан.

Кимки, шаҳодатға мужоҳид дурур,
Қони қизил юзига шоҳид дурур.

Тира эса ҳар неча дуди гуноҳ,
Билки сурар ани шаҳид урғон оҳ.

Миғни бўстон ели сурғон киби,
Абрни тўфон ели сурғон киби.

Журм туни гарчики, жовид эрур
Тиғи шаҳодат анга хуршед эрур.

Лек мужоҳидға керакким ғараз,
Бўлмаса жаҳд ичра ғанимат эваз.

Кимки ғанимат учун айлар ғазо.
Манъи шаҳодат анга басдур жазо.

Улки жиҳод айласа толон учун,
Сойим эрур неъмат алвон учун.

Қолса тирик ғазв эли майдон аро,
Ўлмак эрур чашмаи ҳайвон аро.

Ғазвда ким ўлмаса тортиб тааб,
Оби ҳаёт ичра эрур ташналаб.

Исмға сафдин киши ўткарса гом,
Бил они масжидда риёйи имом.

Сафдин агар қолса кейин не дейин,
Келди нисо қибла сафидин кейин.

Ўлжа учун улки жалодат қилур,
Муздға «Қуръон»ни тиловат қилур.

Ўлмак учун бўлмаса ғозифа кин,
Ҳайфдур ўлтурмоқ ани бил яқин.

Кимгаки жонондин эрур жон азиз,
Ҳайфки, қилғай ани жонон азиз.

Улки эрур ғазв иши одат анга,
Бўлмаса иқболи шаҳодат анга¹¹.

Лек шаҳодат сори тутса умид,
Бил они ҳар маъракада бир шаҳид.

Улки мубоҳот учун истар масоф,
То чиқибон маъракадин урса лоф.

Англа эранлиқдин ани бенасиб,
Не деса номард эмастур ғариб.

Сунқур агар турнани овлар куни,
Юзни олур бир доғи чиқмас уни.

Туъмаки нармода заған ёд этар,
Торғуча жифа неча фарёд этар.

Яхши эмас гар қилиб айтур киши,
Кўр не бўлур қилмайин айтур иши.

Кимгаки эрлик асари ёрдур,
Бир демас, ар қилғони минг бордур.

Кўрмаган эрликдин ўзин баҳраманд
Бирни доғи қилмаса юз дер баланд.

Вақти била қилди хурус ун аён,
Тинмади бир лаҳза курук мокиён.

Файри ғазо кимгаки дилхоҳ эмас,
Кўрса ўзин ўртада лиллоҳ эмас.

Гар иши таърифида тортар наво,
Бил ани раънолиғу нафсу ҳаво.

Лиллаҳ эса яхшироқ элдин қироқ,
Ҳақ чу билур, билмаса эл яхшироқ.

LIII

*Абдуллоҳ Муборакнинг бурқаъ била жиҳод майдониға кириб,
фатҳ жамолидин бурқаъ олғони ва Ҳасан Рабиъ ул-жамолни
кўруб ҳайрон қолғони.*

Қилди ривоят Ҳасан бин Рабиъ
Фазл масофида бу амри бадий —

Ким бор эди маърака пайкор ила,
Зумраи исломға куффор ила,

Куфр сипоҳи сафидин пурдиле,
Балки ажал ханжаридек қотиле.

Кирмиш эди кин ила майдон аро,
Солмиш эди раҳшини жавлон аро.

Дин чериги қатлиға тигин билаб,
Наъра урар эрди мубориз тилаб.

Кофири қотил чу забардаст эди,
Ҳар киши бир зарбасидин паст эди.

Кимки хиром айлади майдониға,
Кирди ўзи куч била ўз қониға.

Неча мусулмонни чу қилди шаҳид,
Бўлмиш эди дин чериги ноумид —

Ким саф учидин сурубон бир далер,
Кирди кийик қасдиға андоқки шер.

Меҳр киби кўк темур ичинда ғарқ,
Ламъа солиб тиғи анингдекки барқ.

Чехрасини бурқаъ аро ёшуруб,
Ишқ ўти янглиғ ёшурун куйдуруб.

Қаҳр ила кофирға етишган замон,
Ҳамла ҳамон эрдию йиқмоқ ҳамон.

Чунки узотти ани дўзах сори,
Ўйлаки мазбуҳни матбах сори.

Қойтти келган йўли бирла юруб,
Кабкхиромин бир-бир монгдуруб,

Дин сипаҳи сафлариға тушти жуш,
Ҳар сори такбир ила чиқти хуруш.

Етти адув иззатиға хорлиқ,
Куфр ливосиға нигунсорлиқ,

Ғози ўзин чунки аён қилмади,
Кимса анинг ким эканин билмади.

Менда солиб шавқи анинг изтироб,
Топтим ани ҳар сори айлаб шитоб.

Тиғи ҳам эғнида ҳамойил эди,
Бурқаи ҳам юзига ҳойил эди.

Дедим: «Аё ғозийи нусратқарин,
Тиғ ила зарбингға туман офарин.

Ўлгум ўшул чехра ҳавоси учун,
Бурқаинг оч, Тенгри ризоси учун».

Тенгри отин чунки самоъ айлади,
Чехрасидин парда видоъ айлади.

Иззу шараф тожиға торак эди,
Тораки даҳр Ибни Муборак эди.

Қўйдум отининг аёғиға жабин,
Дедим: Аё носири шаръи мубин,

Қўрмагинга жон бериб аҳли жаҳон,
Недин эрур чехрани қилмоқ ниҳон?

Парда ҳижобини юзунгдин арит,
Саф аро сур, элга ўзунгни танит.

Деди: «Ҳасан, айламагил ижтиҳод,
Улки анинг ишқида қилдим жиҳод.

Жумлаи ҳолимдин эрур оғаҳ ул,
Қайси қадам урсам эрур ҳамраҳ ул,

Тониса улким, манга мақсуд эрур,
Тонимаса олам эли суд эрур.

Ҳар киши коме тиласа ёрдин,
Ёр иши махфий керак ағёрдин».

Лек жиҳод ичра бу асғар дурур,
Нафс била айлаган акбар дурур.

Тенгри Навоийға етургай жазо,
Кофири нафси била қилса ғазо.

Соқий, олиб кел қадаҳ эл жонидек,
То сумурай душмани дин қонидек,

Хусрави ғозий кафидин бер набид,
Ичмакидин айлай ўзумни шаҳид.

ЎН ЕТТИНЧИ МАҚОЛАТ

*Баҳор йигитлиги назоҳатидаким, раёҳини нозпарвардларин мулавван
хулалар била ораста қилур. Ва йигитлик баҳори латофатидаким,*

*райҳоний хат била ораз гулин гулу райҳонға ўт солғудек пероста этар. Ва
хазон қарилиғи бурудатидаким, гулистон ашжори била қушлари ондин
бебаргу наво дурур. Ва қарилиқ хазони шиддатидаким, бадан гулистонининг
тоза гуллари андин барбоду ҳаво'.*

Чун Ҳамал айвонини ёрутти меҳр,
Даҳрға меҳр айлади зоҳир сипеҳр².

Эсти насими саҳари мушкпош,
Боғда фаррошлиғин қилди фош.

Шохни ер юзига гису қилиб,
Балки бу гисуни сурургу қилиб.

Бўлди чу фаррош насими шамол,
Септи булут ҳам сувни саққо мисол.

Сув юкидин қад қуйи мойил анга,
Барқи биринжина ҳамойил анга.

Чун супурулдию сув сепилди боғ
Бўлди раёҳинға маҳалли фароғ.

Бош чиқара бошладилар боғдин,
Боғ демаким, қаро туфроғдин.

Айладилар ер юзи узра ҳужум,
Гулшани чарх узра нечукким нужум.

Ҳар бири бир тифли суманбўйдек,
Тифл дема, шоҳиди гулрўйдек.

Ҳуснлари ишвау ноз айлабон,
Атрларин ғолиясоз айлабон.

Фарш бўлуб, сабзаи минусиришт,
Хайли раёҳин анга ҳури биҳишт³,

Шоҳиди гул ҳуснида юз обу тоб,
Шабнам уруб, орази узра гулоб,

Ғунчаи тифл иши овунмоқ бўлуб,
Ўйнамоғи борча ёшунмоқ бўлуб.

Кўргузубон лола ўюн ичра жўш.
Ел учуруб калласидин калларўш.

Боғда гул тифллари ҳар тараф.
Икки чамандинки чекиб икки саф.

Келтуруб атфол ўюнға кўнгул.
Лек ўюн ҳар сори «гулҳоча гул»⁴.

Тоза гияҳ тифлға монанд ўлуб.
Белга бўғундин анга такбанд ўлуб.

Анжумдек гунбади даввор уза,
Хайли шукуфа дема, ашжор уза,

Ҳар сори наззораға тифли баҳор,
Очти йиғоч панжарасидин узор.

Йўқки сурук гулрухи душизадур,
Бошларида меъжари покизадур.

Майл қилиб ҳуснға ифшо учун,
Борча бийик ерга тамошо учун.

Жилваи аввал будур ашжорға,
Хайли раёҳин била гулзорға.

Бир неча кун гардиши лайлу наҳор,
Ўткарибон навбати ҳусни баҳор.

Лолаву гул бистари туфроғ ўлуб,
Шохда гул ўрниға яфроғ ўлуб.

Шуққаи шингарфи ўлуб сарнигун,
Шох ливоси бори зангоргун.

Боғки, тўн оқу қизил айлабон,
Ул қизил оқини яшил айлабон.

Дур ерига барча зумуррад келиб,
Лаълнинг ўрнига забаржад келиб.

Оқ гул ила гулшани ойинаранг,
Нам асаридин бўлубон борча занг.

Шохи шажар хирқаси ахзар бўлуб.
Хирқа била Хизр паямбар бўлуб.

Соя саводи зулумоти анинг.
Шабнам ўлуб оби ҳаёти анинг.

Боғки бу ҳусну латофат била,
Шоҳиди раъно киби офат била.

Тутти яшил ҳулла кияр шеваси,
Тутмалари бўлди анинг меваси.

Ҳам бўлубон тугмаи заркор анга,
Ҳам дуру гавҳарға намудор анга.

Оби ўлуб тугмаи зар пайкари,
Оқу қизил олма дуру гавҳари.

Ширада зардолу этиб қанд ҳал,
Йўқ каду амруд кадуйи асал.

Раз чамани тарфида ҳар гўшае,
Лаъл ила дурдин осилиб хўшае,

Боғ ўлуб ашжору самардин тўла,
Комиледек фазлу ҳунардин тўла.

Балки бўлуб равза гулистонидек,
Йўқки хирадманд киши жонидек.

Чун узубон меваларин боғбон,
Боғ бўлуб анжуми йўқ осмон.

Саҳни гулистонки, самар йўқ анга,
Бир садафедекки гуҳар йўқ анга.

Дур топа олмай шажар ўз тожиға,
Борча бориб ҳодиса торожиға.

Гулшан узуб нақди ниҳондин кўнгул,
Нақд неким, меваи жондин кўнгул.

Заъф бўлуб меваси йўқ шох иши,
Сустайиб андоқки, кўнгулсиз киши.

Бўйла кўнгулсизлиқ ила зорлиқ,
Еткурубон нахлға беморлиқ.

Барг узори ярақоний бўлуб,
Обкаши риштаи жоний бўлуб.

Шох бўлуб ошиқи маҳзун киби,
Ранжу сариғ юз била мажнун киби.

Дол бу даъвоға паришонлиғи,
Ишқдин ошуфтаву ҳайронлиғи.

Толға хазон новаки паррон бўлуб,
Жисмида ҳар яфроғи пайкон бўлуб.

Курма сариғ ранг ила яфроғни,
Ким ғам ўти куйдурадур боғни.

Тушмаса яфроғдин ўт боғ аро,
Шох ўтундек нега бўлди қаро.

Бас йўқ эди боғ аро бу рустахез,
Ким етибон сарсари дай баргрёз.

Шохни бебарг қила бошлади.
Баргни ҳар сори олиб тошлади.

Рангу сафо қолмади яфроғ уза,
Ўтти ўлуклар киби туфроғ уза.

Ел сипаҳи боғни торож этиб,
Баргча киймак сори муҳтож этиб.

Ҳар сори мева йиғочи жадвали,
Саф била ҳиндуки чекарлар жали.

Борчаси урёну саросар қаро,
Руд суйидин бори занжир аро.

Ел ситамидин бори тортиб нафир,
Ўйлаки бир хайли яланғоч асир.

Барг дема, ҳимаи матбах дегил,
Шох дема, кундаи дўзах дегил⁵,

Дўзах ўлуб гулшани жаннатсиришт,
Дўзах анинг қошида боғи биҳишт.

Гулшани умр ичра хазону баҳор,
Ҳам бу гулистон била бир ҳукми бор.

Умр қуёшиға чу бўлди маҳал,
Ансаб байтуш-шарафидин ҳамал.

Фунча кулар бўлди ададдин фузун,
Гул очила бошлади ҳаддин фузун.

Жилва қилиб ҳар гули навбоваси,
Фунчада дилкаш кўрунуб ёваси.

Ўйнамоғу емак ўлуб ком анга.
Йўқ бу ики шуғлдин ором анга.

Мағзиға солгунча хирад шамъи нур,
Кўнглига тушгунча хираддин шуур

Тоза ниҳоли бўлубон сарбаланд,
Сода димоғи бўлубон ҳушманд,

Англаб аниким, юзи гулранг эрур,
Ғамзаси хунрезу кўзи шанг эрур.

Наргисига шеваи ноз ўргатиб,
Шевасини шуъбадабоз ўргатиб.

Жонлар этиб сайд жафоси била,
Қош ила кирпик ўқу ёси била.

Кўзни тилаб уйқуға ром этгали,
Уйқуни кўзларга ҳаром этгали.

Чеҳра уза ўт солибон жомдин,
Дуд чиқормоғ учун исломдин.

Базмдаким, лабни маёлуд этиб,
Жону хирад ҳушини нобуд этиб.

Лаъли ўтин тез этибон май била,
Ўйлаки рухсори ўтин хай била.

Бу ики ўтдек қани ўт шуълаҳез,
Ким анга теккан сойи сув бўлса тез.

Хат ароким, лаълин этиб ханданок,
Хизр суйидин қилиб, элни ҳалок.

Чекти чу хат сабзаси гул узра саф,
Сабзалиқу гуллуқ ўлуб бартараф.

Боғ шукуфа била гул тарк этиб,
Барг била меваға навбат этиб.

Хиффатидин табъ нуфур айлабон,
Ҳилм ила идрок зуҳур айлабон.

Юз минг эса жаҳлу хато хирмани,
Машъалаи илм кул айлаб ани.

Гулшани хилъатда бўлуб ҳар шажар,
Илму адаб мевасидин борвар.

Таври бори дафъи жунун айламак,
Даъби бори касби фунун айламак.

Бирни тафосир қилиб баҳраманд,
Бирни аҳодис этиб аржуманд⁶.

Бирга бўлуб мадраса оромгоҳ,
Бирга хилватгаҳ ўлуб хонақоҳ.

Чун тўкулуб меваи аҳди шабоб,
Борди бақо гулшанидин обу тоб.

Қад шажари ғам елидин топти ҳам,
Чеҳра гули барги хазон бўлди ҳам.

Қолмади тан нахлида барги ҳавас,
Балки учурди ани совуғ нафас.

Юзки ясаб гунаи барги хазон,
Кулгали атфол бўлуб заъфарон,

Кўзлар этиб эвлари кунжин талош,
Парда осиб ул эв эшигида қош.

Кўз кириб эв кунжига ранжур учун,
Қошлар анга ҳожиб ўлуб нур учун.

Аъмо учун қилғали касби зиё,
Бирдур агар туфроғ, агар тўтиё.

Кўзга чун ўчти басардин чароғ.
Шишаи айнакдур анга эски доғ.

Икки букулган қадду мадди асо,
Чархи нигун бирла хати истиво.

Қолмай оғиз дуржида дурри самин,
Тишлари «син», лек кашиш бирла син.

Оғиз ўлуб дурж, вале донаси́з,
Тишлар ўлуб «син», вале дандонаси́з',

Ҳам тиши тасбиҳида бир дона йўқ,
Ҳам оғиз эшигида дандона йўқ.

Орқа хати узра бўғунлар анга,
Ришта занах узра тугунлар анга*.

Оқ туки аъзо аро юз соридин,
Ёд бериб борча кафан торидин.

Боши қуйи марғни қилмоққа ёд.
Қадди нигун қилмоқ учун хайрбод.

Бир неча кун ҳам бу сифат жон чекиб,
Қон ютубу нолаи ҳирмон чекиб.

Токи ажал қосиди фармон чоғи,
Тиндурубон кўнглини андин доғи,

Оҳки, бу базмға ҳар ким етиб,
Навбат ила бу қадаҳ ошом этиб.

Улки ичиб бу қадаҳи талхфом,
Маст адам қўйига айлаб хиром.

Маст хиром айлаб ўзин билмайин,
Борғонидин сўнг хабари келмайин.

Элни бу май айлади бир-бир адам.
Навбат эрур бизга доғи дам-бадам.

Оҳки, умр ўтти жаҳолат била,
Қолдим ўлум вақти хижолат била,

Умр куни уйқуда қолдим тамом,
Эмдики уйғондим, ўлуб эрди шом.

Андаки қилмоқ керак иш. қилмадим,
Иш қила олмас кунини билмадим.

Борди тириклик чоғи буду набуд,
Ўзни ҳам ўлтурсам эмас эмди суд.

Иш қилур айёмида гумраҳ бўлуб,
Иш чу иликдин бориб оғаҳ бўлуб.

Вақт каму йўл узуну май ачиғ,
Асру қатиғ ҳол етибдур қотиғ.

Бўлмаса гар бахшиши раҳматфизой,
Вой, менинг ҳолима, минг қатла вой!

Умр кунин қисмат этибтур қазо,
Ҳар чоғи бир ишга қилур иқтизо.

Ўнғача ғафлат била побастлиқ,
Жаҳл йигирмигачау мастлиқ.

Ўттузу қирқ ичра эрур айшу ком,
Ваҳки, манга ул доғи эрди ҳаром.

Қилмади элликда тараққий киши,
Олтмишу борча таназзул иши.

Етмиш аро вожиб эрур турмоғинг,
Саксон аро фарздур ўлтурмоғинг.

Тўқсон агар бўлди йиқилмоқ керак,
Ўз аро жон таркини қилмоқ керак.

Умри табиий кишига бўлса ком,
Истар ўлуб, ҳар сори қилғай хиром⁹.

Умри табиий дема, гар умри Нуҳ,
Бор эса, тавфиқдин ўлмай футуҳ.

Яхшироқ ул умрдин ўлмоқ йироқ,
Умр неким, андин ўлум яхшироқ.

Умр эрур тақвою тоат учун,
Тенгри буюрғонга итоат учун,

Тоату тақво нечаким хушдурур,
Лек йигитлик чоғи дилкаш дурур.

Хулш кўрунур қилса йигит айшу ноз,
Кўр не кўрунгай агар этса намоз.

Хоки палак айласа қад хам анга,
Они рукуъ этса мусаллам анга,

Кимки йигитликда сарафроздур,
Буки бошин ерга қуяр оздур.

Қорики заъф айлади бошин нигун,
Туз қила олмас илик айлаб сутун.

Бошки тушар ер уза беихтиёр,
Сажда қилурда анга не ихтиёр.

Қорики қаддиға ҳам ўлди вуқуъ,
Иш қила олғайму экин жуз руқуъ.

Тоат ани билки қилур навжувон.
Қилмаса нетгай қорийи нотавон.

Лек бу вобастаи тавфиқ эрур,
Кимгаки сарриштаи таҳқиқ эрур.

LV

*Имоми маъсум Зайнул-обидиннинг сағираи маъсумасининг
кабируш-шон каломи, агарчи ул сағирадин маъсум эрди.*

Улки фалакка суруб эрди кумайт,
Машъалаи анжумани аҳли байт,

Хатми нубувватқа бўлуб нури айн,
Шамъи валоят Али бин Ҳусайн.

Баски ибодотидин арбоби дин,
Отини айтиб Зайнул-обидин,

Бир куни бир тифлин олиб қошиға,
Меҳр илигин суртар эди бошиға.

Ўйлаки қонуни убувват бўлур,
Тифл сори элга муҳаббат бўлур.

Зоҳир ўлуб таврида осори меҳр,
Айлар эди ҳар нафас изҳори меҳр.

Бор эди бир нодира фарзанд анга,
Жону кўнгул риштаси пайванд анга,

Пардаи исмат аро рахшон қуёш,
Умри замонидин ўтуб олти ёш,

Кўрди отасинки, севар ёшини,
Ёш тўқубон қилди гириҳ қошини.

Чеҳра уза ёшини кўргач имом,
Истади қошиға қилиб эҳтиром,

Қилди тасаввур юзида ашкдин,
Ким магар ул йиғлар эди рашкдин.

Шафқат ила меҳр қилиб ошкор,
Дедиким, ул тифл дурур ширхор.

Жандараи маҳд аро ожиз тани,
Раҳм этибон меҳр ила севдум ани.

Меҳри анинг гар бу сифат фош эди,
Ушбу жиҳатдин эдиким, ёш эди.

Сенки ичим ўртади меҳринг тафи,
Чунки улугроқсен эрур мухтафи.

Бўлди чу зоҳир санга маъзур тут,
Файрат ила рашк тариқин унут.

Бу сўз ила кўпроқ ўлуб дарднок.
Айтти дарё қошида дурри пок.

Ким: «Бу жиҳатдин эмас эрди ғамим,
Бал, яна бир ғамдин эди мотамим.

Бир кун эшиттимки такаллум аро,
Борур эди оғзинга бу можаро,

Ким манга маҳбуб Ҳақ ўлдию бас,
Файр сори майлға қилмон ҳавас.

Ғайрини кўрдумки севарсен бу дам,
Қилди ичимни мутағаййир бу ғам.

Ғайр ила чун бўлди анинг ширкати,
Жонима ўт солди анинг ғайрати.

Сажда нечук бўлғай анинг бошиға,
Ким топинур Ҳақ била бут қошиға!

Бўлса Самад бирла санам жилвасоз,
Қиблада бўлғайму раво ул намоз».

Чун бу такаллумни эшитти тамом,
Забт қила олмади ашкин имом.

Йиғлади Ҳақ шукрини вожиб билиб,
Ўпти бошин хайр дуоси қилиб,

Тифлға Ҳақдин чу ҳидоят дурур,
Ҳарне қилур тақвою тоат дурур.

Қўйди йигитликта Навоий сужуд,
Чун қариди эмди надомат не суд.

Соқий, ўшул майки хароб айлағай,
Шайхни кайфияти шоб айлағай,

Тутки, бўлубмен харафу нотавон,
Айла мени тоат учун навжавон.

ЎН САККИЗИНЧИ МАҚОЛАТ

*Фалак ғамхонасидаким, маоли пароканда алам дурур такаллуф била масрур
бўлмоқ ва жаҳон вайронасидаким, моли ҳам ул рақам дурур кўнгул уйин
маъмур тутмоқ ва ҳар нафаским ҳаёт гулшанидин насим дурур, қадрин
билмак. Ва ҳар дамким умр гулидин шамимдурур шукрин қилмоқ ва
то баданда ҳақ амри итоатиға қувват бор, тоатини муғтанам кўрмоқ
ва то асҳоб висоли мумкиндурур, иликтин бермай, ўзни хуррам тутмоқ¹.*

Даҳрки хуш аҳлиға зиндон эрур,
Бўлғон анга шефта нодон эрур.

Табъни бандиға хамул айлама,
Ақлни чоҳида малул айлама.

Ким сани чун доираи даҳрбанд,
Охир этар туфроғ аро шахрбанд,

Бас недур ул ғамдин ўлуб дарднок,
Ўзни ўлумдин бурун этмак ҳалок?

Ўлмак учун мунча недур мотаминг,
Тутқуси мотам санга холу аъминг.

Бўлса ғаминг жонинга солма алам.
Бир ғам эрур бас, емагил икки ғам.

Ранжинг учун жисминга солма шиканж,
Айлама бир ранжингни икки ранж.

Доғ кўруб кўксунга иста фароғ,
Қўйма малолат била доғ узра доғ.

Неча жафо етса фалакдин унут.
Ҳар нечаким, кулли эрур саҳл тут¹.

Ишга неча саъблиқ имкон эрур,
Ким ани осон тутар, осон эрур.

Гар ватанинг Шом дурур, гар Ҳири.
Шому Ҳири фикрга қилмас гари¹.

Шод ани бил даҳрда ким ғам емас,
Даҳр иши чун ғам еғали арзимас.

Чунки жаҳон боғи вафосиз дурур,
Умр гули анда бақосиз дурур.

Боғки, вардиға бақо бўлмағай,
Вардки боғиға вафо бўлмағай.

Тутқали ором не лойиқ бу боғ,
Ул гул ила қайда муаттар димоғ.

Умрки хориж дурур ўтган иши,
Ҳар неки ўтти анга етмас киши.

Келмаганидин доғи оқил демас,
Не десун ул ишники, маълум эмас.

Тонгла била чун туна кундур адам,
Билки санга қолди бу кун, бал бу дам.

Мозию мустақбалинга бўйла ҳол,
Ҳолинга ҳам неча хаёли маҳол.

Ҳолки бўлди санга бир ону бас.
Анда не ғамгинлик этарсен ҳавас.

Келмагану кетганинг эрмас ҳисоб,
Ҳолинга раҳм айлаву чекма азоб.

Қайси нафас айшға торсанг маҳал,
Англа ғаниматки, эрур бебадал.

Ҳар нафасинг жавҳари эрур нафис,
Ким санга ул бир нафас эрур анис.

Жавҳарини ўйла гаронмоя бил,
Ким анга кун лаълини ҳамсоя бил.

Лек қуёш жавҳаридин бу шариф,
Лутф ичида ул мунга бўлмай ҳариф.

Жирмини онинг кўруб аҳли жаҳон.
Кўзга латофат муни айлаб ниҳон.

Онинг ўлуб келмагу кетмак иши,
Буки ўтуб гардига етмай киши.

Куйдуруб ул элни анингдекки хас,
Эл ўлубон бўлмаса бу бир нафас.

Дема нафас, жавҳари зот ушбудур,
Жавҳари йўқ, оби ҳаёт ушбудур.

Бўлди анинг бирла тирик борча зот.
Кўрма ажаб гар десам оби ҳаёт.

Балки улус бўлса анинг оғаҳи,
Ушбу нафасдур дами Рухуллаҳи.

Андин агар руҳ топар эрди тан,
Ушбу нафас бирла тирикдур бадан.

Гарчи ул анфоси Масиҳо дурур,
Мартаба андин мунга аъло дурур.

Онсиз эрур руҳ била борча зот,
Мунсиз эмас кимсага мумкин ҳаёт.

Бас муни анфоси муқаддас дегил,
Балки муқаддас дема, ақдас дегил.

Бўйла ғанимат сангадур ҳамнафас,
Онсиз эмасдур санга бир дам нафас.

Ондин ўлуб сайру саботинг сенинг,
Сайру саботинг не, ҳаётинг сенинг.

Сен ани ранжу ғам ила ўтқариб,
Юз аламу мотам ила ўтқариб;

Бериб анга ғафлат ила хорлиқ,
Ҳашв такаллум била мурдорлиқ.

Фосид этиб ҳарза мақолот ила.
Зойиъ этиб фикри маҳолот ила.

Бўлма яна бўйла муадди анга,
Айлама бу зулму таадди анга.

Ҳақ санга лутф айлади ул турфа ҳол,
Андин уёл, йўқ эса Ҳақдин уёл.

Кел, қуюбон жаҳл хирадманд бўл.
Бир нафаси мустамии панд бўл.

Кўр санга Ҳақдин не карамлар дурур,
Не қадар эҳсону ниамлар дурур.

Буки сени Холиқи кавну фасод,
Қилмади ҳайвону наботу жамод.

Лутф била айлади инсон сени.
Дин йўлида қилди мусулмон сени.

Берди кўрар кўзу эшитур қулоғ,
Ойтур тил, атрни англар димоғ.

Андоқ илик доғики, тутғай таом.
Андоқ аёқ доғики, қилғай хиром.

Юз неъмат қилмоқ учун шурбу акл.
Ҳар бирисига яна бир таъму шакл.

Мужмал ила ўтди қалам ёдидин,
Ожиз учун шарҳ ила тиъдодидин.

Қилди карам онча мулавван либос,
Ким ададин ақл эта олмас қиёс,

Маркаблар қуллаву ҳомуннавард,
Ваҳм саманди киби гардуннавард.

Боғлари ул навъки хулди барин,
Сувлари ул таврки мой маин.

Жилва била ҳар бути симинбари,
Кўргузуб ул равзада ҳуру пари.

Қаср бўлуб чархдин аъло анга,
Суву йиғоч кавсару тубо анга.

Симу дирам нақди ададдин фузун.
Дур била гавҳар доғи ҳаддин фузун.

Бу бари инъому ато бир тараф,
Жавҳари ақл ўлди яно бир тараф.

Ким бу сифат гавҳари рахшандани,
Қайси гуҳар, дурри дурахшандани

Дуржи вужудинга ниҳон айлабон,
Дуржни ул нақд ила кон айлабон.

Борча жаҳондин қилиб ашраф сени,
Айлади розиға мушарраф сени.

Топшурубон дурри амонат санга,
Қилди карам тожи каромат санга.

Мунча ниам бердию қилди рақам,
Муники: «Бишшукри тадумун-ниам».

Ҳар неки хони ниам очиб дурур,
Шукри барининг санга вожиб дурур.

Шукрики онинг ҳаду поёни йўқ,
Кимса адо айламак имкони йўқ.

Борчани қўйдуқ муни-ўқ айту бас,
Ким бу нафаским, сангадур ҳамнафас,

Кирмаги бир неъмат эрур муғтанам,
Ўйлаки кирмаклиги чиқмоғи ҳам.

Бири эрур қути ҳаётинг сенинг.
Яна бири қуввати зотинг сенинг.

Бу икки неъматки намудордур,
Ҳар бирига шукр ери бордур.

Мумкин эмас жон агар этсанг фидо,
Икки нафас шукрини қилмоқ адо.

Англай олурсен ҳакам этсанг тамиз,
Ким Ҳақ этибдур нафасингни азиз.

Ҳақ чу азиз айлади, хор айлама,
Ғайри анинг шукриға ёр айлама.

Жон била сен то нафас имкони бор,
Қадрини билгилки, нафасча не бор.

Ҳар нафасинг ҳолидин огоҳ бўл,
Балки анга хуш ила ҳамроҳ бўл.

Боштин-аёғиғача қил сарфи Ҳақ,
Тенгри санга ёр, ўқусанг бу сабақ.

Фафлат агар бўлса бу ишдин даме,
Ким йўқ анингдек кишига мотаме.

Ўзни қилиб гофилу ошуфтаҳол,
Ҳар негаким, айлагасен иштиғол.

Гарчи анга манфаати бўлмасун.
Жаҳд этким, маъсияти бўлмасун.

Яхшилиғи айламасанг иш чоғи,
Айламагил бори ёмонлиқ доғи.

Бўлмаса тарёк ила жонингға баҳр.
Солмағил аччиғ била жомингға захр.

Анда қаю амрки дилкаш дурур.
Борчадин аҳбоб юзи хуш дурур.

Асра ўзунгни биров озоридин,
Кимсага озурдалиқ изҳоридин!

Елни ўзунг жонибидин эмин эт,
Ўзни тараб масканида сокин эт.

Қилма улус ирзу иёлиға қасд,
Айлама эл жонию молиға қасд.

Бир нафасе қайғудин озод бўл,
Ёру мусоҳиблар ила шод бўл.

Боғ аро кўрсанг гули навхоста,
Борча учун суҳбат эт ороста.

Чарла мурут ила асҳобни,
Инда такаллуф била аҳбобни.

Жонни алар мақдамидин гулшан эт,
Кўзни алар чеҳрасидин равшан эт.

Базл тариқини шиор айлагил,
Ҳар неки борингни нисор айлагил.

Жонинг агар ком эса ихвонинга,
Сарф эту қўй миннатини жонинга.

Жонни бу жамъият ила шод қил,
Сўнгги паришонлиғидин ёд қил.

Бу иш учун чекти сипеҳри барин,
Ҳар янги ой ҳайъатидин тиғи кин.

Ким ики ҳамдамни қарин англаса,
Васл эвида айшгузин англаса.

Қатъ этиб ул нахли барумандни,
Кесгай ўшул риштаи пайвандни.

Бирини ҳижрон тарафи бошлағай,
Бирини фурқат тарафи тошлағай.

Чарх иши чун бу эмиш оқибат,
Айлар эмиш сўнгра бу иш оқибат.

Бас гул ила савсани озод ҳам,
Норвану сарв ила шамшод ҳам⁴.

Ким бу чаман ичра хиромон эрур,
Борчаси бир-бирига меҳмон эрур.

Ҳар кишиким, бор эса ёре анга,
Ҳар кишиким, ёр эса боре анга.

Ком била васлини айлаб ҳавас,
Топса бу комиға даме дастрас.

Бўйнига қоним мени ёд этмаса,
Рухум ўшул ёд ила шод этмаса,

Бўлди еса васл аро коме анга,
Истаса филжумла давоме анга,

Ҳаққа тилин шукргузор айласун,
Шукр тариқини шиор айласун.

Шояд ўшул шукр ила бир неча дам,
Урғай ўшул васл аро бир неча дам.

Комини қилсун Ҳақ анинг бардавом,
Жониға берсун бу давом ичра ком.

LVII

*Чин марғзорининг мушкин ғизолининг шершикорлиғи ва мажруҳ
сайдларининг анинг домиға гирифторлиғи ва шер панжасидин аларнинг
ажал туфроғиға ҳамворлиғи.*

Бор эди Чин мулкида бир нозанин,
Ожиз анинг нақшида наққоши Чин.

Орази гулзори Хўтандин мисол.
Кўзи бу гулзор аро мушкин ғизол.

Сурати Чин чехраи анвар анга,
Мушки Хўтан зулфи муанбар анга.

Ғамзаи бебокиға жонлар асир,
Балки Хито мулкида хонлар асир.

Чинға хатар ғамзаси тарроридин.
Динға ҳалал турраси зунноридин.

Аҳли жаҳон ҳуснининг олуфтаси,
Шоҳи замон зулфининг ошуфтаси.

Бир нафасе урмайин онсиз нафас,
Мумкин эмас кимсага жонсиз нафас

Гулрух этар эрди чу майдонга азм,
Қилмоқ учун гўй ила чавгонга азм.

Ҳамрах ўла олмас учун хон анга,
Қўшмиш эди неча ниғаҳбон анга,

Ким киши онинг тарафи солса кўз,
Ёхуд анинг жонибидин деса сўз.

Арз қилиб журмини наввоби хос,
Ҳукм тариқи била топқай қисос.

Кун эмас эрдик, неча дарднок,
Бўлмас эди ушбу балодин ҳалок.

Бир кун анинг ишвасидин ошиқе
Ишқу муҳаббат йўлида содиқе.

Йиллар анинг ҳасратидин қон ютуб,
Қон не бўлур, соғари ҳижрон ютуб.

Хас киби бир гўша аро эрди раст.
Ким бошига секритибон етти маст.

Бода чу кучлук эди, ошиқ — заиф,
Чуст йиқилди бўла олмай ҳариф.

Чектилар ул хайли муаккал ани.
Хон қошига нечани, аввал ани.

Кўрди чу хон неча асири тааб.
Ҳукми сиёсат била қилди ғазаб.

Ким: «Борисин ер била ҳамвор этинг,
Дой аро ўлтуртунгу девор этинг.

Юзлари болчиғдин ўлуб тошқори,
Халқ кўруб ибрат ила ҳар сори.

Эл доғи ул қаҳрдин олғай ҳисоб,
Ўлғай алар доғи чекиб кўр азоб».

Аҳли жафо амрни чун билдилар,
Ҳарнеки ҳукм этти, равон қилдилар.

Тоғ аро ёшунди чу заррин ғизол,
Мушки Хўтан сочти насими шамол.

Хонга магар дашт сори эрди базм.
Отланибон шаҳр тўши қилди азм.

Май бошида, ишқ ўти худ жонида,
Шаҳрнинг ошуби доғи ёнида.

Келди йўл ул ергаким ул дой эди,
Ҳар сори юз нола била вой эди.

Англағач ул ишни шаҳи кинавар,
Элни қўюб, айлади ул ён гузар,

Токим алардинки, қазо қилди руст,
Бўлғусидур ишқ тариқида чуст.

Дой аро бир хайлни кўрди асир,
Ҳар бири ўз ҳолиға тортиб нафир;

Борча надомат била афғон чекиб,
Эмдики афғон туганиб, жон чекиб.

Файри ҳамул ошиқи озодаваш,
Ким бўлубон ишқ балосиға хуш,

Заъфу сариг юз била ҳоли ёмон,
Ўйлаки девор орасида сомон.

Тенгрига ҳар лаҳза сано айлабон,
Шукр тариқини бажо айлабон.

Ким, бу нафаским чиқадур жон манга,
Ёр ғами айламиш осон манга.

Умриға қолганда икки-уч нафас,
Зикр этибон ёр ҳадисию бас.

Тилида ёр эрдию сўзида ёр,
Оғзида ёр эрдию, кўзида ёр.

Кўргач ани ҳокими бедодгар,
Кўнглига ул ишқ ўти қилди асар.

Маҳлакадин они халос айлади,
Ёр ҳарими аро хос айлади.

Ишқ балоси аро шукр этти ул,
Кўр не бийик мартабаға етти ул.

Асра, Навоий, бу нафас муғтанам.
Лек дегил ҳар нафасе шукр ҳам.

Соқий, ўлубмен майи рангин учун,
Май демаким, бир санами Чин учун;

Чини аёғлар била маст эт мени,
Чин элидек бодапараст эт мени.

LVIII

ЎН ТЎҚҚУЗУНЧИ МАҚОЛАТ

Хуросоннинг адимул-мисл кишвари баёнидаким, «Ирама зотил-имодил-лати лам юхлақ мислуҳо фил-билод» каримаси оятидур анинг шаънида. Батахсис Ҳирот дорус-салтанасининг амнободи тавсифидаким, «Ва ман дахалаҳу кона оминан» мазмуни ҳадиси дурур, анинг таърифида ва гарчи ҳадиқае эрди, аммо қуруб эрди ва лекин шоҳ жўйбори адли ани рашки хулди барин қилди ва агарчи маъмура эрди, аммо бузулуб эрди ва лекин шаҳаншоҳ эҳсони меъморидин ғайрати нигорхонаи Чин бўлди'.

Холиқи ашёки, жаҳон айлади,
Чархни пайдову ниҳон айлади.

Етти фалакники, қилиб мустадир.
Ҳар бири бир шамъ ила бўлди мунир.

Олтиси гар шамъи дурахшандадур,
Лек бири машъали рахшандадур.

Уч қуйи, уч юқори қилди шитоб,
Машъала тўртунч уй аро солди тоб

Шамъ қаю шамъки, фикрат туни,
Ҳар бири бир машъаланинг учқуни.

Машъала йўқким, дури тобон дегил,
Дур демагил, меҳри дурахшон дегил.

Кўк ети иқлимида султон ҳам ул,
Балки алар борча тану жон ҳам ул.

Чун солиб ўртанчи фалак узра нур,
Равшан этиб нуктаи «Хайрул-умур»².

Ўйлаки кавкаб ети тақсим эрур,
Билки жаҳон ҳам ети иқлим эрур.

Ҳар бирисига биридин тақвият,
Ҳар бири бирдан топибон тарбият.

Меҳр чу ул олтига фойиқ дурур,
Андағи иқлим анга лойиқ дурур.

Кўзга кавокиб бўла олғайму фош,
Андаки фош айласа нурун қуёш.

Тўртунчи чархки маъвосидур,
Ҳам ўшул иқлим мураббосидур.

Ерда бу иқлим эрур дилпазир,
Кўкта қуёш торамидек беназир.

Бўлди чу мавзуъ масоҳат фани,
Дедилар иқлими чаҳорум ани.

Зийнат аро равзаи ризвондур ул,
Равзани қўй, мулки Хуросондур ул.

Соҳати тўртунчи фалакдин васиъ,
Рутбаси еттинчи самодин рафиъ.

Хиттасида шаҳр ададдин фузун,
Ҳар бирининг зийнати ҳаддин фузун.

Шаҳрлари лутф ила хулди барин,
Ҳўблар ул хулд ичида ҳури айн¹.

Тоғлари оллинда фалак сода дашт,
Борчаға кўк қулласидин саргузашт.

Ҳар бирининг жавфида юз турфа кон,
Конин этиб турфа жавоҳир макон.

Чашмасидин бўлмади зоҳир суйи,
Кондин оқиб, балки жавоҳир суйи.

Даштлари сатҳ ила ойина ранг,
Сабза ул ойинаға ҳар сори занг.

Сабзасидин гулшани миноға рашк,
Туфроғидин анбари сороға рашк.

Етти фалак нақдиға ганжина ул,
Етти ақолим тану сийна — ул.

Анга жаҳон кўкси келибдур сифот,
Анда кўнгул хиттаи поки Ҳирот⁴.

Кимки кўнгул васфида бурҳон деди,
Они бадан мулкига султон деди.

Муни ҳам улким ўзин огоҳ дер,
Борча жаҳон кишвариға шоҳ дер.

Не ажаб ўлса кўнгул ўрниға шоҳ,
Чунки эрур шоҳ ери қалбгоҳ⁵.

Бўлди кўнгул ўрнида бўлмоқ иши,
Ким кўнгул андин уза олмас киши.

Хўб эса не айб кўнгулларга ул,
Бир-биридин келди кўнгулларга йўл.

Зийнати андоқки, бадан пайкари,
Вусъати андоқки, кўнгул кишвари.

Айтма кишвар, деки боғи Эрам,
Дема Эрам, айтки Байтул-ҳарам.

Давраси ул навъки пайки хаёл,
Юз йил анинг даврини кезмак маҳол.

Чархи нигун сатҳини ҳанжор этиб,
Муҳраи хуршед ила ҳамвор этиб.

Туфроғини мушксиришт айлабон,
Хайъатини рашки биҳишт айлабон.

Кўрғонининг пайкари андоқ ҳасин,
Ким уётиб қалъаи чархи барин.

Даврида ҳар буржиға андоқ уруж,
Ким қолибон остида «Зотил-буруж».

Арки бийикрак тўқуз афлоқдин,
Ўйлаки гардун кураи хокдин.

Кунгурида меҳр киби тоблар,
Борча малак хайлиға меҳроблар.

Лавҳаси зийнат била кошинавард,
Коши анга юз фалаки ложувард.

Пили фалак киргуча дарвозаси,
Тоқи само тоқининг андозаси.

Ер тубига хандақи андоқ кириб,
Ким ани ер муҳрасидин ойириб.

Қалъасида ҳисн фалакдек улу,
Шаҳрида анжум сипаҳидек гулу.

Тўрт тараф жадвали бозор анга.
Кирган улус борча харидор анга.

Ҳарне харидор гумон айлабон,
Сотғучи юз онча аён айлабон.

Қиймати ажнос била ҳар дўкон.
Холи этиб ҳавсалаи баҳру кон.

Рахтки баззоз териб ранг-ранг,
Атласи афлок киби танг-танг.

Ҳуққаи гавҳар била ҳар жавҳари,
Чарх ила зоҳир қилибон ахтаре.

Кирса чиқар йўл топа олмай кўнгул,
Сайрида савдойи бўлуб ақли кул.

Масжиди Жомиъ яна бир оламе,
Тоқи яна бир фалаки аъзаме.

Шаҳр жаҳон, анда бу ҳам бир жаҳон,
Икки жаҳон бир-бири ичра ниҳон.

Чарх уза зина анинг минбари,
Пояси ул ергачаким Муштари.

Ой кеча қандили жаҳонтоб анга,
Қавси қузаҳ ҳайъати меҳроб анга.

Шаҳри аро бўйла бино беҳисоб,
Қалъасининг тошида худ не ҳисоб.

Ҳар неча кўз тушгуча деворбаст,
Барчада маъмурае элга нишаст.

Топғали таъйини маҳаллот баҳр,
Аҳли маҳаллот ойириб шаҳр-шаҳр.

Шаҳрлар отини маҳаллот этиб,
Бўлди чу юз шаҳр Ҳири от этиб.

Аллоҳ-Аллоҳ, не Ҳири, бу Ҳири.
Бир-биридин турфа анинг ҳар бири.

Икки савобит фалакидин нишон,
Икки хиёбони ики Қаҳкашон⁶.

Онча хавониқ бори маъмур анга,
Ким топа олмай киши мақдур анга.

Ҳар улашур нони анинг қурси меҳр,
Олғон ани сойили қадхам сипеҳр.

Фулғулаи зикр фалакдин ўтуб,
Қайси фалак, хайли малакдин ўтуб.

Мадрасалар ҳар бириси аржуманд,
Пояда кўк мадрасасидек баланд.

Тарҳда сунъ илги муҳандислари,
Руҳи қудус файзи мударрислари.

Фоидаға аҳли чу очиб варақ,
Гарчи Уторид эса айтиб сабақ.

Тоқлари рифъатининг йўқ ҳади,
Ўйлаки кўк гунбади кўк гунбади.

Гунбади кошисида кун акси фош,
Ўйлаки кўк гунбади ичра қуёш.

Ҳар сори гулдастаси андоқ баланд,
Ким этибон фикрида гулдастабанд.

Хайли малак қуббасининг зойири,
Ўйлаки сарв узра чаман тойири.

Қубба бўлуб Арши муқаддас анга,
Бир қафаса чархи муқарнас анга.

Ҳайъати маҳрути ила мустатил,
Арш сутуни бўлуридин далил.

Мили била маҳчаси тортиб алам,
Зоҳир этиб нуктаи Лавҳу Қалам.

Муъзини ҳар тун қуйи шамъин тутуб,
Шамъи кавокибни фалак ёрутуб.

Чарх мурури била таъжилидин,
Минтақа хатти сизилив милидин.

Ҳар сори бир масжиди олий асос,
Зинатини ақл эта олмай қиёс.

Рифъат анга чархи муалло киби,
Чарх дема, Масжиди Ақсо киби⁷.

Фохта қандилида хилватнишин,
Аршда ул навъки Рухул-амин.

Жамъ ичида тақвию тоат эли,
Балки малак хайли жамоат эли.

Беш навбат гулгулаким, йўқ ҳади,
Гулгула йўқ, дабдабаи Аҳмади.

Боғлари ҳар бири жаннат мисол,
Равзаға ҳар гўшасидин гўшмол.

Файри мукаррар бори сарманзили,
Айшу тараб манзили ҳар манзили:

Борча чаманлар гулу гулзорлиқ,
Ҳар чамани йўли гириҳқорлиқ.

Ҳар гириҳида гулу гулшан доғи,
Йўққи мусаддаски, мусамман доғи.

Гуллари навъини не дей онча гул,
Онча не гулким, санай олғонча гул.

Нахлини деҳқонки баруманд этиб,
Шоҳига юз мевани пайванд этиб.

Бир шажару юз гул ила шеваси*,
Турфаки юз нав бўлуб меваси.

Саҳнида юз гул чиқориб бир йиғоч,
Ҳар гулининг атри бориб бир йиғоч.

Қушлари юз навъ хуш илҳон бори,
Сабзау гул узра хиромон бори.

Сув тарабангез чекиб гулғула,
Ўйлаки ишрат нафаси булбула.

Айшға тарғиб келиб ул нидо,
Боғ димоғин таратиб ул садо.

Қасрлари борча рафиу матин,
Килк ушотиб нақшида наққоши Чин.

Зийнат аро ўйлаки чини паранд,
Нақшида наққоши қазо нақшбанд.

Тоқиға кўк поясидин нардбон,
Кунгури даврида Зуҳал посбон.

Ҳадди жанубисида бир турфа руд,
Руд неким, лужжаи чархи кабуд.

Чарх демайким, юзида ҳар ҳубоб.
Гунбади фирузадин олмай ҳисоб.

Ҳадди шимолийси сори икки наҳр,
Ул икидин хурраму сероб шаҳр.

Иккисида таъми зулоли ҳаёт,
Равзадағи тўртга андин уёт.

Хизр суйидек анга равшан зулол,
Нутқи Масиҳ онда насими шамол.

Хиттасиға ўйла муаззам савод,
Ким анга ҳар гўша бир аъзам савод.

Мисру Самарқанд не монанд анга,
Зимнида юз Мисру Самарқанд анга.

Ким ани Ҳақ асрасун офотдин,
Эмин этиб борча балиётдин.

Мундоқ эмас эрдию эрмас шаке,
Мунча неким эрмас эди даҳяки.

Мунча шараф топти шаҳ инсофидин,
Улки хирад лол эрур авсофидин.

Хусрави ғози шаҳи равшан равон,
Адлиға шогирд Ануширвон.

Айлади шогирдлигин чун ҳавас,
Юз ишидин билди бир ишнию бас.

Адл тариқиға қўюб гомни,
Адл ила ўрганмади исломни⁹.

Йўқ буки юз қоидаи дилпазир,
Салтанат амрида бари ногузир.

Қолдию ул адл ила топти ҳаёт,
Қўйди қиёматға дегин яхши от.

Буки эрур адлға андин баланд,
Диндоғи юз қоидаи дилписанд.

Қолса тонг эрмас бани Одам аро,
Оти юз онча бори олам аро.

То бани Одам ила олам эрур,
Олам ичинда бани Одам эрур,

Адл ила олам юзин обод қил,
Хулқ ила олам элини шод қил¹⁰.

Ҳукмунг аро оламу одам доғи,
Йўқки бу икки яна олам доғи.

LIX

*Баҳромнинг май мастлиғидин бахти кўзи уйқу майли қилиб, мамлакати
биноси ул селдин йиқилғони ва мазлумлар фарёдидин уйғониб
тадорукин қилғони.*

Қўйди жаҳон мулкани чун Язди Жирд,
Айлади Баҳром танаъумни вирд.

Бодаи ғафлат ани маст айлади,
Маст неким, бодапараст айлади.

Шаҳ чу бўлур бода ичиб масти хоб,
Мастлар-ўқ мулкин этарлар хароб,

Хаста кўнгул овломоғ этмай ҳавас,
Шева анга даштда ов эрди бас.

Бода ичиб, қилғучилар шўру шар,
Айладилар мулкани зеру забар.

Ов аро бир кун озиқиб бегумон.
Бўлди биров чотмасиға меҳмон.

Чотма дема, ҳажр қаро шоми де,
Зулму тааб қушларининг доми де,

Ошиқлар кўнгли уйидек йиқуғ.
Тирлари ҳар тарафидин чиқуғ.

Зулм ўқи тешганлари маълум анга,
Бош сиғуруб бир неча мазлум анга.

Борча яланг — ҳодиса торожидин,
Борча нигун зулм илиги кожидин.

Бир қуруқ этмак била сув келтуруб,
Эв эяси бошлади хизмат туруб.

Шоҳ чу аҳволини қилди савол,
Деди: «Будурким кўрасен борча ҳол».

Шаҳ деди: «Бу фоқау ажзу ниёз
Недин эрур, рост дегил борча роз?»

Деди: «Бурун яхши эди ҳолимиз,
Зулм хароб айлади аҳволимиз.

Шоҳ улус ҳолидин огоҳ эмас,
Жуз маю мутриб анга дилхоҳ эмас.

Хайли очибон тамаъ оғзини кенг,
Айладилар мулкни ер била тенг».

Шаҳ кўзига ўтруда кошонае,
Учрадию ҳар эви вайронае.

Деди: «Бу вайрон не эди бурна чоғ?»
Деди: «Сарой эрдию давринда боғ:

Ески дарахту гули навхиз анга,
Икки тегирмон суйи кориз анга.

Дахлу зироат била ул турфа наҳр,
Мазраани кент қилиб, балки шаҳр.

Қолмади кориз иши қилмоққа зўр,
Чарх анга кўз тегуруб, бўлди кўр.

Чун қуруди сув, қуруди боғ ҳам,
Қолмади гул, гул неки, яфроғ ҳам.

Эв сувамоғнинг кучи ҳам қолмади,
Балки бу иш қилғучи ҳам қолмади.

Боғу саро борча бўлуб ерга туз,
Зулму тамаъ бўлди, вале бирга юз.

Ҳодиса торожи стиб молға,
Қолдуқ ўкуш ажз ила бу ҳолға».

Шаҳ билиб ул пардада бу тору пуд,
Жониға ўт тушдию бошиға дуд.

Ғам қиличи бағрин этиб чок-чок,
Ёқин эди ғуссадин ўлғай ҳалок.

Ғафлати усруклугидин уйғониб,
Жони хумор ўти била ўртониб.

Совуди кўнглига бори айшу лаҳв,
Билди эрур ҳарне қилур борча саҳв.

Зулм элига фикри завол айлади,
Кўнглида кўп адл ҳаёл айлади.

Ҳақ била чун қилди бу ният дуруст,
Ким тилабон мужда биров етти чув.

Дедики, коризни айлаб шикоф,
Чиқди сув ҳайвон сувидек поку соф.

Эв эгаси Тенгриға айлаб ниёз,
Деди: «Ҳамоноки шаҳи айшсоз,

Зулм кўюб, адл дурур нияти,
Ким бу асар айлади хосияти».

Шаҳға бу сўздин доғи танбиҳ ўлуб,
Қилди ғани ул киши узрин қулуб.

Отланибон мулкида дод айлади,
Борча ғамин халқини шод айлади.

Адл анинг кўнглига қилғач гузар,
Кишварига қилди ҳамул дам асар.

Хусрави Ғозики, эмастур даме,
Ким емағай, мулку раият ғами.

Мулки не тонг, гар эрур обод анинг,
Халқи не ҳайрат, гар эрур шод анинг.

То абад ўлсун бори коми раво,
Хаста Навойиға ҳам андин наво.

Соқий, олиб кел қадаҳи дилписанд,
Тут манга, деб шоҳ дуосин баланд.

Жонки чекар зулм, даме шод этай,
Тан уйин ул сув била обод этай.

LX

ЙИГИРМАНЧИ МАҚОЛАТ

*Ул мақсуд адосидаким, агарчи бу латойиф мажмуаси сафинае дурур,
заройиф тухафидин маиҳун ва бу заройиф сафинаси жунге дурур
фавоиди лаолиси анда гуногун. Ва лекин чун таъб дарёсидин аввал
соҳилға келган нафоси дурур ва зиҳн шабистонидин аввал жилваи
зуҳур қилгон аройис, бу жиҳатдин Султон Бадиуззамон баҳодир дома
ҳаётуху аёқиғаким, салтанат боғчасининг аввалғи варди ва хилофат
чаманининг бурун қад чеккан сарви нозпарварди дурур, нисор қилилди
ва ақд издивожиға тортилдиким, бу насойиҳ кўнглида қолғай
ва бу жаваҳирни қулоғиға олғай¹.*

Олам аро ҳарне ҳувайдо дурур,
Сири анинг зимнида пайдо дурур.

Қайда зуҳур айласа моҳияти,
Музмар эрур зотида хосияти.

Келди қуёш хосияти нуру тоб,
Бўлди булут нутфаси дурри хушоб.

Конға эрур гавҳари якто халаф,
Баҳрға ҳам анбари соро халаф.

Бу халаф инсонға ҳам инсон эрур,
Шаҳға шаҳу, хонға доғи хон эрур².

Кон киби кўрган шаҳи озодини,
Кўрдик анинг гавҳари шаҳзодани.

Гарчи бу кон ичра дури шоҳвор,
Хайли эрурким, борисин кирдигор

Поя аро соҳиби тож айласун,
Меҳрвашу чархдувож айласун.

Улки вале гавҳари якто дурур,
Борчасидин пояда аъло дурур.

Билки эрур мояи амну амон,
Хусрави Жамқадр Бадиуззамон³.

Зоти назоҳатда малоик сифот,
Пок сифоти била йўқ ҳеч зот.

Зоти башар, лек сифоти малак,
Балки сифоти била зоти малак.

Маҳзи латофатдин ўлуб хилқати,
Халқи жаҳон аҳлиға Ҳақ раҳмати.

Эй келибон нутқ ила васфинг маҳол,
Нотиқа васфингда бўлуб гунгу лол.

Улча сенинг ҳилму виқоринг дурур,
Мен киби эл мидҳати оринг дурур.

Меҳрки эл васфидин ўтмиш иши,
Нурин анинг не ўка олғай киши.

Оби ҳаёт элга демак жон берур,
Бу сўз анга бори не таъриф эрур.

Ойни ёруғ, чархни демак баланд
Табъи баланд элга эмас дилписанд.

Мадҳ ила чун мумкин эмас мидҳатинг,
Ўзга жиҳатдин қилайин хизматинг.

Воқиф эрурсенки, шаҳи комгор,
Ким анга кўп махфи эрур ошкор.

Даҳр неким тонгла хувайдо қилур.
Ройи бу кун фикр ила пайдо қилур.

Тонгла йўқ, индин бўлур иш дафтарин.
Бир-бир ўқубтур узоғу кун барин.

Файб хаёлотида юз минг сувар,
Хотира кўзгусидадур жилвагар.

Мунча камолот ила ҳукм айламиш,
Ким неки кўнглунгга келур яхши иш

Келгилу оллимда саросар дегил,
Бўлмаса масмуъ, мукаррар дегил.

Шаҳға сўзумдин бор эса эътибор,
Гар санга ҳам панд десам ери бор.

Бил муниким, умр вафосиз дурур,
Давлат ила жоҳ бақосиз дурур

Тушдек эрур даҳрда нокому ком,
Кўз юмуб очқунча ўтубдур тамом.

Даҳр биносини хароб англағил,
Не кўрунур анда сароб англағил.

Жумла жаҳон фонийи мутлақ дурур,
Боқийи мутлақ тиласанг Ҳақ дурур.

Жисм уйининг тарҳини солғучи ул,
Руҳ анга бергучию олғучи ул.

Олам аро токи тирикдур киши,
Ҳақ била бўлмоқ эрур ансаб иши.

Бўлмаса Ҳақ ёдин оғоҳлиқ,
Билки гадоликча эмас шоҳлиқ.

Бўлса гадо Тенгридин оғоҳлиғи,
Бордур анга икки жаҳон шаҳлиғи.

Ҳарнеки бу сафҳада таҳрир эрур,
Роқим анга хомаи тақдир эрур.

Оллинг келса тиламас иш бәсе,
Җақдин эрур, айлама нолиш бәсе.

Етса зафар билма илик кучидин,
Бил зафару фатхни бергучидин.

Шахлигинга айламагил эътибор,
Җақ ғазабу лутфиға қил эътибор.

Кўрки не бир лахзада бўлди қатил.
Тайри абобил ила «Асхоби фил».

Қилди адам манзили кошонаси,
Җар бирисин биргина қуш донаси.

Ё не сифат тортти Захҳок ранж:
Тенгри насиб этти Фаридунға ганж⁴.

Җахридин ар шери жаён кўрди бим,
Узди бошин уй сути ичган ятим.

Хайлингаким, сендин эмас жисму рух,
Ақл ила имон эшигидин футух.

Җақдин эрур бу ниами булжажаб,
Ризқлариға сени қилди сабаб.

Етти сабаблиққа сани бахтиёр,
Қисмат этарга санга не ихтиёр?

Мундоқ ила бу неча нодон санга,
Бўлмасалар бандаи фармон санга.

Ўйлаки қонуни раёсат дурур,
Борчасига бими сиёсат дурур.

Сангаки Җақ лутф этибон тожу тахт,
Қилди каромат ўкуш иқболу бахт.

Җукмунга оламни забун айлади,
Эл қадин амрингға нигун айлади.

Мунча карам шукрини гар билмасанг,
Ҳарнеки амр этти адо қилмасанг,

Зоҳир этиб ғафлату мағрурлуқ,
Айламасанг амриға маъмурлуқ.

Қаҳр ери борму, ё йўқ дегил.
Мен ани дегунча, ўзунг-ўқ дегил.

Етса ғазаб тунд ели нетгасен,
Мулк анинг мулки, қаён кетгасен?

Айлар эсанг фисқ ила исён анга.
Айла агар бор эса пинҳон анга.

Халқдин ул ишда хижолат дурур.
Холиқ агар кўрса не ҳолат дурур?

Ишдаки элдин санга бор инфиол,
Тенгрига зоҳир эса, бўлғай не ҳол?

Истар эсанг мақсади аслиға юз,
Жодаи шаръи Муҳаммадни туз⁴.

Шаҳки, нажот уйига истар паноҳ,
Ушбу йўл ул уйга эрур шоҳроҳ.

Эгри келур хатти чиқарғоч қалам,
Сатр йўли жодасидин қадам.

Шаръ тариқини шиор айлагил,
Адл ила мулкунга мадор айлагил.

Шоҳки иш адл ила бунёд этар,
Адл бузуқ мулкни обод этар.

Кофири одил ани обод этиб,
Мўмини золим ани барбод этиб.

Шаҳки, эрур адл ила даврон анга,
Бўлди сирот ўтмаги осон анга.

Ким юрумак ип уза ком айлади,
Адли чу туз бўлди хиром айлади.

Коминг учун туз бўлу адл айла иш.
Ўқда агар адл йўқ, этмас равиш.

Адлки уч ҳарф ила мақрун эрур,
Ҳар бирига ўзгача мазмун эрур:

«Айн»и анинг меҳре эрур тобнок,
Зулм қаро шомини қилмоққа пок.

«Дол»и дағи давлату дин тожидур,
Дин била давлат эли муҳтожидур.

Хурға гису қуйиғи «лом»и бил,
Иззу шараф қушларининг доми бил⁶.

Тожни кий, меҳр ила кўзни ёрут,
Сўнгғи матин ҳаблни илгинга тут.

Ҳар неча мазлум сўзи топса тул,
Тули ҳаёт истасанг, ўлма малул.

Зулм ўтидин қилса фиғон додхоҳ,
Сояи адлинг аро бергил паноҳ.

Қўймағил ул сояда қайғу анга,
Шамъ тубин қилма қаронғу анга.

Эмдики, мазлум сўзи чиқти туз,
Золим агар нафсинг эрур, кўрма юз,

Нафским, ул айши мудом истагай,
Санга гунаҳ, ўзига ком истагай.

Ганж уза истарки, йилон топса баҳр,
Андин эмас баҳра, вале ғайри захр.

Чекма анинг комини истаб азоб,
Тавба била қилғил анга эҳтисоб.

Неча улуг эрса гунах хирмани,
Елга берур охи надомат ани.

Журм ўтиким, шугласи пайваст эрур.
Узр сиришки суйидин паст эрур.

Лутфу карам гарчи эрур дилпазир,
Қаҳру сиёсат ҳам эрур ногузир.

Ҳар киши олам элида ҳўб эмас,
Ҳар кишининг ҳар иши марғуб эмас.

Яхши-ёмонга чу тенг ўлди карам.
Бўлди ёмонға кўпу яхшиға кам.

Лутф насимин тарабангез қил,
Тиғи сиёсатни доғи тез қил.

Неча маразға гар эрур суд қанд,
Нечага ҳам заҳр эрур судманд.

Маддаким, бермаса марҳам кушод,
Ништар-ўқ айлар анга дафъи фасол.

Бормоқ учи бирла чу чиқмас тикан,
Игна била қутулур андин бадан.

Бўлса керак фикр ила шоҳи замон,
Яхшиға яхшию ёмонға ёмон.

Иккисидин бир киби олса ҳисоб,
Мамлакати ичра тушар инқилоб.

Кимсани бот айламагил аржуманд,
Ҳам яна оз иш ила қилма нажанд.

Мил уза чиқмоқ ангаким воядур,
Чиқмақу тушмаклик учун поядур.

Поядин ортуқ киши урса қадам,
Бими йиқилмоқдуру ранжу алам.

Тифл ҳижо билмай ўқур чун савод,
Қил ўқурин зеру-забар эътиқод.

Кимники, инсон десанг, инсон эмас,
Шаклда бир, феълда яксон эмас.

Нахлсифат шамъ ила муз шушаси,
Мунунг ўт, онинг сув эрур ҳўшаси.

Кимники, айлай дер эсанг маҳраминг,
Кўп синамай айламагил ҳамдаминг,

Ғафлат аро хуш кўрубон хуш дема,
Воқиф ўлуб сўнгра пушаймон ема.

Тушта не ҳуреки парисон эрур,
Уйғоғ этар фаҳми, шайтон эрур.

Оз иш учун тунд итоб айлама,
Қатлу сиёсатда шитоб айлама.

Бок йўқ, ар кечрак ўлур қатл иши,
Ўлса, сўзунг бирла тирилмас киши.

Сувда ҳубоб ўлса дамингдин хароб,
Мумкин эрурму ясамоғлиқ ҳубоб?

Яхши эмас афв сиёсат чоғи,
Лек керак ишда фаросат доғи.

Гарчи гувоҳ айлади собит гуноҳ,
Озму ўтар шаръда ёлғон гувоҳ?

Ҳар кишинингким, сўзи ёлғон эса,
Айлама бовар, нечаким чин деса,

Қасд ила ёлғон демади ростгўй,
Чин демади саъй ила қаззобхўй.

Тун била то субҳ мувофиқ дурур,
Аввали козиб, сўнгги содиқ дурур.

Тутма тузуб кину адоват фани,
Ўзга киши журми била ўзгани.

Рои эсанг тут бу нафас яхши пос,
Ҳар қўини ўз аёғи бирла ос.

Ройинга ҳар амрики, келди савоб
Машварасиз этма қилурға шитоб.

Завқ эса табъингға салоҳи била,
Эл сўзи зимнида фасодин тила.

Айлама ўз райингга кўр эътиқод,
Муътамад эл райидин иста кушод.

Шаҳки, раъйини кўп этти писанд,
Раъй кўрар эл тилига солди банд.

Гарчи таваккулсиз эрур азм сушт,
Машварасиз қилма таваккул дурушт.

Бўлма малул ўлса кенгашда талош,
Асру узун доғи керакмас кенгош.

Айлар ишингга чу бўлур дастрас,
Вақтидин ўткарма они бир нафас.

Гулга саҳар вақти берур жилва боғ,
Кечга етушса терар ўғлон-ушоғ.

Ўз ишинга ҳар неча кўп бўлса майл,
Тенгри ишига ани қилғил туфайл.

Носиҳи содиқки, эрур беғараз,
Бил анга оламда топилмас эваз,

Қилса ғалат рифқ ила қилғил даво,
Тенгригадурким, ғалат эрмас раво.

Иш куни қўйғонда адув сори юз,
Тўра била бурна ясолингни туз.

Ҳамла кетур размда тақсирсиз,
Билки киши ўлмади тақдирсиз.

Шоми ажал уйида ётмас киши,
Умр куни гўрга ботмас киши.

Икки қадам ёнгуча етгач алам,
Саъй қилу илгари қўй бир қадам.

Нечаки Ҳақ лутфидин ўлди зафар,
Сайъни ҳам бил сабаби муътабар.

Ўйла маош айлаки, чексанг сипоҳ,
Халқ дуоси санга бўлғай паноҳ.

Жаҳд этким, урмасун ўлғоч набард,
Оҳ ели кўзунгга ногоҳ гард.

Қилмади минг душмани кинхоҳ ўқи
Ул яраким, айлади бир оҳ ўқи.

Ғолиб эсанг размда бегонаға.
Қатлға саъй этма бу шукронаға.

Ҳарнеки бу номада мастур эрур,
Борчаға шоҳ ишлари дастур эрур.

Ишда агар шаҳға шабиҳ ўлғасен,
«Ал-валаду сирру абиҳ» ўлғасен.

Кўрмагасен йўл аро ранжу надам.
Ҳар қадаме ўрнига қўйсанг қадам.

Зода муриду отани пир бил,
Ҳар ишида ҳукмиға таъсир бил.

Бўлма бу пир оллида тақсирлиқ,
Истар эсанг давлат ила пирлиқ.

LXI

*Хожа Муҳаммад Порсодин ҳаж аҳли дуо истидъо қилмоқ ва ўғли
Хожа Абу Наср анинг истидъоси билан дуо қилмоқ.*

Ҳақ йўлида хожаи қудсий жаноб,
Роқими «Қудсия»у «Фасл ул-хитоб».

Наъли изи гунбади давворсо,
Улки лақаб келди анга Порсо.

Гарчи ўзи нодираи аср эди,
Ўғли анинг Хожа Абу Наср эди.

Фақрда ул бир шаҳи озодахў,
Ул шаҳи озодау шаҳзода — бу.

Хожаға чун Макка сори бўлди азм,
Хожа Абу Наср доғи бўлди жазм.

Айлаб ато солики атворлиқ,
Ўғли қилиб маҳрами асрорлиқ.

Улки қўюб бодияда ҳар қадам,
Бу ҳам этиб пўя қадам бар қадам.

Чун неча кун бодия қатъ эттилар,
Манзили мақсадлариға еттилар.

Халқ ҳаж арконини айлаб тамом,
Топибон ул тавф ила олий мақом.

Яхши-ёмон муршиду солик доғи,
Йўқ киши ўрниға малоик доғи.

Истадилар фонию боқий жаноб,
Ҳар тилаги Ҳақ қошида мустажоб.

Халқ ниёзини адо қилғоли,
Борча халойиқни дуо қилғоли,

Мунча улус ичраки кўз тиктилар,
Хожа сори борча рақам чектилар.

Чунки бу иш Хожаға топти вуқуъ,
Хожа Абу Насрға қилди ружуъ.

Айттиким, ул манга фойиқ дурур,
Бўйла баланд иш анга лойиқ дурур.

Кимсаки йўқ раҳбари бу йўл аро,
Мумкин эрур озмоғи ҳар қўл аро.

Йўқ эди бу йўлда манга раҳнамой,
Тенгри мени қилди анга раҳнамой.

Бўлди менинг ишим анга парвариш,
Парваришимдин анга иш қилмоқ иш.

Йўл итари мени ҳаросон қилиб,
Йўлни ҳаросим анга осон қилиб.

Менда хавотирдин ўлуб юз футур,
Анда сулук ичра шуҳуду ҳузур.

Ўзум учун, онинг учун менда ғам,
Ул гум этиб Ҳақда ўзин, мени ҳам.

Бўйла дебон қилди ишорат анга,
Узрға не ҳадди иборат анга.

Очти илик ашк тўкуб шамъвор,
Ё ичи куйганда нечукким чанор.

Раҳмату афв истамак ойин этиб,
Хожа туруб йиғлабон омин этиб,

Сўнгғи дуо бу эдиким, ё Илоҳ,
Дермен уётдин санга айлаб паноҳ.

Билмас есам мен тилак ойинини
Айлама зойи анинг оминини.

Саъй этибон ўйла атодек киши,
Етти бу ғайратға ўғулнинг иши.

Ё Раб, ул омину дуо ҳурмати,
Ё ул ўғул бирла ато ҳурмати,

Ким бу ато бирла ўғулни мудом,
Давлату дин тахтида тут мустадом.

Ўзга ўғулларни ҳам эт муҳтарам.
Анга ўғул, мунга иниларни ҳам.

Жумлаи оламға алар ихтиёр,
Олам эли ичра шаҳу шаҳриёр.

Шоҳ дуосида тугонди калом,
Эмди Навоийға эрур бода ком.

Соқий, олиб кел қадаҳи бодае
Шаҳ тутсун, ё ани шаҳзодае.

То бўлайин маст сабоҳу масо,
Неча риё бирла бўлай Порсо.

LXII

*Бу фақр кулбасини ажзу инкисор туфроқларин чеҳра чурук сомони
уза пешони арақин оқизмоқ била каҳгил этиб, юз оҳу сўз била сувамоқнинг
итмоми ва бу фано хирқасини заъфу ифтиқор ямоқларин кирпич синук
игнасиға ашк узун торин тоқиб, юз дарздўзлик била ямамоқнинг
ихтитоми ва ул меъморлик хижолатидин узр ҳужрасиға юз урмоқ
ва бу хайётлик узридин хижолат ёқасиға бош яшурмоқ ва
Ҳақ маъмураи эҳсонидин маскани афв тиламак ва хазонаи
лутфидин хилъати бахшиш истамак.*

Чун мени шайдоваши ошуфта ҳол,
Бўйла таманноға сингурдум хаёл',

Ким неча кун ранжи ниҳони чекай,
Оби ҳаёт истаю жоне чекай.

Нома учун хома тарош айладим,
Хома учун нома харош айладим.

Сафҳа уза килким ўлуб нақшбанд,
Най унидек чекти саририн баланд.

Ўйлаки най нағмада чеккай сафир,
Андин ошурди найи килким сарир.

Най унин андоққи, қилиб истимоъ,
Зумраи сўфи аро тушгай самоъ.

Бу най уни савмааи хок аро,
Балки тўқуз гунбади афлок аро,

Солди башар хайлида ғавғо базе,
Хайли малак ичра алоло базе.

Ҳам башар эшитгач ўлуб дарднок,
Дард ила айлаб ёқасин чок-чок.

Ҳам учубон хайли малакдин ҳаёт,
Заҳм еган қуш киби солиб қанот.

Савтидин ар нохуш, агар ҳўб эди,
Мулку малак аҳлиға ошуб эди.

Эмдики бу гулрухи зебо узор¹,
Топти хату хол ила нақшу нигор.

Қилди чу машшотаи чарх эҳтимом,
Бўлди ики ҳафталиқ ойдек тамом.

Партавидин чун ёруди машриқайн,
Тушти яна ер-қўк аро шўру шайн.

Чарх дабириға ушолиб қалам,
Меҳбаранинг кейнига солиб қалам.

Хозини гардун етибон қошима,
Меҳр била эврулубон бошима.

Сочиғ учун келтурубон жон била,
Анжуми нақдини тўқуз хон била.

Хайли малак узра дирам сочибон.
Дурру гуҳар нақдини ҳам сочибон.

Ҳурматима гард киби ер қўпуб,
Бошима айланиб аёғим ўпуб.

Оллима юз ганж қатор айлабон,
Борин аёғимга нисор айлабон,

Бошим уза лаъл сочиб конидин,
Дур тўқубон оллима уммонидин.

Мен мутафаккир бу таҳайюр аро,
Бал мутаҳаййир бу тафаккур аро,

Ким бу варақларники, хомам менинг
Қилди қаро ўйлаки номам менинг,

Бу қадар эъзозга қилмас гари,
Балки эмас, ҳўрдида мингдин бири.

Ҳам ёмон ермас, вале мунча эмас,
Яхши дурур, васф дегунча эмас.

Маъни агар ҳўб эса, таркиби йўқ,
Сурати дилкаш эса, тартиби йўқ.

Айтуриға чунки қўюлди кўнгул,
Айтмай ўн байт тутулди кўнгул,

Ким бор эди бошима кўп меҳнатим,
Йўқ эди бош қошиғали фурсатим.

Ул чоғдинким, варақи осмон,
Дудаға зирних қилур шустмон.

Субҳ этар ҳар сори ёғду била,
Тун қорасин пок супургу била.

Тун ёшурур шуққай анбарвашин,
Субҳ чиқорур алами заркашин,

Рост ўшул чоққачаким, бу алам
Ўзин этар санжақи мулки адам.

Қилмоқ учун тира шафақ ҳарфини
Шом қўшар дудаға шингарфини.

Чарх қилур зоҳир этиб кавкабин,
Дурға мукалал қора чодаршабин.

Менда бу мобайн эрур зорлиқ,
Халқ жафосига гирифторлиқ.

Бир дам улус меҳнатидин ком йўқ,
Бир нафас эл жавридин ором йўқ.

Келгучи бу хаста ғамободиға,
Кетмаги худ келмай анинг ёдиға,

Бир сурук албатта кўруб кетмайин.
Токи бурун икки сурук етмайин,

Ўт солибон хотири вайронима,
Тонгдин ақшомға етиб жонима.

Иш буюруб ўйлаки осон эмас,
Бутмаги ақл оллида имкон эмас.

Узр демак борчаға қаттиғ келиб,
Неча чучук сўз деса, аччиғ келиб.

Базл агар бор эса афлокча,
Ҳар фалаки оллида хошокча.

Ҳар киши кўзинки тамаъ очти кенг.
Қатрау дарё эрур оллида тенг.

Олибу изҳори шикоят қилиб,
Кўпни оз ўрнида ҳикоят қилиб.

Ҳар бирига ўзгача сўз муддао,
Ўзгача сўз демаки, юз муддао.

Бор эса Рустамча биров қуввати.
Ҳотами Тойиҷа анинг ҳиммати.

Илгида Қорунча бўлуб ганжу мол,
Топмоқ эрур халқ ризосин маҳол.

Менки буларнинг баридин фардмен,
Зафъ уйида ҳамнафаси дардмен.

Мунча ғаму меҳнат ила бовужуд,
Мунча тараддуд била гуфту шунуд.

Заъфи табиий худ ўлуб бир сори.
Борчалари бир сори, бу бир сори:

Кундуз олиб онча юбусат димоғ.
Ким кеча уйқу била топмай фароғ.

Кундузиким, бўлди яна ҳол бу,
Кечаки бўлди яна аҳвол бу.

Кимгаки фурсат бу сифат бўлса тор
Назми хуш андин қачон имкони бор.

Мен чу дедим узр, эрурмен маоф,
Бўлмаса бу назм дури асру соф.

Риштаи авқот чу кўтоҳ эди,
Келмади ул навъки дилхоҳ эди.

Чун бу сифатдур бари ойин анга,
Қайдин эрур мартаба чандин анга,

Ким эл аро бўйла тушуб ҳою хуй,
Ҳар сори солғай бир узун гуфту гўй.

Бўлса эди онча манга дастрас,
Ким кеча-кундузда бир-икки нафас,

Рафъ ўлубон меҳнату фарсудалиқ,
Етса эди ком ила осудалиқ,

Гўшаи хилват аро айлаб нишаст.
Таъни қилсам эди фикратпараст,

Назм дури истарига хос ўлуб,
Баҳри тахайюл аро ғаввос ўлуб.

Қилсам эди улча хиромим дурур,
Олсам эди ончаки комим дурур.

Билгай эди кимгаки маъни бўлур,
Ким равиши назм деган не бўлур.

Ул биридин чунки тиҳи қолди жайб,
Кирмаса жайб ичра бу бир ҳам не айб.

Мен бу наво бирла тараннумсарой,
Ким деди ногаҳ хиради покррой:

К-ей қаламинг ажз мидоди аро,
Бош қўюб инсоф саводи аро.

Ҳақдин ўлуб заъфинга қувват қарин,
Сурати инсофингга юз офарин.

Буки баён айладинг эрмас йироқ,
Ким не олурсен мундин яхшироқ.

Десанг эди ҳам тилагандек баланд,
Бўлсанг эди истагудек дилписанд.

Мунчаму бўлгай эди бозор анга,
Жумлаи офоқ харидор анга.

Бўйлаки савдоси жаҳон ичрадур,
Шўру шари кавну макон ичрадур.

Андин эрурким, бу жаҳон зевари,
Гавҳар аро баҳр ила кон зевари.

Қилди шараф касбини шоҳ отидин,
Меҳру қарам зилли Илоҳ отидин.

Улки шараф баҳри анинг зотидур,
Гавҳар ўшул баҳр аро отидур.

Эй сўқулуб сиккаи адл отинга,
Хутбаи давлат ўқулуб зотинга.

Ҳалқа этиб кўкни уётинг сенинг,
Хотами хуршед уза отинг сенинг.

Мен киму мадҳингни баён айламак,
Зарраға чарх узра макон айламак.

Қатра керак англаса ўз поясин,
Баҳр ила тенг тутмаса сармоясин.

Лек не иш кимгаки, тақдир эрур,
Анга шуруида не тадбир эрур.

Ўт аро парвонаға девонавор.
Кирмагига қайда эрур ихтиёр.

Телбанинг атфол тоши ёраси —
Емагидин борму дурур чораси?

Шеърки ҳам тушти менинг шонима,
Ул ўту бу тошдурур жонима.

Не де олурмен тузубон баркини,
Мумкин эмас худ туторим таркини.

Гарчи хаёлимға келур гоҳ-гоҳ,
Ким неча бу дағдағай умрқоҳ.

Шеърдур улким демаги суд эмас,
Кўп деса, худ ғайри зиёнбуд эмас.

Улки ғазал чеҳрасига берса зеб,
Англаб ани табъкашу дилфиреб.

Чин демаги ҳарзаву ҳазён бори,
Турфа буким, яхшиси ёлғон бори.

Кимгаки умрида бу воқеъ дурур,
Умр анга минг йил эса зоеъ дурур.

Аvlo эрур улки, уруб гоми фақр,
Кўйи фано ичра чекиб жоми фақр.

Дунё иши майлини оз айласам,
Уқбо узун йўлини соз айласам,

Шарбат эса, ул йўл аро рағбатим,
Бўлса юрак қони менинг шарбатим.

Сийм керак бўлса қилурға фароғ,
Ул ҳам ўлуб тандоғи ҳар сори доғ.

Хилъати давлат яланг эгнимда гард,
Икки аёғ сайрим учун раҳнавард.

Соя учун чатрни қилмай писанд,
Пўя аро рахшға йўқ пойбанд,

Сайрда ҳар бир қадамим юз йиғоч,
Тожи шараф бошима жўлида соч.

Ёлинг аёғим таҳида хорлар,
Силсилаи фақрима мисморлар.

Рахна синук бошима ҳар тошдин,
Чиққоли ўзлук тараби бошдин.

Кўзда сиришким дури шоҳонаси,
Борча фано қушларининг донаси;

Чун бу қуш ул дона била ром ўлуб,
Риштаи жисмимдин анга дом ўлуб.

Кўксума ғам ханжари солғон шикоф,
Дард элига жисм уйин айлаб матоф.

Пўя қабарчуқ била айлаб нисор,
Мақдамима юз гуҳари обдор.

Ё дури ашкимки, йўл узра тушуб,
Қонлиқ аёғим таҳиға ёпушуб.

Захмларим қони бўлуб қатрабор,
Дарду бало даштин этиб лолазор.

Оҳ ўти учқунлариким чарх уруб,
Лола ёпурғоғини ел совуруб.

Ҳар шарари лолаға яфроғ анинг,
Тира ўчук жузви ўлуб доғ анинг.

Ранж солиб жисмға фарсудалиқ,
Йўлда даме истасам осудалиқ.

Йўл аро бир тоғ этагин топибон,
Жисмима афлок этагин ёпибон.

Уйқуға қўймоқ тиласам ерга бош.
Тақяи хоро манга бир хора тош.

Ер уза туфроғ бўлуб бистарим,
Соядек устига ётиб пайкарим.

Икки аёғимким, юрурдин толиб,
Қўйниға Фарҳод ила Мажнун олиб.

Буки алар ишқича юз жонима,
Дардича минг хотири вайронима.

Келдию мен кимсаға фош этмадим.
Нола чекиб васл талош этмадим.

Иккиси ҳайратда бу ҳолат била,
Ўзлари ишқида хижолат била,

Англаб эрур ишқ мусаллам манга,
Ул бириси, бу бириси ҳам манга.

Ишқ чекиб поям анингдек рафиъ.
Дард қилиб кўнглум анингдек васиъ,

Ким манга кўк ер била яксон бўлуб,
Чарх очуқ гулшани зиндон бўлуб.

Ҳимматим ул авжда силкиб этак,
Ким ёрутуб гарди била кўз малак.

Қилса шабистони шуҳудум зуҳур.
Хайли малоик анга жамъи туюр.

Тайр дема, ҳар сори хуффош де,
Анжуму кўк ҳуққау хашхош де.

Деб чу очиб дидаи ибратни кенг,
Бор ила йўқ, йўқ ила борини тенг.

Истабон ўтмак бору йўқдин далер,
Ўйлаки Саййид Ҳасани Ардашер.

Кўнглум этиб бўйла мақом орзу,
Лек бўлуб, нафсга ком орзу.

Ҳиммат учуб равзаи хуррам сори,
Нафс чекиб чоҳи жаҳаннам сори.

Юзда малакваш бўлуб, аммо нуҳуфт,
Дев ила шайтон бўлуб иккиси жуфт,

Йўқки бу икки бўлубон жуфту бас,
Ўзларидек юз туғуруб ҳар нафас.

Ҳар кишиким, бўлса ичида ниҳон,
Дев ила шайтони жаҳон дар жаҳон.

Ботин аро бошласа юз макру рев,
Фитна қилиб мунча шаётину дев.

Ҳарне алар солса таманно манга,
Турфа буким, борча муҳайё манга.

Тенгри учун, эй кўнгул, инсоф бер,
Диндин агар нафс чиқармас не дер.

Менки бу нафс илгида афгор мен,
Мунча балоларга гирифтормен.

Зоҳирим авқоти ёмондин-ёмон,
Ботиним аҳволи худ ондин ёмон.

Йиғласам ўз хотири ношодима,
Етмагуси ул доғи фарёдима.

Ашкни фарзанки қилай баҳри соф,
Кўксума солиб кема янглиғ шикоф.

Не юруй олғай кемадек пайкарим,
Кўҳи гунаҳдин бўлубон лангарим.

Зоҳири ҳолимда башар сурати,
Сурати жисмимда киши ҳайъати.

Маъни ичинда кишилиқдин йироқ,
Балки аромизда минг иллик фироқ.

Ўзни сафо аҳли қачон бўлса жамъ,
Равшану туз кўргузуб андоқки шамъ.

Кўнгул аро чирмашибон юз йилон,
Балки хавотир елидин қўзғалон.

Улчаки мен-мен демасам яхшироқ,
Яхшилар ўлсун, бу ёмондин йироқ.

Зулмат аро ботиниму зоҳирим,
Турфа буким, ўйла тилаб хотирим,

Ким мени эл аҳли яқин англағай,
Тақвою тоатга қарин англағай.

Ошиқи ғамнок дегайлар бари,
Кўнгли, кўзи пок дегайлар бари.

Кўзни ўқуш саъй ила забт этгамен,
Этса кўнгул забтига иш, нетгамен.

Оҳ, менинг ҳолима юз қатла оҳ,
Тутмаса илгим карам айлаб Илоҳ.

Келмаю ёдимга замони ҳаёт,
Қилғоним иш келмаган андин уёт.

Борча ишим хома қаро айламак,
Нўғи била нома қаро айламак.

Хома тилимдин ҳам ўлуб хирароқ,
Нома юзумдин ҳам ўлуб тийрароқ.

Тушмасалар лужжаи раҳмат аро,
Қайда ююлғай бу икидин қаро.

Ё Раб, агар бўлди каломим узун,
Мундин ҳам журм қилибмен фузун.

Яхши эса, бер сўруғумдин амон,
Бўлса ёмон боштин-аёғим ямон.

Ҳам ёмоним лутф била яхши қил,
Бўлди чу ул яхши қабул айлагил.

Жилва бер эл кўзига ҳам хўб ани,
Қилғил улус кўнглига марғуб ани.

Ҳар нечаким, журмум эрур печ-печ,
Лекин эрур раҳматинг оллинда ҳеч.

Камлик ила неча манга бўлса бим,
Сен карамайлаким, эрурсен карим.

LXIII

*Ул қул ҳикоятиким, аёғи тойилиб, аёғлуқ ошини шоҳнинг боши
қосасига урди ва карамлиғ шоҳ оллида ўз ошин пишурди.*

Бор эди бир хусрави соҳиб карам,
Ким карамидин эл эди муҳтарам.

Хизмат аро бор эди бир қул анга,
Пояи хизматда баковул анга.

Бир кун анинг базмида шилон чоғи,
Шоҳга ҳам иштаҳо ўлғон чоғи,

Накбат аёғига уруб тошни,
Шаҳ бошига тўкти исиг ошни.

Эл дедилар, ҳоли ани ўлтурур,
Ким бу гуноҳига жазо ул дурур.

Шоҳ боқиб кўрди чу ношод ани,
Лутф этибон айлади озод ани.

Деди вазир: «Эй караминг бедариг,
Йўқ эди шаънида анинг ғайри тиг».

Шоҳ деди лутф била завқнок:
«Ким ани худ хижлат этибдур ҳалок.

Кимса ўлукни яна ўлтурмади,
Тиғи сиёсат бошига сурмади.

Ҳар киши халқ ичра гунаҳкорроқ,
Афву иноятга сазоворроқ».

Ё Раб, анингдек карам этгувчи шоҳ,
Юз минг эшигингда эрур хоки роҳ.

Ҳар неча кўп бўлса гуноҳим менинг,
Шукрки, бор сендек Илоҳим менинг.

Хижлат ила қолмади худ жон манга,
Ери дурур айласанг эҳсон манга.

Гарчи эмон қобили лутфу карам,
Лек эмон бир йўли навмид ҳам.

Мен киму баҳри қарам этмак ҳавас,
Баҳр агар улдур манга бир қатра бас.

Шукрки, эҳсонинг ўлуб ёварим,
Топти ниҳоят варақин дафтарим.

Ҳайрати аброр¹ кўруб зотини,
«Ҳайрат ул-аброр» дедим отини.

Нуктаи таърихики, аҳсан эди,
Секизу секиз юзу сексан эди.

Ким ўқуса, ё қилур эрса савод,
Руҳум агар қилса дуо бирла шод.

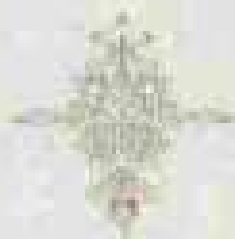
Тенгри ишин кому мурод айласун,
Руҳини жаннат аро шод айласун.

Эмди, Навоий, майи шукрона ич,
Ҳар неча бўлса тўла паймона ич.

Соқий, олиб кел тўла паймонае,
Йўқ, ғалат эттим, тўла хумхонае.

То ани кўп-кўп олибон сипқорай,
Куп-куп ичиб, бир дам ўзумдин борай.

Фарҳод
ва
Ширин

БИСМИЛЛОҲИР РАҲМОНИР РАҲИМ

I

Биҳамдик фатҳи абвоб ул-маони,
Насиб эт кўнглума фатҳ ўлмак они'.

Кўзумга ул эшик қуфлин паид эт,
Анинг фатҳиға килкимни калид эт.

Очиб ул ганж қуфлин бу калидим,
Насибим айла неки бор умидим.

Нечаким истасам нақду жавоҳир,
Қаён боқсам кўзумга айла зоҳир.

Терарга ҳар нафас кўпроқ ҳавас бер,
Ҳавас бергач олурга дастрас бер.

Анга тегур қўлумниким йироқдур,
Қўлумға сол аниким яхшироқдур.

Нима кўп олмоғимга монеъ этма,
Неча кўп олғонимга қонёъ этма.

Бу махзан бирла кўнглумга ғино сол,
Нечаким сочсам илгимга яно сол.

Дурафшонлиққа килким фош қилғил,
Тилимни доғи гавҳарпош қилғил.

Бу дурларким кўзумни андин очтинг,
Менинг илгим била оламға сочтинг,

Таманносин ҳазин кўнглумдин олма,
Сочилғон бирла туфроғ ичра солма.

Буюрсанг сочмоғин мен бенавоға,
Чиқор юз бенаво илгин ҳавоға.

Аюрғоч базл ила бу бенаводин,
Навосизларға қормотқил ҳаводин.

Гадоларға дағи андин ато бер,
Ғаниларға дағи они тутобер.

Шах олса доғи қилсун тожи торак,
Кул олса ҳам анга бўлсун муборак.

Анга ишқ аҳлини қил орзуманд,
Анинг бирла аларни ҳам баруманд.

Дуррин қил кўзларига ҳар замон ёш
Ва лекин лаълу ёқутини қон ёш.

Аларға ошкорову ниҳони,
Кўз ичра ашқдек асратқил они.

Такаллум аҳлиға сармоя айла,
Не дур назм этсалар пироя айла.

Замона дуржини андин тўло қил.
Фалак жавфини андин имтило қил.

Ани синдурғон элни қил шикаста,
Хужаста кўрган элга тут хужаста.

II

*Бу шавқ достонининг «алиф»лари сарвақадлар бўйидек санубарваш
ва «лом»лари бинафша зулфлар турраси янглиғ дилкаш эркониға боис
феҳрастида Ҳақ отидин туғро ва дебочаси Қайюми Мутлақ сифоти
била мутарро эрконикинг баёни¹.*

Бу рангин сафҳа, билким дард боғи,
Аён ҳар лоласида ишқ доғи.

Таҳайюр ўти ҳар барги гул анда,
Таҳассур дуди ҳар бир сунбул анда.

Кушининг нағмаси ҳижрон суруди,
Оқар сув барча сели ашқ руди.

Шамолиға самуми ҳажр ҳамроҳ,
Самуми ҳажр йўқким, шуълаи оҳ.

Бутуб гулбунларидин гунчаи дард,
Чиқиб ул гунчалардин оташин вард —

Ки, бўлмиш бу балиятларға мансуб,
Улус кўнглига андин келди марғуб

Ки, бўлди сафҳасининг ибтидоси,
Тазарруъ бирла ул Холиқ саноси

Ки, инсон кўнглин этти гулшани ишқ,
Бу гулшаннинг ҳаримин махзани ишқ.

Не махзан, ҳар дури шамъи фароғи,
Не дурр, не шамъ, дурри шабчароғи.

Ва лекин ҳусн ўтин айлаб жаҳонсўз,
Буларни андин этти оламафрўз.

Демай ўт ониким, барқи дурахшон,
Демай барқи дурахшон, меҳри рахшон.

Тулуъ этти чу ул рахшанда хуршид,
Адам шомига бўлди шамъи жовид.

Анинг нури чу партав қилди зоҳир,
Бори заррот бўлдилар мазохир.

Куёш маъшуқу ҳар зот ўлди ошиқ,
Дема ҳар зот, заррот ўлди ошиқ.

Чу пайдо бўлди бу аҳбобу маҳбуб,
Жаҳон бозори ичра тушти ошуб.

Булар борини пайдо айлаган ишқ,
Бирин ул бирга шайдо айлаган ишқ.

Недин ошиқни ўртар шайни маъшуқ,
Чу ошиқ мунда келди айни маъшуқ.

Икиси балки айни ишқ, фафҳам!²
Тутонди борча сўз, валлоҳу аълам!³

Ажаб суратки бир наққоши моҳир,
Бўлур юз навъ сурат бирла зоҳир.

Ўзи нақшу ўзи манқушу наққош,
Киши бу сирни мендек қилмади фош.

Нетай асроридин девона бўлдум,
Дедим, чун ҳушдин бегона бўлдум.

Навоий, телбаликни бартараф қил,
Яна бир лаҳза сўз бошиға келгил.

Таолалло, не Ҳайю Қодири пок,
Ки Ақли Кулл анга деб: «Мо арафнок»⁴.

Сифоти ақл шахсиға солиб печ,
Чу зотин фикр этиб топиб ўзин ҳеч.

Қилиб чун барқ зотин мазҳари кул,
Жаҳони ақл хошоки бўлуб кул.

Фано тўфони элтиб борин онинг,
Жаҳонда қўймайин осорин онинг.

Шухуди ақл даркидин мубарро,
Вужуди дарк шуъбидин муарро.

Нишони бенишонлиқдин йироқроқ,
Макони бемаконлиқдин қироқроқ.

Азалдин беҳад ошиб ибтидоси,
Абаддин асру тошиб интиҳоси.

Дамеким қаҳри ўти тутмай ором,
Эриб кўк ўйлаким бир қўрғошун жом.

Гаҳеким илм дарёси топиб мавж,
Ети қот ер туби қолиб тўқуз авж.

Қазо Фарҳоди⁵ амри раҳнамуни,
Забун оллинда гардун Бесутуни.

Етургонга бало тоғида бедод,
Лақаб айлаб замона ичра Фарҳод.

Ани ғам тоғида овора айлаб,
Қиёни тешасидин пора айлаб.

Неча бўлса Хито⁶ мулкида хоқон,
Солиб бийми анинг бағри аро қон.

Бадан мулкин қилиб алқисса маъмур,
Вазири ақл Мулқороси⁷ маъмур.

Кўнгул қасрига бўлғоч нақшпардоз,
Қилибон коргоҳи Монувийсоз⁸.

Қилиб ҳикмат хирад Суқрот⁹ қисми,
Ясаб жон ганжига пайкар тилисми.

Не маҳваш ҳусниғаким берди тазйин,
Ани айлаб жаҳон аҳлига Ширин¹⁰.

Чу айлаб ғамзаси жонларга торож,
Қилиб васлига Хусравларни¹¹ муҳтож.

Шафақ Гулгунига хуршед этиб ранг,
Яна жул чархи атлас, Каҳкашон танг.

Кеча Шабдезин¹² айлаб тангбаста,
Янги ойдин қилиб сатлига даста.

Қадар Шопурин¹³ анжумдин садафкор,
Анга чарху шафақ шингарфу зангор.

Ажал Шеруяси¹⁴ тигин қилиб тез,
Қатили юз туман андоқки Парвез.

Никисойи¹⁵ замонга чун бериб соз,
Замона аҳлин айлаб айшпардоз.

Чу тортиб Зухра¹⁶ лаҳни Борбадни¹⁷,
Олиб Баҳромвашлардин¹⁸ хирадни.

Ўкуш Фарҳоду Ширин айласанг жам
Шабистонида бир парвонау шамъ,

Ва гар минг Бесутундек¹⁹ қилсанг идрок,
Йўлида бир кесак, бал бир овуч хок.

Солиб чун қаҳр истиғноси партав,
Келиб кам зарралардин доғи Хусрав.

Неким лутфи насими бирла мавжуд,
Бўлуб қаҳри шарори бирла нобуд.

Агар мавжуду маъдум ўлса олам,
Анга ижоду эъдоми мусаллам.

III

*Муножот¹ инсоннинг адам ниҳонхонасидин вужуд кошонасиға
келмакда адами ихтиёридин нишона демак ва вужуд шоҳроҳидин
адам хобгоҳиға бормоқда вужуд изтироридин фасона айтмоқ
ва гуноҳ қилурда беғуноҳлиғин девонавор даъво қилмоқ
ва девона занжирин соғинғондек бу девоналиғ дафъин
шаръ силсиласи била рафъи кулли қилиб жунун
узри учун аҳли ҳуш силсиласиға тортилмоқ.*

Илоҳий, андаким йўқ эрди будум,
Адам уйқусида эрди вужудум.

Не руҳум гулшанидин дард пайдо,
Не жисмим туфроғидин гард пайдо.

Вужудимда аносир банд топмай,
Таним ичра сўнғак пайванд топмай.

Ўтумда йўқ тириклик меҳри тоби,
Суюм йўқлуқ биёбони сароби.

Бўлунмай туфроғим гарди фанодин,
Насиме йўқ вужудумда ҳаводин.

Не тан, не танда бош, не бош аро кўз,
Не юз, не юзда лаб, не лаб аро сўз.

Не жону анда не юз дарди жонсўз,
Не кўнгул, не анга минг неши дилдўз.

Нечукким йўқ кўнгул йўқ ғамдин озод,
Бўлуб йўқ жон доғи йўқ қайғудин шод.

Вужуд ичра йўқ олойиш аларға,
Адам кунжида осойиш аларға.

Борин ул уйқудин уйғоттинг охир,
Йиғибон бир-бирига қоттинг охир.

Бу йўқларға йўқ эрди расму рое,
Не имкон худким ўлғай муддаое.

Борисин бир-бирига банд қилдинг,
Ўкуш ҳикмат била пайванд қилдинг.

Ўзунг сурдунг рақам топқоч бу нома,
Шақий ёхуд саид эрконга хома.

Насиб эттинг ани қилғонда жонлиқ,
Туман минг ажз бирла нотапонлиқ.

Раҳм ичра ғизо ҳам улки маълум,
Ҳавойи дилкушо ҳам улки маълум.

Бу зиндондинки жисмин ранжа айлаб,
Чиқординг юз туман ишканжа айлаб.

Қилиб ҳиссу қуводин они маъюс,
Ҳам эттинг маҳд зиндонида маҳбус.

Этиб беш-олти қатра сутга муҳтож,
Ул ўлса тўқ, агар ул бўлмаса оч.

Оч ўлса йўқ тили истарга маъкул,
Бўлуб ўз ҳолиға йиғларға машғул.

Тўқ ўлғач дафъиға йўқ ақли ёри,
Не ул қувватки бўлғай ихтиёри.

Иши Мажнун киби банд ичра топок,
Агар доя юмай жисмини — нопок.

Не манъи нола ғавғосиға онинг,
Не сатри аврат аъзосиға онинг.

Неча йил ранжу меҳнат сондин ортуқ,
Не дейким, ҳар не десам ондин ортуқ.

Бу санъатлар қилиб оламға соттинг
Ким, они одами хайлиға қоттинг.

Бу ерга тегруким бўлди шумори,
Анга йўқ эрди ҳеч иш ихтиёри.

Бу ҳолат ичра тутмай они маъзур,
Яна қилдинг неча амрингға маъмур.

Бу ишдур турфаким эгрию гар рост,
Қўя олмас қадам бўлмай санга хост,

Ки гар эгрию гар рост килки тақдир,
Азалда айламиш оллиға таҳрир.

Санга ул котиб илгида қаламдек,
Қалам нўти аро балким рақамдек.

Рақам чекмакка котиб йўнса хома,
Ўшул дамким қилур таҳрири нома.

Шуури борму илгида қаламнинг,
Ва ё ул хома нўгида рақамнинг.

Гар ул таҳрир хатдур, гар нуқатдур,
Билур котибки туздур ё ғалатдур.

Шуури йўқлуғи басдур гувоҳи,
Ки бу ишда қаламнинг йўқ гуноҳи.

Анга бас йўқ эди бу бенаволиғ,
Қаламдек сарнигунлуқ юз қаролиғ,

Ки ҳар қилғонға ҳужжат ҳам тутарсен,
Бу ҳужжат ичра диққат ҳам тутарсен.

Берурсен гоҳ анга дўзах била бим,
Қилурсен гоҳ жисмин ўтқа таслим.

Бу сўзни тутмасанг, ё Раб, мусаллам,
Яна бор турфароқ мундин сўзум ҳам.

Азал субҳида малҳузунгни келтур!
Ароға «Лавҳи маҳфуз»унгни келтур!

Не қилғон иш гар эрмас анда мактуб,
Неким қилсанг эрур адлингға маҳсуб.

Ва гар ул лавҳ уза бўлса муҳаррар,
Азал тақсимидин бўлди муҳаррар.

Не дерсен бас бу жамъи бенавоға!
Гуноҳе қилмайин қолғон балоға!

Навоий, хомадек тортиб узун тил,
Не дерсен, охир ўз ҳаддингни билгил!

Даме йўқ ёва айтурдин қароринг,
Жунун илгингдин олмиш ихтиёринг.

Жунун занжириға побаст сенму?
Агар мажнун эмассен, маст сенму?

Неча девоналиғ Фарҳод янглиғ,
Чекиб тил тешаи пўлод янглиғ.

Қаро тилни демакдин бир замон чек,
Десангким бормағай бошинг қаламтек.

Қалам сурма бу навъ афсоналарға,
Агарчи йўқ қалам девоналарға.

Жунундин сўзга бир дам бўлмай огоҳ,
Гар ортуқ сўз дедим: астағфируллоҳ.

Илоҳий, боқмағил мажнунлуғумға,
Қарамдин чора қил маҳзунлуғумға.

Юзум сарғортибон номам қароси,
Қарортиб номани хомам қароси.

Иноят айнидин хомам сари боқ,
Қизил айла юзум, номамни ҳам оқ.

Юзум лутфунг суйидин тоза қилғил,
Сўзум кўсин баланд овоза қилғил.

Майи нутқум тарабхез айла, ё Раб,
Найи килким шакаррез айла, ё Раб.

Кетур илгимга доғи жоми тавфиқ,
Етур кўнглумга доғи роҳи таҳқиқ.

Сўзум роҳин қилиб равшан сафодин,
Шафоат жоми еткур Мустафодин².

IV

*Ул қуёш рухсори васфидаким, тун киби гису қуёшига соя солди
ва «Ваи шамс» била «Вал лайл»¹ сурасини анинг юз қуёши била
зулфи тунига ўхшатишганидин ҳар бири бир бийик поя олди,
агарчи ул қуёшқа соя йўқ эрди ва ул кечага манзил қуёш
устида-ўқ эрди. «Ва салламлоҳу ало шамси жамолиҳи
ва зилли камолиҳи»².*

Муҳаммад «кофу», «нун»га³ қурратул-айн⁴,
Туфайли кавн ўлуб, йўқ-йўқки, кавнайн⁵.

Нубувват кишварининг тахтгири,
Рисолат тахтининг соҳиб сарири.

Саририга тўқуз афлок ўлуб фарш,
Тўқуз афлокни қўйғил, дегил Арш⁶.

Солиб ҳам Аршу ҳам Курсийга⁷ соя,
Бўлуб Курсий анинг тахтига поя.

Дема соя, дегилким зилли раѣфат,
Не зиллу қайси раѣфат, нури раҳмат.

Чу ул Ҳақ зилли бўлмоқ поя топти,
Қачон соя, ўзига соя топти.

Юзи гисунни чун пироя айлаб,
Ул оқшом кун юзига соя айлаб.

Аёғин ўпгали гар тушти гису,
Бўлур доим чароғ ости қаронғу.

Муанбар зулфидек кам соя бўлғай,
Ки ул хуршедға ҳамсоя бўлғай.

Гул узра сунбули очмоқ ажабдур,
Қуёшқа соя чирмошмоқ ажабдур.

Чу айлаб ҳалқалар ул зулф пайдо,
Бўлуб меҳр узра кавкаблар ҳувайдо.

Ваё ул Мусҳаф⁸ узра килки тақдир,
Қилиб арш ўрниға анжумни таҳрир.

Эмас меҳр узра кавкаб — қил тааммул,
Юзи гулзори очмиш ҳар тараф гул.

Бўлуб рухсориға ҳар сори гуллар.
Желилик барча гарданбаста қуллар.

Демон гул бандасидур бўйни боғлиғ,
Гадоедур тўни ҳар ён ямоғлиғ.

Қучоқ бирла тикан басдур камоҳи,
Гадолиқ таврида онинг гувоҳи.

Қади ҳам бўлди гўё бу миҳандин,
Тўни йиртуғлари ҳам бу тикандин.

Тикан бўлмоқта аъдосиға хунрез,
Қилиб Батҳода⁹ нўгин хомадек тез.

Гар илги хома сори қилмайин майл,
Қўюб хаттига бошин юз туман хайл.

Неча чоки гирибон қилди хома,
Тўкуб ашкини афғон қилди хома.

Очиб оғзин қилай деб дастбўси,
Муяссар бўлмайин бу орзуси.

Чу бу давлатқа бўлмай комрон ул,
Қаро оғриққа бўлди нотавон ул.

Дема нолеки сиҳҳат топмайин ҳеч,
Тушубтур риштаи жониға юз печ.

Эмас тирноғи узра хома гар шаққ,
Бўлуб бармоғи нўгидан қамар шаққ.

Илик тигинки тортиб фил-ишора,
Қамар қолқонин айлаб икки пора.

Бўлуб қурси маҳи тобонни икки,
Киши андоқки бўлғай нонни икки.

Қилиб чун рўза кўнглин нонға мойил,
Ики бўлғач топиб ком икки сойил.

Емак комини кўнглидин йўқ айлаб,
Малакдек зикр ила кўнглин тўқ айлаб.

Кавокиб ойиға девона онинг,
Малойик шамъиға парвона онинг.

Мунга девоналиғ солиб таку тоз,
Анга парвоналиғ ҳар сори парвоз.

Чу шаръи шориин хаттин қилиб фош,
Аёқ андин чиқорғон топмайин бош.

Бу хатдан тош ангаким пўя этмак,
Югурмак бирла йўқ манзилға етмак.

Қўяр ассор уйи чун эгри гомин,
Йўл этмас қатъ тез айлаб хиромин.

Йўлида эгрилар ассор уйидек,
Яраб ўлтургали парвор уйидек.

Бу шориъ бирла топқон йўл яроқи,
Етиб манзилға андоқким Буроқи.

V

*Ул шахсувор васфидаким, қаронғу тунда тийра хокдондин
Буроқи барқваш узра чиққони «Миназ-зулумоти илан-нур»дин¹
мухбир эрди, балки ул рокибнинг пок зоти остидағи пок оти, била
«нурун ало нур»² дин хабар берди ва бу нурлар малакут шабистонини
мунаввар ва малак бўстонини рашки сипеҳри ахзар қилди.*

Ул ақшомким, юзига луъбати Чин,
Ешиб марғула ёйди зулфи мушкин.

Насим ул мушк исин бутротти ҳар ён,
Ҳаво раънолариға сотти ҳар ён.

Ёшунди мушк ичинда Чин ғазоли,
Дема Чинким, фалак заррин ғазоли.

Қаю заррин ғазола, турки чин де,
Қаро туфроққа киргон маҳжабин де.

Қуёш сўғи иши киргач ароға,
Фалак луъбатлари кирди қароға.

Не сўғу не қаро, иқбол шоми,
Жаҳоннинг асру фаррухфол шоми,

Бўлуб ҳар шабнами Ноҳид³ янглиғ,
Ёруб ҳар ахтари хуршид янглиғ.

Ёруғлуқ мунча йўқ анжумға мақдур,
Очиб рухсори шамъин юз туман хур.

Бу ақшом ул чароғи оламафрўз,
Ичинда васл шамъи ўтидин сўз.

Солиб бир гўшага партав ниҳони
Ким, айлаб мизбонлиғ уммаҳоний

Ки, етти ул бариди ҳомили роз,
Қўлинда бир Буроқи барқпарвоз.

Бири пайки назардин тездавроқ,
Бири раҳши гумондин гармравроқ.

Етишгач пайк шарҳи ҳол қилди,
Ҳақ истидъосини ирсол қилди:

«Ки етсун олам аҳлидин ниҳони,
Муҳиб сарвақтиға маҳбуби жони».

Бу сўз маҳбуб эшитгач лол бўлди,
Навиди васлдин беҳол бўлди.

Қўпуб от узра андоқ секриди бот
Ки, ҳайрон қолдилар ҳам пайку, ҳам от.

Ҳам аввал ҳамла раҳши барқхўдин,
Ўтуб туфроқу элу ўту судин.

Қамарға чун хироми тавсан айлаб,
Юзи хуршеди они равшан айлаб.

Аторуд⁴ бодпойидин бўлуб шод,
Бериб авроқу ажзосини барбод.

Етургач Зухрага давлат рикоби,
Дафин йиртиб қудуми эҳтисоби.

Қуёшқа чун суруб гардун хиромин,
Уётдин ер қуйи айлаб мақомин.

Чопиб Баҳромға раҳшин чу яксар,
Бўлуб ул наҳси ағар Саъди Акбар.

Тушуб чун Муштарий⁵ сори мурури,
Қуёшни ёшуруб ҳар ламъа нури.

Қолиб еттинчи қўргон посбони,
Ўтуб чобуксувори осмоний.

Кириб чун секкизинчи торам ичра,
Топиб ҳар дам ўзин бир олам ичра.

Ҳамал монграб қўюб Савр олида бош
Ки, бўлсак иккимиз қурбон санга кош.

Тараб айлаб дамо-дам икки пайкар,
Қўярға оллида бошин мукаррар.

Топиб қувватлиғ андоқ неча Харчанг
Ки, тортиб панжасидин шери нар чанг.

Тутуб маҳсули ҳирзин хўша хирман,
Чаёнға Каффанинг остида маскан.

Ўзин қошиға чун қурбон қилиб ё,
Қилиб Жадй анга шоҳу пай муҳайё.

Дема Далв ичра сувким, кавсари роҳ,
Топиб Ҳут ўзни ул баҳр ичра тимсоҳ.

Булардин чун бийик тортиб амори,
Савобит дурларин айлаб нисори.

Алардин юқориноқ чун қилиб майл,
Ўпуб йўлин малоийик юз туман хайл.

Қанот бирла йўли гардин қилиб пок,
Бу елдин қолмайин ул йўлда хошок.

Бериб чун Аршқа зоти тафохур,
Бўлуб Арш афсар, ул афсар уза дур.

Чу Курси тўридин пироя топиб,
Бийик Лавҳу Қаламдек поя ториб.

Юқорроқ кўргузуб чун рахши новард,
Чиқориб ломакон майдонидин гард.

Тушуб андин бийик чун иттифоқи,
Бориб андоқки тебранмай Буроқи.

Самандин ташлагач ул маънавий ганж,
Самандидек тутуб пайкин доғи ранж.

Қувониб пойбўси бирла Рафраф⁶,
Малойик ер ўпуб оллида саф-саф.

Этак силкиб, аёқ тортиб боридин,
Қўюб юз бенишонлиқ ҳар соридин.

Этак енгдин илик тортиб аёқ ҳам,
Аёқ бирла илик бориб қироқ ҳам.

Танидин тўрт гавҳар нақши бориб,
Бўйи олти жиҳат тўнин чиқориб.

Демаким тўрту олтидин мубарро
Ки, бешу иккидин доғи муарро.

Чиқориб ўзлути туфроғидин гард,
Не ўзлукким, ўзидин ҳам бўлуб фард.

Макони бўлмайин жуз бемаконлиқ,
Нишони қолмайин жуз бенишонлиқ.

Чу қолмай не нишони, не макони,
Топиб мақсад маконидин нишони.

Насимин зоҳир айлаб васл боғи,
Топиб мақсуд иси йўқлуғ димоғи.

Чекиб дам аждаҳойи ганжи мақсуд,
Югуртуб айлабон будини нобуд.

Чу қилди жилва шодурвони ваҳдат,
Насими васл очиб домони ваҳдат.

Иноят илги оламдин ниҳони,
Ҳарими ваҳдат ичра чекти они.

Супургач «Мо тағо»⁷ туфроғин ул боғ,
Чекилди наргисига куҳли «Мо зоҳ»⁸.

Анга бу сурма бўлғоч қурратул-айн,
Насиб ўлди мақоми «қоба қавсайн»⁹.

Ўзин гум айлабон, лекин топиб Ҳақ,
Кўрунмай кимса Ҳақдин айру мутлақ.

Вужуди кўрмади жуз Ҳақ вужуди,
Тузулди Ҳақ каломидин суруди.

Суруди нағмау лаҳни камоҳи,
Шафоат айламак уммат гуноҳи.

Чу айлаб Ҳақ тилидин ул шафоат,
Бўлуб ҳам Ҳақ жавобидин ижобат.

Топиб чун васл этиб мундоқ ҳавас ҳам,
Ҳавас қилғанға топиб дастрас ҳам.

Ёниб чун мунча мулку ҳашмат олиб,
Тани ёниб ва лекин жони қолиб.

Борурда қолиби хокини тортиб,
Келурда руҳ афлокини тортиб.

Бўлуб борғонда дурри лойиқи тож,
Вале қайтиб нечукким баҳри маввож.

Ёниб гулшан агарчи ғунча бориб,
Кўз очқунча келиб, юмғунча бориб.

Бориб келмоклиги дарки қилинмай,
Бурунму борди, ё келди билинмай.

Илоҳий, бу нубувват тожи ҳаққи,
Анинг бу суръати меърожи ҳаққи,

Ким андоқким тилаб уммат гуноҳин,
Сен эттинг афв алар феъли табоҳин.

Навоийни демай, бир бенавони,
Ўкуш журму гунаҳға мубталони

Анинг умматлиғиға қобил айла,
Шафоат қилгон элга дохил айла.

Гар элга баҳри ғуфронинг ҳавасдур,
Чу ул хасдур, анга бир қатра басдур.

VI

Қалам васфида бир неча қалам сурмак ва ул рақамкаш таърифин рақамға кетурмакки, назм кишвари саводин якқалама қилиб эрди ва «Панж ганж»¹ авроқиға гавҳарпош рақами тортилиб эрди ва ул роқим бобида ҳамки мунунг хатти маънисин рақам-барақам билди, балки қалам-бақалам нақл қилди. «Байязаллоҳу таоло авроқа жаройимихо»².

Қаламким раҳнаварди тезтакдур,
Азалдин манзили фавқ ул-фалакдур.

Магар ваҳм адҳамидур тез рафтор,
Не адҳам, жардаи Шабдез³ рафтор.

Чиқиб устига бармоқ шаҳсувори,
Бўгун белбоғию тирноқ-узори.

Чопарда қуйруғин айлаб алам ул,
Қулоғидек аёғдин-бош қалам⁴ ул.

Дема Шабдез, бир қушдур хушовоз,
Қанотсиз айлабон ҳар сори парвоз.

Шаба минқоридин ҳар сори зоҳир,
Валекин ул шаба сочиб жавоҳир⁵.

Не қушким, қушда йўқ бу навъ жисми,
Ҳаками сунъ они айлаб тилисми.

Таниға заъф ғолиб, кўрмайин ранж,
Вале жавфи⁶ аро юз маънавий ганж.

Анинг бу ганжидин топмай киши ком,
Нечукким ганжпоши Ганжаором⁷.

Агарчи Ганжада ороми онинг,
Вале ганж узра доим гоми онинг.

Кўнгул кунжин қилиб ганжи маоний,
Оғиз абвоби савтидин ниҳони.

Ики лабдин эшиклар айлабон ул
Ки, ҳар ким топмағай ул ганж аро йўл.

Вале меъмори ҳикматсози онинг,
Бурундин қилди сангандози онинг.

Ангаким ўғрилиқ расмин қилиб фош,
Етиб афлок сангандозидин тош.

Ёғиб чун тоши ҳар ён ошкоро,
Тошиб аҳбоб — гавҳар, хасм — хоро.

Отай деб хора, ганж оғзини очмай,
Вагар очиб, не гавҳарларки сочмай.

Тутуб гавҳарлари яксар жаҳонни,
Нечукким хайли ахтар осмонни.

Йўқ, ул гавҳарки чун тупроққа қолғай,
Аёғ остиға чун қолғай, ушолғай.

Анингдек гавҳареким, жилва чоғи,
Музайян бўлғай андин эл қулоғи.

Не ул зийнатки осилғай қулоқтин,
Вагар очилса айрилғай қулоқтин.

Дуреким, чун қулоқни қилди маскан,
Кириб қилғай кўнгул дуржини махзан.

Кўнгул дуржин демай бўлғай лаболаб –
Ким ул дарёға солғай дурни то лаб.

Ким ул гавҳардин олса халқ ҳар дам,
Юз илда бўлмағай мингдин бири кам.

Киши мундоқ бўла олмай гуҳаррез,
Магар ул ҳиндуйи зоди* шакаррез.

Не ҳинду, тўтии ширин мақол ул,
Не тўти, булбули шўридаҳол ул.

Тушуб оламға тўтидек баёни,
Етиб гардунға булбулдек фиғони.

Бўйиға назм солғон ҳулла ахзар,
Дема тўти, дегил Хизри⁹ паямбар.

Анинг зулмоти Ҳиндустони охир,
Равон сўз чашмаи ҳайвони¹⁰ охир.

Агар булбул десанг, Ҳиндустон – тун,
Қаро зулмат дема, анбарфишон тун.

Бу андоқ тун аро шабхез булбул,
Шабистон ичра шўрангез булбул.

Дема булбул, де они қақнуси¹¹ зор,
Топиб лаҳнидин онинг қақнус озор.

Агар қақнус чекиб юз нола жонсўз,
Анга минг нола ўқи борча дилдўз.

Дема ўқ, балки ҳар бир барқи оҳи
Ки, секриб ўртабон маҳ то ба моҳи¹².

Солиб юз шуъла ҳар дам хирманиға,
Ўзининг йўқки, олам хирманиға.

Маоний баҳриға анфосидин мавж –
Ки, ул мавж остиға қолиб тўқуз авж;

Такаллум риштасиға назмидин дур,
Фалак бағриға ул дурдин тафохур.

Саводи назм анга абри баҳори,
Бўлуб эл бошиға гавҳар нисори.

Саросар ул булут гавҳар ародур
Ки, найсоний булут янглиғ қародур.

Саводи демаким, мушкин саҳоби,
Бўлуб ҳар қатра анда дурри ноби.

Бу дуррким васфи сигмай сўзга ҳаргиз,
Латофатдин кўрунмай кўзга ҳаргиз.

Тили дуррпош, ўзи покиза гавҳар —
Хирожи мулк, йўқким, реза гавҳар.

Не гавҳар, балки илму фазл кони,
Дема конким, дегил кўҳи маони.

Эмас гар тоғ, бас шиддат қилиб биғ,
Нетиб гардунға ҳар дам еткуруб тиг.

Эмас осон бу майдон ичра турмоқ,
Низомий панжасиға панжа урмоқ¹³.

Тутайким қилди ўз чангини ранжа,
Неким урди анинг чангига панжа.

Керак шер оллида ҳам шери жанги,
Агар шер ўлмаса, бори паланги.

Йўқ эрса жамъ бўлса борсдек юз,
Алардин ҳосили йўқ, ғайри пуф юз.

Агарчи елдин эрмас баҳрға бок,
Вале минг чок ўлур чун бўлди кўлок.

Тегар дарёға сарсар қўзғалони,
Вале ҳар ел есиб чайқатмас они.

Низомий эрди андоқ пили воло
Ки, чекти ганжу гавҳар пили боло.

Керак ҳам пил эрур, бу нукта маълум
Ки, солғай пил хартумиға хартум.

Агарчи пашшанинг хартуми ҳам бор,
Эл озориға неши шуми ҳам бор.

Чу суртар пил хартумини дарҳам,
Бўлур захмиға юз минг пашша марҳам.

Букун ул пилу бу ҳинду эрур бил,
Кичикрак бўлса ҳам, лекин эрур пил.

Кичик гар эрса эл андешасидин,
Эрур Ҳиндустоннинг бешасидин.

Ало то абри найсон зинда пили,
Кияр баргуствон чархи нили.

Бу икки пилни ғуфронпараст эт,
Майи раҳматдин икки пилни маст эт.

Навоийға дағи шавкат етургил,
Бу икки пилдин қувват етургил.

Ки, бўлсун бу ики пили замондек,
Қаю пили замон, пили дамондек.

Ки, топиб маст бўлмоқ пешасин ул,
Мусаххар айласун сўз бешасин ул.

Кел, эй соқийки¹⁴, тушмиш жонима жўш,
Кетур бу ики ёди бирла бир қўш;

Алар ишқида нўш айлаб ики жом,
Тутай Жомий¹⁵ майи мадҳин саранжом.

VII

*Ҳазрати шайхул-исломий мавлоно Нуриддин Абдурахмон Жомий
(мадда зиллаҳу) мадҳидаким бу лабташнаи водийи ҳайратқа
мунингдек маъни бодасининг жоми анинг ҳиммати майхонасининг
сувчиларидин дам-бадам тўлди ва анинг дуоси пиёласининг
соқийларидин лаболаб бўлди¹.*

Ики пил ўлса Хусрав ё Низомий,
Эрур юз пил чоғлиғ пил Жомий.

Муҳаббат жоми дурдошоми улдур,
Ҳамоно Зиндапили Жомий² улдур.

Кўруб сармасти жоми ваҳдат они,
Демишлар Зиндапили ҳазрат они.

Чу ул май дурдидин бўлмиш хурўши,
Сафо аҳлидур онинг дурднўши.

Майи таҳқиқ этар ҳолатда ошом,
Чекиб ложуръа гар гардун эрур жом.

Бўлуб зоҳир фано тимсоли андин,
Тутуб оламини олам холи андин.

Фано ул навъ этиб нафйи вужуди³
Ки, ер топиб набуд ўрнида буди.

Бўлуб андоқ фано даштида маъдум
Ки, сайри шоҳроҳи хатти мавҳум.

Бу хатқа нуқтаким мавжуд эмастур,
Хирад оллинда жуз нобуд эмастур.

Фано мулкида жисми ўйла фони
Ки, фаҳм айлаб саводи аъзам они.

Жаҳонни ким қила олғай таваҳҳум
Ки, бўлғай нуқтаи мавҳум аро гум.

Ўзин худ бир жаҳони бегарон бил,
Камолотин ўзидек бир жаҳон бил.

Жаҳон ичра жаҳонким топти мукнат,
Солиб ики жаҳон⁴ аҳлиға ҳайрат.

Жаҳон йўқ, олами кубро⁵ де они,
Жаҳонда мақсади ақсо⁶ де они

Ки, ҳарне олами суғрода⁷ мавжуд,
Бори бу олами куброда мавжуд.

Бошиким тарк тожидин баруманд,
Бўлуб тожиға гардун тугма монанд.

Либоси фақри кенграк юз жаҳондин,
Жаҳон силки келиб бир ришта ондин.

Замири лужжаи заххори маъни,
Каломи гавҳари шахвори маъни⁸.

Ўзи дарё, сўзи дуррдек муҳайё,
Яна маънидин ул дурр ичра дарё.

Келиб дарёнасаб, гавҳарҳасаблиқ,
Ишида неча боқсанг булажаблиқ.

Қалам баҳри кафида турфа ишдур,
Магар дарё аро бутган қамишдур.

Ажаб эрмас қамиш бўлмоқ шакаррез,
Ва лекин бу қамиш бўлмиш гуҳаррез.

Учидин ҳам гуҳар оламға сочиб,
Ичидин ҳам шакар дўкони очиб.

Саросар гўйиё ул най гуҳардур,
Ғалат қилдим, лаболаб найшакардур.

Оғизлар ичра лаззат шаккаридин,
Қулоқлар ичра зийнат гавҳаридин.

Қулогни бу гуҳар фарсуда қилмай,
Оғизни ул шакар олуда қилмай.

Шакар ул навъ топмай коми идрок,
Гуҳар бу тавр келмай равшану пок.

Ало, токим, гуҳар сероб бўлғай,
Шакарнинг шираси жуллоб бўлғай.

Сўзин тут гавҳари кони маони,
Шакаржуллоблиғдин асра они.

Навоийким муриду бандасидур,
Иродат йўлида афгандасидур.

Ҳамул гавҳар била кўнглин ёрутқил,
Ҳамул шаккар била комин чучутқил.

Каломин ул гуҳардек айла рангин,
Ҳадисин ул шакардек айла ширин.

Кетургил, соқий, ул жоми киромий
Ки, тутсун риндлар сархайли Жомий.

Чу пири дайр май қилди ҳавола,
Ичармен гар эрур гардун пиёла.

VIII

*Бу паришон ажзонингки, гули оташин авроқидек даҳр гулистони
булбулларини ҳазордастон била ўтлуқ фарёдға солди — баргидин
шуъла ва хурдасидин шарора кўргузмоқига боис не бўлғонға қалам
сурмак ва бу ошуфта авроқнингки, чархи барин ажзосидек
жаҳон дашти мажнунларини минг балоға дастон қилиб сўзнок
фиғонға учратти — шафақидин ёлин ва ахтаридин ахгар ёрутмоғига
мужиб не эрконни рақам урмоқ ва ўзин булбули Мажнундек гулрух
Лайлиси фироқига солиб ғам тоғида Фарҳод била ҳамовоз қилмоқ.*

Мушаъбид чарх аро ҳар сеҳрсозе
Ки, бир туғроға нақш этгай тирозе.

Агар ул пайкар ўлсун зишт ё хўб,
Ва гар макруҳ бўлсун, йўқса марғуб

Ки, гар аввал анга этмас тааммул,
Замир авроқида қилмас тахайюл,

Шуруъ этмаклиги имкон эмастур,
Хирад оллинда бу пинҳон эмастур.

Яна бир буки, ҳеч иш ҳодис ўлмас
Биравгаким анга бир боис ўлмас.

Мангаким бу таманно бўлди пайдо
Ки, шавқи айлади кўнглумни шайдо.

Дурру гавҳар хаёлин жонга солди,
Мунунгдек баҳри бепоёнга солди.

Буюрди солмоқ очиб печу тобин,
Фалак буржиға ўргамчи танобин.

Бало тоғиға зўр изҳори бирла,
Кетурмак нақб қоқум хори бирла¹.

Қалам баргу гули насринға сурмак,
Рақам Фарҳод ила Ширинға сурмак.

Мунга доғи зарур эрди тааққул,
Чиқормоқ бир тикандин юз туман гул.

Зарурий бўлди авзоиға тағйир²
Ки, дилкаш бўлғай ушбу сафҳа тасвир.

Яна боис буким, ишқи балошўр,
Бир ўтдин айлаб эрди жонима зўр³.

Тилим худ бор анинг таърифида лол,
Қилай хомам тилидин шарҳи аҳвол.

Ҳазин жонимда бор эрди балое,
Балолиғ ишқ ила ҳар ён ҳавое.

Биров ишқи солиб жонимға андуҳ,
Машаққат тоши юклаб кўҳ то кўҳ.

Бўлуб зулми ўтидин хаста жоним,
Қарориб дуди бирла хонумоним.

Биров йўқ, кофири қотилниҳоде,
Париваш, девзулме, хурзоде.

Кўзининг куфридин юз жонға офат,
Туман минг кишвари имонға офат.

Сипоҳи зулм ила чун келтуруб зўр,
Жаҳон мулкига солиб ғорати Ғўр.

Кўзи солғоч кўнгул кунжиға ошуб,
Бўлуб кирпиклари сабру хирадрўб.

Тушуб олам аро ғавғоси ҳарён,
Жаҳон мулкида вовайлоси ҳарён.

Фаранг аҳлида зулмининг фиғони⁴,
Хитоу Чинда жаври қўзғалони.

Шафақгун май сори чун қўл узотиб,
Чу ахсумлаб қуёш жомин ушотиб.

Келиб ул бўлғоч эл қатлиға мойил,
Ажал тиғу кафан айлаб ҳамойил.

Чу боғлаб бодпо жавлониға бел,
Фалак авроқин элтиб ҳар тараф ел.

Жунундин ақлкуш, бал дурдкаш ҳам,
Пари рухсора, бал девонаваш ҳам.

Мени маҳзунни ишқи барқрафтор,
Ул офат ўтиға айлаб гирифтор.

Фалак зулм айлабон мен мубталоға
Ки, айлаб мубтало андоқ болоға.

Ичимни дард этиб маҳзун анингдек
Ки, маҳзун бўлмағай Мажнун анингдек:

Бўлуб вайрона кўнглум ғам қушидин,
Маломат тоши ёғиб тўш-тўшидин.

Жунун кўнглумни дашти ғамға солиб,
Не ғам, ҳар лаҳза бир оламға солиб.

Не маҳзун хотиримға васли мумкин,
Не ҳажрида ўтум бир лаҳза сокин.

Бор эрди дард қотил, ишқ бебок,
Булардин тундроқ маъшуқи чолок.

Вафосиз, табъсиз ноаҳл анго хуш,
Вафо аҳли била биттабъ нохуш.

Малак хайли еса ашким учун рашк,
Тўқубон ул пари ҳар дев учун ашк.

Сиришким ишқида гавҳар шамойил,
Вале ул бадгуҳарлар сори мойил.

Нетай, минг зебу зийнат бирла товус
Ки, бўлғай ҳамнишини буми манхус.

Бир ойким бўлғай ул солиб манга дард,
Жаҳонпаймоу ҳаржою шабгард.

Манга айлаб ғаму меҳнатни мунис,
Ўзи ҳар уйда бўлғай шамъи мажлис.

Олиб анжум киби сабру қарорим,
Қаро айлаб кечадек рўзгорим.

Чу мундоқ неча мушкил узра мушкил,
Манга юзланди таҳқиқ ўлди ҳосил.

Ки, гар ҳикмат била фикри муфиди
Қилинмас, йўқтурур жондин умиди.

Кўнгул ишқ аҳлиға минг пора хуштур,
Чу маъшуқ аҳл эмастур, чора хуштур.

Бу ғамдин менда қолмай ақлу хуше,
Бу навъ этти нидо ногаҳ суруше⁵

Ки, эй кунжи малолатнинг хумули,
Тушуб дарду бало кўнглунг қабули.

Чу сен мундин бурун хоманг қилиб тез,
Суман баргини қилдинг сунбуломез,

Нечукким Хизр зулматдин ниҳони,
Улусқа сочтинг оби зиндағони.

Ясодинг равзаи заркор тарҳин,
Чиқординг «Ҳайрат ул-аброр» тарҳин⁶.

Халойиққа сочиб дурри саминлар,
Малойикдин эшиттинг офаринлар.

Агарчи айтурида ранж топтинг,
Вале кўрким не янглиғ ганж топтинг.

Неча кун кимса кўрган бирла ранжи,
Киюрса илгига ул навъ ганжи.

Ки, бўлғай анда юз минг дурри рахшон,
Дурри рахшон киби лаъли Бадахшон.

Қизил олтун сариғ зирнихдин кам,
Кумуш қадри қаро тупроғдин ҳам.

Кўюб мунча нуқуду ганжи шоҳи
Ки, андин ёрубон маҳ то ба моҳи.

Топиб бир қалб сийму айлабон бут,
Анга йўқ тошу дурр ичра тафовут.

Дебон гоҳи бути сийминбар они,
Замоне луббати маҳпайкар они.

Уёлмай Ҳақдин айлаб қиблагоҳинг,
Ўтуб афлокдин ишқида оҳинг.

Бу дунёда сени зор айлабон ул,
Қиёматда гирифтор айлабон ул.

Бўлуб дунёу дининг жаҳлдин ҳеч,
Кел этма жаҳлу мундоқ жаҳлдин кеч.

Ушотиб бутни, имон ганжи топқил,
Қуюб бу жаҳл, ирфон ганжи топқил.

Чу бут синдию куфрунг елга бердинг,
Мусулмон бўлдунг ар худ кофир эрдинг.

Қўюб вайроналарда телбаликни⁷,
Яна бир ганж сори сун иликни.

Яна бир конни қазмоғлиққа майл эт,
Қазиб аҳбоб аро нақдин туфайл эт.

Бу кон қазмоқни улким қилди пеша,
Керак хорофикан илгида теша.

Санга бу тешаварлик бўлса матлуб,
Эрур Фарҳод ҳамсуҳбатлиғи хўб.

Бу кон ишқида тешанг хорарез эт,
Ани Фарҳод тоши бирла тез эт.

Қўпуб Фарҳод бирла ҳаммасоф ўл,
Итик метин била хорошикоф ўл.

Бу ишда не таян бир лаҳза, не тин,
Етур метинининг ўрниға метин.

Агар Фарҳод ўлди кўп чекиб ранж,
Санга Ҳақ бергай ўлмасдин бурун ганж.

Наво топиб бу янглиғ ганждин ҳам,
Халос ўлғайсен андоқ ранждин ҳам.

Ҳазин Фарҳод шуғлин айла ширин
Ки, топқайсен нигоре ўйла Ширин

Ки, ул Ширинға бу ёндошса бир дам
Анинг ширинлиғидин келмагай кам.

Бўлуб ул ганж сурат дилфирибинг,
Етиб ҳам ганжи маънидин насибинг.

Қаю ганж, улки олдинг бешидин бир,
Икинчисин олурға айла тадбир⁸.

Эрур сендин талаб, биздин ҳидоят,
Ғадолиғ сендину биздин иноят.

Чу ҳотифдин⁹ етишти бу навидим,
Ўзумдин ўзга навъ ўлди умидим,

Қўюб васвосу савдоларни бир ён,
Етиштим пир¹⁰ даргоҳиға гирён.

Тушуб тупроғ ичига зору маҳжур,
Кўзум чун топти ул тупроғдин нур.

Сипеҳр оллинда андоқким овуч хок,
Ва ёхуд тўби атрофида хошок.

Демакка арзи ҳолимни уёлиб,
Шукуҳи жисмима титратма солиб.

Кўруб тупроғда ул меҳри жаҳонтоб,
Мени титратмадин андоқки симоб.

Кулуб чун субҳ меҳр изҳор қилди,
Ғамим шомини субҳосор қилди.

Деди: ҳолинг недур, шарҳ айла бир-бир.
Чу сўрди, дафъа-дафъа тушти тақрир.

Чу бўлди борча аҳволимға воқиф,
Манга худ бўлди ул икинчи ҳотиф¹¹.

Неким аввалги хотиф ҳукм сурди,
Икинчи хотиф они-ўқ буюрди.

Қабул эттим тутуб анфоси поси,
Равон қилдим дуонинг илтимоси.

Чу ул бошлаб Масиҳосо каломин,
Дуо ул деб, малойик айтиб: Омин.

Дуо йўқким, ижобатдин нишон ул,
Ижобат бирла балким тавъамон ул.

Манга чун етти бу давлат нишони,
Очилди ҳар ён абвоби маони.

Қаро тупроғ уза ул абри пурбор,
Туруб қилди ўзин ул навъ дурбор

Ки, ўтти пояси дарёу кондин,
Не дарёу не конким, осмондин.

Чу мен тупроғ ердин кўкка еттим,
Ер ўптум доғи ўз ҳужрамға кеттим.

Эшик ёпмоққа чун сундум иликни
Ёпилғоч ул, Ҳақ очти юз эшикни.

Кетур, соқий, қадаҳ хилватда бир дам.
Чу келтурдунг эшикни боғла маҳкам.

Чу Жомийдан етишти буйла коме,
Анинг ёди била тут бизга жоме.

IX

*Бу иқбол варақларининг муқобаласи ва бу саодат тарҳларининг
мутораҳаси ва ҳаёл баҳрида маоний тухафи савдоси учун масоҳат
қилмоқ ва ҳар фасона сафинасин варақ-варақ, балки ҳар тарих
жунгин сафҳа-сафҳа ахтариб дарёзада ажносқа рад илигин урмоқ
ва маоний ақмишаси нафойисин бу латофат ҳажласи аройиси*

*учун ғайб тужжоридин ҳаёт нақдин бериб савдо қилмоқ ва жон
риштаси ва кирпик игнаси била либоси намойиш ва хилъати
оройиш тикиб бу абкор қадлариға солиб жилва бермак¹.*

Манга чун толеи фархунда кавкаб
Бу авж узра бисот этти мураттаб².

Малак аввал пари бирла супурди,
Фалак анжум сиришкидин сув урди.

Бўлуб сақф ўрниға авжи муқарнас,
Бисоти узра ёйди чархи атлас.

Солиб мажмарға тун уди қамори,
Ўти хуршед ўлуб, анжум-шарори³.

Бу нузҳатгаҳ менинг оромгоҳим,
Сипеҳр айлаб жабинин хоки роҳим.

Ҳам айлаб субҳ сафҳамдин сафо вом
Ҳам олиб ранг хомам нўгидин шом.

Рақам азмиға йўнғач хома бошин,
Аторид йиғди сочилғон тарошин.

Ҳануз этмай қалам ёзмоқни одат,
Эшикдин кирди иқболу саодат.

Жаҳонни юзларидин шод айлаб,
Манга киргач муборакбод айлаб

Ки, Тенгри ҳарне комингдур етурсун,
Неким истарсен оллингға кетурсун.

Фалак янглиғ бийик ҳиммат бу бўлғай,
Куёш янглиғ ариғ ният бу бўлғай.

Фалак суртуб жабинлар ҳимматингға,
Куёш деб офаринлар ниятингға,

Ки, кўзни бас рафеъ айвонға солдинг,
Бийикрак тўпанинг тупроғин олдинг⁴.

Агар тупроғ тутсанг бўлсун олтун.
Оқизсанг қатраи хай — дурри макнун.

Кишиким ичса ҳиммат базмидин жом,
Топар ул жомдин комин саранжом.

Не кушким бўлса ҳимматдин қаноти,
Эмас паст ошёнға илтифоти.

Очиб ҳиммат қанотин Насри Тойир⁶,
Эрур гардун шабистониға сойир.

Ким ўлса ҳиммат илкидин кушоди,
Не топсунким, топилғондур муроди.

Бийиклик келди ҳимматдин нишона
Ки, ҳимматсизни паст этти замона.

Ҳаво тутти чу айлаб пашша таъжил,
Анга ожиз дурур тупроғ уза пил.

Ҳавойи мушк урди кўк сори юз,
Қаро шомин ёрутти неча юлдуз.

Чу наққоб этти ер қозмоқни пеша,
Тириклай гўр аро кирмиш ҳамеша.

Чу сен ҳам бўйла ҳиммат зоҳир эттинг,
Тараддуд йўқки, мақсудунгға еттинг,

Ва лекин Тенгриға айлаб таваккул,
Анингдек айла аввалдин тааммул

Ки чун бу уйда қилғунг нақши дебо,
Керак уй тарҳи доғи бўлса зебо.

Агарчи назми дилкаш тушса масмуъ
Анинг афсонаси ҳам бўлса матбуъ.

Бурун жамъ эт неким бўлғай таворих,
Борида иста бу фархунда тарих.

Топилгай шояд андоғ бир неча сўз,
Сўз айтур элга ул ён тушмаган кўз.

Ани назм этки тарҳинг тоза бўлгай,
Улусқа майли беандоза бўлгай⁶.

Йўқ эрса назм қилғонни халойиқ
Мукаррар айламак сендин не лойиқ.

Хуш эрмас эл сўнгинча рахш сурмак,
Йўликим, эл югурмиштур югурмак.

Биравким бир чаманда сойир эрди,
Нечаким гул очилғон кўрди, терди.

Ҳамул ерда эмас гул истамак хўб,
Бу бўстон саҳнида гул кўп, чаман кўп.

Чу бу сўзларга фикр этти замирим,
Кўрунди борча маъни дилпазирим.

Қилиб кўнглумни бу андиша шайдо,
Таворих айладим ҳар сори пайдо.

Назар айлаб борин аввалдин-охир,
Бўлуб бошдин-аёқ оллимда зоҳир.

Топилди онча сўзким, комим эрди,
Қуюлди онча майким, жомим эрди.

Бу дурлар чунки манзум ўлғусидур,
Қулоқ солғонға маълум ўлғусидур.

Ки, бу баҳр ичраким поён анга йўқ,
Етишмак қаъриға имкон анга йўқ.

Етишган эл неча дурр олғон эрмиш,
Не олийқадр дуррлар қолғон эрмиш.

Ки чун мен зори бесармоя еттим,
Териб бу дилрабоға зевар эттим.

Бу гулшанники рашки нақши Чиндур,
Насими ҳам, гули ҳам оташиндур⁷.

Бўлурдин даҳр бўстонида мавжуд,
Эмасдур ғайри сўзу дард мақсуд.

Ки, ишқ аҳлидин ўлғай достоне,
Муҳаббат хайлидин қолғай нишоне.

Вале чекканлар ушбу жомдин роҳ,
Саросар бўлдилар Хусравға маддох⁸.

Ки, мулки андоқу, ойини мундоқ,
Сипоҳи андоқу, тамкини мундоқ.

Гаҳе Шабдеси оламгардидин деб,
Замоне ганжи бодовардидин деб.

Нишоти базмида хонлар мурассаъ,
Не хонлар, қасру айвонлар мурассаъ.

Ичиб гаҳ Борбад лаҳни била май,
Гаҳи Шопур дастон деб паёпай.

Бузург Уммид ҳикматжўи онинг,
Не ҳикматжў, хушомадгўи онинг.

Топиб гаҳ Марям оғушида ором,
Шакар ҳалвосидин гоҳи олиб ком.

Бўлуб Ширинға ошиқ подшаҳвор,
Гоҳ ул маҳбуб ўлуб, гоҳи парастор.

Яқиндурким бу шоҳи нозпарвард,
Эрур дарду бало ойинидин фард.

Арода тек бир-икки дoston ҳам,
Дебу Фарҳоддин айтиб нишон ҳам

Ки, бир хорошикофи кўҳсори,
Бўлуб Ширин ғамининг беқарори.

Неча кун васл учун айлаб таку дав,
Ани ҳам ўлтуруб тош ичра Хусрав.

Агарчи килк нақш айлаб нигориш,
Топибдур достон мундоқ гузориш.

Вале назмида ҳар устои моҳир,
Чекибдур онча қийматлиғ жавоҳир

Ки, даркидин эрур андеша ҳайрон,
Ҳавоссу ақли ҳикматпеша ҳайрон.

Алар назмининг оллинда мени зор,
Чу фаҳм эттимки кўп кўргумдур озор.

Заруратким солиб бир ўзгача тарҳ,
Бу меҳнатномани қилғумдурур шарҳ⁹.

Агарчи йўқ турур дуррлуқ талоши,
Эрур тош ўлса ҳам чақмоқ тоши.

Нечаким ўтлуқ ўлса лаъл пора,
Қачон бу тошдек бергай шарора.

Дема чақмоқ тоши, кўҳи андуҳ,
Ғаму андуҳ анда кўҳ то кўҳ.

Бу кўҳи ғам аро дарду миҳандин,
Гузирим қайда бўлғай Кўҳкандин.

Низомий деди, Хусрав бўлди пайрав,
Агар ул шоҳ эди, бу эрди хусрав.

Таносуб топиб ул икки ягона,
Дедилар борча Хусравдин фасона.

Мени маҳзунғаким ишқ этти бедод,
Солиб ғам тоғида андоқки Фарҳод.

Муносибдур агар тортиб навони,
Десам Фарҳоди маҳзун достони¹⁰.

Ёзиб жон мушафидин икки оят,
Дебон Фарҳоду Шириндин ҳикоят.

Харошида ғиғон чексам ғамангез,
Бу суҳон бирла қилсам тешасин тез.

Чу аввалғи фасиҳи Ганжапарвард,
Рақамзад қилди бу афсонаи дард,

Деди: Фарҳод бир хорокан эрди,
Ва лекин ўз фанида якфан эрди.

Магар Ширинға бўлди орзуи,
Чиқармоқ хора ичра турфа жўи.

Бу иш устодин истар эрди ул ҳур
Ки, таъриф этти ул маҳзунни Шопур.

Париваш дедиким, келтургил они,
Бориб Шопур келтурди равони.

Анга чун пардалар кейнидин ул ой
Такаллум бирла бўлди корфармой.

Унин онинг эшиткач хаста Фарҳод,
Бўлуб ошиқ, чекиб афғону фарёд.

Қарору сабри итти, ҳуши кетти,
Анга етти иши охирки йитти.

Ва лекин соҳири Ҳиндустоний,
Ёзарда бу маломат достони.

Чу топти хомаси таҳрири таъжил,
Бу ишга берди кўп тағйиру табдил.

Бирар сўзни агар айтиб мувофиқ,
Бурунғи номаға қилди мутобиқ.

Чу аслу гавҳариға сурди хома,
Бу янглиғ гавҳароро қилди нома.

Ким ул нисбатда султонлардин эрди,
Хито мулкидағи хонлардин эрди.

Ҳадисида нишони пурхунарлиқ,
Жабинида шукуҳи тожварлиқ.

Вале навъики инсон одатидур,
Анингдекким башар хосиятидур.

Ки, ҳар иш сориким, табъ ўлди мойил,
Эрур ўткармак андин ўзни мушкил.

Ҳавас тортиб синон чун келтуруб зўр,
Бурун айлар хираднинг кўзларин кўр.

Бўлур мағлуб, ким бўлса ҳаваскеш.
Бу ишта тенг дурур султонун дарвеш.

Анинг зотиға чун табъи муҳаввис,
Таносубсиз ҳунарлар қилди мунис.

Кўруб хоқони Чин фарзандин ул тавр,
Кўп этти манъиға ҳам лутфу ҳам жавр.

Чу кўрди мумкин эрмас тарки одат
Ки, зотийдур шақоват ё саодат.

Ул ишдин неча бўлди фикрат оҳанг,
Кўрунди салтанат номусиға нанг.

Зарурат бирла жондин узди пайванд,
Деди: қилсун сафар фарзона фарзанд.

Чу ул оламда урди сайр учун гом,
Ул ишлар бошиға тушти саранжом.

Бу майдонға чу Ашраф¹¹ сурди маркаб,
Бу сўзни ўзга навъ этти мураттаб.

Яна бўлғон экан бу нома марқум,
Вале роқим эмастур яхши маълум¹².

Учовким чектилар бу жоми софи,
Бу янглиғдур гузориш ихтилофи.

Чу Хусрав сурди бу рангин фасона,
Деди сўз аввалидин ҳам нишона.

Манга ҳам чун бу пок иншо кўрунди,
Бидоятдин демак авло кўрунди.

Не сўзким билмагайлар ибтидосин,
Уш эрмас неча хўб этсанг адосин.

Гар имон элга раҳматдин нишондур,
Ва лекин чун алифсиздур ямондур.

Агарчи шамсни олтун кўрар ҳис
Вале чун шиндин айрилди бўлур мис.

Берур меҳнат тунига шамъ ёғду,
Чу ўчти шуъласи бўлди қаронғу.

Мангаким солди шоми ғам ниҳон сўз,
Десамким ёрутай бу шамъи жонсўз

Бошида бўлмаса заррин ливойи,
Шабистонға нетиб солғай зиёйи.

Умидим улки, бу шамъи Тирози
Ки, бўлди жон уйининг жилвасози,

Куёшдек чарх айвонин ёрутқай
Ки, онинг партави оламини тутқай.

Кетургил, соқий, ул шамъи дурахшон,
Демай шамъи дурахшон, меҳри рахшон

Ки, меҳр этгач аён тоғ узра анвор,
Чиқай тоғ узра мен ҳам Кўҳканвор.

Х

*Тезрав хомани мистар шоҳроҳиға кийурмак ва содарӯ нома
майдонини шоҳ мадҳи айтурға кирпик била супурмак, балки
обдор нуктадин сув уруб ул хомани маддоҳлардек бу майдонға
солиб маърака тутмак ва бу гарм маърака бирла ҳар маддоҳеки,
бир шоҳ учун мадҳ этиб турур маъракасин совутмак.*

Қазо килки чу тортиб нақши дилкаш,
Жаҳон авроқини қилди мунаққаш.

Силеҳр ажзосини бериштау банд
Анингдек бир-бирига берди пайванд

Ки, ҳар жузвиға чунким бўлди толиб,
Хирад табъиға ҳайрат бўлди ғолиб.

Чекиб кўкнинг сутунсиз боргоҳин,
Муҳайё қилди олам коргоҳин.

Жаҳонда зоҳир айлаб кўп заройиф,
Жаҳон аҳлин доғи қилди тавойиф.

Тавойиф чунки бўлди мухталифваш,
Бу ердек паст, ул ўтдек тунду саркаш.

Буларға вожиб эрди интизоми,
Адолат важҳидин бермак низоми.

Бу ишга анбиёни қилди ирсол
Ки, бўлғайлар улусқа дин сори дол.

Алардин сўнг салотин топти таъзим
Ки, бергайлар алар уммид ила бим.

Нечукким анбиё раъсу раиси
Муҳаммаднинг эрур зоти нафиси.

Расул хайлиға сархайли сипаҳ ул,
Алар бори сипаҳ, хайл ичра шоҳ-ул.

Салотиннинг ҳам андоқ сарфарози
Эрур гўё азалдин Шоҳи Ғозий¹.

Ғазо майдони ичра Ҳайдаройин²,
Ривожии шаръ аро пайғамбаройин.

Наби шаръиға берган зебу зайн ул,
Салотин сарвари Султон Ҳусайн ул.

Зиҳи олам — садаф, зотинг — дурри пок,
Анингдекким, қуёш дурриға афлок.

Қуёшдин ҳам ёруғ ройи муниринг,
Фалакдин ҳам бийик олий сариринг.

Мурассаъ маснадинг аъло жумондин
Фалак фирузаеким тушмиш ондин.

Шукуҳунг жабҳасидин чун Сурайё
Ети қатра арақдек етти дарё.

Чу қаҳринг тундбоди эсти, олам —
Бисотин тоғлардин қилди маҳкам.

Етиб чун гулшани лутфунг шамими,
Қўрунуб элга ўт жаннат насими.

Ою кун боғи жоҳингдин ики гул,
Тун ул гулшанда мушкинфом сунбул.

Кавокиб бирла ул тун ранги дарҳам,
Тўкулмиш гўё сунбулға шабнам.

Қиличингдин ҳам эл ғамгину ҳам шод,
Судиндур мулк ҳам вайрон, ҳам обод.

Қилиб мавжи бало ҳам зоҳир ул сув,
Бўлуб ҳам фатҳ рухсориға кўзгу.

Хадангинг марг тайридин нишона,
Адув жисмини айлаб ошёна.

Вале ул ошёнға бўлмайин ром,
Ўтуб етгач замоне, тутмай ором.

Бўлуб ахзар синонинг сарв монанд,
Анинг устида барги бед пайванд.

Яшил айлаб ани заҳри ҳалоҳил,
Бўлуб барча хилоф аҳлиға қотил.

Сафи ҳайжоки ўқ келгай ёгиндек,
Командинг ташлагон шакли чоқиндек.

Чоқин йўқ, риштаи иқболу таъйид,
Бўлуб маҳкам зафар бўйниға жовид.

Самандинг ул саҳоби барқрафтор
Ки, суръатдин қадам то фарқ рафтор.

Замона аблақи янглиғ хироми,
Юруда шарқ то ғарб икки гоми.

Хироми ўрга чиқмоқта тутундек,
Эгармак вақти дашт узра қуюндек.

Қуюн йўқким ҳаюни девзод ул,
Демонким девзод ул, девбод ул.

Замониким жаҳонға тушгай ошуб,
Замин бирла замонға тушгай ошуб.

Чиқиб чарх узра ҳайжо аҳли гарди,
Қолиб гард ичра чархи ложуварди.

Ики саф ҳар бири бир кўҳи бедод,
Саросар тиғи онинг тиғи фўлод.

Жаҳонни тийра гард айлаб қаронғу,
Синонлар шамъи солиб анда ёғду.

Кавурга даҳр аро солиб ғиреви,
Нечукким маст бўлғай нарра деви.

Ўқи андоқки сарсар лола элтиб
Шафақнинг жомидин паргола элтиб,

Баҳодирлар фалакдек барча хунрез,
Шиҳобосо синонлар айлабон тез.

Адам қўргониға қочиб амонлиқ,
Фалак олам аро сочиб ямонлиқ.

Сен ул соат салобатдин сипеҳре,
Кулунгда тиғдин раҳшанда меҳре.

Маозаллоҳи, гардундек жанобинг
Таҳаррук топса азм айлаб рикобинг.

Суруб ҳар лаҳза бир ён тортибон тиғ,
Шукуҳи тундлуқта ўйлаким миғ.

Солиб ҳар сори тиғи лоуболи,
Адувдин қилғасен оламини холи.

Қилиб ул навъ тиғи бемадоро,
Жаҳон ичра қиёмат ошкоро.

Қуёш ботқай узорин дарҳам айлаб,
Фалак қочқай равон қаддин ҳам айлаб.

Ёниб майдондин этсанг азми айвон
Тушуб айвонға силкиб гарди майдон.

Тутуб Жамшед³ тахти узра ором,
Тилаб хуршед янглиғ лаългун жом.

Қуюб оғзингға ул жоми Каёний⁴,
Ичибким, бўлсун оби зиндагоний.

Не мулкиким олиб ул разм ичинда,
Бағишлаб барчани бу базм ичинда.

Демон ҳар мулкани бир подшоға,
Ҳар икки мулк балким бир гадоға.

Чу баҳшиш топиб андоғ мулку жоҳе,
Бўлуб ул дам гадо ҳам подшоҳе.

Гадодин бўлмасун озурда ройинг,
Эрур чун подшаҳлар ҳам гадойинг.

Ало то подшаҳлиғ боқий ўлғай,
Тараб базмида маҳваш соқий ўлғай.

Бинойи салтанат зотингға боқий,
Саодат маҳваши базмингда соқий.

Бу соқий илгидин жоминг паёпай,
Зулоли Хизр ул жоминг аро май.

Кетур, соқий, шароби арманисоз,
Тут они шоҳ мадҳин айлаб оғоз.

Қил аввал нўшу берким, мен қилай нўш,
Қўш ичсанг тутки, мен доғи ичай қўш.

XI

*Салтанат сипеҳрининг меҳри раҳшандаси ва хилофат тожининг
лаъли дурахшандаси, жаҳонбонлиғ жисмининг руҳи нозанини ва
кишварситонлиғ айнининг мардумаки жаҳонбини, олам халқининг
рафеи ва замон аҳлининг бадеи, яъни султон Бадиуззамон
Баҳодир мадҳида: халладаллоҳу мулкаҳу ва аббада давлатаҳу¹.*

Азал субҳики қилди хомаи сунъ
Таҳарруксиз хароши номаи сунъ,

Абад шомигача не бўлса мавжуд,
Ёзилди ул варақда буду нобуд:

Қадаҳчашқа харобот ўлди марқум,
Вараъкашға муножот ўлди мақсум.

Гадоға нотавонлиғ бўлди рўзи,
Фаниға комронлиғ бўлди рўзи.

Бировга қисмат оз бўлди бағоят,
Бировга баҳшиш ўлди бениҳоят.

Аларким топти кўп Ҳақдин атолар,
Эрурлар олам ичра подшолар.

Булар ичра дағи кўлдур тафовут,
Бири яздонпараст ўлмиш, бири бут.

Шаҳеким Тенгридин бесаъю кўшиш
Бори шаҳлардин ортуқ топти бахшиш,

Жаҳонға боиси амну амон ул,
«Бади уд-дахру Дорои замон» ул.

Қачон андин гум этсанг «дахру Доро»
Шариф алқоби бўлғай ошкоро.

Ҳумоюн исми мужмал бўлди таъвил,
Қилойин эмди бир-бир они тафсил.

Мунунг зимнида не топмиш азалдин,
Дейин машруҳ холи ҳар халалдин.

Оти ўн ҳарф ила бўлди мураккаб,
Будур тартиб агар қилсанг мураттаб.

Азалдин бир атоға дол ҳар ҳарф,
Атоёнинг далили ҳарф-барҳарф.

Эрур «бе» – бирру эҳсоннинг далили,
Гуҳардек баҳри Уммоннинг далили.

Икинчи ҳарф давлатдин эрур «дол»,
Топиб дину диёнат андин иқбол.

Учунчи юмндин айтиб нишона
Ки, тинди мақдами бирла замона.

Бўлуб тўртунч анга «айни» адолат,
Қилиб ҳам умри тулиға далолат.

Яна бир ростлиғдин айтибон роз,
Амонат боғида сарви сарафроз.

Яна бир лутфдин айлаб хабардор,
Латофат гулшанида баҳрабардор.

Бири етти ададдин топти тақсим
Ки, қилмиш Ҳақ насибинг етти иқлим.

Яна бирдин бўлуб миллат кироми
Ки, сендиндур мусулмонлиқ низоми.

Яна бир жилвасин айлаб муқаррар
Ки, бир Тенгри дурур ёринг муқаррар.

Яна бир бу нидодин айлаб огоҳ
Ки, бўлмиш қисматинг: «Насрун миналлоҳ»¹.

Анинг таркибига бу ўнча ҳолат
Қилур, қилсанг тааммул, юз далолат.

Далил ўлди бу суратларға оти,
Ва лекин баҳри маъни дурри зоти.

Анинг зотиға дурр бирла не нисбат,
Бу маънидинки, бордур дуррға қиймат.

Дурри зоти бўлуб дарёи афлок
Ки ҳар дурри эрур бир ахтари пок.

Бу баҳр афлокидин руҳсори хуршед,
Юз узра қатралар Биржису³ Ноҳид.

Гаҳеким синдуруб тожи Каёний,
Олиб илгига жоми Хусравоний.

Тузуб суҳбат «Биҳишти соний» ичра,
Май ичса «Боғи нав»⁴ айвони ичра.

Ани мажлис дема, олий сипеҳри,
Қадаҳдин даврида рахшанда меҳри.

Дема меҳр ониким, меҳри сабукхез,
Не андоқ тезрав, не ишратангез.

Нишотафзойроқ Ноҳиддин кўп,
Сариус-сайроқ хуршеддин кўп.

Қуёш бир қатла ҳар кун кўкни сойир,
Бу мажлис чархин ул юз қатла дойир.

Қуёш ҳар даврида бир тийра ақшом,
Мунунг ҳар давридин равшанроқ айём.

Агар кўк суръатидин сайр этиб меҳр,
Мудири ҳар дам онинг бир паричеҳр.

Муғаннийлар нишотафзо наводин,
Чекиб Ноҳидни ҳар дам ҳаводин.

Зарофат ҳолатида базлагўлар,
Аторудқа қилиб ҳар дам ғулулар.

Бўлур чун шаҳ тараб бирла қадаҳкаш,
Тараб кайфиятидин бўлса сархуш.

Бериб юз ганж яхши сўзга беҳост,
Ёмон сўзни қилиб ислоҳ ила рост.

Ёмон мен айттим топиб сўзум печ,
Анинг базмида сўз ўтмай ёмон ҳеч.

Қуёшдек оламоро базм чоғи,
Жаҳонға ўрт солиб разм чоғи.

Қаёнким барқи тиғи шуъла сочиб,
Адувнинг пайкаридин боши қочиб.

Демасменким, кесиб ўқи зириҳни,
Тахайюл торидин очиб гириҳни.

Синони чун етиб саҳми қазодек,
Адув қаддини айлаб ҳалқа ёдек.

Ўзи ҳар сориким сургач ғазабнок,
Қилиб ул саф ёқосин сар-басар чок.

Зафарға сурма рахшининг ғубори,
Қуёшқа шуъла тифининг шарори.

Ало, токим қуёшдин бўлғай анвор,
Ёруқ қилғай жаҳон мулкини ҳамвор.

Жаҳон мулки анга бўлсун муяссар,
Қуёш тожи анинг бошиға афсар.

Бериб даврон қуёш янглиғ камоли,
Фалакдин бўлмасун, ё Раб, заволи.

Кетур, соқий, қадаҳ хуршедини бот,
Ичай шаҳзода ёди бирла, ҳайҳот!

Ки ҳажридин анинг маҳзунмен асру,
Бўлай беҳушким, мажнунмен асру.

XII

*Бу дебои чиний юзин хитойи соз нақиллар била мунаққаш қилмоқ
ва ул хитойи нақилларни монувий тироз гуллар била дилкаш безамоқ
ва бу гулистон саҳнида хоқони Чин маснади эҳтишомин ёймоқ ва анинг
эҳтишоми ҳадиқаси насаб гули ва фарзанд мевасидин ўзга жамиъ азҳор
ва фавокиҳ била музайян эрконин айтмоқ ва дард боғи ғунчаси ва бало
чамани шукуфаси, яъни шаҳзода Фарҳоднинг адам шабистонидин вужуд
гулшаниға келгонин қалам булбули тилидин сайрамоқ¹.*

Бу чиний ҳуллаға бўлғон рақамкаш,
Юзин бу тарҳ ила қилди мунаққаш

Ки, Чин мулкики, рашки нақши Чиндур,
Саводи ғайрати Хулди бариндур.

Шаҳе эрди муаззам хони онинг,
Дема хони онинг, хоқони онинг.

Ики оламча мулки вусъат ичра,
Ети гардунча тахти рифъат ичра.

Сипоҳи ер юзида қум ҳисоби,
Не қум, гардун уза анжум ҳисоби.

Тажаммул онда Афридунча² юз минг,
Хизона махзани Қорунча³ юз минг.

Улувви даргаҳи гардун мисоли.
Қаю гардунки, андин доғи олий.

Мўғул қуллар киби оллинда хонлар,
Бўлуб кишвардиҳи⁴ кишварситонлар⁵.

Кафининг базли Уммондин ҳам афзун,
Жавоҳир сочмоғи кондин ҳам афзун.

Дема кондин, дегил имкондин ортуқ,
Неким йўқ ондин ортуқ, ондин ортуқ.

Замона тоқи офоқ айлаб они,
Бари хонлар аро тоқ айлаб они.

Анингдек фард этиб чархи куҳангард
Ки, бир фарзанддин ҳам айлабон фард.

Мукалалал меҳр дурри бирла тожи,
Анинг бир ўзга дуррга эҳтиёжи.

Муроди боғи юз гулдин баруманд,
Вале ул ўзга гулга орзуманд.

Юзидин равшан айлаб нури кавнайн,
Анга кўздин учуб бир қуррат ул-айн.

Дебонким: «Чун жаҳоннинг йўқ вафоси,
Эмас маҳкам амал қасри асоси.

Бақо айвони кўп оли эмастур,
Ҳаводисдин жаҳон холи эмастур.

Киши гар қилса минг йил подшолиқ,
Жаҳон мулкига айлаб кадхудолиқ.

Чу тортар оқибат жоми фанони,
Борур дам фаҳм этар бир дамча они.

Шаҳиким, кўкка чиққай тахту жоҳи.
Гадоким, тахта киз бўлғай паноҳи,

Бақо туфроғидин силкар замон енг.
Бу доғи ул икиси тенг дурр, тенг.

Не чеккай кўкка бошин тождори
Йўқ эрса бир дурр андин ёдгори.

Валаддур ул дурру, волид садафдур,
Садаф, яъни отоу дурр халафдур.

Садаф йўқ, баҳр аро гар бўлмас инжу,
Ани бил, бир ниҳоятсиз ачиғ су(в).

Не аччиғ сувки масти ваҳшатойин,
Лабида каф. юзида мавждин чин.

Чаманда сарв бас раъно шажардур,
Йўқ андин нафъ, чунким бесамардур.

Шажарким, жуз латофат шеваси йўқ,
Ўтун ўрнидадур гар меваси йўқ.

Ёғиндин гар булут еткурмаса суд,
Ҳавода ул ҳамону бир қалин дуд.

Чақинким еруди анвори онинг,
Чу ўчти, қолмади осори онинг.

Агар ўт ўчса бўлмас ғусса ютмоқ.
Чу ахгар қолди осондур ёрутмоқ.

Мен ўлдум ул тенгизким гавҳари йўқ,
Ва ё ул ўтки, онинг ахгари йўқ.

Тенгиз йўқким, гадири ваҳшатангез,
Қаю ул ўтки, ёвшондин бўлур тез.

Бу ўтлуғдин эрур бағримда доғим,
Қурутмосун дебон даврон ўчоғим.

Зиҳи ҳасратки, мен йиллар ютуб қон,
Бўлуб Чину Хито мулкида Хоқон.

Бу фоний дайрдин бўлгач хиромим,
Келиб бегонае тутқай мақомим.

Аёқ қўйғай фирошу бистаримға,
Илик сунғай сипоҳу кишваримға.

Шабистоним аро ором қилғай,
Замона субҳи ирзим шом қилғай.

Манга йиғмоқта етгай меҳнату ранж,
Анга сепарға қолғай махзану ганж.

Аоди таъну афсусинму айтай,
Эранлик нангу номусинму айтай.

Ўғулсизлигдин ўлди бу шиканжим
Ки, Ҳақ дафъ айлағай бу дарду ранжим.

Бу қаттиғ вартада илгимни тутқай,
Кўзумни бир халаф бирла ёрутқай».

Бу эрди муттасил гуфту шуниди,
Худойидин ўғул эрди умиди.

Бўлуб кўз ёшидин ҳарён гуҳарпош,
Гуҳардек кўзга истаб ўзга бир ёш.

Бу мақсуди учун сочиб дирамлар,
Қилиб кўп назрлар, айлаб карамлар.

Ўғулсизларни ҳам айлаб наволиқ,
Атосизларға ҳам айлаб атолиқ.

Булардин барча кому муддаоси
Буким, бўлғай бир ўғулнинг атоси.

Бўлуб ғофилки, неким килки тақдир
Рақам чекти, эмас имкони тағйир.

Киши ҳар муддаодаким курар суд,
Яқин эрмас ани топмоғда беҳбуд.

Басо гавҳарки ранги аҳмар эрди.
Кўрунди лаълу, тутқач аҳгар эрди.

Кўп асфар лавн соз этти замона,
Кўрунди зарварақ, эрди забона.

Киши комида суд эрмас чу маълум,
Ризо авло дурур бўлғонға мақсум.

Чу Хоқоннинг бу эрди муддаоиси,
Ижобат қурбини топиб дуоси.

Шабистонида туғди бир янги ой,
Янги ой йўқки, меҳри оламорой.

Очилди боғида бир оташин вард,
Демайким, вард, балким шуълаи дард.

Киярди илгига даврон нигине,
Нигин ўрнида лаъли оташине⁶.

Юзинда ишқ асрори ёзилғон,
Ичинда дард таъвири қозилғон.

Нигину лаъл йўқ, дурри шабафрўз,
Дема дур, гавҳаре — лекин жаҳонсўз.

Эшилган риштаси тоби вафодин,
Тешилган бағри ҳақкоки қазодин.

Кўзида ашк селидин асарлар,
Дамида оҳ лудидин хабарлар.

Муҳаббат нури оллинда ҳувайдо,
Жамолида вафо туғроси пайдо.

Фалак деб дард элининг шоҳи они,
Малак деб дард ўти огоҳи они.

Тушуб ишқ аҳли ичра ҳар тараф жўш,
Чу туғди ўтда сайр айлар Сиёвуш?

Вафо хайлида ғавғо шодлиғдин,
Бири-бирга муборакбодлиғдин.

Ато ул дуррға чун наззора қилди,
Садафдек оғзи кулмакдин ёйилди.

Сочиб онча жавоҳир олам ичра
Ки, андин баҳру кон қолиб ғам ичра.

Ясаб кишварни ойин бирла борча,
Бу ойин туҳфаи Чин бирла борча.

Бу янглиғ ҳукми ом айлаб надивор
Ки, «Чин мулкида бўлса ҳарне девор

Ясалсун борча ойин бирла зебо,
Туғулсун бориға иксуну дебо.

Не дебо, борчаси сангину дилкаш,
Хито суратлари бирла мунаққаш».

Қилиб бу навъ зийнат бирла ойин,
Тамоми Чинни суратхонаи Чин.

Халойиқ ҳарне қилса тергамак йўқ,
Не қилгонни ёмон қилдинг демак йўқ.

Тузуб бир жашнким чархи куҳансайр,
Анинг даврида бу тоқи куҳандайр —

Анингдек кўрмайин базми Каёни,
Юзидин бирча ҳам бермай нишони.

Фалакдек хон фузунроқ анда ҳаддин,
Қуёш курси киби нон худ ададдин.

Олиб кишвар элининг эҳтиёжин,
Бағишлаб элга уч йиллиқ хирожин.

Улус тутмай тарабдин бир дам ором,
Вале асраб тараб таврида андом.

Тараб ғавғосин ул кишварда чоғлаб,
Машаққат корвони рахт боғлаб.

Қилиб яғмо халойиқдин гарона,
Тутуб айш анда манзил жовидона.

Юзинда кимса чиндин топмайин баҳр,
Магар дашти юзи лек ул дағи шаҳр.

Қилиб маҳв эл ичидин бода қайғу,
Қаро қайғуни дафъ айлаб қизил сув.

Кетур, соқий, чекиб йирлар учун ун,
Манга тўйдин улуш бер, жоми гулгун.

Мени Чин аҳли янглиғ майпараст эт,
Тўло чиний аёғлар бирла маст эт.

XIII

*Шаҳзода Фарҳодқа «Ал-асмоу танзилум минас-самои»¹ ҳукми била ишқ
сипехри авжидин номдорлиқ насиб бўлмоқ ва шавқ гулшанида ғунча
эрконда гулдек кўнглаки чок, балки булбулдек кўнгли ғамнок бўлмоқ
ва дард муаллими мактабида ишқ кутубин лафз-балафз, балки
муҳаббат авроқин ҳарф-баҳарф ўқумоқ ва диловарлиқ майдонида
шижоат варзишини қиличдек тез этиб ўқдек туз этмак ва замон
кинаварларидин худдек саромад ва найзадек сарафроз бўлмоқ.*

Бу зебо базмнинг алҳоннамойи,
Бу янглиғ бўлди сўз дostonсаройи:

Ки, чун Хоқонға Тенгри берди фарзанд,
Бўлуб ул ҳадя бирла шоду хурсанд.

Жамоли бирла кўнглин айлабон хуш,
Отин қўймоқ сори бўлди рақамкаш.

Жамолидин кўрунғач фарри шоҳи,
Бу фардин ёруди маҳ то ба моҳи.

Қуюб юз ҳиммату иқболу давлат,
Ҳамул фар соясидин топти зийнат².

Бу жавҳарларға чун иснод топти,
Мураккаб айлагач Фарҳод топти.

Бу фарни ҳодийи бахт этгач иршод,
Равон шаҳзода отин қўйди Фарҳод³.

Ҳариру ҳулла ичра боғлабон чуст,
Мурассаъ маҳд ичинда тонгдилар руст.

Бу навъ эрмас ато қўймади отин
Ки, кўргач ишқ анинг покиза зотин.

Анга фарзона Фарҳод исм қўйди,
Ҳуруфи маъҳазин беш қисм қўйди.

Фироқу рашку ҳажру оҳ ила дард,
Бирар ҳарф ибтидодин айлабон фард.

Борин устоди ишқ этгач мураккаб,
Тараккубдин бу исм ўлди мураттаб⁴.

Малолат маҳдида зор этти они,
Бу қайд ичра гирифтор этти они.

Маалқисса чу топти маҳд маскан,
Қафас давлат ҳумойиға нишиман.

Аруси чарх тун-кун доякирдор
Бўлуб ҳар таври ҳолидан хабардор.

Бешик даврида чинию хитойи,
Бўлуб юз нўшлаб дастонсаройи.

Қўзининг нози элдин элтиб уйқу,
Анга уйқу кетурмакка навоғў.

Кўрунмай ўзга ёшлардек сифоти,
Кўзига бўлмай уйқу илтифоти.

Сутиким, соғибон оғзиға доя
Ки жисми андин олғай қуту моя.

Анга ичмак бўлуб ноком янглиғ,
Мавизу шираи бодом янглиғ.

Не қатра сут ичургач дояи ишқ,
Бўлуб бир гавҳари сармояи ишқ.

Тошиб ҳар қатра бир дуррдин нишони,
Ва лекин борчаси дурри маони.

Ичарда мўрдин ўксук ғизоси,
Тошиб қут ончаким, арслон болоси.

Бировким ишқдин бўлғай анга қут,
Сут ичса дурр бўлур, қон ичса ёқут.

Бу янглиғ чун бир ўлди ёши онинг,
Шараф дурриға етти боши онинг.

Қадам урдию тарки маҳд қилди,
Қўюб эмгак юруга жаҳд қилди.

Чу уч ёшиға чекти даври афлок,
Такаллум қилди андоқким дурри пок.

Сўзи бори бўлуб афсонаи ишқ,
Мақому маскани кошонаи ишқ.

Ажабдур уч ёшида кўзга атфол,
Нечукким ўн ёшида ўзга атфол.

Қолиб бу ишда эл ҳайрони онинг,
Силеҳру меҳр саргардони онинг.

Ато бу навъ кўргач иш ҳисобин,
Муносиб англади илм иктисобин.

Кетурдилар ҳаками нуктадоне,
Билик бирла жаҳон ичра жаҳоне.

Фалак мушкиллари ҳал фикратидин,
Фалакка мушкил онинг диққатидин.

Қуёш янглиғ ёруғ райи мунири,
Вале андин ёруқ мо физзамири⁶.

Қаю илмики йўқ андин ниҳонроқ,
Анинг қошида йўқ андин аёнроқ.

Суруб ҳайъат сори чун фикрати рахш,
Сипеҳр ажзосин айлаб жав-бажав пахш.

Ва гар ҳикматда ройи жисм этиб қисм,
Кўзига нуқтаи мавҳум улуғ жисм.

Табиию, риёзию, илоҳий,
«Алиф, бе, те»дек олинда камоҳи.

Бўлуб Юнонда ҳикмат вирди онинг
Арасту бир кичик шогирди онинг.

Ёрутқоч базмни донои олам,
Тилаб шаҳзодани доройи олам,

Қилиб таълимиға юз навъ таъкид,
Фалак оллинда манзил тутти хуршид.

Алиф, бе дегаҷ устод ибтилодин,
Алиф олди аламдин, бе балодин.

Ҳам аввал кунда берди сарви гулҳад
Атоға ҳадяи таълими абжад⁶.

Учунчи ой равон бўлди саводи,
Бурунғи йилда Қуръон бўлди ёди.

Агар бир қатла кўрди ҳар сабақни,
Яна очмоқ йўқ эрди ул варақни.

Не сўзниким ўқуб кўнглига ёзиб,
Дема кўнглики, жон лавҳига қозиб.

Ўқуб ўтмак, уқуб ўтмак шиори,
Қолиб ёдида сафҳа-сафҳа бори.

Кўруб чун ишқу ошиқлик мақолин,
Топиб ошуфта маҳзун кўнгли ҳолин.

Анинг шарҳини такрор айлабон кўп,
Ўқурда нолаю зор айлабон кўп.

Бўлуб ошиқ ғами шарҳида ғамнок,
Яқо чокин ўқуб, айлаб яқо чок.

Ким этса дарддин оз-оз ривоят,
Қилиб ул дард анга кўп-кўп сироят.

Киши кўнглин билиб афгор йиғлаб,
Не кўзда ашк кўргач зор йиғлаб.

Ҳаким ул ишда қолиб лол ҳар дам,
Қилиб андин юз истидлол ҳар дам.

Атоға гаҳ бўлуб қолиб таҳайюр,
Анони гоҳ этиб ожиз тафаккур.

Бу деб атфолға бу навъ ўлур ҳол,
Ул айтиб, йўқтурурму ўзга атфол.

Қилиб ҳар бир ани бир навъ таъбир,
Бири билмай не навъ эрконни тақдир.

Иши бу янглиғ эрди эл аро фош
Ки, то умридин онинг ўтти ўн ёш.

Жаҳонда қолмади ул етмаган илм,
Билиб таҳқиқини касб этмаган илм.

Бўлуб ўн ёшқа умрининг мурури,
Йигирми ёшча қадду жисму зўри.

Улум авроқи чун бир-бир ёпилди,
Диловарлиқ силоҳи майли қилди.

Чу оз фурсат анга майл этти зоҳир,
Қаю бир майли қилғоч бўлди моҳир

Олиб қавси қузаҳ чекмакка қуллоб,
Туруб машриқ этиб мағрибга партоб

Қаро тун гар нишон айлаб Суҳони⁸,
Фалакча новакиға ул нишони.

Дебон Турки фалак⁹ отқонда зиҳлар,
Таваҳҳум торидин очиб гириҳлар.

Қиличи зарбаси оллинда ҳар марз,
Шикоф андоқки сувдин ер аро дарз.

Не ер, тоғики кисват қилди хоро
Бу кисватдин қилиб дарз ошкоро

Қилиб гар ҳамла Албурз⁹ узра бир гурз,
Бўлуб гарду чиқиб гардунға Албурз.

Эвургач найзасин даври фалаквор,
Бўлуб қалқон ўзига чархи даввор.

Тубо михи била сончиб самакни,
Тешиб нўти била даври фалакни

Чу майдон азмиға солиб таковар,
Бузуғлуқ бохтардин то ба ховар.

Ўтуб кўк бодпойидин саманди,
Тушуб Баҳром¹⁰ бўйниға каманди

Ети гардунға офат шашпаридин,
Бўлуб сув Ҳут¹¹ бағри ханжаридин

Асад бўйнини узуб сарпанжа бирла,
Забуни бир асад¹² ҳар панжа бирла.

Қилиб Рўйинтан¹³ ўз илгини ранжа,
Тутуб чин панжаси оллиға панжа.

Ҳамул илми баланд овоза бирла,
Бу янглиғ зўри беандоза бирла

Ўзин абжад ўқур элдин тутуб кам,
Дема донишки, зўри даст ила ҳам.

Бўлуб шаҳлар эшигининг гадойи,
Ва лекин ул гадолар хоки пойи.

Анга тенг подшолиғ, ё гадолиғ,
Гадолиққа тенг этмай подшолиғ.

Демон, ҳам кўнгли поку ҳам кўзи пок,
Тили поку сўзи поку ўзи пок.

Мунунгдек тийнати покига лойиқ,
Дуосин айтибон поки халойиқ.

Анинг сори совуғ ел эсса ногоҳ,
Чекиб Чин мулкининг халқи совуғ оҳ.

Қилиб эл хонумон онинг фидоси,
Не хонумонки, жон онинг фидоси.

Ато юзланмасун деб дарду ранже,
Этиб ҳар кун бошиға садқа ганже.

Вале бир зарра дард ўлғоч падидор
Бўлуб ул ганжлар бирла харидор.

Асири дард ичи-ю тоши онинг
Ки, то ўн тўрт бўлди ёши онинг.

Кетур, соқий, шароби дардпарвард
Ки, бўлди кўнглумиз парвардаи дард.

Бошимға дард чекмастин бурун тиғ,
Бу дам базми нишоти айлагил биғ.

*Фарҳоднинг шабоб гулшанидаким, тараб гулбунининг нишот гуллари
очмоқ маҳали дурур, дард хорлари кўргузмоки ва булбулдек шавқ
ўти хорхоридин фиғон тузмоки ва хоқон бу иштин гунчадек дилтанг
бўлуб, анинг чораси учун тўрт боғ тарҳин солғони ва тўрт қаср бино
қилғониким, шояд бу боғлардин мақсуд гули топилғай ва ул қасрлардин
мурод эшиги очилғой.*

Муҳандиским бу қаср обод қилди,
Бу янглиғ тарҳини бунёд қилди.

Ки чун хоқонға ул ком ўлди ҳосил,
Тараб базмида ором ўлди ҳосил.

Шабистонида ул шамъ ўлди равшан
Ки, базми гулларидин бўлди гулшан.

Неча ул шамъ бор эрди дилафрўз.
Вале кўп шуъла тортар эрди жонсўз.

Ўти гоҳи чекар эрди забона,
Бўлуб гоҳи сиришким юзда дона.

Юзига ишқ ҳар дам деб ниҳони
Ки, қилғумдур бу гулни заъфароний.

Қадиға ғам юки деб роз ҳар дам
Ки, қилғум бу «алиф»ни «дол»дек хам.

Кўзига айтибон афсона қайғу
Ки, бир кун икисидин олғум уйғу.

Боқиб кўнглигау таҳдид этиб дард
Ки, бу эвдин чиқорғум оқибат гард.

Не ишким чарх этар изҳорин онинг,
Бурунроқ кўргузур осорин онинг.

Иситмоқ чун шарорат зоҳир айлар,
Баданда ул ҳарорат зоҳир айлар.

Чу яфроғни тўкар боди хазоний
Бурун рангини айлар заъфароний.

Ангаким бир бало еткурса тақдир,
Етар аввалроқ аҳволиға тағйир.

Анинг, чун бор эди оллинда кўп ранж,
Тараб айёми ҳам эрди аламсанж.

Қачонким айлабон ишратқа оҳанг,
Даме нўш айламакка жоми гулранг.

Нишот аҳли бўлуб ҳар ён навосоз,
Нишотангез достон айлаб оғоз.

Сурудиким улусни хуррам айлаб,
Анинг хуррамлигин дарду ғам айлаб.

Не достон ичра мазкур ўлса Мажнун.
Анинг кўнгли бўлуб албатта маҳзун.

Не алҳон бўлса бир ғамдин ривоят.
Бўлуб бу ғамдин ул ғамгин бағоят.

Эшитгач ишқу ошиқлик сурудин,
Тия олмай кўзидин икки рудин.

Бўлуб Хоқон анинг ҳолидин огоҳ,
Тафаккур айлабон тортиб совуғ оҳ

Ки, невчун дойим ул шод эрмас эркин?
Ҳамиша ғамдин озод эрмас эркин?

Не эркин оҳу афғониға боис,
Не қайғу ашки ғалтониға боис.

Хито мулкида ҳар навъи ғаройиб
Ки, мумкин бўлмағай андоқ ажойиб.

Суманбарлар бори зебоу нозук,
Ҳунарварлар бағоят чусту чобук.

Мушаъбидлар сипехри бевафосон,
Ўғурлаб муҳра кўк тосидин осон.

Чу айлаб лаъб ҳар найрангсози,
Фалак ҳар лаҳза еб ўн қатла бози.

Қилиб тунни ёруғ, кунни қаронғу,
Сувдин ўт ёндуруб, ўтдин сепиб сув.

Кўкартиб шуълалиқ ўтдин сипандон,
Осиб ўргамчи тори бирла сандон¹.

Булардин доғи пурмакру фусунроқ,
Ҳисоби ҳадду ғоятдин фузунроқ,

Этиб ҳар кун онинг базмида ҳозир,
Алар айлаб фусуну макр зоҳир.

Қилиб шаҳзода ҳар қайсиға таъмиқ,
Бўлуб кайфияти оллинда таҳқиқ.

Чу ҳал бўлди бўлуб бир дам тараблиқ,
Бўлуб рафъ ул ажаб ишдин ажаблиқ,

Не шакликим кетар ашколи онинг,
Фаройиб ичра қолмас ҳоли онинг.

Булар бирла доғи шоҳи жаҳонгир
Чу айлай олмади бу ишга тадбир.

Бўлуб бечора кўп қилди тааммул,
Яна бир ўзга иш қилди тахайюл,

Ки, қилғай тўрт олий қаср бунёд,
Бўлуб ҳар фасл бир қаср ичра Фарҳод.

Тузуб ул қасрда ишратқа асбоб,
Фароғат бирла нўш этгай майи ноб.

Ясаб ҳар қасрнинг давринда боғе
Ки, бўлғай ҳар гул андин шабчароғе.

Топиб ул фасл рангин аҳли ниранг,
Мувофиқ айлагайлар қасрини ранг.

Баҳорий қасрининг тузгач асосин,
Олиб гуллар жамолидин қиёсин.

Бути гулчехрадек шанг айлагайлар,
Юзидек они гулранг айлагайлар.

Яна қасреки тобистоний ўлғай,
Танаъумнинг саро бўстони ўлғай².

Қилур ул фасл баргу сабза оҳанг,
Таносуб бирла қилғайлар яшил ранг.

Яна бир қасрким бўлғай хазоний,
Чу бор ул фасл ранги заъфароний³.

Анга бу ранг ила бергайлар ойин,
Қилиб заркорлиғ бирла ҳар ойин.

Яна бир қасрни айлаб шитойи,
Тўшаб кофургун жинси хитойи⁴.

Бериб нисбатда қору музға пайванд,
Этиб рангин онинг кофур монанд.

Бу янглиғ тўрт қасри чархкирдор
Ки, бўлғай тўрт фасл андин намудор.

Муҳайё айлагайлар нақши чиндек,
Фазоси равзаи хулди бариндек.

Тутангач равзадек ҳар байти маъмур
Кераклик бўлса ғилмон анда ё ҳур.

Хитоу Чинда танлаб нозанинлар,
Бори ғилмонвашу ҳавро жабинлар.

Бу жаннатларға қилғайлар хиромон,
Нечукким равза ичра ҳуру ғилмон.

Шак эрмаским, булардин шоҳзода
Танаъум бирла бўлғай дилкушода.

Бурундинким солур иш тарҳи устод,
Тамом ўлғунча ҳар бир ишратобод,

Хунарварларки қилғайлар хунар фош,
Агар хоротарошу хоҳ наққош.

Бири ҳар дам йўнуб юз навъ хора
Ки, қилғай ҳавз ё фаршу изора.

Бири ҳар дам чекиб юз нақши дилкаш
Ки, ҳар бир қасрни қилғай мунаққаш.

Ўшул муддатғача бу корхона
Ки, кўргузгай туганмакдин нишона.

Фаройиб кўп ҳувайдо бўлғусидур,
Басе шакл анда пайдо бўлғусидур.

Кўрунуб ҳар замони кўзга бир шакл,
Кўз олғоч бўлғусидур ўзга бир шакл.

Чу бўлди жилвагар ашкол юз навъ,
Анга ҳам бўлғуси тимсол юз навъ.

Ясарда бўлса ҳар санъатқа машғул,
Ясалғач бўлғуси ишратқа машғул.

Чу бу ишларга бўлди табъи муътод,
Шак эрмас бўлмоғ ул ишлардин озод.

Чу Хоқон топти мундоғ чораға даст,
Ичига шодлиғ юзланди пайваст.

Бор эрди оллида фархунда дастур,
Мамолик раъйидин ободу маъмур.

Топиб оройиш андин мулку зийнат,
Тутуб эл ичра Мулкороға шуҳрат.

Шаҳ этмаи майл анга айтилмайин иш,
Анинг раъйидин айру қилмайин иш.

Ҳамул Фарҳодга эрди атобек,
Кўруб Фарҳод худ они атодек.

Анинг ошуфта ҳолидин бу ранжур,
Нечукким ганжи яғмо топса ганжур.

Шаҳ ул фикр айлагач, элдин ниҳони,
Кириб хилват аро чорлатти они.

Қусуру ҳур ишин тарҳ этти борин,
Тахайюл қилганин шарҳ этти борин.

Дуо айлаб деди фархунда дастур
Ки ҳеч иш қолмамиш ройингга мастур.

Равон қилмоқ керак эмди шуруи,
Анга-ўқ айлади шаҳ иш ружуи.

Чу Мулкоро эшитти, қупти филҳол,
Шаҳи мулк оллида ер ўпти филҳол.

Чиқиб шоҳ оллидин ўлтурди дилхуш,
Бўлуб асбоб жамъиға рақамкаш.

Кетур, соқий, манга жоми майи ноб,
Бу соатким муҳайё бўлди асбоб

Ки, гардун етти қасридур вафосиз,
Жаҳоннинг тўрт фасли ҳам бақосиз.

XV

*Мулкоронинг тўрт равзаи Эрам¹ монанд била тўрт қасри
фалакнайванд иморатин тўрт айириб ҳар бирига Зухалваш
саркор ва Аторудсон меъмор таъйин қилиб рубъи маскундек
ободлиғиға машғул бўлғони ва Фарҳоднинг иш тамошосиға келиб,
аҳли ҳунар санъатини тамошо қилиб, Қорани² сангтарош ишиға
етишгач ғаробатидин фаҳми тешаси ул иш идроки хорасидин
кунд бўлуб, қуёш мағриб тоғиға майл этгондек, анинг хороси*

*устига тушуб, метин тилидин сўз сўруб, хоро садосидин
жавоб топиб, ул иш майли мумдек кўнглига
«Кан-нақши фил-ҳажар»¹ бўлғони.*

Муҳайё айлаган бу корхона,
Бу янглиғ сурди вазъидин фасона

Ки чун шаҳ қилди Мулкорони маъмур
Бинолар мулкдин қилмоқда маъмур.

Ўзи отланди давлат бирла хушҳол,
Тушуб давлат киби оллинда иқбол.

Рикобида ҳаким эрди ададсиз,
Муҳандисшевалар оллинда ҳадсиз.

Кезиб Чин даврида шоду қадаҳкаш,
Анингдек тўрт мавзий қилдилар хуш.

Ки ҳар бир кўргузуб жаннат фазоси,
Фазосидек суви бирла ҳавоси.

Келиб бир фаслға ҳар бир мувофиқ,
Бўлуб шаҳзода оромиға лойиқ.

Топиб девор арконини аввал,
Буюрди ҳар бирига тўрт жадвал.

Чекилди бир йиғоч тул ичра ҳар хат,
Йиғоч ўрни ҳам ўлди хат бар хат.

Чу топти боғ тарҳи зебу ойин,
Қилилди тўрт қаср ўрнини таъйин.

Буюрмоқта ўтуб дороға навбат,
Етишти ишта Мулқороға навбат.

Хито мулкида эрди икки устод,
Иквалон тавъамонлиғ бирла ҳамзод.

Лақабда бири Боний⁴, бири Моний,
Муни кўрган тасаввур айлаб они.

Қилиб меъморлиқ Боний ишин фош,
Келиб Моний Хито мулкида наққош.

Бўлуб Бонийға ул янглиғ маҳорат,
Ки шарҳидин келиб ожиз иборат.

Чекиб бу қасри мийнокор тарҳин,
Киши андоқки бир девор тарҳин.

Сув узра гунбази гардун ҳисоби,
Анга соз этмак андоқким ҳубоби.

Келиб ҳар не бино ул қилса бунёд,
Йиқилмоқдин фалак қасридек озод.

Бўлуб туфроғи онинг хорадин берк,
Ясаб оҳакни оҳанпорадин берк.

Вале Моний онингдек нақшбанди
Ки, нақшин чарх анга нақшин паранди.

Мудаввар мустақим ўлса рақамкор,
Чекиб андоқки жадвал бирла паргор.

Чу боғлаб сурати бежонға зевар,
Бўлуб ул навъким руҳи мусаввар.

Келиб ул нақш килки соясидин
Ки, келмай юз қалам пироясидин.

Кишига тушда таълим этса зоҳир,
Қўпуб ул уйқудин устои моҳир.

Яна бир устои чобук эрди
Ки, ҳам лук, санъати ҳам нозук эрди.

Қилиб хоро сафи бирла масоф ул,
Лақабда Қорани хорошикоф ул.

Чу метин нўгини хорокан айлаб,
Қатиқ хорони равзан-равзан айлаб.

Чу нозуклукни айлаб хомаси фан,
Бўлуб бир лавҳ уза умре қаламзан.

Яна ҳар навъ устои ягона
Ки, кўрмай фаннида андоқ замона.

Тилаб борини дастури хирадманд,
Иш аҳволидин ўлди нуктапайванд

Ки, шаҳға бўйла амре ҳодис ўлмиш,
Анга шаҳзода фикри боис ўлмиш.

Бу янглиғ тўрт боғи жаннатойин,
Ичинда тўрт қасри равза тазйин.

Керакким тўрт фасл ул тутса ором,
Бўлуб кўнгли қуши ҳар равзаға ром.

Борининг рангу вазъин айлади шарҳ
Ки, ул навъу бу навъ этмак керак тарҳ.

Чу сўз топти ниҳоят, тўкти ярмоғ,
Тааммулсиз нечукким тошу туфроғ.

Алар ҳам корбанд айлаб биликни,
Қўпуб кўзларга қўйдилар иликни.

Чу Мулкоро аларни қилди хушдил,
Масолиҳ жамъ этарга бўлди мойил.

Бурун ул ишни қилди тўрт саркор
Ки, жамъ эткайлар улча бўлса даркор.

Қўюб юз кордон ҳар иш бошида,
Яна минг коргар ҳар юз қошида.

Тоширға тошу хишту бел ароба,
Тутуб Чин ичра ободу хароба.

Солиб ҳам тоғу ҳам ҳомунға афғон,
Оғир юкдин тушуб гардунға афғон.

Чиқиб ҳар тоғ уза юз хораандоз,
Иш узра ўлтуруб минг хорапардоз.

Ароба демаким, гардуни дойир,
Бўлуб хоро юки остида сойир.

Шафақ бирла фалакдин тўлғамай бош,
Тошиб иш бошиға оқу қизил тош.

Бўлуб ҳар новакаш бир баҳри жўшон,
Рубойи баҳри соз айлаб хурушон.

Аларнинг баҳри зўридин нишона
Ки, ҳар ён кемалар айлаб равона.

Топилмай уду сандал ичра нажжор,
Нечукким кирса дўкон ичра тужжор.

Бўлур чун арраси чекмакла маҳрур,
Ёғиб сандал нечукким қишда кофур.

Бўлур ҳар дойгар гардунға пайваст,
Қолиб бел урғучи балчиқ аро паст.

Урарда белин киргач фиғонға,
Отиб бир парча балчиқ осмонға.

Бийик тоқ устида устои банно,
Қуйидин қилса хишт олмоқ таманно,

Тоғиб юз минг қамар сайр ичра тавсеъ,
Зуҳал бирла вале бориға тарбеъ.

Паёпай корфармодин ҳаёҳай,
Ҳаёҳайдин қилиб эл иш паёпай.

Тушуб хайли бани одамға ошуб,
Бани одам солиб оламға ошуб.

Бўлур гардон анингдек тўрт саркор
Ки, саргардон қолиб бу етти паргор.

Кетиб устодлардин ишда қонмоқ,
Не тинмоқ бир замоне, не таёнмоқ.

Ул ишларга бу янглиғ бўлди чун тарҳ,
Саросар қилдилар шаҳзодаға шарҳ.

Ки, мундоғ тўрт қасри чархкирдор,
Бўлубтур тўрт жаннатдин падидор.

Ки, ҳар бир тоқидек кўрмайдур офоқ
Ки, бўлғай рубъи маскун ичра ул тоқ.

Чу таъриф эттилар ҳаддин зиёда,
Ҳавас қилди кўрарга шоҳзода.

Миниб от, ўлди ул ён даштпаймой,
Нечукким тавсани гардун миниб ой.

Суруб юз маҳваш атрофида маркаб,
Анингдекким, қамар даврида кавкаб.

Чу рахшин сурди ул ён бемадоро,
Қиёмат кўрди бўлғон ошкоро.

Тушуб бир олам элга бул-ажаб жўш.
Бўлуб бориға хобу хўр фаромуш.

Чекиб гардунға тўрт андоқ бино бош
Ки, гардун деб анга ҳар лаҳза: шобош!

Фалак тоқиғача боғлаб ҳавоза,
Зухал янглиғ чиқиб устига роза⁵.

Кўёрға ҳар бино оли равоқи,
Бўлуб қолип ҳамоно чарх тоқи.

Ишида маҳв онингдек ҳар бир устод
Ки, ишдин ўзга бори ишдин озод.

Кўруб шаҳзода андоқ турфа аҳвол,
Таҳайюр бармоғин тишлаб — қолиб лол.

Қаю бир пешаким андеша айлаб,
Қолиб ҳайрону таҳсин пеша айлаб.

Кезар эрди боқиб ҳар пешаварни
Ки, кўрди неча чобук тешаварни.

Ўкуб ҳар сори қулла-қулла хоро,
Қилибон пора-пора бемадоро.

Итиқ тешалариға ҳар қаро тоғ.
Пичоқ оллинда андоқким, сариғ ёғ.

Бирининг мумдек илгида хора,
Қилиб сув ғулбиға шер ошкора.

Бири юмшоғ йиғочдек хорапардоз.
Сутунға пилпоя айлабон соз.

Арода нақшбанди ҳийласози,
Муҳандис шеваи пайкартирози

Темурдин хомаси ҳар ён равона,
Қилиб тош узра туфроқдек нишона.

Чекиб юз навъ пайкар хомасидин
Ки, Моний лол ўлуб ҳангомасидин.

Ғаҳи ҳанжор ила, гоҳи қилиб зўр,
Солиб санъат била офоқ аро шўр.

Кўруб шаҳзода андоқ кордоне,
Тамошосиға майл этти замоне.

Чу тушти, солдилар бир тош уза рахт,
Ясаб шоҳ ўлтурурға хорадин тахт.

Саодат бирла тутқоч анда таскин,
Деди: «Эй кордони санъат ойин.

Дегил бу санъатингдин бизга фасли –
Ки, андин зоҳир ўлсун фаръу асли.

Отинг айту они ҳамким бу пеша
Ки, йўнғай мумдек хорони теша.

Нединдур кўрмадук бу навъи ҳаргиз
Ки, бўлмиш фаҳм идрокида ожиз?

Йиғочеким қатикроқ бўлса зарра,
Пичоқ еткач бўлур андоқки арра.

Не сув бирла берибсан тешанга зеб
Ки, топмас хора йўнмоқ бирла осеб.

Ҳамул хомангки айлар хора танқир,
Анинг кайфиятин ҳам айла тақир».

Ер ўпти кордони нақшпардоз,
Сўзин қилди дуо бирла сароғоз

Ки: «То бўлғай ҳаводис Кўҳи Қофи⁶
Чақилғай илдириш хоро шикофи.

Ҳаводис тошидин осуда бошинг,
Ушотсун дарду ғам бошини тошинг.

Қатик хасминг насиби хора бўлсун,
Машаққат тоғида овора бўлсун.

Чу сўрдунг аввал отим шуҳратини
Ва сўнгра санъатим кайфиятини.

Отим Қоран, ишим худ ошкоро,
Қўлумда тешау оллимда хоро.

Буким сўрдунгки метин бирла теша,
Нечук синмай йўнар хоро ҳамеша?»⁷

Анинг сув бермагида ҳолати бор
Ки, андин айламасбиз элга ихбор.

Су берса ўйла афзориға устод,
Юз ил хоро демайким, йўнса пўлод,

Синардин тешавар осуда бўлғай,
Тугангай баски ишдин суда бўлғай.

Хито аҳли бу санъат айлабон соз,
Бўлуб олам элидин ишта мумтоз.

Бу эл ҳам улча мен билганни билмай,
Далилим буки: мен қилганни қилмай».

Чу доно сурди мундоқ нуктаи пок,
Бўлуб шаҳзода билмакка ҳаваснок

Деди: «Оллимда бўл шуғлунгға машғул,
Ки, бу санъат эрур кўнглумда мақбул.

Гаҳе йўнғил, гаҳе нақш айла хора,
Мен айлай ўлтуруб бир-бир назора».

Хунарвар еткуруб гардунға бошин,
Муҳайё айлабон афзору тошин.

Кўруб шаҳзода кўнглин шуғлиға банд,
Бўлуб хоротарошу нақшпайванд.

Қаю бир тешаким хороға солиб,
Бу таҳсин айлабу ҳайратқа қолиб.

Бу эрди шуғли то ул лаҳзаким меҳр —
Яшурди бурқаи хоро аро чехр.

Қўпуб ул хорадин шаҳзода ноком,
Тутуб хоросуми устида ором.

Саводи шаҳр сори хорапаймой,
Нечукким тоғ аро меҳри фалаксой.

Кетур, соқий, манга бир жоми рангин
Ки, тушмиш ғам тоши кўнглумға сангин

Ки, ул сел анда ғам хорин супургай,
Демай ғам хориким, хорони сургай.

Фарҳоднинг Қоран била хоро йўнарда муқорин бўлуб, балки ул ойнинг бу Зуҳал била қирон қилмоғи ва бу фанда анга соҳибқиронлиқ эшиги очилмоғи ва Моний қалам мўйидин тасвир фанин қалам-бақалам, балки мў-бамў билмоғи ва жамии санойиъ ва ҳунар дақойиқи анинг илгига келмоғи ва тўрт йилда тўрт ҳадиқаи Эрам мисол ва тўрт қасри Хаварнақ тимсолнингким, тўрт фасл муқтазиёти ранги билан бино қўюлуб эрди, итмоми ва хоқоннинг аларни Фарҳодга мусаллам тутуб, анда базми ишрат тузарга эҳтимоми.

Бу хоро узра тез эткан қаламни,
Юзига бўйла нақш этти рақамни:

Ки, чун шаҳзода тушти уйга ул шом,
Йўқ эрди кўнглида бир лаҳза ором.

Бўлуб хоро тамошосига мағлуб,
Солиб ҳар дам ҳавас кўнглига ошуб.

Нечаким ақл пири зуфундур,
Ҳавас атфоли илгида забундур.

Чу бўлди тун қаро тоғи нигунсор,
Нечукким зилзила бўлғонда кўҳсор.

Қуёш лаъли чекиб тоғ узра авранг,
Фалакни субҳ қилди мармарий ранг.

Чу гардун қулласига минди хуршед,
Тамошо азмига отланди Жамшед¹.

Суруб маркабни чун ул ён ёвушти,
Ҳунар аҳлига рустохез тушти.

Солиб ҳар хайл ичига чун назар тез,
Таваққуф айламай айлаб гузар тез.

Дебон ҳар ким ишига чун солиб кўз,
Ҳам онинг истилоҳи бирла бир сўз.

Топиб аҳли ҳунар бу навъи комин,
Фузунроқ айлаб ишда эҳтимомин.

Сўзидин чун таматтуъ олди ҳар хайл,
Равони айлади Қоран сори майл.

Яна тутти ҳамул хорода маскан
Яна йўнди ҳамул хорони Қоран.

Буюрдиким, келиб устоди ҳаддод,
Ясоғай тешау метини пўлод.

Ҳамул оҳангудози оҳанинчанг,
Равон қилди буюрғон ишга оҳанг.

Бўлуб ўтдин темур лаъли Бадахшон,
Шафақ ичра нечукким меҳри рахшон.

Ясаб ҳар навъидин афзори дилжў,
Вале афзориға Қоран бериб сув.

Сув бергач олибу хоро йўнуб тез,
Бўлуб хородин ул сув оташангез.

Не иш сорики солиб кўз ниҳоний,
Ниҳону ошкоро онглаб они.

Тасарруфлар қилиб ул навъи мулҳақ —
Ки, бирдин минг бўлуб ул ишга равнақ

Анингдек қилди хоро йўнмоғин вирд
Ки, юз Қоран қошида бўлди шогирд¹.

Гаҳи элдин қилиб андеша пинҳон,
Олур эрди қўлиға теша пинҳон.

Қилиб бир дамда онча иш ниҳони
Ки, қилғай ўзгалар бир ойда они.

Бу эрди ҳар кун онинг иштиғоли
Ки, то ул пешада бўлди камоли.

Чу бўлди тўрт йил гардун мурури,
Ясолди тўрт фирдавсу қусури.

Ташида қилди Қоран санъату соз,
Ичинда бўлди Моний нақшпардоз.

Ҳамон алвон билаким тушти тақрир,
Тузатти ҳар бир эвга нақшу тасвир.

Қаламзанға³ бўлуб сурмак қалам фан,
Ёнида корфармо⁴ ҳам қаламзан.

Қаю суратки Моний қилди тимсол,
Анга Фарҳод очти чеҳра филҳол.

Бу ишни доғи оз фурсатда қилди,
Анингдекким, керак алқисса билди.

Ул эвларга тутангунча ичу тош,
Ҳам ўлди хорабур, ҳам бўлди наққош.

Буларни қўйки, ҳар устоди моҳир
Ки, қилди санъатин ул эвда зоҳир,

Чу ҳар ён майли бир дам зоҳир ўлди,
Ул ишда устоди моҳир ўлди.

Бутуб алқисса ҳар бир қасри олий,
Ясалди боғлари жаннат мисоли.

Баҳорий равза топқоч зебу тазйин,
Ичу тошиға гулгун бўлди ойин.

Бўлуб суратларига чеҳра гулранг,
Қилиб гулзор аро ишратқа оҳанг.

Гилеме солиниб гулгуну зебо,
Ясолиб кўргаси гулранг дебо.

Бўлуб гулранг равзан, тобадон ҳам,
Эшик гулранг, балким остон ҳам.

Бутуб ҳавзеки андин руҳ олиб қут,
Ушоқ тош теграсида лаълу ёқут.

Бўлуб гулранг май ҳавз ичра то лаб,
Ариғлардин доғи оқиб лабо-лаб.

Очилғон ҳар тараф бир гулшани гул,
Ўкулган ҳар сори бир хирмани гул.

Кезиб гулчеҳралар ҳар сори мавзун,
Кийиб бошдин-аёқ дебойи гулгун.

Яна бир равза тобистони услуб
Ки, келди қасри мийнорангу марғуб.

Топпиб ул доғи ахзар зебу оро,
Қолиб саргашта андин чархи хазро.

Ери узра саросар сабза навбар,
Чаманлар сарбасар сарву санавбар.

Қуши тўти, не тўтиким суруше,
Малакдек ҳулла бирла сабзпўше,

Равон бир шўхи сабзоранг ҳар ён,
Тутуб бир жоми мийноранг ҳар ён.

Бўлуб ҳар ҳавзнинг тоши забаржад,
Ушоқ тош ўрниға сочиб зумуррад.

Фалак янглиғ яшил қасрида тоши,
Яшил тоши коби тоқида коши.

Анингдекким, яшил кошию хора,
Яшил чини била фаршу изора.

Демай ҳар сарв, балким ҳар гиёҳи,
Бўлуб ишратқа анда Хизри роҳи.

Яна бир равзаға ранги хазоний,
Танаъум кулгусига заъфароний.

Музаҳҳаб тоқи базморойи онинг,
Муталло фарши гардунсойи онинг.

Ҳунар килки била айлаб ҳунаркор,
Ичин заркору тошин доғи заркор.

Ичининг сурати руҳи мусаввар,
Ташининг шамсаси меҳри мунаввар.

Бўлуб ҳавзининг олтун фаршу хишти,
Нечукким хишт ила фарши биҳишти.

Майи асфар бу ҳавз⁵ ичра равона,
Сув ичра меҳр аксидин нишона.

Нечукким ҳавздин оқиб сориг мул,
Хазоний баргдин ёғиб сориг гул.

Санамлар жилвагар меҳри самоваш,
Аёғдин-бош либоси қаҳрабоваш.

Бори маъшуқу ошуби замона,
Тўни ранги борининг ошиқона.

Яна бир равза ранги сарбасар нур.
Баёз ичра кириб, андоқки кофур.

Бўлуб қасрининг ичу тоши мрамар,
Не мрамар, яшми кофурий саросар.

Сафодин ҳавзи сийми ноб янглиғ,
Талаълудин суйи симоб янглиғ.

Бўлуб гачкорлиғ сиймин равоқи,
Нечукким қош ичинда кўзнинг оқи.

Бари оқ ҳулладин ойини онинг,
Бари фарши бўлуб оқ чини онинг.

Ёруб ҳар эв хитойи сиймтандин,
Тан узра ҳулласи барги сумандин.

Садафгун ҳавз аро ҳар ён оқиб сув,
Бу сувдин секреган ҳар қатра инжу.

Бу янглиғ тўрт суратхонаи Чин,
Ичинда тўрт қасри равза ойин.

Қаю бир қаср ҳар айвон сипеҳре,
Не суратхонаким, ҳар шамса меҳре.

Туганди зеб аро Боғи Эрамдек,
Қаю Боғи Эрам, Байт ул-ҳарамдек⁶.

Чу Мулкоро шуруу эҳтимоми,
Муҳайё қилди ул ишни тамоми.

Келиб Хоқон қошида қилди тақрир,
Мунунгдек тўрт мушқил ишни бир-бир

Деди чун борчанинг кайфиятин жазм,
Тамошосиға Хоқон айлади азм.

Суруб сўл ёнидин фархунда дастур,
Саводи мулк ройи бирла пурнур.

Юруб ўнг ёнидин шаҳзода Фарҳод,
Бўлуб шаҳ шод, бал шаҳзода ҳам шод.

Гузар айлаб бурунғи равза сори,
Шаҳу шаҳзодау дастур бори.

Тушуб чун қилдилар азми тамошо,
Десанг фирдавс ўлур ул навъ хошо.

Кўруб боғида юз турлук ажойиб,
Топиб қасрида минг онча ғаройиб.

Икинчи худ жинондин бул-ажаброқ,
Учунчи қаср ондин бул-ажаброқ.

Бўлуб тўртунчида баским латофат,
Бу учдин доғи ортуқроқ ғаробат.

Бу андин йўқки, ул мундин келиб хўб,
Бир-бирдин келиб матбуу марғуб.

Бўлуб даркида ожиз ақлу жон ҳам,
Муқир ажзиға фаҳми хурдадон ҳам.

Муни ҳар ким кўруб раъноу чолок,
Ани кўргач кетиб бу ёдидин пок.

Анга ҳар ким қилиб фикру тааммул,
Муни кўргач унутуб они билкул.

Бериб устодларға онча инъом,
Не онча юз тамаъ қилғонча инъом.

Бийикроқ чекти Мулкоро мақомин,
Бурунғича юз айлаб эҳтиромин.

Тутуб шаҳзодаға борин мусаллам,
Ҳамул ҳуру қусуру равзани ҳам.

Солиб жашну тараб тарҳини бир йил
Ки, шарҳидин анинг ожиз бўлуб тил.

Деди дастури Мулкороғаким: «Бот
Ки, таъхир ичра келди бийми офот.

Тузат ҳар ерда онглаб фасл чоғин,
Уч ойлиқ айшу ишратнинг яроғин.

Ҳамул уч ойки фаслининг ҳавоси
Қилур ул қаср лавни иқтизоси».

Эшитгач ҳукм дастури хирадманд,
Буюрғон ишга бўлди саъйпайванд.

Очиб ҳар сори махзанларға абвоб,
Тузотти айш учун бир йиллиқ асбоб

Ки, бўлғай ҳар уч ой бир равзада тўй
Ки, ўлғай ҳар куни юз оту минг қўй.

Мунга лойиқ бари маъкулу машруб?
Ки, ҳам кўпдин-кўпу ҳам хўбдин-хўб.

Сочиқ бирла навоу сози онинг,
Хитойи жинс пойандози онинг.

Ададсиз меваи ишратфизойи,
Ниҳоятсиз яна хони хитойи.

Кетур, соқий, шароби чини ойин
Ки, жоним қасди этмиш бир бути Чин.

Чу қилди Чин шаҳи май базмиға азм.
Ясоли биз доғи май азмиға базм.

XVII

*Баҳор насими нафас била лола ўтин ёрутуб, гунча пардасин очқонда,
балки лолау гул яфроғларин чаман гулрухлари бошиға сочқонда хоқон
Фарҳод била гулнорий қаср майли қилиб, гулгун май ўти била базм
равшан этиб, чаман раёҳиндин холи бўлуб, аишжор хизрваш яфроғлар
била сипеҳри ахзардин намуна бўлғонда райҳоний қасрда тараб баргин
тузотиб, роҳи райҳоний ичиб; дарахт яшил кисватин заъфароний
хуллаларга бадал қилғонда заъфароний қасрда олтун соғарға асфар
май тўкуб; дай тожири боғ либосин кофуркирдор қилиб, балки тоғу
сахроға кофурбор бўлғонда қасри кофурий аро биллургун қадаҳ ичра
кофуриймизож май нўш этиб, ҳар ҳадиқада уч ой нишот қилиб,
бир йилни бу навъ тараб била ўтқариб хоқон Фарҳоднинг мизожига
илож қила олмағони.*

Ҳамал таҳвили эткач меҳри гулчеҳр,
Очар юз гул замона кўргач ул меҳр.

Қилур машшотай сунъ ошкоро,
Аруси даҳрнинг ҳусниға оро.

Қилур тун бирла зулфу кун била энг,
Этар лекин бўйи бирла сочин тенг'.

Рутубат еткуруб ҳар сори ёғин,
Тар айлаб қатрадин гуллар димоғин.

Булут айлаб рутубат ул сифат фош
Ки, наргис уркудар солиб қуйи бош.

Кўруб наргисда мундоқ турфа уйқу,
Қизортур ғунчани ҳар лаҳза кулгу.

Тилар чун ғунча шаккарханда қилмоқ,
Топар ул кулгудин гул-гул очилмоқ.

Булутким ғунча узра жола отиб,
Ҳамоно кулгусидин бағри қотиб.

Муниким ғунча тинмас кулгусидин,
Муҳаққақ билма наргис уйқусидин.

Очар наргис музаъфар тоси чандон,
Бўлур ул заъфарондин ғунча хандон.

Агар худ нўш қилмас ғунча они,
Недин бас комин айлар заъфарони?

Ҳамоноким эмастур заъфарон ул
Ким, айлар хурда оғзида ниҳон ул,

Чун айлар хурда йиғмоғлиққа оҳанг,
Тутар бу хурдадин даҳр они дилтанг.

Ҳамоно хурда тўкмакка нигундур,
Белида йўқса онинг не тутундур?

Чекар боғ ичра булбул онча афғон
Ки, афғони қилур гул бағрини қон.

Ва ё гул кўргузур бир пайкар ондин,
Қизил ҳар барги бир ўтлуқ пар ондин.

Чу булбулдин бўлур пайкоргузин гул,
Бу маъни бирла дерлар оташин гул.

Қачон ел қилса ҳар баргини пора,
Учар ҳар сори ул ўтдин шарора.

Бўлур гулшан ҳарими сарбасар гул,
Латофат ичра бир гулшанча ҳар гул.

Насими субҳ ўлур боғ ичра гулбор,
Бўлур боғ оташин гул бирла гулнор?

Бу ўт ёнида булбул маскан айлар,
Қанот урмоқ елидин равшан айлар.

Қилур гулбун чу гул очмоқни оҳанг,
Бўлур гулшан юзи гул бирла гулранг.

Бу фасл ичраки олам бўлди гулгун,
Шафақгун аксидин миръоти гардун.

Хувайдо қилди ҳар гул бир шамойил,
Шаҳ ўлди қасри гулгун сори мойил.

Тузолди онча асбоби танаъум
Ки, гулшан бўлди онинг остида гум.

Тўшаб қаср ичра юз дебои гулранг,
Қўюлди тахти гардун сори оҳанг.

Шаҳ ўлтурди, ёнида шоҳзода,
Қилиб оразларин гулранг бода.

Қўюб тахт оллида курсии гулфом,
Бўлуб устида Мулқороға ором.

Туруб базм ичра юз гулчеҳраи Чин,
Бориға ҳулла гулрангу гулогин.

Майи гулгун тутуб гулчеҳра соқи,
Ичар эл қўймайин бир қатра боқи.

Муғанний нағма тортиб бетааммул,
Бияйних ўйлаким, гул фасли булбул.

Гул айлаб барг, ҳар бир сарви навхез,
Қилиб ҳар рахнадин қаср ичра гулрез.

Ботиб базм аҳли гул баргида то фарқ,
Шафақ баҳрида меҳр ўлган киби гарқ,

Чекиб гулранг май шаҳзода Фарҳод,
Гули рухсоридин хоқон бўлуб шод.

Юзига боқибу бориб ўзидин,
Оқиб хушвақтлиғ ашки кўзидин.

Қилиб ҳар лаҳза муфрит меҳр зоҳир.
Сочиб бошиға гаҳ гул, гаҳ жавоҳир.

Йўқ улким, базм эли шайдоси онинг
Хитоу Чинда вовайлоси онинг.

Бу янглиғ то нужуми чархпаймой,
Ҳисоби фасл ила ўткарди уч ой.

Алар гулноргун қаср ичра гулпош,
Кўтармай лаългун майдин даме бош.

Итикрак эсди чун гулшан шамоли,
Чаманни борча гулдин қилди холи.

Яшунди барги гул яфроғ ичинда,
Ниҳон ўлди шажар яфроғ ичинда.

Либос этти чаман мийно масаллик,
Не мийно, гулшани хазро масаллик.

Чаманлар ичра йўл-йўл сарви озод,
Дегилким солди туз-туз соя Фарҳод.

Дема сарву санубар, ҳар ниҳоли
Бўлур сарву санубардин мисоли.

Бериб яфроғ нишон тўти паридин,
Шажар товуси жаннат пайкаридин³.

Анга доғи қовурсун обкашдин,
Мунга ҳам тож шохи хизрвашдин.

Шажар гар бўлмаса товус боғи,
Недин товусдек бўлди аёғи?

Магар онглаб ўзига уйқу чоғин.
Пари ичра ўгурлаб бир аёғин.

Қилиб норанж олтундин аён ганж,
Либос айлаб ўзига барги норанж⁴.

Уётдин ишқпечон барги печон,
Чиқиб ҳар шох уза юз ишқпечон.

Яшил сафҳа чаманнинг марғзори,
Кумуш жадвалдек онинг жўйбори.

Самар сувлар бўлуб ойинаоҳанг,
Ўланг айлаб аён ул кўзгуда занг.

Йўқ, ул сув боғнинг рухсори онгла,
Анга сабза хати зангори онгла.

Бу фасл ичраки зеби олам ўлди,
Бори офоқ сабзу хуррам ўлди.

Қилиб ул гулшани мийно сори азм,
Тузуб ул сабзаи раъно уза базм.

Фалакваш қасри ахзар ичра майнўш
Ки, айлаб чархи ахзарни фаромўш.

Қилиб Фарҳоду хоқон ҳулла чини,
Бўлуб Чин тахтининг маснаднишини.

Яшил тўн ичра ҳар ён сиймбарлар,
Яшил барг ичра андоқким шажарлар.

Қизил роҳу яшил чини пиёла,
Нечукким сабза саҳни ичра лола.

Майи гулранг чини соғар ичра,
Шафақ андоқки чархи ахзар ичра.

Аёқчилик этиб ҳар сори ойин,
Ачиғ май тутқали бир сабзи ширин.

Бўлуб май ширасидин оташангез,
Бериб ул ўтқа таскин курси кашнез.

Таом ичра такаллуфларға дастур,
Ҳам андоқким, бурунроқ бўлди мазкур.

Бўлуб ҳам қасри мийно ичра уч ой,
Нишоту айш бирла бодапаймой.

Чу қилди қаҳрабогун меҳри гардун,
Йиғочлар барги рангин қаҳрабогун.

Етишти қаҳрабогун қаср чоғи.
Очилди қаҳрабогун қаср боғи.

Шажар яфроғи бўлди қаҳрабодек,
Демаким қаҳрабо, меҳри самодек.

Бу навъ ўт сори бўлғоч ел гузори,
Сочиб ҳар сори гулрезин чинори.

Чинореским ичига ўт тутошиб,
Ул ўтнинг шуъласи баргидин ошиб.

Сабо қилғоч сув ичра зарфишонлиғ,
Сунинг тиғини айлаб зарнишонлиғ⁵.

Учуб барг ўтидин ҳар ён шарора,
Нечукким зарварақдин пора-пора.

Сариғ яфроғ узаким ўлтуруб зоғ,
Бўлуб андоғки сориғ лолада доғ.

Терак сорғортибон юз зорлардек.
Сариғ оғриқ била беморлардек.

Чаманнинг ҳар йиғочи бир сариғ қуш,
Бўлуб бори тулак айёмиға тўш.

Ҳаво қилмоққа яфроғдин очиб пар,
Чу елдин силкиниб, ҳар ён сочиб пар.

Қилиб ҳар тун насими субҳгоҳи,
Шажар баргин нечукким субҳ коҳи.

Анингдекким чекиб ошиқ совуғ оҳ,
Қилур коҳи юзин ул оҳи жонкоҳ.

Куюн яфроғни айландурса ҳар ён,
Бўлур мажнуни саргардону урён.

Қилиб зарҳал хазон наққоши тартиб,
Қилурға боғ авроқини тазҳиб⁶.

Бу шуғли ичра айлаб саҳв таркин,
Зар андар зар қилиб барг узра баргин.

Қуёшдек тоб уруб қасри музаҳҳаб,
Хазоний барглар гирдида кавкаб.

Ажаб фасле жаҳонға кўргузуб юз
Ки, бир кун жилва айлар меҳру юлдуз.

Мунунгдек фаслда шаҳзодау шоҳ.
Бу назҳатгаҳни қилдилар тарабгоҳ.

Қилиб кисват ҳарири заъфарони,
Ики гардун қуёш ичра ниҳони.

Музаҳҳаб ширада олтун суроҳи,
Бўлуб олтун суйи лавн ичра роҳи.

Уй олтун, фарши олтун, томи олтун,
Май олтун, зарфи олтун, жоми олтун.

Хулал қаср ичра ҳар ён зеби зарҳал.
Кавокибдек гуҳар бирла мукаллал.

Кўрунуб кўзга ойдиндек намуди,
Қуёш зарриштасидин тору пуди.

Муғаннийлар чекиб дилкаш наволар,
Солиб заркор тоқ ичра садолар.

Фавоких базм аро лимуву норанж,
Биҳи кўргач они кўрмай яна ранж.

Тараб кўпрак бўлуб дастурдин ҳам,
Дема дастурким, мақдурдин ҳам.

Уч ой бу қаср аро ҳам туздилар жайш,
Суруду бода бирла қилдилар айш.

Совурди чун шажар баргини сарсар.
Сунинг симобини дай қилди мрамор¹.

Ҳаво доғи булутдин кийди синжоб,
Булут доғи ҳавоға сочти симоб.

Дай устоди нечукким заргари Чин,
Зилол атфоли лавҳин қилди сиймин.

Булутдинким томиб ҳар қатраи сув,
Бурудатдин ёғиб оламға инжу.

Ариғким обгирин ҳанжар айлаб,
Совуқ оғзи луобин ханжар айлаб.

Фалак тундин кўмур айлаб саранжом,
Шафақдин солибон ўт анда ҳар шом.

Ул ўтни тонг ели бирла дам айлаб,
Иситмоғлиқ учун қаддин ҳам айлаб.

Қамар сарчашмаси ҳар тун тўнгуб муз,
Муз ўлғон қатралар гирдида юлдуз.

Муз айлаб ер юзин ойнаойин,
Фалат қилдим, дегил ойнаи Чин.

Совуғ ўт табъидин элиб ҳарорат,
Шарар ўртарга кўргузмай шарорат*.

Қизиқ кул тоби йўқ ончаки синжоб,
Йўқ олтойича ёнғон шуълаға тоб.

Қизил ахгар ақиқи ноб янглиғ,
Бурудатдин гули сероб янглиғ.

Қизил ўт совуғ андоқким қизил гул,
Анинг дуди бўлуб гул узра сунбул.

Ёғиб андоқ бурудат замҳарири
Ки, тахта тош боғлаб сув ҳарири.

Кафин оғзи била муфлис дам айлаб,
Ики тиз кўкси ичра маҳкам айлаб.

Қўлин қўлтуғлар ичра муътакиф ҳам,
Қулоғлардин ўтуб ики катиф ҳам.

Мизожин топмайин хуршед маҳрур,
Сочиб оламға нур ўрниға кофур.

Жаҳон ҳам қор ила кофур монанд,
Ҳаво ҳам муз била булурпайванд.

Совуғнинг бўйла кофуру булури,
Оқортиб борча оламини зарурий.

Агарчи ҳуллаларнинг ранги кофур,
Ва лекин осу қоқум бирла маҳрур.

Яна базм ўлди анжумдек муҳайё,
Бўлуб жамъият андоқким Сурайё.

Тутуб ҳар сори бир Чин нозанини,
Туман минг ноз ила бир зарфи чини.

Гар оти чинийи фағфури онинг,
Вале ранги келиб кофури онинг.

Деганча балки юз онча такаллуф,
Такаллуф бобида қолмай таассуф.

Нишоту айш ўлуб шарҳ айлагонча,
Қаю шарҳ айлагончаким, юз онча.

Бу янглиғ ҳам ўтуб ишратда уч ой,
Бўлуб ул тўрт ерда мажлисорой.

Буларға боис улким шоҳзода,
Бу янглиғ айш бирла ичса бода.

Нишотин ҳар замон май тоза қилғай,
Тараб ҳар лаҳза беандоза қилғай.

Вале ул бермай ўз тавриға тайғир.
Нечук тайғир топқай нақши тақдир?

Ҳамул пурдарду сўзга оҳи онинг,
Анодин нолаи жонкоҳи онинг⁹.

Биравким зор йиғлаб-йиғлаб ул зор,
Топиб кўнгли эл озоридин озор.

Чиқориб сўзлиғ сўз бошидин дуд,
Совуғ оҳ айлаб оҳин оташолуд.

Бўлуб эл андуҳидин кўнгли ғамнок,
Ёқо чокин кўруб, кўксин қилиб чок.

Бировким ишқдин қилса ривоят,
Сўруб ҳар дам мукаррар ул ҳикоят.

Тафаҳхус айлаб андин кўп нишони,
Нишонин кўнглида асраб ниҳони.

Висол ичра замирин шод топиб,
Аламдин хотирин озод топиб.

Етишгач ҳажр шарҳи зор йиғлаб,
Ики кўз айлабон хунбор йиғлаб.

Чу хоқон ўз ишин наззора қилди,
Ғалат топти, нечаким чора қилди.

Енгиб ул ҳол аро ҳайронлиғ они,
Қилиб саргашта саргардонлиғ они.

Қадаҳсиз, соқие, ҳайронмен асру,
Эвур соғарки саргардонмен асру.

Кўнгулга ишқ ўти солғоч шарора,
Анга йўқ май суйидин ўзга чора.

XVIII

*Хоқоннинг хонлиғ тожсин ўз гавҳари била аржуманди сармоя қилурнинг
можароси ва жаҳонбонлиқ тахтин ўз нақди била баландпоя этарнинг
муддаоси ва ўз қаригонидин боши оқорғон саргузаштин демоқ ва кўзи
адам уйқусига майл қилғон афсонасин айтмоқ ва Фарҳоднинг тож
сясидин бошин қочуруб, тахт поясидин аёғин яшурмоқ ва бошин
хоқон тахти аёғига қўюб узр айтмоғи ва узри боштин-аёқ
хоқон кўнглига ёқиб ўз сўзидин қайтқони.*

Бу кишвар узра урғон кўси шоҳи,
Бу ойин бирла тузди сўз сипоҳи'

Ки, хоқон ҳар нечаким чора қилди,
Қазо ичра ўзин бечора билди.

Кўруб Фарҳод тоғи авжини тунд,
Қилиб ул тоғ ройи тигини кунд.

Ўзин солмай яна бир фикр этиб соз,
Бу янглиғ бўлди ишга чорапардоз

Ки, чун қилмиш куҳулатдин тажовуз,
Кибар меҳробига қўймиш ёши юз.

Яна Фарҳод бўлмиш навжавон ҳам,
Хирадманду рашиду паҳлавон ҳам.

Йўқ улким Чинда хоқонлиққа лойиқ,
Бори оламда султонлиққа лойиқ.

Неким шахлиғ аро шойист бўлғай,
Ким ул шахларга дарбойист бўлғай,

Яратмиш Ҳақ анинг зотида борин,
Аён қилмай керакмас иш ғуборин.

Эрур бори ҳунар ичра камоли,
Тамоми айблардин зоти холи.

Йиғию нолау афғондин ўзга
Ки, йўқтур ҳеч айби ондин ўзга.

Бировким топса шаҳлиғдин раёсат,
Тузук бўлмас иши қилмай сиёсат.

Чу кўнгли бор анинг риққатга мойил,
Эрур андин ташаддуд нақши зойил.

Керакмас эрди табъи мунча софи
Ки, бўлғай салтанатга ул мунофи.

Бировким олам ичра шоҳ келмиш,
Улус бошига зиллуллоҳ келмиш.

Керакким шахсдин не топса поя,
Ҳамул ҳолатни зоҳир қилса соя.

Томуғ, учмоғ яратмиш Ҳаййи Жаббор,
Агар Ваҳҳоб эрур, Қаҳҳор ҳам бор.

Ангаким бердилар миръоти шоҳи,
Эрур ул мазҳари зоти Илоҳи.

Анинг зотиға бўлғонлар мазохир,
Керак бўлмоқ сифоти бирла зоҳир.

Сифотидин бири ҳар кимда камдур,
Мунофи шаҳлиғ асбобиға ҳамдур.

Чу бор ул мазҳари сирри жамоли,
Жалолият ўтидин зоти холи.

Қаю душманки, қасди жони қилғай,
Тиларким, жон анинг қурбони қилғай.

Ҳаводис шастидин гар келса юз ўқ,
Раво кўргай ўзига, ўзгага йўқ.

Бу иш дарвешликда хуш сифатдур,
Вале шоҳлиғда нохуш хосиятдур.

Шаҳ ар тиғи сиёсат қилмаса тез,
Чекилғай халқ аро юз тиғи хунрез.

Қароқчи қони ўлса рахтида доғ,
Бу гул тожирға айлар тоғни боғ.

Агар золимға йўқтур шоҳдин бок,
Эрур ул хушдиду, мазлум — ғамнок.

Ятим этса ичиб кўй ичра бедод,
Бу ғамдин тифли мактаб бўлмас озод.

Буларни ул демак бўлмаски билмас,
Билур, лекин нечукким билди қилмас.

Манга бу қисса бас мушкил тушубтур,
Ким ул мазлум кўчакдил тушубтур.

Нетайким зўридиндур пил ожиз
Ки, синдурмас сингак нишини ҳаргиз.

Не осиг шердин кўп зўр панжа,
Аёғида чу бўлмас мўр ранжа.

Не суд, ар илм аро фарди замондур,
Чу жаҳл аҳлиға биймидин амондур.

Эмастур анда бу худройлиғдин,
Эрур оламға бепарвойлиғдин.

Неча бу ишта бўлдум фикратандиш,
Даво йўқ эрди, қолмиш эмди бир иш.

Анга тутсам мусаллам салтанатни,
Зарурат тарк қилғай бу сифатни.

Қачон иш тушса ўз бошига бешак,
Ўзига тутқусидур борча эмгак.

Чу қилди олам аҳлига таахҳуд,
Ёмон элга бўлур вожиб ташаддуд.

Сиёсатни биров чун қилди бунёд,
Бўлур тадриж бирла таъи муътод.

Бу ишнинг лаззатин чун топти коми,
Бўлур ҳар лаҳза кўпрак эҳтимоми.

Бу раъйи бирла хоқон хушдил ўлди
Ки, яъни борча коми ҳосил ўлди.

Топилди ишга чун бу навъ тақриб,
Равон шоҳона жашне қилди тартиб.

Тилаб аркони давлатнинг тамомин,
Қилиб ҳозир эшикнинг хосу омин.

Бериб шаҳзодага ёнида манзил,
Сўз оғоз этти осон, лек мушқил

Ки, чун Ҳақ айлабон зоҳир ҳидоят,
Манга қилди жаҳонбонлиғ иноят.

Хитоу Чинга берди комронлиғ,
Қаён азм айласам кишварситонлиғ.

Тажаммул ҳадди имкондин фузунроқ,
Неким қилсам гумон ондин фузунроқ.

Не комеким тахайюл ичра сиғмай,
Не айшеким тааққул они йиғмай.

Бориға қилди кўнглумни баруманд,
Каромат қилди борин ғайри фарзанд.

Буким мулкумга йўқ эрди валиаҳд,
Оғу таъми берур эрди есам шаҳд.

Бу ғамдин муттасил пажмурда эрдим,
Ҳаётим боғидин озурда эрдим.

Чу йиғлаб ерга кўр қўйдум юзумни,
Ёрутти Ҳақ сенинг бирла кўзумни.

Биҳамдиллаҳ, неким қилдим таманно,
Борин иқболдин топтим муҳайё.

Бу кун юз шукрим, қилди Ўғоним,
Сени минг ончаким бўлғай гумоним.

Чу Ҳақ зотингни кони маъни этмиш,
Халойиқ васфидин мустағни этмиш.

Не иштин бўлса шаҳлиғ эътибори,
Букун мавжуд эрур зотингда бори.

Фалак пили саҳардин чекса хартум,
Қошингда пашша хартумича маълум.

Улумунг баҳридин олсоқ ҳисоби,
Аторуд шаклидур андин ҳубоби.

Замиринг васфи мустаҳсан эмастур,
Қуёш равшан демак аҳсан эмастур.

Сени доно демак ёҳуд хирадманд,
Демакдурким ачиғ майдур, чучук — қанд.

Букун андинки, бор Ҳақнинг қазоси,
Куҳулат бирла шайхухат ароси.

Ёшим эллик баводисин тай этмиш,
Не эллик, олтмиш ҳаддиға етмиш.

Ишимга дам-бадам қилсам тааққул,
Эрур ҳолимға кун-кундин таназзул.

Қарилиқ айбини ёшурса бўлмас,
Борур чоғ бўлди, боқиб турса бўлмас.

Ҳавас бўлса қариға навжавонлик
Хижолат зоҳир айлар саргаронлик.

Табиат септи чун мушк узра кофур,
Яна кофур мушк ўлмоқ не мақдур?!

Сақол оқи ўлумга пешравдур,
Тириклик сабзаси узра қиравдур.

Ани узмак йигит бўлмоқ ғамида,
Сақол юлмоқ дурур ўз мотамида.

Ики-учни юлуб юз айлаган реш,
Топар беш-олти кундин сўнг ўн-ўн беш.

Бировким ранг этарга қилса оҳанг,
Бўлур чун неча кун ўтти неча ранг.

Кўруб ул рангрезлик ишларини,
Тароғ кулмакка очиб тишларини.

Тароғ гар кулса онча саъб эмас ҳол,
Бало ул лаҳзадурким кулса атфол.

Ғаразким макру ҳийлат бирла қори,
Ёна олмас йигитлик кўйи сори.

Йигитлик айши бисёр ўлди бисёр,
Қарилик ранжи душвор ўлди душвор.

Мангаким бўйла душвор иш тушубтур,
Ишим душворлиққа ёвушубтур.

Агарчи умриндур шиква чоғи,
Қаю шиква, қилурмен шукр доғи

Ки, Ҳақким андин ўлди ҳар ҳидоят,
Манга қилди ҳидоят бениҳоят.

Йигитлиқ ондаким арзони этти,
Хитоу Чин элининг хони этти.

Қарилик кунига солғоч хиромим,
Сени қилмиш менинг қойим мақомим.

Жаҳон шомида гар бир ой камдур,
Қуёш чунким тулуъ айлар не ғамдур.

Чинор ар боғдин кам қилса соя,
Не ғам чун чиқти сарви сидрапоя.

Не бок ар бешадин чиққай ҳизабре,
Чу бўлғай ўрнида ғурранда бабре.

Атоким сен киби фарзанди бўлғай,
Ҳаёти нахлининг пайванди бўлғай.

Ўлум вақти етишгач ғам егайму,
Агарчи ўлса ҳам ўлдум дегайму?

Чу йўқтур эътимоди умр ишига,
Қачон ўлмоқ яқин эрмас кишига?

Йигит истар қариликнинг навиди,
Қариға йўқ йигит бўлмоқ умиди.

Қарилик дарди бедармондур охир,
Бир иш кўнглумда кўп армондур охир

Ки, ўлмасдин бурун очиб кўзумни,
Сарир узра йигит кўрсам ўзумни

Ки, яъни тожу тахту салтанат ҳам,
Сипоҳу мулку молу мамлакат ҳам.

Бори бўлса сенинг бирла музайян,
Сени ўз ўрнума қилсам муайян.

Санга тутсам мусаллам подшолиқ,
Халойиқ устида кишвархудолиқ.

Манга шаҳлиқда қуллуқ ҳам қил эмди,
Атолиқ ҳам, ўғуллуқ ҳам қил эмди.

Неким элнинг салоҳидур, они қил,
Менинг будур салоҳим, эмди сен бил.

Бу базм ичра чу кўрди шоҳзода
Ки, аччиғ тутти беҳад шоҳ бода.

Онингдек чекти оҳи оташолуд
Ки, етти оҳидин кўк сақфиға дуд.

Топиб ул нуктадин озор йиғлаб,
Ўзин туфроққа солди зор йиғлаб.

Деди гардунға тортиб оҳи жонкоҳ
Ки: «Кўп йиллар тирик бўлсун шаҳаншоҳ.

Сарири чарх бўлсун тахти жоҳи,
Фузун анжум сипоҳидин сипоҳи.

Нишоти боғи ҳар кун тоза бўлсун,
Гули айш онда беандоза бўлсун.

Қўлидин тушмасун жоми Каёний,
Ичинда май зилоли зиндагоний.

Бу сўзларники шаҳ қилди хитобим.
Не дермен менки, не бўлғай жавобим.

Туруб маъразда сўз ҳаддимни билмон,
Жавоб айтурға ўз ҳаддимни билмон.

Неча туфроғ эса жисми ҳақирим,
Вале бир-икки сўздин йўқ гузирим.

Бири улким, чу йўқ умр эътимоди,
Йигит-қариға тенгдур зулму доди.

Вале оламда ҳарне бўлса мавжуд,
Бақосиға эрур бир навъи маъхуд.

Қаю машғалки базм айлар музайян,
Учар юз минг шарар, ул шуъла равшан.

Гиях юз минг бўлур бўстонда барбод,
Вале юз йил турар бир сарви озод.

Бўлур юз пушта ҳомун сел чоғи,
Турар ўз ўрнида Албурз тоғи.

Кичикларга кичикдур умр асоси,
Улуғларга улуғроқдур қиёси.

Яна бир буки, умр ар топса юз йил,
Чекарму пашша, ҳар неким чекар пил.

Уқобу Куйканакни қилсалар қайд²,
Қачон қилғай анинг сайдини бу сайд.

Агарчи арса холи қолса мутлақ,
Тутарму анда шоҳ ўрнини байдақ.

Қуёш мағриб сори ёшурса дийдор,
Туман минг заррадин бир йўқ падидор».

Суруб бу нукталарни шоҳзода,
Атонинг шавқини қилди зиёда.

Деди Хоқонки: «Эй шамъи фароғим,
Фароғу шамъ йўқ, равшан қароғим.

Ҳадисинг лутфи юз минг жондин ортуқ,
Не жонким, чашмаи ҳайвондин ортуқ.

Бу сўзлар гавҳари дуржинки очтинг,
Гуҳар ул дурждин оламга сочтинг.

Кулоқ топти дури шаҳвор сендин
Ва лекин мен заифи зор сендин.

Тамаъ бу ранглиғ сўз тутмас эрдим,
Жавобим бу сифат кўз тутмас эрдим.

Ўзунгдин гар мени хушдил тиларсен,
Муродим умрдин ҳосил тиларсен,

Аён қилмоқ керак бу сўзда посим,
Қабул этмак керак бу илтимосим».

Бу янглиғ кўрди чун шаҳзода сурат,
Қабул этмаклиги эрди зарурат.

Яна туфроғ ўпуб бунёд қилди,
Ҳазин кўнглин атонинг шод қилди.

Ки: «Чун шаҳ узр манъин қилди билкул,
Манга не ҳадки қилғоймен тааммул.

Вале чун мен ҳақиру, иш улуғдур,¹
Бу сўз арзин зарурат қилғулуғдур.

Чу мен бу чоққа тегру ғофил эрдим,
Бу иш таклифидин фориғдил эрдим.

Ишим ишратқа базморолиқ эрди,
Фароғат бирла бепарволиқ эрди.

Бир-икки йил иноят айласа шоҳ
Ки, хизматдин ўзумни қилсам огоҳ.

Шаҳ оллинда ҳамиша ҳозир ўлсам,
Бу иш кайфиятига нозир ўлсам.

Яқин билсам ривожин ҳам касодин,
Танисам ҳам салоҳин, ҳам фасодин.

Кичикрак иш бурунроқ бўлса таъйин,
Қилилса ҳар не саҳв ўлғонға талқин.

Не ишким яхшироқ қилсам шуруи,
Бўлулса яхшироқ ишнинг ружуи.

Жаҳонда ҳар кишиким бир иши бор,
Ишида ул кишининг варзиши бор.

Чу варзиш бўлмаса мушкил дурур иш,
Бўлур осон қачонким етти варзиш.

Манга ҳам варзиш ўлса ошкоро,
Қилай не ҳукм бўлса бемадоро».

Чу сурди нуктани бу навъ дилкаш,
Баёнидин атоси бўлди дилхуш.

Кетур соқий, манга бир жоми шоҳи
Ки, бўлғай ғам сипоҳининг паноҳи.

Қадаҳ шаҳлиғдин ортуқдур кўзумга,
Қилай зулм, элга қилгунча ўзумга.

XIX

*Хоқоннинг ўз гавҳарин хазойин ғаройиби, балки ғаройиб хазойиниға
киюрмоғи ва анинг кўзига сангпора ушоқ тошча ва қизил олтун қаро
туфроғча кўрунмай, кўзи жазъи биллурий дуржға тушуб, сувда меҳри
ховарийдек биллурда ойинаи Искандарийға' тушғони ва ул кўзгу
тилисмидин ғариб суратлар анга юз кўргузуб, кўнгли кўзгу аксидек
изтиробға тушгани.*

Бу сўзни нуктагўйи номаоро
Бу янглиғ айлади ҳангомаоро

Ки, чун хоқон бу сўз эъломи бирла,
Жавобин топти андоқ коми бирла.

Нишоту айш асбобини йиғмай,
Тарабдин балки Чин мулкига сиғмай.

Қилиб шаҳзодаға онча риоят
Ки, топмай ақл анга ҳадду ниҳоят.

Тилаб қилмоқ жаҳон онинг фидоси,
Жаҳонни қўйки, жон онинг фидоси.

Анга мундоқки айшу завқ етти,
Эваз ўтрусида юз фикрат этти

Ки, не сочғай бошиға баҳру кондин
Ки, бўлғай мунбасит шаҳзода ондин.

Чу бас олий эди меҳмон жаноби,
Бўлуб гавҳар қошида тош ҳисоби.

Бу ишдин мизбонга ажз ғолиб,
Анинг кўнгли тилар ашёга толиб.

Ғаробат махзан ичра чун кўп эрди,
Тутуб илгин хазойин ичра кирди.

Хазойин демаким, юз баҳр ила кон,
Тошиб нақдина анда улча имкон.

Ададсиз уй бори ганж устида ганж,
Хирад ганжури арзидин аламсанж.

Бурун қирқ уй бўлуб олтун макони,
Ҳар эвда қирқ хуми хусравони.

Бу махзанда ғаробатдин бу маълум
Ки, бир хум олтун эрди ўйлаким мум.

Ани ким, мум деб илгига олиб,
Неким андин ясай дегаҳ, ясолиб.

Яна қирқ уй аро ажноси зебо,
Бир уйда қирқ тунг иксуну дебо.

Ғаробат мунда беҳадду ниҳоят,
Топилмай булажаб санъатқа ғоят.

Туман минг жинси чинию хитойи,
Басар торининг ўлмай раҳнамойи.

Бўлуб юз ранг ипак бирла мусаввар,
Биридек кўрмайин чархи мудаввар.

Бўлуб тасвирида юз чехра пайдо
Ки, Ақли Кулл бўлуб ҳусниға шайдо.

Тикилган тўн ҳисобин кимса билмай,
Бириси ҳам кесилмай, ҳам тикилмай.

Ҳунарвардин бари омода бўлгон,
Мукаммал коргоҳ ичра тўқулгон.

Ҳарир ончаки йўқ поёни онинг,
Юз онча ҳуллаким, йўқ сони онинг.

Анингдек ҳуллалар келтурди ганжур
Ки, андин кийса гар ўн ҳулла бир ҳур.

Ҳануз ўлғой тану андоми маълум,
Танининг ранги насринфоми маълум.

Ўкулган нофадин харвор-харвор,
Тўкулган мушк худ анбор-анбор.

Жавоҳир ончаким фикрат дабири,
Ҳисоб айлаб топилмай мингда бири.

Оқизиб кўз суйин ҳар лаъли сероб,
Олиб жон нақдини ҳар бир дури ноб.

Булуру яшм юз минг булажаб зарф
Ки, ҳар бирга хирожи мулк ўлуб сарф.

Қилиб ганжур юз мундоқни ҳозир,
Бўлуб ҳам шоҳ, ҳам шаҳзода нозир.

Неча боққон сойи ҳайрат бўлуб фош,
Кулумсуб гоҳу, гоҳи ирготиб бош.

Тамошодин тўяр чоғ чун ёвушти,
Кўзи бир булажаб пайкарға тушти.

Булури нобдин бир турфа сандуқ,
Ясомайдур дегайсен они махлуқ.

Сафолиқ хулқи кўнглидин намудор,
Ичинда бир ажаб ҳайъат падидор.

Вале ул турфа ҳайъат сирри мубҳам,
Мурассаъ қуфл ила сандуқ маҳкам.

Дема сандуқ, юз офат ҳисори,
Эшигин руст боғлаб қалъадори

Ки, офат қалъаси маҳкамроқ авло,
Анинг асрори ҳам мубҳамроқ авло.

Чу анда булажаб кўрди шамойил,
Бўлуб шаҳзода билмакликка мойил.

Деди: «Бас турфадур бу санъату соз,
Денгизким, не дурур бу пардада роз?

Калиди қайда бўлса, ҳозир айланг,
Очиб қуфлини, сиррин зоҳир айланг!»

Қилиб хоқон бу маънида мадоро,
Равони айлади узр ошкоро.

Ки, бу сандуқ сиррин кимса билмас,
Калиди йўқтурур, қуфли очилмас.

Ани кўрдунг, билурнинг фикридин кеч
Ки, биз ҳам кўрдук, аммо билмадук ҳеч.

Эшитгач шоҳ узрин шоҳзода,
Ҳавас савдосини қилди зиёда.

Деди: «Ҳар ишки қилмиш одамизод,
Тафаккур бирла билмиш одамизод».

Улум ичра манга то бўлди мадҳал,
Топилмас мушките мен қилмағон ҳал.

Мунинг ҳам билмагунча аслу будин,
Муайян қилмагунча тору пудин

Не имконким қарор ўлғай кўнгулга,
Тасалли ошкор ўлғай кўнгулга».

Нечаким шоҳ узрангез бўлди.
Анинг савдоси кўпроқ тез бўлди.

Нечаким шоҳ этиб кўпрак тааммул,
Бўлуб шаҳзода кўпрак бетаҳаммул.

Шаҳ айлаб неча ул ишга назора,
Топилмай ростлиғдин ўзга чора.

Дедиким, қуфлин онинг очтилар бот,
Ичидин чиқти бир раҳшанда миръот.

Сафо бобида меҳри ховарий ул,
Не меҳр, оинаи Искандарий ул.

Садафда дурри байзочеҳр янглиғ,
Фалак сандуқи ичра меҳр янглиғ.

Ҳакимиким нигор айлаб тирозин,
Ёзиб кейнида махфий борча розин

Ки: «Бу миръотким, гетинамодур,
Анга хуршедча нуру сафодур.

Эрур Искандари Румий нигори,
Жаҳон аҳлиға онинг ёдгори

Ки, айлаб тўрт юз доно билан жаҳд,
Алардин ҳар бир Афлотунға¹ ҳамаҳд.

Сипеҳр аҳволининг соҳибвуқуфи,
Жаҳоннинг корбанду файласуфи.

Таниб афлоку анжум толиин туз,
Бу кўзгу санъатида қўйдилар юз.

Неча йил ранж тортиб бемадоро,
Бу пайкар нақши бўлди ошкоро.

Бу кўзгуким эрур ҳикмат жаҳони,
Тилисмедур шигарф анда ниҳони⁴

Ки, ҳар ким очмоғиға саъй қилса,
Анинг саъйи била бу иш очилса.

Келиб кўзгуни ердин олса филҳол,
Сафолиғ чехриға кўз солса филҳол,

Неким умрида андин турфaroқ иш,
Эмас мумкин, агар худ нўшу гар ниш

Ки, Тенгри айламиш кўрмакни рўзи,
Қазо бошиға келтурмакни рўзи.

Бўлур бу кўзгу ичра жилваоро,
Қилурға ғайб сиррин ошкоро.

Вале очмоқлиғи мушкилдур асру,
Гудози жисму ранжи дилдур асру.

Ангаким тушса очмоқ изтироби,
Бу бўлди ул муаммонинг ҳисоби.

Ки, Юнон мулки ул фархунда кишвар
Ки, ҳикмат бирла торти зебу зевар.

Ҳакимиким топиб ашколи афлок,
Бу кишвар туфроғидин бир овуч хок.

Тоши ҳикмат элининг дурри тожи,
Гиёҳи борча иллатлар иложи.

Шимолий ҳаддида тоғе дурур тунд
Ки, тиғи кўк мисосидин эрур кунд.

Киши Юнон сори бормоқ керактур,
Инон ул тоққа бошқормоқ керактур.

Арода қолса уч манзил масофат,
Ул уч манзилда воқедур уч офат.

Бурунғи манзил ичра аждаҳое,
Яратқон Тенгри қаҳридин балое¹.

Икинчи манзил ичра Аҳраман бил,
Анга бедоду офат даъбу фан бил.

Учунчида тилисми булажаб соз,
Бу икидин доғи мушкилрак ул роз.

Бу уч манзилдин ўткорганга маҳмил.
Дейилгон тоғ эрур тўртинчи манзил.

Бу тоғ ичра киши қилса гузоре,
Кўрар ҳижрон тунидек тийра ғоре.

Эрур ғор ичра Суқроти ягона,
Дема Суқрот, Буқроти⁶ замона.

Тирик бор эрса донойи хирадманд,
Очар борғон киши ашколидин банд.

Вагар қайди ҳаёт ичра эмастур,
Кишига не ғаразким мултамасдур.

Таважжуҳ чун анинг руҳига қилғай,
Гириҳлик риштаи банди очилғай».

Ўқуғоч шоҳзода қиссани пок,
Бу мушкул ҳаллига бўлди ҳаваснок.

Онингдек ғолиб ўлди изтироби
Ки, бу фикр узра борди ҳўрду хоби.

Чу Хоқон фаҳм қилди муддаосин
Узотти манъи узра можаросин.

Нечаким шоҳ кўпрак тутти мавқуф,
Вале шаҳзода кўпрак бўлди машъуф.

Ўғулға гарчи мушкул ҳол тушти,
Атоға саъброқ аҳвол тушти.

Ўғулға юзланиб андоқ суубат,
Атоға андин ортуғроқ уқубат.

Кетур, соқий, шароби беҳудона
Ки, саъб иш солди оллимға замона.

Нечаким сазъ эрур гардун жафоси,
Эрур беҳудлуғ ул ишнинг давоси.

XX

*Фарҳодқа Юнон мулки азимати жазм бўлуб, ҳикмат била Мулқорони
чорлаб, сўз кумайтини Юнон водийсиға солиб, тилисм муддаосин,
балки муддао тилисмин анинг қошида очқони ва Мулқоро ани насиҳат
била мумтанеъ қила олмай муддаосин хоқонға арз қилиб, бу муҳлик
сўздин Хоқоннинг руҳи Фарҳоди бадан Чинидин адам Юнониға юзлангали
ёвушуб, Мулқоро била кўп машварат қилғондин сўнгра Фарҳод
била Юнон мулкига черик тортиб борурни муқаррар қилғони.*

Бу меҳнат шарҳин улким қилди таҳрир,
Бу янглиғ айлади афсона тақрир

Ки, чун шаҳзодаға жаври ҳаводис,
Мунунгдек мушкул амре қилди ҳодис.

Анингдек борди орому қарори
Ки, чиқти ўз қўлидин ихтиёри.

Бу эрди бимким девона бўлғай,
Хирад ойинидин бегона бўлғай.

Тута олмай чу ул савдони пинҳон,
Тилаб хилватда Мулқорони пинҳон.

Анга тақрир қилди можаросин,
Ҳавас кўнгли аро солғон балосин.

Дедиким: «Гар гадо, гар шоҳ бўлсун,
Агар ғофил, вагар огоҳ бўлсун,

Танаъум бирла меҳнат ҳўбу зишти,
Неким бўлмиш азалдин сарнавишти,

Ани то кўрмагай имкон эмастур,
Хирад оллинда бу пинҳон эмастур.

Агар шоҳ, ар гадодур одамизод,
Эмас бўйни қазо ҳукмидин озод.

Ёзилгон нуктани тағйир қилмоқ,
Эрур сув узра хат таҳрир қилмоқ.

Қазо килки не хатким қилди мастур,
Эмас ҳаргиз ани тағйири дастур.

Замоннинг бори ишда зуфунуни,
Эрур гардун фунунининг забуни.

Кишининг ер юзига ҳукми етсун,
Қазойи осмони етса, нетсун?

Халойиқ ажзидинким нуктаронмен,
Булардин мен доғи бир нотавонмен.

Неким оллимға ёзмиш килки тақдир,
Манга йўқтур ани кўрмакка тадбир.

Азалда бу эмиш Ҳақнинг қазоси,
Менинг оллимға бу иш ибтилоси.

Анингким кўнгли топмиш ақлдин нур.
Керак тутса мени бу ишда маъзур.

Букун оллимға тушмиш турфа ҳолат,
Агарчи элга бор андин малолат,

Менинг ҳеч анда йўқтур ихтиёрим
Ки, оллимға ёзибтур кирдигорим.

Билурмен мушкул ишдур асру, лекин
Қила олмон қазо ўтини сокин.

Керакким, айласанг Хоқонға тақрир,
Менинг оллимға келтурганни тақдир.

Атолиқ ҳаққи чун бордур арода,
Ижозат истарам бу можарода.

Дағи йўлумға ҳиммат зод қилсун,
Ва гаҳ-гоҳи дуода ёд қилсун.

Анинг ҳиммат била гар бўлса ёди,
Шак эрмас топмоғим бу иш кушоди.

Ижозат бермаса Тенгри тонукдур,
Ҳақ оллинда бу асрорим очукдур

Ки, бесомон бўлуб бечоралиқдин,
Гузирим йўқтурур оворалиқдин.

Олиб бошим, демай обод ила чўл,
Ҳамул мақсад сори тутқум дурур йўл.

Йўлумда девдур, гар аждаҳодур,
Тилисм ичра агар юз минг балодур,

Юмуб борча таҳошидин кўзумни,
Ул офатларга урғумдур ўзумни.

Ишим чун манъ кўйидин йироқдур,
Ижозат бўлса шаҳдин яхшироқдур».

Бу муҳлик руқъа чун ирод қилди,
Яна муҳлик қасам ҳам ёд қилди

Ки: «Йўл топмас бу мақсудимга тағйир,
Сен эмди саъй этарда қилма тақсир».

Чу Мулкоро эшитти бу фасона,
Чекиб кўнглидин оҳи бехудона.

Маломат айлабон айтай деса панд,
Кўрубким, панд эшигин айламиш банд.

Не сўздин истаса тутмоқ қўлини,
Кўрубким боғламишдур сўз йўлини.

Ажаб навъ онглабон ул сурати ҳол,
Қолиб ожиз дам урмоқдин, бўлуб лол.

Вужудин айлабон бу шуъла нобуд,
Етиб кўк гунбазига оҳидин дуд.

Кузи бу дуд ранжидин ёшориб,
Купуб йиғлаю шоҳ оллиға бориб.

Тилаб хилват, кириб хоқон қошиға,
Мудово айлай олмай кўз ёшиға.

Кўруб айтурда ранжи бениҳоят,
Қилиб ҳар не эшитканни ҳикоят.

Чу онглаб шоҳ анинг бу можаросин,
Уруб кўксига, чок айлаб яқосин.

Икав ул меҳнати анбух бирла,
Басе йиғлаштилар андух бирла,

Чу кўп қилди жазаъ шоҳи замона,
Ўпуб туфроғни дастури ягона.

Бўлуб дардиға бир-бир чорапардоз,
Насиҳат қилди сокин-сокин оғоз

Ки: «Шоҳо, ҳар не сабт ўлди қазодин,
Топилмас чорае ўзга ризодин.

Букун чун шаҳ замоннинг аъқалидур,
Мунаввар кўнгли давлат машғалидур¹.

Не ҳожат айтмоқким чун тушаъ иш,
Жазаъдин беҳдур ўлмоқ чораандиш.

Хирад гар бўлди эрса чорапайванд,
Натижа чорадин топқай хирадманд.

Гар ўлса чораға тақдир монесъ,
Керак бўлмоқ қазо ҳукмиға қонесъ».

Деди шаҳ: «Эй саодат шамъи ройинг,
Кўнгул ороми нутқи дилкушойинг.

Киши ўз жонидин тўймоқ бўлурму,
Ани мундоқ била қўймоқ бўлурму?

Кўнгул дардиға дармондур насиҳат,
Қилоли улча имкондур насиҳат.

Агар худ топти таскин давлат ўлди,
Кўнгулга кому жонға роҳат ўлди.

Асар қилмасдек ўлса кўнглига панд,
Бўлоли ҳар не Ҳақдин келса хурсанд».

Бу сўз бирла яна Хоқону дастур²,
Тараддуд қилдилар беҳадду мақдур.

Басе ҳар навъ тадбир айладилар,
Топилмай нафъ, тағйир айладилар.

Чу саъб эрди ишида орзухоҳ,
Насиҳатгўта бўлди орзу коҳ.

Неча тил гуфтугўси кўпрак ўлди,
Анинг ул орзуси кўпрак ўлди.

Чу Хоқон чорасидин бўлди маъюс.
Тахайюл қилди этмак они маҳбус.

Яна ҳабсиға ҳам қилмай таҳаммул,
Давосин айлади мундоқ тахайюл —

Ки, онинг кўнглини озурда қилмай,
Ҳаёти гулбунин пажмурда қилмай.

Черик солғай Хитоу мулки Чинға,
Юруб чеккай сипаҳ Юнон заминға.

Ангача ўғлиға ҳамроҳ бўлғай,
Ёмон-яхшисидин огоҳ бўлғай.

Етарга улча айлабтур ирода,
Замони киргуси мумтад арода.

Анга тегру эрур қилгон хаёли.
Кўнгулдин чиқмағининг эҳтимоли.

Муяссар гар эмас бу ул замонда,
Не Ҳақдин келса кўргай они онда.

Чу бу андеша тушти кўнглига хўб,
Равони деди Мулқороғаким: «Кўп!

Бориб Фарҳоднинг оллинда бир-бир,
Борисин дафъа-дафъа айла тақрир».

Кўпуб дастур анинг сори уруб гом,
Дебон ҳар нуктаким шоҳ айлаб эълон.

Кўруб шаҳзода ҳосил муддаосин,
Ҳамул ишда атосининг ризосин.

Билибким, гар деса ёлғуз борурмен,
Бу ишни ўз қошимдин бошқорурмен.

Эмас ул иш мурувват иқтисоси,
Бўлур ул ғамда мустаъсал атоси.

Ато йўқким, тушар кишварга ошуб,
Не кишвар, гунбади ахзарга ошуб.

Ризо изҳор этиб, деди, равон бўл,
Қил андоқким, тутоли ул тараф йўл.

Кўпуб, дастур ўлуб мақсуди ҳосил,
Келиб хоқонни доғи қилди хушдил.

Черикка айлабон миоду булжор,
Тавочи ҳар тараф еткурди ул жор³.

Кел, эй соқийки, ўтти айш чоғи,
Манга тут эмди отлонур аёғи.

Димоғимдин олиб бир жом ила хуш,
Мени қил девбанду, аждаҳокуш.

Хоқоннинг Фарҳод жиҳатидан Юнон мулкига сипоҳ тортқони ва ул кишвар ҳукамоси анинг гарди сипоҳидин кўз ёрутуб, ёрутқон кўзларин аларнинг ойинаи рухсори била жило бермоқлари ва ул ой ва қуёшнинг анжумкирдор ҳукамо анжумани била Суҳайлоий¹ ҳаким ғориға бормоқлари ва Суҳайло партави штифотин алар аҳволиға солиб, «Жомоси»² аҳкоми била Фарҳоднинг баландахтарлиқ муждасин бериб, Суқрот ғориғача манзил-баманзил раҳнамойлиқ қилиб, умри кавкаби ул тоғда ғуруб қилғони ва Фарҳоднинг ул кавкаб партави била ҳайрат шомида йўл бошқорғони.

Кишиким, топти маъни шоҳроҳин,
Бу янглиғ чекти сўз хайлу сипоҳин.

Ки, хоқон онглабон ул иш ғанимат
Ки, Юнон мулкига қилғай азимат.

Тариқи азм кўсин урди филҳол,
Черик жамъига эл чоптурди филҳол.

Сипаҳ оз чоғда, мулку кишваридин
Етишти дафъа-дафъа ҳар саридин.

Йиғилди бир черикким бу куҳан дайр,
Анингдек кўрмамиш токим қилур сайр.

Сипаҳ дарёси ичра жўш тушти
Ки, мавжи чарх баҳриға ёвушти.

Тикилди ўрдуйиким кўрмамиш кўз,
Хазу иксуну атлас, ончаким бўз.

Ҳар оқ уй чархи гардун коргоҳи,
Яна гардунча онинг боргоҳи.

Дучўба учи бу феруза хиргоҳ,
Анинг икки кўмочи меҳр ила моҳ.

Қозуқ сиймину зарринким қоқилғон,
Кавокибдек сипеҳр узра чоқилғон.

Чекиб харпушта ғоятдин фузунроқ,
Саропарда ниҳоятдин фузунроқ.

Ўн икки поялиғ бир тахти олий,
Ўн икки бурж анга гардун мисоли.

Вале ҳар буржин онинг Насри Тойир
Тай этмай бўлса гар юз қарн сойир,

Бўлуб ҳар поядин заркаш таноби,
Фалак қутрини қатъ эткан шиҳоби.

Келиб ҳар боргаҳ айвони Жамшед,
Музаҳҳаб ҳар гул анда рашки хуршед.

Келиб анжум ададлиғ боргоҳи,
Вале мўру малах янглиғ сипоҳи.

Бу янглиғ ер кўтармас хайл бирла,
Бори оламини тутқон сел бирла.

Азимат қилди Юнон мулки сори,
Сипоҳи ишқдек жон мулки сори.

Черик ойини бўлди сарбасар кўч,
Юруш бўлди муқаррар кўч-баркўч.

Ики кун турмайин бир ерда маҳмил,
Азимат айлабон манзил-баманзил.

Қаён ул азмдин овоза бориб,
Эшиткан халқ ҳуши оза бориб.

Етиб ҳар мулк фатҳининг навиди,
Келиб ҳар қалъа қуфлининг калиди.

Неча манзилда бир кишвар бўлуб фатҳ,
Дема кишварки, баҳру бар бўлуб фатҳ.

Неча ой қатъ этиб саҳрову води,
Кўрунди кишвари Юнон саводи.

Чу огаҳ бўдилар ул мулк аро хайл
Ки, хоқон хайли ул ён айламиш майл.

Келибон ўтру ашрофу раоё,
Чекиб мақдурича ҳар ким ҳадоё.

Бўлуб ҳикмат элига айш ворид,
Шараф буржиға етгандек Аторид.

Бори давлат била иқбол монанд,
Келиб Хоқонға истиқбол пайванд.

Яна ул мулкнинг яхши-ёмони,
Тақаббул айлабон моли амони.

Қўюб юз ул фалакқадр остонға,
Бериб кишвар шаҳи кишварситонға.

Қилиб шаҳ борчаға лутфу иноят,
Этиб ҳар хайл мақдурин риоят.

Қўп айлаб аҳли ҳикмат эҳтиромин,
Қилиб ҳар қайсининг таъйин мақомин.

Чу айлаб дастбўсидин сарафроз,
Алар айлаб дуоу мидҳат оғоз.

Чу топиб бори ҳикмат аҳли таскин,
Қилиб бунёд шоҳи ҳикматойин

Ки: «Бизниким, сипехри мухталифрой,
Бу кишвар сори қилди даштпаймой.

Эмас эрди мамолик фатҳи мақсуд,
Эрур эрди маҳолик фатҳи мақсуд¹.

Бу бўлмиш хотири олиға маълум
Ки, бу кишвардадур бир марз ила бум

Ки, бўлмиш анда тоғе ошкоро,
Аёғдин-бошиға бир пора хоро.

Эрур хоро ичинда тийра горе,
Нечукким фурқат ичра шоми тори.

Топиб ул тийралик Сукротдин нур,
Нечукким Муштарийдин шоми дайжур».

Анга етгунча уч манзилда бир-бир,
Нечукким билмиш эрди қилди тақрир.

Сўзин қилғоч баён сўрди нишони
Ким: «Андоқким билурсиз айтинг они.

Ки, қайси сори бу мақсад аёндур,
Масофат не қадардур, йўл қаёндур?»

Ер ўптилар, қўпуб ул хайли доно
Ки: «Шоҳ ўз комиға бўлсун тавоно.

Бу сўзким шаҳ сўрар андин нишона,
Бу мулк ичра ҳакимедур ягона.

Ўтуб беш юздин айёми ҳаёти,
Суҳайлойи Ҳаким эл ичра оти,

Эрур Юнонда Сукроти замон ул,
Тутуб Сукротдек ғори ниҳон ул.

Тариқи инзиводур вирди онинг,
Ҳунарда борчамиз шогирди онинг.

Билур ул, аҳли ҳикматнинг паноҳи,
Бу ишнинг борча аҳволин камоҳи.

Эшиткон бирла бизлар ҳам билурбиз,
Не сўзким, шаҳ сўрар, шарҳин қилурбиз.

Ва лекин чун бу маъни тору пуди,
Эмас таҳқиқимиз, йўқ нукта суди.

Нечук билмай дегай сўз аҳли ҳикмат,
Хусусан сўрса они аҳли давлат.

Бу мушкил нукта ҳаллин ул қилур, ул,
Анинг сори буюрсанг бошлали йўл».

Чу шаҳ топиб бу маънидин нишона,
Бўлуб шаҳзода кўнгли шодмона.

Рикоб аҳли равони чектилар от,
Ато бирла ўғул отландилар бот.

Бўлуб ул ҳикмат аҳли борча ҳамроҳ,
Алардин нуктажў шаҳзодау шоҳ.

Кўрунди дашт аро бир қулла пора,
Ҳаким онда ниҳон бўлгон мағора.

Тушуб маркабларидин борча ноком,
Яёқ ул ғор сори урдилар гом.

Бири ул ҳикмат аҳлидин ниҳони,
Кириб ғор ичра оғаҳ қилди они

Ки, ҳамраҳлиғ этиб иқболи жовид,
Аторуд сори келмиш ою хуршед⁴.

Суҳайло чун эшитти ул иборат,
Алар ихзориға қилди ишорат.

Адаб бирла кириб шаҳзодау шоҳ,
Қупуб ўз ўрнидин донои огоҳ.

Кўрушти иккиси бирла кулуб шод,
Алар ҳам ўптилар илгин бўлуб шод.

Ҳаким ўлтурди мушкил қилғали ҳал,
Аларнинг иккисин ўлтуртуб аввал.

Сўруб йўл ранжидин шаҳларни бир-бир,
Келур кайфиятидин сўрди тақрир

Ки, қатъ этмақда бу янглиғ узун йўл,
Ғаразни онглатингким қайсидур ул.

Деди шаҳ сарбасар шаҳзода ҳолин,
Бошиға кўзгудин тушган хаёлин.

Ҳаками нуктадон чун билди ҳолат,
Ҳам ўлди шоду ҳам топти малолат.

Кучуб шаҳзодани кўнглин қилиб шод,
Деди: «Сен, сенки отинг келди Фарҳод».

Суҳайло чун отин таҳқиқ қилди,
Неким ул сўрди, бу тасдиқ қилди.

Ўпуб монглойини донойи огоҳ,
Сужуд айлаб, деди: «Алҳамду лиллоҳ

Ки, онча ўлмадимким, чархи ғаммоз
Мени бу комима қилди сарафроз.

Неча юз йил дурур ғор ичрадурмен,
Неча юз ранжу тимор ичрадурмен.

Манга Жомоспдин эрди бу эълон,
Ўзидин сўнгки ёзмиш эрди аҳком⁵

Ки, мендин сўнгра гардуни сабукпай
Чу минг йил айласа ер даврасин тай.

Чиқиб шаҳзодае Чин кишваридин,
Келиб Юнонға давлат раҳбаридин,

Оти Фарҳоду ҳар донишда моҳир,
Саодат фарри рухсоринда зоҳир,

Тутуб ранжу аноға жону жисмин,
Очар Искандари Румий тилисмин

Ва лекин икки манзил бўлғусидур,
Ки онинг қатъи мушкил бўлғусидур.

Бирида аждар айлаб жонситонлиғ,
Дамидин қилғуси оташфишонлиғ.

Бирида Аҳраман айлаб ситам фош,
Ҳаводин бошиға ёғдурғуси тош.

Суҳайло ҳикматойини расадбанд
Ки, ул бўлғуси мендин сўнгги фарзанд.

Қабул этсун дуо бирла саломим,
Сўнгига бўйла фаҳм этсун паёмим

Ки, бу мақсадға қасд этканда Фарҳод,
Анинг мақсудиға кўргузсун имдод.

Ул ишга майл кўп шаҳ қилғусидур,
Вале Фарҳоддин очилғусидур.

Суҳайло ҳам бу махфий сирни билсун
Ки, гар қилса мадад, бу бирга қилсун.

Чиқар, аждарни ўлдурганда Фарҳод,
Анингдек ганжким олам бўлур шод.

Топар чун девни қатл этти, кини,
Сулаймони набининг хотамини⁶.

Тилисм ул кунки очғай бемадоро,
Бўлур Жамшед жоми ошкоро.

Буларни қилса давлат онға таслим,
Барисин айласун Хоқонға таслим.

Анга Суқроти доно манзари бас,
Яна Ойинаи Искандари бас.

Олиб Суқротдин ул ишда талқин,
Равон кўзгута бўлғай озими Чин.

Кўруб кўзгуда неким, кўргусидур
Ки, даврон бошиға келтурғусидур».

Чу доно мунда тортиб сўз хитобин,
Чекиб валлоҳу аълам биссавобин:

«Мен ул пайғомдинким муфтахирмен,
Неча юз йил дурурким мунтазирмен.

Қилибмен борча мушкулларға тадбир
Ким, ул келгусидур оллингға бир-бир».

Қўпуб ул ғор пешониға борди.
Тутуб илгига бир зарфе чиқорди.

Деди: «Бу зарфким маръи бўлодур.
Самандар' ёғдин билким тўлодур.

Кўп оташгоҳ ўтидин топмишам доғ
Ки, то жамъ айламишмен бу қадар ёғ.

Чу аждар бирла бўлғунгдур ҳамовард
Ки, андин чиққуси афлок уза гард.

Бу ёғдин суртуб аввал ўз танингға,
Самандар ҳамлалиғ хороканингға

Ки, аждар бирла разм этган замонда,
Бу ёғ ўтдин сени тутқай амонда.

Чу аждар ўлғай илгингдин кўруб ранж,
Санга бўлғай насиб ул ранждин ганж.

Анингдек кўргузур ахтар ҳисоби,
Яна кашфу риёзат иктисоби

Ки, ул ганж ичра топқунгдур ғаройиб
Ки, топқай Аҳраман ондин навоиб.

Фалак чун Аҳраманға тутса мотам,
Қўлидин киргуси илгингға хотам.

Тилисм очмоқ мақолотин тамоми
Ким, алҳақ ул ҳадисидур киروми».

Эрур бир лавҳ сийм узра ёзиғлиқ,
Топарсен дев бўйнида осиглиқ.

Кўрарсен чун тилисм очмоққа таъйид,
Тилисм ичра топарсен жоми Жамшид.

Рақамлар даврини айлаб мунаққаш,
Анга Искандари Румий рақамкаш.

Чу ул арқом ғавриға етарсен,
Ўқуб Суқрот ҳолин фаҳм этарсен.

Анинг кўрганда кўзгудек жамолин,
Санга онглатқусидур кўзгу ҳолин.

Чу кўзгу сиррини онглаб югургунг,
Кўруб кўзгуни кўргунг, ҳар не кўргунг.

Эмас рухсат лисони нуктапардоз,
Очорға мундин ортуқ пардаи роз».

Дедию зарфни топшурди филҳол
Ва қўпқил, ишта эмди қилма эҳмол.

Манозилдин бериб бир-бир нишона,
Дедиким: «Эмди бот бўлғил равона.

Умидим улки, бот ўлғай кушодинг
Ки, мен якбора қилдим хайрбодинг».

Анга қилғоч бу навъ ишларни таълим,
Равони жонни қилди Ҳаққа таслим⁹.

Алар юб ашк суйидин танини,
Ҳамул масканда айлаб мадфанини.

Туруб анда гуруҳи аҳли ҳикмат,
Равон бўлдилар икки аҳли давлат.

Биёбон қатъ этиб манзил-баманзил,
Анга тегруки айтиб эрди комил.

Чу ул манзилға йўл иқбол берди
Ки, ондин нари манзил аждар эрди.

Тиниб ақшомғача фарсудалиқдин,
Таматтуъ топтилар осудалиқдин.

Чу дуд этти аён тун аждаҳоси,
Ёшунди дуд аро олам фазоси.

Қуёш ганжи бўлуб туфроққа махфи,
Қарорди бу буюк вайрона сақфи.

Ёрутуб айш дурри шабчароғин,
Равона қилдилар ишрат аёғин.

Кел, эй соқий қилиб ичмак азимат,
Тириклик шомини билгил ғанимат.

Май ич бир дам, тузуб ишрат асоси,
Чекардин бурна дам умр аждаҳоси.

XXII

Фарҳоднинг аждаҳоваш кўхпайкарига миниб аждаҳоқушлик тиғин чекиб, аждаҳо водийсиға кириб, аждаҳо уни ўқ йилонидин дамор чиқарғондек аждаҳони ўқ йилони била тору мор қилмоғи, доғи аждаҳо ғорға юзлангандек аждаҳо ғориға юзланиб, Афридун ганжини топмоғи ва доғи ул ганжда аждаҳо монанд қилич била ҳалқа урғон йилондек қалқонни иликлар ул ганжни атоси била хайлиға нисор қилмоғи.

Кеча дудини сургач тонг насими,
Чиқорди субҳ ганжи лавҳи сими.

Қуёш тун ғоридин бўлди равона,
Нечукким, аждар оғзидин забона.

Ниёз ашқин тўқуб Фарҳоди ғамнок,
Бурун ул сув била ғусл айлабон пок.

Не таълимики, қилмиш эрди доно,
Бориға корбанд ўлди ҳамоно.

Қўюб туфроққа юз, айлаб тазарруъ
Худойидин қилиб нусрат таваққуъ.

Атосининг аёғига қўюб бош,
Дуойи ҳиммат истаб оқизиб ёш.

Ато айлаб ёқосин чоку йиғлаб,
Бўлуб бори улуг ғамноку йиғлаб.

Биҳиллик истабон озода шаҳдин,
Дема шаҳким, бори хайлу сипаҳдин.

Сипоҳу шоҳ фиғони тез тортиб,
Фалак жавфида рустохез тортиб.

Бўлуб ул ўилаким шоҳи кавокиб,
Фалакваш аждаҳопайкарга рокиб.

Силоҳи разм аро ул навъ ўлуб ғарқ
Ки, ондин то қуёш чарх айламай фарқ.

Ул аҳволиға истаб Ҳақни ёвар,
Ҳамул манзил сари сурди таковар.

Ато ул навъ кўргач ўғли ҳолин,
Юруди кейнича тортиб ясолин.

Чу раҳши қилди ул ён пўя пайдо,
Бўлуб аждар аломоти ҳувайдо.

Келиб олиға дашти ўйлаким қир,
Дегилким, қилди йўл азмиға шабгир.

Фироқ айёмидек зулмот монанд,
Топиб зайли ажал шомига пайванд.

Хабар деб ранги ҳижрон оламинин,
Қарориб дашт аждарҳо дамидин.

Ботиб кул ичра раҳши қилгоч оҳанг,
Қилиб ул гард гулгунини шабранг.

Етишти бир уфунатлиқ насиме
Ки, қилғай атри жаннатни жаҳиме.

Кўп эл, ул атрдин эс тарки қилди,
Черикнинг кўпраги отдин йиқилди.

Қилиб Фарҳод берк ўз бағрига тиш,
Ўзин солмай, чу тушмиш бошига иш.

Кўрунғач аждаҳонинг тийра ғори,
Азимат қилди онинг ғори сори.

Етишғач эл насими аждаҳоға,
Ажал гўё синон урди балоға.

Маҳобат бирла чиқти ғор ичидин,
Балодек гунбази даввор ичидин.

Томуғнинг шуъласидек изтироби,
Ҳамул ўт дуди янглиғ печу тоби.

Дамидин шуъла секриб пора-пора
Ки, ондин олам ўртаб ҳар шарора.

Тутун янглиғ дами абри касофат,
Шарарлар анда ҳар бир барқи офат.

Тани ранжу балонинг кўҳсори
Ва лекин оғзи ул кўҳсор ғори.

Ўту печида дуд ул ғор ичинда,
Анингдекким, ўзи кўҳсор ичинда.

Узолғон тоғдек андоми онинг,
Вале йўқ селдек ороми онинг.

Ўзи худ тоғу тумшуғдек анга бош,
Вале тумшуғким ул бўлғай қаро тош.

Бўлуб икки кўзи наззора чоғи,
Нечукким нафтнинг ўтлуғ булоғи¹.

Тешуклар бурнида ваҳшат танури,
Танури йўқки, нафт ўтиға мўри.

Не ўтким оғзидин тортиб забона,
Бўлуб нафти ёрутқондин нишона,

Фалакпайкар тани кўҳи балое,
Қўлу бут ҳар бири бир аждаҳое.

Ажал сарпанжасидек тўрт панжа,
Берурдек етти гардунға шиканжа.

Бўлуб ҳар панжанинг тирноғи беш дос
Ки, ҳиддат ичра ҳар дос ўлғай олмос.

Келиб хокистари аъзоси ранги,
Кемурдек нуқталар бирла паланги.

Чиқориб қуйруғин гардунға ҳар дам,
Анингдек берк уруб ҳомунға ҳар дам

Ки, тийра айлабон оламни гарди,
Бўлуб куҳли сипеҳри ложуварди.

Бу ҳайъат бирла чиқти ғордин тез,
Тиши хунрезу оғзи оташангез.

Кўзи тушкан замон шаҳзода сори,
Ғазабдан қолмайин сабру қарори.

Юз урди ул сори андоғ ғазабнок
Ки, жон қасдиға аждарҳойи афлок.

Очиб оғзин бало дарвозасидек,
Томуғ оташгаҳи андозасидек.

Дами ўт сочмоқ этти ошкоро
Ки, аввал туъмасин қилғай муҳарро.

Чу пишти айлағай бир луқмаи хом,
Бериб ўз луқмагоҳи ичра ором.

Муни туз тотмоқ онглаб иштаҳоси,
Кейин, қолғон черик бўлғай ғизоси.

Чу ўтдин йўқ эди шаҳзодаға бим,
Ҳамул янглиғки топмиш эрди таълим.

Ўти чун бўлмади ул дам асарлиқ,
Анга бўлди фузун шўридасарлиқ.

Очиб оғзин ютарға айлади хез,
Қилиб Ҳақ ёдини шаҳзода ҳам тез.

Чекиб қавси қузаҳни бедаранги,
Анга боғлаб синон янглиғ хаданги?

Анингдек очти аждар оғзиға шаст
Ки, деди гурди анжумбўс: «Бардаст!»

Чу аждар ҳам-бахам эрди равона,
Ўқиға ҳар ҳам ўлди бир нишона.

Агарчи аждаҳо бор эрди даррон,
Вале ул ўқ йилони ўтти паррон.

Тешиб беҳад тани осудасини,
Кабоб эткан киби қўй рўдасини.

Кабоб ўтин ёқиб, бўлмоқ учун тўқ,
Ул ўт ичра кабоб айлаб ўзин-ўқ.

Анга чунким бу янглиғ келди туз захм,
Дема туз захмни бир, балки юз захм.

Бўлуб зойил таарруз эҳтимоли,
Оёғи сустайиб, саъб ўлди ҳоли.

Диловар секритиб маркаб, чекиб тиг,
Қилиб бир ҳамла тунд ул навъким миғ.

Анга тиг урмоғидин топмайин фарқ,
Сипеҳр андинки тоғ узра тушар барқ.

Чу мундоқ барқи тигин зоҳир айлаб,
Ишин бир тиг ила-ўқ охир айлаб.

Фано ғориға чун они кижурди,
Анинг ғориға аждарвашни сурди.

Етишгач ғор ичига бемаҳобат,
Кўзига учради мундоқ китобат.

Мусайқал тахта тош узра қозилғон,
Ниҳони ганж аҳволи ёзилғон

Ки: «Эй улким солиб офоқ аро шўр,
Бериб Тенгри санга тавфиқ ила зўр.

Чу ўлтургунг дурур бу аждаҳони,
Анинг ғорида ганжидур ниҳони.

Анинг чун риштаи умрини уздунг,
Эрур бу ганжи махфий дастмуздунг.

Эрур бу ғор гардундек мудаввар,
Чу марказ нуқтасин топтинг муқаррар³.

Кўмуқлук ерга тошидур шабаҳгун
Ки, бор вазн ичра минг ботмондин афзун.

Қилич нўти била даврини ёргил,
Солиб сарпанжа ўрнидин кўнғорғил.

Чу қилдинг рафъ ул тош заҳматини,
Кириб кўр, Ҳақ таоло қудратини».

Ўқуб шаҳзода ул фархунда таҳрир,
Битилганни бажо келтурди бир-бир.

Қилиб бори ёзилғонни риоят,
Тоғиб ганжи онингдек бениҳоят

Ки, гардун хозини даркида ожиз,
Кўзи кўрмай мингининг бирни ҳаргиз.

Неча минг хум ниҳон қилғон Фаридун,
Вале ҳар бир нечукким хуми гардун.

Бўлуб олтун-кумуш баъзида зоҳир,
Вале баъзида қийматлиғ жавоҳир.

Тўрида ганжнинг бир оли айвон
Ки, ҳар бурчидағи ўргамчи Кайвон.

Бу айвон ичра бир тахти мурассаъ,
Анинг устида юз жинси муламмаъ.

Булар устида тиғи обдори,
Келиб бурронлиғ ичра Зулфиқори⁴.

Анинг ёнида бир қалқонки, афлок
Топибон қуббасин хуршедидек пок⁴.

Ёзилғон сафҳаи анда бу мазмун
Ки: «Улким ёр ўлуб бахти ҳумоюн.

Бу қалқону қилич тушса илига,
Бирин осиб, бирин боғлаб белига.

Агар юз дев бирла қилса новард,
Замон ичра чиқорғай борчадин гард

Ки, қалқон қуббасида мисли хотам,
Сулаймон ёздурубтур исми аъзам.

Будур хосиятиким, юз туман дев,
Десаким, зоҳир эткай макр ила рев.

Бу қалқонни ёпинғон бемадоро
Ки исм ўлғай аларға ошкоро.

Барининг пайкари нокор бўлғай,
Қаро туфроғ ила ҳамвор бўлғай.

Қиличда доғи исмедур битиклик
Ки, ул бу исмдин топмиш итиклик.

Анинг хосияти буким муҳориб,
Агар бу тиғ бирла бўлса зориб.

Кишиким бўлмағай шойистаи тиг,
Тани бўлмоғай онинг хастаи тиг.

Вале еткач ики бўлғай ямонни,
Шаётини лаину Аҳраманни».

Бу икки тухфани чун топти Фарҳод,
Яротқонға сужуд этти бўлуб шод.

Ўпуб ул тиг ила қалқонни олиб,
Белига боғлабу бўйниға солиб.

Равон бўлди хиромон сели сори,
Миниб сурди сипоҳу хайли сори.

Чу ул аждар била қилғонда новард,
Тутуб эрди жаҳонни қийргун гард.

Сипоҳининг кўпи бориб ўзидин,
Бу ғойиб ҳушлуқларнинг кўзидин.

Чиқиб чун келди ул офот ичидин,
Сикандар уйлаким зулмот ичидин.

Чекиб хоқону Мулкоро фиғонлар,
Фидо айлаб сипоҳу хайли жонлар

Ки, ул топмай газанд андоқ балодин,
Халос ўлмиш анингдек аждаҳодин.

Бирига қатлидин онинг хабар йўқ
Ки, оламда ул аждардин асар йўқ.

Чу кайфиятни фаҳм этти атоси,
Деди жон айлағай онинг фидоси.

Эли ҳам онглағоч айтиб санолар,
Дедилар кўз ёши бирла дуолар.

Чу қилди тоғ мушкосо шамоли,
Муанбар гардидин оламни холи.

Падидор ўлди меҳри ховари ҳам,
Кўрунди аждаҳонинг пайкари ҳам.

Билинди водию тоғи кўрунди,
Эшиги горнинг доғи кўрунди.

Суруб гор оғзиға Фарҳоду хоқон,
Ул аждардин тамоми дашт аро қон.

Чекиб хоқонға ул ганжи кироми
Ки, бўлғай хайлиға инъоми оми.

Ул икки тухфанинг кайфиятин деб,
Битилган ҳар бири хосиятин деб.

Бўлуб ул ганждин хоқон тарабнок
Ки, ўз ганжидин ортуқ этти идрок.

Вале ул икки нақди бебаҳодин,
Тоғи ул икки бўлғон аждаҳодин.

Нишоти бўлди муфрит, дафъ ўлуб ранж
Ким, ул хушроқ кўрундиким ики ганж.

Этак сори черикка бердилар майл
Ки, тутмиш эрди саҳрони қизил сел.

Тушурдилар черикни хурраму шод,
Бўлуб аждар ғамидин барча озод.

Не хушдур аждар ўлмак ранж бирла,
Киши қилмоқ танаъум ганж бирла.

Алар ул аждаҳодин фориғулбол,
Бўлуб ганжи фароғат бирла хушқол.

Қуёш Фарҳоди чун тортиб синон тез,
Қаро тоғ аждариға бўлди хунрез.

Шафақдин кўкни андоқ тутти қони,
Ки бўлди ердаги қондин нишони.

Алар ҳам айш уйин омода айлаб,
Шабистон ичра азми бода айлаб,

Тузуб базми фалак бўстони янглиғ,
Ичиб гулгун май аждар қони янглиғ.

Кетур соқий, маю бўл ғамгусорим,
Демайким ғамгусорим, ёри ғорим

Ки, бўлғай анда аждар қонидек ранг,
Сочай ганж, ичмагига қилсам оҳанг.

XXIII

*Фарҳоднинг девбодхиромлиқ девзоди устига секриб Аҳраман бешаси
азмиға секратиб ул ваҳшатзой, балки савдоафзой бешаға кириб,
Аҳраман манзилиғача суруб етғони ва Рустам¹ Мозандарон² бешасида
дев ўлтурғондек ул беша Аҳраманин қатл этғони ва Аҳраманваш
рахшин Аҳраман қасриға сургони ва Сулаймон хотамин илғига
киюрғони ва ёниб хоқон била хайлин бошлаб ул манзилда тушғони.*

Чу септи даҳр тун мушкига кофур,
Сочилди Аҳраман анфосидин нур.

Тутуб ҳолиға тун ифрити мотам,
Сулаймони фалак кўргузди хотам.

Яна Фарҳод ўлуб иш азмиға чуст,
Белига ҳарб тигин боғлабон руст,

Қилиб бўйниға қалқонни ҳамойил.
Тузотти разм учун бори шамойил.

Тутуб ул девпайкар узра ором,
Кўюбон Аҳраман водисиға гом.

Яна хоқон чекиб гардунға оҳин,
Фалакдин ўткариб гарди сипоҳин.

Овучлаб Аҳраман қўркунчидин жон
Ва лекин жондин ул ҳолатда ранжон.

Ўзин худ солибон ул йўлга ноком,
Сипоҳи ҳам уруб нокомдин гом.

Суруб Фарҳод элидин илгарироқ,
Кириб урғон сори гом ичкарироқ.

Кўрунуб хайлиға гоҳи қароси,
Очуғ ёрим йиғоч чоғлиқ ароси.

Бу янглиғ йўл кесар эрди шитобон,
Дам урмай қатъ этар эрди биёбон

Ки, бўлди оллида бир беша пайдо,
Хирадға вазъидин андеша пайдо.

Не беша Аҳраман бўстону боғи,
Анинг не учи пайдо, не қироғи.

Йиғочи остида кўк сабзалар фош,
Вале кўк сабзасидин ўткариб бош.

Кўҳан ашжор ҳар ён боқса юз минг,
Ўтуб боши фалакдин ҳар бирининг.

Этиб ҳайкаллари пайдо маҳобат,
Қилиб яфроқлари зоҳир ғаробат.

Паёпай девлох онинг жиболи,
Саросар девбод онинг шамоли.

Бўлуб ҳар барги бир миръоти васвос,
Тута олмай хирад ўз ҳушини пос.

Ичинда жонвар бошдин-аёқ дев,
Бўлуб ҳар шакл бирла кўргузуб рев.

Қилиб ҳар руд суйининг садоси,
Аён юз ғулу шайтон можароси.

Маҳобат фартидин рудида ҳар тош,
Дегайсенким, ётибдур бир кесук бош.

Хубоби гунбази ақл уйига зид,
Нечунким гунбази чархи мушаъбид.

Суйининг мавжи савдонинг хутути,
Чекиб ҳуш узра хат онинг хутути.

Осилғон барг шохи хизрвашдин,
Ёзилғон анда таъвиз обкашдин.

Агар қилса гузар ул сори ома,
Бори саргашталикка гирднома.

Ичи куйган йиғоч ковоки очуқ,
Бўлуб гулу шаёстинға алочуқ.

Хирад бошин эвуруб девлохи,
Куруқ шох анда ҳар бир дев шохи.

Босиб махлас йўлин туфроғи онинг,
Чиқиб ҳар сори минг сўқмоғи онинг.

Вале бу турфароқким ақли огоҳ
Бўлуб ҳар сори минг йўл ичра гумроҳ.

Бўлуб шайтону гул онинг вухуши,
Фирибу фитна борининг хуруши.

Шағоли тортибон афғони андуҳ,
Чекиб киргон кишининг ҳолиға вуҳ.

Тиконларким чекиб ҳар сори домон,
Дебонким: бормағил ул ён хиромон.

Илиб дасторни ҳар шохи густох.
Шажар шохи демаким, дев уруб шох.

Куши андуҳу дард алҳони тортиб,
Мусофир элга сўғ афғони тортиб.

Саҳобеким, бўлуб дурбор йиғлаб,
Анга кирган кишига зор йиғлаб.

Шамоликим, солиб ҳар ен ғиреви
Дегилким, наъра айлар нарра деви.

Бўлуб ҳар сабза нўги ништари тез,
Не ништар, қон тўкарга ханжари тез.

Қаёнким ел етишгач тебратиб шох
Ишоратким: бу сори кирма густох.

Чинори тебратиб илгини ҳар ён
Ки, эй кирган киши, Тенгри учун ён!

Ул айлаб Ҳақ таолоға таваккул,
Бу беша ичра сурди бетааммул.

Кесиб йўл ўйлаким ошuftарое
Ки, бўлди бешада пайдо фазое.

Саросар ул фазода сабзау вард,
Ва лекин сабзаси ранжу гули дард.

Чу қилди ул сори сурмак ҳаёли,
Кўрунди оллида бир қасри олий.

Суруб ул қаср сори девзодин,
Қилиб деуу пари Тенгриси ёдин.

Товуш чун онглади ифрити қаттол,
Чиқарди бошки, фаҳм эткай недур ҳол.

Не кўрдиким йироқтин шаҳсувори,
Келур парвосиз онинг қасри сори.

Кўрунуб ҳайъатидин тезҳушлук,
Билиниб пайкаридин девкушлук.

Чу кўрди Аҳраман ул кавкаби саъд,
Уруб бир қаҳқаҳа ул навъиким раъд.

Чиқиб келди саҳоби қаҳр янглиғ,
Аёғдин-бошқа тегру заҳр янглиғ.

Сочиб оламға жисми беқарори,
Қиёмат ўтию дўзах шарори.

Фуруридин замон бўстониға ларз,
Хурушидин фалак айвониға дарз.

Танида ҳар сари мў бир синондек,
Синон йўқ, балки аждарваш йилондек.

Томиб чун жисмидин ҳар қатраи рев,
Этиб тадриж ила чарх они бир дев.

Қаролиқдин юзи шомии малолат,
Узунлуқда бўйи рўзи қиёмат.

Қўлида бир сутун балким чиноре,
Тузу ҳамвор андоқким миноре.

Учида беркитиб бир кўҳпора,
Бўлубон дастаси онинг минора.

Чекиб бошиға бу андозалиқ гурз
Ки, гар ул текса, туфроғ ўлғай Албурз.

Анингдек урди юз шаҳзода сори
Ки, сарсар савсани озода сори.

Добон: «К-эй ғафлатойин одамизод,
Битилган даври чарх оллингға бедод.

Бу бешаким ўтарда ваҳм этиб лол,
Солур бабр анда панжа, шер чангол.

Малак ўтса ўчар онинг ҳаёти,
Уқоб учса куяр онинг қаноти.

Бу келмақдин сенинг недур ҳаёлинг
Ки, кирмиш қонинга фикри маҳолинг».

Бу янглиғ кўп ясаб муҳлик навола,
Бошиға гурзини қилди ҳавола.

Бўлуб шаҳзода қалқониға мойил,
Қилич бирла чопиб гурзин ҳамойил.

Анингдекким тушуб бошиға тоши,
Бўлуб ул тошдин озурда боши.

Тушуб ўт Аҳраманға кўргач они,
Тутуб бош, қасриға қайтиб равони.

Тутуб бир гурз ондин саҳмгинроқ,
Келиб аввалғидин пурқаҳру кинроқ.

Они ҳам урғали элтиб ҳавоға,
Тушурмасдин бурун фармонравоға.

Қалам айлаб анингдек чусту ширин
Ки, айтиб девбанди чарх таҳсин.

Неча ҳамлин бу янглиғ айлагач рад,
Ғазабдин Аҳраман тунд ўлди беҳад.

Чекиб наъра юз урди тоғ сори,
Нечукким тийра абри кўҳсори.

Олиб бир тоғнинг тошин тамомин,
Ҳавода кўргузиб елдек хиромин.

Юз урди уйлаким абри баҳорон,
Ки Фарҳод узра қилғай сангборон.

Кўруб Фарҳод ани қалқонға кирди,
Не қалқонким, ҳасин қўрғонға кирди.

Тўш ўлғоч Аҳраманға исми аъзам,
Кўлидин зўр кетти, жисмидин ҳам.

Анингдек осмондин ерга тушти
Ки, тош остида ўлмакка ёвушти.

Дедиким сангборон айлағай йўқ,
Ҳам охир сангсор ўлди ўзи-ўқ.

Кўруб Фарҳод ул хорофиканни,
Дема хорофиканким, Аҳраманни.

Оти оллинда хору зор анингдек,
Аёғи илги ҳам нокор анингдек.

Ҳамойил айлаган тигин чекиб бот,
Бошиға дев янглиғ секретиб от,

Чоқиндек тиг ила бошиға етти,
Ишин бир зарб ила-ўқ охир этти.

Кўюб қасриға юз, андоққи Рустам,
Эшикда боғлабон рахшини маҳкам³.

Қадам қўйдию кирди қаср аро тез,
Кафида дев чопқон тиги хунрез.

Не қасриким жаҳон ичра жаҳоне.
Жаҳони нақд боқса ҳар қаёне.

Эшиклар боғлабон ҳар сори беҳад,
Темур қуфл анда маҳкам, ўйлаким сад.

Ёзилгон буки: не жинси хазина
Эрур ул уйда зоҳир ё дафина.

Ўтар эрди ўқуб ҳар бирни бот-бот,
Кўрунди бир эшик, ҳайҳот-ҳайҳот.

Ўзи олтун, жавоҳир бирла тарсеъ.
Ёзилгон даврида бир навъ тавқеъ —

Ки, очилмас бу уйнинг қуфли осон,
Очардин бўлмоқ авлодур ҳаросон.

Бу маъни кўнглидин зойил қилиб ҳуш,
Равон савдомизожи Аҳраманкуш.

Мурассаъ қуфлға урди иликни,
Уй ичра синдуруб кирди эшикни.

Эви кўрдик кўрмайдур мисоли.
Нечукким кинасиз эл кўнгли холи⁴.

Боқар эрди қилиб ҳар сори таъжил,
Осилғон кўрди бир ёқут қандил.

Фурузон ламъа андин Муштаридек,
Ёрутуб эвни шамъи ховаридек⁵.

Тушурди доғи филҳол очти они,
Сулаймон хотамин топти ниҳони.

Вале қандил аро бу сўз муҳаррар
Ки, хотам кимгаким бўлса муяссар.

Ўқуб хотам аро ёзилғон исмин,
Очар Искандари Румий тилисмин.

Ўқулса кўп қилур фархунда ҳотиф,
Ул иш мушкилларидан они воқиф.

Нигинни ўптию, кўзига қўйди,
Кўнгулни Ҳақ саносин дерга қўйди.

Бажо келтурди чунким шукри Бори,
Чиқиб азм этти қолғон хайли сори.

Чу маркаб бешадин тошқори сурди,
Черикни бас ажаб ҳолатда кўрди.

Борида Аҳраман хавфи падидор,
Таабдин титраб андоқким сапидор.

Кўрунғач шоҳзода кўзларига,
Яна бори келибон ўзларига.

Кўруб хоқони Чин Фарҳодни шод,
Бўлуб ул доғи шод андоқки Фарҳод.

Дема Фарҳодким, фарди замона,
Черигин бошлабон бўлди равона.

Ўтуб эл Аҳраманнинг бешасидин,
Бўлуб фард Аҳраман андешасидин.

Етиб ул сабзау дилкаш фазоға,
Эрамдек руҳбахш обу ҳавоға.

Тушурди қаср даврида черигин,
Очиб ул қасрнинг олий эшигин.

Атоси бирла дастури кироми,
Учовнинг қаср аро бўлди хироми.

Хазойинни иковга қилди таслим,
Қилиб хотам ҳадисин доғи тафҳим.

Яна етти аларға шодмонлиқ,
Май истаб зоҳир ўлди комронлиқ.

Ҳамул шоҳона базми ишратанжом,
Тузулди ул сифатким бурноғи шом.

Чу гардун Рустами хур тигин олди,
Замон оқ девининг бўйниға солди⁶.

Ҳалок айлаб ани ҳоли табаҳи,
Жаҳонни тийра қилди дуди оҳи.

Аларға айшу ишрат эрди боқий,
Бўлубон жилвагар гулчеҳра соқий.

Лаболаб Аҳраман боши киби жом,
Тутуб айларлар эрди бода ошом.

Кел, эй соқий, манга май қил ҳавола.
Этибон Аҳраман бошин пиёла

Ки, қилғай ул қадаҳдин руҳи мастим,
Замоне нафс девин зердастим.

XXIV

*Фарҳоднинг Суқрот тоғи тилисмин очарға камар боғлаб ҳайвонваш
чашма теграсидаги марғзори ахзарда Хизр мулоқотидин сарсабз
бўлғони ва Хизр анга Хизри раҳ бўлуб ғам зулумотидин чиқориб,
ҳаёт суйидек таълимлар била тоза ҳаёт берғони ва ғам тилисми
анинг кўнглидин очилғонидек анинг тилисми ғамидин кўнгли очилғони
ва Хизрнинг жисми тилисмида равшан кўнглидек тилисм жисмида
жоми жаҳоннамой топқони ва ул жомға Хизр суйидек май солиб
Сикандар ёди била нўш этғони.*

Чу зулмат раъяти бўлди нигунсор,
Куёш Искандари кўргузди рухсор.

Безалди гунбази ахзар тилисми,
Тамом андоқки Искандар тилисми.

Яна Фарҳод кийди иш либосин,
Бошида тоза айлаб муддаосин.

Атосининг аёғиға дажамвор
Тушуб, айлаб ўзин туфроққа ҳамвор.

Тилаб ҳиммат, дуо бирла қўпуб тез,
Жаҳонпаймоси узра айлади хез.

Яна иш азмиға бўлди равона,
Ўқуб хотам дуосин беҳудона.

Падид ўлди фалакдек марғзоре,
Куёш янглиғ ичинда чашмасоре¹.

Зулолий чашмаи ҳайвон масаллик,
Бўлуб ҳар қатра андин жон масаллик.

Қироғинда дарахти кўкка ҳамбар,
Бу ҳайвон суйи, ул – Хизри паямбар.

Етиб Фарҳод анда бўлди хуррам,
Йиғочқа боғлабон рахшини маҳкам.

Ҳамул сув ичра ғусли айлади пок,
Юбон ғам чиркини бўлди тарабнок.

Сужуд этти тилаб мақсудиға йўл,
Тазарруъ айлабон Маъбудиға ул.

Кўтаргач бошни кўрди сабзпўше,
Юзи нурони андоқким Суруше.

Чу кўрди они, ҳоли топти тағйир,
Буюрди лутфу шафқат кўргузуб пир

Ки, эй фарзанд, ғамдин баркарон бўл,
Бу ишким коминг ўлмиш, комрон бўл.

Мени Хизр англаким, туттум йўлунгни
Ки, то бу йўлда тутқоймен қўлунгни.

Сикандар бирла чун меҳнатға туштук,
Тилаб ҳайвон суйин зулматға туштук.

Сув истаб ул кўп урди ҳар тараф гом
Ва лекин етти ул сувдин манга ком.

Менинг жоним чу ул сув бирла қонди,
Сикандар жон чекиб, лабташна ёнди.

Ишин чун қилди чарх айлаб ҳасад банд,
Чиқиб офоқ аро бўлди расадбанд.

Анга иш боғламоқ бўлди ҳамеша,
Манга очмоқ анинг бандини пеша.

Тилисми ҳамки боғлабдур замири,
Очарда менмен элнинг дастгири.

Тилисмединки, банд ўлмиш бу водий,
Келибтурмен санга бўлмоққа ҳодий.

Чу мундин йўлга киргунгдур саранжом,
Сана ҳар нечаким ургунгдурур гом.

Кўрунгай чун тилисми чархмонанд,
Ҳисоре бўлғуси гардунға пайванд.

Ҳамул ердин ўн икки минг қадамдур,
Вале ҳар бир қадамда юз надамдур.

Йўли ўр, юққоридур тоши малсо,
Қуйироқдур киши бир гомин олсо.

Йўли бир сўқмоқ икки сори хора,
Итик ҳар хора андоқким катора.

Киши ҳар неча йўл қилғон эса тай,
Ҳамул йўлдин чиқorsa ноғиҳон пай.

Итик хоро оёғин айлабон чок,
Кўрар бу чашма узра ўзни ғамнок.

Вағар худ туз юруб қатъ айлади йўл,
Чу ўн бир минг қадам қатъ айлади ул

Бўлур йўлда аён бир хора дарбанд,
Темур занжир ила бир шери нар банд.

Кишини ютқудек оғзин очиб кенг,
Дегил дарбанд ила оғзи эрур тенг.

Кишиким ўтса андин бахт ўлуб ром,
Эрур кўрғон эшиги ёна минг гом.

Чу тўққуз юз қадам урса юруб туз,
Йўл узра тахтасанге кўргузур юз.

Анга чиққоч кишиким тепса маҳкам,
Очилур қалъанинг дарбанди ул дам.

Бўлур дарвоза ичра ошкоро,
Темур жисмики қилмиш пайкароро².

Эрур одамға монанду мушобиҳ,
Илигида темурдин ё қилиб зиҳ.

Чекиб ул ёға бир ўқ ошкоро
Ки, хоро тошидин ўтгай гузоро.

Ва лекин ушбу пайкар пой то фарқ,
Бўлуб ўтдек темур ўпчин аро ғарқ.

Анинг кўксида бир ойина боғлиқ,
Сафо ичра қуёш кўзгуси чоғлиқ.

Киши ул юз қадам ердин чекиб ўқ,
Отиб урса ҳамул ойинани-ўқ.

Йиқилгай ерга ул пайкар ҳамул дам,
Не ёлгуз улки бору узра юз ҳам.

Очилгай ул тилисми печ-дарпеч,
Киши киргай анга ваҳм этмайин ҳеч.

Вале отқон замон бахт ўлмай огоҳ,
Киши ёзса ўшул кўзгуни ногоҳ.

Кушод ўлгай анга ул барча новак,
Чиқоргай пар онингдекким чаковак.

Тани бўлгай қафас монанд ҳоли,
Тириклик булбулидин лек холи.

Чу сен доғи бу ишга айлагунг азм,
Деган сўзларни асра кўнглунга жазм.

Десангким, тоймағой ул ерда гоминг,
Саноғлиқ гом ила бўлсун хироминг.

Ўқурда «исми аъзам» тутма ором,
Ўқумай «исм» қўйма йўлда бир гом.

Чу қилса ҳамла шер оғзини очиб,
Дамидин аждаҳодек шуъла сочиб.

Равон хотамни онинг оғзиға от
Ки, онинг бирла дафъ ўлғуси ул бот.

Олиб хотам яна бўлғил равона,
Ҳамул тошқачаким дедим нишона.

Чиқиб тош узра очай деб эшикни,
Ўқу ёйинга чун урғунг иликни,

Неча отмоққа бўлса иқтидоринг,
Керак албатта «исм» ўлғай шиоринг.

Чу қилди Хизр бу ишларни таълим,
Деди: туш йўлға эмди, айламай бим.

Ўпуб, Фарҳод, аёғин йўлға кирди,
Неким қилди онинг таълими эрди.

Чу бўлди шер дарбанд ичра мавжуд,
Анга хотамни отқоч бўлди нобуд.

Олиб хотам, яна урди санаб гом,
Ҳамул тош устига тутқунча ором.

Чу тош узра аёғин тепти маҳкам,
Ҳисор ичра садое тушти ул дам.

Садо чун беҳаду андоза бўлди,
Очилғон бурнороқ дарвоза бўлди.

Эшик очилғоч-ўқ бўлди садо йўқ,
Ул ўлчинлиқ чиқиб келди чекиб ўқ¹.

Яна бору уза юз новакафкан,
Чекиб ўқлар, кийиб бориси жавшан.

Хадангин борча ул ён тортибон туз
Ки, Фарҳод анда кўргузмиш эди юз.

Кўруб Фарҳод мундоқ ибтилони,
Бир-ўқ жониға юз тийри балони.

Таваҳҳум айламай ул ранжпаймой,
Таанни бирла олиб ўқ ила ёй.

Чу тортиб новакин айлаб даранге,
Анингдек урди кўзгуга хаданге

Ки, маҳбуб урғай асраб ғамза чоғин,
Муҳиб кўксига қўйғон эски доғин.

Чу тегди ул хаданги барқосор,
Йиқилди бу хадангафкан нигунсор.

Йиқилғоч бу, ҳамул юз рўйитанваш
Ки, бору узра эрдилар камонкаш.

Алар ҳам борча ерга бўлдилар паст,
Қуйиғи новакафкан бирла ҳамдаст.

Яна Фарҳод кўргач бўйла аҳвол,
Тилин мундоғ ғаробатлар қилиб лол.

Солиб Ҳақ ҳамдиға филҳол тилини,
Саноға қилди гўё лол тилини.

Қадам қўйди равон дарвоза сори,
Ҳамул ошуби беандоза сори.

Бори ошубдин холи кўруб йўл,
Ҳисор ичра азимат айлади ул.

Ғанимат кўрди ҳар ён ҳаддин афзун,
Ўкулган ҳар тараф юз ганжи Қорун

Ки, Искандарки олиб етти кишвар,
Ҳудуди бохтардин то ба ховар.

Жаҳон очмоқдаким кўп ранж топиб
Ва лекин ҳар не нақду ганж топиб,

Тилисм айлаб бу гардунваш ҳисорин,
Қилиб махзан ҳисори ичра борин.

Ҳисори марказида бир иморат
Ки, ожиз васфидин юз минг иборат.

Зиё ҳар ён сочиб, андоқки шид⁴ ул,
Бағоят мухтасар, лекин муфид ул.

Эшик очиб анга чун қўйди гоме,
Кўрунди тоқида рахшанда жоме⁵.

Сафоу тоб аро андоқки хуршед,
Дема хуршед, балким жоми Жамшед.

Бўлуб гети аро меҳри само ул,
Ҳамул ойинаи гетинамо ул.

Бори махфий умур изҳори анда,
Жаҳон ҳолоти равшан бори анда.

Ташида жилва айлаб маркази хок,
Ичинда лек тўққуз даври афлок.

Таши ул навъким комил замири,
Ичи андоқки соҳибдил замири.

Ани чун топти Фарҳоди таабнок,
Бағоят бўлди хушҳолу тарабнок.

Қўюб ул ганжу жоми хусравона,
Ёниб хайли сори бўлди равона.

Етиб сарчашмаға минди таковар,
Равон Хоқон сори сурди диловар.

Етиб Хоқону хайлин шод қилди,
Туман минг қайғудин озод қилди.

Этиб бори черикка роҳбарлиқ,
Алар кейнича айлаб пайсипарлиқ.

Анга тегруки ул сарчашма эрди
Ки, анда Хизр анга таълим берди.

Тушурди сарбасар хайлу сипаҳни,
Олиб бўлди равон дастуру шаҳни.

Ангачаким бор эрди шеру дарбанд,
Яна то ул ҳисори чархпайванд.

Ичинда бор экан зоҳир хазойин,
Булардин айру ҳар махфий дафойин.

Борин Хоқонға чекти тухфаойин,
Анга тегруки ул жоми жаҳонбин.

Дебон ул навъ шукри Эзиди пок,
Ёниб манзилға келдилар тарабнок.

Қамар Фарҳоди чун кўргузди жисмин.
Бузуб кундуз ҳисорининг тилисмин.

Сикандардек кириб зулматга хуршед,
Тилисм ичра ёшунди жоми Жамшед.

Алар топиб яна ишратқа асбоб,
Солиб жоми Жам ичра бодаи ноб,

Суруб гоҳи Сикандардин тарона,
Дебон Жамшеддин гоҳи фасона.

Кел, эй соқий, тузуб ишрат мақомин,
Қууб май, тут манга Жамшед жомин.

Сикандар кўзгусини айлаб ифшо,
Қилай Жамшеднинг жомин тамошо.

XXV

Фарҳоднинг Искандар тилисмин очиб, хоқон ва Мулкоро била Суқрот тоғиға азимат қилмоғи ва ул тоғнинг иртифоъда фалакдин бош ўтқарганидин саргузашти айтмоқ ва тийра ғорларнинг ҳар бири ҳижрон тунидин савод кўргузганидин афсона демак ва Фарҳод жоми жаҳоннамода ақолими сабъа мамоликин тақсим қилиб Суқрот ғорин топқонидин йўл кўргузмак ва жом партавида йўл оҳанги қилмоғидин тарона тузмак ва аларға Суқрот гавҳари тоғ конида ломеъ бўлуб тилисм мушкилин «кониян минкон»¹ равшан қилмоғи ва ул гавҳари адам кониға кириб бу сайрафийлар² мақсудин гавҳарин иликлаб қайтмоқларин кайфиятининг айтилмоғи.

Саҳар Суқроти чун тоғ авжи тутти,
Жамоли нури оламини ёрутти.

Сипеҳр авроқидин асбоби онинг,
Қуёш жирмидин устурлоби онинг³.

Яна Фарҳод истаб ишга сомон,
Миниб тавсан уза бўлди хиромон.

Юз урди бетааммул тоғ сори
Ки, анда дедилар Суқрот ғори.

Равон хоқону дастури ҳунарвар,
Анинг кейнича сурдилар таковар.

Халойиққа азимат кўси урмай,
Черикни чашма бошидин кўчурмай.

Минг, икки мингча хосилхос ходим,
Бўлуб хоқон рикобида мулозим.

Суруб Фарҳод кейнича шитобон,
Етиштилар қилиб қатъи биёбон.

Анинг бирла бўлуб ул йўлда ҳамроҳ,
Кесарлар эрди води хайл ила шоҳ.

Етишгач тоғнинг домонасиға,
Ҳакими аҳд хилватхонасиға

Солиб кўз, кўрдилар ҳадсиз бийик тоғ,
Ер онинг зайлида бир тўда туфроғ⁴.

Зухал бошиға етиб боши онинг,
Фалак жомин ушотиб тоши онинг.

Йиғочи соясида чарх кохи,
Қуйироқ шохасидин Сидра⁵ шохи.

Уруб тиғи фалак жисмиға суҳон,
Ўтуб ул жисмдин андоқки кўҳон.

Буким кўктин ўтуб суҳонлиқ айлаб,
Фалак бухтисиға кўҳонлиқ айлаб.

Қамар ожига суҳонидин андом,
Таҳаррук ожға, суҳонға ором.

Анинг авжида қориким падидор,
Қирилғон ож ушоғидин намудор.

Кўрунуб такасидин Жадй поя,
Асад қоплонининг остида соя.

Чиқиб жавфида юз минг чашма рахшон,
Бири ул жумладин меҳри дурахшон.

Гиёҳ анда туман минг борча нофеъ,
Ададсиз ранжға ҳар қойси дофеъ.

Бийиклик ичра тўққуз осмонча,
Тубининг давраси икки жаҳонча.

Аён атрофида пайғора⁶ бисёр
Ки, идрокида бўлмай ақлу ҳис ёр.

Йўқ анда ғорнинг боши-аёғи,
Не онинг учи пайдо, не қироғи.

Анингдек ҳар бирининг жавфи тийра
Ки, андин меҳри анвар шамъи хира.

Агар кирса анга бадри мунири,
Кўрунуб тийраликдин қурси қири.

Бу янглиғ тира ҳар бирнинг саводи,
Саводи ичра ҳар ён тоғу води.

Оқиб водида юз дарёйи хунхор,
Тоғ ичра худ минг аждарҳойи хунхор.

Етиб ул тоғ аро шаҳзодау шоҳ,
Чу бўлдилар бу кайфиятдин огоҳ.

Қилиб Хоқонни ҳайрат лолу ожиз
Ки, билмас эрди мундоқ ерни ҳаргиз.

Бўлуб ул чораға Фарҳод мулҳам,
Бериб шаҳ бирла хайлиға кўнгул ҳам.

Дедиким: «Ҳозир айланг Жоми Жамни
Ки, эл кўнглидин олсун бу аламини».

Равони борибон келтурлилар жом
Ки, андин мушкил иш топқай саранжом.

Анга қилғоч назар истаб кушойиш,
Жаҳон тимсолиға топти намоиш.

Қаён боққач қилиб, равшанназарлиқ
Бир иқлим этти зоҳир жилвагарлиқ.

Бурун офоқ мулкин қилди таслим,
Жудо қилди яко-як етти иқлим.

Мамолик жилвасидин кўзни ёпти
Ки, Юнон мулкин ул жом ичра топти.

Қилиб ҳар ён назарлар хайлин иблог,
Анга еткурдиким бор эрди ул тоғ.

Чу тоғ аҳволини қилди шумора,
Этиб ҳар ғорнинг жавфин назора.

Назар топти ҳамул ғор ичра анжом
Ки, топмиш эрди Суқрот анда ором.

Топиб кўп фикр ила ғор оғзиға йўл,
Киши топқон киби ёр оғзиға йўл.

Дедиким: олибон кирдилар аввал,
Жаҳонбин жомни, андоқки машғал.

Олиб кирганки они йўлга тутти,
Қаронғу тунни кундуздек ёрутти.

Қилиб ул жомдин нур уйла тафсир
Ки, машъал партави қилғонда шабгир.

Суруб ғор ичра юз офот ичинда,
Сикандар ўйлаким зулмот ичинда.

Чу бўлди Хизрдин ул йўл нишони,
Топилди ногаҳ оби зиндағони.

Ҳамул ердин аён бўлди нишона
Ки, махфий эрди Суқроти яғона.

Нишона улки йўлға етти ғоят,
Қаро тунга етишгандек ниҳоят.

Қилиб маркабларидин тушкали майл,
Шаҳу шаҳзода, балким жумлаи хайл.

Топилди чун бу янглиғ турфа воя,
Кўрунди тошдин бир зинапоя.

Чиқиб шаҳзода бирла шоҳ икавлло,
Вазири кордон бирла учавло.

Беш-олти поя чиққоч бўлди пайдо,
Фазойи анда айвоне хувайдо.

Юругоч ул сори шаҳзодау шоҳ,
Кўрунди тўрида бир турфа даргоҳ.

Тутуб даргаҳ аро бир лаҳза ором,
Солиб партав ҳамул гетинамо жом

Ки, келди уй ҳаримидин нидое,
Нидо, кирмак учун эрди салое.

Қўпуб чун кирдилар пуршўрхотир,
Кўнгул уйига андоқким хавотир.

Уй ичра кўрдилар бир пораи нур,
Бўлуб эв партавидин байти маъмур.

Бўлуб бир бурж ичинда меҳрдек гирд,
Ҳақими чарх анинг оллинда шогирд.

Музакко руҳдин жисми намудор,
Мужаррад ақлдин шахси падиор.

Этакни тоғдек тортиб жаҳондин,
Нечукким тоғ тебранмай макондин.

Сафоси лаъл янглиғ ошкоро,
Либоси лаъли равшан узра хоро.

Бўлуб хоро сипеҳрида жаҳоне,
Жаҳон жисмида ёхуд тоза жоне.

Жаҳонни қўйки, олийшон вужуди,
Жаҳонда олами кубро намуди.

Келиб кўнгли анингдек баҳри зоҳир
Ки, анда зоҳир аввал то ба охир.

Тўла дурлуқ садаф янглиғ бўлуб гум,
Бу дарё ичра юз минг чарху анжум.

Юзи миръоти анвори Илоҳи,
Илоҳий сиррини англаб камоҳи.

Хайининг қатраси томғонда бир-бир,
Сочиб анжум кнбн оламға таъсир.

Бўлуб ғорида ҳар дун анкабути,
Бир устурлоби⁷ гардун анкабути.

Фалакдек табъи сойир, жисми сокин,
Сафар айлаб, вале йўқ сайр мумкин.

Сипеҳри ҳилм зотидин ҳувайдо,
Шукуҳи илм рухсорида пайдо.

Кўрунғач бу сифат олий гуҳар зот,
Бўлуб ҳам оллида ер ўптилар бот.

Шукуҳидин булуб бетоб танлар,
Кўнгуллар заъф этиб, титраб баданлар.

Кўз очти чун амини махзани роз,
Аларни қилди сўрмоқ бирла эъзоз

Ки, муҳлик йўл муруридин нечуксиз,
Балиёти заруридин нечуксиз?

Куйи солиб бори бошларни филҳол,
Жавоб айтурға тиллар сарбасар лол.

Деди хоқонғаким: кўп чектинг эмгак,
Эвазлар бергусидур Тенгри бешак.

Бизинг сорики келдинг кўп чекиб ранж,
Агарчи йўлда рўзий бўлди кўр ганж.

Ададсиз жавҳару нақди кироми,
Сулаймон хотами, Жамшед жоми.

Яна ҳам икки мужда еткурурбиз,
Кўлунгға икки жавҳар топшурурбиз.

Бири бу икки жавҳардин хабардур,
Бири бир жавҳари олий асардур⁴.

Хабар буким, ҳаётинг кўп йил ўлғай,
Дағи кўп мулк фатҳи ҳосил ўлғай

Ки, аждодингда қилсанг неча фикраг,
Йўқ ўлғай сенча сурган умру давлат.

Яна бир муҳраедур нафълиқ, бил
Ки, чун қолғунг жаҳон мулкида кўп йил.

Агар заъфею ранже бўлса тори,
Ва гар етса қорилик инкисори.

Қачон ул муҳрани оғзингға тутсанг,
Эвурсанг ҳар ёну суйини ютсанг.

Мараз – сикхат била бўлғай мубаддал,
Ано – қувват била бўлғай мубаддал.

Қарилик ранжи дафъ ўлғай тамоми,
Шабоб ўлғай анинг қойим мақоми.

Чу Мулкороға фош этти башорат,
Бу навъ этти башоратлиғ ишорат

Ки, чун сен доғи тортиб кўп аламни,
Бу сори ранжаға солдинг қадамни,

Неча шаҳ бўлса олам тахтгири,
Сен-ўқ бўлғайсен оллинда вазири.

Қачонким етса ранжу заъфдин банд,
Сени ҳам муҳрадин қилғай баруманд.

Ва лекин оллингизда бир хатар бор
Ки, ондин борчаға жойи ҳазар бор.

Аносирнинг икисидин дурур бу,
Ғалат гар қилмасам: ел бўлғаяю сув⁹.

Агарчи бўлғуси кўп ранжа бўлмоқ,
Худой эткай насиб ондин қутулмоқ.

Чу ондин ўтти эрса умр поси,
Бўлур ақл этса беш юз йил қиёси.

Аларға тегуруб бу муждаларни,
Чиқорди узр ила эвдин аларни.

Деди шаҳзодани, келгил яқинроқ.
Ўзига қилди ҳамрозу қаринроқ.

Кўзин очиб жамолин яхши кўрди,
Басе дилжўйлуқлар бирла сўрди.

Кўпуб оллинда чун ер ўпти Фарҳод,
Ҳакими донишомуз этти бунёд

Ки: «Эй дарду алам бирла сириштинг,
Азалдин ишқ бўлгон сарнавиштинг.

Сафо келтурдунгу хуш келдинг охир,
Қаронгу уйни равшан қилдинг охир.

Эрур минг йилки бўлуб кўхсори,
Чекармен мақдамингнинг интизори.

Юзунг кўрди кўзум, алҳамдулиллоҳ,
Сени топти ўзум, алҳамдулиллоҳ.

Эшит, бир неча сўзким вақт эрур танг
Ки, айлармен бақо кўйиға оҳанг.

Муни билким жаҳон фонида асру,
Ҳақиқат аҳли зиндонида асру.

Агар топса Сикандар мулки зотинг,
Гар ўлса Нух¹⁰ умрича ҳаётинг.

Чу кетмоқлик керактур бот, агар кеч,
Ҳамул давлат била бу умр эрур ҳеч.

Буким Ҳақ айлади инсонни мавжуд,
Анга мавжудлиқдин борча мақсуд.

Эрур Ҳақ амриға маъмур бўлмоқ,
Бу ишдан ўзгадин маъzur бўлмоқ.

Чу маҳбуби ҳақиқий улдурур ул,
Анинг васли сори қатъ айламак йўл.

Гар ул маҳбуб васли бўлди уммид,
Будур иқболи сармад, бахти жовид.

Вале бу давлатедур асру олий,
Эрур мушкил анга етмак ҳаёли.

Бу йўл ичраки беҳад дарду ғамдур,
Узоқ тортар, вале икки қадамдур.

Ким ул икки қадамнинг қатъи минг йил,
Киши урса қадам мумкин эмас бил.

Бири ўзлукни қилмоқ бўлди фоний,
Яна бир доғи топмоқ бўлди они.

Киши ўзлукни қўймай они топмас,
Тенгиз кесмай дури яктони топмас.

Бу ўзлукдин қутулмоқ чорасози,
Нима йўқ ўйлаким ишқи мажозий.

Ангаким қолди ғам шомига жовид.
Бурун субҳ ўлди толеъ, сўнгра хуршед.

Мажозий ишқ¹¹ бўлди субҳи анвар,
Ҳақиқий ишқ¹² анга хуршеди ховар.

Қилиб ишқи мажозий зору ғамнок,
Этар ошиқ танин андоқки хошок.

Ҳароратлар этиб ул хасқа мойил,
Қилур ўт етгач ўртанмакка қобил.

Чоқилғоч барқи ишқи жовидони,
Етишгач бир шарар кул айлар они.

Сенинг оллинггадур ишқи мажозий
Ки, жисминг ўртабон сўзу гудози.

Ҳам овозангни офоқ ичра солғай,
Ҳам овозинг куҳан тоқ ичра солғай.

Қилиб ишқинг ўти оламини равшан,
Не олам, нилгун торамни равшан.

Тўла қилғай ғами ишқинг жаҳонни,
Жаҳонни қўйки, тўққуз осмонни.

Қаёнким ишқ аро бир фард бўлғай,
Кўзи нури йўлунгдин гард бўлғай.

Етиб тўққуз фалак тоқиға ҳўюнг,
Ети кишварни тутқай гуфту гўюнг.

Йигилса ишқ эли хайлу сипоҳи,
Сен ўлғайсен борининг подшоҳи.

Мажозий ишқдин ўртанса жонинг,
Бориб сели фаноға хонумонинг.

Ҳақиқий ишқдин эсгай насиме,
Етиб онинг насимидин шамиме.

Бўлуб маъшуқи асли чорасозинг,
Ҳақиқатқа бадал бўлғай мажозинг.

Етиб мазҳарға беҳудлуқ қиёси,
Келиб музҳирға ишқинг интиҳоси.

Бақо мулкида топқунг қаҳрамонлиқ,
Ҳақиқат тахтида соҳибқиронлиқ.

Атонгдек юз туман Хоқону қайсар,
Унут бўлғай жаҳон аҳлиға яксар.

Сенинг қолғай жаҳон ичра сифотинг,
Тариқи ишқ ичинда яхши отинг».

Буларни айтиб, ўргатти дуое
Ки: «Келса оллинг банду балое».

Ўқурға бу дуо чун мойил ўлғунг,
Бори банду балолардин қутулғунг.

Яна кўзгу ишиким ҳодис ўлди.
Санга бу ён келурга боис ўлди.

Сикандарнинг тилисминким ушоттинг,
Хадангиким ул ўпчинлукка оттинг.

Ким, ўқ тегди онинг ойинасиға,
Ўтуб бўлди тарозу сийнасиға.

Бурунги кўзгуким ашкингни сочти,
Бу ўқ онинг тилисмин доғи очти.

Ёниб мундинки Чин шаҳрига еткунг,
Ҳамул кўзгуни кўрмак майли эткунг.

Неким кейнида ёзмиш пайкароро,
Санга юзинда бўлғай ошкоро.

Ани кўргач етиб ишқ ибтилоси,
Бўлуб ошиқлигининг ибтидоси.

Яна ҳар неча боқсанг кўрмагунг ҳеч,
Ишинг сарриштасига тушкуси печ.

Бўлуб ожиз ишингдин аҳли тadbир,
Бошингга келгусидур улки тақдир.

Нечаким бўлғуси ҳолинг табоҳи,
Фалакка еткуси кўнглунгнинг оҳи.

Вале тортиб сипаҳлар ишқи матлуб,
Анингдек қилғуси кўнглунгни мағлуб

Ки, ондин бир нафас гар бўлсанг огоҳ,
Кўп ортуқроқки минг йил бўлғосен шоҳ.

Чу мен ҳам қилдим охир хайрбодинг.
Муродим буки етқач ул муродинг,

Ҳужуми ишқ туғёнида гоҳе
Соғинғойсен мени ҳам тортиб оҳе».

Чу доно чекти бу ғоятга сўзни,
Бас этти сўзни доғи юмди кўзни.

Чекиб Фарҳод ҳижронида вайло,
Узун йўл тутти андоқким Суҳайло¹³.

Кўруб Фарҳоди маҳзун ўйла ҳолат,
Кўзидин ёғдуруб ашки малолат.

Басе йиғлаб нечукким аҳли мотам,
Анинг ҳолиға, ўз аҳволиға ҳам.

Тилаб Хоқону Мулкорони дарҳол,
Алар доғи кўруб ул пурхатар ҳол.

Иков худ тошқори ўлмокка етиб,
Неким доно баён айлаб эшитиб.

Тилаб бир неча доноваш кишини,
Саранжом эттилар доно ишини.

Бериб қабриға онча вақфдин баҳр
Ки, ул тоғу навоҳини қилиб шаҳр.

Чу ул маъмура вазъин қилдилар туз,
Қупуб сарчашма сори қўйдилар юз.

Сипоҳ ичра тушуб Хоқону Фарҳод,
Не бу ўз ҳолидин ғамгин, не ул шод.

Қуёш Суқроти¹⁴ чун ер қилди маскан,
Кеча Луқмони бунёд этти шеван¹⁵.

Ясаб кўку қаро бирла либосин,
Тўкуб ашк айлади зоҳир азосин.

Алар Суқрот сўғидин топиб дард,
Вале Чин ёди бирла дарддин фард.

Тузуб базм ул кеча ҳам кому ноком,
Ичиб аччиққа-аччиқ бир неча жом.

Кел, эй соқию ҳикмат айла ойин,
Манга тутғил майи мамзуж рангин.

Қадаҳ сарчашмасиға солибон жўш,
Мени қил жўшдин бир лаҳза хомўш.

Фарҳоднинг Хоқон била Чин азмиға даштпаймолиғи ва Чинда
юз кўргузган ойинаи чиний ғамидин шайдолиғи ва ул кўзгуға
тамошо қилғоч, Арман кишвари, балки Эрам боғи ва Арман
водийси, балки ҳайрат тоғи анга ҳуляи намоиш ва жилваи
оройиш қилмоғи ва Шириннинг жамоли кўзгусин ул кўзгу
жамолида мушоҳада қилиб, оҳ уруб йиқилғони ва анинг оҳи
ул кўзгу юзин тийра қилғони.

Саҳар сарчашмаси чун бўлди равшан,
Фалакнинг марғзорин қилди гулшан,

Сафо топиб фалак Юнон замини
Сипаҳ чекти қуёш Хоқони Чини.

Қилиб Хоқон яна Чин мулкиға майл,
Дема Хоқонки Фарҳоду бори хайл.

Хазойинға қўюбон муътамадлар,
Бериб ҳар бирга мингдин кўр мададлар.

Азимат Чинға бўлди кўч-баркўч,
Иши йўқ эрди ул йўлда магар кўч.

Демай йўл қатъиға чунким қўюб юз,
Кечани кечау кундузни кундуз.

Етиб Хоқон яна Чин кишвариға
Наби ул навъким дин кишвариға.

Тушуб тахтиға шоҳи кишваророй,
Анингдекким шараф буржи аро ой.

Қуюб Фарҳод чун Чин шаҳриға гом,
Тараддуд ичра тутмай кунгли ором.

Қилиб кўзгу хаёлининг умидин,
Тилаб филҳол махзанлар калидин.

Эшикларни очиб қолмай қарори,
Саросима югурди кўзгу сори.

Курунгач ул булурин пайкари пок,
Бўлуб андешалиғ кўнгли тарабнок.

Тушурди ул латофат ҳуққасини,
Латофат йўқки, офат ҳуққасини.

Калидин истабон хозиндин олиб,
Ўзин юз минг бало бандиға солиб.

Калид айлаб забона шаклидин тил,
Бўлуб они очар манъиға қойил.

Тутуб қуфл оғзи зулфинини маҳкам,
Этиб имо они очмасқа ул ҳам.

Уруб зулфини қуфл ичинда юз печ
Ки, яъни бу хатарлиқ фикрдин кеч.

Киши тақдирдин бўлмас чу қочиб,
Чиқорди кўзгуни сандуқни очиб.

Кўруб ул навъким миръоти хуршед,
Жаҳонни кўргузуб чун жоми Жамшед.

Тушуб кўнглига ҳайратдин шарора,
Анинг руҳсориға қилди назора.

Не кўрди: турфа дашти нозпарвард,
Кўрунмай саҳнида жуз сабзаи дард.

Гиёҳи ништар, аммо занг тутқон,
Тули эл қони бирла ранг тутқон.

Мусалсал сунбулининг банд-банди,
Қарору ҳуш сайдининг каманди.

Бинафша андаким гардун кўкортиб,
Гажак янглиғ хирад бўйнини тортиб.

Тутуб наргислари жом эткали нўш,
Қилурға тақво аҳлин масту беҳуш.

Ёқиб ўт лоласи жон куйдурурға,
Кўнгулга доғи ҳирмон куйдурурға.

Сочиb туфроғлари мушки татори,
Қарo бўлмоқ учун эл рўзгори.

Демактин лол ўлуб савсан мақоли
Ки, будур мунда ҳар озода ҳоли.

Кўкортиб анда кўк армон гули кўп,
Кўкоргон балки нофармон гули кўп.

Қуюндин кўргузуб ҳар ён замона,
Бори саргашталиклардин нишона.

Қилиб зоҳир бу водийнинг қироғи,
Қатиқ тоғи нечукким ҳажр тоғи.

Аёғин доғи айлаб руст ерга,
Чекиб бошин фалакка роз дерга.

Фалак вазъин анинг тулони айлаб,
Жаҳон баҳриға лангар они айлаб.

Камаргоҳида хайли бениҳоят,
Ясол тортиб ҳужум айлаб бағоят.

Камарда бир ариқ қозмоққа машғул,
Ариғ топиб камар шакли била тул.

Ўзининг шакли бирла навжавоне,
Демайким, навжавоне, нотаवоне.

Ҳамул хайл ичра айлаб пешаварлик,
Демайким пешаварлик, тешаварлик.

Бу ҳолат ичра пайдо бўлди хайле,
Нечукким тоғ ичинда тунд селе.

Бори чобуксувору моҳ пайкар,
Жавоҳирдин бериб пайкарга зевар.

Жабинлар гул-гулу кирпичлари хор,
Қабоғлар кенг-кенгу, оғизлари тор.

Аларға шоҳу сарвар гулғузоре,
Демайким, гулғузоре, шаҳсуворе.

Саманди сайридин кўк тавсани ланг,
Қуёш рухсори оллинда хижилранг.

Қуёшға тарҳ учун ташлаб руху от,
Вале юз қатла ҳар соат қилиб мот¹.

Солиб оламға ўт бошдин-аёғи.
Жаҳон ўртаб аёғдин-боши доғи.

Бўлуб ул хайл ҳар бир ўйлаким ой,
Бу ул хайл ичра меҳри оламорой.

Таковар узра елдин оташангез,
Ҳамул эл сори сурди ел киби тез.

Тамошо айлаю ҳар сори боқиб,
Қаёнким боқиб, ўтлар элга ёқиб.

Чу ногаҳ отға ул ён майл берди
Ки, Фарҳоди ҳазин тимсоли эрди.

Анинг рухсориға чун боқти тимсол,
Тани тимсол янглиғ бўлди беҳол.

Яролиғ сайд янглиғ нола қилди,
Бу янглиғ нола чун қилди, йиқилди.

Кўруб Фарҳод ул янглиғ йиқилмоқ,
Ҳавас қилди ани наззора қилмоқ.

Яқинроқ келтуруб кўзгу жамолин,
Назора қилди ул маҳрў жамолин.

Чекиб Фарҳод ун ўз тимсоли янглиғ,
Йиқилди жисми жондин холи янглиғ.

Бўлуб тимсоли янглиғ — оғзи хомуш.
Ҳамул тимсолидек зойил қилиб ҳуш.

Кўруб чокарлар андоқ қаттиқ аҳвол,
Хабардор эттилар Хоқонни филҳол.

Чу Хоқон англади бу можарони,
Югурди ул тараф йиртиб яқони.

Аноси сочин очиб мўя тортиб,
Ани ўлган соғиниб пўя тортиб.

Чекиб афғонни Мулкоро атодек,
Ким, ул Фарҳодға эрди атобек.

Яна Баҳром² Мулкороға фарзанд,
Гузин Фарҳодға ҳамзоду дилбанд.

Бўлуб нисбатда кўкалтоши онинг,
Тариқат бобида қардоши онинг.

Анинг ҳолиға чун наззора айлаб,
Яқо ўрниға кўксин пора айлаб.

Бўлуб парвонадек атрофиға жамъ,
Вале ул ётиб андоғким ўчук шамъ.

Кўюбон ҳушсизлиқ кўйига юз,
Ўзига келмайин бир кеча-кундуз.

Чу тебратти насимин субҳ боғи,
Исидин ҳушиға келди димоғи.

Кўз очиб кўрди боши узра хайле
Тўкуб кўз ёшидин юз узра селе.

Чу йиғлар эрди Мулкороу Баҳром,
Аларға лутф бирла берди ором.

Тутуб сўгин ато бирла аноси,
Муни кўргоч, ҳалок этти ҳаёси.

Яқин эрдики тарки хуш қилғай,
Яна аввал йиқилғондек йиқилғай.

Туман минг узр қўлмоқ бирла қўпти,
Аёғлариға юз суртуб ер ўпти.

Деди: «Билмон, не ҳолат даст бермиш
Ки, сизга мужиб ушбу мотам эрмиш.

Бу иш гар хўб, агар зишт эрди бори,
Манга, биллаҳ, йўқ эрди ихтиёри.

Тутунг маъзурким, расво бўлубмен,
Демай расво бўлубменким, ўлубмен.

Бўлунг хуш ботину зоҳирда мендин,
Губоре асраманг хотирда мендин».

Бу янглиғ зоҳир айлаб кўп малолат,
Бериб хотирлариға истимолат.

Кўзи бирла тили гарчи бу сори,
Ва лекин жону кўнгли кўзгу сори.

Алар бу нукталардин шодмона,
Қўпуб уйларга бўлдилар равона.

Бу янглиғ чун аларға чора қилди,
Яна ул кўзгуга наззора қилди.

Бурунғудек юзи эрди қоранғу,
Ҳакимиким ясоғондур бу кўзгу¹.

Тилисмин бўйла қилғондур падидор
Ки, ҳар шакл ондаким бўлғай намудор.

Чу нозирға тамошо ҳосил ўлғай,
Яна ҳосил тилисми ботил ўлғай.

Чу Фарҳод ул талабдин бўлди новмид,
Ўзин кўрди ғаму меҳнатда жовид.

Деди чун ўлгали ғамдин ёвушти
Ки: «Оҳ иш тушти, аммо саъб тушти.

Агар қилсам ўзумни пора-пора,
Чу матлуб ўлмағай ҳосил, не чора?!

Бурун андинки куигай жони зорим,
Жунун олғай иликдин ихтиёрим,

Керакдур чорас андеша қилмоқ,
Хирад расмини даъбу пеша қилмоқ.

Такаллуф айлабон бўлмоқ хирадманд
Ки, бўлғай шоҳ кўнгли шоду хурсанд.

Чу пайдо бўлди айлар иш яроғи,
Мену ул дам балойи ишқ доғи.

Йўқ эрса эмди бетоқатлиқ этсам,
Бошимни олибон бир сори кетсам,

Муқаррардурки, шоҳи кишвароро,
Замоне қилмайин сабру мадоро.

Қилур юз минг черик таъйинки филҳол,
Мени истаб топарда қилмай ихмол:

Алар Чин мулкида ҳар ён чопарлар,
Ики-уч кундин ўткармай топарлар.

Агар разм айласам кўргач сипаҳни,
Керак қатл айламак кўп бегунаҳни.

Чекай фарзан урушқа тиги пўлод,
Йўқ элга, ўзума айлай бу бедод.

Неча эл бўйниға тиг урса бўлғай,
Ёзуқсиз нечани ўлтурса бўлғай?!

Ҳам охир зарбдин қўл бўлса нокор.
Тугулмоғлиқ керак ул лаҳза ночор.

Манга Чин аҳли не қилмиш ёмонлиқ
Ки, бу навъ ўлғамен бориға қонлиқ.

Агар шаҳ сурмаса зулму итобин,
Не бергум Тенгрига охир жавобин.

Кўзум не навъ тушқай шаҳ кўзига,
Нетиб боққоймен ул дам эл юзига.

Бори бир ёну бу бир ёнки ногоҳ,
Шаҳ ўлса булажаб ҳолимдин огоҳ.

Улус қилғай мени гирдимда таъйин
Ки, қилғайлар алар ҳифзимни ойин.

Бу мушқил иш қачонким ҳосил ўлғай,
Ишим тадбири ул дам мушқил ўлғай.

Дебон девона, солса банд аёққа,
Қутулмоқ ул замон чеккай йироққа.

Агар фарзан жунунум доғи кетгай,
Нечаким айтсам, ким бовар этгай.

Ҳамул авлоки то ўзумни билсам,
Қила олғонча ўз ҳифзимни қилсам».

Ўзига қилди топқоч иш ҳисобин,
Хирад қонунида иш иртиқобин⁴.

Муни билмайки қилғоч ишқ бедод,
Бўлур юз ақлу дониш расми барбод.

Кетур, соқий, шароби ошиқона
Ки, бўлмишмен хирад бирла фасона.

Мени ишқу фано базмида хос эт,
Хирад ранжу балосидин халос эт.

XXVII

Фарҳоднинг ишқ шуъласида куюб ул ўтни жон пардасида яшурмоқдин
ва ҳажр хунобасин ютуб ул заҳрни кўнгул ичинда сингурмоқдин
гулбарги аҳмардек жамоли заъфароний ва нахли санубардек ниҳоли
хайзароний бўлуб аср ҳукамоси ва даҳр атиббоси анинг баҳори
сиҳҳати хазони маразға юзлангонининг таъхисини савдоға қилиб
бу савдо била анинг мақоми таъйинин жазойир била дарёға
қилғонлари ва бу дарё сафари савдосидин анга суд истаб
насиблари зиёнбуд бўлғони.

Тариқи ишқ ихфосида моҳир,
Бу янглиғ ишқ сиррин қилди зоҳир

Ки, Фарҳод айлабон ишқин ниҳони,
Хираддин кўргузур эрди нишони.

Қаю уй ичра бўлса шуъла мавжуд,
Эмасдур уйга боки гар чиқор дуд.

Ёниб ўт чиқмос ўлса дуди мутлақ,
Ул уй девориға бўлмоқ керак шаққ.

Фалак ҳам меҳрин оқшом айламас фош,
Бўлур зоҳир чу анжумдин тўкар ёш.

Ёшурғай нофа худ мушки татори,
Ёйилмоқда иси, не ихтиёри.

Чу лола ғунчаси зоҳир бўлур чоғ,
Неча кунглида асрар ёшурун доғ.

Бўлур гарчи очилғон чоғи маълум,
Бўлур аввал тошида доғи маълум.

Нечаким истади Фарҳоди ғамнок,
Ёшурмоқ ўт ёлиб устига хошок.

Ва лекин элни оҳу ашки ногоҳ,
Қилур эрди ниҳон дардидин огоҳ.

Хираднинг пардасига қайда ёро,
Ёшурмоқ ишқ ўтин айлаб мадоро.

Қуёшни зарра ёшурмоқ бўлурму,
Хубоб узра тенгиз турмоқ бўлурму?

Ёпар фонуси бирла шуълани шамъ,
Қўрарлар пардадин ул шуълани жамъ.

Кўз ичра махфий ўлмас ашк қони,
Бўлурму шиша ичра май ниҳони?

Анга ул дарду ғам ўтин ёшурмоқ,
Қўнгулга ёшурун дард ўти урмоқ.

Неча кун ичра онча кор қилди,
Заифу нотавону зор қилди.

Ки, ҳар ким кўрса айлар эрди маълум
Ким, ул хорони бир ўт айламиш мум'.

Чу ул ойға етиб андоқ малоле,
Фалакнинг сайридин бўлди ҳилоле.

Узори бўлди сориг лола янглиғ,
Дурри ашк анда ёққон жола янглиғ.

Вале ул лоланинг доғи сиёҳи,
Оғиз очқоч кўрунгай дуди оҳи.

Қади нахликим эрди сарви чолок,
Заифу хамлиқ ўлди ўйлаким ток.

Вале ул токнинг табъидағи май,
Бўлуб кўнглида қон ютмоқ паёпай.

Танининг заъфи тундин-тунга кўпрак,
Бўлуб ул заъф кундин-кунга кўпрак.

Неча афғондин этса оғзини берк,
Йўқ эрди нола чекмакта анга эрк.

Димоғида бурунким қувват эрди,
Танида доғи зўру сиҳҳат эрди.

Риоят айлар эрди бениҳоят,
Фиғон зоҳир бўлур эрди бағоят.

Бу дамким, бўлди савдойи димоғи,
Маразларға улонди жисми доғи.

Жунун табъида кўргузди нишона,
Сўз айта бошлади савдоиёна.

Кўнгулда қолмади сабру қарори,
Иликдин борди борча ихтиёри.

Кўруб ул ҳолин онинг шоҳу дастур,
Бўлуб иккиси кундин-кунга ранжур,

Бериб кўп панду таъсири топилмай,
Қилиб кўп фикру тадбири топилмай.

Чу кўрдиларки борур иш иликдин,
Ўтар андиша тадбиру биликдин.

Кенгашти шаҳ тузуб мажмаъ аҳиббо,
Бўлуб ҳозир неким бўлғон атиббо.

Анинг ҳолотида сўз ўтти беҳад,
Бири сўзни қабул этти, бири рад.

Ҳам охир аҳли ҳикмат эттилар арз
Ки: «Эй олам элига қуллуғинг фарз!

Бу янглиғ бизга бўлмиш заъф ташхис
Ки, савдодин димоғи топти танқис.

Мизожида ҳарорат ғолиб эрди,
Яна майға мизожи толиб эрди.

Майи муфрит била асли ҳарорат
Бўлуб бир, бўйла кўргузди шарорат.

Ики-уч ёшдин ўн бир, ўн ики ёш,
Ўқумоқ фикрига солди қуйи бош.

Ики-уч йилки майли пеша қилди,
Бағоят анда кўп андеша қилди.

Буларга ёр бўлди ҳадди йўқ йўл,
Яна бир ҳам ҳарорат боиси ул.

Булар бир ёну фикри бениҳоят.
Мусаххин табъ аро ул ҳам бағоят.

Булар фикридин ўлмай табъи холи,
Тилисм очмоқ сори тушти хаёли.

Не савдо тухмиким кўнглида экти,
Не фикратларки ул савдода чекти

Ки, аждар қилди жисмин оташолуд,
Замона деви солди бошига дуд.

Ҳарорат мунча топса табъи нори,
Ажаб йўқ, бўлса ул бир ўт шарори.

Бу ҳолатлар ангаким бўлди ҳодис,
Димоғи юбсиғадур борча боис².

Чу ҳору ёбис ўлмишдур мизожи,
Нақизи бирла қилмоқдур иложи.

Букунким фасл эрур жавзо аёғи.
Қуёшнинг ўтидиндур лола доғи.

Самумосо келур ҳар соридин ел,
Самум ичра самандарваш кезар эл.

Яқиндурким, қуёш тобидин ахтар,
Эриб симобдек оққай саросар.

Қуюннинг дашт ичинда изтироби,
Исиғдиндур йилондек печу тоби.

Ҳаво кўҳсор уза оташфишондур,
Булоғлар қайнари ондин нишондур.

Шафақ эрмас дурур мағрибда ҳар шом,
Қизормишдур қизиб бу сарнигун жом.

Қизигон кўрадин гардун нишона,
Қуёшдин онда ўт тортиб забона.

Кемур шому дам онда субҳдам бил,
Шиҳоб ул кўрадин чиққон алам бил.

Эмас ҳар ён оқор сувлар била ер
Ки, ер ҳар ён исигдин оқизур тер.

Қуёшдин соя қочмоқлиққа мойил,
Арода айлабон шахсини ҳойил.

Ҳаво табъида иссиғ бўйла кори,
Ажаброқ буки онинг табъи нори.

Анга юбсу ҳарорат бўлди ворид,
Иложидур ҳавойи рутбу борид.

Мунингдек эрки касб этгай илож ул,
Эрур дарё аро беш кунчилик йўл.

Тушубтур даври ўн шаръий¹ жазира
Ки, таърифида қолур ақл хира.

Чекиб бош ул жазира ичра тоғе,
Бу тоғ узра ети-секкиз булоғе.

Муҳит ул чашмалар даврида дарё,
Фалак баҳри соғин доғи Сурайё.

Жазира даврида сувдин рутубат,
Вале авжида совуғдин суубат.

Бийик ул тоғ авжи, ўйлаким куз,
Совуғдин боғлонур сарчашмалар муз.

Азимат қилса ул ён шоҳзода,
Ажаб йўқким, бўлур кўнгли кушода.

Димоғи заъфи қувват доғи топқай,
Муборак жисми сиҳхат доғи топқай.

Ҳаво таъсиридин бўлмай ҳаросон.
Иложин айламаклик бўлғай осон.

Атиббодин не сўзким бўлди манқул,
Кўрунди шаҳға бир-бир бори маъқул.

Равон ҳукм этти Мулқороғаким бот,
Чу фаҳм эттинг атиббодин мақолот.

Неча кун қилғумиздур азми дарё,
Сафар асбобини қилғил муҳайё.

Вазир андоқки топти ҳукми олий,
Муҳайё қилди ҳукм ўлғонни ҳоли.

Мураттаб бўлғоч иш ҳукм айлади шоҳ,
Бориб шаҳзодани қилмоғлиқ огоҳ.

Не сўзким ўтти, арз этмоқ тамомин,
Анинг дарё сори бўлмоқ хиромин.

Эшитгач қиссани шаҳзода Фарҳод,
Нишот айлаб ҳазин кўнгли бўлуб шод.

Деди: «Шаҳ оллида айтинг паёмим
Ки, шаҳ коми эрур оламда комим.

Не ҳаддим улки дегаймен ўғулмен,
Бори қуллардин ўксук хаста қулмен.

Қаён азм этколи бўлса яроғи,
Менинг бошим дурур шаҳнинг аёғи».

Чу шаҳға қилдилар бу нуктани фош,
Дуо қилди кўзига тўлдуруб ёш.

Деди: «Айлаб мураттаб кемаларни,
Солинг онда кераклик нималарни

Ки, мен ҳам айладим кўнглумни жозим
Ки, тонгла бўлғамен дарёға озим».

Эшитгач бу хабарни шоҳзода,
Нишоти бўлди айтурдин зиёда.

Басе таскин ҳазин кўнглиға берди
Ки, мақсуди анинг бу навъ иш эрди

Ки, зоҳир айлабон бир тавр ҳийла,
Бир ишни айлағай навъи васила

Ки, Хоқон топмойин андин кудурат,
Ул этгай азми ғурбат биззарурат.

Бу иш мақсудиға монанд бўлди,
Бағоят хотири хурсанд бўлди.

Тушуб дарё киби кўнгли аро жўш,
Кема оғзидек оғзи лек хомуш⁴.

Тамаввуждек хаёлиға тасалсул,
Тасалсул топибон юз минг тахайюл.

Кетур, соқий, Муҳити бодаи ол,
Бу дарё ичра соғар заврақин сол.

Эрур ғам баҳрида жисми ҳақирим,
Ҳамул заврақ била бўл дастгирим.

XXVIII

*Хоқон била Фарҳоднинг сипеҳр тавсанидек хинглардин иниб фалак
бухтисидек жунгларга миниб Чин сипоҳининг сабо хайли дарё юзига чин
солғондек баҳр майдониға сабодек бетаҳоши кирмоқлари ва муқаввас
фулklar била тийрлари фалак қавси била қазо ўқидин нишона кўргузмак
ва наҳангваш жўнг оғзи била бодбонлар кафан пардаси била гўр оғзидин
фасона тузмак ва сафойин ғаройибидин неча ҳарфи айтмоқ ва амвож*

навойибидин неча нақше тортмоқ ва сарсарнинг золим сипоҳи дарё
оламидин рустахез чиқариб «ва изал-биҳору фуҷжират»¹ тафсирин
мавж хутутидин баҳр саҳифасида сизмоқ ва кўлоқнинг ниҳоятсиз
тоғларининг таоқуби «ва изал-жиболу суййират»² маъносин кема
тийри нўғи била фалак авроқиға ёзмақ ва кўпрак фалакваш кемани
фано наҳанги ютмоқ ва дарёваш сафиналар адам дарёси тубин тутмоқ
ва Хоқонни дарё талотуми Мулкоро била Чин мулкига солмоқ ва Фарҳод
ишқ дарёсида қолғондек ул хунхор баҳр аро тахтапора узра қолмоқ.

Бу дарё ичра улким бўлди ғаввос,
Чиқорди бўйла дурри маънийи хос

Ки, тайёр ўлди чун дарё яроғи,
Бўлуб озим шаҳу шаҳзода доғи.

Суруб маркабни дарё соҳилиға,
Ою кун келди моҳи манзилиға.

Назарлар чун тенгиздин олди баҳре,
Йиғочдин баҳр уза кўрунди шаҳре.

Ададдин кўп кема бори яроғлиқ,
Саводи бир муаззам шаҳр чоғлиқ.

Ики юз жўнг ҳадсиз ҳар бири кенг,
Фалак жўнгини ҳар бир тутмайин тенг.

Учи кўк Ҳутию Саврини сончиб,
Туби ер гову моҳисини ёнчиб³.

Қамарға тийри онинг чехрафарсой,
Ики тийр ичра саргардон қолиб ой.

Мунингдек тийр ила ҳар бодбони,
Сипеҳри атласу миҳвар нишони.

Чекилган ҳар таноби бодбоннинг
Шуой хатти меҳри зарфишоннинг.

Ичи бир эв, вале олам эвидек,
Не олам, нилгун торам эвидек.

Қилиб нажжори гардун ҳйласози,
Қуйи ерида фарш ўрниға кози.

Тушуб сув устида сақфи нигуни,
Ичинда тийридин олий сутуни.

Сутуннинг бир учи дарё уйига,
Бир учи гунбази хазро уйига.

Сутуне бу сифат ким кўрди бори,
Бир учи ёна бир уйнинг мадори.

Ёйиб ҳам бодбондин кўкка эълон,
Тутуб ҳам лангари кўк узра ором.

Аносир бўлмайин сифлиға ҳойил,
Қилиб кўкнинг қуйи даврида манзил.

Бўлуб аълода тийр, асфалда тори,
Фалакнинг икки жонибдин мадори.

Қуйию-юқори, ул тийру ул тор,
Фалак даврида қутр айлаб падидор.

Булардин бошқа гардун сайр кишти,
Равонлиқда елу сувдин сиришти.

Аладда уч юз эллик баҳрпаймой,
Фалак уммонида ҳар бир янги ой.

Яна сандал била заврақ ҳисоби,
Мингу минг йилча ҳар бирнинг шитоби.

Ҳам илдамлиқда сарсардек равона,
Ҳам айланмоқда игримдин нишона.

Сув узра сайру даври ул сифат тез
Ки, туфроқ узра суръат вақти Шабдиз.

Бўлуб минг беш юз ул мажмуиға сон,
Қилиб ўлтурғон эл сайрини осон.

Есолиб жўнг уза тахти Каёни,
Мақом айлаб шаҳу шаҳзода они.

Бўлуб Чин аҳлидин ул шаҳри чўбин,
Анингдекким, яна бир кишвари Чин.

Яроғу сайр хотир истагонча,
Нечаким истагай хотир, юз онча.

Сафар асбоби бирла ҳар сафина,
Нечукким ганжи Қорундин дафина.

Қуруғлиқ ичра чун қолмади ҳеч иш,
Равони кемаларга бўлди жунбиш.

Таҳаррукдин топиб андоқ тахалхул
Ки, Чин шаҳри аро тушқай тазалзул.

Неча минг жалд маллоҳи ҳунарвар,
Балиғ янглиғ сув ичра мавжпарвар.

Сурар маркаб аларға заврақи тез,
Бўлуб суръатда сувдин оташангез.

Бори мақсуди сори айлабон майл,
Алар майлиға тобеъ шоҳ ила хайл.

Чу йўлға кирдилар ул минг ягона,
Сув узра оламе бўлди равона.

Саводи сувда жирми хок⁴ янглиғ,
Не жирми хокким, афлок янглиғ.

Ёлиб дарё юзин мушкин ниқоби,
Фалакни ўйлаким мушкин саҳоби.

Жазира азмиға бори қўюб юз,
Борур эрдилар икки кеча-кундуз.

Сув узра ел аён эткач тамаввуж,
Шаҳу шаҳзодаға ондин тафарруж.

Аён мавж ичра ҳардам юз ғаройиб,
Бўлуб минг зоҳир, ул юз бўлса ғойиб.

Неча кўз тушса кўк сув чархмонанд,
Тутуб атрофи кўк зайлиға пайванд.

Хиромон ҳар тараф юз турфа моҳи,
Хирад моҳиятин билмай камоҳи.

Улуғлар саҳмноку ўйла ҳойил
Ки, айлаб кўргучи ҳушини зойил.

Суда юз тоғу йўқ бирига ором,
Вале тоғики бўлғай моҳи андом.

Нечаким орқаси тоғ авжи янглиғ,
Танида нақши дарё мавжи янглиғ.

Тенгизда кўргузиб андоғ шитоби
Ки, чархи обгун ичра шиҳоби.

Шигарфу дилрабо ҳар бирга ҳайкал,
Уруб сайри су кўзгусига сайқал.

Тенгиз далви суйин ҳардам қилиб қут,
Анингдекким, су ичкай Далвдин⁴ Хут.

Кичикроқларға андоғ шўру ошуб
Ки, топуб баҳр алар ғавғосидин кўб.

Кичик бирла улуғлар сон ичинда,
Нечукким сабза сарвистон ичинда.

Кашафлар ҳар бирининг саҳми беҳад,
Ясаб сув узра жисми бирла гунбад.

Бўлуб меъмори қудрат анда бони,
Судин қилмай хароб андок бинони.

Таҳаррук бирла сақфи бўлмайин шаққ,
Нечукким гунбази чархи муаллақ.

Балиғ сайд айлабон ҳар ён наҳанги,
Нечукким ранг сайд эткай паланги.

Тани бир тоғдекким, бўлса хоро,
Темурдин тишу чангал ошкоро.

Келиб орқоси онинг тез парра,
Ниҳоли умрни кесмакка арра.

Не парра, ғам сипоҳи кайбури ул.
Балият қалъасининг кунгури ул.

Су мавжин оғзида қилғил тасаввур
Ки, бир жавшанни тутқай ҳардам анбур⁶.

Наҳанг атрофида сақловидин шўр,
Нечукким аждаҳо атрофида мўр.

Яна ҳар ён кўрунуб кўзга харчанг,
Азимат айлаган вақти каж оҳанг.

Кашаф жисмиға жисми ламс этар чоғ,
Урунғондек бири-бирга ики тоғ.

Кўруниб жонвар баҳр ичра беҳад,
Нечукким дашт ичинда ҳар нечук дад.

Тамаввуж баҳр узаким тутмай ором,
Алар устида сунъ илки ёйиб дом.

Шаҳу шаҳзода ҳар ён бешумора
Ғаройиб айлар эрдилар назора.

Баякногоҳ қазойи осмоний,
Аён қилди балойи осмоний.

Эса бошлоди ел беҳад хатарнок,
Ҳужум этти тенгиз юзинда кўлок.

Жанубий ҳаддидин сарсар келиб тез,
Тенгиз аҳлиға бўлди ваҳшатангез.

Қари маллоҳлар мундоқ балони,
Кўруб арз эттилар йиртиб яқони

Ки, ҳар юз йилда бу ел бир қилур сайр,
Ва лекин йўқтурур бу сайр аро хайр.

Равон еткурдилар бир турфа заврақ,
Янги ой заврақидин тезравроқ

Ки, бўлмасдин бурун бу ел зиёда,
Ташиндик мунда шоҳу шоҳзода.

Кўпуб Фарҳод чун завраққа кирди,
Уруб ел жўнгу заврақни ойирди.

Ато жўнг ичра қолди тортибон вой,
Ўғул заврақда бўлди баҳрпаймой.

Ароға тушти андоқ айру тушмак
Ки, мумкин бўлмас ондин сўнг кўрушмак.

Алар айрилғоч ўлди елга тугён,
Не тугёнким, жаҳонни тутти тўфон.

Тенгиз ул навъ чайқолдики афлок,
Кўрунди сув уза андоқки кўлок.

Келиб бир-бир сўнгича юз туман мавж,
Паёпай еткуруб кўк авжиға авж.

Қаю бир пуштаким ҳар пуштаси тоғ,
Не тоғким суйидин кўк атласи доғ.

Чиқиб чун кўкка бу сифли макондин,
Иниб сифли маконға осмондин.

Мунунгдек бир демаким, юз туман минг.
Уруб юзига сили осмоннинг.

Ҳамоно бу сифат етканда сили,
Бўлуб бу чархи ахзар ранги нили.

Ясаб чун ул судин айлаб таваҳҳум,
Янги ой кемасин кирмакка анжум.

Уруб ҳар кемаким гардунға кўлок,
Бўлуб дарё уза андоқки хошок.

Ики кема бири-бирга қотилмай,
Улусдин ҳам ики бир-бири билмай.

Кема гардунға чиқмоқни фан айлаб.
Фалакни тийри равзан-равзан айлаб.

Бўлуб ҳар ён нужуми осмони,
Фалак равзанлар ўлғондин нишони.

Ҳамоно кўкка сув баским тўқушти,
Фалак гунбазларининг сақфи тушти.

Қилиб сув мавжи бирла Ҳуту Харчанг,
Ўз авжидин тенгиз қаъриға оҳанг.

Кўрунуб сувда хуршеди жаҳонтоб.
Булур ичра нечукким лаъли сероб.

Фалак мулкида чун топмай масолик,
Кўнуб сув узра ўрдакдек малойик.

Қазо ҳар жўнгни бир ён ушотиб
Ки, ердин кўкка, кўкдин ерга отиб.

Бу ошуб узра баъзиким ушолмай,
Ичинда кимса ўз ҳолиға қолмай.

Бу янглиғ эрди дарё изтироби,
Ёпилғунча жаҳонға тун ниқоби.

Чу тун киштида кун ёшурди қоқум
Гум этти баҳр синжоби талотум⁷.

Су узра чунки сарсар тутти таскин,
Ер узра баҳри ахзар топти тамкин.

Дейилган баҳр аро ҳар навъи кема,
Ичинда онча халқу онча нима.

Кўпи бир-бирга теккандин ушолиб,
Фалак авжида сув қаърида қолиб.

Халойиқдин бўлуб аксар табоҳи
Ки, ҳар ён бирни айлаб туъма моҳи⁸.

Чу киштиларни гардун пора айлаб,
Баданлар заврақин овора айлаб.

Ўну юз кемадин гар бир ушолмай,
Ичинда ўну юздин бири қолмай.

Тушуб баъзиғаким бир тахта пора,
Ани сув мавжи солиб бир канора.

Вале Хоқону Мулкоро висоқи
Ки, бир жўнг ичра эрди иттифоқи.

Нечаким кина қилди чархи золим,
Вале ул жўнг қолмиш эрди солим.

Ичинда халқ ўлукдек барча хомуш,
Ўлуб баъзию, баъзидин бориб хуш.

Чиқибон гарчи бир дарё канори,
Солиб они қазо Чин мулки сори.

Яналар ҳам чу елдин қолмади бийм,
Қазодин ҳар бири тушти бир иқлим.

Чу Хоқон жўнги чиқти ул қироққа,
Хабар бўлди яқин бирла йироққа.

Бўлуб ул эл чу ўткан ишдин огоҳ,
Чиқориб элни гар дастур, агар шоҳ.

Қилиб кўп саъйким ул хайли мадҳуш
Равойиҳ касбидин бир-бир топиб хуш.

Бўлуб ҳам шоҳ ўз ҳолидин огоҳ,
Халойиқ доғи огоҳ, ўйлаким шоҳ.

Кўруб Фарҳодини чун шоҳ ғойиб,
Яна йиғлаб тутуб бошдин масойиб.

Вале гоҳи бериб имконға ҳам йўл
Ки, шояд бир тараф чиқмиш экин ул.

Қилиб Суқрот ахборин доғи ёд,
Вале ўлмай қутулгондин бўлуб шод⁹.

Кўруб ул умру давлатни ғанимат,
Яна Чин тахтиға қилди азимат.

Кетур, соқий, қадаҳким нотаваонмен,
Малолат баҳрида озурда жонмен.

Қадаҳ киштисиға жонимни хос эт,
Мени бу ғусса баҳридин халос эт.

XXIX

*Фарҳоднинг синук заврақ жисми заврақ синукда қолиб ани дарё
мавжи Яман¹ мулки сари солиб Яман аҳли кемасига учрағони ва ул
кема тожирлари анингдек дурри гаронмоя топқонларидин севунуб
ул бу миннат адосидин ғамға қолғони, доғи жазойир ҳаромилари
ул кема қасдин қилиб тужжор қуруғ ердаги балиғдек изтиробқа
тушиб, Фарҳод аларни наҳанг балиқ хайлини қочургондек
бирор шаст қушоди била қочурғони ва сувда аларнинг заврақи
ҳаётига ўт урғони ва Яман баҳридин канора тутқони
ва Суҳайлдек Яман аҳли кўзин ёрутқони ва Шопур² анга дарёда
ошино бўлуб, анинг сафҳаи замири нуқушин фаҳм қилғони.*

Кишиким айлади бу баҳр гаштин,
Бу янглиғ деди дарё саргузаштин

Ким, ул ҳолатдаким чайқолди дарё,
Сипоҳи мавжидин қўзғолди дарё.

Ҳамул заврақки рокиб эрди Фарҳод,
Синиб кўк баҳридин етганда бедод.

Бўлуб ғарқа муҳити бекаронға,
Қолиб бир тахта ул бехонумонға.

Ўзин ул тахта узра маҳкам айлаб,
Видоъ ўз жисму жонидин ҳам айлаб.

Нечукким тахта жисми нотаवони,
Етиб оғзиға ҳар дам хаста жони.

Кўруб ул шўр баҳри бекарондин,
Илик юб ҳар нафас юз қатла жондин.

Чу гардун шом киштисин ушотти,
Фалак баҳриға анжум дурри ботти.

Тамаввуж йиғди дарё юзидин дом,
Талотум қушлариға бўлди ором.

Тушуб ул тахта сайрининг гузори,
Яман мулкию Тойиф¹ ҳадди сори.

Бўлуб Фарҳодға ул тахта маскан,
Нечукким жонға бўлғай тахтаи тан.

Вале жисмида жонидин рамақ йўқ,
Танида руҳ ҳарфидин насақ йўқ.

Мунингдек ҳол аро бир тез кишти
Яман азмиға дарёдин етишти.

Ичинда неча дарёмоё тожир,
Гуҳар савдосиға бўлғон мусофир.

Чу кўрдилар келур бир тахта пора,
Анинг устида шахсе ошкора.

Солиб маллоҳ еткурдилар они,
Кема ёниға келтурдилар они.

Не кўрдиларки ётур навжавоне,
Ҳаводис зарбасидин нотавоне.

Бўлуб ҳуш анга зойил ичкулукдек,
Ётиб ул тахта устида ўлукдек.

Чу кўп қилдилар аҳволиға тадқиқ,
Нафас оғзиға келмак бўлди таҳқиқ.

Ҳаёти айлабон ул элни хуррам,
Ани киштиға чектилар ҳамул дам.

Димоғиға тутуб ҳар навъ машмум,
Кўзин очиб ҳаёти бўлди маълум.

Куюб бўғзиға шарбат, оғзиға қут,
Бўлуб ул тўмау шарбат анга қут.

Кўпуб ўлтурди, доғи сўрди аҳвол,
Дедилар ҳар не бор эрди анга ҳол.

Эшитти чун жавоб айлаб саволин,
Булар ҳам сўрдилар ул хаста ҳолин.

Дедиким: «Биз гуруҳи тожир эрдук,
Яман сори Хўтандин сойир эрдук

Қилибон кемамизни ғарқа кўлок,
Чўкуб дарё тубиға бору йўқ пок.

Манга рўзи бўлуб бу тахтапора,
Бўлубсиз тахтаи умрумға чора.

Мен ушбу тахтаға бўлғоч ҳамоғуш,
Думоғимдин ҳамул соат кетиб ҳуш.

Гаҳи ҳушумда, гоҳи ҳушдин фард,
Бошимға келмайин жуз меҳнату дард.

Кетиб эркан дурур бу лаҳза ҳушум
Ки, солмиш мунда бахти саҳткўшум.

Манга бу ерга тушгандин хабар йўқ,
Бу худ ўтти агар бордур, агар йўқ.

Менинг худ қатъ ўлуб эрди ҳаётим,
Йўқ эрди мутлақ уммиди нажотим.

Буким жоним ўлумдин эмин ўлди,
Сизинг алтофу эҳсон зомин ўлди.

Нечаким айласам ҳолим қиёси,
Кўрунур саъб бу миннат адоси.

Мени чарх ўлтурурдин хиракушвор,
Сизинг тиргузганингиз бўлди душвор.

Агар минг йил тирик бўлғоймен охир,
Нетиб бу узрунгуз қўлғоймен охир.

Фарибу хастамен ҳам зору ожиз,
Кишига тушмасун бу ҳол ҳаргиз

Ки, эл юз навъ тутқойлар анга қўл,
Юзидин бирга хизмат қилмағай ул.

Ва лекин то тирикмен бандангизмен,
Неча бўлсам тирик шармандагизмен».

Кўруб ул халқ бу арзи тазаллум,
Анинг зимнида бу ҳусни такаллум.

Аёғдин-бошига хусравнишонлиқ,
Сўзида баҳрдек гавҳарфишонлиқ.

Бўлуб бори асиру зори онинг,
Дилу жон бирла хизматкори онинг.

Муважжаҳ аклу шурб айлаб мурувват,
Навосиз жисмиға киргунча қувват.

Алар бори анга мафтуну шайдо
Ки, бўлди неча заврақ сувда пайдо.

Кўруб кишти элига тушти мотам,
Фузунроқ бўлди бу мотам дамо-дам.

Тилаб бориси бир-бирдин биҳиллик,
Кўруб Фарҳод ишидин тангдиллик.

Демай молу ҳаёту жондин афсус,
Ва лекин борча айтиб ондин афсус.

Қолиб ҳайрон алардин сўрди Фарҳод
Ки, «Невчун бўлдингиз маҳзуну ношод?»

Дедилар, йиғлабонким: «Не сўрарсен,
Бу заврақларки баҳр узра кўрарсен.

Қароқчилар дурур аҳли жазойир,
Бўлурлар бекарон баҳр ичра сойир.

Агар ёлғуз, агар икки, агар уч,
Кема йўлуқса ҳар ён келтурур куч.

Отарлар кемага қорураи нафт
Ки, ҳар қорурадур бир кўраи нафт⁴.

Уруб ўт кемани чун куйдурурлар,
Тамоми кема аҳлин ўлтурурлар.

Қилурлар халқ молин наҳбу ғорат,
Аларға баҳр уза будур тижорат.

Бизинг эмин йўл ўзга сори қолмиш,
Бу сори бизни дарё мавжи солмиш.

Не элга етса бу мажмаъ навиди,
Кетар ул хайлдин махлас умиди».

Чу фаҳм этти бу иш фарзона Фарҳод,
Аларға кўп кўнгул берди бўлуб шод.

Деди: «Қайғурмангизким бермагай Ҳақ,
Алардин ҳеч офат сизга мутлақ.

Сизинг хайл ичра борму эркин оё,
Неча ўқ бирла кўпрак ўрлуқ ё».

Чекиб бориси ҳайрат бирла ҳайҳот,
Вале не истади, келтурдилар бот.

Анинг зўриға гарчи ё йўқ эрди,
Ҳамул ё лойиқи доғи ўқ эрди.

Ясаб ё гўшасин, ўқни туз айлаб,
Ул ишнинг иртиқобин ёлғуз айлаб.

Тузотгунча ўқу ёйин диловар,
Етишти ҳар ён ул хайли жафогар.

Ясаб қоруралар ўт ёғдурурға,
Кемаву кема халқин ёндурурға.

Етиб ул ергаким қорура етмас,
Дема қорура, ўқ ҳам онча кетмас.

Қилиб қорураафганни нишона,
Анингдек отти Фарҳоди ягона

Ки, урди нафтлик қорурани-ўқ,
Ушотти ул ёлинлик кўрани ўқ.

Тушуб ўт, ўртониб қорураандоз,
Ҳамул завраққа ул хайли дағобоз.

Яна бир ҳам оторға чун ёвушти,
Анга доғи бу янглиғ шуъла тушти.

Чу икки кема хайли куйдилар пок,
Юз урди қочқоли ул хайли бебок.

Кема бошини қайторғунча ноком,
Ўн-ўн бешнинг ишин қилди саранжом.

Алардин баъзи куйди, баъзи ўлди,
Неким қолғон қочиб овора бўлди.

Бу иш ул кема аҳлин айлабон лол,
Бири хушҳол бўлса, ўни беҳол.

Бори бошин кўюб қошига онинг,
Кўпубон эврулуб бошига онинг,

Фидо айлаб анга жону жаҳон ҳам,
Нисор айлаб қошида молу жон ҳам.

Анинг заъфи эди ҳар дам фузунроқ,
Малоли риштаси ҳаддин узунроқ,

Алар дилжўй ўлуб, лекин бу бедил,
Кўрунди неча кундин сўнгра манзил.

Яманнинг фурзасига⁵ қилдилар майл,
Судин туфроққа чиқтилар бори хайл.

Бори озод ўлуб минг ибтилодин,
Дема минг ибтило, юз минг балодин.

Топиб ул шаҳр аро бир турфа манзил,
Равони ештилар манзилда маҳмил.

Даме қилмай мадоро ошкоро,
Бўлуб оллинда онинг мажлисоро.

Қилиб пайдо кетурдилар майи ноб,
Яманда йўқ ақиқ ул навъи сероб⁶.

Чу май бирла қизишти боши онинг,
Суруҳидек оқиб қон ёши онинг.

Келиб ёдиға ҳар дам тахту жоҳи,
Биҳишти қаср ила хайлу сипоҳи.

Атоу қолмоғи дарё аро зор,
Аноу кўнглида юз баҳри озор.

Ўзию бу сифат овора бўлмоқ,
Туман минг мунг аро бечора бўлмоқ.

Гаҳе бекаслик айлаб кўнглини реш,
Гаҳе беморлиғдин жонида неш.

Гаҳе жони куюб шайдолиғидин,
Гаҳе матлуб нопайдолиғидин.

Тушуб ҳар лаҳза ўзга олам ичра,
Солиб элни ғамидин мотам ичра.

Улус ҳолиға чун айлаб тафаккур,
Бири йиғлаб, бири айлаб таҳайюр.

Киши ҳолин камоҳи фаҳм қилмай,
Ўзи доғи ўз аҳволини билмай.

Бу хайл ичра бор эрди раҳнаварде,
Мусофиршеваи озода марде.

Хунар бобида устои замона,
Замона ичра наққоши ягона.

Варақни килки айлар чоғда тасвир,
Бўлуб нойибманоби килки тақдир.

Не сурат ёзғали топиб чу даст ул,
Жаҳонни айлабон суратпараст ул.

Жаҳон мулкин кезиб кишвар-бакишвар,
Ҳудуди бохтардин то ба ховар.

Хито мулкига ҳам тушган гузори,
Келиб оллиға Моний дасткори.

Тилаб маншур ул тутмай мусаллам,
Мусаллам тутмай ул истарда бу ҳам.

Қалам аҳлиға онинг тарҳи дастур,
Жаҳон аҳли дебон отини Шопур.

Саёҳатда қазойи осмони
Буларға ҳамраҳ айлаб эрди они.

Басе ҳайрон эди Фарҳод ишида
Ки, кўрмайдур эди таврин кишида.

Не иш ул қилса айлар эрди таъмиқ.
Қила олмас эди ҳолини таҳқиқ.

Тенгизда доғи ул размиға ҳайрон,
Қуруғлуқ ичра бу базмиға ҳайрон.

Бу дамким кўрди онинг ҳоли зорин,
Сиришку нолаи беихтиёрин.

Тафаррус бирла топти фикратандеш
Ки, кўнглин ишқ тиғи айламиш реш.

Қилай дер эрди ҳар сўздин мудово,
Анга Фарҳод қилмас эрди парво.

Жиҳатсиз куймагига солди чун кўз,
Сола бошлади дарди ишқдин сўз.

Неча ишқ ўтидин қилса ҳикоят,
Анга айлар эди кўпроқ сироят.

Билиб сўзин хирадманди ягона,
Дер эрди ишқдин ўтлуғ фасона.

Даме ул йиғламоқдин тутмай ором,
Ани бу навъ ўзига айлади ром.

Гузин Фарҳодға беҳавфу кулфат
Бўлуб Шопур ила ул навъи улфат

Ки, онсиз бирдам ўлғоч истаб они,
Сўруб дарду муҳаббат достони.

Бу тақрир айлабу ул йиғлабон зор,
Чу тақрир айламай кўп топиб озор.

Бу янглиғ чунки ҳамдам топти ўзни,
Рафиқу ёру маҳрам топти ўзни.

Сўруб ҳолин ҳарифи чобук андин,
Чекиб сиррини нозик-нозик андин.

Чу бебок эрди ишқу бода ғаммоз,
Очиб ул маст ошиқ пардаи роз.

Неким Шопур сўз сўрса ниҳони,
Ниҳони айлар эрди воқиф они.

Топа бошлади сойил чун жавобин,
Саволи юзидин очти ниқобин.

Деди: «Аввал нажоду гавҳаринг де,
Яна ҳолингни айту кишваринг де».

Деди Фарҳод: «Қўй кишвар ҳадисин,
Унутқил асл ила гавҳар ҳадисин.

Манга ул нуктадин беҳбуд йўқтур,
Эшитмактин санга ҳам суд йўқтур.

Вале сўрдунг чу ҳолимдин фасона,
Санга бир мужмале айтай нишона».

Муни ҳам урди наъли бозгуна',
Ишидин бўйла кўргузди намуна

Ки, мен дилхастаи зору балокаш,
Бурун эл янглиғ эрдим шоду дилхуш.

Бори ишдин ибодат ихтиёрим,
Салоҳу зуҳд ила тақви шиорим.

Манга бир тун балое бўлди тори,
Муқаввас кўкдин ўқи тегди кори.

Тушумга кирди бир фархунда кишвар
Ки, кўрмаймен анга монанда кишвар.

Нишони улча кўрмиш эрди бир-бир,
Анга борин яко-як қилди тақрир.

Етиштиким дегай ул моҳи дилхоҳ,
Дей олмай беҳуд ўлди тортибон оҳ.

Билиб Шопур анинг ҳолин камоҳи,
Бўлуб жон бирла онинг чораҳоҳи.

Бошин ўз кўксига қилди ҳамоғуш,
Думоғиға кетурди саъй ила ҳуш.

Ул эл тортиб анинг рухсориға май,
Бўлуб беҳуш ичмакдин паёпай

Ки, ҳар сўзким дебон ул икки ҳамроз,
Алар фаҳм этмайн анжому оғоз.

Кўруб Шопур ул мажмаъни беҳуд,
Қилиб Фарҳод ишиға саъй беҳад.

Деди: «К-эй зоди сарви бўстони,
Ва лекин топқон осеби хазони.

Бу янглиғким санга мен ҳамдам ўлдум,
Бори махфий ишингга маҳрам ўлдум.

Ҳамоно бу эмиш Тенгрига тақдир
Ки, қилғайсен манга ҳолингни тақрир.

Ҳамул ганжеки бўлмишдур умидинг,
Етишгай қуфлиға мендин калидинг.

Ема ғамким бу ерким дединг они,
Саросар васфиға бердинг нишони

Ки, йўқ ул навъ дилкаш ер жаҳонда,
Кўрубмен онию бўлмишмен онда.

Ҳавоси жонфизо, гул анда хирман,
Назоҳатда Эрамдек, оти — Арман.

Борур бўлсанг санга ҳамрахлиқ айлай,
Демай ҳамрахлиқ, чокарлиқ айлай».

Кўруб Фарҳод мундоғ нуктаовар,
Ўзи бахтидин этмас эрди бовар.

Деган афсонани фаҳм этти Шопур
Ки, бовар айламас ул зор маҳжур.

Дедиким: «Чун инонмассен каломим,
Санга собит қилай андоққи комим».

Чиқарди сафҳаву килкин қаламзан,
Ҳамул ер суратин бўлди рақамзан.

Анингдек қилди тарҳ ул нақши дилжў
Ки, йўқ эрди тафовут бир сари мў.

Чу Фарҳод ул рақам наззора қилди,
Анинг даъвоси чин эрконни билди.

Топилғоч дўст мулкидин нишони,
Йиқилди маст тортиб дўстгони.

Кетур соқий, манга ишрат аёгин
Ки, даврон берди мақсудим сўроғин.

Мени чун қилди моҳи армани зор,
Чекай бир неча соғар арманивор.

XXX

Фарҳоднинг Шопур даштпаймолиғи, балки раҳнамолиғи била Яман мулкидин Арман кишвариға азимат қилғони ва Арманнинг Эрамосо сабза ва раёҳинидин ғунчадек кўнгли гул-гул очилғони ва Армания тоғи камарида хоро қозодурғон эл ажзин кўруб ул кайфиятин сўруб хоро қозорға камар чуст этгони ва бу хабарнинг чусту ширин Михинбону била Ширинга етгони.

Бу водий қатъида фархунда ҳоди,
Анингдек кўргузур мақсад саводи

Ки, чун Фарҳод очти уйқудин кўз,
Келиб ёдиға Шопур айтқон сўз.

Ҳамул коғазки бўлди нақшпайванд,
Чекиб тарҳи ҳамул кишварга монанд.

Ҳануз этмай қаронғу кетмак оҳанг,
Ҳаво кўзларда эрди сурмаги ранг.

Кўпуб Шопурнинг қошиға борди,
Аёгин ўпгали бошиға борди.

Товушидин анинг уйғонди Шопур,
Тоғиб тун зулматида булғажаб нур.

Деди: «К-эй дард ила ишқ аҳли шоҳи,
Изинг хайли муҳаббат қиблагоҳи,

Бу келмакдин санга не мултамасдур,
Фараз худ кеча ўтган сўз эмасдур?»

Чу ўткан сўзни Шопур айлади ёд
Аёғига анинг бош қўйди Фарҳод

Ки: «Эй жон мақсади дилкаш паёминг,
Кўнгул мақсуди руҳафзо каломинг.

Ҳамул савдо била кўнглумгадур суд,
Ҳамул сўздур ҳазин жонимга мақсуд.

Вафо ваъдангга фош этмак кераксен,
Дегон сўз бошиға етмак кераксен».

Эшитгач они Шопури ягона,
Деди: «К-эй талъатинг шамъи замона.

Сен эрсанг ҳамраҳим жаннат дурур йўл
Фараз бу эрса, бисмиллаҳ, равон бўл».

Этиб Шопур йўл азмиға оҳанг,
Анинг ҳамраҳлигин Фарҳоди дилтанг.

Қадамда кўргузуб ул тоза дамлик,
Бу айлаб соя янглиғ ҳамқадамлик.

Кесарлар эрди йўлни гом-баргом,
Юруб манзил-баманзил тутмай ором.

Бўлуб Фарҳодға Шопур мунис.
Тутуб онинг била сайр ичра мажлис.

Гаҳе ҳамраҳлиқ хосиятидин,
Гаҳе ҳампешалиқ жинсиятидин.

Гаҳе ул сафҳани илгига олиб,
Назар боштин-аёғ тарҳига солиб.

Хаёлиға туман минг офарин деб,
Рақам қилғонни рашки нақши Чин деб.

Қилиб даҳл ишта андоқ ҳар замони
Ки, бу ҳам нақшпардоз онглаб они.

Бу янглиғ муддати йўл қилдилар тай
Ки, Арман кишвариға қўйдилар пай.

Деди Шопур: «Кел, эй фархунда ёвар,
Будур сен тушта кўрган мулку кишвар.

Тамошо айлаю бўлсун хироминг,
Йўлуққунча талаб қилғон мақоминг».

Чу Фарҳод этти ул сўзни тааққул,
Урар эрди қадам айлаб тааммул;

Ики-уч кун чу бўлди эҳтиёти,
Падидор ўлди бир кун кўп нишоти

Ки, бўлди оллида бир дашт пайдо
Ки, ақлин тушта айлаб эрди шайдо.

Ҳамул сабза, ҳамул савсан, ҳамул гул,
Ҳамул гулларнинг атрофида булбул.

Этиб тақво кўзин туфроғи хийра,
Ели айлаб хирад шамъини тийра.

Кўрунуб қайда боқса ул баложўй,
Гулу хору гиёҳи ошнорўй.

Сола бошлади ҳар дам пора кўнгли,
Этиб ҳар лаҳза заъф овора кўнгли.

Бало водийсиға солиб қадамни,
Малолат авжиға тортиб аламни

Дели Шопурға: «К-эй ёри ҳамдам,
Санга ҳамдамлиқ ойини мусаллам.

Ҳамул водию гардунсой хоро
Ки, кўрмиш эрдим, ўлди ошкоро.

Яқинроқ манга ҳамрах бўлғил эмди,
Менинг ҳолимдин оғаҳ бўлғил эмди».

Ҳамул хайлеки ғавғо айламишлар,
Қозарға тош алоло айламишлар.

Тилар ул сори етгай жони маҳжур,
Равон майл айлади ул сори Шопур.

Етиштилар ул икки ошноваш.
Анга тегруки ул хайли жафокаш

Гуруҳе эрди дарду доғ ичинда,
Ариғ қозмоққа шоғил тоғ ичинда.

Анингдек хорани кесмакда ожиз
Ки, кўрмай кимса андоқ ажз ҳаргиз.

Ики юз хорабур илгида теша,
Уруб ул теша тош узра ҳамеша.

Ва лекин ўйла қаттиқ эрди хоро
Ки, гар юз теша тегса бемадоро.

Кесилмай бир нахудча тош чоғлиқ,
Нахудча демаким, хашхош чоғлиқ'.

Ики юз устод уч йил қилиб кин,
Замоне тинмайин урмоқта метин.

Қозилиб икки-уч юз қори² хора.
Қолиб онинг кўпи ҳам нимкора.

Алар қон йиғлабон мундоғ анодин.
Вале саркорлар тинмой жафодин.

Назар қилди чу ул ҳолатга Фарҳод,
Ғамин ўлди кўруб ул навъ бедод.

Кириб ул хайли мазлум ичра ғамгин,
Ҳилолий қошлариға ғуссадин чин.

Деди: «К-эй мен киби хайли болокаш,
Фалакдин кўнглунгиз мендек мушавваш!

Бу меҳнатким чекарсиз розин айтинг,
Ҳамул анжом ила оғозин айтинг

Ки, невчундур бу ранжу ибтилонгиз,
Қачондиндур фалакдин бу балонгиз?

Кўруб сизни тутун бошимға ошти,
Тутун неким, ичимға ўт тутошти».

Кўруб ул хайл анинг фаррух жамолин,
Эшитиб бўйла руҳафзо мақолин.

Шукуҳидин бўлуб ҳайронлиқ элга,
Мақолотида саргардонлиқ элга.

Ўпуб ер, дедилар ул хайли ғамнок
Ки: Эй Рухул-аминдек³ гавҳаринг пок.

Яқин эрмас малаксен ё башарсен,
Худо ёрингки, бас олий гуҳарсен.

Малак хорижда гар кўрмайдурур биз,
Сенингдек худ башар кўрмайдурур биз.

Вужудунг кўрмасун ғам ранжу тоби,
Неким сўрдунг будур онинг жавоби

Ки, бу кишвардаким рашки жинондур,
Букун исматпаноҳе ҳукмрондур

Ки, Афридун сари борур насабда,
Эрур Жамшеддин ортуқ ҳасабда.

Агарчи соя солмас бошиға тож,
Ва лекин тожварлардин олур бож.

Белин гарчи камар топмай камоҳи,
Вале заррин камарлардур сипоҳи.

Бу янглиғдурки, фаҳм эттинг сифотин,
Миҳинбону дебон давр аҳли отин.

Бу кишвар ичра ўттуз-қирқ қурғон,
Бори кўк ҳиснидин⁴ буржин ошурғон.

Анинг ҳукмидадур бемеҳнату ранж,
Тўло ҳар ерда Қорун ганжидек ганж.

Тажаммул хайлида имкондин ортуқ,
Неча йил фикрат этса ондин ортуқ.

Жаҳондин хотири озодаси бор
Ки, бир гулчеҳра хоҳарзодаси⁵ бор.

Ҳарими иффат ичра шоҳ ул эрмиш,
Сипеҳри исмат узра моҳ ул эрмиш.

Ани ҳам васф этардин баҳрамиз йўқ,
Отин доғи тутарға заҳрамиз йўқ.

Юзин кўрмайдур онинг одамизод,
Магар бир неча гулрух сарви озод.

Ким они кўрса гашту сайр кўрмас,
Ани кўрган кишини ғайр кўрмас.

Юзи гул, кирпичи дерлар тикандур,
Не бор андоқки ҳаргиз бор экандур.

Миҳинбону қўп айлаб эҳтиромин,
Ясабтур жон уйи ичра мақомин.

Юзи бирла қилур базмини гулшан,
Анинг бирла кўрар оламини равшан.

Бу тоғеким анинг васфидарур тул
Ки, бордурбиз ани қозмоққа машғул.

Келибдур бир боши шарқи шамоийл,
Яна бир боши ғарби сори мойил.

Оқар шарқисида бир чашма ҳоли,
Суйи ул навъким ҳайвон зилоли.

Дебон «Айн ул-ҳаёт»⁶ ул чашмани хайл
Ки, ўлгон ичса айлар жон сари майл.

Гаҳи ул ҳур бу сори қўяр гом,
Пари сарчашмада тутқондек ором.

Парилар бирла айлаб азми ишрат,
Тузарлар анда гоҳи базми ишрат.

Эрур ғарбида ул маҳваш макони
Ки, ҳоло Армания дерлар они.

Еридур назҳат ичра жаннатосо,
Анинг ёнида тоғи чархфарсо.

Эрур бу навъ ул маҳваш хаёли —
Ки, ул манзилда солғой қасри олий.

Муҳайё борча рангу бўйи онинг,
Вале устида йўқтур суйи онинг.

Муҳандислар нечукким чархи сайёр,
Югуртуб чашма суйи сори тайёр.

Топибким бир ариғ қозилса дилжў,
Етар ул ҳур қасри оллиға сув.

Вале ул чашма то бу қасри офат,
Топибдур ўн йиғоч⁷ чоғлиқ масофат.

Бу жадвалким чекибдурлар арода,
Ариқ қозмоқ қилибдурлар ирода.

Буюрмишлар бу хайли нотапонга,
Бало тоғида жамъи хаста жонга

Ки, айлаб чок метин бирла хоро,
Ариқ қилғойлар андоқ ошкоро

Ким, ул ориққа ҳар ким сув кетургай,
Сув ул айвонгача турмай югургай.

Бу хоро теша бирла бўлмас афгор,
Нечукким теша, метин айламас кор.

Эрур уч йилки жон тортиб ҳамеша,
Ушолмой қолмади метину теша.

Машаққатдин йигитни эл қори дер
Ки, қозилмиш ики-уч юз қори ер⁸.

Бу янглиғ бирла умри Нуҳ топсоқ,
Баданда кўпрак ондин руҳ топсоқ.

Чу меҳнатнинг ҳаду поёни йўқтур,
Туганмаклик бу иш имкони йўқтур.

Гаҳи фарёду афғоне чекарбиз,
Гаҳ иш қилмоқ учун жони чекарбиз.

Эмас бу теша урмоқ ишга дархурд,
Кеча-кундуз қоқарбиз оҳани сард⁹.

Нечаким зоҳир этсак узри маъқул,
Алар оллинда эрмас узр мақбул.

Бу эрди ҳолимизким топти таъвил,
Бу ҳам ижмол бирла, йўқки, тафсил¹⁰.

Чу кайфиятни маълум этти Фарҳод,
Алар ҳоллиға кўнгли бўлди ношод.

Деди: «Бу неча мазлуми ситамкаш,
Фалак бедодидин бўлғон аламкаш

Ки, вайронлиғларида юз ҳалалдур,
Агар қилсам мадад воқеъ маҳалдур.

Ҳунарни асрабон неткумдур охир,
Олиб туфроққаму кеткумдур охир?!»

Темурчидин тилаб дам бирла кўра,
Белига боғлабон чармин танура¹⁰.

Дам учин кўраға чун маҳкам этти,
Равон тўкти кўмур, доғи дам этти.

Кўмурни қилди чун аҳгар неким бор,
Тилаб метину теша ҳарнеким бор.

Солиб аҳгар аро борин қизитти,
Неча афзор қилди чун эритти.

Ҳар ўн-ўн бешни бир метин қилиб руст,
Яна ҳам ончани бир тешаи чуст.

Неча гурза, неча сунбода айлаб,
Камар қозмоқ ишин омода айлаб.

Ниҳоний борчаға андоғ су берди
Ки, Қорандин ниҳон ўрганмиш эрди¹¹.

Тараддудға солиб они бу аҳвол,
Улусни гирдида ҳайрат қилиб лол.

Саволе айлай олмай кимса бир сўз,
Шукуҳидин тикиб бори анга кўз.

Чу холи айлади афзордин эл,
Равон хоро кесарга боғлади бел.

Кириб ориққа қозмоқ айлади майл,
Қозобошлади қумни ўйлаким сел.

Кесиб ҳар тешаси қилғоч хароши,
Фалак пили юкидек пора тоши.

Чу метин зарбидин айлаб ситеза,
Қатиқ хорони айлаб реза-реза.

Анингдек тешадин секриб ушоқ тош
Ки, нозир бир йиғочдин қочуруб бош.

Учуб етканда зарби дасти онинг
Ки бориб ўн йиғоч фаррасти онинг¹².

Ҳамул кун-ўқ далери хорабур гов,
Муҳайё қилди хоро ичра бир нов

Ки, уч йил икки юз хоробур устод,
Ола олмай ҳам онча хорадин дод.

Ҳунар мундоғ чу зоҳир айлади кўп,
Тушуб ул тоғ аро эл ичра ошуб.

Бўлуб ҳам коргар, ҳам корфармой¹³,
Миҳинбону қошиға даштпаймой

Ки, қилғайлар бу ишким кўрдилар нақл,
Инонмас гарчи они кўрмайин ақл.

Кетур соқий, манга ул лаъли рангин
Ки, тушти ғам юки кўнглумга сангин.

Анингдек майки, чун оғзимға еткай,
Ичимда дарду ғам тошин эриткай.

XXXI

*Фарҳоднинг тешаси тошни пора-пора қилмоғ била тоғ бағриға ков-ков
солғон садони Ширин эшитғони ва қуёш тоғдин тулуғ қилғондек ул
кўҳи бало сарвақтиға етғони ва анинг метини ламъасининг барқи
мунунг хородек кўнглига асар этғони ва қуёш туфроққа нур сочқондек*

*ул хокийга меҳр зоҳир қилғоч, анинг туффроғдоғилардек ўзидин кетгани
ва умри қуёши бошига келгач анинг ҳаёти шамъи ўчғонига Шопурнинг
шамъдек куюб йиғлаб бошига ўт чиқорғони ва ўлукни маҳдға солғондек
ул қуёш они туффроғдин кўтариб биҳиштоси манзилига олиб борғони.*

Хабар бергучи саррофи гуҳарпош,
Бу янглиғ айлади нақди хабар фош

Ки, чун ул хайлни ҳайрат қилиб данг,
Қилибон Армания сори оҳанг.

Боқиб Фарҳоднинг кесган тошига,
Хабар еткурдилар Бону қошига

Ки, мундоғ навжавоне бўлди пайдо
Ки, бўлди кўрмокидин халқ шайдо.

Бу янглиғ хора кесмак қилди бунёд
Ки, қилмоқ мумкин эрмас одамизод.

Жаҳон аҳлидек эрмас вазъу таври,
Бир андоқ кўрмаган афлок даври.

Малакваш одамидур кўҳмонанд,
Кесакдур тешасига кўҳпарканд.

Неким кўрганни келганлар яко-як,
Туруб арз эттилар бешубҳау шак.

Михинбону эшитгач ҳайрат этти,
Инонмай бир замоне фикрат этти.

Хабарға чун аён бўлди тавотур,
Ишонди, лек они элтиб таҳайюр.

Қўпуб гулрух ҳаримин қилди маъво.
Нечукким равзаи жаннатни Ҳавво¹.

Деди: «К-эй боғи умрум сарвинози,
Ҳарими хилватим шамъи Тироzi.

Кўнгул меҳри узоринг бирла хурсанд,
Сочинг ҳар ториға жон риштаси банд.

Эшитким, турфа розе келтурубмен,
Ҳадиси дилнавозе келтурубмен.

Сени Ҳақ ҳўблардин қилди чун фард,
Эрур бори ишинг ўзунгга дархурд.

Ариғ қозмоқниким ҳукм айламишсен,
Қатиқ тошларни қозсунлар демишсен.

Бу ҳам бир иш дурурким қилмамиш халқ,
Мунингдек иш қилурни билмамиш халқ.

Агарчи саъб эди боштин-аёғи,
Қазо саҳл эткон эрмиш они доғи.

Биров, дерларки, пайдо бўлғон эрмиш,
Қиёмат ошкоро бўлғон эрмиш».

Эшитгандек ани тавру шиорин,
Эшиттурди пари пайкарға борин.

Ки уч йилда не иш бутмиш саросар,
Ўзи бир кунда қилмишдур баробар.

Миҳинбону чу бу роз этти ифшо,
Париваш айлади майли тамошо.

Деди: «Ул ён жанибат' сургулукдур,
Бу иш гар воқеъ ўлса кўргулукдур.

Фаниматдур ани кўрмак кишига,
Тамошо айламак қилғон ишига.

Эрур алҳақ ажойиб меҳмоне
Ки, Тенгри бизга еткурмишдур они.

Бу қушким мубталойи дом ўлубтур,
Бу гулшанда анга ором ўлубтур.

Бало ичра фароғи бирла келмиш,
Тузоққа ўз аёғи бирла келмиш.

Заруратдур анга қилмоқ риоят
Ким, ул бизга керакликдур бағоят.

Ариғким муздиға юз ганж бердим,
Суйи келмай илик ондин юб эрдим¹.

Биҳамдиллаҳки, Ҳақ еткурди комим
Ки, мундоқ кимса бўлди сайди домим».

Тилатти нўшлаб таъжил ила от,
Равон бўлди Миҳинбону дағи бот.

Суманбар хизматида тўрт юз қиз
Ки, отланмас эди ҳаргиз буларсиз.

Бор эрди бодпойи ранги гулгун,
Қолиб андин юруда хинги гардун.

Анга рокиб ҳамиша ул париваш,
Бўлуб ул девпайкар ҳам парикаш⁴.

Ўзи гулрангу гул монанд зоти,
Бўлуб Гулгун⁵ халойиқ ичра оти.

Жаҳон боғида йўқ ул бодподек,
Бўлуб гул баргин элтурга сабодек⁶.

Кетурдилар бу хинги⁷ бодпаймой,
Равон минди шафақ Гулгунига ой.

Хиромон бўлди ул ён сарви озод,
Рикобида ҳамул хайли паризод.

Суруб ул сори хушвақту тарабнок
Ки, Фарҳод айлар эрди хорани чок.

Миҳинбону доғи ҳамраҳлиғ айлаб,
Суманбар ҳолидин оғаҳлиғ айлаб.

Кейиндин қавм ила хайли шитобон,
Қилиб ҳар соридин қатъи биёбон.

Париваш девзодин сурди чун тез,
Гул узра сарсар ўлди шабнамангез.

Етишти рахш уза ул навъ чолок
Ки, гардун тавсанида меҳри афлок.

Тушуб ҳар ён мусалсал зулфи банди^а,
Бўлурға хораафканлар каманди.

Каманд ўлмайки, икки шомӣ дайжур,
Арода фарқ этиб бир хатти кофур.

Бўлуб меъжарда ул мушки сияҳтоб,
Қаро шомӣки ёпқай они маҳтоб.

Юзи атрофида дурри лаоли,
Қуёш даврида ахтарлар мисоли.

Не дурким, секретиб бу чархи гардон,
Қуёшнинг чашмасидин қатра ҳар ён.

Ики қоши ҳилоли фитнаангез,
Ёзилгон кўп ул ой бошида хунрез.

Мудом айларга қон тўкмак кенгоши,
Бўлуб иккисининг пайваста боши.

Бу хунрез иттифоқиға қилиб жаҳд,
Юзидин мусҳаф очиб қилғоли аҳд.

Кўзи ислом элига топибон даст,
Ётиб мусҳаф юзига кофири маст.

Бўлуб сиҳҳат ўлурда гоҳ ранжур,
Бўлуб гаҳ айни усруклукта махмур.

Кўзи беҳол хоболудлиқдин,
Лаби майгун шароболудлиқдин.

Не икки анбаросо зулф ваҳ-ваҳ,
Не икки жонфизо лаб, Аллоҳ-Аллоҳ.

Шакардек лаб, вале йўқ туз кам анда,
Тузеким қанди олам-олам анда.

Бу янглиғ қанд ила туз кимса билмай
Ким, ул ҳайвон суйи ичра эзилмай.

Саводи холи ўғрилиққа монанд,
Келиб кундуз куни элтур учун қанд.

Олиб ширинлиқ, аммо авд этар дам,
Аёғлари бўлуб шакарда маҳкам.

Ўғурларда тузу шақкар ниҳони,
Шакар тутмиш ва ё туз тутмиш они.

Энги гулзорида кўп ранг ила бў,
Лаби айн ул-ҳаётидин ичиб сув.

Равонпарвар юзининг тоза варди
Ки, ҳайвон чашмасидур обхўрди.

Оғиз устида бурни турфа тимсол,
Тутуб ёнида манзил ҳиндуйи хол.

Кўюб ул ҳиндуйи тожир сифоти,
Шакар тунгида⁹ Ҳиндустон наботи.

Наботи Ҳинд йўқким, ғунчаи гул,
Қилиб девона Ақли Куллни билкул.

Кумушдек ранги насринфоми онинг,
Кумушдин ғунчадек андоми онинг.

Бўлуб ҳар кирпики бир нўги хома,
Қорортиб қатл учун ёзмоққа нома.

Варақ айлаб анга лавҳи узорин,
Қорортиб олам аҳли рўзгорин.

Қади озода жаннат савсанидек,
Юзи гул, лек ўзи гул хирманидек.

Ҳарорат оташин лаълидин ошиб,
Ҳамул гул хирманиға ўт тутошиб.

Шарар қилғоч ул ўтдин майли афлок,
Қуёш бошдин-аёғин ўртабон пок,

Зақан даврида андоқ хатти мавҳум
Ки, қилғай они солим савқ маълум.

Нечукким меҳр ёнида ҳилоли,
Кўрунур ё кўрунмасдин хаёли.

Бу давриким ани тасвир этиб ваҳм,
Оғизни нуқтаси тақдир этиб ваҳм.

Қулоқда дурри ноби гавҳари ҳам,
Қамар даврида Зуҳра, Муштарий ҳам.

Қаду ораз била шамшоду гулфом,
Не шамшоду не гул, сарви гуландом.

Қади руҳ офати чобуклук ичра.
Бели жон риштаси нозуклук ичра.

Бўю жисмин деёлмон қучқу янглиғ,
Паридек чуслукдин учқу янглиғ.

Лабидин жон томиб бисёр-бисёр,
Сўзидан шаҳд оқиб хирвор-хирвор.

Лабидин томибу оқиб латофат,
Юзидин оқибу томиб малоҳат.

Бўйида ҳуллалардин руҳ олиб қут,
Вале алвонидин юз ақл мабҳут.

Қилиб кирпич ўқидин тийрборон,
Нечукким тоғ аро абри баҳорон.

Лабининг ҳар сўзи юз жонга офат,
Сочи ҳар тори минг имонга офат.

Бу янглиғ қотилосо келса кўзга
Йўқ иш оҳ урмоқу ўлмоқдин ўзга.

Юрурда рахши айлаб тоғни паст,
Ўзи от узра жоми ҳуснидин маст.

Фалак рахшида меҳри ховаридек,
Не рахшу меҳр, дев узра паридек.

Қаёнким тавсанин айлаб равона,
Йироқтин алҳазар айлаб замона.

Бу янглиғ сурди хорокўб тавсан,
Анга тегруки эрди хораафкан.

Бийикрак чиқтию ҳар сори боқти,
Замин бирла замонни ўтқа ёқти.

Не кўрди? Хора ичра хоракове,
Қозиб хорода метин бирла нове.

Дема нове, не нове қайси хоро,
Бўлурча ўн тегирмон сувға мажро.

Қилиб хороға барное ситеза,
Уруб зарб айлар эрди реза-реза.

Не барнозод¹⁰, сарви бўстони,
Кўруб даврондин осибии хазони.

Шукуҳидин бўлуб хоро ҳаросон,
Қўпуб метинининг оллидин осон.

Муқаввас қошида чин, оғзида банд,
Қадин ғам тоғи айлаб қавс монанд.

Бийикрак ҳайкали аҳли замондин,
Фузунроқ шавкати пили дамондин.

Бошида тожварлик фарри пайдо,
Юзида салтанат нури ҳувайдо.

Аёғиға синиб хори мазаллат,
Бошини синдуруб санги машаққат.

Жабинида муҳаббат дарди зоҳир,
Узори узра ғурбат гарди зоҳир.

Танида бенаволиғдин асарлар,
Юзида ошнолиғдин хабарлар.

Қўлида тешае, йўқ тешаким, гурз,
Бўлуб туфроқ анинг зарбидин Албурз.

Кўруб Ширинни ҳайрат лол қилди,
Таажжуб бир йўли беҳол қилди.

Кўрунғач кўзга мундоқ чеҳри онинг,
Ичига солди шўриш меҳри онинг.

Ғаҳе ашки югурди шиддатидин,
Ғаҳе кўнгли бузулди меҳнатидин.

Очилмасдин бурунроқ пардаи роз,
Яқинроқ сурдию сўз қилди оғоз.

Лаби лаълини гавҳарпош қилди,
Бу янглиғ нукта дуррин фош қилди

Ки: «Эй нодир йигит офоқ ичинда,
Ягона чархи нили тоқ ичинда.

Аён ҳолингда кўп-кўп булажаблиқ
Ажабдин ҳам ажаб ранжу тааблиқ.

Не сен ўхшаб жаҳонда бир кишига,
Не қилғон ишинг ўхшар эл ишига.

Бу ишким, биз демай бунёд этибсен,
Бағоят кўнглумизни шод этибсен.

Бўлур эрдук ҳусули ичра ожиз,
Ҳунар эрмас, қўлунг кўргузди муъжиз.

Агар юз қарн узройин бўлоли,
Нетиб бир кунчилик узринг қўлоли.

Ишинг узрида юз биздек ўтонгай,
Не биздин, Тенгридин оллингга ёнғай».

Тилатти бир табақ бирла жавоҳир,
Деди: «Муздунг эмас, эй ишда моҳир!»

Қўлуб узр ул табақ бошини очти,
Жавоҳирни анинг бошига сочти.

Париваш бу фасоҳат бирла мафтун,
Ўзидин беҳабар Фарҳоди мажнун.

Йиқиб жисмини анфоси шитоби,
Тешиб кўксини кўнгли изтироби.

Тани титратмадин ором топмай,
Бу беоромлиқ анжом топмай.

Деди: «Жонпарвар анфосингдин ўлдум,
Унунгдин умр ранжидин қутулдум.

Не англайким, қаю маҳрў экансен,
Ичим қон айлаган сенму экансен?

Мени ғурбат аро бечора эткан,
Диёру мулкдин овора эткан.

Чиқиб жоним унунгдин бўлғоч огоҳ,
Юзунгни кўрмай ўлдум оҳ, юз оҳ!»

Анингдек оҳ тўфонин чиқорди
Ки, маҳвашнинг ниқоби елга борди.

Кўрунғач ул жамоли оламоро,
Анинг матлуби бўлди ошкоро.

Ҳамул эрдики мафтун бўлмиш эрди,
Кўруб кўзгуда мажнун бўлмиш эрди.

Бировким акс кўргач ҳуши кетса,
Ўзин кўргач не тонг, жон таркин этса.

Бировким бўлса майнинг зикридин маст,
Не тонг, ичканда бўлса ер уза паст.

Чу Фарҳод ул пари эрконни билди,
Чекиб ўтлуқ фиғон андоқ йиқилди

Ким, ул ҳолатда Ширин кўргач они,
Гумон қилди магарким чиқти жони.

Анингдек чекти оҳи оташолуд
Ки, ойна абр аро ёшурди ул дуд.

Чу ул шамъи вафода қолмади нур,
Етиб парвонадек бошиға Шопур.

Бошин қўйниға олди йиғлабон зор
Ки: «Эй йўқ қисматинг жуз ранжу озор!»

Бас эрмас эрди ғурбат дарду доғи
Ки, ўчти бежиҳат умрунг чароғи.

Вафо йўлида ул манзилға еттинг
Ки, бир кўрмак била жон таркин эттинг.

Камолу фазлу ойинингдин афсус,
Ҳаёву ақлу тамкинингдин афсус.

Замиру раъйи покингдин дариғо,
Фиғони дарднокингдин дариғо.

Қўлунгдин ҳайфу шастингдин доғи ҳайф,
Шукуҳу зўрдастингдин доғи ҳайф.

Қани фарру шукуҳу зўрдастинг,
Тавонолиғ аро юз минг шикастинг.

Башар хайлида сен бўлмай малаксон,
Недин бўлмас бори ер бирла яксон.

Не шаҳ бошига афсар эрдинг экин,
Қаю афсарга гавҳар эрдинг экин.

Не кишвар тушти эркин мотамингга,
Қаю эл қолдилар эркин ғамингга.

Не Хоҳон сўгунг ичра қолди, оё,
Қаю иқлим эли кўзғолди, оё.

Чекиб ранжинг манга ғам бўлди подош
Ки, ҳаргиз кўрмагай эрдим сени кош!»

Дебон Шопур бу янглиғ фасона,
Суманбар айлабон ашкин равона.

Чу бу ошубига юзланди таскин,
Ани чорлаб Миҳинбону ва Ширин.

Сўруб Фарҳод ҳолидин ҳикоят,
Ул айлаб билган аҳволин ривоят.

Дебон ул зор, Ширин зор йиғлаб,
Миҳинбону доғи бисёр йиғлаб.

Ани маҳд ичра солиб хусравойин,
Ёниб ўрдулариға зору ғамгин.

Олиб эгнига маҳдин нозанинлар,
Юруб оллида гирён маҳжабинлар.

Солиб бир боргаҳ кунжида тахте,
Тўшаб ул тахт уза шоҳона рахте.

Ани тахт узра қўйдилар чекиб оҳ,
Не ул элдин, не ўз ҳолидин огоҳ.

Кетур, соқий, шароби беҳудона
Ки, беҳудлуқ била бўлдум фасона.

Ажаб беҳуш ўлубмен ишқ аро бил,
Мени бир жом ила беҳушроқ қил.

XXXII

Фарҳоднинг мадҳуш димоғига ҳуш боғидин насим етмак ва насимдек тебраниб тоғ сори азимат этмак ва теша била тоғ бағрин ёрмоқ, балки тоғ пораларни ҳавоға учурмоқ била қиёмат қўпармоқ ва Шопур ани пайдо қилиб Ширинни анинг ғами ишқи шайдо қилмоқ ва Шириннинг кўнгли хорасини анинг тешаси фикри харош қилғонин Миҳинбону маълум қилиб, тешадек тафаккур бошин қуйи солмоқ ва гоҳи дилжўйлук била ул бедилға кўнгул бермак, балки кўнглин олмоқ.

Бу маҳд алвоҳиға қилғон нигориш,
Бу янглиғ қиссаға берди гузориш

Ки, чун зойил бўлуб Фарҳоддин ҳуш,
Ани ётқузилар тахт узра мадҳуш.

Не ул оғаҳ тириклик оламидин,
Не жисмида асар пайдо дамидин.

Қолиб бу навъ икки кеча-кундуз,
Олиб гаҳ-гаҳ нафас, лек очмайин кўз.

Ҳаёти қайдидин Ширин қилиб шўр,
Янги жон топибон бечора Шопур.

Учинчи кеча уйқу эл кўзига
Ким, ул очиб кўзин, келди ўзига.

Кўруб шоҳона тахту боргоҳе,
Ётиб тахт узра ул андоқки шоҳе.

Неча ул ҳол аро қилди тафаккур,
Тафаккурдин фузун бўлди таҳайюр.

Вале ёдиға бу келдиким ул ой,
Дема ой, офтоби оламорой

Анинг сарвақтиға солиб эди нур,
Бўлуб эрди неча сўз доғи мазкур.

Яқин билдики, борғондур ўзидин,
Парининг ё юзидин, ё сўзидин.

Ҳаёдин терга бўлди абрдек ғарқ,
Ул уйдин чиқти секриб ўйлаким барқ.

Тафаррус қилдиким меҳри дилоро,
Анинг ҳолиға қилғондур мадуро¹.

Ўзи чун қатлин оғоз айлагандур,
Азо бирла сарафроз айлагандур.

Севунуб тоғ сари бўлди шитобон,
Хижолат бирла қатъ айлаб биёбон.

Етиб ориққа кўп айлаб тақупу,
Ҳаё теридин андоқ оқизиб сув.

Топиб метини бирла тешасини,
Аён айлаб равон ўз пешасини.

Ўзи бирла дебонким: «Ул паричеҳр,
Мени мажнунға мунча кўргузуб меҳр.

Эсим кетконда ёзоз айламишдур,
Тараҳҳумдин сарафроз айламишдур.

Анинг подоши не келгай илимдин,
Ва ёхуд шукри не ўткай тилимдин.

Ҳамоно бу ариғдур борча коми
Ки, итмомиға кўптур эҳтимоми.

Умидим улки, умри тезриҳлат
Мени маҳзунға бергай онча муҳлат

Ки, бу комин раво қилғоймен онинг,
Бу дардиға даво қилғоймен онинг».

Чу бу фикр этти кўнгли янги бошдин,
Чиқорди гард гардун узра тошдин.

Анингдек хора чопмоқ этти бунёд
Ки, чиқти тоғдин гардунға фарёд.

Қачон тош узра метин тез солди,
Фалак тоқиға рустохез солди².

Дами дуди била метини гарди,
Ёшурди кўзга чархи ложуварди.

Не гарду дуд, миғи дарду андух,
Тутуб Арман ҳудудин кўҳ то кўҳ.

Дема миғ, айтқил абри баҳорон,
Ёғин бирла тагарги сангборон.

Ҳамул метинки тош узра бўлуб ғарқ,
Дамо-дам ламъасидин кўргузуб барқ.

Не соатким, хороши хора айлаб,
Қатик хорони андоқ пора айлаб

Ки, болчиғ пуштасин нўги итик бел,
Ва ё пору била қор оритур эл.

Кеча-кундуз не тинмоқ, не таёнмоқ,
Не бир дам қон ютардин кўнгли қонмоқ.

Тамошосиға ҳар кун хайл-бархайл.
Улус ул сори туш-тушдин қилиб майл.

Қилиб ҳар ким назар онинг ишига,
Таҳайюр бармоғин элтиб тишига.

Кўрардин йўқ камарбурларға тўймоқ,
Не ҳадди ерга пушти даст қўймоқ.

Анинг хороға мундоқ ков-кови.
Бу сўзни бўйла тақрир этти рови

Ким ул тунким Миҳинбону уйидин,
Миҳинбону йўқ, ул маҳрў уйидин

Келиб ўз ҳолига ул ҳуши зойил,
Чиқиб бўлди ҳамул тоғ сори мойил.

Чу топти хира кўзлар субҳдин нур,
Не ул хайл они топтилар, не Шопур.

Кўпуб Шопур худ кейнича борди,
Вале Ширин кўзи ғамдин қорорди.

Топиб Шопур, ўлуб ғамдин яна шод,
Тушуб ҳажр ўтиға Ширини ношод.

Кўюб Шопур аёғига анинг бош,
Тўкуб Ширин фироқидин анинг ёш.

Тегиб ҳижрон ўқи маҳвашқа кори,
Илиқдин кўрди борур ихтиёри.

Баҳона бўйла қилдиким: «Бу бедил
Ки, қилмиш эрди бу кишварни манзил.

Бу ишким тоғ аро мен соз этибмен
Ариқ қозмоқ ишин оғоз этибмен.

Ҳамоно ул йигитни Ҳаййи Сониъ,
Менинг ранжимни қилмаслиққа зойиъ.

Бу марзу бум сори келтурубтур
Ки, сарвақтимға они еткурубтур.

Ани гар топмасоқ бу иш қилилмас,
Вагар юз қарн саъй этсак қозилмас.

Кишилар ҳар сори чопмоқ керактур,
Қаён бўлса ани топмоқ керактур».

Миҳинбону ул ой жаҳду шитобин,
Чу кўрди фаҳм қилди изтиробин

Ки, хорокан¹ дамидин шуълаи гарм
Қилибтур хорадек кўнглин анинг нарм.

Насихат билдиким, кўп нафъ бермас,
Ўзига келтурурнинг вақти эрмас.

Қилиб ул ишда ҳикматлар риоят,
Ани топтоққа жаҳд этти бағоят.

Топиб, филҳол қилдилар хабар фош
Ки, ориқда бурунғидек қозар тош.

Билиб, ойға тараб юзланди чандон
Ки, бўлди лаблари гулбарги хандон.

Қила бошлади маҳзун кўнгли чора
Ки, не навъ айлағай они назора.

Камингоҳе⁴ топиб боққой анга тўқ,
Бу кўрғай они, аммо ул муни йўқ

Ким, ул кўрса қилиб бедиллик оғоз,
Яна кўпроқ очилғай пардаи роз.

Вале айлаб Миҳинбону ҳамеша,
Анинг қошига бормоғлиқни пеша.

Сўруб аҳволин онинг гоҳу бегоҳ,
Тилаб махфий ғамидин бўлмоқ огоҳ.

Топиб ҳолин нечаким айлаб идрок,
Хунардин мамлу, аммо айбдин пок.

Хати меҳрини кўнгли ичра тортиб,
Вале ул меҳр кундин-кунга ортиб.

Ҳавас айлабки, мундоқ пок пайванд,
Манга не бўлғай эрди бўлса фарзанд.

Ва лекин ҳажрдин зор эрди Ширин,
Кеча то субҳ бедор эрди Ширин.

Не дардин дерга бир ҳамдарди онинг,
Не субҳу шом хобу хўрди онинг.

Не бир ҳамдам анга бўлмоққа маънус.
Не қўюб ҳоли изҳориға номус.

Қошиға борғоли айлаб тааммул
Ки, ногаҳ бўлмағай ул бетаҳаммул.

Десаким бормайин гулчеҳри зебо,
Бўла олмай ҳазин кўнгли шикебо.

Фироқ ўтида мискин жони онинг
Ки, бўлғай дарду йўқ дармони онинг.

Кетур, соқий, майи гулранги хушбў
Ки, урғай чорасиз дард ўтиға сув.

Мунунгдек май манга армон бўлубтур
Ки, дардим асру бедармон бўлубтур.

XXXIII

*Фарҳоднинг ул тош ариғин, балки ариғ тошин қазиб Армания тоғига
еткуруб ул тоғ фазосида қасри қулла монанд, балки асоси кўҳпайванд
бино қилиб итмомға еткурғони ва «Баҳр ун-нажот»¹ ҳавзин қаср
оллинда метини хорошикоф била намудор қилиб ул ҳавз ва ариғ
атрофин сафода биллуркирдор ва жилода ойинаи чиний даври била
дастасидин намудор қилғони ва бу ариққа сув очмоқ учун абри
баҳорийдек кўзларидин ашкбор ва дурри ашкидин гавҳар нисор
қилиб «Айн ул-ҳаёт» чашмасиға юзлангани.*

Бу рангин нуктага ҳангомаоро,
Бу янглиғ қилди килкин номаоро

Ки, Фарҳод ул ариғни чора айлаб,
Қазар эрди шикофи хора айлаб.

Умиди улки бу иш топса итмом,
Тамошоға келиб сарви гуландом².

Яна бир қатла ҳам кўрғай жамолин,
Симоъ этгай равоносо мақолин.

Тарабдин чиқса мунглуғ жони онинг,
Жаҳонда қолмагай армони онинг.

Ва гар худ бўлмаса ул ён хироми,
Бу иш сори чу кўптур эҳтимоми.

Ҳусули ранжу дарди дилдур асру,
Ул ойнинг оллида мушкилдур асру.

Бу мушкил ишга бўлса чорапардоз,
Эшитгач ул сиҳи сарви сарафроз.

Муяссар кўрса кому муддаосин,
Бу ҳосил айлагай онинг ризосин.

Бу навъ уммид бирла субҳ то шом,
Анга йўқ эрди тош чопмоқдин ором.

Муҳандисвор айлар эрди аввал,
Ариғнинг икки ёнин икки жадвал.

Ҳам уч қори каноридин канори,
Ҳам онинг умқи эрди икки қори¹.

Вале ҳар жадваликим, тортар эрди,
Ҳамоно минг қоридин ортар эрди.

Бу минг қори саросар топса пардоз,
Яна минг қори айлар эрди оғоз.

Қилиб ҳар минг қори қозғонда хора,
Бурун метини бирла хора пора.

Бурунғи икки юз хорокани руст,
Таширлар эрди синғон хорани чуст.

Ариғ жавфин алар қилғунча холи,
Бу олиб тешасин илгига ҳоли.

Ариғнинг қилғоли малсо хорошин,
Қилибон тешанинг пайдо тарошин⁴.

Йўнарға тешани илгига олсо,
Қилиб юз-юз қори хорони малсо.

Мусайқал айлабон кўзгу масаллик
Ки, анда юз кўруниб су масаллик.

Ики ёндин қилиб хорони пайванд,
Тўшаб фаршин анинг дандона монанд⁵.

Бирор ерким туганса эрди хоро,
Ерида туфроқ ўлса ошкоро.

Бу янглиғ ерда меҳнат ортар эрди,
Ясаб ўтгунча заҳмат тортар эрди.

Вале солмай ўзин зору дажамвор,
Йўнуб хорони тахта-тахта ҳамвор.

Ҳамул жадвал била паргорин асраб,
Ража торин чекиб ҳанжорин асраб.

Олиб бир-бир йўнулгон хорани чуст,
Тўшаб ул тахта-тахта тошни руст⁶.

Ариғ ҳанжорин андоқ айлабон соз,
Муҳандиспеша айлар эрди пардоз

Ки, бўлуб хорои якпора ул марз,
Шикофида топа олмай киши дарз.

Ва гар оллиға келса эрди тоғе,
Кўтаргунча топа олмай фароғе.

Ани чопмоққа айлаб тешани тез.
Бўлуб ул қатра сувдин оташангез.

Тутуб ул тоғнинг авжида маскан,
Бўлуб хорошикофу қуллаафган.

Камар боғлаб йиқорға чун ҳажарни,
Йиқиб ҳар зарби дасти бир камарни.

Солиб чун зарба тоғ авжиға пайваст,
Қилиб ҳар зарб ила бир қуллани паст.

Паёлай чун солиб метини кори,
Югуртуб қулла-қулла дашт сори.

Чу метин орқасин айлаб ҳажаркўб,
Бўлуб ҳар секрегон тоши қамаркўб.

Қамарға бўйла тош ўлғоч ҳавола,
Бўлуб қалқон анинг оллида ҳола⁷.

Кўруб анжум ёғарни ул ушоқ тош,
Таҳаррукдин ўғурлаб ҳар тараф бош.

Ушоқ тош айлабон гардун юзин реш.
Нечукким қуллалар ҳомун юзин реш.

Фалак ҳар лаҳза гарчи бош ўғурлаб,
Ер узра ёғдурурға тош ўғурлаб.

Жафо тошики ҳоло чарх этар фош,
Ҳамоноким, туганмайдур ҳамул тош.

Фалакка тоғнинг гардин чиқориб,
Ики-уч кунда ўрнидин қўнғориб.

Ҳунардин кўргузуб юз сеҳри Бобил⁸,
Ариғ ўткарғали қилғунча қобил.

Қилиб ул тоғни чун ер била тенг,
Ариғ қозмоққа ҳар ён қўл очиб кенг.

Ҳамул аввалги паргорин чекиб туз,
Қозар эрди ариғни кеча-кундуз.

Чу оз фурсат бу янглиғ кўшиш этти,
Ариғнинг боши қаср ўрниға этти.

Йўнуб ҳавзе, кесиб хорони пайваст,
Масоҳат ичра вазъи шаст-даршаст⁹.

Дема ҳавз, айтқил дарёча они,
Суйи лекин зилоли зиндагони.

Бор эрди қасрнинг ўрнида бир тош,
Бийикликда фалакдин ошуруб бош.

Мудаввар вазъ ила паргори онинг,
Ва лекин даври беш юз қори онинг.

Бу янглиғ хораға хобури чуст,
Ура бошлади метин зарбасин руст.

Йўнуб атрофин андоқ берди ҳанжор
Ки, қасре айлағай чархи баринвор.

Чу оз фурсат ул ишга бўлди машғул,
Қоёдин йўнди қасри ўйла мақбул.

Су сори тоқи олийшони онинг,
Етиб кўк тоқиға айвони онинг.

Ичинда гунбази айвонға лойиқ
Яна даҳлезии гунбазға мувофиқ.

Яна уч сори ҳам уч тоқу айвон,
Уёлиб ҳар биридин тоқи Кайвон.

Ҳар уй лутфу сафодин оят анда,
Равоқу раҳбалар беғоят анда.

Бу янглиғ йўнди қасри оламоро,
Бори ажзо анга бир пора хоро.

Қилиб айвонида юз тарҳ таҳрир.
Мавозеъ тарҳ қилди бори тасвир.

Чекиб ул сарви гулрух тахту жоҳин,
Бу тахт узра ҳамул ҳусн аҳли шоҳин.

Парилар қуллуқ айлаб хизматида,
Паривашлар қўюб юз ҳазратида.

Бу суратларни айлаб гарчи бежон,
Буларни айлабон сурат, ани жон.

Чекиб юз минг бу янглиғ турфа тимсол
Ўзин ул шўх ўтрисида беҳол.

Қаю мавзудаким, ул моҳпора
Мунинг шакли қилиб беҳуд назора.

Бу ишларда бўлуб Шопур ёри,
Этиб ҳар бирга килки чиракори.

Бу сизса одами, таксир этиб ул,
Бу чекса жонвар, ташъир этиб ул¹⁰.

Чу ул ой суратин айлаб гузориш,
Ўзи хоро уза айлаб нигориш.

Чекарда ул жамоли гетиорой
Гаҳи оҳе чекиб, гаҳи чекиб вой.

Бу янглиғ қаср топиб зебу ойин,
Латофат ичра суратхонаи Чин¹¹.

Тугангач қасрға бу зевару сохт,
Равони ҳавзни ҳам қилди пардохт.

Чу бўлди ҳавздин бир йўли фориғ,
Кесиб ҳар ёнидин бир турфа ориғ.

Риоят қилди андоқ вазъу таврин
Ки, айланғай ариғлар қаср даврин.

Келиб даргаҳ муҳозисиға ҳар наҳр,
Тўкулгай сувлари ул сориким шаҳр.

Топиб ақл иртифоининг шумори,
Ики минг қори ҳар бир обшори

Ки, сув ондин қуйи чун айласа майл,
Ясагай боғу бўстон анда ҳар хайл.

Неким хоро чопар иш топқач итмом.
Су бошиға уруб хорофикан гом

Ки, сувни боғлағай ул наҳр ичига,
Алоло тушти мулку шахр ичига.

Анингдек тоғ сори туттилар йўл
Ки, игна солса ерга тушмағай ул.

Тамошоға қўюб эл ул сифат юз
Ки, касратдин кўрунмай тоғ ила туз.

Яқо бирла юруб Фарҳоди маҳжур,
Ёнида гом уруб бечора Шопур.

Хиром айлаб ҳунарманди ягона,
Кўзидин ёш ўлуб турмай равона.

Тушуб дилбар ҳаёли жони ичра,
Солиб ўт хотири вайрони ичра.

Суйин турғузмайин кўзида қайғу,
Ариғ новиға оқиб ашкидин сув.

Бу қайғу элтибон они ўзидин,
Оқиб бечоралиқ ашки кўзидин

Ки, мундоқким эл ўлмиш дашт паймой,
Тамошо қилғали келгайму ул ой?

Агар келса мени бемор ўлармен,
Вагар ҳам келмас ўлса, зор ўлармен!

Ани бу фикр андоқ айлабон лол
Ки, фаҳм айлаб улус тавридин ул ҳол.

Миҳинбону анинг кейнича рокиб,
Суруб атбои бепоён мавокиб.

Тажаммул ончаким, эл фаҳми етмай,
Такаллуф ончаким, эл бовар этмай.

Анинг ҳар гомига айлаб нисори,
Сочиb бошига нақди бешумори.

Синуқ бошига бўлмоқ лаълу дурпош,
Кўрунуб баҳр аро ёққон киби тош.

Суруб оллига гардунваш мавокиб,
Бори суръатда андоқким кавокиб

Ки, минмакдин бўлуб ороми онинг,
Даме тингай қоборғон гоми онинг.

Ўпуб ул бодполарнинг аёғин,
Тушуб йўлга тутуб икки қулоғин.

Улус ҳолига онинг зор йиғлаб,
Қилиб дарди кўнгулга кор йиғлаб.

Қўюб ул гому эл кейнича анбуҳ,
Қаю анбуҳ, балким кўҳ то кўҳ.

Қаён ул кетти эл кейнича кетти,
Бу ҳолат бирла сув бошига етти.

Замоне тинмоғин қилди баҳона
Ки, етгайму ул ошуби замона?

Кўзида сув ва лекин жонида ўрт,
Бўлуб ҳар сори боқмоқдин кўзи тўрт.

Кетур, соқий маю дафъ эт хуморим
Ки, ўлтурди хумори интизорим.

Хумори ҳажр бас муҳлик балодур,
Анга ё васл ёхуд май даводур.

XXXIV

Фарҳоднинг «Айн ул-ҳаёт» суйин «Баҳр ун-нажот» ҳавзи ариғига очиб, кўзидин ул чашма рашаҳотидек ашки рудин сочиб, Армания сори хироми ва халойиқнинг ул ариғ атрофида тамошо учун ғавғойи оми ва паривашнинг парикаш девзоди нўядин қолмоқ ва Фарҳод девонавор

*парикаш била паривашин эгнига олмоқ ва Армания тоғи сори барқдек
гом солмоқ ва фалаки қадҳамдек меҳр остида югурмак ва меҳрни
фалак айвониға еткурмоқ ва жунун бодпойини қулла сори сурмак.*

Бу кўхсор ичра хоро айлаган чок,
Қуяр мундоғ зилоли софию пок

Ки, чун Фарҳод сув очмоққа кетти,
Хабар ҳар соридин Ширинға етти.

Ким, ул қозиб ариғе поку сода,
Неча ишлар доғи айлаб зиёда.

Ясаб ул навъ қасри чархмонанд
Ки, топиб кунгири гардунға пайванд.

Бу янглиғ килк ила таҳрири онинг,
Бу янглиғ нақш ила тасвири онинг.

Қилиб ишларки, қилмай одамизод,
Бўлуб кўрмакдин они одами шод.

Қўюб кўнглига юз кўҳи аламини,
Тўкуб кўздин туман минг сели ғамни.

Уруб оҳидин ўт ҳардам забона,
Сув очмоқ азмиға бўлди равона.

Санам худ тинмайин сўзи ниҳондин,
Тутар эрди хабар ҳар лаҳза ондин.

Ва лекин бу хабарни чун эшитти,
Қарору сабри кетти, ҳуши итти.

Буюрдиким: «Равонроқ келтурунг от»,
Буюрғоч ашҳаби келтурдилар бот.

Ул ашҳаб гирду паст эрдию раҳвор,
Нечукким бўлса ғалтон дурри шаҳвор.

Чу чиқти елга гулбарги таридек,
Фалак раҳшига меҳри ховаридек.

Киши Бонуға¹ чоптурди шитобон
Ки, қилди сайр азми меҳри тобон.

Куёшдек сайрда бордур шитоби
Ки, бирдам манзил эткай буржи оби.

Ҳамул хорокани пўлодбозу²,
Ариққа мен етишмай қўймасун сув!

Хабар чун билди Бону шод бўлди,
Суруб бедил қошига узр қўлди:

«Ки, эй биздин санга етган малолат,
Етишмай бизга сандин жуз хижолат.

Даме тингилки қилдинг кўп таку пўй,
Ҳамоно азм этибдур сарви гулрўй

Ки, ушбу сарзаминни равшан этгай.
Ариғни сарву гулдек маскан этгай».

Навозишлар қилиб бедилни беҳад,
Буюрди солдилар ул ерда маснад.

Чиқиб маснад юзида тутти ором,
Ҳамул тавсанни айлаб сўз аро ром.

Ипак зайлуча ҳам солдурди филҳол,
Деди: «Ўлтурсун ул шўрида аҳвол!»

Ўпуб туфроғни хороқўби³ хоки
Улусни ўртаб оҳи дардноки.

Келиб ер тутти Бону хизматида
Малак ул навъким гардун қатида.

Миҳинбону навозиш айлабон соз,
Анга дилжўйлуқлар қилди оғоз.

Дебон ҳар лаҳза шафқат бирла бир сўз,
Ҳаёдин ул тикиб ерга ики кўз.

Шукуху ҳилми айлаб элни бевазн,
Гиёху хасқа тоғ оллида не вазн.

Адаб бирла бериб гоҳи жавоби
Ки, ҳар лафзи анинг дурри хушоби.

Сўзидин фаҳм ўлуб ақлу каёсат.
Юзидин билгуруб фаҳму фаросат.

Буларға мунда мундоқ расм, қонун
Ки, чиқти бир ғубори тўтиёгун.

Чу печу тоб бирла авж тутти,
Фалак йўқким, қуёш айнин ёрутти.

Дедилар: «Бу ғубори сурмамонанд
Ки, тутти чарх куҳли бирла пайванд.

Ҳамоно ҳўблар султонинингдур,
Жамол авжи маҳи тобонинингдур».

Бу ён гўёки сурмишдур таковар
Ки, гардинин кўрунмас меҳри ховар.

Улусни сурдилар ул сув бошидин,
Не сув, Фарҳод ила Бону қошидин.

Яна Фарҳодни титратма тутти,
Исиғ дам жисмида қонин қурутти.

Миҳинбону келиб панд этти бунёд,
Қасам Ширин бошидин айлабон ёд

Ки: «Эй фарзанд, бир дам тут ўзунгни,
Даме асра кўнгул бирла кўзунгни!

Бу дам гар топса ҳушунг риштаси печ
Бўлур бу неча йил қилғон ишинг ҳеч.

Сени девоналиғ гар қилса мағлуб,
Парипайқар бўлур эл ичра маҳжуб.

Ўзунгни асра бир дам, бўлма ғойиб
Ки, даҳр аҳли тилаб топмас маойиб.

Ўзунгни ҳам, мени ранжурни ҳам,
Паришон айлама ул ҳурни ҳам».

Бу янглиғ кўп сабақ иршод қилди,
Муассир кўп қасам ҳам ёд қилди.

Ўзин забт эткуча ул зори ғамкаш,
Етишти телба бошига париваш.

Узори бирла ўт оламга солиб,
Самандардек улус ўт ичра қолиб.

Дема, юз узра зулфи анбаролуд
Ки, ул ўт зоҳир айлаб анбарин дуд.

Ҳамул ўт шуъласи ўртаб жаҳонни,
Бу дуд айлаб қаро юз хонумонни.

Камоли суръатидин сарви гулрў
Равон айлаб узори ўтидин сув.

Бўлуб фаҳм ул судин айни латофат,
Кўнгул элтурга лекин сели офат.

Юзида хол ўлуб гулбарг уза зоғ,
Ва ё тер остида сув ичраки боғ.

Дема сувким, зилоли зиндагони,
Не Хизру не Сикандар топиб они.

Бўлуб ғалтон латофатдин гул узра,
Сочиб юз қатра ҳар дам сунбул узра.

Сочи зулмотида юз минг Сикандар,
Итиб дуд ичра андоқким самандар.

Таковар узра раъно қадду андом,
Балолар сочиб, офатлар қилиб ом.

Юзи меҳри ниқоб остида пинҳон.
Нечукким, ой саҳоб остида пинҳон.

Бу янглиғ етти ошуби замона,
Саманди наъли сарқуби замона.

Деди бедилға Бонукум: «Равон бўл,
Ишингга ҳам қадам қўй, ҳам узот қўл.

Бу офатким буён солмиш гузарни,
Тушардин ул тараф асра назарни.

Санга гарчи бу талқин бежиҳатдур,
Ва лекин ҳолиё бу маслаҳатдур».

Ситамкаш Бону оллида ер ўпти,
Қўлин Шопур тутти токи қўпти.

Олиб метин сув очмоқ этти бунёд,
Етишти ул сори ҳури паризод.

Боқар эрди ариғнинг ичу тошин,
Кулумсуб тебратиб ҳар лаҳза бошин.

Ошиб ҳар ишда ҳайрат нозанинға,
Бўлуб қойил паёпай офаринға.

Парипайкарда сўз йўқ ғайри таҳсин
Уруб девона сув очмоққа метин¹.

Суға ориғ шикофин очти чун чуст,
Бурун нову мамарни боғлабон руст.

Чу ул йўл бўлди хоро бирла маслуд,
Бу йўлға майл қилди тезрав руд.

Ариғ нови чу бўлди сув мақоми,
Тегирмон новидек бўлди хироми.

Халойиқ ичра ғавғо тушти ҳар ён,
Улус ичра алоло тушти ҳар ён.

Ариғнинг икки ёнидин алоло,
Нишот аҳли тузуб дирно талоло.

Муғаннийлар ики ёндин навосоз,
Тузуб ул рўд лаҳни бирла овоз.

Миҳинбону била Ширин суруб от
Ки, қаср оллиға еткайлар судин бот.

Ва лекин сув бўлуб андоқ сабукрав
Ки, етмай гирдиға хинги сабукдав.

Югурмакка улус баским қилиб майл,
Йиқилиб бир-бири устида ҳар хайл.

Қилиб эл кейнидин ҳам пўя Фарҳод.
Кўзи ул ёнким ул ҳури паризод.

Суманбар чопиб эрди ўн йиғоч йўл,
Демайким туз, тамоми тоғ ила чўл.

Яна қайтиб самандин сурди чун тез
Ети-секкиз йиғоч бўлди сабукхез.

Насимеким, юки сийм ўлғай охир
Таҳаррукда анга бийм ўлғай охир⁶.

Анингдек бодпойи тутти ором
Ки, босқон ердин ўтмас бўлди бир гом.

Бор эрди сурса чирмошиб аёғи,
Парипайкар йиқилмоқ хавфи доғи.

Чу ошиқ онглади қилғоч тааммул
Ки, елдин тушкудекдур ер уза гул.

Ер ўпмакликка мажнундек ҳам ўлди,
Қуёш остида гардундек ҳам ўлди.

Кўтарди орқасиға бодпони,
Нечукким, бодпо ул дилрабони⁷.

Бир илги икки қўлин қилди маҳкам,
Яна бир илги икки бутларин ҳам.

Анингдек пўяда кўргузди таъжил
Ки, гарди сурма бўлди мил дар мил.

Миҳинбону ани наззора айлаб,
Топа олмай иложин чора айлаб.

Чу икки-уч йиғоч гом урди шайдо,
Бўлуб оллинда қасру ҳавз пайдо.

Қадамни қўйди қаср айвони сори,
Саломат рахши бирла шаҳсувори.

Туруб айвонда солим чун эгиб қад,
Ҳамул турғон су бирла сарви гулхад.

Бошиға сарвнинг айланди филҳол,
Ўпуб ер, зор йиғлаб, ёнди филҳол.

Чиқиб тоғ узра айлаб ашкборон,
Чекиб ун, ўйлаким абри баҳорон.

Чу ул қилди булутдек тоғ уза майл,
Ариғдин сув етишти ўйлаким сел.

Лаболаб ул судин чун ҳавз тўлди,
Ариғлар доғи молломол бўлди.

Бўлуб сув қаср атрофиға дойир,
Тўкулди дашт уза бўлмоққа сойир.

Ариққа қўйдилар «Наҳр ул-ҳаёт» исм,
Фалакваш ҳавзға «Баҳр ун-нажот» исм.

Кетур, соқий, тағори баҳр тимсол,
Қадаҳ киштисин ул май баҳриға сол!

Ариғ ичмак эрур жоним ҳаёти,
Тугатмак баҳри май умрум нажоти.

*Миҳинбону била Шириннинг Фарҳодни фироқ хоро камари этагидин
домангир бўлуб висол атласи чархи ҳарамиди тўққуз парда ичра
махрли қилиб зиёфат ҳарир ва ҳуллалари узра мажлис тузатмоқлари
ва ўн фанда ўн соҳиб камол қизким, ашараи комила алар таърифидин
ушри ашир бўла олғай, анинг қошинда изҳори фазл қилиб ўзларининг
қонидек, яъни юзидек хижолат бошларин қуйи солмоқлари ва Шириннинг
фалак қасридин қуёш чиққондек қаср ҳужрасидин чиқиб меҳри жамоли
кавқабаси била анжуманни равшан қилмоқлиғи ва Фарҳоди сияҳ ситора
оллинда ҳилолий жом про шафақгун май тутуб, анинг ишқи била ичиб
ўз ишқи била анга ичуруб, бир-бирининг бодаи ишқидин маст бўлуб
йиқилғонлари.*

Гузориш сутидин бу ҳавзи хоро,
Бу янглиғ мавж қилди ошкоро

Ки, ул сув ҳавз аро қилғоч тамаввуж,
Улусқа неча вақт ўлди тафарруж.

Миҳинбону била Ширини ғамкаш,
Бўлуб ул мушкил иш итмомидин хуш.

Буюрдиларки топти қасри зебо,
Аёқдин-бошқа тегру фарши дебо.

Нишоту айш ўлуб имкондин ортуқ,
Суруру шодмонлиғ ондин ортуқ.

Валек ул ой узорин оҳ тоби,
Назарда қилмиш эрди моҳтоби.

Басе дилтанг эди бедил ғамидин,
Бўлуб дилтанглик ҳосил ғамидин.

Миҳинбонуға бас мушкил иш эрди
Ки, маҳвашнинг ҳаёлин билмиш эрди.

Вале топмас эди бу ишга чора
Ки, ёндошқай булуру санги хора.

Чу кўрди итти бедил телбаликдин
Парипайкар доғи борур иликдин.

Деди маҳвашқа: «К-эй жонимга пайванд!
Ҳазин жоним жамолинг бирла хурсанд.

Бу шайдоваш йигитким чекти кўп ранж
Ки, музди даст анга бор эрди юз ганж.

Неча кўп бўлса истигноси онинг
Йўқ эрса ганждин парвоси онинг.

Вале биздин доғи хушдур мурувват
Ки, берсак сўз била кўнглига қувват.

Анга таклиф қилсак меҳмонлиқ,
Икимиз зоҳир этсак мизбонлиқ.

Ани истарға эл қилсак равона,
Тузатсак базмгоҳи хусравона.

Ясосоқ сандали узра мақомин,
Қилиб дилжўлиқ этсак эҳтиромин.

Булар бирла гар они айласак ром,
Риоят айласак неким эрур ком.

Вагар қилғонга бўлмас майли зоҳир,
Қилурни қилмиш ўлғойбиз биз охир.

Булар гар кўнглига бўлмас тирози,
Худ ўлғай дафъ элнинг эътирози».

Бу сўздин лоларух гулдек очилди,
Ружуин ҳам анинг райиға қилди.

Миҳинбону равони ҳукм сурди,
Неким матлуб эди, борин буюрди.

Билурлар эрди Бону расму ройин,
Ҳамул дам топти базм асбоби ойин.

Деди Бонуки: «Айвон ичра кундуз,
Қуёли жоми май ичмак сори юз

Ки, ҳавз ўлсун назар оллиға ўтру,
Бу манзилдин ғараз чун эрди бу сув.

Жаҳонға мушк сепса шоми дайжур,
Қилиб равшан фалакдек шамъи кофур,

Тутоли бир нафас қаср ичра ором,
Вале ором тутмай тортали жом».

Ики-уч ҳушманди нуктапардоз
Йибордиким, қилиб ҳар ён таку тоз,

Топиб Фарҳоди зори бенавони,
Кетургайлар бу мажлис ичра они.

Бориб топтилар они зору маҳжур,
Балоу дардиға йўқ ҳадду мақдур.

Ғаму андиша ўтининг шарори,
Шарори дарду меҳнат беқарори.

Топиб кўрмактин они юз малолат,
Равон қилдилар изҳори рисолат.

Аёғлариға қўйди бош йиғлаб,
Нечукким сел тўкти ёш йиғлаб.

Деди: «К-эй нуктангиз жонимға уммид,
Не жон уммиди, балким умри жовид.

Изингиз гарди тожи ифтихорим,
Не қилмоққа менинг не ихтиёрим».

Эшитгач бўлдилар хушдил равона,
Ани эъзоз айлаб хусравона.

Ул ўлди шаҳ, булар хайлу сипоҳи,
Анга тегруки эрди базми шоҳи.

Етишгач Бону айлаб беҳад икром,
Дедиким, курси узра тутсун ором.

Бажо келтурди ул бемисл нодир,
Неким Бонуға бўлди ҳукм содир.

Ишорат айлағач Шопури бедил,
Равон курси тубида тутти манзил.

Чу курси узра манзил тутти Фарҳод,
Миҳинбону такаллум қилди бунёд.

Неким имкони бўлғай ҳусни тақдир,
Раво кўрмай анинг узрида тақсир.

Бу ҳам ҳар навъким англаб хитобин,
Хиҷолатлар била айтиб жавобин.

Чу мардумлиқ ҳадиси топти поён,
Равон хон чектилар беҳад намоён.

Чу қолмай иштиҳо хонларға боқи,
Суроҳи келтуруб мажлисқа соқи

Тузулди ўйла базми хусравойин
Ки, кўрмай ўйла чархи кажравойин.

Суроҳилар майидин руҳ олиб қут,
Қадаҳлар ҳар бири бир пора ёқут.

Бўлуб гулранг май moi маиндек,
Сафоу ранги лаъли оташиндек.

Бу лаълу зарфнинг ёқут жисми,
Ҳисори шири бу махзан тилисми.

Тилисми топқан эл ногаҳ очилмоқ,
Ҳавоси телбараб усрук йиқилмоқ.

Миҳинбону ичиб даврон аёғи,
Чекиб Фарҳод ила Шопур доғи.

Не мажлис, боғи ризвондин намудор,
Не бода, оби ҳайвондин намудор.

Аёқчилар шакаргуфтору дилбанд,
Қилиб дилбандлиқ бирла шакарханд.

Муғаннийлар анингдек лаҳнпардоз
Ки, жонлар пардадин рақс айлаб оғоз.

Бу мажлис ичра ҳозир ўн дилором,
Бори ҳам сарв қомат, ҳам гуландом:

Бўлуб Ширин бисотининг надими,
Алардин хуш Миҳинбону ҳарими.

Келиб ҳар қайси бир фазл ичра моҳир.
Маҳорат шеваси ҳар бирда зоҳир.

Бири ашғор баҳри ичра ғаввос,
Бири адвор¹ даври ичра раққос.

Бири мантиқ² русумида рақамкаш,
Бири ҳайъат³ руқумиға қаламкаш.

Бирининг шеваси илми ҳақойиқ⁴,
Балоғатда⁵ бири айтиб дақойиқ.

Бири тарихда сўз айлаб фасона,
Бири ҳикмат⁶ фани ичра ягона.

Ҳисоб ичра бирининг зиҳни бориб
Муаммода⁷ бириси от чиқориб⁸.

Бу фанларда булар бир-бирдин аҳсан
Юз ул фанлиқ аро ҳар қайси якфан⁹.

Дилорому Дилорою Дилосо,
Гуландому Суманбўю Сумансо.

Паричеҳру Паризоду Париваш,
Парипайкар зиҳи ўн исми дилкаш.

Чу эврүлди лаболаб давр аёғи,
Қизиди базм янглиғ эл думоғи.

Михинбону камол изҳори айлаб
Дақойиқдин савол изҳори айлаб,

Аларға айлагач жузви ишорат,
Падидор ўлди юз дилкаш иборат.

Фунун бозори ичра шўр тушти,
Аторудға дегин гавғо ёвушти.

Фаройиб кўп қила бошлади зоҳир,
Ўзининг фаннида ҳар шўҳи моҳир.

Аларға чун тааммул қилди Фарҳод,
Унутқон нукталарни айлади ёд.

Далер ўлмиш эди май журъатидин,
Не май, жоми паёпай журъатидин.

Ани чун табъи поку зиҳни олий,
Қилиб эрди замон соҳибкамоли.

Боқиб ул сори табъи равшанидин,
Саволе қилди ҳар бирнинг фанидин.

Жавобда санамлар борча ожиз,
Эшитмай ўйла мушқил нукта ҳаргиз.

Алар чун шубҳасиға топмайин дафъ
Ўзи-ўқ айлабон ул шубҳани рафъ.

Фасоҳатда сўзидин қосир идрок
Ки, ҳар бир лафзи эрди гавҳари пок.

Такаллумни қилиб чун нуктапарвард,
Бўлуб базм аҳли ақлу ҳушидин фард.

Михинбону қолиб ҳайрон сўзидин,
Сўзин чун гўш этиб, бориб ўзидин.

Сўзидин зоҳир асрори Илоҳий,
Жамолидин аён анвори шоҳий.

Юзи ойини соғар лола айлаб,
Ул ойға сабзасидан ҳола айлаб.

Михинбонуки донишпарвар эрди,
Билик аҳлиға шоҳи сарвар эрди¹⁰.

Муҳаққақ билдиким, улким йўнар тош,
Қочурмишдур гуҳарлиғ тождин бош.

Шукуҳи оллида топти ўзин паст,
Каломи жанбида кўрди сўзин паст

Киши гавҳарға жола айласа от,
Ҳам онинг гавҳаридин билгурур бот.

Тушуб тахт устидин айлаб тавозуъ,
Қилиб тахт узра ул чиқмоқ таваққуъ.

Ул айлаб кўп тазаллумларки, Бону
Неким дер жонима миннат, магар бу.

Бало тоғини мужгон бирла ёрмоқ,
Ёриб тирноқ ила ердин қўнгормоқ.

Буюрса бўлмағум андин ҳаросон
Ки, бу ишдин эрур юз қатла осон.

Гадоу салтанат тахти йироқдур,
Анга туфроқ уза ер яхшироқдур.

Чу Бону кўрди бепоён ибосин,
Яна истаб анинг қўнгли ризосин.

Деди: «Тахт узра гар тутмассен ором,
Манга ер узра ўлтурмоқ эрур ком».

Буюрди олдилар тахти мурассаъ,
Ер узра солдилар фарши муламмаъ.

Тўшалгач бу бисоти комрони,
Ўзи ўлтурди, лек ўлтуртуб они.

Яна чун жоми май бўлди равона,
Гуҳаррез ўлди Фарҳоди ягона

Дема ёлғуз бўлуб сўздин гуҳарпош
Ки, сўзча юз ики кўздин гуҳарпош¹¹.

Ул ой ҳижронидин жонида ошуб,
Фамидин чарх айвонида ошуб.

Пари худ парданинг кейнида ҳозир,
Бўлуб мажмуи аҳволига нозир.

Сиришки тинмайин оқиб кўзидин,
Гаҳ ўзида, гаҳи бориб ўзидин.

Пари янглиғ назарлардин ниҳони,
Кўруб ул элнию, эл кўрмай они.

Вале Бону тутуб кўз учидин пос
Ки, хорокан нечук юмшатмиш олмос.

Мунунг ашки гаҳи бошидин ошиб,
Гаҳ онинг оҳидин олам тутошиб.

Деди кўнглида Бонуким: бу ғамнок
Ки, мундоқ мумкин эрмас гавҳари пок.

Манга худ барча ҳоли бўлди равшан
Ки, қилмиш ростлиқ — иш, поклик — фан.

Чу йўқтур бир назар қилмоққа тоби,
Чиқорға ёвушур жони хароби.

Малакдур келган инсон суратида,
Малаквашлиқ мубарҳан ҳайъатида.

Бу ҳолат ичра ҳар навъи гумондин
Эмас мумкин хаёли фосид ондин.

Букун қилғай хилофи поклиғ ул,
Эмас бермак раво имконға ҳам йўл.

Анга кузу кўнгул жуз пок эмасдур,
Назарда пок кўздин бок эмасдур.

Куяр шавқ ўтидин жони асири,
Эрур ерида бўлсам дастгири.

Бу муҳлик ғамда чиқса жони онинг,
Яқин бўйнулмға бўлғай қони онинг.

Дедиким: «Хўблар шоҳиға айтинг,
Малоҳат авжининг моҳиға айтинг

Ки, бир дам мизбонлиқ расми тутсун,
Юзидан меҳмон кўзин ёрутсун!

Лабидин жонға қилсун мизбонлиқ,
Юзидин кўзга этсун меҳмонлиқ!»

Суманбар¹² худ эшитур эрди они,
Бўлуб бу нуктадин осуда жони.

Хиромон базм аро бўлди равона
Ки, кўзғолди хиромидин замона.

Юзинда меҳр ўтидин асарлар,
Кўзида ашк селидин хабарлар.

Кўзидин ҳажр ароким ашки бориб,
Бори мужгон синонларин сувориб.

Қилиб Фарҳод метини киби тез,
Бўлуб ул хорарез, аммо бу хунрез.

Оғиздин оҳиким кам бўлмайин ҳеч,
Бу ел зуннори зулфидин очиб печ

Ки, ҳар тори юз имон айлағай банд
Ки, қилғай куфр зуннориға пайванд.

Узори ўтиғаким ашк уруб сув,
Улуснинг куймагин кўпрак қилиб бу.

Қошиндаким гириҳ зоҳир қилиб ғам,
Янги ой фитналиқ андоқ келиб кам.

Жамолидин қўюб давронға миннат,
Тутуб даврон бу ишдин жонға миннат.

Узоридин қилиб давронни равшан,
Қошидин тоқ ила айвонни равшан.

Солиб ўт жонға лаъли оташини,
Жаҳонға чехраи бурқаънишини.

Чиқарғач пардаларнинг кейнидин чехр
Нечукким тўрт бурқаъ остидин меҳр¹³.

Қўпуб базм ичра эл қўзғолдилар бот,
Анингдекким, қуёш чиққонда заррот.

Бир ўт Фарҳоди бесомонға тушти
Ки, жисмин пок ўртаб, жонға тушти.

Кўзи тушгач ул ойга, чекти бир оҳ
Ки, дудидин қорорди етти хиргоҳ¹⁴.

Яқин эрдик, тарки ҳуш қилғай,
Яна беҳушлар янглиғ йиқилғай.

Вале май зўри бўлди дастгири
Ки, ҳушин айлади фармонпазири.

Мақомин ёнида кўргузди Бону,
Келиб ўлтурди ул зону-базону.

Қуёш чун тутти ой ёнида манзил,
Ҳам ўз ўрнида манзил тутти бедил.

Чу ерлиқ ўз ерида тутти ором,
Аёқчилар паё-пай туттилар жом.

Лаболаб неча соғардин париваш,
Чу ўз девонасидек бўлди сархуш.

Ҳижоби бода зўридинки кетти,
Пари изҳори инсоният этти

Ки, эй олам элидин фарду нодир!
Келиб зотинг бори қудратда қодир.

Ҳунарда зердастинг борча олам,
Ҳунар йўқким, камолу фазл аро ҳам.

Кишиким, қилса таърифинг хаёли,
Қуёш равшан демактур, чарх — олий.

Балодин асрасун даврон танингни,
Не ёлғуз танки, жони пурфанингни.

Йўлунгда ганж агар солғойбиз охир,
Қаю узринг қўла олғойбиз охир.

Тўкуб маҳваш бу янглиғ дурри шаҳвор,
Қолиб бедил нечукким нақши девор.

Париваш бўлди чун мундоғ гуҳарпош,
Аёқ тутмоқ учун қўпти уруб бош.

Ул ўн қизким ўн ишда эрди моҳир,
Тутуб ҳар қайси бир хони жавоҳир.

Паривашнинг қаён бўлғоч хироми,
Сочиб бир хонни ҳар ён тушса гоми.

Нисори лаълу дур шарҳ айлагонча,
Тўкуб Фарҳод худ кўздин юз онча.

Пари ул шакл ила бир-бир қўюб гом,
Келиб мажнун қошида тутти ором.

Деди лаълиға олиб лаъли аҳмар¹⁵:
«Сенинг ишқингда нўш эттук бу соғар!»

Сумурди уйла шамшоди қасабпӯш
Ки, мундин олди онинг ичкани ҳуш.

Ичиб жоми лабо-лаб тутти ул дам
Ки: «Нӯш эткил менинг ишқимда сен ҳам!»

Ики ҳол ул май ичра ҳосил эрди
Ки, ҳам ҳайвон суйи, ҳам қотил эрди.

Чу ошиқ май исидин бор эди маст,
Ажаб соқийға кўрким бўлди ҳамдаст.

Олиб сипқорди андоқ беҳудона
Ки, соғар нақшидин кетти нишона.

Бу соғар бўлса эрди жоми афлок,
Қўюб оғзиға сипқорғай эди пок.

Вужуди нақши кўнглидин ювулди,
Кўнгул нанги вужудидин қутулди.

Қилиб ўзни халос ўзлук ғамидин,
Не ўзлук, балки йўқлук оламидин.

Аёғни топшуруб фарди замона,
Ўзин туфроққа солди беҳудона.

Боши чун ул санамни сажда этти,
Бу оламдин яна оламға кетти.

Кўтармак истади бошин паризод,
Йиқилди жисми, кетмиш эрди Фарҳод.

Бу ширин ҳол чун наззора қилди,
Анинг ёнида Ширин ҳам йиқилди.

Икисин оғзиға тутқонда миръот,
Нафасдин ҳеч асар йўқ эрди, ҳайҳот.

Кетур соқий, манга миръоти жони
Ки, анда топқамен жонон нишони!

Чу жонон акси кўргузгай бу кўзгу,
Ўзумдин борғамен ул навъким сув.

XXXVI

*Фарҳод била Ширин май висолидин, балки висол майидин бирҳол,
балки беҳол бўлғонлари ва чархи кабуд, балки даври ҳасуд соқийси
аларнинг айш соғари, балки соғари айшиға захри ҳирмон, балки беҳуш
доруйи ҳижрон қўшқони ва Хусрави Парвез Шириннинг шакарлаблар
шоҳи эрканин билиб, висоли нўшин кўнглига ширин қилиб, ширин
мақол элчидин чучук сўзлар айтиб йибориб, Ширин лаби жуллобидин
ком орзусин шакаррез қилур муддао қилғони.*

Рақам қилғон бу сўзу дард розин,
Анингдек чекти бу пайкар тирозин

Ки, чун базм ичра ул икки ситамкаш,
Йиқилдилар танаъумдин қилиб ғаш.

Яна базм аҳли тортиб оҳу нола,
Бағир қони бўлуб ичган пиёла.

Кўтардилар равон маҳвашни бирён,
Яна ул бедили ғамкашни бирён.

Анга бир уйда солиб бистари ноз,
Келиб ётқуздилар ҳузн айлаб оғоз.

Яна бир уйда ер солиб ниҳони,
Йиғиштурдилар ул кўҳи балони.

Висол ичра етишмай ошнолиғ,
Фалак солди аро ерда жудолиғ.

Тонг отқунча иков беҳол эдилар,
Машаққат хайлиға помол эдилар.

Чу тебранди насими субҳгоҳи.
Саҳаргаҳ ўйлаким Фарҳод оҳи.

Фалакни тун ғуборидин супурди,
Не тун, савдо тутунин доғи сурди.

Ул икки ишқ савдосида мадхуш,
Ўзига келдилар айлаб мадад хуш.

Хижолатдин қўпуб Фарҳоди дилтанг,
Балият тоғи сори қилди оҳанг.

Парипайкарда худ бир саъб ҳолат
Ки, айлаб жонининг қасди малолат.

Миҳинбонуни ожиз айлаб ул ҳол,
Бўла олмай ул ишда фориғулбол.

Не бедил таркини тутмоққа хушнуд,
Не маҳвашқа насиҳат айлабон суд.

Десаким бермайин бедилға қувват,
Тақозо қилмай инсофу мурувват.

Кўп ўлса меҳрибон худкомлиғдин,
Эл ичра ваҳм этиб бадномлиғдин.

Вале чун билмиш эрди ишқи покин,
Бу янглиғ ишқ аро дарди ҳалокин.

Тилаб ҳар неча кунда бир дам они,
Ичиб бир неча жоми комрони.

Чу маҳваш илгидин айлаб қадаҳ нўш,
Бу ҳам беҳуш ўлуб, ул доғи беҳуш.

Яна ул ҳушиға келгач тутуб тоғ,
Мунинг жониға қолиб юз туман доғ.

Бу янглиғ воқия эрди муддати ҳол,
Етишмай ҳол бўлмоқ эрди беҳол

Ки, ногоҳон сипеҳри бемадоро,
Ажаб мансуба қилди ошкоро.

Бу тарих ичра мағриб ҳукмрони,
Не мағрибким, жаҳон кишварситони.

Ажам бирла Араб мулкида довар,
Араб бирла Ажамга шоҳу сарвар.

Шаҳи эрдикӣ дерлар онӣ Хусрав,
Мутии амри гардуни сабукрав.

Жаҳон мулкин тутуб хайлу сипоҳи,
Мадойин¹ мулки онинг тахтгоҳи.

Насабда топибон Кисроға пайванд,
Қаю пайванд, фарзандиға фарзанд.

Бақо мулкига чун Кисро² қўюб юз,
Бериб зийнат анинг мулкига Ҳурмуз³.

Чу Ҳурмузнинг бўлуб ул ён хироми,
Бўлуб Парвез анинг қойим мақоми.

Оти Хусрав, лақаб отиға Парвез⁴,
Бу оту бу лақаб шуҳрат қилиб тез.

Улусқа ирс бирла ҳукмрон ул,
Атодин то ато хусравнишон ул.

Билибким, мулк анга етмиш қазодин,
Неким етти ато, етмиш атодин.

Қаю бирким қўюб ойини раъфат,
Халафқа топшуруб тахти хилофат.

Яқин англабки даврони куҳан гард,
Анга ҳам тутқуси бу соғари дард.

Чу ногаҳ холи ўлса умри жоми,
Керактур бир халаф қойим мақоми.

Агарчи ақди завж айлаб муқаррар,
Бўлуб эрди анга гавҳар муяссар.

Ва лекин эрмас эрди лойиқи тож
Ки, бўлғайлар анга тож аҳли муҳтож.

Никоҳ ичра тилар эрди такаррур
Ки, топқай тожға шойиста бир дур.

Топиб бу ишда чун айлаб тааммул
Ки, шўра хас қилур зоҳир, чаман гул.

Булутдин оби ҳайвон гар топар баҳр,
Бўлур албатта пур хармуҳраға заҳр.

Вагар худ ичса сув ўрнида заҳроб,
Чаманда гул бутар, лавнида юз тоб.

Гар ўлса тарбият кам ё зиёда,
Табиат айламас тағйир зода.

Хирад деҳқони мундоғ нуктае дер:
«Ки дона сочқоли яхши керак ер»⁵.

Бу маъни кўнглида чун топти ором,
Бўлуб бу комнинг кейнича ноком.

Мамолик ичра мунҳилар узотиб,
Анингдек бир самин гавҳар сўротиб

Ки, силки издивожи ичра чеккай,
Агар гул экса, гулзор ичра эккай.

Бу авқот ичра бўлмиш эрди машҳур
Ки, олам ичра келмиш равзадин ҳур.

Не ҳуреким, юруб қилғоч такаллум,
Уётдин тубою⁶ Кавсар⁷ бўлуб гум.

Қуёш бўлмиш фалакдин ерга нозил,
Ва лекин тутмиш Арман ичра манзил.

Ул ойдин ёрумиш ул хиттаи пок,
Қуёшдин ўйлаким бу маркази хок.

Кишига ўхшамас гўё паридур,
Пари йўқ, офтоби ховаридур.

Насабда жадди аъло анга Жамшед,
Ҳасабда сўнгги мавло анга хуршед.

Бўлуб ошuftаси нодир мисоли,
Бори фанлар аро соҳибкамоли.

Узуб элдин анинг ишқида пайванд,
Не ул элга ва не эл онга монанд.

Ҳувайдо ҳайкалида кўҳтанлик,
Қилур ашғоли ҳоло кўҳқанлик.

Демаким теша бирла кўҳкан ул
Ки, зарби даст ила хорошикан ул.

Вале тортиб фиғон чекмакдин оҳе,
Бўлуб кўҳи тани андоқки коҳе.

Кўруб ондин бу янглиғ нотавонлиғ,
Парипайкар ҳам айлаб меҳрибонлиғ.

Агар маъшуқ эрур фарди замона,
Бу ошиқ ҳам эрур фарди ягона.

Ёйилди элга чун бу амри матбуъ,
Магар Хусравга доғи бўлди масмуъ⁸.

Ул ой авсофини аҳли замондин,
Эшитур эрди бал яхши-ямондин.

Ҳарорат кўнглига солмиш эди жўш,
Тараддуд жонин этмиш эрди мадҳуш.

Хаёлида кеча-кундуз ул эрди,
Тилида кеча-кундуз сўз ул эрди.

Вале мавқуф эди мунҳилариға
Ки, не келгай алар инҳилариға⁹.

Алар ҳам ҳар тарафдин онглабон ҳол,
Келибон қилдилар билганни ирсол.

Бириким бор эди Арманға озим,
Бор эрди халқ айтур сўзға жозим

Ки, шаҳ маҳдиға лойиқ ул паридур
Ки, Арман мулки онинг кишваридур.

Яна ҳар кимки ҳар ён бормиш эрди,
Юз урғон мулкни ахтормиш эрди.

Деди бори онинг овозасидин.
Садойи ҳусни беандозасидин

Ки, олам ичра жаннат ҳури улдур,
Қуёш янглиғ жаҳон машҳури улдур.

Эшитган бирла Хусрав мойил эрди,
Булар келмак ғаразға ҳойил эрди.

Чу туш-тушдин бу сўзлар бўлди пайдо,
Ҳавас бир йўли кўнглин қилди шайдо.

Бурун қилди мунӣ кўнгли аро жазм
Ки, Арман сори филҳол айлагай азм.

Солиб ул гулситон сори гузарни,
Киюргай қўлға сарви сиймбарни¹⁰.

Яна қилди тааммул салтанатдин
Ки, шаҳлиғдур мунофи ул сифатдин.

Бузург Уммид эди ёру надими,
Улус доносию олам ҳакими.

Билиб равшан самакдин то само ул,
Анга ҳар мушқил ишда раҳнамо ул.

Ани хилватда чорлаб очти розин,
Суманбар ишқидин сўзу гудозин.

Чу қилди борча сиррин ошкора,
Таваққуъ айлади ул ишга чора.

Ҳаким ул навъ музтар кўргач они,
Тааммул айлабон мумтад замони

Деди: «Бок эрмас, осондур бу тадбир,
Мизожинг топмайин бу ишда тағйир.

Муайян айлагил равшан замире,
Рисолат шевасида беназире.

Ичи дурри маони бирла пуржўш,
Садаф янглиғ ва лекин оғзи хомуш.

Садафдек чунки оғзин очқай охир,
Ҳадис ўрнига гавҳар сочқай охир.

Анга ҳам тақво ўлсун, ҳам асолат,
Миҳинбонуға еткурсун рисолат.

Саломинг бирла айлаб они эъзоз,
Дебон вуслат сўзин қилсун сарафроз.

Агарчи арзи жоҳу рифъат эткай,
Вале боши бу сўздин кўкка еткай.

Эшитмишменки, Бону кордондур,
Парипайкар доғи бисёрдондур.

Чу савдо топсалар бу навъ мавжуд,
Иликдин бермагайлар бу сифат суд.

Яқинким, айлаб ул ишдин мубоҳот,
Йиборгайлар рисолат ноқилин бот.

Жавобу муддао топсоқ мувофиқ,
Қилоли фикрин онинг анга лойиқ.

Вагар худ очса узр айтур сари қўл
Ки, асло ақл худ бермас анга йўл.

Сангаким борча ишга дастрасдур
Анинг фикри доғи душвор эмасдур».

Чу арз этти сўзин донойи даврон,
Писанд этти борин доройи даврон.

Топиб андоқ кишиким бўлди мастур,
Қилиб бу муддаоким бўлди мазкур.

Расули кордон сўзнинг тамомин,
Чу қилди фаҳм, тез этти хиромин¹¹.

Кеча-кундуз демай борур эди йўл,
Қадам қўйгунча Арман мулкига ул.

Кетур соқий, қадаҳким комим улдур
Ки, оллимда ажаб душвор йўлдур.

Не бир соғарки, соғар тут паёпай
Ки, бу водийни беҳуд тай қилай, тай.

XXXVII

*Хусрав элчиси Арман кишивариға етгони ва Миҳинбону мунҳийларига
муддаосин зоҳир этиб, Бону ани кўрарга базми салтанат қурғони
ва Худҳуд Билқис оллинда ўлтурғондек расулнинг Бону қошинда
ўлтурғони ва Сулаймони замон рисолатин қушлар тили била арз
қилғони ва товусни Анқо¹ жуфтлуғиға сўз солғони ва Бонунинг баҳона
домин очқони ва ҳийла донасин сочқони ва ул зийрак қушнинг бу дона
ва домдин рам қилиб қочқони ва фарғбол ҳосил қилмай қаҳрамонлиғ
Қофиға кетгони ва ул Қоф Анқоси бу маънидин ғазаб минқори била
қаҳр чанголин тез этгони.*

Бу водий қатъида қилгон саёҳат,
Бу янглиғ қилди изҳори фасоҳат

Ки, чун Арманға етти ҳомили роз²,
Бўлуб кўнглида юз турлук фусунсоз.

Хабар еткурдилар Бонуға наввоб
Ки, давлат бу тараф бўлмиш инонтоб.

Расуле қасру тоқи Кисравийдин,
Не Кисроким, бисоти Хусравийдин.

Келибдур ақлдек боштин-аёқ хуш,
Такаллум вақти гўё, йўқса хомуш.

Солиб Бону қулоқ ул можароға,
Тушурмак ҳукм этиб меҳмонсароға.

Кўп айлаб ақлу шурб ичра зарофат,
Буюрди улча имкони зиёфат.

Йиборди нуктадони ҳушманд эл,
Дақиқ идроклик мушкилписанд эл

Ки, нозиклик била айлаб қиёсин,
Неким бор онглагайлар муддаосин.

Қилиб маълуми ул хайли ягона,
Бўлуб дарғаҳ бисотиға равона.

Қилиб арзида изҳори хижолат
Ким, ул хижлат-ўқ айлаб арзи ҳолат.

Миҳинбону билибким, чархи сойир
Яна не булажаб лаъб этти зоҳир.

Дедиким: «Тонгла асраб бор¹ чоғин,
Муҳайё айлангиз кўрмак яроғин.

Кўрай эъзоз илаким меҳмондур,
Улуғ ердин етишган кордондур.

Манга маълуми чун бўлди хитоби,
Дегаймен ҳар неким бўлғай жавоби».

Эшитгач ҳукм, ер ўптилар ул хайл,
Чиқиб ҳукм ўлғон ишга қилдилар майл.

Тушуб Бону тафаккур оламиға,
Тафаккур йўқ, таҳайюр оламиға.

Деса зоҳир қилай ул иш ризосин,
Ғанимат онглабон давлат асосин.

Келиб едиға Фарҳоди ситамкаш,
Ҳазин кўнгли бўлур эрди мушавваш.

Бу сўз раддин қилурға бўлса машғул,
Топилмай ҳеч навъи узри маъқул.

Деса Хусравни ўздин кам эмастур,
Ўзин тенгсиз деса, ул ҳам эмастур.

Агар фарзан, ўзи бўлса ризоманд,
Бўлурму рози ул шўҳи шакарханд?

Агар куч бирла бўлса ой ризоси,
Не бўлғай бу ризонинг интиҳоси?

Вагар қилса ибo тарҳини бунёд,
Ҳазанфардин етар жайранга бедод⁴.

Ҳариф эрмас ёлинға ҳулла чандон,
Ушотур шиша юз минг бўлса сандон⁵.

Бу маънида бaсe айлаб мадoрo
Ки, яхши узрe эткай oшкoрo.

Тахайюл тухмини юз навъ экти,
Ҳам oхир oйни ул рoй ичра чекти

Ки, гардундин бу иш воқеъ дурур бил,
Ямон гар яхшисин ҳам фикрини қил.

Эшитгач қиссани ҳури паризод,
Қўюб туфроғ уза юз, қилди фарёд

Ки: «Эй наълайнинг ўрни қиблагоҳим!
Ҳарими назҳатинг ғамдин паноҳим!

Неча еткай санга мендин малoлат,
Неча келгай манга ондин хижoлат.

Бошимға тиги ғам сурсанг не бўлғай,
Бу сўз дегунча ўлтурсанг не бўлғай.

Мени ҳиндудек оташгаҳға бошла,
Узорим холидек ўт ичра ташла

Ки, жисмим бўлса ул ўт ичра нобуд,
Сочимдек чиққай ондин чирманиб дуд.

Малолимдин бари олам қутулсин,
Таним юз минг балодин ҳам қутулсин.

Манга Фарҳод ишқи тухмати бас
Ки, чеҳрам кўрмайин ул зору бекас.

Йиқилмоқдур шиори оҳ тортиб,
Кўнгулдин нолаи жонкоҳ тортиб.

Қулоғи мустамиъ бўлмай сўзумга,
Кўзи ойлар ўтуб тушмай юзумга.

Тоғ ичра сел янглиғ оқизиб ёш,
Уруб тош узра ҳардам селдек бош.

Хаёлим бирла кўнглин қонеъ айлаб,
Фироқим ичра умрин зоеъ айлаб.

Юзумдин дидаи гирёни маҳрум,
Висолимдин болокаш жони маҳрум.

Қолиб мен ҳам йироқ ул нотавондин,
Нечукким мендин ул, мен доғи ондин.

Бу бизга ҳолу юз навъ элда шуҳрат,
Не юз шуҳратки, юз минг навъ тухмат.

Манга не ёру не ошиқ ҳавасдур,
Агар мен одам ўлсам ушбу басдур!⁶

Агар Бону иложи билса қилсун,
Ўзумни ўлтурурмен йўқса билсун!»

Михинбону ани чун бўйла кўрди,
Юзига дарддин ашки югурди.

Кўнгулга чора тарҳин солди филҳол,
Кўнгул бердию, кўнглин олди филҳол.

Деди: «Эй кўрмагингдин кўнглума ком!
Ҳузурингдин ҳазин жонимға ором.

Не сўзим сен дединг жонимға ёқти.
Ҳадисинг жони пажмонимға ёқти.

Санга бори сўзингда муттафиқмен,
Муҳиқ сен-сен доғи, мен ҳам муҳиқмен.

Сен эмди ғам ема, кўнглунгни хуш тут,
Тараб бирла ўзунгни бодакаш тут.

Тузуб мен тонгла жашни хусравона,
Қилай элчини узре деб равона».

Деган миоди бирла они кўрди,
Талаттуф бирла йўл ранжини сўрди.

Яна Хусравға ҳам айтиб дуолар,
Басе сўрди дебон мадҳу санолар.

Қуйи солиб суханвар фарқи таслим,
Қўпуб айлаб анга шойиста таъзим.

Кўруб ул хусравона тахту авранг,
Анга лойиқ шукуҳу ҳушу фарҳанг.

Ниҳон кўнглида юз минг офарин деб,
Ҳасабда лойиқи тожу нигин деб.

Чу базм ойиниға бўлди ниҳоят,
Анга инъомлар айлаб бағоят.

Ижозат берди таъзим айлабон кўп,
Деди шаҳға дуолар айту ер ўп.

Яна деб зоҳир этгач мунча савлат
Ки, дегайлар жавоб аркони давлат.

Паёмовар чу топти сўзга анжом,
Ер ўпти, доғи қўйди ташқари гом.

Тилаб наввобни Бону равоне,
Аларға шарҳ қилди достоне.

Ки: «Айтинг бу расули кордонға,
Ки, десун Хусрави Кисронишонға

Ки, пайғомики бу жониб йибординг,
Ниёз аҳлини туфроғдин кўтординг.

Чекиб туфроғни чархи ахзар узра,
Чиқординг зарра меҳри ховар узра.

Вале толеъға чун йўқ рўйи беҳбуд.
Сен ар юз мунча қилсанг лутф не суд.

Агар юз йил бу ишга есам армон,
Чу бу дардимға дармон йўқ, не дермон.

Бизинг бирлаки сен вуслат қилурсен,
Шарафдур бизга бу, сен ҳам билурсен.

Вале воқия дурур бир турфа ҳолат
Ки, бор они демактин ҳам хижолат.

Вале ҳар неки Тенгри қилса тақдир,
Кишига йўқ ризодин ўзга тадбир.

Будур сўз ҳосиликим, бу қамарчеҳр
Ки, онинг сори гарм ўлмиш санга меҳр.

Хунардур гарчи бошдин то аёғи,
Ва лекин бор дурур бир айби доғи

Ки, жуфт отин қошида тутса бўлмас,
Бу сўзнинг гирдига ёвутса бўлмас.

Эранлардек эрур даъбу шиори,
Чопиб, ўқ отиб, ўлтурмак шикори.

Кишига йўқ бизинг эл ичра ёро,
Анга қилмоқ бу сўзни ошкоро.

Ким этса қошида бу сўзга мадҳал,
Магарким кечгай ўз жонидин аввал.

Анга бу айб бермиш Кошифи Файб,
Не Ҳақдин бўлса, бўлмас айламак айб.

Йўқ эрса ул бани одам париси,
Қуёшедурки, кўптур муштариси’.

Ангаким ўлса олам халқи муштоқ,
Нечук ул жуфтдин қолгай эди тоқ.

Жиҳат бу эрдиким бу кунга тегру,
Уй ичра қолди ул гулчеҳра маҳрў.

Чу шаҳни айбимиздин қилдук огоҳ,
Неким ҳукм айласа ҳоким дурур шоҳ».

Тугатгач сўзни Бонуйи замона,
Кўпуб наввоб, эшитгач ул фасона.

Паёмоварга очиб пардаи роз,
Бариси бўлдилар афсонапардоз.

Жавобида ўзин ожиз топуб ул,
Кўпуб, келган сари тутти равон йўл.

Чу етти анда, мундин ҳар не билди,
Равон Хусрав қошида арза қилди.

Эшитгач тунд ўлуб доройи довар,
Ҳазабдин қилмади ул сўзни бовар.

Яна бир тундроқ элчи йиборди,
Анинг доғи жавоби бўйла борди.

Неча қатла бориб келди расули,
Муяссар бўлмади мақсад ҳусули.

Ғазаб ул навъ гарм этти димоғин
Ки, дуди тийра қилди кун чароғин.

Деди: «Ҳолим менинг ул ерга етти
Ки, бу навъ эл сўзумдин нафрат этти.

Яқиндурким бу бемаъни фасона,
Эрур боштин-аёғ макру баҳона.

Манга бас эрмас эрди бу қадар нанг
Ки, қилғоймен аларға ўзни ҳамсанг.

Эшитмаклик керак бу можаро ҳам,
Ки, қилғайлар алар сўздин ибо ҳам.

Эрур ўз бахтиға бермак нигунлуқ,
Забунларға аён қилмоқ забунлуқ.

Нега худ чиқмасун сунғур жаҳондин,
Кўруб шавкат садоси мокиёндин?

Ғазанфар худ нетар чанголу ёлин,
Чекар бўлса тиши ўйнинг маҳолин.

Агар умр ўлса ул айёраларға,
Демай айёраким, маккораларға.

Ситамдин еткурай андоқ сазое,
Солай кишварлари ичра балое

Ки, қайда бор эса бир ҳийлапайванд,
Қиёматға дескин бўлғай анга панд».

Бу сўзларни дебон азм айлади бот,
Сипаҳлар тортибон ҳайҳот-ҳайҳот!

Керак ишқ аҳли қул бўлмоқ бу сўзга
Ки, «шаҳлиқ ўзгадур, ошиқлиқ ўзга»*.

Кетур, соқий, қадаҳ огоҳлиқдин
Ки, андин журъа хушроқ шоҳлиқдин!

Ичиб май, салтанат илмай кўзумга.
Қилай зулм, элга қилгунча, ўзумга!⁹

XXXVIII

*Хусравнинг Ширин соридин келган талх жавобларидин аччиғланиб
қалин сипоҳ чекиб, Арман вилоятига шўру ғавғо солғони ва Миҳинбону
Армания кўрғонинким, ҳар буржи рифъатда секизинчи ҳисорнинг ўн икки
буржидин бош ўтқариб, ҳар кунгираси тўққузунчи ҳисн учиға хишт
еткуруб эрди беркитғони ва Хусрав қалъа теграсин эвруларда Фарҳодни
қаё устида кўруб тутмоқ хаёли қилиб Фарҳоднинг тил хороши била
анинг бағриға ниш сончиб, кўнглиға тиг урмоғи ва илик тоши била
бошидин худин ва алами бошидин маҳчасин учурмоғи ва Хусравнинг
туғи бошсиз ва боши худсиз ўрдусиға сурмоки ва черигин кўрғон
сори кўчурмоки.*

Маони хайлини қилғон мураттаб,
Бу майдон ичра мундоқ сурди маркаб

Ки, чун сурди сипаҳ Арманға Парвез,
Низоу қаҳр тигин айлабон тез.

Не ўрдусиға бор эрди канора,
Не ул ўрдунинг аҳлиға шумора.

Сипаҳ гарди қарортиб кун чароғин,
Мушавваш айлабон гардун димоғин.

Сипоҳи чекти кўргузмакка бедод
Ки, бермас олами бедодгар ёд.

Неча кун чун манозил қатъ қилди,
Черик Арман саводиға ёйилди.

Хабар Бону сори еткурди ҳар хайл
Ки, тутти борча Арман мулкини сел.

Қаю бир селиким, дарёйи офат,
Қаю дарёки, тўфони махофат.

Анга худ бу иш эрмас эрди мубҳам,
Бурундин ишни қилмиш эрди маҳкам.

Ҳисорин рою ҳарфи қалъадори,
Қилиб маҳкам нечукким кўк ҳисори.

Не қўрғон, бир ҳасину берк қўрғон,
Фалак ҳиснини аркидек яшурғон.

Самон ошлиғ тошиғон йўл нишони,
Фалак янглиғ ёнида Каҳкашони.

Тутуб ҳар кунгири кейнида ором,
Муборизшевае андоқки Баҳром.

Чиқиб бору анга гардунға тегру,
Ўтуб хандақ яна гардунға тегру.

Язак қилса тутуб ул авж бора,
Кеча хандақ суйи сори назора,

Қуйи кавкабни кўргузгай сафодин.
Кавокиб акси тушгандек самодин.

Бу маҳкамлик била онча захира
Ки, идрокида қолиб ақл хира.

Суҳоваш донасин дастоси гардун,
Минг йил давр этса бўлмаё тортмоқ ун.

Ҳамалдек қўзи юз мингдин зиёда,
Уй анда савр янглиғ пода-пода¹.

Яна ҳар жинси киймак ё емакдин,
Бўлуб касратда мустағни демакдин.

Бўлуб Бонуйи корогаҳға пеша,
Ҳисор аҳлини забт этмоқ ҳамеша.

Парипайкар била Бонуйи сардор,
Қилиб Фарҳодни доғи хабардор.

Анга зоҳир этиб ул иш қиёсин,
Қилиб қўрғонга кирмак илтимосин.

Парининг сузини ул ерга солмай,
Парининг хотиридин кеча олмай,

Куюб нокомдин қурғон сори гом,
Вале тошқори тутмиш эрди ором.

Топиб ул қалъанинг тошида бир тош²,
Ким ул кўк қалъасидин ўткариб бош.

Тутуб эрди анинг устида маскан
Ки, бўлғай разм вақти хораафкан.

Келиб Хусрав ҳам айлаб жаҳду таъжил,
Йироқроқ тушти қўрғондин ярим мил.

Ададдин кўп сипоҳин чун тушурди,
Тамошо айлай Арман сори сурди.

Хумоюн мавкибида минг диловар,
Анинг бирла суруб ул ён таковар.

Ҳисор атрофида солиб назар тез,
Бўлуб ҳар лаҳза навъи фикратангез.

Назора айлар эрди ҳар замоне,
Кўрар эрди ер узра осмоне³.

Не топиб олмоғи саъйида беҳбуд,
Не келмақдин пушаймонлиқ етиб суд.

Тутуб Фарҳод ул тош узра манзил,
Нечукким дур қилур бош узра манзил.

Назар Фарҳодға чун солди Парвез,
Дегил кўксига тегди дашнаи тез⁴.

Деди: «Ул булажабваш одамизод
Ки, кўргач они кўнглум бўлди ношод;

Тафаҳхус айлангизким, не кишидур
Ки, хотирни ҳазин қилмоқ ишидур».

Биров фарзона сори сурди отин,
Етиб Хусрав тилидин сурди отин.

Деди бедилки: «От аҳли эмасмен,
Отим тутмоққа доғи арзимасмен.

Қазодин ўйла туфроқ ўлди зотим,
Ким ул туфроқ аро гум бўлди отим.

Ичимга ишқ ўтидин тушкали дуд,
Не отим, балки зотим бўлди нобуд.

Мени от англамакдин ишқ этиб ёт,
Мен отдин ёту мендин ёт ўлуб от.

Ва лекин даҳр аро аҳли талаввун,
Адамга айлаб итлоқи таайюн⁵.

Қилурлар чун вужудим туфроғин ёд,
Ҳамоноким атарлар хаста Фарҳод».

Сўзин Хусрав қилиб бошдин-аёқ гўш,
Яқин эрдикӣ борғай мағзидин хуш.

Эшитмиш эрди кўп авсофин онинг,
Эшитгач бу каломи софин онинг.

Агарчи вола этти ҳайрат они,
Вале ишқ ичра ўртаб ғайрат они.

Дедиким: «Нуктасидур чошнийи баҳр,
Манга андин насиб эрмас, магар захр.

Қилур рангин сўзи хотир мушавваш,
Ҳамоноким йилонедур мунаққаш.

Каломи нечаким софу ариғдур,
Манга нуқсондин ўзга не осигдур.

Чу бор ондин ғаму меҳнат насибим,
Эрурмен ошиқу улдур рақибим.

Эрур кўнглида ширкат орзуси,
Не ширкат, балки мулкيات гулуси.

Бу хоредурки, йўлдин олғулуғдур,
Анинг кўси раҳилин чолғулуғдур.

Қўлумға муфт солмиш они иқбол,
Керакдур бўлмоқ андин фориғулбол.

Чаманни чун аритсам бу тикандин,
Тонг эрмас, бар емак сарву сумандин».

Деди: «Беш-ўн мубориз секретиб от,
Менинг оллимға они келтурунг бот».

Алар чун қилдилар ул сори парвоз,
Чиқиб тош узра Фарҳод этти овоз:

Ки: «Эй чобук сипаҳдори диловар,
Қўлунгда бахт ёру чарх ёвар.

Агар Хусрав эсанг худ бил бу сўзни,
Эмас эрсанг ҳам эшитгил бу сўзни:

Санга мендинки келмак мултамасдур,
Тариқи мултамас мундоқ эмасдур

Ки, чоптурдунг ўн-ўн беш паҳлавонни
Ки, қилғайлар талаф бир нотавонни.

Вагар худ қасду қатлим эрди мақсуд,
Манга мундин зиён йўқтур, санга суд.

Бу жамъи бегунаҳ қониға кирдинг,
Сипоҳингни ўз илгинг бирла қирдинг.

Десанг бу нукта эрмас, рост ҳошо,
Боқиб, Ҳақ сунъини қилғил тамошо

Ки, бошдин учқусидур мили худунг,
Бу тош бирлаки еткурдим дурудунг»⁶.

Яна бир тош отиб, деди равони:
«Мунгадур маҳчаи туғунг нишони».

Ики тоши қилиб суръатда таъжил,
Паёпай учти етгач маҳчау мил.

Деди: «Эй ким, бу элга подшаҳсен,
Йўқ эрсанг шоҳ, сархайли сипаҳсен.

Бу эрди ишқ хайли дастбурди
Ки, сен кўрдунг, сипоҳинг доғи кўрди.

Бу элни қайтарурға амр қилғил,
Йўқ эрса борча бир-бир ўлди билғил.

Бу тошиким учурди худ мили,
Ҳамулдур бош учурмоқнинг далили.

Назар қилким сенингдек бир сипаҳдор
Ки, бўлғай хайли ичра минг кулаҳдор.

Биров жониға қилғай қасди ноҳақ,
Эваз бу навъ еткурғай анга Ҳақ

Ки, бир мажнун қаёдин тош учурғай,
Етиб ул тош, сендин бош учурғай.

Бошингдин кечтим охир бил ғанимат,
Бошинг олиб йўлунгға қил азимат

Ки, мендин бўлмайин ҳеч амр ноши,
Манга бўлди сенинг қасдинг хороши.

Нечаким ишқдин ранжур эрурмен,
Неким қилсам, санга маъзур эрурмен.

Ки, Арман тоғида кин айласам фош,
Яқин билким, эрур ҳар тошу бир бош.

Гумон қилма бор эрсанг ишда доно,
Сипоҳу мулк ила бўлмоқ тавоно

Ки, Ҳақ оллинда бутмас минг сипаҳдин,
Иш андоқким бир оҳи субҳаҳдин.

Сангаким рӯзи этти подшаҳлиқ,
Менинг қилди насибим хокираҳлиқ.

Кўнгул айлаб сен ул шаҳлиқ била кенг,
Менинг оллимда ул туфроқ била тенг.

Не ишким шаҳ топиб ондин навое,
Вале юз қатла ор этгай гадое’.

Жафо майдониға ҳар дам суруб от,
Киши андин нечук қилгай мубоҳот.

Эрур бу турфароқким тортибон тиғ,
Қарортиб ерни хайлинг ўйлаким миг.

Қилиб эл мулки ичра қатлу торож,
Олай деб мулк элидин тахт ила тож.

Бировниким бериб мулкини барбод,
Қилурсен нозанин кўнглини ношод.

Шикастиға ситам ёйин қурарсен.
Эшиттим, ишқ лофин ҳам урарсен.

Бу бўлгай дарду ишқ ойини воҳ-воҳ,
Вафоу меҳр шарти Аллоҳ-Аллоҳ!

Киши ишқида зор ўлмоқ бу бўлгай,
Фамидин беқарор ўлмоқ бу бўлгай!»

Илик зўри била андоқ отиб тош,
Қилиб тиғи забон мундоқ яна фош.

Тушуб Хусравға тоши изтироби,
Сўзининг ҳам топа олмай жавоби.

Ёнарда эрта кунни қилмайин кеч,
Ёвуқ бормоққа топмай маслаҳат ҳеч.

Топиб келган сипоҳидин малолат,
Юз онча қалъа аҳлидин хижолат.

Бу сайридин анга бўлмай раво ком,
Ёниб ўрдуси сори борди ноком.

Тешиб худин анинг Фарҳод тоши,
Ичин тиғи забонининг хароши.

Кетур, соқий, маю, ғам хайлини енг
Ки, эрмиш ишқ аро шоҳу гадо тенг!

Неча ишқ ичра шаҳлиғ лаззати бор,
Гадолиғларнинг ўзга ҳолати бор.

ДУХ

*Хусрав Фарҳоднинг қаттиғ тошидин пажмурда ва қаттиқ сўзидин
озурда келиб, Бузург Уммид била улуг чора умидиға сўзлашиб,
лутфомиз алфозға қаҳр ва шаҳдангиз каломға заҳр қотқони
ва бу умид ва бийм мактубин расулдин Миҳинбону сори
узотқони ва элчининг шаҳдлиқ заҳри шишаси қалъанинг
хорасидин ушолғони, яъни Миҳинбонунинг хорадек маҳкам
жавобларидин ожиз қолғони, доғи Хусрав Армания ҳисорин
муҳосара қилғони ва қалъа дарвозалари боғланиб,
хусумат эшиклари очилғони.*

Фасона айтур устоди суханвар,
Бу янглиғ тоқти сўз бикриға зевар

Ки, Хусрав гарчи ул кун бўлди дилтанг,
Ёниб дилтанг, уйиға қилди оҳанг.

Ҳам охир қўйди кўп айлаб мароға,
Бузург Уммид ила сўзни ароға.

Бузург Уммид ани айлаб тарабнок,
Деди: «Қайғурмағилким, йўқтурур бок;

Кўҳистон аҳли кўп отқай фалоҳан,
Жунун аҳли кўп этгай ёва сўз фан.

Йилон нетгай уруб ниш аждаҳони,
Ит урмак бирла ёнмас корвони¹.

Нечук мажнун сўзин оқил эшитгай,
Жунун ўти била кўнглин эритгай.

Эшитган нуктани кўнглунга олма,
Эшитсанг жуз эшитмасликка солма.

Бу авлоким яна бир нуктапардоз,
Бориб Бону сори панд этса оғоз.

Каломи ичра бўлгай лутфу таҳдид,
Нечукким бийм бўлгай, бўлгай уммид.

Шак эрмаским аён айлаб мадоро,
Забунлиқ айлагайлар ошкоро.

Бу иш бўлмоқлиқ авло чора бирла,
Ситеза қилса бўлмас хора бирла

Ки, бу қўрғон эрур маҳкам бағоят,
Захира анда доғи бениҳоят.

Сенингдек шаҳки хуршеди жаҳонсен,
Қаю хуршед, Жамшеди замонсен.

Қачон ул ён тиларсен разм солмоқ,
Керактур разм солғон кун-ўқ олмоқ.

Бу янглиғ фатҳ агар худ даст бермас,
Ани юз йилда олмоқ мумкин эрмас.

Чу бўлмас разм ила олмоқ муқаррар,
Магар тадбир ила ўлгай муяссар.

Эмас тадбири ҳоло мундин ўзга
Ки, чеккайбиз бир иш нақшини сўзга».

Фусунгар айтибон ёлғону чиндин,
Чекар афъини афсун бирла индин².

Дегач бу сўз топиб шахси сухандон,
Узоттилар ани ғамгину хандон.

Келиб қўрғонға ул фархунда рови,
Бу янглиғ айлади сўз ков-кови

Ки: «Шаҳким чархни ром айламишдур,
Қамарға бу сўз эълom айламишдур

Ки, биз фарзандлиқ тарҳини солиб,
Буён келдик вафо кўсини чолиб.

Бурунким тушмамиш амре арода,
Қилинг андоққи, қилмишбиз ирода.

Агар аввалғидектур сўз ҳисоби,
Бу сўздур ул паришон сўз жавоби

Ки, сийминбарки келди меҳри офоқ,
Гар ўлса сиз дегондек жуфтдин тоқ,

Эранлар майлидин фард ўлса зоти,
Аларға йўқса мутлақ илтифоти.

Бор эрмиш телбаи хорошикофе,
Сўзи боштин-аёқ саҳву газофе.

Хирадға юз танаффур ҳайъатидин,
Хирад аҳлиға доғи суҳбатидин.

Бу шанъат бирла ул нанги замона,
Уруб тун-кун фиғони беҳудона.

Ўзин айлаб анинг ишқиға мансуб,
Қилиб ошиқ ўзин, ул ойни маҳбуб.

Бу иш топиб бори оламда шуҳрат,
Нечук ул ойға бўлмой ҳеч ғайрат.

Ани истаб яна қошиға доим,
Вафоомиз сўзлар деб мулойим.

Висоли бирла айлаб кўнглини шод,
Фами ҳажридин айлар эрмиш озод!

Сиз айтур сўз зилоле бўлса софи,
Эрур бу иш анинг бирла мунофи.

Ва гар ёлғонга охир бўлса рожеъ,
Бас ул сўз воқеъ, ўлмиш ғайр воқеъ?!

Агар бу саҳвингизга муътарифсиз,
Карам бирла кечурдук ҳам ани биз.

Хатодин холи эрмас одамизод,
Эрур Ҳақ ишда саҳв этмоқдин озод.

Чу қилдуқ мулкунгузга меҳмонлиқ,
Қилинг сиз ҳам тариқи мизбонлиқ.

Ародин муртафеъ бўлсун кудурат,
Кудуратсиз сафо бўлғай зарурат».

Тугатти сўзни чун ровийи фаррух,
Миҳинбону бу янглиғ деди посух:

Ким, «улким Хусрав айтибтурки, Фарҳод
Эмас сийратда мисли одамизод.

Не янглиғ дегабиз бу сўз жавобин
Ки, худ ул деб эшитмиш ўз жавобин.

Бизингдек юз туман васф этса юз йил,
Деёлмас васфининг мингдин бирин тил.

Гадо дебдур, эрур ул шоҳзода,
Шарафда ондину биздин зиёда.

Не илму фанки бор оламда аҳсан,
Бу аҳсандурки, ул бор анда якфан.

Анинг ул гавҳари волоси бордур
Ки, бу ўкмакдин истиғноси бордур.

Яна бир буки дебтур сарви гулчеҳр,
Эранларға агар бор эрса бемеҳр.

Недин Фарҳод анга чун бўлди ошиқ,
Эрур кўнгли анинг бирла мувофиқ.

Букун Фарҳод ул озодавашдур
Ки, йўқлуқ бодасидин журъакашдур.

Фано ўти аро андоқки хошок,
Вужуди хирманин пок ўртамиш пок.

Бўлубтур ўйла Ҳақ зотида фоний
Ки, йўқтур анда ўзлукнинг нишони.

Бу ашъё ичра ким бўлғай мазохир.
Кўрар мазҳарни ҳар ён бўлса нозир.

Қаю мазҳарки ажмал келса мавсуф,
Ажаб йўқ анда кўпрак бўлса машъуф¹.

Ва лекин то эрур Ширинға шайдо,
Иши бўлмайдур андин ўзга пайдо

Ки, кўрмиш икки ё уч қатла они,
Тирикликдин анга қолмай нишони.

Анингдек тарки ақлу ҳуш қилмиш
Ки, икки-уч кун ўлгандек йиқилмиш.

Азосидин бўлуб ҳар хайл ранжон,
Яна Ҳақ мавҳибат айлаб янги жон.

Фараздин пок топиб они гулрух,
Кўруб фархунда рухсорини фаррух,

Қилур жонин анинг васли фидоси,
Ва лекин кўп дурур онинг ибоси

Ки, кўргач ҳуш тарк этмак ҳамондур,
Келиб бу ўзидин кетмак ҳамондур.

Бу маънидин тутуб гаҳ дашту гаҳ кўҳ,
Заиф эгнига юклаб бори андуҳ.

Эрур онинг хаёли бирла қонёъ,
Ғаму дарду малоли бирла қонёъ.

Вале маҳвашқа онинг васли мақсуд
Ки, йўқ макруҳе табъи анда мавжуд.

Буким дебтур, кариҳ онинг жамолин,
Не тил бирла деб эркин бу мақолин?

Ани мен айта олмон зишт ё хўб,
Санга кўрмаклиги бор эрса матлуб,

Бориб Тенгри учун кўр они бехост
Ки, Хусрав сўзламиш эгриму ё рост?

Юзи гулзоридин чун вард тергунг,
Не айтай мен, ўзинг инсоф бергунг.

Буким Хусрав эрур бу ишга мойил
Ки, мен бўлғаймен ўз саҳвимға қойил.

Бу эрди сўзки, тақрир ўлди бир-бир,
Бориб оллинда бир-бир айла тақрир.

Десаким, саҳвдур, йўқ ҳеч боким,
Агар чин деса ҳам бор ўзи ҳоким».

Кулоқ чун элчи ул сўзларга солиб,
Кўпуб ёнди деганлардин уёлиб.

Келиб шоҳ оллида оғоз айлаб,
Неким фаҳм этти шарҳи роз айлаб.

Бу сўзлардин бўлуб голиб хижолат,
Тараддуд солди Хусравға малолат.

Бир улким, ҳар не айлаб эрди мақсуд,
Саросар топти ёр оллинда мардуд.

Бу ҳам озурда кўнглин этти мақтул,
Рақиб ўлмоқ ҳабиб оллинда мақбул.

Чу қилди подшаҳлик эътиборин,
Ғазаб олди иликдин ихтиёрин.

Ғазаб тигин чиқорса подшаҳлар,
Улуғ мужримча бордур бегунаҳлар.

Қамишлиқ ичра чун ўт тушти ногоҳ,
Қуруғ-ўл кул бўлур бўлғунча огоҳ⁴.

Қаёнким зоҳир этти сели бедод,
Йиқорда тенг дурур вайрону обод.

Чу Хусравни ғазаб мағлуб қилди,
Анга ул мулк элин мағзуб қилди.

Кўчуб қўрғон сори сурди самандин,
Солай деб кўк ҳисориға камандин.

Сипаҳ азм этти ул ён фавж-барфавж
Ки, чойқатти черик дарёсини мавж.

Анингдек ер юзин тутти сипоҳи
Ки, тутқай машқ авроқин сиёҳи.

Қабаб қўрғонни дапқур-дапқур ул хайл,
Тушарға қилдилар тўшлуқ-тўши майл.

Чу қўрғон давриға ёвуштилари бот,
Сурон солиб ёнибон туштилари бот.

Сурон йўқ, сур савтининг сафири,
Қаю бир сурким, маҳшар нафири⁵.

Иҳота қилдилар қўрғонни бебок,
Нечукким арз жирмин даври афлок.

Кетур соқий, қадаҳ андоқки гардун,
Шафақдек бода солиб анда гулгун.

Кўрайким бу ҳисори лубатакбоз,
Яна не навъ то лаъб этгай оғоз!

XL

Хусрав қўрғонни қабаб тушиб даврида яна бир қўрғон эгиргани ва Армания қўрғони аркдек Хусрав эгирган қалъанинг даврига киргони ва черикнинг Фарҳод тоиш қўрқунчидин анга ёвуи олмай минг қари йироқдин тушганлари ва Хусрав анинг гирифторлиғи бобида бир ҳийлагар топиб сўз риштасин тугушганлари ва ул ҳийлагар афсун риштаси домин очиб тазвир ашки донасин сочиб ул телба қушини¹ гирифтор қилғони, балки гул иси била ул ишқ булбулининг² ҳушин учурғони ва Шопур сайёдни ҳалок қилиб, каминдағилар сайдни элтиб Хусравга тортқонлари.

Фалак ҳисни демай, луъбат ҳисори,
Анингдек очти бу луъбат узори

Ки, чун тушти қабаб қўрғонни Парвез,
Адоват ўти бўлди дам-бадам тез.

Улошти мўржалу ерни қилиб шаққ,
Черик атрофиға қоздурди хандақ.

Ясаб хандақ тошида боруву бурж,
Париваш кўрғонининг нақдиға дурж.

Қабаб ул ҳисн даврин тошқи кўрғон,
Нечўкким қубба атрофини қолқон.

Ҳисор аҳли доғи воқиф туну кун,
Чиқармай қалъадин кундуз уну тун.

Кеча лекин фиғони фош бирла,
Юруб то субҳ ҳозир бош бирла¹.

Тонг откунча фуруғи шамъу машъал
Ёрутуб қалъани андоқки манқал.

Валек ул ёнки Фарҳод эрди сокин,
Черик келмак ёвуқ йўқ эрди мумкин.

Тийиб аъдо сипоҳин минг қоридин,
Дема бир соридинким, ҳар соридин.

Етиб тоши нечукким, раъд тоши,
Учуб гар тегса шеро шарза боши.

Тошиға минг қори ерда нишона,
Уруб гар худ эрур хашхош дона.

Бу андин турфароқким тегса ул тош,
Бўлуб Албурз⁴ тоғи бўлса хашхош.

Чолиб хорони беандоза ҳаддин,
Отар тоши йўнуб кўпрак ададдин.

Бу ишлар бор эди мардуди онинг,
Вале изҳоридин мақсуди онинг

Аоди хайлини қўрқутмоқ эрди,
Алардин ўзни солим тутмоқ эрди.

Йўқ эрса йўқ эди мумкинки ул зор,
Тегургай пашшанинг парриға озор.

Бировга етса эрди чархдин ранж.
Бу андин кўп бўлур эрди аламсанж.

Заифе чекса эрди дардлиғ оҳ,
Бу тортар эрди юз минг оҳи жонкоҳ.

Не мумкин эрди ул маҳзун ишига
Ки, андин бир алам етқай кишига.

Вале аъдони қўрқутмоқ футури,
Анга жон ваҳмидин эрди зарури

Ки, жонким андадур жонон вафоси,
Нечук қилғай ани душман фидоси.

Шукуҳидин етиб бийм аҳлиға бийм,
Кўруб таслим андин аҳли таслим.

Бориб дармондалар қошиға онинг,
Тўкуб кўз ёши кўз ёшиға онинг.

Топиб андин навозишлар гадолар,
Кўруб ҳар дам наволар бенаволар.

Аёққаким тикан кирса ниҳони,
Тилаб мужғони бирла чекса они.

Анга бу ҳолу, аммо Хусрави аҳд,
Анинг дафъиға айлар саъй ила жаҳд.

Туну кун айлабон онинг сўзин зикр,
Бузург Уммид бирла кўп қилиб фикр

Ки, шояд ишга навъи чора бўлғай
Ки, Фарҳод ўртадин овора бўлғай

Ки, андин бўлмаса хотир ҳаросон,
Бўлур қўрғонни олмоқ ул дам осон.

Анинг ҳар бир ишин ким эл қилиб фош,
Таажжуб ё ғазабдин ирғотиб бош.

Ҳам охир бўлди пайдо нақшбозе,
Не мушқил ҳийла бўлса чорасозе.

Қачонким зоҳир айлаб макру талбис,
Бўлуб бир фаҳми йўқ шогирди иблис.

Анга шаҳ зоҳир этти муддаосин
Ки, истарбиз бу мажнун ибтилосин.

Агар сен айласанг бу ишга чора,
Берурмен нақд беҳадду шумора.

Фусунпардоз мундоғ сурди гуфтор
Ки, они макр ила айлай гирифтор.

Анингдекким, димоғидин кетиб хуш,
Ўлук янглиғ йиқилсун ерга мадхуш.

Вале келтурмагига чора билмон,
Бу ажимдин бу ишга бора билмон.

Деди Хусрав: «Сен этсанг они беҳуш,
Камингаҳда қуяй мен юз зириҳпӯш

Ки, чопқойлар каминдин бўлғач огоҳ,
Кетургайлар ани андоқки дилхоҳ».

Чу мундоқ ваъда қилди шоҳи ғаддор,
Ўпуб ер тебради гумроҳи маккор.

Ясаб ўзни такаллуф бирла маҳзун,
Жунунсиз, лек шакли мисли мажнун.

Ҳамул водида бир гул узди хушбӯ,
Сепиб барги аро беҳушдору.

Равон Фарҳод сори урди гомин,
Ясаб девоналар янглиғ хиромин.

Чекиб ул навъ оҳи ошиқона,
Дегайсен, урди ўт андин забона.

Чу Фарҳод ул суруди дард эшитти,
Қарору ҳуши кетти, сабри итти.

Боқиб чун кўрди қаддин ўйлаким ёй,
Дегайсен, кўрди девона янги ой.

Етиб жониға кўнгли изтироби,
Уруб кўнглиға ўт жони хароби.

Деди: «К-эй дард ўтидин шуълаангез,
Даминг қилғон ўтумнинг шуъласин тез.

Не ҳолинг бору қайси кўйдинсен,
Бу янглиғ телба, не маҳрўйдин сен?

Манга ғам тиғин урди ишқи бебок,
Сенинг кўксунг недин бу навъ эрур чок?

Манга гардундин ўлди зулму бедод,
Недин сен тортасен афғону фарёд?

Манга ҳажр ўтин этмиш бахт рўзи,
Санга мунча нединдур ҳажр сўзи?

Менинг жисмим қилиб ишқ ўти нобуд,
Сенинг оҳинг нечун зоҳир қилур дуд?»

Чу топти ҳийлагар бу навъ бозор,
Яна изҳор айлаб ранжу озор.

Деди: «К-эй ишқ элининг подшоҳи,
Бўлуб бул хайл аёгинг хокироҳи.

Мени маҳзун фалон иқлимдинмен
Ки, фориғ ҳар умиду биймдинмен.

Мени юз ранж ила Ҳақнинг ризоси,
Яна гардуни гардон иқтизоси.

Бу кишвар жониби овора қилди,
Биров ишқи била бечора қилди.

Кўрар эрдим гаҳи ул дилрабони,
Йироқтин ошкора, гаҳ ниҳони.

Неча ҳажрида зору ғамкаш эрдим,
Йироқтин кўрмаки бирла хуш эрдим.

Букун Хусравки Ҳақ берсун жазосин,
Бу кишвардин йироқ солсун балосин.

Келиб бу шаҳр бўлди қалъабандон,
Кириб кўрғонга ул гулбарги хандон.

Мени мажнун биёбон ичра қолдим,
Балову дарди ҳижрон ичра қолдим.

Эрурмен чун ғариб, эл тонимаслар,
Манга ҳам ошнову ёр эмаслар.

Чу борсам қалъа сори зулм этиб фош,
Бошимға ёғдурурлар ўқ билан тош.

Эшик очилмади чун ул талабдин,
Яқин эрдик и ўлгаймен таабдин.

Чу дардим саъбу ҳамдардим йўқ эрди,
Жуз оҳи дардпарвардим йўқ эрди.

Сениким ишқ дашти раҳрависен,
Мазаллат кишварининг хусрависен.

Эшиттим бу қаё узра ватангоҳ,
Тутубсен ул сифатким тахт уза шоҳ.

Келибменким, санга ҳолим дегаймен,
Улус фаҳм этмас аҳволим дегаймен.

Чекиб ишқ илгидин ҳар лаҳза фарёд,
Дегаймен ҳажр элидин ҳар нафас дод!

Дегаймен ишқ ўтиға хаслиғимни,
Фарибу ошиқу бекаслиғимни».

Чу Фарҳод онча оҳу дарди жонсўз,
Кўрибким, зоҳир этти ул сияҳрўз.

Анга худ мунча ҳожат эрмас эрди,
Деган юз минг фусундин бир бас эрди.

Дамидин шуълалар гардунға борди,
Кўзидин селлари ҳомунға борди.

Фусунгар шарҳ қилғондек малолин,
Мушобиҳ топти ўз ошуфта ҳолин.

Чекиб ҳуй онча шўру шайн қилди
Ки, ғамкаш жисми заъф айлаб йиқилди.

Югурди ҳийлагар девоналардек,
Йиқилғон шамъ уза парвоналардек.

Чу кўрди хастани беҳолу хомуш,
Димоғига анинг келтургали хуш.

Гулеким сепмиш эрди нўшдору,
Фалат шарҳ айладим, беҳушдору.

Димоғига кўюб қилди таваққуф
Ки, хуши зойил ўлғай бетахаллуф.

Анга қолмайдур эрди хушидан баҳр,
Куяр эрди ўлукнинг комиға захр.

Чу хуши хайлин этти бўйла ғорат,
Кўпуб фаръёд этиб қилди ишорат.

Уюмуш эрди бир тош узра Шопур,
Ямон туш кўрмагининг эрди ранжур.

Ул ундин сесканиб, бориб қарори,
Саросима боқиб Фарҳод сори.

Не кўрди? Бориб ўздин ул малакваш,
Бўлуб шайтонваше ҳар дам навокаш.

Анга билдики андин бўлмиш ул рев
Ки, етти ҳар тарафдин ул сурук дев.

Чу фаҳм эттики бормиш илгининг иш,
Йиқилмай бағриға маҳкам қилиб тиш.

Тўқуб Фарҳоднинг ул ҳолиға ёш,
Кўнқорди ул қаёдин бир оғир тош.

Бийикрак ерда тутмиш эрди манзил,
Аёғ остида ҳийлатсоз ғофил.

Анингдек урди ул тош бирла они
Ки, аввал мағзи, сўнгра чиқти жони.

Ушолди тош бирла ул қотик бош.
Масалдурким, «ушотур бошни тош»⁴.

Агар ул хастаға еткурди офот,
Яна офотдин топти мукофот.

Чу еттилар сурук хайли жафокеш,
Бўлуб Фарход ҳолиға бадандеш.

Бири деб судроли Хусравға тегру,
Бири деб элтоли бошини айру.

Чу кўрдилар жамоли жонфизойин,
Унуттилар таадди расму ройин.

Кўтардилар ани айлаб юз икром,
Қилиб авд урдилар Хусрав сори гом.

Ўлукдек ўзда йўқ Фарҳоди маҳжур,
Ёвушуб ўзни ўлтурмакка Шопур.

Бўлуб чун тоғ аро ул навҳапардоз,
Садодин тоғ этиб ҳам навҳа оғоз.

Бу янглиғким фалак айлаб ситези,
Тушуб қўрғон элига рустахези.

Ва лекин ёшуруб ул ишни ноком
Ки, ногаҳ билмагай сарви гуландом.

Ки, фаҳм этса юмуб жондин кўзини,
Шаке йўқтурки ўлтургай ўзини.

Алар айлаб асир ул нотавонни,
Машаққат тоғида бехонумонни.

Чопиб Хусравнинг ўрдусиға тегру,
Қаю ўрдуки, қаршусиға тегру.

Тутуб жўлду олур ёрмоққа қалқон,
Дегилким айламишлар тоғни талқон.

Кетур, соқий, қадаҳким, бенавомен,
Хумори ҳажр элига мубталомен.

Мени ҳолимни онглардин йироқ қил,
Неча беҳуш эсам, беҳушроқ қил.

XLI

*Фарҳодни ул хайлнинг Хусрав қошига еткурғони ва Хусрав анинг
бошидан-аёғиғача салосил ва ағлол ҳукми сургони ва Бузург Уммид
ҳикмат била ул бандларға муқайяд девона димоғиға ҳуш кетурғони
ва Хусрав ҳужжат юзидин анга сўз қотқони ва Хусравнинг саволоти
шишаларин жавоблари хоролари била ушптқони ва анинг бу навъ
қаттиқ сўзлари сангборонидин Хусравнинг кўнглидоғи саволлари
шишасидек синиб анинг қатлиға жозим бўлғони ва ул муҳлик
сўзлари ҳимояти била қатлдин қутулғони.*

Бу беҳудлиғ йўлининг ҳушманди,
Бўлур бу навъ маъни нақшбанди

Ки, чун Фарҳодни ул хайли чолок,
Шаҳ оллиға етурдилар тарабнок.

Бўлуб Хусрав ул ишдин шодмона,
Ато айлаб аларға хусравона;

Деди, мажнунға солдилар оғир банд,
Ики илгин қилиб банд узра пайванд.

Мажониндек муқайяд қилди ҳосил,
Бори аъзосин ағлолу салосил.

Буюрдиким ҳаким ўлуб ҳамоғуш,
Киюрди нотавоннинг мағзиға ҳуш.

Кўзин чун очти ул мажнуни беҳуд
Ки, бўлмиш эрди мажнундек муқайяд.

Ўзин кўрди ажойиб ҳол ичинда,
Салосил қайдида, ағлол ичинда.

Бошида Хусравойин боргоҳи,
Туруб атрофида хайлу сипоҳи.

Тўрида боргаҳнинг бир бийик тахт,
Анинг устида бир шоҳи жавонбахт.

Аёғи остида тахти Каёний,
Боши устида тожи Хусравоний.

Таажжуб бирла онинг сори боқиб,
Бошини ирғотиб, илгини қоқиб.

Қилиб гаҳ ишқи ойинида ғайрат,
Этиб гаҳ ҳайкалу шаклида ҳайрат.

Яқин билди чу бўлди фикратандеш
Ки, не феъл айламиш чархи жафокеш.

Ўзин солмай хидеви ғайратойин,
Қўпуб ўлтурди солиб қошиға чин.

Адаб бирла ҳаё расмин қилиб фош,
Бурун индурди мажлис аҳлиға бош.

Чу даъби йўқ эди сўрмай демак сўз,
Оғиз сўздин тикиб, тикти қуйи кўз.

Шукуҳидин етиб Хусравға тағйир,
Қилиб ишқи ўти кўнглиға таъсир.

Унутти айламакни қатлу бедод,
Анга боқиб такаллум қилди бунёд.

Деди: Қайдинсен, эй мажнуни гумраҳ?
Деди: Мажнун ватандин қайда оғаҳ.

Деди: Недур санга оламда пеша?
Деди: Ишқ ичра мажнунлуқ ҳамеша.

Деди: Бу ишдин ўлмас касб рўзи,
Деди: Касб ўлса басдур ишқ сўзи.

Дедиким: Ишқ ўтидин де фасона!
Деди: Куймай киши топмас нишона.

Дедиким: Куймагингни айла маълум!
Деди: Андин эрур жоҳ аҳли маҳрум!

Деди: Қай чоғдин ўлдунг ишқ аро маст?
Деди: Руҳ эрмас эрди танға пайваст.

Деди: Бу ишқдин инкор қилғил!
Деди: Бу сўздин истиғфор қилғил!

Деди: Ошиққа не иш кўп қилур зўр?
Деди: Фурқат куни ишқи болошўр.

Деди: Ишқ аҳлининг недур ҳаёти?
Деди: Васл ичра жонон илтифоти.

Дедиким: Дилбарингнинг де сифотин!
Деди: Тил ғайратидин тутмон отин!

Дедиким: Ишқиға кўнглунг ўрундур?
Деди: Кўнглумда жондек ёшурундур.

Деди: Васлиға борсен орзуманд?
Деди: Бормен ҳаёли бирла хурсанд.

Деди: Нўши лабидин топқай эл баҳр?
Деди: Ул нўшдин эл қисмидур захр.

Деди: Жонингни олса лаъли ёди?
Дедиким: Ушбудур жоним муроди.

Деди: Кўксунгни гар чок этса бебок?
Деди: Кўнглум тутай ҳам айла деб чок!

Деди: Кўнглунг фидо қилса жафоси?
Деди: Жонимни ҳам айлай фидоси.

Дедиким: Ишқдин йўқ жуз зиён буд!
Деди: Бу келди савдо аҳлиға суд.

Деди: Бу ишқ тарки яхшироқдур!
Деди: Бу шева ошиқдин йироқдур!

Деди: Ол ганжу кўй меҳрин ниҳони!
Деди: Туфроққа бермон кимёни!

Деди: Жонингга ҳижрон кинакашдур.
Деди: Чун бор васл уммиди хушдур.

Дедиким: Шаҳға бўлма ширкатандеш!
Деди: Ишқ ичра тенгдур шоҳу дарвеш!

Деди: Жонингга бу ишдин алам бор!
Деди: Ишқ ичра жондин кимга ғам бор?

Деди: Кишвар берай, кеч бу ҳавасдин!
Деди: Бечора, кеч бу мултамасдин!

Деди: Ишқ ичра қатлинг ҳукм этгум!
Деди: Ишқида мақсудумга етгум.

Деди: Бу ишда йўқ сендин йироқ қатл!
Деди: Бу сўзларингдин яхшироқ қатл.

Нечаким бўлди мушқил сўз хитоби,
Басе осон анга етти жавоби.

Чу Хусрав кўрди бу янглиғ таҳаввур,
Такаллум айламак сочқон киби дурр.

Бир ўт тушти ичига беҳудона
Ки, оташгоҳидек чекти забона

Ки, мендек шаҳға мундоқ разл дуни.
Аёғдин-бошқа банд ичра забуни.

Ҳаётининг ниҳолиға синиб шох,
Жавоб айтур не сўрсам бўйла густох.

Сиёсат қилгулуқдур бу фидойи
Ки, ҳар бир тоғ ила води гадойи

Яна кўргузмагай беҳавфу даҳшат,
Салотин хизматида сўзга журъат.

Ғазаб бирла буюрди шоҳи ғаддор
Ки, урдилар ҳисор оллинда бир дор.

Кейин боғлаб қадоғлиқ қўллари руст,
Бориб чекмаклик они дорға чуст.

Чекилгач, ўйлаким абри баҳорон,
Улус қилмоғлиғ они тирборон.

Неча кун турмоқ ушбу ҳол бирла,
Кўруб халқ они бу аҳвол бирла.

Анинг ҳолидин олмоқ борча ибрат,
Ғадолар қилмасун деб шаҳға ширкат.

Неча кундин сўнг ўт айлаб фурузон,
Тамуғ ўти киби тафсону сўзон.

Ўт ичра ташламоқлиқ ўйлаким барқ
Ки, бўлғай шуъла тўфони аро ғарқ.

Бу янглиғ ўтға ёндурмоғлиғ они,
Кул ўлғоч кўкка совурмоғлиғ они.

Бўлуб йўқ даҳр ичидин бори онинг,
Жаҳонда қолмамоқ осори онинг.

Бўлуб Фарҳод ул сўздин тарабнок,
Кулуб дедиким: «Эй шоҳи ғазабнок!

Тасаввур қилма коме тортадурсен,
Алудин интиқоме тортадурсен.

Ки, не ҳукм айладинг мақсудум улдур,
Не келса ишқ аро беҳбудум улдур.

Муродим ишқида ўлмаклик эрди,
Букун мундоқ муродим Тенгри берди.

Санга ҳар нечаким жойи ғазабдур,
Манга бу ишда юз айшу тарабдур

Ки. бу ҳижронки ҳар дам эрди ўлмак,
Не ўлмак, банддин бандимни бўлмак.

Адам йўлига гарчи бошқарурсен,
Бир ўлмак бирла андин қутқарурсен.

Яна жонким ҳаёт озори бўлмиш,
Сўнгалар чорчўби дори бўлмиш.

Бийиклик етса ул дори фанодин,
Қутулғай жон бу бир дори анодин.

Янаким ҳукм қилдинг тирборон,
Санга ёғдурмамиш ўқ хайли ҳижрон.

Мангаким, ҳажр аро юз ибтилодур,
Ҳамиша тирборони балодур.

Сенинг бу тирборонингки етгай,
Мени қутқарғай андин, ўзга нетгай?

Буким дедингки, куйдурсунлар они,
Кул айлаб кўкка совурсунлар они.

Фироқ ўтига куймай сен ҳамоно,
Бу ўт ичра кул ўлмайсен ҳамоно.

Мениким ҳажр ўтига солди гардун
Ки, бор учқунлари дўзахдин афзун.

Бу дўзахдин халос эткунгдур охир,
Тараб хулдиға хос эткунгдур охир.

Халилосо' очиб ўтдин гулумни,
Буким дебсен совурсунлар кулумни.

Бу ҳам хуштурки жисми хокпайванд,
Тараккуб қайдиға бўлгунча побанд.

Кул ўлмоғлиғ била бўлса фаноси,
Совурса ёр ишқининг ҳавоси.

Бу кул мушкин булутдек топса поя,
Солиб дилдор боши узра соя.

Гаҳи ёғдурса ҳажр ашкин ёгиндек,
Гаҳи чекса фироқ оҳин чоқиндек.

Ёгин ҳам кўйи туфроғини тутса,
Чоқин ҳам мулкининг тоғин ёрутса.

Сиёсатларки айлар шоҳи жаббор,
Менинг сори дурур ҳар сирфаким бор».

Вале бу турфадурким нотавоне,
Ғарибе, ошиқе, озурда жоне.

Ичинда ишқ ўтидин минг ошуб,
Бошинда чархдин юз минг лагадкўб.

Жафо бирла сипеҳри тезрафтор,
Ани бир ишқ ила айлаб гирифтор.

Эшитиб халқдин ишқи сўзини,
Анга шоҳе рақиб этгай ўзини.

Бировга кўрмай ўзин ошиқ этгай,
Бу ошиқлиғда отин содиқ этгай.

Йиғиб хайлу сипоҳи ваҳшатангез,
Чекиб гардунга юз минг тиғи хунрез.

Анинг мулкига солғай қатлу торож,
Бадандин бош тушургай, бошдин тож.

Бу ғавғойи баланд овоза бирла,
Мунигдек хайли беандоза бирла,

Ҳамул гулчеҳранинг зору ғариби
Ки, бу шаҳ қилмиш они ўз рақиб.

Қилиб қасд ул ғариби бенавоға,
Тумон минг меҳнат ичра мубталоға.

Не ром айлаб ани дархост бирла,
Не айлаб қатл зарби рост бирла.

Ики тошидин ул янглиғ бўлуб паст
Ки, юз минг хайл ила топмай анга даст.

Ҳам охир кўргузуб макри ниҳони,
Қилиб юз реву беҳуш айлаб они.

Эси йўқликда айлаб макру тадбир.
Аёғ-бошига солиб банду занжир.

Чу қўймай банд аро бир узвини бўш,
Димоғига кетургайлар ани ҳуш.

Бу ҳолат ичра кўргузмай тараҳҳум,
Итобомиз қилғай шаҳ такаллум.

Савол эткай саросар таънаомиз,
Итиклик ичра ҳар бир ханжари тез.

Жавоб ўлғоч саволотиға вофи,
Анга бўлмай муважжаҳ нукта кофи.

Ғариби хастаға қилғай сиёсат.
Зиҳи ойини арбоби раёсат!

Сиёсат йўқки, бир ўлтурмаку бас,
Неча турлукки шиддат андин ўтмас.

Бурунким қатл еткургай малолат,
Мени ёқиндур ўлтургай хижолат

Ки, одил шаҳ қилиб макру фусун ҳам,
Бўлур эрмиш бу ғоятқа забун ҳам.

Адолат ушбу бўлғай, лавҳашаллоҳ!¹
Шижоат мунча бўлғай, боракаллоҳ!

Дамеким эрмас эрдим ишқ асири,
Ерим эрди хирад мулки сарири.

Шуур анворидин ҳолимға партав,
Манга ул кун йўлуқса эрди Хусрав.

Агар юз мунча бўлса эрди хайли,
Борининг кину қон тўкмакка майли.

Борининг тори умрин узгай эрдим,
Йигитликни анга кўргузгай эрдим.

Фурур ўти ичидин сўнгай эрди,
Шижоат расмини ўргангай эрди.

Бу дам ҳамки заифу нотаваонмен,
Ғарибу ошиқу бехонумонмен.

Мени тутмоққа ул кунким қилиб майл,
Сипоҳидин йиборди бир қолин хайл.

Ўзи билгайки, ул тошеки урдум,
Бошидин худининг милин учурдум.

Агар қилсам эди бошин нишона,
Бор эрди бошиға ҳукмум равона.

Кечиб ул қавму хайли қонидин ҳам,
Аларнинг қони, онинг жонидин ҳам.

Омон чун топти мендин боши онинг.
Бошим қасди эрур подоши онинг.

Тириклик расми мендин худ йироқдур,
Ўлум ҳижронда андин яхшироқдур.

Қилибмен марғни ҳижронға таржеҳ,
Бу сўзға ҳожат эрмас асру тавзеҳ.

Вале эсса Хито сори насиме,
Бу ишдин анда еткурса шамиме.

Топиб Хоқон хабар оворасидин,
Қаю овора, бағри порасидин

Ким, ул не навъ қолиб гурбат ичра,
Ҳамул гурбатда юз минг шиддат ичра.

Не бедод айлаб ўлтурдилар они,
Солиб ўт ичра куйдурдилар они.

Етишмай кимса фаръёдиға онинг,
Не ишлар келди Фарҳодиға онинг.

Ҳамоно тор ўлуб олам кўзига,
Бу ғамдин бас кела олмой ўзига.

Чекиб бебок тиғи хунфишонни,
Черик бирла қаро айлаб жаҳонни.

Олурға кина бирла интиқомин,
Бу кишварларға кўргузгай хиромин.

Чекиб мағрибда тиғи кини бедод,
Тирик мушкилки қўйгай одамизод.

Мадойин шаҳрин одамдин оритқай,
Хито мулкиға туфроғин тошитқай.

Чу осорини маҳв эткай жаҳондин,
Су қуйгай анда баҳри бекарондин.

Равоқу тоқ бўлғай анда ноёб,
Аён бўлғай минор ўрниға гирдоб.

Тугангай одам авлоди ҳисоби,
Киши ўрниға бўлғай шахси оби.

Ўлуб мен бегунаҳ, Хусрав гунаҳкор,
Бу вайронлиққа ул бўлғай табаҳкор.

Манга чарх этса юз минг кину бедод,
Бу сўздин худ не навъ этгай эдим ёд.

Вале Парвезнинг нодонлиғидин,
Бўлурға даҳрнинг вайронлиғидин,

Таҳаммулсиз бўлуб топти сўзим тул,
Халойиқ қилмасун ваҳмиға маҳмул.

Сўзумни ҳар не эрди кўтаҳ эттим,
Жаҳондин дўст ёди бирла кеттим.

Бу сўзларни дебон қўрғонға боқти,
Ўпуб ер. ўт улус жониға ёқти.

Деди: «Эмди қилинг неким қилурсиз,
Осарсиз, гар чопарсиз, сиз билурсиз!»

Тугатгач, сўзни бедод айладилар,
Ани Хусрав қошидин судрадилар.

Анга тегруки дор урмишлар эрди,
Ўтун, ўт доғи келтурмишлар эрди.

Тушуб бори улус ичра ғиреви
Ки, ўлгай бегунаҳ андоғ хидеви.

Хабар қўрғонда бўлмиш эрди равшан
Ки, мундоғ лаъб қилди чархи пурфан.

Парирух¹ бирла Бонудин ниҳони.
Куярлар эрди эл ёд айлаб они.

Кўруб дор остида жисми харобин,
Ҳамул бўйниға боғланғон танобин.

Ҳисор аҳли аро вайронлиғ эрди,
Етиб ўлмоққа улким жонлиғ эрди.

Буён Хисрав била жамъи хавоси,
Хавоси демайинким, ому хоси.

Қолиб ҳайрон анинг донолиғидин,
Таҳаввур бирла бепарволиғидин.

Халойиқ йиғлабон бекаслигига,
Сиёсат⁴ лойиқи эрмаслигига.

Ебон Хусрав доғи ул ишдин афсус,
Вале қўймои анинг таркига номус.

Бузург Уммид дахл этмак қўруб фарз,
Тилаб хилват равони айлади арз.

Ки, ўлтурмаклик они бежиҳатдур,
Жунунға банду зиндон маслаҳатдур.

Анга ўхшарки озроқдур гуноҳи,
Таҳошисизлиғи басдур гувоҳи.

Агарчи табъида девоналиғ бор,
Тариқи ақлдин бегоналиғ бор.

Ва лекин сўзларидур ростмонанд,
Тааммул фарз эрур қилмоқ, худованд.

Буюк тоғ узра гар топсоқ мақоме,
Анинг ҳабсиға қилсоқ эҳтимоме.

Ики-уч ойча зиндон ичра турса,
Ики-уч юз ниғаҳбон ичра турса.

Сўзида ростлиғ гар бўлса пайдо,
Тирик бўлса не ғам ул зор, шайдо.

Сўзи ёлғон экандин бўлсоқ огоҳ,
Қила олурбиз ул дам улча дилхоҳ».

Чу доно нукта сурди ҳикматомиз,
Ризо берди анинг райиға Парвез.

Бор эрди ул яқинда бир бийик тоғ,
Қўюб тиғи қамар рухсориға доғ.

Ҳисоре анда маҳкам чархмонанд,
Қилиб асрар учун журм аҳлини банд.

Ясаб деви ҳамул қўрғонни ҳосил
Ки, бор эрмиш анинг оти Салосил¹.

Салосил кўргони эл ичра машҳур,
Анинг оти билаким қилди маъмур.

Узоттилар ани ул қалъа сори
Ким, ўз дилдоридек бўлғай ҳисори.

Қўшуб ҳушёрваш беш юз ниғаҳбон,
Анингдекким бут атрофида раҳбон.

Кел, эй соқий, мени мажнунни маст эт,
Сочинг занжири бирла пойбаст эт.

Ки, бу қайд ичра бўлса мубталолиғ,
Вужудим қайдидин бўлғай раҳолиғ.

XLII

*Фарҳодни жунун аҳлидек пари силсилаи ишқи била Салосил дев
қўргониға йиборганлари ва ниғаҳбонлар анинг малакийсифат ва
фариштазотлиғин билиб қайдин итлоққа, бадал қилиб дашт юзлари
ва тоғ қулларида мутлақ ул-инон қилғонлари ва анинг вухуш галасида
пўя қилиб сибоз ҳалқасида мўя қилмоғи ва туюр қаторида фориғулбол
бўлуб риёҳ ғуборида паришон ҳол кезмоки ва шом зиллида ғурбати
қаро кунин равшан қилиб субҳ оллида ҳажри шом қаросин савод
қилғони ва қуёшда меҳри ўтин ёрутуб булутқа ишқ ҳавосида
фарёд била ашки ёмғурин кўргузғони.*

Бу дашт ичра ҳаками ҳушпайванд,
Анингдек олди сўз мажнунидин банд

Ки, чун Фарҳод ул кўргонға борди,
Ниғаҳбонлар била зиндонға борди.

Ани асрарлар эрди пос бирла,
Йўлида қум тўшаб алмос бирла

Ки, Хусрав ҳукм этиб эрдики ногоҳ,
Қочурса ул эл они бўлмай огоҳ

Эваз баъзисининг бўйнини урғай,
Яна баъзини кўргондин учурғай.

Аларға бу таваҳхумдин ҳамеша,
Туну кун воқиф ўлмоқ эрди пеша.

Ва лекин оҳу фарёидин онинг,
Ариғ авқоту авродидин онинг.

Анга бўлмиш эдилар ўйла мафтун
Ки, бўлғай ишқ аро Лайлиға Мажнун.

Улуми хуфяким Суқроти комил
Анинг ҳолиға қилмиш эрди шомил.

Алардин бири бир исм эрди номи,
Бу хосият ани айлаб кироми

Ки, юз минг банд аро гар бўлса қойил,
Қаёнким борса бўлмай банд ҳойил.

Йўлида бўлса юз маҳбус дарбанд,
Чу ул етгач очилғай сарбасар банд.

Ани чун исм ғамдин фориғ этгай,
Қаёнким истар ўлса кўнгли кетгай.

Қилиб ул исм амриға итоат
Ки, ожиз бўлмағай қилмоққа тоат.

Ярим тунлар очиб ҳар бандким бор,
Яна оллинда ҳар дарбандким бор.

Чиқиб айлар эди ул тоғни гашт,
Матофи эрди гоҳи тоғу гаҳ дашт.

Берибон тошқа кўксидин озор
Ки, йиғлаб тоғ анинг аҳволиға зор.

Уруб жониға тиғи лоуболи,
Қилиб дард ўтидин кўнглини холи.

Чекиб тоғ ичра юз афғону фарёд,
Уруб ўз жониға минг тиғи бедод.

Ёниб ул чоғдаким кетмай қаронғу,
Ҳануз эл кўзларида сокин уйқу.

Тутуб пинҳони ул банду кушодин
Ки, эл фаҳм этмагайлар ул ародин.

Чу бўлса эл аро бу нукта машҳур,
Ҳамоно Хусрав эткай элни мақҳур.

Сўруб фаҳм этмай ул ишни камоҳи,
Ул эл аҳволиға етгай табоҳи.

Ва лекин сиррин англаб эрдилар хайл,
Анинг комиға айлаб жон била майл.

Билибким ул ҳумойи чархпарвоз,
Бора олур қаёнким қилса андоз.

Вале еб ул улус фикрини беҳад,
Ўзин банд ичра қилмишдур муқайяд.

Дедилар борча: «К-эй оламда нодир,
Валоят нури рухсорингда зоҳир.

Недин билдук ўзингни банд этибсен,
Салосил қайдида хурсанд этибсен.

Бизингдек халқ жони бенавоси,
Сенинг бир тори мўюнгнинг фидоси.

Қаёнким хотиринг истар, қадам ур,
Бу маҳзун хайлни Тенгрига топшур.

Нечаким етса Хусравдин ғаромат,
Не бўлсоқ биз бўлуб, сен бўл саломат».

Деди Фарҳодким: «Эй нотагонлар,
Фалакдин мен киби озурда жонлар!».

Қачон келгай бу иш аҳли вафодин,
Хусусан мен заифи мубталодин

Ки, рағбат айлабон коми ҳавоға,
Неча маҳзунни солғаймен балоға».

Аларнинг коми ул шайдо хироми,
Анинг коми алар айши мудоми.

Жавонибдин бу янглиғ эрди ҳолат,
Анинг кўнглиға иш эрди ҳаволат.

Алар озод этиб эрдилар они,
Анинг ул теграда лекин макони.

Кўяр эрди гаҳи қўрғон сори гом,
Тутуб бир дам алар қошида ором.

Бори кўз ёрутуб фаррух юзидин,
Таматтуълар олиб ширин сўзидин.

Янаким ишқ ўти урди забона,
Чекар эрди фиғони беҳудона.

Кўяр эрди ҳамул водий сари юз,
Қилиб қатъ оллида тоғ ўлса, гар туз.

Жунундин ким топиб табъида ором,
Қошида жамъ ўлуб доим даду дом.

Сулаймондек бариға ҳукми жори,
Агар даштию ёхуд кўҳсори².

Сулаймонваш чекиб ул ерга поя
Ки, қушлар тортибон бошиға соя.

Қилиб ишқ ўйла шавкат раҳнамун
Ки, шерн шарзани айлаб забунн.

Бўлуб ул гоҳи шер устига рокиб,
Сибоу ваҳш анга хайлу мавокиб.

Замоне бабру қаплондин бўлуб шод,
Қилиб дилдор кўйи итларин ёд.

Бўрига шарҳ этиб гаҳ арзи ҳолин,
Тўкуб ёш, ёд етиб Юсуф¹ жамолин.

Бўлуб тулкуға бу янглиғ ниёзи
Ким, ул кўй итлариға берма бози.

Қўлин айлаб қулонлар бўйни банди,
Етиб эркин дебон ул ой каманди.

Қилиб гоҳи кийиклар бирла бозор,
Тилаб мушкин ғазолин йиғлабон зор.

Товушқон уйқуси андин олиб ҳуш,
Соғиниб дилбаридин хоби харгўш.

Кўруб кабки дарининг сайру гомин,
Қилиб ёд ул бути раъно хиромин.

Ҳумой оллиға жисми ваҳмтакни
Солибким, элт итиға бу сўнтакни.

Қанотларин ўпуб кўргач ҳамома
Ки, ёр оллиға мендин элт нома.

Тазарв этса хиром оллида ногоҳ,
Чекиб ул қадди раъно ҳажридин оҳ.

Қилиб зоғ оллида афғонға оҳанг
Ки, зулфидин магар касб айладинг ранг.

Этиб тўти қошида ҳушини гум
Ки, лаълидин магар олдинг такаллум.

Қучуб қўйни аро бағриқарони,
Анга деб бағри куйган можарони.

Боқиб қумри сори йиглаб бағоят,
Этиб ўз бўйни тавқидин ҳикоят.

Дебон ҳудҳудға соз айлаб фиғонлар,
Бошиға ўт тутошқондин нишонлар.

Қилиб булбулга ул сўз ичра бир-бир,
Ани ишқ ўти кул қилгонни тақрир.

Чу фарёд айлабон мурғи шабовез,
Чекиб ул доғи ўз афсонасин тез.

Бериб юз лаҳн ила қақнусга пайғом,
Этиб ҳижрон ўти сўзини эълوم.

Саҳарким шарқдин кўргузди анвор,
Яқо чок айлабон субҳи Хўтанвор.

Боқиб машриқ сори бошлаб фасона,
Чекиб тонг қушлари янглиғ тарона.

Добон: «К-эй субҳ, мен ишқ ичра ғамнок,
Не маънидин сен айлабсен яқо чок?

Бор ўхшар мен киби меҳри ниҳонинг
Ки, сориг юздадур ашки равонинг.

Менингдек ўртанур ўхшар ичинг ҳам
Ки, совуғ оҳ эрур оғзингда ҳар дам.

Магар жонингга еттинг ҳажр элидин
Ки, мендек оҳ урарсен тонг елидин.

Танимдек куймаса жисми низоринг,
Туну анжум недур дуду шароринг?

Чу соҳибдардсен, дардимга раҳм эт,
Тараххум айлабон фарёдима ет.

Саҳарким гулшан ичра гул очилғай,
Гул узра турраи сунбул сочилғай.

Чу гул термакка ул сарви гуландом,
Қўяр гулшанда гулрухлар била гом.

Совуғ оҳимни билгуртуб дамингдин,
Кўзум ёшини англат шабнамингдин».

Тулуъ айлаб чу меҳри оламафрӯз,
Дебон: «К-эй партавинг базми ғамафрӯз.

Магар меҳр ўтидин мендек ҳазинсен,
Недин. йўқ эрса, мундоғ оташинсен?

Магар мендек муродинг қилди падруд
Ки, тебраб ҳар ён ашкингдин борур руд.

Фалакдиндур магар мендек азобинг
Ки, ўртанмак биладур изтиробинг.

Агар йўқ ҳажр аро ўздин борибсен,
Недин мен нотагондек сорғорибсен?

Жунун мендек ўтунгга қуймаса ёғ,
Мақоминг нега субҳу шом эрур тоғ?

Менингдек бўлмасанг қайғу ичинда,
Недин гаҳ ўтдасен, гаҳ су(в) ичинда?

Бари ҳолатда чун ҳамдардим ўлдунг,
Аниси жони ғампарвардим ўлдунг.

Чу ўтсанг маҳвашимнинг масканидин,
Тушуб иқбол янглиғ равзанидин.

Тариқи меҳрибонлиғни фан айла,
Қошида куймагимни равшан айла.

Юзум лавнини рангингдин аён қил,
Ғамим хайлини дардингдин баён қил».

Саҳардин чиққуча кун бўйла ҳоли,
Гаҳ онинг, гаҳ мунинг бирла мақоли.

Ёйилғоч кун яна ҳар ён уруб гом,
Даме бир ерда елдек тутмай ором.

Дами ўти шафақнинг ҳамнабарди,
Учурғондек сабо шингарф гарди.

Самуми оҳидин оламға ошуб,
Ўтидин нилгун торамға ошуб.

Аёғиға тикилган ҳар итик тош,
Аёғи орқасидин ўткариб бош.

Этиб кўксига урғон хорапора,
Этин йўқким, сўнгакни пора-пора.

Солиб жисмиға тиғи ишқи бебок,
Шикоф узра шикофу чок уза чок.

Тонгиб дардиға чархи қайдпайванд,
Каманд узра каманду банд уза банд.

Чу ғам даштида мажнунвор йиғлаб,
Унидин мурғу моҳи зор йиғлаб.

Бўлуб пайдо урарда тиғи мотам,
Тешуклар тоғ аро, бал рахналар ҳам.

Жароҳатларки солиб ханжари оҳ,
Танида дард хайлиға камингоҳ.

Қаёдин тиғи оҳи пора элтиб,
Не пора, юз тароши хора элтиб.

Топиб водий аро ҳар сатҳлиқ марз,
Сиришки хайлидин ҳар сори юз дарз.

Дами дуди шарори кўҳ то кўҳ,
Ясаб абри балоу барқи андуҳ.

Гиреви тошни пажмурда айлаб,
Фиғони тоғни озурда айлаб.

Кўнгулдинким фиғон тинмай чиқориб,
Салодин ун чекарға тоғ ҳориб.

Ичарга қон қилибон лолани жом,
Вале кўк жомиким бўлғай шафақфом.

Тилаб ул жом аро ҳам бода то лаб,
Дема бир, ҳам дамодам, ҳам лаболаб.

Анинг бу бодаси хуноби андуҳ,
Дема хуноб, лаъли ноби андуҳ.

Кетур, соқий, қадаҳ гардунни айлаб.
Анга мамлу майи гулгунни айлаб.

Йўқ эрса бода, қуй заҳри ҳалоҳил,
Ҳаёту ҳажр мушкил келди, мушкил.

XLIII

*Фарҳод рўзгорининг қаролиғи, яъни ҳажр шомига мубталолиғи
ва ул шом тули ниҳоятсизлиғиким, адами иборат анинг қуёшининг
айни ва субҳининг дамидин бўлғай ва саводининг ғоятсизлиғиким
мавти киноят анинг ҳумумининг қалби ва зулматининг этагидин
бўла олғай ва мундоқ тийра тунда анинг хасдек танининг
куймағиким, тутун ичра ахгардин афсона айтур эрди ва бу
янглиғ қаттиғ кечада тешуклук бағрининг қонға бўялмоғиким,
хора ичинда ёқути аҳмардин нишона кўргузур эрди ва мундоқ
тунни шамъдек гудоз била саҳарға еткургани ва чархдек
таку тоз била кундузга келтургани.*

Бу базми ғусса ичра бодапаймой,
Бўлур ҳар лаҳза мундоқ мажлисорой

Ким, ул андуҳ баҳрининг наҳанги,
Балоу дард тоғининг паланги'.

Жунун водийсининг Мажнунниҳоди,
Не Мажнунким, бу води девбоди.

Маломат бодасининг баҳрнўши,
Мазаллат тоғининг мажнунхуруши.

Машаққат ғори ичра аждаҳоваш,
Малолат жомидин заҳри болокаш.

Фироғ ўтиға оташгоҳ кўнгли,
Юз оташгаҳча чеккон оҳ кўнгли.

Жаҳонни дуди оҳи тийра қилғон,
Муроди субҳиға ул тун ёпилғон.

Фалак баҳриға бўлғон ашки ҳамдаст,
Умиди қасрин ул сел айлаган паст.

Тош отқонда бало кўргач, ани ур,
Қилиб ул тош мақсуди кўзин кўр.

Балои ҳажр шоми дардноки,
Бу тунда яъс заҳрининг ҳалоки.

Еган жони фалакдин тиғи бедод,
Бало афлоки, фурқат тоғи Фарҳод.

Чу андоқ ҳажри бепоёнға қолди,
Не ҳижрон, дарди бедармонға қолди.

Ўтуб кундуз бу янглиғ рўзгори,
Саҳардин тунғача афғону зори.

Чу бўлди шом то субҳи дилафрўз,
Иши кундузгача юз дард ила сўз.

Кишининг бўлса ҳар кун минг балоси,
Қатиқ ул навъ эмаским тун балоси¹.

Анга бу ҳажр айёмида бир шом,
Саводе ёйди меҳнат зулфидин дом.

Не шом андуҳ мулкининг саводи,
Вале қилмай Хўтан иқлими ёди.

Саводи дуди оламға ёпиб қийр,
Вале ул қийр ҳажр аҳлиға дамгир.

Бўлуб офоқ аро зулмат саботи,
Итиб кўкдин қуёш оби ҳаёти.

Зиё Искандари ҳоли табаҳдин,
Кўруб навмид ўзин бир Хизри раҳдин.

Сипеҳр ўртаб жаҳони бенавони,
Кули бирла қаро айлаб ҳавони.

Дема кул, ғам туни шамъиға дуда,
Қарориб олам айлаб они суда.

Қаронғу меҳр оташгоҳидин дуд
Валек ул дуд қийри зулматандуд.

Кавокиб сайр қилмоқдин муарро,
Савобитдек таҳаррукдин мубарро.

Фалак ётиб аёғ илгин узотиб,
Эшак янглиғ қаро балчиққа ботиб.

Ўзин аъмо кўруб арбоби биниш,
Қаро босқон кишидек офариниш.

Еру сув қаърин истаб мурғу моҳи,
Қалин мўру малаҳдек тун сипоҳи.

Ҳаётин тарк этиб меҳри ҳумоюн,
Қилиб даврон ани туфроққа мадфун.

Азо тутмоқ учун айлаб баҳона,
Узорин чун қаро айлаб замона.

Фироқ аҳлиға ҳар кавкаб қилиб тез,
Шуои хатти нўгин тиғи хунрез.

Кўзига субҳ шўхи сурма тортиб
Ки, онинг оқини доғи қарортиб.

Муаззин халқиким³ чиқмай навоси,
Бўлуб бу сурмадин онинг ғизоси.

Анингдек сурмадин кўзлар келиб танг,
Кўрунуб кўзга олам сурмаиранг.

Қаронғудин кўрунмай кўзга олам,
Кўрунуб кўзга олам ўзга олам.

Фалакда йўқ таҳаррукдин намуна,
Агар фаҳм ўлса доғи бозгуна.

Кетурмай субҳ ул оқшомға айём.
Қиёмат субҳига ул навъким шом.

Қанот парвозидин хуффош ёпмай,
Тилаб кўк гунбази дарзини топмай.

Бўлуб зулматдин андоғ пардалар фош
Ки, истаб пардасин тошларни хуффош.

Қўнуб кўк сабзасида юз туман бум,
Нима йўқ кўзларидин ўзга маълум.

Борининг жисми тун дуди аро гум,
Очуқ кўзлар қолиб андоқки анжум.

Йўқ эркандур бу янглиғ зоғ ҳаргиз
Ки, бўлғай чангида минг бум ожиз.

Демон тун ониким, зиндони андуҳ,
Бу зиндонға қолиб ул кони андуҳ.

Ани ҳижрон ғами пажмурда айлаб,
Не тунким, жонидин озурда айлаб.

Ямон ҳолиға золим чархи бебок,
Яқосин Қаҳқашондин айлабон чок.

Қилиб ҳар лаҳза қасди жони ул тун,
Кишига келмай андоқ бир қаро кун.

Бўлуб боши машаққат тошидин реш,
Машаққат тоши, балким бошидин реш.

Қонаб андуҳ тоғидин аёғи,
Аёғидин доғи андуҳ тоғи.

Ушолиб илги ҳижрон панжасидин,
Аёғдин боши ғам ишканжасидин.

Тани заъфики йўл бермай демакни,
Аён айлаб тери узра сўнгакни.

Ичинда шамъ ўтлуқ жони маъюс,
Тери бирла сўнгок андоққи фонус.

Фалак тошу ўти айлаб ситеза,
Қилиб тешук-тешук, бал реза-реза.

Солиб ғам тоғи ичра печу тоби,
Ўзин ерларга урмоқ изтироби.

Ўларда жон талошур нотафондек,
Камарда боши ёнчилғон йилондек.

Ажал ханжарлари жисмини даррон,
Ўтуб андин ажал ғавғоси паррон.

Урубон лаҳза-лаҳза тош уза бош,
Бошин паргола-паргола қилиб тош.

Ҳарорат андоғ айлаб жисмиға кин
Ки, топиб ўтдин онинг сўзи таскин.

Тани туфроққа тушгач бетааммул,
Ҳамул дам жисмидин туфроғ ўлуб кул.

Ани ҳар дам бу навъ айлаб баҳона,
Қаро туфроққа ўлтуртуб замона.

Топиб ул табда чун табхоладин баҳр,
Суйидин оғзиға ҳар дам оқиб заҳр⁴.

Замона заҳр солиб ҳар замони.
Оғизда талхком этмокка они.

Бу янглиғ ҳол ила ул шоми андуҳ,
Анга андуҳ юклаб кўҳ то кўҳ.

Ўтуб ҳижрон сипоҳи хайл бар хайл,
Дамо-дам боши узра ўйлаким сел.

Кўрунуб минг бало ҳар дам кўзига
Ки, бир соат кела олмай ўзига.

Чу бўлди тоқатию сабри барбод,
Чекиб фарёд қилди навҳа бунёд

Ки: «Эй золим сипеҳри кинапарвард!
Чиқординг ушбу хоки жисмдин гард».

Тариқи зулм ё кин мунча бўлғай,
Жафо қилмоққа ойин мунча бўлғай!

Ажал тигин чекиб сурсанг не бўлди,
Мени бир қатла ўлтурсанг не бўлди?!

Ғарибу хастау маҳзун эмонму,
Бало водийсида мажнун эмонму?!

Аниким Тенгри айлабтур забардаст,
Бировни кўрса ғурбат кожидин паст,

Керак лутфу карам бўлғай шиори,
Йўқ эрса қилмағай минг зулм бори.

Қаён борди сенинг озарминг охир,
Қаро туфроққа меҳри гарминг охир?!

Неча жонимға мундоқ кеча бўлғай,
Кеча жонимға мундоқ неча бўлғай?

Бошимға кўрки не тун келтурубсен,
Демон тун, не қаро кун келтурубсен?

Қаю тун, қийргун минг деви хунхор,
Мени қилдинг буларға қатл учун хор.

Неча минг йил қилиб сайр эмди толдинг,
Ва ё бахтим киби уйқуға қолдинг?

Дегил ҳар кунги гоминг қони охир,
Ҳар оқшомғи хироминг қони охир?

Магар мен оҳ ўқин отконда кори,
Аёғинг бўлди ул ўқлар фигори.

Агар афгор эмассен, бир қадам ур,
Гар ўлмайсен, чиқорғил субҳ, дам ур.

Ул ой ҳижронида ҳолимға раҳм эт,
Қаро шом ичра аҳволимға раҳм эт!»

Анга бу ҳолким ой бўлди толеъ,
Ёрутти ерни чун хуршеди ломеъ.

Басе саъй айлабон бечора қўпти,
Янги ойдек хам айлаб қад, ер ўпти.

Деди: «Эй тийра шомим равшан этган,
Ўлар ҳолатда фарёдимға етган.

Не бўлғай раҳм этиб жонимни олсанг,
Ул ойнинг кўйи туфроғиға солсанг.

Бўлурдектур адам сори хиромим,
Анга еткурсанг охир дам саломим».

Солур эрди назар кўкларга бир-бир
Ки, ногаҳ кўзларига учради Тир⁶.

Деди: «К-эй дўстлар ҳолин рақамзан,
Сипеҳр авроқида доим қаламзан.

Қароғим айласанг нетгай сиёҳи,
Битисанг ҳолатим шарҳин камоҳи.

Қачон нур ул қуёш тобидин олсанг,
Қошиға чирмабон номамни солсанг».

Кўрунғоч Зухра, ун тортиб дамо-дам,
Қадин афғондин айлаб чангдек хам.

Дебон: «К-эй ер уза кўкдин тарабрез,
Унунг жонбахшу нағманг ишратангез.

Замоне тори хунёгарлигинг уз,
Ўлармен навҳагарлик созини туз⁷.

Ул ой базмида бўлсанг нағмапардоз,
Ҳалоким навҳасин ҳам айлагил соз⁸.

Кўруб тўртунчи манзарни чу холи,
Дебон: «К-эй меҳрсиз гардуни оли.

Қуёшингни қуёшимдек ёшурдунг.
Манга ҳижрон тунин ҳаддин ошурдунг.

Ёрут оламини, меҳринг зоҳир айла,
Менинг бу шоми ҳажрим охир айла».

Кўруб бешинчи қўргон қаҳрамонин,
Дебон ул тунда ҳолининг ямонин.

Анга деб: «К-эй шиоринг кину новард,
Қилурда қатл тигингдек жавонмард.

Қиличинг айлабон қонимға рангин,
Тирикликдин етур жонимға таскин.

Таним ул кўйнинг бошиға ташла
Бошимни итлари қошиға ташла».

Боқиб олтинчи кўкта Муштариға.
Қилиб арз ул саодат ахтариға⁹.

Ки: «Эй буржи шараф маснаднишини,
Саодат тахту тожининг амини.

Дуое қилки, Ҳақ берсун муродим,
Бу меҳнат шомидин бўлсун кушодим.

Бошимдин ҳажр шоми дуди кетсун,
Кўзумга васл субҳи нури етсун».

Еттинчи қуллага айлаб гузора
Зухалға дер эди айлаб назора

Ки: «Эй баҳри виқору кўҳи тамкин,
Шиору шеванг ўлғай ҳилму таскин.

Вужудунг ҳажр тоғидек гаронсанг,
Аёғинг сабр шахсидек куҳанланг.

Бу дардим ичра бер сабру саботе
Ки, йўқ жонимда ҳижрондин ҳаёте».

Яна бир ҳуққа бўлғоч дурриға дурж,
Кезиб ул торам ичра бурж бар бурж.

Тилаб ҳар бурж аро маҳпайкарини,
Шараф меҳри, саодат ахтарини.

Бўлуб чун тўққузунчи кўкка собит,
Назора айлабон хайли савобит.

Дебон ҳар бирга дарди ҳолидин роз.
Фироқ ичра қатиқ аҳволидин роз.

Қилиб анжумни оҳи дудидин гум,
Бу дуду ашкин айлаб чарху анжум.

Дебон: «К-эй дурри ашкимдин нишон сиз.
Бўлунг ашким дури янглиғ равон сиз.

Ҳазин кўнглумки юз минг пора бўлмиш,
Ҳавосида анинг овора бўлмиш.

Демонким, ҳар бири бир пора қондур,
Гули андуҳ баргидин нишондур.

Олинг ҳар бирингиз бир порасини,
Йиғиб онинг туман оворасини.

Азимат кўйига тез айланг охир,
Анинг бошиға гулрез айланг охир.

Демон гулбарг сочинг осмондин
Ки, ёғдуртунг ёғин устига қондин.

Чу ҳижрони гунаҳсиз олди жоним,
Анинг кўйини тутсун бори қоним».

Бу янглиғ то саҳар айлаб мароғ⁹,
Қилиб юз можаро ҳар можароғ.

Ўлардин бенадоматлиқлар айлаб,
Ўзи бирла қиёматлиқлар айлаб.

Чу борди қуввати афғон қилурдин,
Ўзи ўзига қасди жон қилурдин.

Яна тушти ўлукдек тарк этиб ҳуш,
Азосиға бўлуб олам сияҳпўш.

Яқосин мотамида субҳ этиб чок,
Тўкуб анжум дурин сўғида афлок.

Чу они ғам туни ўлтурди не суд,
Дам урмоқ меҳридин субҳ оташолуд.

Бу эрмиш расм бермак золи офоқ,
Чу масмум ўлди, андин сўнгра тарёқ¹⁰.

Кетур, соқий, манга тарёқи жони,
Демон тарёқ, оби зиндағони.

Ёнгилдим чун топиб мен ҳажрдин баҳр,
Тўкуб тарёқни, қуй жомима заҳр.

XLIV

Фарҳоднинг банди очилғонин ва зиндондин канора қилғонин Хусрав билиб нигоҳбонларға сиёсат фикри қилиб, яна Фарҳод ишқи тоғининг тиғидин ҳисоб олғони ва ул ишни билмасга солғони ва Шириннинг ишқ аҳли суруд ва симоидин анинг марсияси навҳасин истимоъ қилғони ва симоғда важд аҳлидек беҳудона йиқилғони ва Шопурнинг Фарҳод тириклиги хабарин Ширинға ҳаёт муждаси еткургани ва жонбахиш дамидин жонсиз жисмиға руҳ кюргани ва Ширин кирпичдин хома муруттаб қилиб ҳажр дудаси била ашкидин қаро мураккаб қилиб нома рақам уруб Шопур Фарҳод сори қадам урмоғи.

Бу авроқ узра сурган хомаи дард,
Рақам бу навъ қилди номаи дард.

Ким, ул фурсатдаким Фарҳоди беҳуд,
Бало қўғониға бўлди муқайяд.

Бўлуб асрор улус сирриға воқиф
Ким, улдур ғайб асрориға кошиф.

Фано буржида рахшон ахтар улдур,
Вафо дуржида равшан гавҳар улдур.

Вилоят машъалидин жонида нур,
Каромат нури бирла кўнгли маъмур.

Қачонким, кўнгли истар очилур банд,
Алар кўнгли учун ўзин қилур банд.

Алар жон бирла они айлаб озод,
Ҳамул озодлиғ бирла бўлуб шод.

Валек ул теграда онинг матофи,
Йироқ тушмас эди ҳаргиз тавофи.

Ки, ул ҳолатни маълум этса Парвез,
Ғазабдин бўлмағай ул элга хунрез.

Валек ул қайддин онинг халоси,
Алар бирла тариқи ихтисоси.

Бори Хусравға зоҳир бўлди бир-бир
Ки, ҳукмиға не янглиғ этти тағйир.

Бурун қиндин чекиб тиғи сиёсат,
Аларға айлади биғи сиёсат.

Чу иш кайфиятиға бўлди толиб.
Яна кўнглига бўлди ваҳм ғолиб.

Ким, ул бедилдин ўлмас бўлса ғофил,
Афоллоҳ¹, балки соҳибдил, не бедил.

Бори ҳолиға чун қилди назора,
Ғаробат фаҳм бўлди бешумора.

Чу эл ҳифзиға ул шайдойи айём,
Йироқ қўймас эмиш ул марздин гом.

Деди: «Авлоки билмасликка солсам,
Эшитсам ҳам эшитмасликка солсам».

Топиб Фарҳодни ул риштада банд,
Бу банди бирла Хусрав бўлди хурсанд.

Валек ул вақтиким, Фарҳоди бедил,
Тутулди чора айлаб «шоҳи одил».

Ўзин қўрғонға солмиш эрди Шопур,
Ани айлаб ул иш андуҳи ранжур.

Дема ул ранж ила бистарға тушти
Ки, гулхан ичра хокистарға тушти.

Иши эрди фиғону нола қилмоқ,
Танин тош бирла юз паргола қилмоқ.

Улус онглабки, Парвези жафокеш,
Бўлуб юз макр бирла ҳийлаандеш.

Тутуб Фарҳодни ғадр айлаб оғоз,
Тикиб дор ўлди аввал кинапардоз.

Яна не ҳийла кўргузди хаёли
Ки, бедилдин қилиб майдонни холи.

Ани то қай тараф овора қилди,
Бу янглиғ бори дафъин чора қилди.

Ҳамул ҳолатда Фарҳоди ягона,
Не сўзлар бирлаким айтиб тарона.

Не сўзким бўлди Хусравдин хитоби,
Саволотиға не бўлди жавоби.

Яна чун қатл ҳукмин қилди Парвез,
Дегон сўзлар нечукким дашнаи тез.

Анинг ҳукмига парво қилмағони,
Асосин кўзга мутлақ илмағони.

Сўз ичра фаҳм ўлуб султонлиғ андин,
Хитоу Чин элига хонлиғ андин.

Нажоди фаҳм бўлмоқ гавҳари ҳам,
Булардин фаҳри йўқлуқ бир сари ҳам.

Бўлуб эрди халойиқ ичра машҳур.
Ямон, яхши демактин эрди маъзур.

Ки, эл Парвездин мағбун эдилар,
Доғи онинг учун мафтун эдилар.

Деб ул маънида табъ аҳли ғазал кўп,
Муғаннийлар ясаб савту амал кўп.

Чекиб дард аҳли оҳин ошиқона,
Тузуб ул савтлар бирла тарона.

Аёлғу борчаға Фарҳод ҳоли,
Суруд ул хастаи ношод ҳоли

Ки, Хусравға не навъ ўлди гирифтор,
Ароларида не навъ ўтти гуфтор.

Бу дам ҳоли дағи мафҳум эмас, лек
Ўлук ёхуд тирик маълум эмас лек.

Бу янглиғ омнинг савти симои,
Бўлуб ҳам эрди Бону истимои.

Анга бўлмай бу ғамда ақлу ҳис ёр,
Таҳайюр бирла йиғлар ерди бисёр.

Бўлуб кўп ғусса ул ғамкашға зоҳир
Ки, бу иш бўлмасун маҳвашға зоҳир?

Ки, бу навъ англаса онинг сўзини.
Шак эрмастурки ўлтургай ўзини.

Вале гулчеҳра ғамгин эрди беҳад,
Ўзинда эрди гоҳи, гоҳи беҳуд.

Сезиб эрдик, ул ғурбат асири,
Ҳамонро бўлди душман дастгири.

Ёшуруб парда ичра ҳоли зорин,
Нечукким ҳуллада жисми низорин.

Бу ўтдин сув бўлуб хороси онинг,
Вале йўқ сўрғоли ёроси онинг.

Чекиб ҳижрон аро оҳи ниҳони,
Қарориб дуди оҳидин жаҳони.

Магарким бир кун ул ғамноки мискин,
Фироқ ичра бағоят эрди ғамгин.

Чу кўнгли ҳажр тошидин синиқти,
Замоне қаср томи узра чиқти.

Ки, бир соат ҳавои касб қилғай,
Ҳаводин ғунчадек кўнгли очилғай.

Қулоғига етушти бир ҳазин ун
Ки, лаҳн айлар эди бир зори маҳзун.

Ани ул нағма лаҳни зор қилди,
Бузуқ кўнглига беҳад кор қилди.

Қулоқ солдики абётин эшитгай,
Суруд ичра мақолотин эшитгай.

Анга ҳар байт бир ғамхона эрди,
Бори Фарҳоддин афсона эрди.

Не келтурган бошига чархи кажрав,
Неларким айлади жониға Хусрав.

Баён айлаб анинг фавтин чекиб ҳўй,
Демакда фавт қилмай бир сари мўй.

Эшитгач маҳваш ул лаҳни ғамангез,
Дегил бағриға тегди дашнаи тез.

Анингдек чекти бир оҳи жигарсўз
Ки. ўчти шамъи меҳри оламафрўз.

Юзига бошлади урмоқ тапонча,
Бошин доғи уруб ерга юз онча.

Секиз гул барги бирла бетааммул,
Сариғ гул узра оқизди қизил гул¹.

Бўлуб бармоқлари қондин ҳино ранг,
Вале лаъли қурурдин каҳрабо ранг.

Сиришки қони юз қонида оққон,
Ҳамоноким юр эрди қон била қон.

Бўлуб гулгун ҳарири чок элидин,
Нечукким гул яқоси тонг елидин.

Келиб гулгун ҳариру парниёни
Қолоғай чун оқиб ҳар ерда қони.

Уруб гулгун яқо чок айлагунча,
Бўлуб зоҳир гул ичра икки ғунча.

Дема ғунча, ики пайкон де они,
Ғам ўқи кўксидин ўткан нишони.

Ики наргис аро юз қатра лола,
Совуқ оҳи била гулранг жола.

Очиб сунбулни гулбарги тар узра,
Саводи шом меҳри ховар узра.

Сочи шоминки айлаб меҳру маҳ пўш,
Юзин ул сўғидин айлаб сияҳпўш.

Юзи ўтида зулфи анбаролуд,
Ул ўтқа чун ёғиб ашки, чиқиб дуд.

Урунуб онча шўру шайн қилди
Ки, заъф айлаб, эси озиб йиқилди.

Боши устида Бону ашкрезон,
Қарору сабри кўнглидин гурезон.

Бу ҳолат ичра етти хаста Шопур,
Замона зарбасидин жисми ранжур.

Ер ўпти Бону оллинда қўюб бош,
Сўз айтиб, шодмонлиғдин тўқуб ёш

Ки: «Гардунмаснадо, анжумсипоҳо,
Ҳумоюноразо, исматпаноҳо⁴.

Ҳамул кундинки шоҳи кишвари ишқ,
Бало авжида рахшон ахтари ишқ.

Десам шаҳ – шаҳ, десам дарвеш – дарвеш,
Ғарибу хаста Фарҳоди жигарреш.

Адувнинг доми макриға бўлуб сайд,
Анинг қайдиға зоҳир бўлди юз қайд.

Биҳамдиллаҳ⁵, анга қайд айлагонни,
Ўқуш талбис ила сайд айлагонни.

Олиб бир девқуш хороки оттим,
Жаҳаннам хиттаси сори узоттим.

Кўзум чун оразидин бўлди маҳжур,
Ётардим гўшаларда зору ранжур.

Не суд онинг сори бўлмоққа озим,
Не юзким сизга бўлғоймен мулозим.

Туно кунгача эрдим зору ғамкаш,
Йиқилғон бир бузуг ичра мушавваш.

Чу қўрғон ичра бўлдум асру дилтанг,
Қўпуб ташқари чиқмоқ қилдим оҳанг.

Қадам бору уза ҳар сори солдим
Ки, ўзни қалъадин ташқори солдим

Ки, ул хайл ичра кезиб эртау кеч,
Топа олғайму мен андин хабар ҳеч?!

Кириб Парвез ўрдусига бу шом,
Тутуб ҳар анжуман ёнида ором.

Етиб ишратгаҳу ғамхоналарга,
Қулоқ солур эдим афсоналарга.

Ҳамоно қатъ ўлуб гардун нифоқи,
Ажаб мансуба тушти иттифоқи.

Ки, ҳам ушбу кун ул фарди замондин,
Ғарибу хастау бехонумондин.

Улус ичра ҳадиси тоза эрди,
Бағоят булажаб овоза эрди».

Нечукким англамиш эрди яко-як,
Борин сайроди андоғким чаковак⁶.

Мунга тегруки ҳоло соғ эмиштук,
Ери гаҳ дашту гоҳи тоғ эмиштук.

Аоди хавфидин ҳосил фароғи,
Бўлуб аъдосининг чашму чароғи.

Валоятдин кўруб ҳолида партав,
Ани ваҳм айлаб ўлтурмакка Хусрав.

Вале айтибки, ул бемисли айём,
Агар ул марздин қўйса йироқ гом:

Ани асрар улусни ўлтурурмен,
Не ўлтурмакки, борин куйдурурмен.

Бу ваҳму бимдин ул бедили зор
Ки, Хусравдин бировға еткай озор.

Ким, ул бўлғай бу озориға боис.
Жафоу қатлу тимориға боис.

Ҳамул тоғ теграсидин кому ноком,
Тута олмас йироқроқ ерда ором.

Чу мен онинг бу аҳволин эшиттим,
Анга бормаи равоне сизга еттим.

Ким элнинг чину ёлғон сўзларидин
Ки, кўпракни ясарлар ўзларидин.

Билур эрдимки Бону қайғулугдур,
Ғами Фарҳод тоғидин улугдур.

Яна ҳам ҳўблар шоҳини андуҳ
Билур эрдимки тутмиш кўҳ то кўҳ.

Дедимким, сизга дей аввал хабарни.
Қилай хандон бурун гулбарги тарни.

Яна сиздин анга ҳам кўз тутай сўз,
Бориб онинг юзидин ёрутай кўз.

Таваққуф сўзгаким дерсиз этайму,
Йўқ эрса сўз, анга ботроқ кетайму?»

Миҳинбону бу янглиғ сўрди посух
Ки: «Эй алфози хуш, дийдори фаррух.

Такаллумларки лафзинг сурди дарҳам.
Жароҳатлиқ кўнгулга эрди марҳам.

Сенинг ҳажрингда эрдук асру ношод,
Яна Фарҳод ҳажрин қилма худ ёд.

Ўзунгни ҳажридин озод қилдинг,
Анинг ҳажри ғамидин шод қилдинг.

Недур икки қадаҳ тутқон замон нўш,
Яна захри ҳалоҳил тутмоғинг қуш.

Борур бўлсанг анга эъломимиз кўп,
Сўзумиз беҳаду пайғомимиз кўп.

Суманбар' ҳолатин ҳам шарҳ қилди
Ки, не сўз англаб ушбу дам йиқилди.

Бихамдиллаҳки, кўрдук сени бори,
Ани кўргонча бўлди эътибори».

Дебон йиғлаштилар кўп ул, дағи бу,
Ҳазин Шопур ила дилхаста Бону.

Икавлон мунглашиб, сўзлар қилиб ёд,
Етишганни фалақдин зулму бедод.

Дебон Шопур ул дилхаста ҳолин,
Миҳинбону дебон маҳваш малолин.

Бу янглиғ қиссалар ўткунча лахте,
Ётиб Ширин нечукким шўрбахте.

Димоғиға тутуб ҳар дам бухурот,
Ани ўз ҳолиға келтурдилар бот.

Кўз очқоч кўрди Шопури ҳазинни,
Яна ёд этти Фарҳоди гузинни.

Бийик ун чекти андоғ беҳудона
Ки, афғонидин ўт чекти забона

Ки: «Эй Шопур, қайдин бўйла еттинг,
Келибсен фард, Фарҳодингни неттинг?

Ҳамул кун меҳр кўсин урмиш эрдим,
Борур чоғда санга топшурмиш эрдим.

Рафику ёрлиқ мундоқ бўлурму,
Амонатдорлиқ мундоқ бўлурму?

Манга ўз ғойибимдин бир нишон айт,
Десангким, ҳажридин ўлмай, равон айт.

Гар этсанг максу, ногаҳ чиқса жоним,
Яқин билким эрур бўйнингга қоним».

Деди Бонуки: «Эй жонимга пайванд,
Лабинг лаъли келиб бағримга парканд.

Замоне изтиробинг топса таскин,
Басе сўз арз этар Шопури мискин

Ки, ҳар бирдин етиб юз кому роҳат,
Бутар ҳам янги ҳам эски жароҳат».

Эшитгач бўйла сўз шамъи Тироzi,
Куюб, зоҳир бўлуб ашки ниёзи.

Деди: «К-эй мисли йўқ устоди наққош,
Демай наққошким, ёру қариндош.

Не дер бўлсанг ўзунгни тутма маъзур.
Равон бунёд қилди хаста Шопур.

Ишин Фарҳоднинг андоқки билди,
Борин Ширин қошида арз қилди.

Анга тегруки ҳоли ул тирикдур,
Вале ҳажрингда ҳоли бас ирикдур.

Борур эрдим анга зору жигархор,
Дедим аввал сени айлай хабардор.

Агар маҳвашқа йўл топмай малоли,
Ики-уч нукта ёзса шарҳи ҳоли.

Бориб оллинда мўъжиз кўргузурмен
Ки, ўлган бўлса доғи тиргузурмен.

Парипайкар деди, жонимга миннат,
Равон қўптию қилди азми хилват.

Битиди дард ила бир турфа мактуб,
Демай ҳар сатриким, ҳар лафзи марғуб.

Чиқиб Шопурға топшурди филҳол,
Ул олиб йўл сори гом урди филҳол.

Қилиб йўл қатъини элдин ниҳони,
Ангачаким эшитмиш эрди они.

Етишти ул саҳарким, шоми Фарҳод
Тонг отқунча қилиб жониға бедод.

Бориб эрди ўзидин зору маҳжур
Ки, етти қошиға фарзона Шопур.

Қилиб рам теграсидин ваҳш ила тайр,
Бориб қошиға ул пайки сабуксайр.

Кўруб андоқки они кўрмасун кўз,
Не жисми ичра жон, не оғзида сўз.

Чекиб афғон олиб қўйниға бошин,
Юзига ул сифат ёғдурди ёшин

Ки, ул янглиғ гулоб ургоч юзига,
Очиб бедил кўзин, келди ўзига.

Чу ул кўрди муни, бу кўрди они,
Иковлон тортибон муҳлик навони.

Солибон бир-бирининг бўйниға қўл,
Анга гаҳ бу, мунга гаҳ йиғлади ул.

Чекиб андоқ бу ошуб имтидоди
Ки, қон йиғлаб аларға тоғу води.

Аёғин ўпти Шопури ғамандуд,
Чиқорди қўйнидин мактуби мақсуд.

Олиб Фарҳод чунким очти нома,
Тани заъф айлади андоқки хома.

Ўқумоқ бошлағоч ул зори маҳзун,
Бу эрди нома алфозиға мазмун.

XLV

*Шириннинг найи килки шакаррезлик, балки саҳифаи кофуриға
мушкбезлик қилғони ва ҳажр қаро шони мушкидин рўзгори тийра бўлуб
ул ройиҳа ябусатидин' димоғи зағфи қувватин ва судои шиддатин ва
номус пардалари нифасида ишқ ғаммоз мушки исин ниҳон асрамоқ
суубатин рақам урғони ва Фарҳод ўқуб анинг сунбули мушкинидек
печу тобдин эси озғони ва беҳудона анинг номасиға жавоб ёзғони.*

«Анинг ҳамди била бу номаи дард
Ки, солди даҳр аро ҳангомаи дард.

Вафо аҳлини қилғон мазҳари қаҳр,
Солиб комиға ҳижрон жомидин заҳр.

Кўруб ишқ аҳлиға куймоқлик авло,
Жалолият била айлаб тажалло.

Уруб чун ишқ барқин бетааммул,
Агар сарву агар хаским қилиб кул.

Муҳаббат селиға берганда бедод,
Йиқарда демайин вайрону обод.

Етургач ғам елининг турктози,
Ўчуб тенг машғалу шамъи Тирози.

Қилиб чун меҳнат ўти дудини фош,
Агар кўру агар бино тўқуб ёш.

Синиб ғам тошидин еткурса кина,
Агар ёқут агар худ обгина.

Сомонға гар бериб ранжи ниҳони,
Ҳамул қоҳиваш айлаб қаҳрабони.

Агар булбул фиғон қилмоғи ондин,
Бўлуб гул жайби чоки доғи ондин.

Ҳам ондин зарра тобу изтироби,
Ҳам ондин меҳри рахшон сўзу тоби.

Битиб чунким бериб иншо кушоди
Ким, ушбу нома йўқ, меҳнат саводи.

Демон бир шамъдин парвона сори,
Самандардин бир оташхона сори¹

Ки, яъни мен заифи хастажондин,
Малолат қалъасига посбондин¹.

Сангаким, қалъанг ўлмиш кўҳи андуҳ,
Ғаму дарду фироқинг кўҳ то кўҳ.

Недур аҳволинг, эй зори ғарибим,
Висолим давлатидин бенасибим?

Чекардин ғам тоғин ҳолинг нечукдур,
Бу юкдин жисми чун нолинг нечукдур.

Қатик ғурбат аро ҳолинг не эркин,
Ачиқ фурқатда аҳволинг не эркин?

Фироқ ичра нечукдур жисми зоринг,
Не янглиғ тўлғонур ўт ичра торинг?

Сочим фикрида тунлар айласанг печ,
Қарорурму жаҳонинг тун киби ҳеч?

Қошим меҳробини ёд айлаган дам,
Янги ойдек бўлурму қоматинг хам?

Кўзум фикри ичингга солса қайғу,
Бало ҳар гўшадин туғён қилурму?

Чу мужгоним ғамидин чиқса ҳўюнг,
Бўлурму бир тикон ҳар тора мўюнг?

Қароғимни тахайюл айлаган чоғ,
Хаёлинг шахси ўртарму янги доғ?

Энгим гулбаргидин бўлғонда маҳзун,
Юзунг гул-гул қилурму ашки гулгун?

Қилиб холим ғами кўнглунгга кинлар,
Қўнарму ул яранг узра чибинлар?

Юзум ҳажрида тўкса кўзларинг сув,
Қуёш рухсориға боққунг келурму?

Кўзунг лаълим ғамидин тўкса қон ёш,
Бўлурму лаъл ул қон бирла ҳар тош?

Тилинг қилса ҳадисимдин ривоят,
Ўзунг бирла қилурсенму ҳикоят?

Тишим ёдида кўнглунг чекса нола,
Ёшингни совуқ оҳ айларму жола?

Замиринг қилса оғзимни таваҳҳум,
Адам йўлида айларму ўзин гум?

Занахдоним била зулфи гириҳгир,
Ҳазин кўнглунгга эркин чоҳу занжир?

Қароғим дурри ашкінг қилса кавкаб,
Бўлурму кўзларинг дуррдин лабо-лаб?

Қадим ҳижрони бўлса кинахоҳинг,
Чиқорму сарв янглиғ дуди оҳинг?

Хаёл этсанг хиромимдин шамойил,
Равонинг чиққали бўлурму мойил?

Белимдин заъф бўлса кўнглунга ҳол,
Бўлурму мўядин мў, ноладин нол?

Таним сийми ичингни қилса маҳзун,
Бўлур эркин юзунг ул ғамдин олтун?

Мақоминг тоғ ё саҳрому эркин,
Ёнингда бистаринг хорому эркин?

Хумойи ишратинг маъдум экинму,
Бошингга соя солгон бум экинму?

Кийик эркин юруда раҳнамойинг,
Кулон эркин саманди бодпойинг?

Шарафдин бўлгон эрмишсен Сулаймон,
Менинг бирла унутма аҳду паймон!⁴

Вухуш эрмиш сенинг оллингда ходим,
Сибоъ эрмиш тобуғингда мулозим.

Баҳойим тобии фармонинг эрмиш,
Жаноҳи тайр шодурвонинг эрмиш.

Чу сен топтинг Сулаймонлиқ мақомин,
Демон қил манга Билқис эҳтиромин⁵.

Агар Билқисдек ёру азизинг
Бўла олмон, ҳам ўлғаймен канизинг.

Бир иш Билқислиққа бўлса монёъ,
Сулаймонга пари ҳам келди тобеъ.

Агар Билқис бўлмоқ йўқса ҳаддим,
Парилиқдин худ ўлмас қилса раддим.

Не бўлғай эрди чархи зулмпеша,
Мени сендин жудо қилмай ҳамеша.

Хироминг чоғи йўлдош ўлсам эрди,
Сукунинг вақти қўлдош ўлсам эрди.

Қуёш янглиғ бўлуб кундуз қарининг,
Бўлуб тун соя янглиғ ҳамнишининг.

Тикон кирса кафингга кинасидин,
Чиқорсам эрди кирпич игнасидин.

Аёғ сунсанг бўлуб ғамдин харошинг,
Мудом ўлса эди қўйнумда бошинг.

Кўруб хору хас ўрнунгда ниҳони,
Сочим бирла супурсам эрди они.

Чу билсам гарддин кўнглунгда қайғу,
Ер узра ашкдин сепсам эди сув.

Бошингга тушса меҳнат шоми жовид,
Юз очиб зоҳир этсам эрди хуршид.

Агар жонингга қасд этса узун кун,
Сочим еткурса эрди анбарин тун.

Юзунгни олмасам эрди энгимдин,
Аритсам эрди ашкингни энгимдин.

Жунун таъвизиға кўрганда мойил,
Кўл этсам эрди бўйунгга ҳамойил.

Тилар бўлсанг юзунг кўрмакка кўзгу,
Юзум юзунгга тутсам эрди ўтру.

Сув истаб тушса ўтлуғ кўнглунга жўш,
Лабимдин тутсам эрди чашмаи нўш.

Дамо-дам айлабон ҳамдамлигингни,
Кеча-кундуз қилиб маҳрамлигингни.

Тунунгда шамъи мажлис бўлсам эрди,
Кун ўлса ёру мунис бўлсам эрди.

Чу айлабтур сипеҳри тезрафтор,
Сени бир ён, мени бир ён гирифтор.

Киши гар кўксини юз пора қилсун,
Фалак бедодиға не чора қилсун?!

Анинг бедодидин ким бўлса ношод,
Қилур жониға бедод узра бедод.

Неча сен бастаи банду балосен,
Балолар банди ичра мубталосен.

Ғаму дардингча дард имкони йўқтур,
Балоу меҳнатинг поёни йўқтур.

Вале бўлмиш жаҳон аҳлига маълум
Ки, илгингда қотиқ хоро эрур мум.

Чекарга дарду андух журъатинг бор,
Бало тортарға сабру тоқатинг бор.

Агарчи фурқатимдин нотавонсен,
Вале ҳам эрсену ҳам паҳлавонсен.

Агар туғён қилур ҳижрон малоли,
Қилурсен оҳ ила кўнглунгни холи.

Машаққат ўти қилса жисминга кин,
Берурсен ашк сели бирла таскин.

Етишгач дард чун ҳарён кетарсен,
Фиғону пўя бирла дафъ этарсен.

Агар кўксунгга урсанг ғусса тоши,
Вагар жонингга меҳнат дурбоши⁶.

Неким қилсанг сўзи сиғмас кишининг
Ки, бу таври бўлур ошиқ ишининг.

Мени зору заифу пошикаста,
Бошимдин то аёқ аъзо шикаста.

Фироқинг тифидин юз пора жоним,
Не жоним, балки жисми нотавоним.

Куюб ҳажр ўтидин жону кўнгул ҳам,
Не куймакким, бўлуб юз қатла кул ҳам.

Ичимга шуълаи ишқинг тутошиб,
Тутошиб демаким, бошимдин ошиб.

Ичимда бўлса юз ўт ошкоро,
Нафас дудин урарға қайда ёро?!

Гар ўлса лаъл бирла кўзларим кон,
Оқизмоқ қатрае андин не имкон.

Неча хотун киши бор эрса тавсан,
Бўлуб озодалиғда сарву савсан.

Жамол ичра маҳи тобондин афзун,
Маҳи тобонни қўйким, ондин афзун.

Анга яхшики айлаб дилраболиқ,
Вафо аҳлиға қилғай бевафолиқ

Ҳақ андин асрасунким ул забунваш,
Бировнинг ишқидин бўлғай мушавваш.

Гириҳлар ҳажрдин қошиға тушгай,
Гириҳлик ишқ иши бошиға тушгай.

Не ишқ ўтиға куймакликка тоби,
Не андин қуртулиб жони хароби.

Аёғ остиға қолса нотавон мўр,
Кетурса қатлиға юз аждаҳо зўр.

Чу ул бўлмиш халойиқ поймоли,
Юз аждар чангида бўлғай не ҳоли.

Чақилса барқ олам ичра бебок,
Тура олғайму утрусида хошок?

Бу мушқилроқки мундоқ зору бедил
Ки, бедиллик эрур жониға мушқил.

Анга бир ён эрур юз мунча афсус,
Яна бир ён ҳижоби нангу номус.

Ниҳони урса тун-кун юз туман печ,
Агар номуси борди борчаси ҳеч.

Бағоят мушкул иш эрмиш, бағоят
Ки, ошиқ нангу ном этгай риоят.

Учурса оҳи етти кўк' ниқобин,
Юзидин очмағай бурқаъ ҳижобин.

Демон мендин сенинг дардинг эрур кам,
Сенинг ҳам кўптурур дардинг, менинг ҳам.

Вале юз мунча дарди тоза бирла,
Ғаму андуҳи беандоза бирла,

Чу дарду ғурбатингни ёд этармен,
Ҳазин жонимға юз бедод этармен.

Агарчи бўлғоли ишқинг асири,
Ўтар афлокдин оҳим нафири.

Даме хуш урмадим афғон ичинда,
Даме хуш бўлмадим ҳижрон ичинда.

Олиб душман сипоҳу афсаримни,
Қилиб торож мулку кишваримни.

Мену хайлим нечукким буми манҳус,
Бўлуб бир ғор аро тоғ ичра маҳбус.

Мунунгдек мулкнинг шоҳу фақири,
Бўлуб бошдин-аёқ душман асири.

Тутулғонлар қилиб жонини таслим,
Қутулғонларни ҳар дам ўлтуруб бим.

Булар элга менинг ишқим ишидин,
Қулоғим ёлқибон эл қарғишидин.

Қилиб жонимға қасд элдин уётим,
Ўчуб Бону уётидин ҳаётим.

Вале юз мунча меҳнат бўлса эрди,
Не юз, минг мунча шиддат бўлса эрди,

Сени кўрсам эди ногоҳ-ногоҳ,
Ғамим йўқ эрди биллоҳ, сумма биллоҳ".

Бу дам ҳамким фироқингдин ўлубмен,
Юз ўлгандин ҳам ортуқроқ бўлубмен.

Ҳаётим васлинг уммид иландур,
Умид ул раҳмати жовид иландур.

Агар ҳажрингда юз йил ғуссакашмен,
Агар васлинг умиди бўлса хушмен.

Таваққуъ улки бу ошуфта нома
Ки, бу ошуфта қилди нақши хома.

Ўқуб мазмунидин олсанг ҳисобин,
Карам айлаб йиборгайсен жавобин

Ким, ул ҳар ғамда бўлғай ҳирзи жоним,
Балоу ғуссадин хатти амоним.

Чу бўлсанг ҳолима огоҳу аълам,
Жавобин ҳам йибор, валлоҳу аълам».

Ўқуб бу номани ул зори бадҳол,
Кўп урди тоб жисми ўйлаким нол.

Ғаҳи беҳуд чекар эрди фиғони,
Кўпуб юз чарх урар эрди замони.

Жунун осорини кўп зоҳир этти,
Ўзига келди гоҳи, гоҳ кетти.

Жунундин гарчи кўп бўлди нафири,
Йўқ эрди нома ёзмоқдин гузири.

Чиқорди нома асбобини Шопур,
Мураккаб айламакка мушқу кофур⁹.

Ўзин девона бирдам забт қилди
Ким, ул дарду бало шарҳи ёзилди.

Бериб Шопурни қилди равона,
Ўзи дард ўти ичра қолди ёна.

Югурди номабар чун нома олиб,
Не навъ ўлса ўзин қўрганга солиб¹⁰,

Етиб маҳвашнинг оллинда ер ўпти,
Битикни ерга қўйди, доғи қўпти.

Суманбар йиғлаю хилватқа кирди,
Сародин ҳужраи меҳнатқа кирди.

Очиб чунким ўқуй бошлоди они,
Бу янглиғ эрди ул ғам достони.

XLVI

Фарҳоднинг Ширин номаси муқобаласида хома учин метин нўгидек тез этиб, ул хома била варақ тахтасин метин хоро тахтасига теккондек оташангез қилғонини ва пари афсунидин ажз зоҳир қилиб, телбалардек ўзин итлар силсиласига тортиб лоба кўргузгонини пари пайкар ўқуб, паризадалардек изтиробқа тушуб, кўнгли қуши мажнуни сори парвоз қилиб, ани кўрарга кўзи учқони, балки мажнуни уйқу хайлидек анинг кўзидин учқони.

Анинг оти била бу ғам саводи
Ки, нақши килкидур олам саводи.

Ёрурга ҳусн шамъи шоми дайжур,
Чиқориб ишқ барқи норидин нур.

Чекиб чун ишқ норининг духонин,
Қарортиб дард элининг хонумонин.

Куёшдек кимнинг айлаб ҳуснин офот,
Улусни қўзғабон андоққи заррот.

Аниким ошиқ айлаб зарра монанд,
Қилиб саргашталиклар бирла хурсанд.

Ангаким бермайин ўз мулкидин баҳр,
Қилиб ғурбат майин талх ўйлаким заҳр.

Диёру ёр дардин қаттиғ этган,
Фироқу ҳажр жомин аччиғ этган.

Бировгаким бериб гурбатда маскан,
Жаҳон аҳлин қилиб жониға душман.

Аниким дўстдин айлаб тарабнок,
Улус душманлиғидин бермайин бок.

Чиқорур элни ғам ҳангомасидин,
Қилиб масрур дилбар номасидин.

Бало тоғин саросар хора қилғон,
Анга ишқ аҳлини овора қилғон.

Муҳаббат даштини қилғон балое,
Этиб ҳар мўрин онинг аждаҳое.

Суруб чун нуктани ҳамд ичра лахте,
Деб андин сўнг нечукким шўрбахте

Ки: «Бу меҳнат ўтининг достони,
Саводи ғусса дудидин нишони.

Тикондин йўқки сарву ёсаминға,
Томуғдин балки фирдавси баринға.

Томуғни қўйки, оҳин тортқон кун,
Бўлуб бир дўзах оҳидин ҳар учқун

Ки, яъни мен ғариби нотавондин,
Тутулғон зор кўнгли хаста жондин.

Кўнгул бўлғон балойи жони онинг,
Бориб жондек кўнгул олғони онинг.

Ангаким йўқ ҳадим жонон демакка,
Қаю жонон демакким, жон демакка.

Ва лекин чун жунун маъзуридурмен,
Жунун бирла жаҳон машҳуридурмен.

Нединким офатим бўлғон паридур,
Пари йўқ, одамилар сарваридур.

Ишим чун телбаликка топти пайванд,
Ажаб йўқ, сўз десам девонамонанд.

Жунун аҳли ҳадиси борса ҳар ён,
Бўлур зоҳир хирад аҳлиға ҳазён.

Паридин ноқили афсонадурмен,
Не тонг саҳв ўлсаким, девонадурмен.

Ва лекин келди чун Лайли мисоли,
Қилай Мажнун киби кўнглумни холи.

Нигоро, маҳвашо, иффатпаноҳо,
Жаҳон маҳвашлариға подшоҳо!

Санга ҳаддим йўқ ўлмоқ нуктапардоз,
Тилармен итларингға айтмоқ роз.

Недур кўюнг аро итларға ҳолат,
Фароғат бирладурлар, ё малолат?

Кеча ул кўй аро қилғонда фарёд.
Қилурларму бу итган итни ҳам ёд?

Йиғилиб ҳалқа урғон можарода,
Мени йўқларму эркинлар арода?

Сўнгат чайнарда айлаб қаҳру кинлар,
Қуруғ жисмим соғинурму экинлар?

Қилурда туъма тошдин ёнчқон бош,
Билурлармукин ер бошим нелар тош?

Су сори тиллари қилғон замон майл,
Соғинурларму ашким суйини сел?

Бўйинлариға сағбон чекса занжир,
Соғинурларму занжиримни бир-бир?

Қилоданг тавқидин ҳар дам топиб завқ,
Соғинурларму тушкан бўйнума тавқ?'¹

Ётиб бош қўйсалар ул остонға,
Қолур эркинму ер бу нотапонға?

Билибким манга не етмиш қазодин,
Улурларму экин ҳар тун азодин?

Ҳинодин қўлларин кўрганда рангин,
Қўзум қонин соғинурларму эркин?

Расан топса бўюнлариға пайванд,
Билурларму экин бўйнузда юз банд?

Булар ичра бор эрди бир заиф ит,
Менингдек зору мажруҳу наҳиф ит.

Тани зору сўнғак бирла бўғунлар,
Машаққат ториға солиб тутунлар.

Қулоқдин икки юзга парда солиб,
Юзин очмоққа итлардин уёлиб.

Қилибон қўйруғин судрарни пеша,
Ҳориб ул юкни тортордин ҳамиша.

Чибинлар жисмини мажруҳ этар чоғ,
Ўлукса узра андоққим сурук зоғ.

Ичимдек хаста жисмининг хароши,
Бошимдек, дард туфроғида боши.

Ичимда ҳажр ўқи солғонча ёра,
Қўтурдин онча захми ошкора.

Менинг захмимдағи қонлар ниҳони,
Ниҳон айлаб анинг захмини қони.

Менингдек заъф ўтидин жонида ўрт,
Юзунг кўрмак ҳаёлидин кўзи тўрт.

Вафо бобида иккимизда даъво,
Муҳаббат шартида ҳам бизда даъво.

Топиб ўз ҳолатин бу нотагонда,
Манга улфат тутуб ул остонда.

Менинг ҳолимга ул айлаб тараҳҳум,
Анга ул навъким аҳли танаъум.

Кўрубмен анда мардумлиғ нишони,
Кўзумда индабон мардумдек они².

Кўзум қонининг оқмоғин чу боқиб,
Анинг доғи кўзумдек қони оқиб.

Рафиқ эрди манга мен ҳам рафиқи,
Менинг ҳолимга рифқ онинг тариқи.

Не эркин заъф ичинда ҳоли, ё Раб,
Бу итдекму екин аҳволи, ё Раб?!

Топорда остонингда паноҳи,
Мени кўзларму эркин гоҳ-гоҳи?!

Кўнгулда ўйлаким дарди ниҳонинг
Ки рарменму экин кўнглига онинг?

Ялар вақти жароҳатларни дарҳам,
Билурму, йўқ менинг заҳмимга марҳам?

Аёғи кўюнга гаҳ-гаҳ етарму?
Агар етса бу итни ёд етарму?

Санга жонни фидо қилмоқ ҳавоси,
Не ҳаддимким бўлай ул ит фидоси?

Сенинг ҳолинг сўрарга қайда ёро,
Бас онинг ҳолин етсам ошкоро.

Буким мактуб аро дуррлар қилиб дарж,
Латойиф нақди кўп айлаб эдинг харж.

Анинг узрида ожиздур баёним
Ки, ҳар ҳарфиға бўлсун садқа жоним.

Деб эрдинг менда ҳам кўптур ғаму дард,
Бу сўздин куйди жони дардпарвард.

Менингдек юз туман минг ўлса ҳар дам,
Муборак хотирингга бўлмасун ғам!

Битиб эрдинги, сен гар нотавонсен,
Ва лекин ғам чекарга паҳлавонсен.

Агар тоғ ўлса, тешангдин нигундур,
Ва гар шер ўлса, панжангдин забундур.

Манга ул зўру шавкат қайда қолмиш,
Нафас урғунча қувват қайда қолмиш?

Мен ул мўре дурурмен зору ожиз
Ки, андоқ азж аро йўқ мўр ҳаргиз.

Илайимда кесак кўҳи балодур,
Кўзумга песа ришта аждаҳодур.

Ғамингдиндур манга тобу тавон ҳам,
Эрур дардинг чекардин қути жон ҳам.

Неча ишқингдин ўлса жисмима зўр,
Ва лекин аждаҳони ишқ этар мўр.

Ва гар худ мўр эрур помоли онинг,
Хаёл этким, не бўлғай ҳоли онинг?

Рақам айлаб эдингим, тахту жоҳим,
Диёру кишвару хайлу сипоҳим.

Мену Бону бўлубтурбиз ҳисори,
Ҳисори меҳнат ичра кўҳсори.

Бу сўзнинг гар жавобин айта олмон,
Вале айтурда ожиз доғи қолмон.

Битилган сўз эрур боштин-аёқ рост,
Бу навъ эрмиш азалда Тенгрига хост.

Кишига ҳар неким келгай қазодин,
Давос яхшироқ йўқтур ризодин.

Билурменким не келмиш кишварингга,
Не бир кишварки хайлу чокарингга.

Вале улким эрур хайлу сипоҳинг,
Мутеу банда, балким хоки роҳинг.

Алардин гар бири тутсанг мени ҳам,
Бири ҳам йўқки, тутсанг барчадин кам.

Агар инсофни тортиб ароға,
Тааммул айласанг бу можароға.

Манга етган балият кўпу ози,
Бори бирла бўла олур мувози.

Десанг меҳнатқа сен эрдинг сазовор,
Аларға зулм қилди чархи даввор.

Фидо бориға жони нотавоним,
Не қилсанг ҳам турубдур хаста жоним.

Гар эрмас мунча бирла ҳам кифоят,
Менинг бўйнуиға юкларсен жиноят.

Йўлингда бор эсам туфроғдин кам
Ва лекин чиқмадим туфроғдин ҳам.

Манга ҳам бор эди эркин диёре,
Диёрим хайли ичра иқтидоре.

Атом шоядки хоқон эрди эркин.
Неча иқлим уза хон эрди эркин.

Етиб эрди экин бошимға тожи,
Аёғим остиға ҳам тахти ожи.

Хитоу Чин аро ўн икки минг шаҳр,
Топар эрди экин ҳукмум била баҳр.

Мунга лойиқ сипоҳу хайлу жоҳим,
Тариқи салтанатда дастгоҳим.

Етиб чун ишқ хайли турктози,
Ҳақиқий ишқ, йўқ ишқи мажози.

Бало хайли аро бечора бўлмоқ,
Диёру мулкдин овора бўлмоқ.

Туман минг одами гар банда, гар хайл,
Тўқуб бу сўг аро ашқ ўйлаким сел.

Ато бирла ано қолиб азоға,
Неча минг шаҳр эли ранжу аноға.

Аларни даври чарх айлаб адамвор,
Менинг жисмимни худ туфроққа ҳамвор.

Яна кўрким, ҳаводис тошидин дард,
Чиқориб ҳар дам ул туфроқдин гард.

Азалдин ишқ экан бўлса сириштим,
Қазодин дарду меҳнат сарнавиштим¹.

Бу ишда кимга тиги таън уройин,
Ўзумни йўқса кимни ёзғуройин

Ки, юз мендек, туман андоқки Хусрав,
Ҳабо бўлса, қазо оллинда бир жав.

Неким бўлса қазои осмони,
Кишига бўлмас иснод этмак они.

Қаён эрдим, қаён чекти жунунум,
Жунундин ёва сўз бўлди фунунум.

Ёзарда номани ҳушумдин оздим,
Жунундин ҳеч билмонким, не ёздим.

Чу мен девона ўздин эрман огоҳ,
Не саҳв эттим рақам, астағфуруллоҳ.

Хато, афв эт қаламға бу рақамдин
Ки, мажнунлар бўлур маъфу қаламдин.

Қаламға чун тутонди сафҳада сайр,
Сўз итмоми эдиким «тамма билхайр!»

Парипайкар ўқуғунча бу мактуб,
Ниҳодидин чиқиб юз қатла ошуб.

Танида нома чирмар ип киби тоб,
Вале ул ипга тоб ул жисми бетоб⁴.

Қўюб ерга шағабдин ҳар замон юз,
Қади ғамдин даме хам, бир замон туз.

Чекиб гардунға оҳининг шарорин
Ки, ўртаб ул шарар сабру қарорин.

Бўлуб бир лаҳза кўнгли ишратандуз,
Тирик эрконга Фарҳоди жигарсўз.

Замоне нола тортиб фурқатидин,
Чекиб во ҳасратолар ҳасратидин.

Қилиб Бонуға арз ул турфа мактуб
Ки, боштин то аёғи эрди марғуб.

Қилиб Бону доғи кўп номадек печ,
Давое топмаин ул дардиға ҳеч.

Билиб ул хаста ҳолотин камоҳи
Ки, бор эрмиш дурри дарёи шоҳи.

Икиси кўз ёшидин кўп сочиб дурр,
Анинг ҳолиға еб ҳар дам таҳассур.

Қилиб Шопур иззу эҳтиромин,
Бурунғидин бийик айлаб мақомин.

Сўруб Фарҳоднинг ҳолини бир-бир,
Иков йиғлаб бу қилғон сойи тақрир.

Не хуштур топса бир маҳжури жовид,
Бировдин ноумид ўлғонда уммид.

Навоийға талаб, ё Раб, шиор эт,
Неча навмид эса, уммидвор эт!

Кетур, соқий, маю бир дам ойилма!
Мени ҳам дарддин навмид қилма.

Умидимға мени хурсанд этгил,
Умидим буки, уммидингға етгил!

XLVII

*Фарҳод кўнгли жароҳатлари Ширин номаси навардидағи каломи
Масиҳи¹ Марям², балки ул коғазға чирмаб йиборган марҳамларидин
ўнгалмоққа юз қўйғони ва Ширин бағри ҳароратлари Фарҳод битиги
мазмунидин, балки Марям риштасиға чирмаб йиборган иситма
тағвиози афсунидин таскин топқони ва бу силсилаи муҳаббатни
Шопур мутаҳаррик қилғонин Хусрав англаб ани салосили меҳнатқа
тортқони ва Фарҳод ҳалокиға чарх золидек тадбир қилғони ва
анинг умри заволи тадбири топилғони.*

Бу махфий нуктанинг мушқилкушойи,
Бу янглиғ бўлди маъни раҳнамоийи

Ки, чун Шопур ул икки нотавондин
Шикаста жисм ила озурда жондин

Етурди бир-бирига номаи шавқ,
Қизиқ бўлди яна ҳангомаи шавқ.

Хабар Хусравға еттиким расуле,
Расуле йўқки, жосуси фузуле.

Ҳам элтур телбадин ул ойға пайғом,
Ҳамул ойдин берур мажнунға эълom.

Анингдек ишқ бозори эрур тез
Ки, бўлғудек дурур юз фитнаангез.

Ҳамоно даштдин девона Фарҳод,
Ҳисори фитнадан ҳури паризод.

Дебон бир-бирга юз афсуну найранг,
Анингдек айлагайлар бир ён оҳанг.

Ки, Хусрав топмағай гардин аларнинг,
Не суд ул дам емак дардин аларнинг.

Агар ҳам топса тортиб кўп уқубат,
Саранжомида бордур кўп суубат.

Ки, чу девона минса девзоде,
Ёнида ул сифат ҳавронажоде.

Ҳарифи эрмас онинг юз минг одам
Ки, бўлғай ҳар бири иш вақти Рустам.

Чу эрди маскани бу қалъа тоғи,
Яланг мажнун киби боштин-аёғи.

Вужуди ҳажрдин зору забун ҳам,
Қади ғам тоши тортардан нигун ҳам.

Олиб бир тошким аъдоға отти,
Не Хусрав, бир черик кўнглин ушотти.

Қачонким минса гардунпайкари тез,
Қўлида чеккан ўлса тиғи хунрез.

Эрур Хусравға бас андишаи хом,
Қаён ул борса қўймоқ ул тараф гом.

Чу бу афсонани фаҳм этти Парвез,
Тафаккур ўти тушти кўнглига тез.

Ҳамул ердинки эрди хаста Фарҳод,
Бу ерга тегруким ул сарви озод¹.

Не йўлким бор эди айлаб каминлар,
Камингаҳларда қўйди аҳли кинлар

Ки, тергаб борғану келган кишини,
Тафаххус айлабон ҳар ким ишини.

Анингдек кимса учраб йўллариға
Ки, тақрир ўлди кирса қўллариға.

Кетургайлар ани Парвез учун тез,
Ўзи билгай нечукким қилса Парвез.

Қазодин ул ики-уч кунда Шопур
Топиб Фарҳод побўсиға дастур⁴.

Паривашдин яна бир нома олиб,
Борур эрди сабодек пўя солиб.

Чу топтилар ул эл, қилғонни матлуб,
Тафаххус қилғоч они, чиқти мактуб.

Битик бирла ўзин Хусравға филҳол,
Таваққулар била қилдилар ирсол.

Чу бу навъ иш аён қилди замона,
Бўлуб Хусрав бағоят шодмона.

Қилиб ул элга улким шарти эҳсон
Ки, бу мушкил алардин бўлди осон.

Ўқуди чун очиб ул турфа нома,
Қуйи солиб бошин андоқки хома.

Чиқорди ул саводи анбаролуд,
Саводи хома янглиғ бошидин дуд.

Саводи эрди меҳнат дудасидин.
Бало бозори мушки судасидин.

Ғам аҳлининг саводи мотами ул.
Ғалат қилдим, саводи аъзами ул.

Аёқдин-бошқа дарду ғам нишони,
Бори меҳру муҳаббат достони.

Хазони ҳажр кетмакнинг навиди,
Баҳори васл етмакнинг умиди.

Мидоди мушки дилжўи муҳаббат,
Келиб ҳар ҳарфидин бўи муҳаббат.

Ҳикоятлар саросар маҳрамона,
Бўлуб ҳар бирда зоҳир юз нишона.

Вафодинким, бўлуб ҳар сўз адоси,
Бўлуб ҳар сўзда бир-бирнинг фидоси.

Бурунғи номалардин кўп суруб роз.
Вафоу меҳр анга анжому оғоз.

Вафодин ваъдау паймонлар айлаб,
Бу паймонлар уза аймонлар айлаб.

Бўлуб кўп зикр мактуб ичра Парвез.
Ани деб гоҳи золим, гоҳи хунрез.

Битиб Арманни вайрон қилғонини,
Улусқа ғорати жон қилғонини.

Қилиб ишқида юз минг таъна оғоз
Ки, улким, ишқ сирридин демак роз

Ки, чеккай тиғу ургай ишқ лофин,
Мусаллам ким тутар мундоқ газофин?!

Қулоқ ишқ аҳли солмас бўйла сўзга
Ки, шаҳлиқ ўзгадур, ошиқлиқ ўзга.

Керак ошиққа жон — жонон фидоси.
Тилар ул қилса жонон — жон фидоси.

Агар ошиқ будур, маъдум хушроқ,
Висол иқболидин маҳрум хушроқ.

Ҳақ андин асрасунким, бўйла ошиқ
Ўзин кўргай мурод авжида фойиқ.

Чу ул мақсуд билмиш ишқдин ком,
Менинг васлим хаёлидур анга хом.

Эрур бу ишда саъю эҳтимоми,
Тамоми ҳарзау зое тамоми.

Менинг жисмимда то жондин рамақдур,
Ишим қурғонда ўзни асрамақдур.

Қазо қилса мени онинг асири,
Ўлумдин чун кишининг йўқ гузири.

Танимни айлабон ханжар била чок.
Ани қилмай висолимдин тарабнок.

Бу янглиғ кўп ҳадиси оташангез
Ки, бир-бир ўқуди борини Парвез.

Балоу дард ўти жониға тушти,
Тазалзул жисми вайрониға тушти.

Агар инсоф ила айлаб тааммул,
Билибким, ҳар неким ёзмишдур ул гул.

Савоб иш мутлақ онинг жонибидур,
Бори ишда Ҳақ онинг жонибидур.

Ва лекин салтанат номусу номи,
Яна сурмак ҳавойи нафс коми.

Ани инсоф сори қўймайин ҳеч,
Солиб кўнглига фикри печ-дарпеч.

Ишорат айлабон Шопурға банд,
Ўзи ғам бандида Шопур монанд.

Бузург Уммидни чорлаб ниҳони,
Ароға қўйди пинҳон можарони

Ки. бу иш андуҳидин чиқти жоним,
Кўнгилдин кўз сори майл этти қоним.

Манга бу дард аро бир чора қилгил,
Ҳалок ўлғумдурур йўқ эрса, билгил.

Ким ул девона сори девпайванд,
Ўзи деvu сўзи девона монанд.

Бу раънони анингдек айламиш сайд
Ки, дев этгай кишини озғуруб қайд.

Сингурсам ғуссадин ўлмак керакдур,
Ишимга борча эл кулмак керакдур.

Киши кўргайму мундоқ турфа ўлмак,
Улусдин йиғламоқ ўрнига кулмак?

Агар худ айласам ошубу бедод,
Мунинг бирла ҳам ўлмас хотирим шод

Ки, мажнунни билурмен бегунаҳдур,
Гунаҳсиз қонға майл этмак табаҳдур.

Каманди риштаи фикрим уз охир,
Манга бу ишда бир йўл кўргуз охир.

Иковлон айтибон афсона беҳад,
Кўп айлаб бир-бирининг раъйини рад.

Ҳам охир бўйла бўлди ишга тадбир,
Қаю тадбир? Макру реву тазвир

Ки, топқайлар наҳусат интисоби
Ки, бўлғай қатл анга раъйи савоби.

Дегайларким бориб девона сори,
Нухусат ўтидин урғай шарори.

Дегайким, Хусрав Арман шаҳрин олди,
Бори комин сипеҳр илгига солди.

Иши Ширин била сурмак дурур ком,
Миҳинбону била ичмак дурур жом.

Қилиб Бону анга Ширинни ҳаммаҳд,
Иковдурлар нечукким шаккару шаҳд.

Чу ул кўрди санга Хусравни фойиқ.
Анга ошиқлиғинг эмди не лойиқ?

Чу сендин кетти ул, сен ҳам қўпу кет,
Ерига етти, сен ҳам мулкинга ет.

Шак эрмас чун бу янглиғ нағма тутқай,
Анинг кўнглини Шириндин совутқай.

Бу сўз бирла совуб майл этса бир ён.
Қўпубон бошин олиб кетса бир ён.

Булар андин қачонким бўлса навмид,
Арода қолмағай бу ранжи жовид.

Бўлур кўргузмак онча нотагонлик
Ки, зоҳир қилғай ул ой меҳрибонлик.

Бу ўқ гар тушмаса кўнглига кори,
Қилоли ўзга тадбир ихтиёри.

Бу янглиғ риштаға чун сўз тугулди,
Май истаб шаҳ қадаҳ монанд кулди.

Кетур, соқий, қадаҳким, бир ғамим бор
Ким, ул ғамдин ажойиб мотамим бор.

Малолат хайли қасди жоним этмиш,
Қадаҳ тутким, қўлумдин чора кетмиш.

XLVIII

*Золи маккора, балки Фарҳодкуши хунхоранинг тиғи забонин тез этиб,
Фарҳод қатлини ангез этгони, доғи ул тоғ сори азимат этиб,
Фарҳод бошиға ажалдек етгони ва анинг ҳаёт қуши қасдиға макр
риштаси домин очиб, тазвир ашки донасин сочқони ва жисми
қафасин марғ сангборони била синдурғони ва умри булбулин
ул пора-пора қафасдин учурғони.*

Бу мотам навҳасози ўртабон доғ,
Анингдек сўз юзига урди тирноғ

Ки, чун ул навъ тадбир этти Парвез,
Топиб келтурдилар бир ҳйлатангез.

Қади икки букулган пир золе,
Фалак золи киби ҳйлатсиголе¹.

Хутути макрдин юзинда юз чин,
Тилига ўтмайин умрида сўз чин.

Чу соз айлаб фусуну ҳйлаи шум,
Қўлида хора юмшаб, ўйлаким мум.

Бериб сургач фусунлиқ можарони,
Атоға қизни, ўғулға анони.

Қўюб кўнглин чу афсуну ҳиялға,
Қуёшни айлабон ошиқ Зухалға.

Атаб кўк пир золи хола они,
Ано деб Даллат ул-муҳтола они².

Этиб тадбир ила ул холани бикр,
Ҳар оқшом Даллат ул-муҳтолани бикр.

Куёвга ақидин собит қилиб суд,
Арасту бўлса айлаб они хушнуд.

Қачон носозлиқ айлаб ирода,
Бузуб бир сўз била юз хонвода.

Нахуд фолидин аҳкоми яко-як,
Жаве йўқ элга ул аҳком аро шак³.

Қилиб ҳукм ичра юз Букротни гум,
Бисотида нахудлар мисли анжум.

Урарға зулм тигин тезхуш ул,
Демайким тезхуш, Фарҳодкуш ул.

Чу ҳозир қилдилар мажлисқа они,
Дедилар борча аҳволи ниҳони.

Қилиб кўп ваъда бирла кўнглини гарм,
Кўпуб ул йўлға тушти, қилмай озарм

Ки, гар Фарҳод бўлсун кўҳи пўлод,
Берай афсун била бир дамда барбод.

Неча кун қатъи дашт айлаб паёпай,
Гаҳи дашту гаҳи води қилиб тай.

Ҳам охир ешти ул тоғ узра маҳмил
Ки, тутмиш эрди Фарҳод анда манзил.

Равон онинг сори бўлди равона,
Ясаб кўнглида юз муҳлик фасона.

Ҳисоби макрини қилмоққа тавзиҳ,
Осиб синдурғудек бўйниға тасбиҳ.

Таҳармуз тор-пуди бирла миқнаъ,
Талаввун жинси жинсидин мураққаъ⁴.

Дегил Марям ҳарамда топмайин ком,
Келибдур Тур уза тутмоққа ором.

Кўруб Фарҳод ердин кўпти филҳол,
Саломиға, алифдек қад қилиб дол.

Савол этти келур кайфиятини,
Бу келмактин не эркан ниятини.

Деди қалб ояти холис намуна,
Уруб ҳолиға наъли бозгуна

Ки: «Бордурмен заифи хастажоне,
Улусдин ришта узган нотаवоне.

Ўн-ўн беш йил мақомим хилват эрди,
Ишим хилватда Ҳаққа тоат эрди.

Жаҳон ичра киши бирла ишим йўқ,
Ишим бу — Тенгридан ўзга кишим йўқ.

Чу Арман мулкида амният эрди,
Менинг ҳолимга бу кайфият эрди.

Бу шоҳеким, келибтур оти Парвез,
Анингдек фитна ўтин айлади тез

Ки, элдин борди завқи хонумони,
Эшитмиш бўлғасен сен доғи они.

Чу ул мулк аҳли бўлди мунқалиб ҳол,
Манга ҳам мунқалибваш бўлди аҳвол.

Ҳузури тоат анда қолмади ҳеч,
Дедимким, эрта кунни қилмайин кеч.

Халойиқдин йироқроқ тийра ғоре,
Топаёнида онинг чашмасоре.

Ғизоу қут олиб зикри ниҳондин,
Кирай андоқки, ҳаргиз чиқмай ондин.

Ажалдин етса умрум хайлига зўр,
Ҳамул тийра мағок ўлғай манга гўр.

Кезар эрдим бу савдодин мушавваш
Ки, келди кўнглума бу сарзамин хуш.

Юмишмен умрдин гарчи илик мен,
Вале бу тоғ аро мен то тирикмен.

Вафосиздур чу хайли одамизод,
Вафосизни не қилсун одами ёд.

Қаро тошдин вафоу меҳр умидин
Тамаъ қилмоқ бўлур, йўқ одамидин!»

Эшитти чун бу афсунларни Фарҳод,
Бағоят бўлди андин хотири шод.

Табаррук истабон туфроғин ўпти,
Ниёз айлаб, оёғин доғин ўпти.

Деди: «К-эй оразингда нури тавфиқ,
Замиринг махзани асрори таҳқиқ.

Буким даҳр аҳлиға номуттафиқсен,
Муҳиқсен, биллаҳу валлаҳ муҳиқсен!»

Вафосизлиқ жаҳон аҳлиға ҳўдур,
Вафо элдин аларға жустужўдур.

Бўлур маълумким бир амри нохуш,
Замиринг бу сифат қилмиш мушавваш.

Магар Арманда амре бўлди тори
Ки, юқти кўнглунга онинг ғубори».

Дедиким: «Эй ўгул, чиндур каломинг,
Жавобин доғи чин айлай паёминг.

Видоъ этмиш бу кишвардин амонлиғ,
Амонлиғ ўрниға келмиш ямонлиғ.

Ниҳоятдин эрур кўп анда офот,
Вале буким аён бўлди бу авқот.

Миҳинбону била Хусрав ярошти,
Хусусият арода ҳаддин ошти.

Солиб пайванд ишин Хусрав ароға,
Бу ҳам берди ризо ул можароға.

Ики ёндин ёйиб вуслат бисотин,
Ғанимат билди эл айшу нишотин.

Анингдек фисқ ила лаҳв ўлди ойн
Ки, бўлди бартараф ислом ила дин.

Қолиб май селиға ул кишвару тахт,
Салоҳ аҳли ародин чектилар рахт.

Чу ҳар ким борди бир ён зору ғамнок,
Бу сори солди мен ғамгинни афлок.

Вале бу турфароқким, ул жамоат,
Унуттилар чу ойини саломат.

Худо солди арода ранжи жовид,
Муродидин борини қилди навмид».

Танаъум шоми шамъидин бориб нур,
Мубаддал бўлди мотам бирла ул сур.

Ҳамул гулруҳки, дерлар они Ширин,
Бу маънидин экандур асру ғамгин.

Чу бўлди ақд амри ошкоро,
Чекиб гардунға афғон бемадоро“.

Ўзига қатл тиғин урди филҳол,
Ўзин бу ғуссадин ўлтурди филҳол.

Деди баъзики: «Нўш этган дурур заҳр
Ки, бўлғай нўшидин Парвез бебаҳр».

Бори тақдир ила ул сарви навхез,
Бақо мулкига солди гомини тез.

Анга ошиқ эмиш бир зори ношод,
Ғарибе, дардманде оти Фарҳод.

Фироқи ичра юб илкини жондин,
Анинг ишқи била борди жаҳондин.

Ғамидин оху афғон бирла борди,
Анинг васлидин армон бирла борди.

Ише қилдики, келмас ул кишидин
Ки, юз шаюллаҳ онинг ул ишидин.

Не руҳи пок эди ул сарви чолок
Ки, келди пок, охир борди ҳам пок.

Чекиб Фарҳод учун оҳи ҳалокин,
Анинг ёдида берди жони покин.

Борур дам оғзида Фарҳод зикри,
Ичинда доғи ул ношод зикри.

Бори Парвез ранжин зойиъ этти,
Вале Фарҳод ёди бирла кетти.

Тилидин тортибон фартут⁷ тиге,
Дер эрди ҳар нафас оҳу дариғе.

Қилиб фартут бу афсонани биг,
Тушуб Фарҳод ичига юз туман тиг.

Узун тортиб ҳалок афсонасин бу,
Тушуб онинг кўзиға сўнгғи уйқу.

Совуғ дамлар била ул золи дамсард,
Чиқорди кўкка ул туфроғдин гард.

Дебон ҳар дам дариғи оташолуд,
Фалакка чекти ул хошокдин дуд.

Гиреви тортибон Фарҳоди мазлум,
Деди: «Бас қилки, бўлди қисса маълум.

Фараз гар жон эди, олдинг ана ҳой!
Ўлук тандин не истарсен яна, вой!

Кўнгул қонин ичардин тўйғил эмди,
Мени ўз меҳнатимға қўйғил эмди!

Дебон қўлти жаҳондин силкибон қўл,
Адам даштиға ҳанжор айлабон йўл».

Ёшидин тоғда солиб селрези,
Демаким, селрези, рустахези.

Бу сели жисмининг қасрин қўнғориб,
Ҳаёти хайли ҳам ул сувға бориб.

Кетур, сокий, қадаҳ ул навъким сел
Ки, қилғай ранги онинг қон сари майл.

Анингдек май ичардин мўя тортай.
Тутуб Фарҳод сўгин, пўя тортай.

XLIX

*Фарҳоднинг умри хайли вужуд мулкидин жало бўлғони ва ул жало
паришонлиғидин ажал хайлиға мубтало бўлғони ва ҳаёти юз ёшуруб,
яъни анинг ёти бўлуб умри қуёши ботиб, яъни ул умр анга талх кўрунуб
қаё тиғи била кўксин ёриб, кўнгли чокидин йиллар ёшурғон дарду андуҳ
тиконларин чиқариб бехудона афсоналар била кўнглин холи этғони
ва марғ жомин паймона қилиб навмидлиғ ашки майи равон бўлғони
ва ул фано бодасидин паймонасининг тўлғони ва ул паймонани ажал
соқийлари илгидин сипқора ичғони ва соғолмас майдин жонон ёди
била маст бўлуб жонидин кечғони.*

Бу мотамнома ёзғон килки чолок,
Қаро мундоқ кийиб, айлар ёқо чок

Ки, чун ул ҳажр даштининг шикори,
Еди бағриға андоқ захми кори

Ки, ул итик қиличдин саъб ёра,
Айирди бағрин айлаб икки пора.

Фиғон тортиб, қўпорға майл қилди,
Вале ҳар нечаким қўпти, йиқилди.

Ажал яғмоси олди жисмидин зўр,
Ёруғ оламини кўрди ўйлаким гўр.

Қатиқ тош узра талпинмоққа тушти,
Сўнгақлар жисмида синмоққа тушти.

Уруб тош узра маҳкам ҳар замон бош
Ки, бориб бош, онсиз қолғуси тош.

Этиб ҳар неки бор ашкин равона
Ки, йиғлардин қутулдунг жовидона.

Кўнгулдин ташлади ҳар сори марҳам,
Ушотиб анда новакларни дарҳам

Ки, ўтти андин ишким, ёра бутгай,
Ажал пайкони этган пора бутгай.

Момуғлар ташлади ҳар ён тугандин,
Очиб юз чашма қон мажруҳ тандин.

Туганлар момуғидин ҳар ён ул тоғ,
Очиб юз лола, лекин борча бедоғ.

Чекиб захмини тиккон ришта ҳар ён,
Солиб ул тори хуноғушта ҳар ён.

Бу янглиғ рахналар бирла очиб ул,
Ажал кирмакка, жон чиқмоққа ҳам йўл.

Ажал кўксини пора-пора айлаб,
Чиқорға хайли умри чора айлаб.

Чиқиб кўнгли ўтидин дуди андуҳ,
Тутуб меҳнат саҳоби водию кўҳ.

Боши устида онинг зор йиғлаб,
Ёмон ҳолиға мажнунвор йиғлаб.

Яродин жисми сарто-сар очиб гул,
Бу гуллар қатра қонлардин сочиб гул.

Сочилғон гул била атрофи гулрез,
Дема гулларки, ўтлар сочилиб тез.

Гули зоҳир қилиб ҳар ён гули дард,
Тоғиб даврон ўтидин оташин вард.

Дебон бошимни ёнч, эй чархи заркор
Ким, ул эрмас букундин нори даркор!

Кўзум ўй, эй балият қаҳрамони
Ким, ул кўрмас бу кундин сўнгра они.

Тилим, эй тиғи ғам, кес бетаваххум
Ки, эмди истамон ондин такаллум.

Дамим йўлини тут, эй чархи кинхоҳ
Ки, борди эмди чекмак нолау оҳ.

Оёғим синдур, эй андуҳ тоши
Ки, кетти пўядин эмди хароши.

Танимни ғайр куйдургил демасмен
Ки, бу дард ўтидин рози эмасмен!

Ажал, кўксумни сарто-сар шигоф эт,
Борурда ранждин кўнглумни соф эт!

Тааб, кўнглумни юз минг пора айла,
Адам сори борин овора айла!

Фалак, бағримни қил парканд-парканд
Ки, эмди борди ондин бизга пайванд!

Манга, эй ишқ, ҳамдардона бординг,
Қусуре қилмадинг, мардона бординг.

Бошимдин эмди, эй ҳижрон ғами, кеч,
Худо ёринги, тақсир этмадинг ҳеч!

Таним туфроққа, эй ғам, муттасил қил,
Неким мендин санга етмиш, биҳил қил.

Тилаб қатлим бошимдин ошқил, эй ёш,
Юзумга ҳар не сендин келди, шобош.

Азимат айла моҳим сори, эй оҳ,
Қўшай жонимни, қил ўзунгга ҳамроҳ!

Боқиб саҳроға тўкти ашки софи
Ки, эй дарду ғам аҳлининг матофи!

Рафиқи хокию ҳамвору сода,
Неким васф айласам андин зиёда.

Басе кўрдунг аёғим зарбидин ранж,
Басе пўям била бўлдунг аламсанж.

Ёшим сели била бағрингни ёрдим,
Югурмак бирла гардингни чиқордим.

Бу соат меҳнатимдин фориғ ўлдунг,
Биҳил қилғилки, ранжимдин қутулдунг.

Бўлуб бу мотамидин дашт ғамнок
Ки, водийдин яқосин айлабон чок.

Боқиб қилди васият тоғ сори,
Деди: «К-эй, офариниш бурдбори.

Улувви қадринг айлаб кўкка оҳанг,
Шуқуҳи ҳилмдин зотинг гаронсанг.

Этакдин нотапонларға панаҳсен,
Ҳажардин хасталарға такъягаҳсен.

Санга мендин етибдур онча ётлик
Ки, юзунгдин уётликмен, уётлик.

Гаҳе бағринг бўлуб тешам ғилофи,
Гаҳе жисмингда метиним шикофи.

Юзунг ёшимға хунолуд гоҳе,
Дамимдин бошинг узра дуд гоҳе.

Бори журмумға тиғи афв сургил,
Борур чоғимда афв айлаб кечургил».

Фиғони бирла тоғ афғони ортиб,
Садодин ҳар замон юз нола тортиб.

Фамидин бағрин айлаб онча пора
Ки, қондин лаъл ўлуб ҳар пора хора.

Боқиб гардунға деди: «К-эй, ситамкор,
Жафода кавкаби бахтимға ҳамкор.

Шиоринг ҳар неча жавру жафодур,
Биҳилмен, чун менинг даъбим вафодур.

Агарчи сендин ўлди жонима ранж,
Вале мендин ҳам ўлдунг сен аламсанж.

Ҳам афғоним била пажмурда бўлдунг,
Ҳам оҳим ўтидин озурда бўлдунг.

Юзунгга пўядин гардим ёйилди,
Куёшинг дуди оҳим тийра қилди.

Эмастур анжумунгнинг зарфишони
Ки, оҳим ўқларидиндур нишони.

Букун не оҳ қолди, не фиғоним,
Не оҳу не фиғон, ному нишоним.

Чу туфроғ ўлғуси жисми жаҳонгард,
Замиринг ичра ондин қолмасун гард.

Чу бўлдим йўқ, мени йўқ эрди тутқил,
Агар бор эрди тутсанг ҳам, унутқил».

Фалакнинг бу сўзидин дарди ошиб,
Шафақдин жони ичра ўт туташиб.

Бўлуб саргашта топмай истиқомат,
Анга қилғондин айлаб юз надомат.

Боқиб метинга деди: «Эй асирим,
Машаққат кунларида дастгирим.

Етиб мендин санга кўп сарзанишлар,
Вале сендин манга кўп парваришлар.

Урубмен куч ила бошингни тошқа,
Бошингни бошқаю нўгунгни бошқа.

Сен айлаб сахтжонлиқ меҳнатимда,
Қадам айлаб бошингдин хизматимда.

Манга бу навъ зулму жавр пеша,
Чекиб бу меҳнатим сен доғи, теша.

Букун махлас топарсиз меҳнатимдин,
Иков озод ўлурсиз шиддатимдин.

Қилинг раҳмим кўруб бу навъ ҳолим,
Борур чоғда раво кўрманг малолим.

Кечинг ҳар неки қилмишмен жафодин,
Қўюнг жонимға миннатлар вафодин».

Уруб метину теша тош уза бош,
Фиғонлар мотами элдек қилиб фoš.

Белидин осилиб андоқки атфол,
Забони ҳол ила шарҳ айлабон ҳол

Ки, гар тоғу вагар ердур юрарбиз,
Қаро туфроққа кирсанг ҳам кирарбиз.

Кўруб атрофида даррандаларни,
Яна чаррандау паррандаларни.

Деди: «К-эй борчангиз кўнглумга мунис,
Кеча-кундуз ҳарифу ёри мажлис.

Вафо бирла мухаммар хилқатингиз,
Мураккаб меҳр бирла тийнатингиз.

Нифоқу ғадрдин табъингиз озод,
Йўқ ул янглиғки хайли одамизод.

Бўлуб маънус ранжи гурбатимда,
Келиб маълуф дарди фурқатимда.

Бўлуб баъзи ичимга қуту моя,
Учуб баъзи қилиб бошимға соя.

Бўлуб ёлғузлуғумда қавму хайлим,
Эришиб ҳар қаёнким бўлса майлим.

Манга билгуртмай бекаслигимни,
Диёримға қарин эрмаслигимни.

Фигонимдин кўруб кўп сазб ҳолат,
Бирингиз қилмай изҳори малолат.

Манга сиздин эрур беҳад хижиллик,
Не тил бирла тилай охир биҳиллик».

Ул айтиб бу ҳадису йиғлабон зор,
Алар фаҳм айлаб анда ўзга озор.

Саросар унларини тез тортиб,
Не ун, ғавғойи рустохез тортиб.

Хуруш айлаб нечукким мотамийлар,
Йўқ андоқким вафосиз одамийлар.

Алар бирла чу фасле нукта сурди,
Ажал дард ўқини жониға урди.

Бу сўзлардин ўзини топти маъзул,
Замоне бўлди ўз ҳолиға машғул.

Тутанган фаҳм этиб умри бақосин,
Совуғ оҳ урди ёд айлаб атосин.

Аноси ҳам кўзи оллиға келди,
Кўзидин икки қонлиғ руд очилди.

Фалак бошиға урди бир катора
Ки, то кўксига бўлди икки пора.

Деди: «Не ҳол эрур ҳайҳот-ҳайҳот;
Нетар жонимни олсанг, эй ажал, бот?!

Ўлардин бурна юз ўлмак недур бу,
Бошим юз тиг ила бўлмак недур бу?

Куюк танға ёлин урмоқ не эрди.
Момуғ узра чоқин урмоқ не эрди?

Булар фикри ичимдин урмайин бош,
Бошим туфроқ аро киргай эди кош.

Бузуғлуқ, эй фалак, кўргуздунг охир.
Бузулгон хотиримни буздунг охир.

Бу не инсоф эди, эй соқийи даҳр,
Ўлар чоғда қадаҳ тутмоқ тўла заҳр.

Ўлук бошиға тиг урмоқ не яъни,
Бир-ўқ бас, бедариг урмоқ не яъни?!»

Чу бу шўробаға етти ниҳоят,
Деди аччиг-аччиг йиғлаб бағоят

Ки: Эй боди сабо, Тенгри учун кўп,
Етиб Чину Хито мулкига ер ўп!

Демон, хоқон қошида бу ўғулдин
Ки, ғурбат ичра ўлган хаста қулдин.

Қуюндек садқа қил аввал ўзунгни,
Чу бўлдинг садқа, мундоқ де сўзунгни.

Ким, ул овораи бехонумонинг,
Бағир хунобидин бир қатра қонинг

Итиб, оламда ҳирмон бирла ўлди,
Юзунгни кўрмай армон бирла ўлди.

Не қонлар юқти бағридин ёшиға,
Не ишлар тушти гардундин бошиға.

Бўлуб афсуну макру, ҳийлатангез,
Анга не зулмларким қилди Парвез.

Агар тузлук била топса ҳисобин,
Берур эрди минг андоқнинг жавобин.

Ва лекин эгриликни айлаб ойин,
Ясаб юз навъ ёлғон, ўйлаким чин.

Бировким хилқатин қилди қазо рост,
Қилур бовар, неча сўз бўлса норост.

Манга не дейки ул кофир, не қилди,
Қазодин эрди қилди, ҳар не қилди.

Будур комимким, Бахроми диловар
Ки, бор эрди манга ул ёру ёвар.

Чериклар жамъ айлаб бемадоро,
Бу ён қилса азимат ошкоро.

Қиличи тўйғариб Хусравни жондин,
Тиласа бегунаҳ қонимни ондин!

Эшитгач шоҳ бу ўтлуғ фасона,
Агар бошидин урса ўт забона.

Ёмон аҳволима айлаб яқо чок,
Ўзин туфроғларға урса бебок.

Қўшуб йиғласа бу оворасини,
Қаю овора, бағри порасини.

Бўтам деб гоҳ бўзлаб, гоҳ ўкурса,
Жафо тошин синуқ кўксига урса.

Ер узра тожини урмоққа қўйма,
Тепиб тахтини синдурмоққа қўйма.

Дегил мендинки, эй шоҳи жаҳонгир,
Топилмас Тенгри тақдирига тадбир.

Менинг ишқ эрмиш аввалдин сириштим,
Яна ғурбатда ўлмак сарнавиштим.

Не Ҳақ ёзғонни кўрмай чора борму,
Давойи бўлмайин овора борму?!

Бу ишга оллинг ҳукми қазо бер,
Не иш Ҳақдин қазо бўлмиш, ризо бер!

Мени гар умрдин чарх этти навмид,
Жаҳон мулкида бўлсун шоҳ жовид.

Йиқилса ҳужра, бўлсун қаср обод.
Қуруса сабза, бўлсун сарв озод.

Аномға бу хабардин тушса ошуб,
Фамимдин хора узра бўлса саркўб.

Жаҳонга ўт солиб ғавғоси ҳар ён,
Етардек бўлса вовайлоси ҳар ён.

Бу ваҳшиға хитоб этса «қўзум» деб.
Бу бекасни соғинса «ёлғузум» деб.

Анингдек бўлса шўру изтироби
Ки, бўлса бартараф бурқаъ ҳижоби.

Қилибон ёд ғампарвардасидин,
Югурса чиқса тўққуз пардасидин.

Дебон «Эй риштаи жонимға пайванд»,
Узорин айласа парканд-парканд.

Сочидин бўлса юлмоқ бирла маҳжур
Ки, Чинда бўлса мушк ўрнида кофур.

Дамимдин дуд олиб кетгайсен охир.
Халойиққа ҳижоб этгайсен охир.

Дегайсен: «Эй, юзунг руҳум ғизоси,
Изинг гарди кўзумнинг тўтиёси.

Манга бас эрди бу дарди ғамандуд
Ки, то Тенгри вужудум қилди мавжуд.

Буким сен беҳад эрдинг орзуманд
Ки, бўлғай мунисинг бир турфа фарзанд.

Фамимдин бўлмадинг бир лаҳза дилхуш,
Ҳамиша бор эдинг зору мушавваш.

Гар атфол этса майли сабзау боғ,
Кичикдин эрди қисмим дард ила доғ.

Менинг дардимға қолиб жисми зоринг,
Менинг доғимдин ўртанмак шиоринг.

Тилаб ёқут, лахти хора топтинг,
Тилаб хуршед, оташпора топтинг.

Улуғ бўлғон сойи бечора бўлдум,
Диёру мулкдин овора бўлдум.

Манга оворалиғ то чарх берди,
Фироқимдин ишинг ўртанмак эрди.

Бас эрмас эрди умре куймакинг бас,
Куюб-куюб, кул ўлдунг ўйлаким хас.

Бу хусрон баски, чун ғам руди туздум,
Сиришким селидин каъбамни буздум.

Буким мен-мен, манга ўлмак дағи ҳайф,
Улус аҳволима кулмак дағи ҳайф.

Сен ар дардимдин ўлсанг ранжфарсой,
Манга ул ранжу ғамдин вою юз вой!

Мени розилиғингдин қилма навмид,
Манга дўзах ўтини солма жовид.

Вагар фаҳм этса Мулкороу Баҳром
Ки, ҳолим қайда бош чекти саранжом.

Қарортиб юз, чекиб қон ёш ила ҳарф,
Рақам айлаб сиёҳи узра шингарф.

Қаро кизлар бўюнлориға солиб
Ки, юздин кизу киздин юз бўёлиб.

Анингдекким кияр йиртиб либосин,
Куёш сўгида олам тун палосин.

Уруб гаҳ дашту гаҳ тоғларға ўзни,
Не дашту тоғки, туфроғларға ўзни.

Бер аввал қатла Мулкороға таскин,
Дегил, оқил қазоға айламас кин.

Манга бўлгон қазойи осмоний,
Не қилғой эрдим, оё кўрмай они?!

Яна Баҳромға еткур саломим,
Чу еткурдунг саломим, де паёмим

Ки: «Эй жоним топиб жонингға пайванд,
Кўкалтошу ини, шогирду фарзанд.

Гар оҳингдин чиқорсанг чарх уза дуд,
Не суд ондин сангау не манга суд

Ки, истарсенки, теккай ерга ёним,
Бўлуб хушнуд сендин хаста жоним.

Не бир дам тин, не бир соат таёнғил,
Не ҳарбу кина сурмакдин ўсонғил.

Бу ён азм айламак жазм айла филҳол,
Черик жамъ айлабон азм айла филҳол.

Бу ишдин роҳати жонимни иста,
Топибон қотилим, қонимни иста!

Анинг бирла келур хайлимға бир-бир,
Ҳадисим дафъа-дафъа айла тақрир.

Дегилким, ошкороу ниҳони,
Менинг ўрнумға кўрдик борча они.

Неким ҳукм этса таъхир этмасунлар,
Буюрғон ишда тақсир этмасунлар!

Хўтан мулкики, жаннатдин нишондур
Саводи узра жаннат жонфишондур.

Гар анда сайр бўлса ихтиёринг,
Ҳадойиқ жониби тушса гузоринг.

Ҳамоно тўрт боғи равза ойин,
Ичинда тўрт қасри хулд тазйин²

Ки, бўлмиш эрди ҳукмимдин муҳайё,
Гулу асмори андоқким Сурайё.

Ўтарда жилвагоҳинг бўлғусидур,
Эсарда хоки роҳинг бўлғусидур.

Баҳорий равза сори қилсанг оҳанг,
Менинг сўтум учун тўк ашки гуланг.

Чу сайфий равзаға³ майл айласанг шод,
Ҳалоким нахли шоҳу баргин эт ёд.

Хазоний равзаға⁴ қилсанг хироме,
Де анда бу сариг юздин саломе.

Шитойи равзани⁵ қилсанг гузаргоҳ,
Дамим ёд айлаб, анда чек совуғ оҳ.

Яна Монийғаким наққоши Чиндур,
Анга килки қазодин офариндур.

Дегайсен ул маҳалким, килки таҳрир,
Чекиб ул тўрт қасрим қилди тасвир;

Бири Юнонға маркаб сурганимни.
Қилиб разм, аждаҳо ўлтурганимни.

Икинчи Аҳраманға айлабон кин,
Жаҳонни қилғоним қон бирла рангин.

Учунч Искандари Румий тилисмин
Ки, очтим тенг қилиб ер бирла жисмин.

Бўлуб тўртунч Сукротга рақамкаш
Ки, ғори ичра кирдим аждаҳоваш

Ки, то олам биноси бўлди бунёд,
Бу янглиғ қилмади иш одамизод.

Чекибтур саъй этиб бисёр-бисёр,
Юдик боштин-аёқ зинҳор-зинҳор.

Юғондин сўнг сўюб айвондин олдик,
Ҳаририн сувға ёхуд ўтға солдик.

Нечукким, фоний ўлди жисму жоним,
Жаҳондин бўлди гум ному нишоним.

Ишим гардун куҳан тоқидин итсун,
Мисолим чарх авроқидин итсун.

Кўра олмасни билдик яхши гар дун,
Менинг нақшимни девор узра гардун.

Яна Қоранға ҳам мендин салом айт,
Неким пайғом қилғумдур, тамом айт!

Дегил, ҳар тошким, тешам ушотти,
Йиғиб гардун борин бошимға отти.

Қачон ёғдурса гардун юз туман тош,
Булар остида нетгай бир синуқ бош?!

Фалакваш тоғларким, ерга солдим,
Қазодин борчанинг остиға қолдим.

Манга бўлди фалак қатл айлаган чоғ,
Узолғон турбатимнинг тоши бир тоғ.

Ул ўттиким, дегаймен кўҳи ғаммен
Ки, кўҳи ғамнинг остида адаммен.

Қаю нақшимки хоро узра қоздинг,
Бошида исму алқобимни ёздинг.

Чекиб метин хароши хора қилғил,
Отимни мен киби овора қилғил.

Чу қолди тошнинг остида зотим,
Бўлур гар бўлмаса тош узра отим.

Яна оламда шаҳру тоғу водий,
Кезиб ишқ аҳлиға қилғил муноди

Ки, Фарҳод ўлди ошиқлик аро зор.
Вале етти анга Хусравдин озор.

Буким, дер эрдингиз султонимиздур,
Раият биз-бизу ул хонимиздур.

Букун султонингизға зулм етти,
Жаҳондин нотавонлиғ бирла кетти.

Керакким жамъ ўлуб тортиб сипаҳлар,
Тутуб сўғ ўйлаким, ўлганда шаҳлар.

Бурун Хусравға чун абри баҳорон,
Қилиб оҳ ўқларидин тирборон.

Фигон ўтидин ўртаб кишварини,
Кул айлаб тожу тахту афсарини.

Бўлуб гирён бу зори бенавоға,
Беринг бору йўқин сели фаноға.

Вафо қасрин бу янглиғ айлаб обод,
Равонимни ўзунгиздин қилинг шод».

Яна Шопурға деб хайрбодим,
Дегайсен: «К-эй рафиқи номуродим.

Не қонким, ютмадинг ҳамдамлиғимдин,
Не ғамким, чекмадинг маҳрамлиғимдин.

Манга ул вақтдинким ҳамдам ўлдунг,
Гирифтори балоу мотам ўлдунг.

Вафо ойину шарти мунча бўлғай,
Магарким Тенгри-ўқ узрунгни қўлғай.

Ҳамиша воқиф ўл қабрим тошидин,
Аёғинг чекма туфроғим бошидин».

Чу бу ерларга еткурди навони,
Етишти оғзиға озурда жони.

Бўлуб мундоқ мақолотидан огоҳ,
Деди: «лоҳавл», этиб «астағфируллоҳ».

Бузулғон жони жонониға тушти,
Бало ўти бузуқ жониға тушти.

Ул ўт бир навъ куйдурди вужудин
Ки, кул қилди вужуди тору пудин.

Қилиб жонони отин тилга таълим,
Тутуб жонон отин, жон этти таслим.

Ғаму дарду балоға тушти ғавғо
Ки, гардун аҳлиға ёвушти ғавғо.

Бу мотам ичра ишқи оташангез,
Солиб бўйниға айнидин қаро киз.

Қолиб дарду бало беёру мунис,
Бўлуб ҳижрон туни бешамъи мажлис.

Фалак мунг бирла онинг жонин олиб,
Буларни доғи онсиз мунгға солиб.

Сибоъ ул ҳолни айлаб назора,
Қилиб Фарҳодкушни пора-пора.

Кўзидин ашки ғалтонин оқузмай,
Ер узра қатраи қонин томузмай.

Тишу чангол ила йиртиб дамо-дам,
Дема Фарҳодкушким, ўзларин ҳам.

Кўруб ул зору бекас мотамидин
Ки, ҳайвон беҳ вафосиз одамидин.

Кетур, соқий, менга бир жоми қотил,
Лаболаб айлабон заҳри ҳалоҳил.

Чу топтим ишқ аро Фарҳодвашлиқ,
Қилай ул жом ила Фарҳодкушлиқ!

L

*Даҳр эви бунёдсизлиғидаким, бир тўда туфроғдурур сув ичинда
ва чарх гунбади бақосизлиғидаким, бир мутаҳаррик ҳубобдурур
сув устида ва бу обо ва уммаҳот зодасидинки, инсон бўлғай — вафо
имкони йўқ муқтазосидин Хусрав била Миҳинбону ярашқони ва
қўрғонда қабалғонларнинг тоғ ва даштқа бутрашқони ва Ширин
мизожи Фарҳод ўлумидин ўлум ҳолига етган учун ани Армания
тоғининг равоносо фазоси ва руҳафзо ҳавосиға йиборганлари*

Жаҳондин раҳрав эрсанг боғла маҳмил
Ки, осойиш ери эрмас бу манзил.

Недин дерлар жаҳонни рубъи маскун
Ки, уч рубъидур онинг сувға мадфун.

Киши ноком қайғу узра бўлғай
Ки, тушган манзили сув узра бўлғай.

Ҳаводис тундбоди солса бир мавж
Не тонг, сув тутса ул рубъ узра ҳам авж?!

Муни маъман дема, дегил харобе,
Муни маскан дема, дегил ҳубобе.

Ҳубоб ар сув уза гунбазнишондур,
Пуф эткач ул ҳамондур, сув ҳамондур.

Уеким бир нафасдин бўлса барбод,
Не қўйсун оқил андоғ уйга бунёд?!

Бу янглиғ уйда яъни турса бўлмас
Ки, фориг анда бир дам урса бўлмас.

Ҳубоб эрмас эрур бир тўда туфроқ,
Не бўлғай сув аро туфроқ иши боқ!

Бу туфроқ теграсида чархи дойир,
Нечукким ошён даврида тойир.

Ажаб тойирдурур чархи мутаббақ,
Иши урмоқ кабутардек муаллақ'.

Кабутар гар тутар ором ўлуб ром,
Анга не ром бўлмоғлиқ, не ором.

Ҳамоноким эрур саҳройи оҳанг,
Бу маънининг далилидур анга ранг.

Кабутар йўқ, кабутархонадур ул,
Дема анжумки, сочқон донадур ул.

Кабутарбозин устои қазо бил,
Неким ул айласа авло, ризо бил!

Кабутар сайд ўлур, сайёд эрур бу,
Дема сайёдким, жаллод эрур бу.

Ҳилолу меҳр онинг ташту тиғи,
Қилурға қатл йўқ ҳайфу дариги.

Элидин моҳвашлар бағри пора,
Нечукким зарра, беҳадду шумора.

Эрур машҳурким жаллоди мағбун,
Чу минг қон тўкса айлар тиғ мадфун.

Буким минг кимса ҳар кундур қатили,
Қуёш тигини кўммақдур далили.

Бу янглиғ минг киши қатли ишидур
Ким, они деса бўлғойким кишидур

Ки, борча шоҳ ё шаҳзода бўлғай,
Ва ёхуд муфраду озода бўлғай.

Анинг бу навъ мақтулида сўздур,
Мену сендекка худ не бошу кўздур.

Кишининг неча кўпрак гавҳари пок,
Анинг бедодидин кўпрак аламнок.

Чу асли пок гавҳар келди ёқут,
Тешиб бағрини қон айлар анга қут.

Куёшким коинот андин олур нур,
Қилур ҳар тун қаро туфроққа мастур.

Басе соғарнинг андин қони тўлғай
Ки, бир дам фосиқе хушҳол бўлғай.

Этиб юз жавҳари покизани хок
Ки, андин бангис бўлғай фараҳнок.

Бериб бир нахлға ҳар дам шикасте,
Ки, тинғай тобидин оташпарасте.

Тўқуб Фарҳод қонин бемадоро
Ки, Хусрав майдин ўлғай мажлисоро.

Маалқисса: чу Фарҳоди жигарсўз,
Фано базмида бўлди мажлисафрўз;

Ўзин кўп дому дад ўлтурди ғамдин,
Яна кўп хастаҳол ўлди аламдин.

Уруб ҳалқа анинг даврида бори,
Азосидин қилиб афғону зори.

Бўлуб ул навъ атрофида сокин
Ки, бўлмай эл ёвумоқ анда мумкин.

Ўлар ҳолида гўё нотаवоне,
Ҳамул марз аҳлидин бехонумоне¹.

Ани кўрмакка бормиш эрди ранжур
Ки, бўлғай хизматидин шоду масрур.

Етишгач фаҳм этиб ул навъи ҳолот
Ки, ўтти шарҳ ила бори мақолот.

Ўзин бир тош дарзи ичра солиб,
Кўруб ҳолин анинг ҳайратқа қолиб.

Ишин то Ҳаққа восил бўлди жони,
Қилиб фаҳм, ошкорову ниҳони.

Тилабким, айлабон қабрини зоҳир.
Анинг боши уза бўлғай мужовир.

Вале қайтиб, қилиб ашқини хунрез
Ки, шеру бабр чанголин кўруб тез.

Кириб халқ ичрау овоза солиб,
Хабар ҳар анжуманға тоза солиб.

Чу деб бу сўзни ул афгор йиғлаб,
Эшитган халқ борча зор йиғлаб.

Чу бу мудҳиш хабар ҳар сори етти,
Не Хусрав, балки Ширин ҳам эшитти.

Мақолотин қилиб Хусрав тааққул,
Тафаккур бирла кўп айлаб тааммул.

Неча кун қайғудин кулгуси келмай,
Неча тун ваҳмидин уйқуси келмай.

Агарчи бу умид айлаб ани шод
Ки, Шириндур анинг, чун борди Фарҳод.

Вале бу ваҳмдин ҳар лаҳза ғамгин
Ки, нетгай киниға, чарх айласа кин?

Келиб чун жаҳл ғолиб, нафс толиб,
Бўлуб ул нафс жўёйи матолиб.

Муни билмайки, тутқон заҳрлик жом,
Қилур ҳам заҳр ошомин саранжом.

Фатила доғ учун ўт солса ҳар дам,
Агарчи куйдурур, лекин куяр ҳам.

Йилондин кимга захми бўлса ҳодис,
Ҳамул захм-ўқ бўлур қатлига боис.

Деди: «Бу иш керакмас эрди мундоқ,
Чу бўлди, бўлмас ишда сушт бўлмоқ».

Йиборди кордонлар қалъа сори,
Бериб ҳар бирга сўзнинг ихтиёри

Ки, арз айлаб ситам, таслим доғи,
Умид етқайлар ифшо, бийм доғи.

Кўп афсунлар била бўлуб мулозим,
Ики тавсанни қилғайлар мулойим.

Фусунгарлар чу бу гуфтор топиб,
Бориб қўрғон ичинда бор топиб;

Дебон Бонуға жондин кўп санолар,
Яна маҳвашқа андин кўп дуолар.

Дебон Хусравдин онча меҳрибонлиқ,
Ниёзу ажз бирла нотаваонлиқ.

Фусундин кўргузуб онча далоийил
Ки, Бонуни қилиб ул ишка мойил.

Кириб аркони давлат ҳам ароға,
Бўлуб ҳамдостон ул можароға.

Дебон хилватда кўп рози ниҳони
Ки, Хусравдур жаҳоннинг ҳукмрони.

Насабда борча султонлар шаҳидур,
Ҳасаб ичра ниҳонлар оғаҳидур.

Бизинг бирлаки қилмиш майли пайванд,
Не дербиз бўлмайин бу ишга хурсанд?

Тирик бўлса эди Фарҳоди ғамгин,
Қилур эрди кирой қилмоқ мунга кин.

Чу ул борди, хусумат бежиҳатдур,
Бу шаҳ раъйиға кирмак маслаҳатдур.

Нечук қилғай бир иш аҳли маони
Ки, суди озу кўп бўлғай зиёни?!

Керак Парвез паймониға кирмак,
Эрур беважҳ эл қониға кирмак.

Бу кишварники зулми қилди барбод,
Магар ҳам қилғай онинг адли обод!

Ҳариф эрмас дурур хороға шиша,
Чу тушти ўт, куяр хирмон ҳамиша.

Миҳинбону бу сўзлар айлагач гўш,
Кўруб маъқул, бир дам бўлди хомуш.

Бу ишни доғиким Фарҳоди мазлум,
Не янглиғ ўлди қилмиш эрди маълум.

Анинг дардиға кўп қон ютмиш эрди,
Анолардек азосин тутмиш эрди.

Йўқ ул ёлғузки сарви лоларухсор,
Қилиб сўгида юз паргола рухсор.

Этиб минг захм жисми дарднокин,
Тилаб албатта қилмоқ ўз ҳалокин.

Неча қатла тилаб захри ниҳони,
Ича олмай чу эл фаҳм айлаб они.

Куярга айлаб оташгаҳ сори майл,
Муяссар бўлмайин чун англабон хайл.

Қўюб Бону кеча-кундуз ниғаҳбон,
Анингдекким, бут атрофида раҳбон.

Бўлуб ожиз ул ойни асрамоқдин,
Хаёлин лаҳза-лаҳза англамоқдин.

Пари андоқ бўлуб девона пайванд
Ки, жисмидин узуб тиш бирла парканд.

Дамо-дам нолау ғавғоси тинмай,
Паёпай оху вовайлоси тинмай.

Дебон «Фарҳоду» тортиб ўйла фарёд
Ки, тортиб ҳажридин фарёд, Фарҳод.

Ғаҳе ғурбатда ҳоли зорин айтиб,
Аоди макридин озорин айтиб.

Ғаҳе таъриф этиб ҳусну жамолин,
Виқору ҳушу фарҳангу камолин.

Ғаҳи деб зору навмид ўлмагидин,
Чекиб ҳижрони жовид ўлмагидин.

Ғаҳи қўшмоқта мазлумум деб они,
Асиру зору маҳрумум деб они.

Хаёли бирла туну кун мақоли,
Мақоли бирла ою йил хаёли.

Қолиб Бону бу иш фикрида ҳайрон,
Бўлуб ҳолиға ҳар дам кўнгли вайрон.

Қила олмай даме бир ишга машғул
Ки, муҳлик ғамдин ўлғой жони маъзул.

Яна қўрғонда ҳам қолмай захира,
Бўлуб эл доғи Бону бирла тийра.

Кичиклар айлабон оху тазаллум,
Улуғлар таън ила айлаб такаллум

Ки, бу иш гарчи элга дилкаш эрди,
Ва лекин филҳақиқат нохуш эрди.

Улусқа меҳнату нокомлиғ ҳам,
Жаҳон халқи аро бадномлиғ ҳам.

Ямон гар яхши, ҳар не бўлди ҳодис,
Анга бир турфа барно эрди боис

Ки, арзир эрди гар юз мунча қилсоқ,
Қаю юз мунча, гар ўлгунча қилсоқ.

Чу боис бартараф бўлди ародин,
Не очилғай сабабсиз можародин?

Бизинг кишварни бу шоҳеки олмиш,
Басе ажзу ниёз ўртоға солмиш.

Тараб бу навъким, қилмак керактур,
Бу ишни муғтанам билмак керактур.

Бўлуб Парвез пайванди била шод,
Бу зиндондин улусни қилмоқ озод.

Йўқ эрса бўлмиш элнинг тоқати тоқ,
Яқиндурким бўлуб Бону била оқ¹.

Бериб татвил мундоқ гуфту гўға,
Очиб қўргонни бергайлар адувға.

Эшитгач бўйла ҳар ёндин такаллум,
Тушуб кўнглига ҳаддин кўп таваҳҳум.

Кириб Ширин қошиға очти розин,
Фалакдин ошуруб сўзу гудозин

Ки: «Эй жисмимға, бал жонимға пайванд,
Юзунгга жисму жоним орзуманд.

Бир ишдурким, такаллум сурса бўлмас,
Нетайким они ҳам ёшурса бўлмас».

Улус бу навъ дейдурлар ҳикоят,
Тамомин айлади бир-бир ривоят.

Деди Ширинки: «Эй қути ҳаётим,
Дегумдур, гарчи монёъдур уётим.

Манга жуфт ул, улуснинг фарди эрди
Ки, кўнглум қути, онинг дарди эрди.

Чу кечти жуфтдин ул тоқи офоқ,
Нечук мен жуфт кўзлай, ул бориб тоқ?

Вафо аҳли иши мундоқ бўлурму?
Вафо айлар киши мундоқ бўлурму?

Фироқида букунлук-тонглаликмен,
Ғамидин ўйлаким, сувсиз балиқмен.

Балиқ ҳоли бу бўлғай сувдин айру
Ки, толпинмоқдин ўлғай истабон сув.

Анинг ҳажрида толпинмоқ ишимдур,
Чу толпиндим, ўлуб тинмоқ ишимдур.

Манга чун йўқ тирикликнинг фалоҳи,
Сиз айланг улча бўлғай эл салоҳи.

Улусға кўп шиканжу ранж бердим,
Мен арчи бермадим, боис мен эрдим.

Тирикликда худ эттим элни ношод,
Ўларда бори этмай зулму бедод».

Миҳинбону чу топти бўйла рухсат,
Чиқиб хушдил, ғанимат кўрди фурсат.

Салоҳ амрида боғлаб чуст белни,
Тилаб Хусрав қошидин келган элни,

Деди: «Шоҳ оллиға айтинг саломим,
Яна бу навъ арз айланг паёмим

Ким, ул кундинки доройи замона
Ки, бўлсун тожу тахти жовидона,

Қилиб пайванд эълومин сароғоз,
Мени бу сўз била қилди сарафроз.

Ўпуб мактубни қошимға қўйдум,
Судоъ афсунидек бошимға қўйдум⁴.

Қилиб қосидға ойини мурут,
Чиқордим чарх уза кўси мубоҳот.

Ва лекин кўргузуб дилрешлик ҳам,
Қилиб ойини дурандешлик ҳам.

Ўзум-ўқ қилдим ўз айбимни изҳор,
Шиқасти гавҳари жайбимни изҳор.

Не билдимким бу сўзда райб экандур,
Демак ўз айбини худ, айб экандур.

Бу дам ҳамким етубтур ҳукми шоҳий,
Эрурмен улча мумкиндур мубоҳи.

Агар шаҳ кўнглида йўқтур кудурат,
Қилурбиз хизматин жондин зарурат.

Вале воқеъ бўлубтур бир ажаб иш
Ки, андиндур манга ранжу тааб иш

Ки, бу муддатки дарбандонлик эрди,
Фалақдин бизга саргардонлик эрди.

Ҳароратдин ҳаво эрди шараррез,
Юбусатдин ел эрди оташангез.

Халойиқ касратиға йўқ таайюн,
Тушуб қўрғон аро андин тааффун.

Латофат жўйборининг тазарви,
Малоҳат гулшанининг зод сарви.

Жамол айвонида моҳи дилором
Ки, бўлсун шаҳға онинг васлидин ком.

Бўлуб озурда ул ноҳуш ҳаводин,
Нишоти булбули қолмиш наводин.

Ҳароратдин тушубтур бистар узра,
Нечукким ахгаре хокистар узра.

Қавидур ул сифат ранжу малоли
Ки, бордур ҳар замон бир ўзга ҳоли.

Магар шаҳ лутфи-ўқ ёварлиқ этгай,
Менинг журмумға узроварлиқ этгай.

Йиборгай лутф бирла номаи афв,
Хато хаттиға сурғай хомаи афв

Ки, эл озод ўлуб маҳбуслиқдин,
Қутулғай қалға ҳам мадруслиқдин».

Уфунатдин қутулса сарви гулрух,
Бўлуб хуррам ҳаводин шоду фаррух.

Атиббо неча кун айлаб тараддуд,
Кам ўлса дарду ранжидин ташаддуд.

Шаҳ ар кўрса, азиз ўлғай азизи,
Вагар худ қилса хор ўлғай канизи.

Эшитганлар бу ҳарфи жонфизони,
Бориб Хусравдин олиб муждағони.

Нишоту айш фартидин деолмай,
Эшитгач Хусрав ўз ҳолида қолмай.

Башорат фартидин айлаб ишорат
Ки, чолғайлар равон кўси башорат.

Тарабдин ҳўю ғавғо бўлди ҳар ён,
Қиёмат ошқоро бўлди ҳар ён.

Яраш бирла солиб овозаларни,
Очиб, руст айлаган дарвозаларни.

Қаболғон эл кезиб ҳар ён ҳавасдин,
Тамом андоқки, қуш чиққай қафасдин.

Тузуб онча нишот асбоби Парвез
Ки, ҳайрат айлабон чархи сабукхез.

Ясаб бир маҳди олий хусравона,
Қилиб аркони давлатни равона

Ки, Бону маҳд ичинда маскан этгай,
Анинг олий бисотин равшан этгай.

Бўлуб Бону доғи амриға маъмур,
Қилиб Хусравнинг айвонини пурнур.

Ародин рафъ ўлуб кину кудурат,
Нишоту айш ер топиб зарурат.

Чу суҳбат бўлди гарм андоқки дилхоҳ,
Санам ҳолин тафаҳхус айлади шоҳ.

Тўкуб кўз ёши Бонуйи аламсанж,
Деди: «Табъида бордур заъфдин ранж.

Атиббо айлабон ташхиси ҳолин,
Келиб худ арз қилғайлар малолин.

Вале қўрғон уфун, ул нотавондур,
Бурун вожиб анга нақли макондур

Ки, толибдур ҳавойи жонфизоға
Ки, муътод эрди жонпарвар ҳавоға».

Деди Хусравки: «Ҳар ернинг ҳавоси
Ки, анфаъдур сен-ўқ сен раҳшуноси.

Ишорат қилки тортиб анда маҳмил,
Қуёшқа қилгил ул маъвони манзил».

Деди: «Арман шимоли сори тоғе
Ки, авжидадур онинг қасру боғе.

Басе заҳмат чекиб сув келтурубтур,
Ҳамоно шаҳ доғи они кўрубтур.

Агар худ шахдин ўлса ҳукму фармон,
Ҳамул ердур анинг кўнглига армон».

Эшитгач Хусрав ўлди кўнгли ношод
Ким, ул сувни кетурмиш эрди Фарҳод

Ки, минг Хусрав киби юз йил чекиб ранж,
Ул иш бўлмас эди гар тўкса юз ганж.

Ризо, лекин зарурат бирла берди
Ки, бермакда ризо бечора эрди.

Равон Бону равон этти амори
Ки, ойни элтибон ул равза сори.

Фалакни ойга маҳмил айладилар,
Чаманни гулга манзил айладилар.

Қуёш ул жонфизо айвонға борди,
Пари сарчашмаи ҳайвонға борди⁵.

Кетур, соқий, майиким жонфизодур
Ки, бу рангин чаман бас бевафодур.

Бўлай усрукки, бор оллида бир жав,
Демай Фарҳоду Ширин, балки Хусрав.

LI

*Қуёшни шафақгун аморийға солиб фалак қўрғонидин чиқорғонда
сахоб монанд аморий зайли очилмоғи ва Шеруяни бир кўрмоки
заррадек саргашта қилмоғи ва Шеруяға Ширин она бўлур ваҳмидин
отасин ўлтурғони ва раҳиши таманно анинг шабистониға сургони
ва Ширин чарбзобонлиғ била анга таскин бериб, Фарҳод сўнгагин
Арманиядан келтургани ва ўз ҳамоғушлиғи била ул жисмға
руҳ кижургани, йўқ-йўқки, жисмин анинг жисмиға
тегурганидек руҳин доғи анинг руҳиға еткургани.*

Бу сўзда ифтитоҳ этган каломин,
Бу янглиғ айлади сўз ихтитомин

Ки, чиққоч қалъасидин сарви гулчеҳр,
Анингдекким, фалак қўргонидин меҳр.

Мақоми бўлди гулнори амори,
Ғазоли теграсида лолазори.

Ғазоле демаким, заррин ғазола,
Шафақдин ҳар ён атрофида лола.

Ҳарорат бирла титратмак нишони,
Қуёшдек рангин айлаб заъфарони.

Сурарда Армания сори маҳмил
Ки, қилғай сиҳҳат айвонида манзил.

Чиқиб Хусрав сипоҳининг тамоми,
Тамошо сори борининг хироми.

Аморисиға ул ойнинг қолиб мот,
Қуёш атрофида андоқки заррот.

Магар ҳодис қилиб эрди ҳаводис,
Ажаб шаҳзода шаҳ мулкига ворис.

Шарар андоқки, бўлғай ўтқа фарзанд
Башоқдекким, эрур темурга парканд.

Анинг бирла атоси табъи нохуш,
Ато таври доғи келмай анга хуш.

Ато ҳаргиз ўғул кўнглига боқмай,
Ўғулға ҳам ато афъоли ёқмай.

Бу кунким, халқ чиқти бешумора,
Чиқиб ул ҳам қилур эрди назора.

Қуёш маҳдиға боққач тунд боде,
Амори зайлиға берди кушоде.

Булут чун кетти, зоҳир бўлди ул ой,
Дема ой, офтоби оламорой.

Кўруб Шеруя ул ҳусни жаҳонтоб,
Ичига ишқ ўти солди ниҳон тоб.

Бориб манзилға чун тушти дилором,
Мунунг кўнглидин итти ҳосил ором.

Туну кун зойил ўлди хўрду хоби,
Бўлуб афзун дамодам изтироби.

Чу билдиким ўлар бу ғамда бешак,
Деди кўнглида «ўлмакдин тирилмак».

Керак тадбир ила қилмоқ хаёли
Ки, мумкин бўлғай уммиди висоли.

Ато қатлиға бу иш мунҳасирдур,
Бу ишга ишқ ғавғоси мусирдур.

Чу ошиқ бордур ўз қатлиға бебок,
Яналар қатлидин кўнглида не бок.

Деди: «Хусрав агар чиқса ародин,
Бўлур комим раво ул дилрабодин.

Ани дафъ айласам олам менингдур,
Бу меҳри оламоро ҳам менингдур.

Эмас уммид ялғуз подшаҳлиқ
Ким, онинг васлию юз подшаҳлиқ».

Чу фикр этти бу тадбири хатони,
Улусқа ваъдалар айлаб ниҳони.

Ўзига чекти Хусрав қавму хайлин,
Ўзи сори борининг топти майлин

Ки, Хусрав зулми ҳаддин ошмиш эрди,
Жафоси тунд сели тошмиш эрди.

Фалак чун зоҳир этти бўйла санъат,
Қилиб Шеруя бирла борча байъат

Тутуб Хусравни маҳбус айладилар,
Юзига рахна мадрус айладилар.

Чу ул бўлди муқайяд қилдилар жаҳд
Ки, қилғайлар ани туфроққа ҳаммаҳд

Ки, ногаҳ узмагай ул қуш бу домин,
Аларға зоҳир айлаб интиқомин.

Наёминдин чиқорғай тиғи бебок,
Алардин ер юзини айлагай пок.

Ўғул қатл этгали оҳанг қилди,
Ато қониға тиғин ранг қилди'.

Ўғул қилмади онинг қасди жони
Ки, даврон истади Фарҳод қони.

Агар Фарҳодқа зулм этти Хусрав,
Эваз бот айлади чархи сабукрав.

Анга гар бу етурди тиғи бедод,
Мунга даврон кетурди тиғи пўлод.

Тўқуб қон халқ бағри ёрасидин,
Ҳам оқти қони бағри порасидин.

Агар қотил гадо, гар комрондур
Ки, шаръи ишқ аро ҳам қонға-қондур.

Фалак чолок эрур гар зулм чоғи,
Эрур чобук мукофотида доғи.

Бировғаким, бировдин етти офот,
Ҳамоноким, қатиғроқдур мукофот.

Бировким, риштае узди жафодин,
Эваз тутмоқ керак кўз аждаҳодин.

Ким этти кул бир учқунни ниҳони
Ки, барқи қилмади кул охир они?!

Қасос амрида даврон келди чолок,
Дема давронки, сойир тўққуз афлок.

Ситамдин бас иликни чекмак авло,
Вафоу меҳр тухмин эмак авло.

Чу мазраъ ичра сочтинг ҳар не дона,
Ҳамул дона, кўтаргунг жовидона.

Чу маҳсулидин ўлмас кимса қочмоқ,
Керактур яхшилиқ тухмини сочмоқ

Ки, Хусрав зулм тиғин урди чун тез,
Ҳам урди зулм тиғи чархи хунрез.

Агар Шеруя доғи этти бедод,
Анга доғи фалакдин етти бедод.

Чу ул бу ишни қилди бемадоро,
Хилофат кўсин урди ошкоро.

Чиқиб тахт узра қўйди бошиға тож,
Қошида тожварлар бўлди муҳтож.

Чекиб Бонуни ўткан можароға.
Санам ақдида сўз солди ароға.

Деди Бонуки: «Маҳваш нотавадур,
Мизожида такассурдин нишондур.

Агар зотиға сиҳҳат қилса ёри,
Эрур ўз илгида ўз ихтиёри.

Неча ул ойдин айру кишим йўқ,
Вале ҳар ишки, ул қилса, ишим йўқ.

Ўзи бирла ҳикоят қилмоқ авло,
Таманнони ривоят қилмоқ авло.

Чу ошиқ жоҳил эрди, ишқ-қаттол,
Санам оллиға ҳолин қилди ирсол

Ки, бир кўрмак била ҳуснингни, эй хур
Ул ўтдин кўнглум андоғ бўлди маҳрур

Ки, андин шуъла чун жонимға тушти
Қурушмоқ тандағи қонимға тушти.

Манга андоқки ул ўт солди партав,
Не Фарҳод ул сифат куйди, не Хусрав

Далил истар эсанг, даъво сурубмен
Ки, ишқингда атомни ўлтурубмен.

Қазодин бўлғоли олам биноси
Анга тегруки бўлғай интиҳоси.

Бу янглиғ ишқ жавру зулмидин печ,
Манга тушган кишига тушмамиш ҳеч

Сипеҳр авроқини ахтарса бир-бир,
Не ўткан иш пайиға борса бир-бир

Манга арзир агарчи комронмен,
Демак ишқингда расвойи жаҳонмен

Ишим расволиқ ичра бебадалдур,
Улусқа то жаҳон бўлғай масалдур

Вафо қилмоқ била комим раво қил,
Висолинг ваъдаси айлаб вафо қил.

Ибо қилмоқлигинг ҳам гар билурмен,
Яқин бил, не қила олсам, қилурмен.

Манга бу ишқ аро йўқ онча ёро
Ки, ваъданг бирла қилғаймен мадоро»

Паёмовар чу еткурди бу пайғом,
Бориб ўз ҳолидин сарви гуландом.

Ўзига зулфи янглиғ урди кўп печ.
Вале онглатмай они озғидек ҳеч.

Тааммул бирла топти иш юзин пок
Ки, бордур ул фидойи асру бебок.

Тилаб жоҳ улки ўлтургай атони,
Ажаб йўқ, ком учун не қилса они?!

Деди: «Кўрмак ани мендин йироқдур,
Ани кўрмакдин, ўлмак яхшироқдур.

Агар топсам ўлумни кўрмай они,
Бу ўлмакдур ҳаёти жовидоний».

Тааммул бирла рое топти шофи
Ки, бор эрди анинг фикрига вофи.

Деди сўз ҳомилига лутф этиб кўп
Ки, ҳар сўзким дединг бори эрур жўб.

Дегил шаҳға дуо бирла ниёзим,
Дуодин сўнгра шарҳ эт ушбу розим

Ки, ҳар амрики ул бўлғай қазодин,
Ул ишдин ўтмамак авло ризодин.

Бу эркондур қазойи осмоний
Ки, Хусрав санга бергай мулки фоний.

Сенинг илгингда қилса, Кирдигоринг
Анинг қатлин, сенинг не ихтиёринг?!

Хирад ҳар кимгаким, Ҳақдин атодур,
Бу ишда эътироз этмак хатодур.

Санга бўлғон киби ишқим балоси,
Манга ҳам тушмиш эрди ибтилоси.

Қатиликим атонгдин кўрди бедод,
Бори ишқ аҳлининг сархайли Фарҳод,

Бўлуб ишқим камандининг асири,
Мен онинг ишқи бандининг асири.

Бу икки ишқдек ҳар лавсдин пок,
Керак кўрмайдур эркин даври афлок.

Менинг ишқимда этти тарки жон ул,
Адам сарманзилин қилди макон ул.

Анинг ҳажрида мен бемори бедил,
Қушеменким, қилурлар нимбисмил¹.

Эрур заъфим доғи онинг ғамидин,
Ҳалоким доғи онинг мотамидин

Ки, ишқимда анингдек фарди олам,
Вафо бобида ғампарварди олам.

Ўлуб мен қилмасам зоҳир вафое,
Ғамидин тутмасам сўгу азое.

Кўнгулнинг айтким, не ҳоли ўлғай,
Нечук онинг ғамидин холи ўлғай?!.

Ишорат қилса шаҳ айлаб мени шод
Ки, Шопур ўлса ғам қайдидин озод.

Ани бир хайл ила қилсам равона,
Анга тегруки ўлмиш ул ягона.

Қаро кийсам, доғи тутсам азосин,
Гум этсам жон аро ишқи балосин,

Халос айлаб баданни меҳнатидин,
Кўнгулни холи этсам фурқатидин.

Бу иш бўлғоч, не шаҳ қилса ишорат,
Манга худ бўлғусидур ул башорат.

Туну кун соядек ёнида бўлсам,
Не қилса, ҳукму фармонида бўлсам.

Агар бу ишга рози бўлмаса шоҳ,
Ўлук топқай мени, бўлгунча огоҳ.

Бориб Шеруяға фархунда қосид,
Чу қилди арз бу янглиғ мақосид.

Бўлуб кўнгли бағоят шоду хуррам,
Қўюб Шопурни ҳукм этти ул дам

Ки, сарви лоларух қилсун дегандек,
Муборак хоотири не истагандек.

Кўруб Шопурни моҳи паричехр,
Аторуд бирла қилғондек қирон меҳр.

Тушуб туфроққа Шопури жигархун;
Қилиб қон ёши мужгонин табархун.

Чекиб девоналардек ун паризод,
Ани кўрганда Фарҳодин қилиб ёд.

Замоне туттилар бир навъи мотам
Ки, бўлди қийргун феруза хотам¹.

Жазаъ тўфониға чун бўлди таскин,
Деди Шопури меҳнатқашға Ширин.

Неким Шеруядин келган мақолот,
Ўзи маъруз қилғон ҳам хаёлот.

Чу ул бу кайфиятдин бўлди огоҳ,
Анга ўз тахти маҳдин қилди ҳамроҳ.

Ики-уч юз киши айлаб мулозим,
Ҳамул мақсуди сори қилди озим⁴.

Бухуру уду сўзу, нофаи тийб,
Ниҳоятсиз қилиб шоҳона тартиб

Ки, кўҳсор ичра топиб кўҳканни,
Бало тоғи киби жонсиз баданни,

Амори ичра солиб шоҳ монанд,
Фалак маҳди ичинда моҳ монанд.

Кетургайлар баданни жон қошиға,
Бадан йўқ, жонни бал жонон қошиға.

Бориб Шопуру ул хайли ситамкаш,
Анга тегруки ул мақтаули ғамкаш.

Кўрубким ҳалқа урмишлар даду дом,
Тутуб ул нуқтадек давр ичра ором.

Булардин кўхию даштий қилиб рам,
Алар ўрнин тутуб бир дам булар ҳам.

Муборак жисмини нур ичра топиб,
Ҳариру ҳулла бирла они ёпиб.

Қилиб шоҳона бори эҳтиромин,
Париваш маҳдида айлаб мақомин.

Қилиб Шопури мискин нолалар кўп,
Узуб ўз жисмидин парголалар кўп.

Аморини кўюб бўйниға бори,
Кишидин поялар топиб амори.

Фиғон бирла видоъ айлаб даду дом,
Ҳамул ер теграсида топиб ором.

Алар келтурдилар Арманға они,
Кўюб қаср ичра маҳвашдин ниҳони.

Чу бори ишни тайёр айладилар,
Паривашни хабардор айладилар.

Чу маҳваш билдиким не иш очилмиш,
Нечук меҳмон шабистониға келмиш.

Юзи ул муждадин гулдек очилди,
Кўпуб меҳмонсароға азм қилди

Ки, меҳмониға қилгай мизбонлиқ,
Демайким мизбонлиқ, жонфишонлиқ.

Бакуллий рафъ ўлуб ранжу малоли,
Симоъ айлаб суруд айтиб висоли.

Деди Бонуға: «Будур илтимосим
Ки, бир дам тутмағайлар халқ посим

Ки, ул ёреки маҳрум эрдим ондин,
Тўюб эрдим ғамида хаста жондин.

Эшитган бирлаким Ширин ўлубтур,
Менинг дардимдин ул мискин ўлубтур.

Вафодин қилмамиш ишқимда тақсир,
Бу дам навбат манга етмиш, не тадбир.

Ғар ул ишқимда ҳирмон бирла кетти,
Вале ишқи камолин собит этти.

Манга ҳам бор эди ишқида лофе,
Тилармен бўлмағай лофим газофе.

Вафода ул ўз инсофини олмиш,
Ул айлаб ўз ишин, иш бизга қолмиш.

Умидим улки, етгай ўйла ҳолат
Ки, меҳмондин манга етмай хижолат,

Вафосин жонда пинҳон айлагаймен,
Нисори мақдами жон айлагаймен.

Агарчи бор эдим Бонуға ётлик,
Ўлар дамда уётликмен-уётлик.

Биҳиллик истабон ер ўпти филҳол,
Қилурға азми хилват қўпти филҳол».

Юруб уй сори, жондин юб иликни,
Қириб руст этти ичкардin эшикни.

Малолат қолмайин кўнглида чандон,
Хиром этти амори сори хандон.

Чу ул маҳд ичра кирди сарви гулрӯ,
Кўрарким, элтиш меҳмонни уйқу.

Мунунгдек уйқуни ким кўрди жовид,
Ки, уйғонмай етиб бошиға хуршед.

Бу янглиғ уйқу кўргач сарви чолок,
Анга ҳамхобалиқ қилди ҳаваснок⁴.

Қўюбон рўй-баррў, дўш-бардўш,
Бўлуб ўз бедили бирла ҳамоғуш.

Кўнгулдин шуълалиқ оҳе чиқорди,
Кўзи ҳамхобадек уйқуға борди.

Не уйқу, кимса андин қонмас уйқу,
Қиёматқа дегин уйғонмас уйқу.

Бу бўлса уйқу, уйғонмоқ не яъни?!
Мунунгдек уйқудин қонмоқ не яъни?!

Кетур соқий, қадаҳ тутқил манга қўш
Ки, бўлдум гулрухум бирла ҳамоғуш.

Бир уйқу бўлсун ул майдин падидор
Ки, бўлгайбиз қиёмат субҳи бедор.

LII

Шириннинг Фарҳод ишқида жон берганин билиб, Миҳинбону доғи жони ширин таркин қилиб, бу ҳолатда Баҳроми диловарнинг Чин мулкидин келгани ва бу вақойиъ ваҳшатидин ёруғ жаҳонға қаронғу гўрни таржиҳ қилғони ва Шеруяи золим амволидин Фарҳод учун радди мазолим қилиб, Арманда подшоҳи одил тайин этгани ва Чин била Мағрибзамин черикларига ижозат бериб қайтариб, ўзи зоҳир салтанати таркин этгани ва маънавий салтанатқа етгани.

Бу мотамхона ичра навҳапардоз,
Бу янглиғ этти лаҳни навҳа оғоз

Ки, чун маҳваш ул уй ичра кириб чуст,
Эшикларни кийирдин боғлади руст.

Михинбону била хайлу табори,
Неча чектилар онинг интизори.

Санам қўймоди уйдин ташқари гом,
Ёпилгунча жаҳонга пардаи шом.

Таҳаммулсиз бўлуб уй сори бориб,
Эшик очилмоғондин сўнг қўнғориб.

Амори сори қўйдилар қадамни,
Очибон парда, кўрдилар санамни

Ки, Фарҳоди била ётиб ҳамоғуш,
Қўюбон рўй-баррў, дўш-бардўш.

Кўзию қоши узра, кўзу қоши,
Сари мў бўлмайин зоҳир таҳоши.

Кетиб ул фурқати беҳадду ғоят,
Бўлуб рўзи висоли бениҳоят.

Ўлук ошиқ била маъшуқи бежон,
Нечукким сарв бирла ишқпечон.

Қучуб ўз ошиқин маъшуқи маҳкам,
Нечукким, ошиқ ўз маъшуқини ҳам.

Ғалат қилдим, бўлуб Фарҳоду Ширин,
Риёзи жаннат ичра ишратойин.

Фалакда иккисининг руҳи поки,
Қолиб тўфроққа икки жисми хоки.

Чу Бону кўрди мундоқ турфа ҳолат,
Анга худ бор эди жондин малолат.

Чиқиб гардун сори афғони онинг,
Фиғони бирла чиқти жони онинг.

Чу Ширин жони эрди, онсиз ўлди,
Дамеким ўлди онсиз, жонсиз ўлди.

Магар жон кейнича чиқти фиғони
Ва ё чиқти фиғони бирла жони.

Анинг нахли ҳаёти доғи синди,
Замона кўнгли андин доғи тинди.

Ажаб навъ ўдилар ул нотавонлар,
Фидо бу навъ ўлмакликка жонлар.

Эшиттимким, ҳамул ақшом гуруҳе,
Риёзат бирла қозғолғон шукуҳе.

Ададда қирқ ул хайли кироми,
Бу янглиғ туш кўрубтурлар тамоми

Ки, жаннат ичра боғе осмонча,
Мунунгтак боғ аро қасре жаҳонча.

Ҳамул дилкаш чамандин руҳ олиб қут,
Ҳам ушбу қаср ўлуб бир дона ёқут.

Сафову зийнати имкондин ортуқ,
Неким васф айлагайлар ондин ортуқ.

Анинг таърифида кетмак не ҳожат,
Киши учмоқни васф этмак не ҳожат.

Бу қаср айвони ичра нурдин тахт,
Бу тахт узра ҳариру ҳулладин рахт.

Чиқиб ул тахт уза Фарҳоду Ширин,
Нечукким гулшан ичра сарву насрин.

Жамолу зийнату зебу сафода,
Бўлуб юз ончаким, дори фанода.

Анинг сори ато бирла ано ҳам,
Келиб Бону мунунг сори яно ҳам.

Жамолу мулку жоҳи ҳар бирининг,
Бўлуб оламда бўлғоннинг бири минг.

Алар сўргон эмишким бу жамоат,
Не қилмишлар экин тақвию тоат

Ки, бу қаср ичра манзил айларишлар,
Мунингдек поя ҳосил айларишлар.

Деб эрмиш хозини жаннатки, Фарҳод
Жаҳонда ишқ тарҳин солди бунёд.

Анингдекким, кечиб султонлиғидин,
Жаҳон мулки ичида хонлиғидин.

Муроду орзудин тортибон қўл,
Ҳавойи нафс сори тутмайин йўл,

Бўлуб маъшуқидин ҳирмон била хуш,
Балову меҳнати ҳижрон била хуш,

Вужудин ўртаб оташнок ишқи,
Солиб ўт олам ичра пок ишқи.

Кечиб аввал диёру хонумондин,
Вале сўнгра жаҳондин, балки жондин.

Ўтар дам ўйла фоний бўлди мутлақ
Ким, ул ишқини боқий айлади Ҳақ.

Вужудин ўртаб ул сўзу гудози,
Ҳақиқатқа бадал бўлди мажози.

Тутуб соқийи ваҳдат жоми тавфиқ,
Насиби айлади Ҳақ роҳи таҳқиқ.

Бақо шаҳрида султонлиққа етти,
Ҳақиқат мулкида хонлиққа етти.

Анинг дардида кўрганлар вақоеъ
Ки, қилдилар муроду ком зоеъ.

Кечиб иқболи бепоёнларидин,
Илик бори юдилар жонларидин.

Алар ранжини ҳам Ҳақ зоеъ этмай,
Мунга хижлатларини шоеъ этмай.

Ато бирла ано ўлмишлар эрди,
Фироқинда фано бўлмишлар эрди.

Яна Ширин киби маъшуқи чолок,
Анинг ҳижронида Бонуйи ғамнок.

Буларнинг ҳам анинг коми учун Ҳақ,
Қилиб бори гуноҳин маҳв мутлақ.

Бориға баҳри раҳмат рўзи этти,
Бу янглиғ боғи жаннат рўзи этти.

Бериб бу қасри давлатни муаббад,
Риёзи хулдни тутти мухаллад.

Булар айлаб анга жонларни пайванд,
Анинг васли била жаннатқа хурсанд.

Вале ваҳдатда жони поки онинг.
Бўлуб Ҳақ бирла истиҳлоки онинг.

Бу туш кўрганлар уйғонғоч ҳамул дам,
Бўлуб воқиф бу ишдин аҳли олам.

Чу даҳр авроқин ахтардим бағоят,
Бу янглиғ доғи топтим бир ривоят

Ки, ошиқлик аро Фарҳоди маҳжур,
Чу бўлди борча олам ичра машҳур.

Етишти аҳли куфру динға доғи,
Хабар борди Хитоу Чинға доғи.

Вале ул хитта авзоиға тақдир,
Солиб эрди басе табдилу тайғир.

Анинг ҳажрида Хоқон ўлмиш эрди,
Кичик қардоши хоқон бўлмиш эрди.

Ано доғи ани истарга жозим
Бўлуб эрди фано мулкига озим.

Вале ул вақт Бахроми диловар,
Наҳанге эрди қон ичра шиновар.

Қиличи суйи дарёйи махофат,
Бўлуб жавҳарлар анда мавжи офат.

Фалак бахромига гар кўргузуб кин,
Кўрунуб оллида Бахроми Чўбин'.

Фалак рахшин забун айлаб саманди,
Зухал қаддин нигун айлаб каманди.

Қаронғу кеча чиққач ўқи ёдин,
Ўтуб етти фалакдин, йўқ Суҳодин.

Тутуб Чину Хито аҳли мусаллам
Ки, иш вақти эмас Фарҳоддин кам.

Валек ул сойир элдин жовидона,
Сўруб Фарҳод ҳолидин нишона;

Чу ул иш тутти шуҳрат Ҳинд то Рум,
Хито аҳлига доғи бўлди маълум.

Бу сўз етган замон Бахроми бихрад,
Хито хониға бор эрди сипаҳбад.

Вале Фарҳодсиз бор эрди ранжур,
Нечукким ёрсиз Фарҳоди маҳжур.

Чу хон ҳам бор эди Фарҳодга аъм,
Анинг соридин эрмас эрди беғам.

Келиб хон оллида арз этти Баҳром
Ки, бу янглиғ хабар бўлмиш дурур ом.

Ки: «Мағриб сори мулки Арман отлиғ,
Бор эрмиш юз Эрам андин уётлиғ.

Бу мулк ичра бор эрмиш бир паризод
Ки, бўлмиш ишқидин девона Фарҳод.

Агар ҳукм этса хон лутфу атодин,
Чериклар жамъ этиб Чину Хитодин

Азимат айлабон Мағриб заминға,
Етурсам ўзни Фарҳоди гузинға.

Топилса, қилсам ул ҳолиға тадбир,
Йўқ эрса, кўрсам улким бўлса тақдир».

Ижозат берди хон, ройин кўруб ҳўб
Ки, ваҳми бор эди Баҳромдин кўп.

Деди: «Ул худ ўлубтур, бу ҳам итсун.
Қаёнким, хоотири майл этса, кетсун!»

Ижозат топти чун фархунда Баҳром,
Черик тортиб замоне тутмай ором,

Келиб Мағриб заминға кўч-баркўч,
Қилиб элнинг ики кўчича бир кўч.

Чу Арман сори солди зилли иқбол,
Тилаб ул элни таҳқиқ айлади ҳол.

Мукаррар кўп қилиб сўрмакла тадқиқ,
Анингдекким, бор эрди қилди таҳқиқ.

Уруб дард ўти кўнглидин забона,
Ҳамул мадфан сори бўлди равона.

Қилиб таъжил, етти хоотири реш,
Ҳамул дам гўйиё чархи жафокеш.

Улус Фарҳод сўгин қилмай охир,
Бу икки мотам этмиш эрди зоҳир.

Чекиб воҳасрато ул кишвар аҳли,
Фазаъ ичра нечукким маҳшар аҳли.

Бировни истади Баҳроми ранжур
Ки, ҳолат фаҳм қилғай келди Шопур.

Эшитмиш эрди онинг васфини ҳам,
Гузин Фарҳодға эрканни ҳамдам.

Ҳам эшитмиш эди Шопури мискин,
Ани Фарҳоднинг дардиға таскин.

Топиштилар чу бир-бирни сўрушуб,
Басе йиғлаштилар кеб-кеб кўрушуб.

Билиб Баҳром чун сўрмоқ қилиб фан
Ки, ул гунбаз дурур ёриға мадфан.

Кириб, гунбазға кўкдин войи ошиб
Ки, кўк гунбазлариға ўт тудошиб.

Қилиб бир навъ шеванларки ул бум
Эриб оҳи ўтидин ўйлаким мум.

Жаҳонға ўт солиб бир кеча-кундуз,
Дебон Фарҳод аёғиға қўюб юз

Ки: «Эй жондин мени навмид қилғон,
Балоу меҳнатим жовид қилғон.

Кўзум чиқсун, сени кўргунча мундоқ,
Кесилсун тил, сўзунг сўргунча мундоқ.

Нелар келмиш бошингға ғурбат ичра,
Не ғурбатлар чекибсен шиддат ичра?!

Насибинг сўзу оҳе бўлғон эрмиш,
Танинг кўҳи чу коҳе бўлғон эрмиш.

Қани ул аждаҳоға сурмак охир?
Қани ул Аҳраман ўлтурмак охир?

Қани улким, чу бўлғоч кинға мойил,
Булутни чарх этиб оллиға ҳойил?

Қани тиғингдин ўлмоқ тоғ аро дарз?
Қани гурзингдин ўлмоқ дашт аро ларз?

Фироқ айёми товшолғон эмишсен,
Бас оғир уйқуға қолғон эмишсен.

Кўзунг очиб, кўтаргил бошинг охир
Ки, келмиш бир ҳазин қўлдошинг охир!

Не уйқудурки етти кўкка ҳўюм,
Жаҳонға ўрт солди гуфту гўюм.

Етиб гардунға ун сесканмагинг йўқ.
Тушуб оламға ўт тебранмагинг йўқ.

Кўз очмассен, дебон: «келган қулумдур»,
Масал чин бўлдиким: «Уйқу – ўлумдур!»

Менингдек қул санга оламда мавжуд,
Сен аъдо зулмидин бу навъ нобуд.

Бу ишнинг тоқати мендин йироқдур,
Муни кўргунча ўлсам яхшироқдур.

Сенинг қонингға тортиб тиғи кинни,
Тенг этсам ер била Мағриб заминни.

Қазиб тоғини дарёсиға солсам,
Тенгиз суйини саҳросиға солсам.

Билоди баҳр ичинда бўлса ноёб,
Миноридин нишонлар бўлса гирдоб.

Туман минг қоннинг ўлсам размсози,
Сенинг қонингға бўлғайму мувози?!

Булардин топмасам руҳунгни хушнуд,
Бу қонлардин манга не бўлғуси суд?

Нетай мундин нари тиғу камарни,
Бошимға тож янглиғ дардисарни?

Зирихни не қилай, хафтонни найлай,
Ўқу ёни нетай. қалқонни найлай?

Не деб ўзни хаёл айлай диловар,
Недин айлай ҳавас минмак таковар?

Не деб эмди қилай майдонға оҳанг,
Бошимғаму урай гурзи гаронсанг?

Не навъ эмди тутай базм ичра ором,
Не кўнглум бирла тортай лаългун жом?

Манга ҳажрингда май заҳр ўлди, биллаҳ,
Тарабдан умр бебаҳр ўлди, биллаҳ!

Насибим ғуссау дард айладингло,
Вужудум туфроғин гард айладингло!»

Анга бу навҳалар бирла ўкурмак,
Иш элга ашкидин хуноба сурмак.

Бўлуб ул дард бирла навҳапардоз,
Фамин Шопур ёнида ҳамовоз.

Чу бу ошуби бир дам топти ором,
Ўпуб ер, қўйди уйдин ташқари гом.

Йиборди кимсаким, Шеруя келсун,
Неким сўрсам, жавобин арз қилсун!

Агар топсам они ҳар журмдин пок,
Қилай лутфу карам бирла тарабнок.

Вагар худ беғунаҳлигинда шакдур,
Билай ул дамки, не қилмоқ керакдур.

Бўлуб Шеруя ул маънидин огоҳ,
Таваҳхумдинки, сургай кина ногоҳ.

Шаҳ оллиндаки қоҳирлик ишидур,
Гунаҳсизроқ, гунаҳликроқ кишидур.

Агарчи ул доғи шоҳ эрдию тунд,
Темур тигин қаё тиги қилур кунд.

Қилиб Шопур ихзорин таваққуъ,
Анинг оллинда кўп қилди тазарруъ.

Деди: «Бу сўз аро сенсен гувоҳим
Ки, Фарҳод амрида йўқтур гуноҳим.

Анга ҳар кимниким қотил билибмен,
Атом ҳам бўлсаким, қатлин қилибмен.

Муни Баҳромшоҳ оллинда қил арз,
Вале билким қилибмен хизматин фарз.

Агар тутса мени келмакда маъзур,
Не ҳукм этса бўлай жон бирла маъмур.

Ани кўрмакда ғолибдур ҳаросим,
Сенинг оллингда будур илтимосим

Ки, бу маънидин ўткоргайсен они,
Карам йўлиға бошқоргайсен они.

Эрурмен гар бу навъ этсанг мурувват,
Қиёматқа дегин мамнуни миннат».

Чу они кўрди Шопур асру мазлум,
Келиб аҳволин этти шаҳға маълум

Ки: «Мен йўқ, балки Тенгридур гувоҳи
Ки, бу ишларда йўқ онинг гуноҳи.

Вале келмакда ожиздур бағоят,
Манга қилсанг бу келмакни иноят.

Неким ҳоли десанг, жон бирла қилсун,
Не сўнгра аҳду паймон бирла қилсун».

Кўруб Шопурға ул қиссани ком,
Анинг келмоклигини кечти Баҳром.

Деди: «Лекин бу кишвар аҳли таъйин
Қила олмоса неким қилса тахмин

Ки, то Хусрав черик чекмиш бу сори,
Не нуқсон бўлмиш андин элга тори.

Ҳам онча ваҷҳ андин элга етсун,
Ани еткурғач ўз мулкига кетсун.

Вале аҳд айласунким, етса филҳол,
Яна бир онча андин қилсун ирсол».

Дегаҳ Шопур ҳукм ул нотавонға,
Эшитғач ҳукм, миннат қўйди жонға.

Неким эл истади тўкти хизона,
Хизона сарф этиб бўлди равона.

Яна онча йибормакка қилиб аҳд,
Ани ҳам еткуруб кўп айлабон жаҳд.

Йиғиб Арман элин фархунда ҳоким,
Қилиб Фарҳод учун радди мазолим

Ки: «Хусравдин не ишким бўлди ҳодис,
Кишиким деса Фарҳод эрди боис;

Неким арз этса нобуду зиёндин,
Олиб заъфини, хушнуд ўлсун ондин».

Бу сўздин шўру ғавғо тушти ҳар ён,
Фигон бирла алоло тушти ҳар ён

Ки: «Ҳақдин боримизнинг илтимоси
Бу эрдиким, анинг бўлсоқ фидоси.

Чу биз йўлида сўз жондин дегайбиз,
Не бўлғай молким, ондин дегайбиз.

Эмас эл ройи бирла ҳукми тақдир,
Неким тақдир анга бўлмиш не тадбир.

Дуосиға ҳамиша муштағилбиз,
Не қилмиш ҳар не қилмиш ҳам биҳилбиз».

Муҳосибларға таъйин этти филҳол
Ки, ул эл ичра қисмат топти амвол.

Тузарга мулк аро ҳашмат асосин,
Тилаб эл ичра Бону ақрабосин.

Бировниким, топиб бориға фойиқ
Ки, бўлғай салтанат амриға лойиқ.

Қилиб Арман элининг подшоҳи
Ки, бўлғай кишвар аҳлининг паноҳи.

Қилиб ул адл ойинини бунёд
Ки, адлидин бўлуб вайронлар обод.

Не ерким бузди беандоза Хусрав,
Ани айлаб иморат тоза хусрав.

Бериб Баҳром анга ҳашмат асосин.
Ливоу тожу ганжи беқиёсин.

Топиб ҳам мақдамидин тахт поя,
Солиб ҳам боши узра чатр соя.

Анинг султонлигин чун шоҳи Баҳром,
Нечукким истабон айлаб саранжом,

Тўкуб Чин аҳлиға кўп нақд ила ганж,
Қўлуб кўп узрларким, кўрдунгуз ранж.

Етинг аҳлу аёлингизга ёниб,
Диёру мулку молингизга ёниб.

Алар ҳам чун кўруб бу навъ сурат,
Басе йиғлаб, вале ёниб зарурат.

Деди: «Хоқонға элтинг бўйла эълон
Ки, топти бир-бирин Фарҳоду Баҳром».

Алар чун туттилар хушлуқ сори йўл,
«Қаёнким бор эсанг сен доғи хуш бўл».

Сипаҳни чун бу сўз бирла узотти
Таайюн банд ила қайдин ушотти.

Этиб Фарҳоднинг қабрини зоҳир,
Улу Шопур бўлдилар мужовир.

Фано туфроғига чун бўлдилар паст,
Бақо файзи ета бошлоди пайваст.

Қўюб шаҳлиқ, чу қилди хоки раҳлиқ,
Чу яхши боқти, худ ул эрди шаҳлиқ.

Навойи фоний ўл, истар эсанг ком,
Нечукким бўлдилар Фарҳоду Баҳром!

Кетур соқий, манга жоми фано бер,
Нечаким они сипқорсам, яно бер!

Магар қилғай мени бу жом пайваст,
Алар янглиғ фано туфроғига паст!

LIII

*Салтанат шажарасининг самараси ва хилофат боғининг шажараси,
ҳидоят авжида манзил этган, тамаллуқнинг ниҳоятига етган,
риё қасри бунёдин қўнқорғон, балоғат айвонида от чиқорғон,
яъни султонзодаи олам Абулфаворис Шоҳғариб¹ Баҳодир халлада
давлатуху² мадҳида бир неча сўз сурмак ва насиҳатомиз нукталар
арзға тегурмак, умид улким, бу шоҳвор дуррларни туфроғдин олғай
ва адосида қулоқ солғай, балки ул гаронмоя
гавҳарларни қулоққа солғай.*

Жаҳон боғики, рашки нақши Чиндур,
Қаю Чин, ғайрати хулди бариндур.

Бу боғ ичра киши қилса тааммул,
Топар ҳар бир чаман саҳнида юз гул

Ки, бўлғай ҳар бирида рангу бўйи
Вале йўқ рангу бўдек гуфту-гўйи.

Гули хандонда гар бўлса табассум,
Вале булбул киби йўқтур тараннум.

Гулеким бўлса рангу бўйи онинг,
Ҳам ўлса нуктаи дилжўйи онинг.

Намудор ичра гулкирдор бўлса,
Такаллум ичра булбулвор бўлса.

Фариб ўлғай ниҳоятдин зиёда,
Бу янглиғ гулким ўлғай шоҳзода.

Қаю шаҳзода ул кони малоҳат,
Такаллум вақти дарёйи фасоҳат.

Фасоҳат бобида шаҳға қариб ул,
Бори шаҳлар фасиҳи Шоҳғариб ул.

Зиҳи нутқунг такаллум вақти жонбахш,
Масиҳо янглиғ анфосинг равонбахш.

Не маъни бўлса диққатдин ниҳонинг,
Ҳал айлаб они табъи хурдадонинг.

Кичик ёшда қилиб табъинг шумора,
Хирад пирини тифли ширхора.

Сенинг зотинггадур бу сўз фуруғи,
Кичик ёшдин улуғларнинг улуғи.

Эрурда кавкаби бахтинг янги ой,
Эурсен бадр янглиғ оламорой.

Қачонким, бадрлиғ топса ҳилолинг,
Қуёшдин бўлғай ортуқроғ камолинг.

Янги ой бадрлиқдин келди маҳжур,
Қуёшдин ҳар кеча касб этмаса нур.

Қуёшлиқ истасанг касби камол эт,
Камол ар касб этарсен, бемалол эт.

Киши таълимдин топса малолат,
Топар илм аҳли оллинда хижолат.

Киши фарзан авону золим ўлса,
Ва лекин нуктадону олим ўлса.

Басо зоҳид кишиким ом ичинда,
Анга муҳтож ўлур ислом ичинда.

Бировким қилса олимларға таъзим,
Қилур гўёки пайғамбарға таъзим.

Ҳадис ўлмиш набийдин бўйла ҳодис
Ки, олим келди пайғамбарға ворис,

Кишиким бўлса олам подшоҳи,
Анинг умматлиғидиндур мубоҳи.

Бировким илм ила бўлди баруманд,
Ангаким ворис ўлди — бўлди фарзанд.

Эрурсен шоҳ — агар огоҳсен сен,
Агар огоҳсен сен — шоҳсен сен.

Чу бўлди нуктадин огоҳ тўти,
Ани дерлар ҳалойиқ шоҳ тўти.

Вале товуским, минг зевари бор,
Не зеварким, бошида афсари бор.

Бу афсар бирла шаҳ демаслар они
Ки, бор асли ямон Ҳиндустони.

Билик шоҳ айласа ҳайвоннинг отин,
Не тонг, гар шоҳ қилса кимса зотин?

Шаҳеким, илм нурин топти зоти,
Анинг то ҳашр қолди яхши оти.

Сикандар топти чун илму ҳунарни.
Не янглиғ олди кургил баҳру барни.

Анингдек салтанат аҳли кўп эрди,
Қаю бирга бу навъ иш даст берди?

Ики минг йил ўтуб юз минг хирадманд,
Бўлуб ҳикматлари бирла баруманд.

Темурхон³ наслидин султон Улуғбек⁴
Ки, олам кўрмади султон анингдек.

Анинг абнойи жинси бўлди барбод
Ки, давр аҳли биридин айламас ёд.

Валек ул илм сори топти чун даст,
Кўзи оллинда бўлди осмон паст.

Расадким боғламиш — зеби жаҳондур,
Жаҳон ичра яна бир осмондур.

Билиб бу навъ илми осмоний
Ки, андин ёзди «Зижи Кўрагоний»⁵.

Қиёматға дегинча аҳли айём,
Ёзорлар онинг аҳқомидин аҳком.

Билик гарчи кўрунур кўзга зийнат,
Вале шаҳларға бордур ўзга зийнат.

Вагар илм ичра бўлмай бирга қонёъ,
Баридин баҳравар бўлсанг не монёъ.

Гузар қил ҳар неча илм ўлса ҳосил,
Чу дин илмиға етсанг айла манзил.

Шаҳ улдурким, шиори илми диндур,
Нединким илми дин илм ул-яқиндур⁶.

Улум ичра ўқусунг юз туман фасл,
Тамоми фаръу, дин илми эрур асл.

Бу дин илмики хомам қилди таҳрир,
Эрур фиқҳу ҳадису сўнгра тафсир.

Чу такмил ўлди бу уч илм сен бил,
Яна ҳар илм майлин қилма, ё қил.

Ва лекин тиббу ҳикмат ҳам эрур ҳўб
Ки, сиҳҳатдур киши жисмида матлуб.

Каю жисмеки онинг сиҳҳати йўқ,
Қилурға Тенгри амрин қуввати йўқ.

Бировким пахта бирла сувни ютқай,
Ўзунг деким, не янглиғ рўза тутқай.

Нетиб қилғай сафодин саждае фош,
Тўшакдин улки олмас лаҳзае бош.

Ул уч дин илмию бу бир бадандур,
Булар муҳтожи яхши, гар ёмондур.

Кўрардин бу улум ўлғач калоли,
Муборак табъинга етса малоли.

Равон тарих сори рағбат айла,
Салотин бирла азми суҳбат айла.

Жаҳондин кўрки кимлар ком олибдур,
Бу эски дайр кимлардин қолибдур.

Қани Таҳмурасу' Жамшиду, Заҳҳок'
Ки, ҳар бир олди олам мулкини пок?

Назар қилким, олиб неттилар охир,
Неким борин солиб кеттилар охир.

Алар худ кеттилар гар кеч, агар бот,
Вале қолди алардин даҳр аро от.

Бу от гар яхшидур, ёхуд ёмондур,
Қилурға они боис кўр, не фандур.

Қаю фанким шуруъ этмаклик онда,
Кишидин яхши от қолғай жаҳонда.

Қила олғонча ул бўлсун шиоринг
Ки, яхши от қолғай ёдгоринг.

Чу дин илмиға комил бўлди ройинг,
Ҳал этти хотири мушқилкушойинг.

Эмас ҳожат не қил деб кимсадин панд
Ки, ҳам олимсен ул дам ҳам хирадманд.

Назар қилким не амру наҳй этар Ҳақ,
Ҳақ амру наҳйидин бош чекма мутлақ.

Не ким қил деб турар фавт этмагил ҳеч,
Неларким қилма дебтур борчадин кеч.

Вагар ҳикматқа бўлса илтифотинг
Ки, бўлсун Нуҳ умрича ҳаётинг.

Бурун қил ўз мизожингга тааммул,
Не ҳоли бор эконни англа билкул.

Чу таҳқиқ англадинг ҳикмат мусирдур,
Мунгаким не муфиду не музирдур⁹.

Муфид ашёға дойим иштиғол эт,
Вале бор ишда майли эътидол эт.

Неким бўлса музир, бўлғил ҳаросон
Ки, бўлғай табъинга мушқиллар осон.

Неким бўлса мизожингга гуворо,
Анга кўп майл қилма ошкоро.

Бу сўзни аҳли ҳикмат деб дурур хўб,
«Ямондин оз беҳким, яхшидин кўп»¹⁰.

Физо бўлса муфиду табъ роғиб,
Бас эт табъинг ҳануз ўлғонда толиб.

Бу доғи топмағунча ҳазми комил,
Баданни қилма ортуқ юкка ҳомил.

Агар ҳайвон суиидур ғайри мақдур,
Эрур гар меъда қилмас ҳазм, маъзур.

Бу янглиғ ҳикмат ойинида чуст ўл
Ки, дойим комрону тандуруст ўл.

Вагар тарих сори айлагунг майл,
Муни билгачки не иш қилди ҳар хайл.

Салотинеки бўлдилар жаҳонгир,
Не янглиғ қилдилар ҳар ишда тadbир.

Қаю зулм айлади, қай бир адолат,
Не ишга айлади ҳар бир далолат.

Не ишдин мамлакат обод бўлди,
Қаю ишдин улус барбод бўлди.

Недин топти мамолик истиқомат,
Не ишдин элга юзланди саломат.

Черик ойини не ишдин тузулди,
Адувнинг хайли не ишдин бузулди.

Не навъ иш бирла топти дин иши суд,
Не ишдин охират топти зиёнбуд.

Не иш ҳар шоҳнинг бўлди сифоти
Ки, қолди олам ичра яхши оти.

Топибдур дафъа-дафъа борча таҳрир,
Чу солғунгдур назар бориға бир-бир.

Шак эрмас англабон равшан замиринг,
Анга майл айлағай ройи муниринг

Ки, бу оламда борча судунг ўлғай,
Яна оламда ҳам беҳбудунг ўлғай.

Нечукким, шоҳ топмиш дину дунё,
Санга ҳам етгай ушбу икки маъно.

Бу икки ишни гар қилсанг таваққуъ,
Не ишким шаҳ қилур, қилғил татаббуъ.

Бу маъниларки, хомамдур рақамкаш,
Агар худ келмайин табъингга нохуш.

Шак эрмастурки, ҳангоми ҳавойиҷ.
Амалға келтуруб, топқунг натойиҷ.

Етурса нафъи куллий ҳар бир иршод,
Менинг руҳум дуодин қилғасен шод.

Санга бу панд ҳар дам нафъ бергай,
Дуо қилсанг манга ҳам нафъ бергай.

Кетур соқий, маю кунглумни шод эт.
Қадимий қуллуғум ҳаққини ёд эт!

Ишим чун панд бермактур паёпай,
Эшит панду манга тут бир қадаҳ май.

LIV

*Бу нома итмомиға хома тузмакдин таронасозлиғ ва бу ҳангома
ихтитомида саъй кўргузмакдин фасонапардозлиғ ва башарият
иқтизоси била ҳадсиз лоф зоҳир қилмоқдинким ўз нафъиға «Ло»¹дурур —
уёлмоқ ва яримчуқ даъво кўргузмакдинким ўз манъиға «даъ»²дурур —
хизжолатқа қолмоқ ва бедилона ажзға тузмакдин ғоятсиз иззат
кўрмоқ ва дилсўхтавор фақр кўргазмак била ниҳоятсиз фараҳ топмоқ,
«Алҳамду лиллоҳил-лази ваффақани мин ифтиҳоҳиҳи ило ихтитомиҳи;
ва салалоҳу алайҳи ва олиҳи ва асҳоби киромиҳи»³.*

Манга чун фикрати хуршедся,
Бу олий торам узра берди поя

Ки, гардун қалъасиға рахш сурдум,
Қуёшни гарди маркабдин ёшурдум.

Кумайтим⁴ пўя чун гардунға солди,
Аторуд килку сандуқи ушолди.

Анингдек чирмадим Биржисдин⁵ тож
Ки, боши тайласонға⁶ бўлди муҳтож.

Фалакдин ерга сочдим онча анжум
Ки, офоқ ўлди ул анжум аро гум.

Қолиб анжум аро бу дори шеван,
Дирам остида ул янглиғки, махзан.

Не ахтар, ҳар бири Биржису Ноҳид⁷,
Не Биржису қаю Ноҳиду хуршид.

Сипеҳр авжи уза чун поя топтим,
Қуёш жирми била оламини ёптим.

Бори оламини тутқоч меҳр нури,
Ёруди эл кўзи андин зарури.

Басорат аҳли неким туттилар кўз,
Нечукким, ком эди, ёруттилар кўз.

Вале чун кўри модарзод етти,
Бу бепоён зиёнинг нафйин этти.

Кўзиким, анга кундуз, кеча бўлғай,
Муайяндур жаҳонда неча бўлғай⁸.

Қуёшким, солди олам ичра ёғду,
Етишти пашшадин анқоға тегру.

Вале юз мунча гар нур ўлса маълум,
Не маълум айлағай хуффош ила бум?

Даниларға бировким зарфишондур,
Эшак оллиға тўкмак заъфарондур.

Не топқай кўпалак шамъ ўтидин завқ,
Керак парвона куйғай кўргузуб шавқ.

Ғуликим даҳр боғин гулшан айлар,
Насими кўз чароғин равшан айлар.

Нечаким рангу бўйи жонфизодур,
Жуал хайлиға атридин вабодур.

Жуал кўнгли учун боғ ичра булбул,
Деёлғаймуки, руҳафзо эмас гул?

Жуал андоқки, лўлийи сияҳрўй,
Ясар пайваста саҳро даштида гўй.

Ани элтурда нақди жон масаллик,
Нигун айлар бошин чавгон масаллик.

Бу гўй ўлмиш дури ғалтони гўё,
Дема дур, балки нақди жони гўё.

Анинг табъи аро бўлғонни марғуб,
Десунму сору булбулким эрур хўб?

Жуалға хирмани гул рангу бўйи,
Бил андоқким, анинг булбулға гўйи.

Вале ҳар кимсаким табъи мудикдур,
Билур бу иккидин қай бир муҳикдур⁹.

Ҳамул булбул букун менменки, афлок
Куше фаҳм айламас мендек шағабнок¹⁰.

Ғами ишқ ичра минг афғони онинг,
Ҳар афғонида минг достони онинг.

Бу гулшан булбули бўстонсаройи,
Дема бўстонсаро, дастонсаройи.

Навоий, ҳаддин ошти сўзда лофинг,
Билинди айни воқеъдин газофинг.

Бу даъви дастгоҳин бир замон йиғ,
Чу даъви ичра маъни йўқ, не осиг?

Қўяй бир лаҳза шоирлиқ шиорин,
Чин айтай ўз шиорим йўқу борин.

Мен ул туфроғменким, чархи бебоқ,
Натижа бермас ондин ғайри хошоқ.

Йўқ улким гарддек эл фарқин олмиш
Ки, хас янглиғ аёғ остиға қолмиш.

Лагадқўби замондин юз малоли,
Бўлуб олам элининг поймоли.

Нечаким эл аёғидин топиб қўб,
Қуюндек тушмайин ҳолиға ошуб¹¹.

Машаққат хайлидин бўлғон сойи паст,
Етиб ул хайл-хайли даст-бардаст.

Гаҳиким сарсари меҳнат етиб тез,
Қилиб ажзосин онинг ваҳшатангез.

Ҳаводис тундбоди қўзғолони
Қазиб бир дамда бунёдидин они.

Айириб бир-биридин узв-узвин,
Демаким, узв-узвин, жузв-жузвин.

Ҳавойилар киби бечора айлаб,
Мақоми аслидин овора айлаб.

Уруб гаҳ тоғу гаҳ ҳомунға они,
Чекиб хасдек гаҳи гардунға они.

Қилиб ел хайлидек бир дам жаҳонгард,
Бухор ажзоси янглиғ осмонгард¹².

Чекиб ел ҳўйидин афғонин онинг,
Олиб саргашталиғдин жонин онинг.

Ҳаводис тундбоди чун бўлуб сушт,
Қаро туфроққа они ташлабон руст.

Чу элтиб осмон узра жаҳондин,
Яна туфроққа отиб осмондин.

Ҳамоно кўкка чекмактин хаёли,
Буким, ургай яна туфроққа ҳоли.

Туганмай чархдин бу ранжу ошуб,
Яна етиб ҳаводисдин лагадкўб.

Бало даштида мундоғ бир овуч хок
Ки, мунча кин анга еткургай афлок.

Аёғ остида қоҳи дардпарвард,
Яна бир лаҳза бош узра бўлуб гард.

Чу таскин давлатидин топибон баҳр,
Қаро туфроққа ўлтуртуб ани даҳр.

Бу туфроқ топса ҳам бир ерда ором,
Не топқай хасдин ўзга андин айём.

Бу хас ҳам йўқки, андин зода бўлғай,
Сукуну сайр аро балким қўшулғай.

Натижа берса бу туфроқ ила гард,
Хасу хошок ўлур, йўқ сабзау вард.

Бўлур ул навъ туфроқ ҳамки деҳқон,
Ичи фикрида боғлаб юз гиреҳ қон.

Бериб сурмак била жисмиға хориш,
Юзига бал хутугидин нигориш.

Чекиб ҳифзи учун даврида девор,
Қилиб дойин ҳисори оҳанивор.

Сочиб ҳар навъ гулдин дона анда,
Чу сочти гом қўймай ёна анда.

Етишмай анда ёт элнинг аёғи,
Не ёт элким, узуб ёт ўтни доғи.

Ўтурмай¹³ вақтидин бир лаҳза суйин,
Тамаъ айлаб бу сувдин обрўйин.

Топиб мунча навозиш қил тааммул
Ким, ул туфроқ невчун бермасун гул.

Муқаррардур очилмоқ қилса оҳанг,
Берур бир ранг гул йўқ, балки юз ранг.

Бўлуб оламға зийнат рангу бўйи,
Чиқиб булбуллариининг ҳою ҳўйи.

Мени хокига ҳам чархи сабукгом,
Сукун манзилгаҳида берса ором.

Тараддуд меҳнатидин шод қилса,
Улус бедодидин озод қилса.

Маҳол уммид ила ҳар бир жафокеш,
Дамо-дам урмаса бағримға юз ниш.

Бўлуб минг ғусса ўқиға нишона,
Замирим бўлмаса занбурхона.

Топиб таскин жафогарлар ҳужуми,
Тепукдин тинса кўнглум марзу буми.

Чу кўрмай ком шаҳдин ҳар табаҳқор,
Мени қилмоса оллинда гунаҳқор.

Биров бўлса шаҳ оллинда муотаб,
Мени қилмоса ул ишда мухотаб.

Бўлуб мундоқ ғаму ранжимдин огоҳ,
Тараҳҳум айласа аҳволима шоҳ.

Нишотим боғида бир фикр қилса
Ки, гоҳе гунчадек кўнглум очилса.

Йигирми тўрт соат кеча-кундуз,
Йигирми тўрт дам урсам нафас туз

Ки, андин вақтима етса ҳузуре,
Бировдин топмаса кўнглум футуре.

Рақам қилгон паришон номалардин,
Ёзилгон рабти йўқ ҳангомалардин.

Ҳамоно тезтак айлаб қаламни,
Равонроқ торта олғаймен рақамни.

Ҳам ўлғай бу рақамдин санъати кўп,
Ҳам ўлғай санъатида диққати кўп.

Вагар толеъ бўлуб куллий мададгор
Ки, бўлмай ахтари бахтим ҳасадгор.

Фароғат кунжида бир гўша тутсам,
Мени эл, мен доғи элни унутсам.

Бори ашғолдин шаҳ тутса маъзур
Ки, бўлсам сўз демок шуглиға маъмур.

Яна шоҳ илтифоти бўлса гоҳ-гоҳ
Ки, бўлса назм ё нозимдин огоҳ.

Сўзумга гаҳ бериб ислоҳдин зеб,
Гаҳи инъоми этса сўзга тарғиб¹⁴.

Деёлмасменки, Хусрав ё Низомий,
Ва ё назм аҳлининг сархайли Жомий

Нсчукким чектилар тил ханжарини,
Саросар олдилар сўз кишварини.

Алар ўтрусида мен ҳам чекиб тиг,
Чекарга сўз синонин қилғамен биг.

Вале Ҳақ лутфиға элтиб паноҳи,
Шаҳ иқболидин истаб такягоҳи.

Деёлғайменки, кўп айлаб тазарруъ,
Буларға айлай олғаймен татаббуъ

Ки, арз этсам манга етмай малолат,
Ҳаводоримға юзланмай хижолат.

Бўлуб аҳсанта лафзи элга ойин,
Етишгай шаҳдин эҳсон, доғи таҳсин.

Низомий олса Бардаъ¹⁵ бирла Ганжа,
Қадам Рум аҳлиға ҳам қилса ранжа.

Чекиб Хусрав дағи тиғи забонни,
Юруб фатҳ айласа Ҳиндустонни.

Яна Жомий ажамда урса навбат¹⁶,
Арабда доғи чолса кўси шавкат.

Агар бир қавм, гар юз, йўқса мингдур,
Муайян турк улуси худ менингдур¹⁷.

Олибмен таҳти фармонимға осон,
Черик чекмай Хитодин то Хуросон.

Хуросон демаким, Шерозу¹⁸ Табреш¹⁹
Ки, қилмишдур найи килким шакаррез.

Кўнгул бермиш сўзумга турк жон ҳам,
Не ёлғуз турк, балким туркмон ҳам.

Не мулк ичраки бир фармон йибордим,
Анинг забтиға бир девон йибордим²⁰.

Бу девон тутти ул кишварни андоқ
Ки, девон тузмагай дафтарни андоқ.

Неча дафтар қаро қилғаймен охир,
Жиҳатсиз можаро қилғаймен охир.

Навоий неча дегунг сўзни ҳазён,
Бу ҳазёнларни қўй, бир Тенгрига ён.

Сўзинг ҳазён, магар уйқудадурсен
Ки, маъни қасдидин осудадурсен.

Бу гафлат уйқусидин бир кўз очқил,
Юзунгга ашк — уйқу дафъи сочқил.

Уруб юзга надомат ашкидин сув,
Магар кетгай кўзунгдин бўйла уйқу.

Бу сув йўқ кўзни қилгай уйқудин пок,
Кўнгулни доғи қилгай қайғудин пок.

Демон кўзу кўнгул ҳангомасин ҳам
Ки, пок этгай амалнинг номасин ҳам.

Надомат ашкидин ҳар зори ғамнок,
Юб этса номаи аъмолини пок.

Ул ашкин абри раҳмат ёмғури бил,
Не ёмғур, фазл баҳрининг дурри бил.

Илоҳий, сўзни чектим печ дарпеч,
Ҳижо тумори янглиғ сарбасар ҳеч.

Гумон қилмон хатокоре ўзумча,
Хато ҳам сарбасар топмон сўзумча.

Ўтуб умр этмайин бир сафҳа оро
Ки, бўлмай юз варақ журм ошкоро.

Чу мушкафшон бўлуб хомам қароси,
Бўлуб ул мушклар номам қароси.

Ва лекин мен неча бўлсам хатокор,
Бихамдиллаҳ, сен эрмассен жафокор.

Манга гарчи хато сондин фузундур,
Санга баҳри ато ондин фузундур.

Чу тушса баҳри афвунгга талотум,
Ажаб йўқ юз жаҳон журм ўлмоғи гум.

Киши ўз журмидин не узр қўлгай
Ким, ул дарё аро бир қатра бўлгай.

Агарчи қатра бўлди эрса нопок,
Бўлур ул дамки, тушти баҳр аро пок.

Чу баҳри афвунг ўлса узрхоҳим,
Недур мен-менки, не бўлғай гуноҳим.

Карамдин айласанг журмумни нобуд,
Санга йўқтур зиён, кўптур манга суд.

Сўзум хўб эрса раҳмат айла ҳамроҳ.
Вагар дедим ёмон: астағфируллоҳ.

Биҳамдиллаҳки, бу ғам достони,
Фироқ аҳлиға мотам достони.

Тугатмай номаи умрумни айём,
Висол айёми янглиғ топти итмом.

Чу таърихи йилин онглай дедим туз²¹,
Секиз юз сексон эрди доғи тўққуз.

Навоий сайр этиб сўз бўстонин,
Рақамзад қилди чун бир достонин.

Чу қолмай достондин нукта боқий,
Тутуб соғар тўла бер турфа соқий.

Лаболаб чун етиб ул жом пайваст,
Дамо-дам сўз демакда ул бўлуб маст.

Вале бу достон қилғунча мастур,
Кўп айтиб сўз, бағоят бўлди махмур.

Кетур соқий, анга бир дўстгоний
Ки, тутқай дўстларға дўст они!

Манга тутқилки, сўзни кўтаҳ эттим,
Тинай бир лаҳза чун манзилға еттим.

ШАРҲ
ВА
ИЗОҲЛАР

«ХАЙРАТ УЛ-АБРОР»НИНГ ШАРҲ ВА ИЗОҲЛАРИ

I

I. Алишер Навоий ўзбек тилида биринчи «Хамса» ёзган шоир сифатида машҳурдир. Бу беш дostonдан иборат мажмуанинг биринчи дostonи фалсафий-дидактик мазмундаги «Хайрат ул-аброр»дир. Бу дoston Шарқда биринчи бўлиб форс тилида «Хамса» ёзган улуг озарбайжон шоири Низомий Ганжавий (1141–1203)нинг «Махзан ул-асрор» дostonига жавобан ёзилган. Лекин бу типдаги дostonларни қиёсий ўрганиш шуни кўрсатадики, Навоийнинг бу асарининг юзага келишида Амир Хусрав Деҳлавий (1254–1305)нинг «Матла ул-анвор», Абдурахмон Жомий (1414–1492)нинг «Тухфат ул-ахрор» каби дostonларининг ҳам роли катта бўлган. Масалан, Навоий «Хамса»нинг XIII бобида ҳикоя қилишича, бевосита Жомийнинг «Тухфат ул-ахрор» дostonини ўқиб таъсирланган ва кўлига қалам олиб ўз «Хамса»сининг ушбу дostonини ёзишга киришган.

«Хайрат ул-аброр» дostonининг бошланиш қисмидаги бир неча боблар унинг кириш қисмини ташкил этади. Шуларнинг биринчи бобида Навоий Ислom динининг асосий китоби «Қуръон»нинг биринчи сурасининг бош жумласи — «Бисмиллоҳир раҳмонир раҳим» («Меҳрибон ва раҳмли Аллоҳ номи билан бошлайман»)нинг поэтик шарҳини берган. Бунда ушбу арабий жумладаги ҳар бир сўзнинг ҳар бир ҳарфига катта маъно берилган. Навоий фикрича, Аллоҳ ва унинг исми бутун коинот ва мавжудот билан чамбарчас боғлангандир. Шарқ шеърлятида ҳамда тасаввуфда ҳарфларга маъно бериш баъзан махсус бир фалсафий йўналиш даражасига кўтарилган ва бу йўналиш тарафдорлари «ҳуруфийлар» деб аталган.

II

I. Ўрта асрларда Шарқда ёзилган барча асарлар Худонинг мадҳи билан бошланган. Навоий ҳам ўз дostonини шу анъанага амал қилган ҳолда Аллоҳ ҳамди билан бошлаб, бу масалага махсус боб бағишлаган. Маъзур бобда шоир ҳамма нарсани яратган Худонинг осмон ва қуёшдан тортиб ҳар бир заррани, бутун ўсимликлар ва ҳайвонот олами, кишилиқ жамиятини ўз хоҳиш-иродаси билан бошқариб, ҳаракатга келтириб, бирига боғлаб, қовуштириб туришини катта шавқ-завқ билан тасвирлаган. Аллоҳнинг шундай меҳрибончилиги учун оламдаги ҳар бир зарра унга миннатдорчилик билдириб, шукр этиб, унга ҳамду сано ўқигани ўқиган.

III

I. Ушбу боб «Аввалги муножот», яъни биринчи муножот деб аталиб, бунда шоир Ҳақнинг, яъни Худонинг биринчилиги, дунёда ҳеч нарсa бўлмаганда ҳам Худо бор бўлгани, аввал бошда Худодан бошқа ҳеч нарсa бўлмагани, унинг яккаю ягоналиги, оламда ҳеч нарсa, ҳеч кимсa у билан тенглаша олмаслиги, ҳусн ва заковатда яктолигини, ўз ҳуснини томоша қилиш учун кўзгу сифатида бу оламини яратгани ҳақида Худога мурожаат шаклида фикр юритади.

Навоийнинг ёзишича, Худо еру осмонни, ундаги барча нарсаларни яратар экан, бу бойлиқлар ичида унинг учун энг қадрлиси, яқини инсон бўлиб, Худонинг бутун борлиқни яратишдан бош мақсади ҳам инсон эди:

Шоир бунда инсонни яратилган нарсалар ичидаги энг комили, Аллоҳ таолонинг яширин сирларидан огоҳ бўлувчи бир маърифатли мавжудот тарзида таъриф ва тавсиф этган.

I. Иккинчи муножотда Навоий гарчи дунёда кўп гўзал нарсалар яратилган бўлса-да, шу билан бирга оламда кишининг тасаввурига сиғмайдиган даражада воқеалар юз бериб, масалан, юлдузлар олами турли ҳолатларга тушса, бунинг сирларини билмоқчи бўлганлар бунга эриша олмасалар ҳам, бундан Худога ҳеч бир зиён ва ҳеч бир ташвиш йўқ. Чунки улар ҳаммаси Худонинг иродаси билан ва ўзaro бир-бирига мувофиқ ҳолда ҳаракат қилади. Худо хоҳласа осмонда ҳам, ерда ҳам катта нотинчликлар юз бериши мумкин. Навоий таъкидлашича, дунёдаги барча мавжудотлар ўз яратганига доим сажда қиладилар, ундан ўзларининг мамнунликларини билдирадилар. Худонинг қаҳри келса «кўк бир этак кул киби» совирилиб кетиши ҳеч гап эмас. Сайёралар ҳам унинг измида. Денгизда тўфонларнинг юз бериши, zilзила туриб тоғларнинг осмонга чиқиб кетиши — булар ҳаммаси унинг буюклигини, мислсиз қудратини тан олишни талаб қилади. Боб охирида шоир Худодан у дунёда ўз лутфига сазовор этишини илтижо қилади.

I. Учинчи муножотда Навоий олдинги муножотлардаги фикрларини янада ривожлантириб, Аллоҳ таоло қанча қаҳрли бўлса, шунча меҳрибон, ҳамма нарсани ажойиб мувофиқлик билан ҳаракатлантирувчи эканини, оловни яратиш билан бирга унинг муқобили сувни ҳам яратганини, ерни бино қилганда элни ҳам яратишни лозим топганини, ҳамма нарсаларни бир-бири билан боғлаб турганини, шунинг натижасида ерда ва осмондаги ҳаёт қасри юзага келганини таъкидлайди. Худо оламни гўзал ва кенг қилиб яратган бўлсада, лекин буларнинг ҳаммаси ҳисоб-китобли, унинг ихтиёридан ташқари бу оламга бир дона игна ҳам сиғмайди. У хоҳласа ҳаммасини бир дамда йўқ қилиб юбориши мумкин. Шунинг учун инсонлар ўйлаб иш қилиши, гуноҳ қилишга йўл қўймаслиги, қиёматни унутмаслиги, ҳар бир гуноҳ учун қиёмат куни жазо олажагини эсда тутиши, Ислom дини қоидаларига тўла риоя қилиши, ҳамма мусулмонларнинг Худо олдидаги ёқловчиси — Муҳаммад (с.а.в.) пайғамбарга самимий эътиқодда бўлиши талаб қилинади.

I. Тўртинчи муножот — охириги муножот бўлиб, бунда Аллоҳ таолонинг ўз бандаларига бениҳоя саховатлилиги, уларнинг гуноҳларини бир сиқим сомондек шамолга учуриб юбора олиш хусусияти, бир дақиқадаги кечани кундузга алмаштира олиши ва ҳоказолар ҳақида ҳикоя қилади. Бунда, биринчи ўринда, Навоий Худонинг даргоҳи кенглигини, одамларга меҳрибонлигининг беқиёслигини кўзда тутиб, уни ўз бандаларига янада шафқатлироқ, узорларини ҳисобга олувчи, гуноҳларидан ўтувчи бўлишини илтижо қилиши, унинг олдида эркаланиб, ҳадди сиғиб лабташналарга сув беришини, тўнсийларга тўн, ўз лутфу карамидан ҳеч кимни бебаҳра қолдирмаслигини сўраши, ҳатто талаб қилиши

ғоят самимий ва тузалдир. Ўз фикрларини хулосалаб, шоир яна бир бор Худога мурожаат қилиб дейди:

Гарчи гунаҳнинг ҳаду поёни йўқ,
Айламасанг раҳм ҳам имкони йўқ.

VII

I. Адабий анъанага кўра, Навоий Худонинг мадҳи ва унга бағишланган тўрт муножотдан сўнг, Ислом динининг асосчиси Муҳаммад (с.а.в.) пайғамбар мадҳига ўтади. Пайғамбар мадҳи одатда «наът» деб аталиб, «Хайрат ул-аброр»да бешта наът мавжуд. Биринчи наътда Навоий Худонинг аввал Одамини яратгани, ундан бошқа одамлар тарқалгани, Худонинг элчиси ва охир замон пайғамбари сифатида Муҳаммад алайҳиссаломнинг вужудга келгани, у ўзида барча яхши хусусиятларни зоҳир этгани, шу асосда «Худонинг дўсти» («Ҳабибуллоҳ») даражасига кўтарилгани, унинг онадан бамисоли бир офтоб бўлиб туғилгани ҳақида ҳикоя қилади.

VIII

I. Иккинчи наътда Навоий Муҳаммад (с.а.в.) пайғамбарнинг Маккада Қурайш қабиласида туғилгани, ёшлигидан ақлу қушли бўлгани, Қурайш қабиласи одамларининг қарама-қарши эътиқодларга эга бўлгани, Муҳаммаднинг отаси жуда эрта вафот этиб, отасиз ўсгани, савдо ишлари билан шуғуллангани, яна бир неча вақт чўпонлик қилгани, болаликдан ширинсўз бўлгани, ҳамма қийинчиликларга сабру бардош билан чидагани ва ўз мухолифларини енггани ҳақида сўзлаган. Яъни бунда шоир Муҳаммад (с.а.в.) пайғамбар бўлгунга қадар, аниқроғи, қирқ ёшга киргунга қадар бўлган ҳаёти юзасидан умумий маълумотларни берган ва шу давр ичидаги юксак инсоний-ахлоқий қиёфасини чизган.

IX

I. Учунчи наътда Навоий Муҳаммад (с.а.в.) пайғамбарлик даражасига эришгандан сўнг, гарчи у ўқиб, ёзишни билмаса-да, бутун халққа ўз фикр ва таъсирини жуда тез ўтказиб, бутпарастликни синдириб, унинг ўрнига Ислом динини ўрната бошлагани ҳақида ёзади.

X

I. Тўртинчи наътда Навоий Муҳаммад (с.а.в.)нинг ноёб инсоний хусусиятларини ёритишга тўхталган. Шоирнинг ёзишича, Муҳаммад (с.а.в.) ниҳоятда чиройли сўзлаши билан бошқалардан ажралиб турган («Арзи фасоҳатда каломинг фасиҳ»). У нутқ сўзлаганда ҳамма диққат билан қулоқ солган ва бу Ислом дини қоидаларини мустаҳкамлашда катта роль ўйнаган. У ғоят раҳмдил одам бўлиб, душманларидан ғорга беркинганда, у ердаги на ўргимчакларга, на бирон қушга заррача озор етказмаган. Шунинг учун унинг Исломни мустаҳкамлаш ва дунёга ёйиш ишлари яхши борган. Унинг атрофига яхши одамлар тўпланиб, уни фаол қўллаб-қувватлаган. Бу ўринда Навоий Муҳаммад (с.а.в.)нинг саҳобаларидан: Абу Бакр Сиддиқ, Умар, Усмон ва Али ҳақида, уларнинг Муҳаммад (с.а.в.)га, Исломга фидойилиги, садоқати борасида ҳам ёзган.

XI

1. Бешинчи наътда Муҳаммад (с а в.)нинг Меърож кечаси Буроқ отга миниб, осмон-га кўтарилгани, юлдуз ва сайёралараро сайр этиб, олий даргоҳга етишгани, бениҳоя сир-синоатлар кўргани ва Тангрининг жамолига мушарраф бўлгани, лекин бу мўъжизавий сафар жуда қисқа муддатда юз бергани ҳақида ҳикоя қилинади:

Борғонию келгани бир он ўлуб,
Ақл бу мансубда ҳайрон ўлуб.

Бу наът анъанавий характерга эга бўлиб, бошқа ҳамсанависларнинг, жумладан, Навоий «Хамса»сининг бошқа дostonларида ҳам шу мазмунда махсус боблар бор.

XII

1. Dostonнинг бу боби Навоийдан олдин «Хамса» яратган Низомий ва Хусрав Деҳлавий мадҳига бағишланган.

2. «У сўз санъаткорларининг бошидаги тож, баҳоси хазинага тенг ўша тожнинг гавҳаридир». Бу байтдан бошлаб Низомий мадҳи берилади.

Низомий — озарбайжон шоири ва мутафаккири Абу Муҳаммад Илёс бинни Юсуфнинг тахаллуси. Низомий тахминан 1141—1143 йилларда Озарбайжоннинг Ганжа шаҳрида таваллуд топиб, 1203 йилда вафот этган. У шеърятга жуда эрта меҳр кўйган ва тез орада Ганжа ва Ширвон ўлкаси ҳукмдорлари назарига тушган. Нақл этилишича, Дарбанд ҳокимларидан бирига унинг бир шеъри гоятда маъқул тушган. Бунинг эвазига шоирга миннатдорчилик билдириш маъносида, қипчоқ канизаги Офоқ исмли қиз унга ҳадя этилган. Кейинчалик бу оқила қиз Низомийнинг суюкли рафиқаси бўлган.

Тазкираларда Низомийнинг йигирма минг байтдан иборат лирик девон тартиб берганлиги ҳақидаги маълумотлар бизгача етиб келган. Лекин бу девон ҳанузгача топилмаган. Ундаги лирик шеърлардан айрим намуналаргина сақланиб қолган, холос.

Низомийни дунёга танитган, улуг адабий анъананинг бошловчиси даражасига кўтарган асари — унинг «Панж ганж» деб аталган «Хамса»сидир. У ушбу «Хамса»нинг биринчи дostonи «Маҳзан ул-асрор» («Сирлар хазинаси»)ни 1173—1180 йилларда ёзиб туталлаган. Doston турли ахлоқий ва фалсафий мавзулардаги йигирма мақолот ва уларга боғлиқ ҳолда талқин этилган манзум ҳикояларни ўз ичига олган. Бу асар шоирдан кейинги ҳамкасбларига, жумладан, Алишер Навоийга ҳам ўрнак тимсоли — маҳорат мактаби бўлиб хизмат қилган.

3. «Унинг фикр тарозуси «Хамса»ни, «Хамса» эмас, балки «беш хазина»ни ўлчаркан, унга осмон тарозу палласи, Ер курраси эса ботмон тош бўлди».

4. «У беҳисоб сўз дурларини тартибга солгани учун тақдир унга «Низомий» тахаллусини муносиб кўрди».

5. Дуо: «Аллоҳ унинг сиррини муқаддас бўлсин!»

6. «Беш ҳарф ёзиладиган ва чиқариладиган сон ҳисоби билан ҳисобласанг: «бир минг бир»нинг исмини билдиради». Арабча ёзувда Низомий беш ҳарфдан иборат: (нун) — 50, (изғи) — 900, (алиф) — 1, (мим) — 40, (ёй) — 10 ни билдиради, жами — 1001.

7. Бу ва кейинги беш байт мазмуни: «Ундан кейин ҳинд чавандози ҳам ҳиндий ханжари билан (сўзни) саралаб, ханжарининг чақмоғидан учқунлар сачратиб, минган оти ҳам ўтдай тез ҳаракат қилиб, қасққа ўзини ўтдек тез ва қаттиқ урмасин, ҳамма ерда ғавғо кўтарди. Қайси мамлакатда қандай (сўз) ободонлиги бўлса, имкони борича уларни ўз қўлига киритди. Уни шунчаки ҳинд чавандози атаб бўлмайди, уни ҳинд ройи деб аташ

керак. Унинг қалами учи ҳинд мамлакатининг кўркидир. Шеърятдаги ҳар бир дoston Ҳиндистоннинг бир вилояти — кишварига тенгдир». Мадҳ ва таъриф либосларига ўралган ушбу фикрлар форс адабиётининг мумтоз вакили Амир Хусрав Деҳлавий ҳақида. Хусрав Деҳлавий 1258 йилда Деҳлида туғилган. Унинг асл насаби Шаҳрисабз туркларидан. Унинг отаси, Лочин қабиласининг бошлиғи — Амир Маҳмуд Чингизхон ҳужумидан кейин Мовароуннаҳрдан Ҳиндистонга кўчиб ўтган.

Хусравнинг ижодий мероси кўп қиррали. У беназир лирик, моҳир эпик, тарихнавис ёзувчи, бадиашунос олим, ўз замонасининг мусиқашуноси.

Хусрав Деҳлавий тўртта шеърӣ девон тузган. Бу ҳақда Навоӣ «Ҳазойин ул-маонӣ» девонининг дебочасида Султон Ҳусайн Бойқаро тилидан фикр билдириб ўтган. Навоӣнинг ғазалчилик соҳасида оламшумул ютуқларни қўлга киритишида Хусрав Деҳлавий тажрибаларининг илҳомбахш таъсири кучли бўлган. Навоӣ қитъаларидан бирида ёзди:

Ғазалда уч киши тавриду р ул навъ,
Ким андин яхши йўқ назм эҳтимоли...

Булар кимлар? «Бири муъжиз баёнлик соҳири ҳинд», дейди Навоӣ. «Соҳири ҳинд» — Хусрав Деҳлавий. Навоӣнинг эътироф этишича, унинг «сўзу ҳоли» ишқ аҳлини ўртантирадиган даражада. Кейинги икки киши эса, «Исо нафаслик ринди Шероз» — Ҳофиз Шерозӣ ва «қудси асарлик орифи Жом» — Абдураҳмон Жомӣдир. Мана, ўша қитъадан чиқарилган фикрий хулоса:

Навоӣ назмиға боқсанг, эмастур
Бу учнинг ҳолидин ҳар байти холи.

Ҳамоно кўзгудурким, акс солмиш
Анго уч шўх маҳвашнинг жамоли.

Демак, Навоӣ форс-тожик адабиётининг икки вакили — Ҳофиз ва Жомӣ сингари, «Ишқ ва дард аҳлининг раҳбар ва пешрави» («Муҳокамат ул-луғатайн») Хусрав Деҳлавийни ҳам ўзининг ғазалнавислиқдаги устози деб билган, шоир лирикасининг таъсирини очиқ эътироф этган. Навоӣнинг «Девони Фонӣ»сидаги қирққа яқин ғазали Хусрав Деҳлавийга татаббуъ қилиб ёзилган.

Хусрав Деҳлавий форс адабиётда Низомийга эргашиб «Хамса» яратган иккинчи санъаткор. У ўз «Хамса»сининг илк достони «Матлаъ ул-анвор» («Нурларнинг тарқалиш манбаи»)ни икки ҳафта мобайнида ёзиб тутатган (Муҳаммад Осимий, Абдулгани Мирзоев. «Амир Хусрав Деҳлави». Душанбе, 1979. 44-6.). «Матлаъ ул-анвор» сиёсий пафос жиҳатидан Низомий достони даражасидан пастроқ, лекин шунга қарамасдан, у ўзига хос кўркем асар. Шунинг учун ҳам Навоӣ масаланинг бу жиҳатларига алоҳида эътибор қаратган ва Хусрав асарини муносиб баҳолаган. «Ганжа подшои (Низомий) бойликларни сочувчи, у эса эргашувчидир, сўз иқлимида у подшоҳ бўлса, ўз номи билан бу ҳам Хусрав (подшоҳдир). Хусрав бўлиб мамлакатни обод қилди. Уни Хусрав эмас, Фарҳод деб атаса ҳам бўлади», дейди Навоӣ мазкур бобда.

XIII

1. «Юсакликнинг узун сояси, шодлик жомининг соф сипқорувчиси Мавлоно Нуриддин Абдураҳмон Жомӣ васфиким, васфга сифмас, таърифкиим, таърифга тўғри келмас ва ул ҳазрат илтифоти қуёши қаро кунга қолган мен ожизнинг аҳволига нур сочга-

нининг баёни, ул қуёш тарбиясидан бу туфроқда оқ гуллар, оқ гулларгина эмас, ранг-баранг райҳонлар нишон бергани ва «Тухфат ул-аҳрор» (Жомийнинг «Маҳзан ул-ас-рор» ва «Матлаъ ул-анвор»га жавобан ёзган фалсафий-дидактик достони, яъни «Асллар тухфаси») мутолаасидан ғамгин кўнгулнинг хурсандчилик топгани ва «Ҳайрат ул-аброр»-нинг лаъл ва жавҳарларини назм ипига тизмоқнинг сабаби».

«У бутунги кунда тариқатнинг қутби, ҳақиқат сирларининг кашф этувчисидир. Унинг кўкси ҳақиқат дурларининг хазинаси, кўнгли эса маъно юзларига оина».

Жомий — Низомий, Ҳофиз, Саъдий сингари даҳолардан кейин форс-тожик адабиётининг шуҳратини оламга ёйган санъаткор. У 1414 йилда Хуросоннинг Жом вилоятида туғилиб, 1493 йилда Ҳиротда вафот этган. У «Фотиҳат уш-шабоб», «Воситат ул-икд», «Хотимат ул-ҳаёт» деб аталган ва инсон умрининг уч фаслига ишорат қилувчи уч шеърӣ девоннинг муаллифи. Навоий «Маҳбуб ул-қулуб» асарида: «Ҳар синф назмда беназир эрдилар ва нечаки таърифлари шеърда маҳоратдин ташқаридур, ва лекин ҳар услуб шеърда жаҳонгир эрдилар. Ва назмларида ҳар шеър била ишқ ўтин оламга урубтурлар. Шеърларида ҳар байт била дард аҳли жону кўнгул оламин куйдурубдурлар», деб ёзади Жомий тўғрисида. «Хамса»сининг барча дostonлари, «Мажolis ун-нафоис» тазкираси ва бошқа ўринларда ҳам Навоий устоzi ва унинг серқирра ижодиёти хусусида қимматли мулоҳазаларни баён этган. Навоий «Хамсат ул-мутаҳаййирин» асарини тўлиғича Жомийга бағишлаган.

Жомийнинг Низомий ва Хусравларга татаббуъ қилиб яратган асари «Ҳафт авранг» деб аталган. Унда «Тухфат ул-аҳрор», «Сабҳат ул-аброр», «Саломон ва Абсол», «Силсилат уз-заҳаб», «Юсуф ва Зулайхо», «Лайли ва Мажнун», «Хирадномайи Искандар» номли етти дoston бор. «Тухфат ул-аҳрор» шулардан биринчиси.

XIV

1. Тўрт садаф бу ерда тўрт унсур — сув, ҳаво, ўт, туфроқ назарда тутилган. Дурж — қимматбаҳо тошлар солинадиган қутича. Иккинчи сатрдаги «Етти фалак ахтарининг буржи» — етти қават кўкдаги етти сайёра чўққиси.

2. Арабча «к» ва «н» ҳарфи бир-бирига қўшилса, «кун» бўлиб, «бўл», «пайдо бўл!» деган маъноларни билдиради.

3. «Сўз жон бўлиб, руҳ анинг қолипидир. Кимнинг танида руҳи бор бўлса, у сўзга эҳтиёж сезади».

4. «Тилни пўлат ханжар дейилса, унинг қадалган инжулари сўздир».

5. *Бу чаман* — инсоният ва ҳаёт чамани.

6. *Масиҳ* — Исо алайҳиссалом. Исо ўз нафаси билан ўлганларни тирилтириш, уларга жон ато этиш мўъжизасига эга бўлган. «Яхши сўз билан ўлганни тирилтира олгани учун Исо пайғамбар ўзини «Жонбахш» лақаби билан атаган», дейди шоир.

7. *Ҳалил* — Иброҳим алайҳиссалом. Намруд Ҳалилни ўтда ёқиб ўлдирмоқчи бўлган, лекин у ўз поклиги туфайли ва эътиқоди омон қолган.

8. *Жаброил* — Ислом динида тўрт фариштадан бири. У Худо билан пайғамбар ўртасида элчилик қилади. Ушбу сатрдаги маънода ҳам шунга ишорат бор: «Жаброил ҳам сўз юкига ҳаммол бўлган».

9. «Агар бир гўзал ҳар қанча чиройли ва ой юзли бўлса-да, лекин гапирмаса, девордаги суратдан фарқ қилмайди».

10. Устоз Садриддин Айний ушбу мисралар изоҳи муносабати билан ёзади: «Ҳар қандай яхши созанда қанча чолса-ю, (ашула айтмасдан) узоқ чолса, ундан ақл аҳллари-га малол етади. Агар созанда машқ орасида Навоийнинг олов сочувчи ғазалларидан биронтасини ўқиса, у вақт базмда шовқин-сурон қўзғалади, эшитувчилар ўз ёқаларини

йиртадилар, оҳу вой билан ўзларини йўқотиб қўядилар». Восифийнинг ҳикоясига кўра, Навоий замонида унинг:

Дин офати ул муғбачаи маҳлиқодур майхорау бебок
Ким ишқидин онинг ватаним дайри фанодур сармасту яқом чок, —

деб бошланадиган мустазодига Хожа Абдулло Марворид номли бастакор бир куй басталаган. «У вақтларда Ҳиротда бу савт ўқилмайдиган уй йўқ эди», дейди Восифий. Восифийнинг гапига кўра, бир баъзда шу «Сармасту яқом чок» савти ижро этилаётганда бутун мажлис аҳли ўз ёқаларини йиртганларки, бу ҳолни бир тасодиф билан Навоийнинг ўзи ҳам кўрган. Навоий бу ердаги мисралар билан ўша савт ва ўша ҳолатга ишорат қилади (Алишер Навоий. Ҳамса. Қисқартиб нашрга тайёрловчи С. Айний. Т.: «Ўздавнашр», 1947. 19-бет).

11. Оддий сўзлашувда ёлғондин эътиборсиз — нописанд нарса йўқ. Лекин наъздаги ёлғон ҳатто доноларга ҳам маъқул, яъни наъзда муболағага йўл қўйилади, дейилмоқда. Бу байт Алишер Навоийнинг адабиётда бадий тўқима, муболаға, фантазиянинг роли тўғрисидаги эстетик қарашини акс эттиради. Навоий ушбу масала тўғрисида ёшлик йилларидан бошлаб ўйлай бошлаган. Масалан, «Ҳайрат ул-аброр»даги маъкур фикр унинг устози Саййид Ҳасан Ардашерга ёзган маснавийсида:

Сўз ичраки ёлғон эрур нописанд,
Чу наъм эттилар — қилди доно писанд

шаклида ифода этилган. Эътиборли томони шундаки, Навоий қарийб бутун умри давомида шеърятда муболағанинг қиммати юзасидан билдирган эстетик қарашига содиқ қолган. «Маҳбуб ул-қулуб»да ўқиймиз: «...Ёлғон сўз жуз наъмда нописанд ва анинг қойили нохирадманд.

Байт:

Сўз ичраки ёлғон эрур нописанд,
Чу наъм эттилар қилди доно писанд».

Кўряписизки, бу байт шеъринг мактубда қандай бўлса, «Маҳбуб ул-қулуб»да ҳам аини ўша тарзда такрорланган.

12. «Тиш инжулари оғизда терилиб турса, наъмдай кўркам бўлади, оғиздан тушиб наърдай сочилса, қиммати кетади». Ўз даври анъанасига кўра бу ерда Навоий наърга нисбатан наъмга юқори баҳо беради.

13. Бу байт ташбиҳ санъати асосида қурилган. Унда шоир боғдаги гул ва дарахтларни наъмга, тоғдагиларни (улар ўтин ҳисобида қаралади) наърга ўхшатади.

14. Бу ва бундан кейинги тўрт байтда наъмнинг наърдан афзалликлари шатранж — шахмат ўйини мисолида асосланган: «Шахмат тахтасига доналарни тўккан одам унинг ёғоч доналарини қанча мақтамасин, биров — икки томонга у доналарни икки қатордан қилиб терсагина чиройли кўринади. Шахматнинг икки томонидаги икки қатор худди икки мисра шеърга, тўрт қатор эса шеърнинг икки матлаига ўхшаб кетади. Бундаги ҳар дон аъжойиб муаммо бўлиб, уларнинг орасида отлар ҳам пайдо бўлади. Одам қанча тўғри фикр қилмасин, бунда озгина паришонликка йўл қўйса, отнинг юриши туфайли мот бўлиб қолиши мумкин».

15. Бу икки сатрда гулнинг ўз шохида очилиб туриши назмга, ҳазон бўлиб сочилиши насрга ўхшатишган.

16. Бу байтда «назм мўъжиза йўсунлик бўлмаганда, Худо каломиди ҳам назм бўлмаган бўлур эди», деб Қуръони каримда ҳам назм борлиги айтилади. Навоий назм ва насрга бўлган муносабатини «Хамса»нинг кейинги дostonларида ҳам давом эттиради. Улар охи-роқибатда яхлит бир ижодий концепция сифатида кўзга ташланади. Лекин шуни ҳам таъкидлаш керакки, Навоийнинг бу масалага доир қарашлари «Хамса»нинг бошқа дostonларида у ёки бу тарзда «Ҳайрат ул-аброр»даги фикрлардан ўсиб чиққан ёки бевосита уларнинг узвий давомидир. Масалан, «Сабъи сайёр»даги мана бу сўзларга диққат қилинг:

Ҳар киши қилмоқ истаса маълум
Бири мансур эрур, бири манзум.

Насру назми ангаки мудракдур,
Назмнинг пояси буюкракдур...

Худ жавоҳир нечаки дилкашроқ,
Назм силкига чексалар хушроқ.

17. Шакл ва мазмун бирлиги — бадий ижоддаги энг муҳим масаладир. Навоийнинг ушбу муаммога муносабати мазкур байтларда ниҳоятда кўркем услубда бадий талқинини топган. Улуғ шоир шаклнинг аҳамиятини камситмаган ҳолда бадий асарда ғоянинг бирламчи қимматига алоҳида эътибор беради.

XV

1. «Ким маъно дурининг садафидан ўзига жом қилган бўлса, сўз майини ўша киши тўла симиради».

2. *Роҳ* — май маъносида. Мисбоҳ — чироқ. «Сўз шу қадар ажойиб ва сафоли шаробки, кўнгулнинг энг қоронғи кунжларини чироқ бўлиб ёритади».

3. «Мен сўз майидан маст бўлиб, ўткинчи дунё кишилари сафига қўшилганман».

4. *Жоми ҳидоят* — ҳидоят (тавфик) жами. Ҳидоят — Аллоҳнинг лутфи билан ҳақ йўлда бўлиш, тўғри йўлдан юришдир. Шоир демоқчики, гарчи менга ҳидоят жами етган бўлса-да, кўп вақт сўзда сукут сақладим.

5. «Туркий оҳангга қўлимни ўйнатиб, «ҳай тулутум, ҳай тулум» деб куйласам». Шоир бунинг билан ўз она тилида асарлар яратишга кучли иштиёқи бўлганлигини таъкидлаган.

6. *Туюқ* — туркий шеърининг қадимий жанрларидан. Бу ҳақда Навоийнинг ўзи «Мезон ул-авзон» рисоласида ёзади: «Бириси «туюғ»дирким, икки байтқа муҳаррардур ва саъй қилурларким, тажнис айтилғой ва ул вазн рамали мусаддаси мақсурдур...». Туюқ поэтикасининг асосий шартларидан бири унинг рамали мусаддаси мақсур (фоилотун фоилотун фоилон) вазнида ёзилишидир. Навоий мазкур байтда шоирлик даъвосида юрган, аммо шеърининг қатъий белгиланган қонун-қоидаларига риоя қила олмайдиган қофиябозларни танқид қилмоқда.

7. «Бинойи рафӣ»дан мақсад — «Хамса». Шоир яратилажак «Хамса»сининг моҳиятини бадий шарҳламоқда.

XVI

1. *Каҳқашон* — осмонда узунасига кўринадиган оқ йўл, сомон йўли.

2. *Рустам* — Ўрта Шарқ халқлари оғзаки ва ёзма адабиётидаги анъанавий образ. Рустам образи форс афсоналари ва Фирдавсийнинг «Шоҳнома»сида Эрон ҳимоячиси сифатида нақл этилса, туркий халқлар эпоси ва афсоналарида Афросиёбнинг бобоси — Турнинг авлод-аждодидан деб таърифланади. У Туронни чет эл босқинчиларидан ҳимоя қилган.

Навоий Султон Ҳусайн Бойқаронинг Рустамга ўхшаб қудратли, жасур, енгилмас бўлишини орзу қилаётир.

3. *Жамшед* — 1. Улуғ подшоҳ. 2. Эроннинг қадимги подшоҳларидан. Навоий «Тарихи мулуку Ажам» асарида Жамшид ҳақида шундай маълумотларни ёзган: «Баъзи ани Таҳмураснинг қардоши дебтурлар ва баъзи қардошининг ўғли. Чун салтанатқа ўлтурди, жаҳон мулкин адал ва дод била тузди. Ва ҳусну жамолида дилпазир ва фазлу камолида беназир эрди. Фариб ихтиролар қилди... Ва салтанатининг замони етти юз йилгача бўлди...

Шеър:

Чу Жамшид тахт узра тутти мақом
Димоғига йўл топти савдойи хом...

Бу ерда «Чу Жамшед тахт узра тутти мақом» мисраси гарчи бошқа мақсадни ифода-ласа-да, «Хайрат ул-аброр»даги «Тахт уза Жамшеддек этса мақом» сатрининг қарийб варианты шаклида такрорланганини ҳам айтиш керак.

Жамшеднинг энг машҳур кашфиётларидан бири — унинг сеҳрли жоми. Бу жомда гўё бутун олам, замон ва келажак ҳодисотлари акс этар эмиш. Аммо Жамшед бориб-бориб кеккайиб, мағрурланиб, Навоий сўзлари билан айтганда: «оламини ўз ибодатиға амр қилиб, ўз сурати била бутлар ясаб, ақолим ва кишварларға йибориб», уни Худо ҳисоблашлари-ни буюради. Халқ ва аёнлар ундан юз ўгириб, араб шаҳзодаси Заҳҳокни тахтга ўтқаз-дилар. У Жамшедни банди қилиб, «арра била ики бўлуб, жисмин пора-пора» қилиб ташлатади.

Навоий «Тахт уза Жамшеддек этса мақом» деганда, Ҳусайн Бойқаронинг мағрур-ланмасдан «адл ва дод била» иш юритишини назарда тутган.

4. *Боғи Эрам* — гўзал, хушхаво боғнинг номи. Уни худолик даъво қилган Шаддод деган подшоҳ бино этган. Ҳақиқий ҳаёт, гўзал, хушманзара боғ рамзи сифатида бу ном Шарқ адабиётида жуда кўп тилга олинади.

XVII

1. Бу мисраларда инсон гулистонга ва унинг аъзолари турли гулларга ўхшатилиб, Яратувчини деҳқон атаб, азал тонгида яратиш (сунъ) деҳқони одам танасини гулистон-дай ясаганда, бу гулистонга ва ундаги турли-туман гулларга майин ел эсиб, бу гуллар очилгани, тан гулшанига руҳ киргани, ундан ғараз ҳеч гул бўлмай, мақсад ёлғиз кўнгул экани гўзал ташбиҳлар орқали таъкидланган.

2. Бу ва сўнгги уч байтда такрор санъатидан фойдаланилган. Шоир сатрлар бошида «гоҳ» сўзини кетма-кет қайтариш билан фикрни таъкидли оҳангларда тармоқлантирган.

3. *Фарҳод* — Шарқ халқлари оғзаки ижодиёти ва ёзма адабиётида кенг ўрин ишғол этган образ. Бадий адабиётда Фарҳод дастлаб форс-тожик шоири Оғочий (X-XI асрлар) шеърларида тилга олинган. Балъамийнинг «Тарихи Табарий», Абу Дулафнинг «Рисолаи сония» асарларида у Ширин билан боғлиқ қаҳрамон сифатида нақл этилган.

Фарҳод образи Шарқ адабиётида биринчи бўлиб Низомий Ганжавийнинг «Хусрав ва Ширин» достонида тасвирланган. Лекин у достонда бош қаҳрамон даражасига олиб чиқилмаган. Ориф Ардабилининг (XIV аср) «Фарҳоднома» достонидан бошлаб Фарҳод марказий қаҳрамон ҳолида кўрсатилган. Навоий «Фарҳод ва Ширин» достонида биринчи бўлиб Фарҳоднинг мукаммал эпик характери яратди. Навоий Ҳусайн Бойқарони «дарду бало тоғида» Фарҳодга ўхшаб жасорат намуналарини кўрсатишини орзу қилган.

4. *Мажнун* — 1. Жинни, девона. 2. Шарқдаги энг машҳур қаҳрамонлардан. Қадимий араб манбаларининг шаҳодат беришича, Мажнун тарихий шахс бўлиб, Арабистондаги Бани Омир қабиласига мансуб бўлган. Мажнуннинг ошиқлик қисмати ҳақида Шарқда жуда кўплаб ривоятлар тўқилган. У Низомий, Деҳлавий, Навоий каби улуг санъаткорларнинг ижодида фоживий қаҳрамон сифатида ўрин эгаллаган.

XVIII

1. *Шамс* — қуёш; зуҳо — чошгоҳ вақти. «Ваш-шамси» билан «Ваз-зуҳо» «Қуръон» оятининг дастлабки сўзлари бўлиб, бу ерда қуёш чиқиши, кун ёйилиши тасвир этилган.

2. «Шу пайт тонг сўфиси ҳам пайдо бўлиб, осмон бўйлаб ўз нурли жойнамозини ёйди».

3. «Нилуфарий осмон тепадан шабнамлар ёғдира бошлаганда, саҳар боғида сариг лола очила бошлади (яъни қуёш чиқа бошлади)».

4. «Обнус (қора дарахт)дан ясалган панжара оққа айланиб, сариг манқалдондан ўт сочила бошлади (яъни тонг ёриб, қуёш нури тарала бошлади)».

5. «Инсон» сўзи ўрнида шоир «хожа» сўзини ишлатган: «хожа», «эга», «хўжайин» деган маъноларни билдириб, шоир бунда кўнгул эгаси — инсонни тушунади.

6. *Авжуба* — ажойиб нарсалар.

7. «Фикр қилиб, қанча кўп ўйласа, бу орзуга эришиш шунча қийинлашар эди. Қанча кўп тоат-ибодат қилса ҳам бу пардадаги сирлар очилмади».

8. Бу байт қофиясида тажнис санъати қўлланилган.

9. *Хўд* — икки чакка ва иякни ёпиб турадиган темир қалпоқ.

10. *Халхал* — оёққа тақиладиган ҳалқа.

11. Бунда Навоий сариқ касалини сувдаги балиққа тикилиш билан тузатиш ҳодисасига ишорат қилмоқда.

12. *Номия* — ўсимликларнинг авж олиш хусусияти.

13. «Лола олифта қиморбоздай ҳаяжонланди, тосидаги икки томчи шудринг унинг қимор ўйинидаги ошиғи бўлди».

14. «Маъюслик, умидсизлик унинг ақл ишларини жинниликка олиб борди, васвасалар ҳушини олди».

15. *Бир деҳқон* — Худо кўзда тутилади.

16. «Ҳақиқат сирридин баҳраманд бўлиб, сен, яхшиси, ҳаммасига кўнгул кўзи билан боқ!»

17. «Шамол ҳам, сув ҳам ўзича куй куйларкан, Яратган уларнинг ҳар бирига ўзига хос бир сирни ато этган».

XIX

1. «Ҳумоюн қанотли ул қуш (кўнгул)нинг нарсалар олами гулистонидан фаришталар олами шабистонига парвоз қилиб, у кенг манзилнинг шам ва машъалларининг сўловчи тили билан асл яратувчи ёдига машғул эканини билиб, ҳайратдан бу оламдан бошқа бир оламга боргани ва бу ҳайрат яна уни беҳуш қилгани».

2. Бу байтда қуёш ботиб, қоронғи туша бошлаши тўғрисида гап бормоқда. «Хўтан гўзали» – Қуёш. Хўтан – Шарқий Туркистондаги шаҳар номи. Бу ўринда ушбу сўз қуёш чиқадиган Шарқ рамзи маъносида қўлланилган.

3. *Абҳар шамим* – наргис ҳидли. Яъни: «Наргис ҳидли варақларни шамол ёғди».

4. «Карак (булдуруқ қуш) эғнини қисиб, парда ёпингандай ўлтириб олди, парда қанотларини очиб, кўршапалаклар уча бошлади».

5. Осмонга қараб йўл олган бойқуш доира шаклдаги ойни ўзига чилдирма қилиб олди».

6. «Кўк ўланлар атрофида ранг-баранг атиргуллар юлдузлардан ташкил топган лажувард доирага ўхшайди».

7. «Бу кеча унга (кўнгулга) юз қийинчиликлар юз берди; бу машаққатларнинг бири иккинчисидан ажабланарли эди». Олдинги байтлардаги булдуруқ, кўршапалак, бойқуш – булар ҳаёлий образлар. Бу образлар орқали шоир «ҳумоюн қанотли ул қуш» – кўнгулнинг «фаришталар олами шабистони»даги ҳодисотлардан таъсирланишини гўё воқелаштириб кўрсатади.

8. «Ул муқаддас қуш (кўнгул) наво истаб, яна баландга ҳаволанди». Энди бу – фаришталар олаmidан бошқа, уни беҳуш қиладиган янада юксак олам.

9. «Унинг тупроқидан иборат вужуди ерда қолган эди. Ўзи фалак юлдузи бўлиб, самога кўтарилди».

10. «Рўх қанотли қушга айланиб, тун қоронғисида сайр қиларди».

11. «Ушбу жаннат боғининг қуши биринчи чаманни сайр эта бошлади». «Биринчи чаман» – ой. Қадимги Шарқ астрономиясининг фикрича, ой биринчи кўҳда жойлашган. Навоий кейинги мисраларни тундаги ой тасвирига бағишлайди. Ой аввал олий жавҳар ҳалқага ўхшатилади. Шоир дostonнинг олдинги қисмларида севиб қўллаган бадийй усули – ружуъга мурожаат қилиб, фикрини яна ўзгартиради: «Ҳалқа дема, балки мудаввар латан...» – Айлана латаннинг шамъи эса мажлисларнинг машъалидир...

12. «У (кўнгул) яна бир (осмон) боғига кириб, жой олди. Унда кумуш баданли бир маҳбуба турарди». Мумтоз поэтикада ташхис деган санъат бор. Бу санъат шоирга борлиқдаги жонсиз нарсаларни жонлантириб, инсоний сифатларда шахслантириб тасвирлаш имконини беради. Бунда Навоий худди шу усулни қўллаган. Чунки шоир назарда тутган «бути симинбадан» қандайдир «қоши фусунгар, кўзи танноз» бир малак эмас, балки иккинчи осмонда жойлашган Аторуд (Меркурий) сайёрасидир. Навоий кейинги «нодиран нуктасанж» – Зуҳра (Венера), Миррих (Марс) Муштарий (Юпитер), Зуҳал (Сатурн) сайёралари хусусида ҳам ташхис усулида мулоҳаза юритган. Дostonнинг бу ва бунга ўхшаш жойларида тасаввурнинг роли ниҳоятда катта.

13. *Таҳмитан* – қудратли паҳлавон Фирдавсий «Шоҳнома»сидаги қаҳрамон Рустами Золнинг лақаби. «Кўлига найза ушлаган паҳлавон» – Миррих (Марс) Таҳамтанга ўхшатилган.

14. «Етти осмон унга бориб туташган. «Кўп буржлар» («Қуръон»даги) ҳақидаги гап ҳам шу осмонга тегишли».

15. «Шундан кейин у (кўнгул) энг юқори осмонга (сўнгги тўққизинчи осмон назарда тутилаётир) байроқ тикди, унинг энг юқоридаги поясига қадам қўйди».

16. «Бу ерда нақ бир бутхонага кўзи тушди. Ундаги ҳар бутнинг кўриниши дурдонага ўхшарди». «Бут» – будда сўзидан. Байтдаги фикр будда ҳайкаллари ҳақида. Бутпарастлик жаҳонга кенг тарқалган динлардан бири. «Ривоят қилинишича, бу диннинг асосчиси Будда инсониятни азоб-уқубатлардан қутқариш учун яралган. Унинг асл исми Сиддхартҳа Гаутма бўлиб, милoddан аввал 623–544 йилларда қадимги Ҳиндистонда яшаган.

1. «Куёш Шарққа ўз байроғини тикиб, жаҳон мамлакатларини бирлаштирди».

2. Кўнгул бу дунё сахнидан завқланиб турганда, унинг олдида ажойиб бир шаҳар пайдо бўлди. «Ажойиб бир шаҳар» — бу ўринда инсон ва унинг гавда тузилиши кўзда тутилган. Ушбу сатрлардан бошлаб инсон организмнинг тузилиши, унга хос хусусиятлар, организмдаги аъзолар тўғрисида гап боради.

3. «Унинг гавда тузилишига тартиб бераётганда, уни тўрт жавоҳирни бир-бирига қўшиб яратган». «Тўрт жавоҳир» — ўт, сув, ҳаво, ер.

4. «Бундаги икки жавоҳир (ўт, ҳаво) энг юқори сифатли, қолган иккиси (сув, ер) эса қуйи сифатлиси эди».

5. «Унда ёнган ўтнинг Мусо ўти янглиғ ёруғи бор». Мусо — Мусо алайҳиссалом. Қуръонда номи зикр қилинган машҳур пайғамбар. Яҳудийдикка эътиқод қилувчилар уни иудаизм динининг асосчиси ҳисоблайдилар. Юқоридаги «Мусо ўти» иборасини Навоий «Тарихи анбиё ва ҳукамо» асарида нақл қилган. Унда ёзилишича, Шуъайб алайҳиссалом Мусони уйига чақириб «ҳасаб ва насабини» маълум қилиб, саккиз йил қўйларига қараш шарти билан Сафура исми қизини унга беришга қарор қилади. Белгиланган муддат ўтгач, у Мусони уйлантириб, «молидин бирор нима бериб», уни Мисрга жўнатади. Мусо беш кун юриб Турсуно тоғига етишади. Олтинчи кун ҳаво совуқ бўлиб, ҳаммаёқни булут қоронғилиги қоплайди. Иттифоқо, Сафурада туғиш тўлғоғи бошланади. Ўтга эҳтиёж пайдо бўлади. Мусо олов келтириш учун тоғ томон йўл олади. Юруб-юруб бир дарахтда ёруғлик кўради. Ўша дарахтга чиқади. «Ва ул ёруғлик қошида куёш тийра кўринади». Ўт негадир дарахт шохларини куйдирмайди. Мусо бундан қаттиқ ҳайратланади. Шунда «Инний Аналлоҳ», яъни Мен — Аллоҳман, деган нидо келиб, унинг бошига «рисолат тожи» қўйилади. Навоий эса талмиҳ санъатига асосланиб, мақсад юзасида яна шу ҳодисани эслатмоқда.

6. «Бу қасрнинг тузилиши ҳар қандай нозик ақлни ҳам ҳайрон қолдиради; унинг лойиҳасидан Чин наққошларини лол бўлмишлари табиий». Гап инсоннинг боши ҳақида бормоқда.

7. «Бу қасрга ажойиб бир эшик очиб қўйилган; ундан дуру гавҳар сочилади». Шоир мазкур байтда оғиз ва ундан чиқадиган товуш (сўз) таърифини берган.

8. Мана бу гаплар лаб ва тишга доир: «Бу эшикнинг икки табақаси ҳам лаълдан, унинг ҳар бир тиши тоза дурдан. Палоси ёқут билан тўқилган, дурлар ёқутнинг орасида қолиб кетган».

9. Шоир қизилўнгач, ахлат йўллари ҳақида гапириб, бунда бурун тешикларини эслатади.

10. «Бу шабода шох саройигача ўтиб боради, унинг базмига юз шодлик еткази». «Шоҳдан муддао — ақл, онг».

11. «Қасрда бешта сахн тайёрланган бўлиб, у ердан ҳамма ёқни томоша қилиш мумкин».

Навоий ана шу байтдан бошлаб инсоннинг беш сезги аъзосига доир мулоҳазаларини талқин этади. У беш сезги аъзосини «Босирау сомиау ломиса, зойиқау шомиа била хомиса», деб санайди. 1. Босира — кўз, кўриш сезгиси; 2. Сомиа — қулоқ, эшитиш аъзоси; 3. Ломиса — сезиш аъзоси; 4. Шомиа — ҳидлаш аъзоси; 5. Зойиқа — таъм билиш аъзоси.

12. «У ўзлигидан ҳар бир мўйигача хабардор бўлиб, ўзини билган Худони ҳам билди» деган гап фойда берди».

1. Хожа Баҳоуддин Нақшбанд — нақшбандийлик тариқатининг асосчиси. Бухорода туғилган. Нақшбандийлик суннат ва хуф зикрга асослангани ҳамда унинг шиори: «Даст ба кору, дил ба ёр», яъни «Кулинг ишда, қалбинг Аллоҳда бўлсин». Мана шунинг учун ҳам Алипшер Навоий Нақшбанд ғояларига катта баҳо бериб, ўзини нақшбандийлик сулукига мансуб билган ва унга «Насоим ул- муҳаббат» асарида кенг ўрин ажратган. «Ҳайрат ул-аброр»даги мазкур боб ҳам тўлиғича Нақшбанд мадҳига бағишланган. Навоий Нақшбанд таълимотининг содиқ тарафдоригина эмас, маълум бир ўринларда тарғиботчиси ҳамдир. Унинг лирик меросида бўлганидек, «Хамса» дostonларида ҳам Хожа Баҳоуддин ақидаларига ҳамоҳанг фикрлар тез-тез кўзга ташланади. Масалан, «Садди Искандарий» дostonидаги

Мусофир бўл, аммо ватан ичра бўл,
Тила хилвату анжуман ичра бўл,

дегани нақшбандийлик тариқатининг айна икки муҳим шартининг шеърӣ шарҳидир.

2. Мазкур икки байтда Баҳоуддин улуғ мартабали наққошга, унинг динӣ таълимоти муҳташам ва дилкаш нақшга ўхшатилаётир. Бу бобда бош сўз — «нақш» сўзи. Навоий бу сўзни изчил ҳаракатга солади ва маъно жилоларидан ғоятда унумли фойдаланади.

3. Навоий «Насойим ул-муҳаббат»да ёзади: «Яна алардин (Нақшбанд назарда тутилаётир) сўрадиларки, сизнинг тариқингизда зикри жаҳр ва хилват не самоъ бўлур? Дедиларки: бўлмас. Яна сўрадиларки, сизнинг тариқингиз биноси не ишгадур? Дедиларки: анжуманда хилват, зоҳир юзидин халқ била ва ботин тарафидин Ҳақ Субҳаноҳу ва Таоло била...» Мазкур байт мазмуни ҳам асос эътибори билан Нақшбанднинг юқоридаги жавоб сўзларига бориб боғланади.

XXVI

1. «Султонлар ҳақида: энг юксак ва мақтовларга сазовор Тангри уларнинг ҳукмдорлик бошига подшоҳлик дубулғасини шунинг учун кийдирдики, уларнинг адолатлари кўзининг чашмасидаги зилол сув мамлакат боғини қондирсин, токи бу боғда тинчлик ва фароғат гуллари очилсин, чунки улар зулм боғида май ичиб, гул сочганларида эса, у майдан ҳар лаҳза ўзгача гулларни қулф урдириб очдирадилар».

2. Бу ва кейинги тўрт байтнинг мазмуни: «Бошинг туфайли тожинг мартабаси юқорилашди, тахт эса сенинг оёқингдан азизу мукаррам бўлди. Пулга номинг чекилгани учун у ҳурмат топди. Сенинг обрўйингни билдирувчи тангалар осмон юлдузларича кўпдир. Сенинг амалдорлик хутбангни Муштарӣ (Юпитер) сайёраси ўзи ўқигани учун тўққиз зиналик осмон курсиси унга минбар бўлди.

Кўёш ўзи сенга соябон бўлишга интилади. Ой юзидаги муҳр сенинг узутинг ўрни. Сулаймон давлатида сен ишрат қиласан; ҳумо қушидан бошқа нарса сенга соя солмайди».

3. «Адолат узутинга баланд осмон «Куч — адолатдадир» деган сўзларни нақшлаган.

4. «Баланд мартабанг хутбасини эса у «Адолат билан амрингни юргиз!» — деб ёзган.

5. «Агар сен шукр қилиб, зулм қилмасанг, ўзи («Қуръон»да): «Албатта, неъматингизни орттираман!» — деган».

6. «Халқ пода бўлса, сен чўпон, у мевали боғ бўлса, сен боғбон». Навоийнинг бу фикрлари нисбатан анъанавӣ характерга эга. Чунки, Низомийда ҳам, Деҳлавӣ ва Жомӣ «Хамса»ларида ҳам айнан шунга яқин гаплар илгари сурилган. Ҳатто шоир Сакко-

кийда «Райият қўй эрур, султон анга чўпон...» деган сатр бор. Аммо бу ўринда масаланинг бошқа бир жиҳати муҳим. Навоийнинг подшоҳга мурожаат қилиб айтган фикрлари оҳанг кескинлиги, мантиқ чуқурлиги ва муросасизлиги билан ғоятда таъсирчан ҳамда ўзича оригиналдир. У подшоҳга қарата: «Бил муниким, сен ҳам бир бандасан, аслида уларнинг кўпларидан ожизу афғандасан», деганда сўз чинакам шоирона жасоратни акс эттираётганга ўхшайди. Бунда даҳо санъаткорларга хос эркинлик, шижоат бор. Навоий айтади, англатади, даъват қилади ва айни пайтда қаттиқ айблайди. Хусусан, «зулм сори» йўл солган шоҳлар қилмишларини очадиган мисраларда шоир танқид санъатининг ғолиб кучини кўрсата олган.

7. «Шоҳларда бундай сифатлар кам бўлади. Шоҳ Ғозийгина уларни тўла эгаллаган». «Шоҳ Ғозий» — Султон Ҳусайн Бойқаро.

XXVII

1. Бу икки байт мазмуни: «Саодатли Шоҳ Ғозий подшоҳлик тожи учун курашиб, мулксиз тахт талашиб юрган вақтида — ёнида юз, икки юзча одам билан кўчиб, гоҳ Хоразм ерида, гоҳ Адоқда бўларди».

2. «Бидъат ва фисқ-фужур аҳллари йўқолиб, шариат адолатининг қўлини кучайтирди».

3. «Бир кун у (Шоҳ Ғозий) айланиш учун чиққан эди. Шунда бир афтода кампир унинг этагидан маҳкам тутди».

4. «Нолаю афғон чекиб, оҳ тортиб у (кампир) деди: — Эй, шариатпаноҳ шоҳ! Агар адолат билан иш кўриладиган бўлса, мен сен билан шариат бўйича даъволашаман. Шарт шуки, қаҳринг келмайди, саволларимга шариат маҳкамаси (қозихона)да жавоб бер».

5. «Деди: «Шу воқеадан хабардор икки одамни чақираман, улар адолат ва инсоф билан гувоҳлик берса бас».

6. «Шоҳ деди: шариат шундай ҳукм қилган экан, пайғамбар шариатининг ҳукмига жонимни фидо қиламан».

7. «Кумушнинг кучидан у кумушдек бўлди. Халқ унга «Тилла кампир» деб лақаб қўйди».

8. «Фалак қариясидан қанча алам кўрсанг ҳам, шоҳ адолат қилса, эй Навоий, не ғам».

XXVIII

1. «Хирқа кийган риёкор шайхлар хусусидаким, уларнинг олдида ҳақиқий либос дегани ҳийла-найранг кийимидир, авом халққа ўргатадиган ҳақиқат ва билимлари эса аҳмоқлик; ҳақиқий майхўрлар тўтрисидаким, уларнинг вужуд кийимлари йўқлик қўлининг зарбасидан йиртилган ва Исо нафасидек жонбахш нафаслари эса муқаддас руҳ каби пок ва зиёрат жойлари фалакнинг сахнидир».

2. «Эй қаллоблик билан хирқа ёпинган шайх, шому саҳар зикр айтиб, ғавғо қилсан».

3. «Бу кийимингда айланма қуроқлар кўп бўлиб, уларнинг остига пулларни берки-тиб қўйиш осон».

4. «Унинг тўқималари ҳам ёлғон ипидан тўқилган. Иблиснинг мўйлаби эса игна вазифасини бажарган».

5. «Яшил тўн устидаги ямоқлар найрангбоз фалакнинг наҳс юлдузларидир».

6. «Тасбеҳини тасбеҳ дема, буттарош бут йўнаётганида чиқиндилардан унинг донларини ясаган».

7. «Бу тошларнинг ичидаги сўфиси кофирнинг май идишига ўхшайди, тасбеҳининг ипи эса зуннор ипини эслатади».

8. «Осилиб турган турфа соқоли кулгили, ўлтириши минбарга чиққан эчкининг ўзи».

9. «Лекин тутган ишида эчкининг ишидагича ҳам тўғрилиқ йўқ. Чунки у ўғрини тутати, бу эса ўзи ўғрилиқ қилади». Бунда шоир ўғрини ўргатилган эчки воситаси билан аниқлаш одатига ишора қилмоқда. Бу одатга биноан, ўғрилиқда шубҳа остига олинган одамлар давра бўлиб ўлтирган, ўртада юрган эчки кимни искаса, ўша ўғри ҳисобланган.

10. «Эшиги майхўр оташпарастнинг дарахтидан, меҳроби бузуқ тарсо (христиан динига мансуб одам) қизининг қошига ўхшайди».

11. «Шайх қаддини «нун» ҳарфи каби эгиб, бир бурчакда Зуннун сингари ўлтиради». «Зуннун — Абулфазл Савбон бинни Иброҳимнинг лақаби. У тасаввуфнинг катта алломаларидан бўлган. Халифа ал-Мутаваккил томонидан шаккокликда айбланиб, қамалиб Мисрдан Бағдодга олиб борилган. У ердан озод бўлиб, Маккага борганида у ерда ҳам қамалиб узоқ вақт қамокда ётган. Лекин шунга қарамасдан тасаввуфга оид кўп асарлар ёзган. Зуннуннинг имомлик нуфузи ва мавқеини Навоий «Насойим ул-муҳаббат» асарида келтирган. Зуннун вафот этади. «Жанозасин элтурда, — деб ёзади Навоий, — бениҳоят яшил кушлар жанозасига оят қилиб эрдилар. Андоқким, борғон халойиқ аларнинг қўлагасида эрди. Андин сўнгра Зуннунга халқ кўнглида қабул воқеъ бўлди». Сўнг унинг қабри бошидан одамлар хатига ўхшамайдиган гаройиб битик тош топилади. Унда «Зуннун Аллоҳнинг дўсти ва шавқ туфайли Аллоҳ йўлида қурбон бўлган», деган маъно битилган, уни ҳар қанча ҳаракат қилган билан ўчириш имкони бўлмайди. Навоий юқоридаги байтда Зуннун номини ижобий бир мақсадда тилга олган бўлса-да, шайхнинг Зуннунга ўхшашга интилиши — бу, пуч даъво эканлигини писанда қилган.

12. «Унинг отини шайх «Хизр паямбар» деб атайди, бемаъни ҳаёлларини эса, бўлган воқеа деб кўрсатади».

13. «Беҳуда сўзларни сўзлашда бири чирчиракка (ҳашарот) ўхшаса, кўп айланишда бошқа бириси пирпиракка ўхшайди».

14. «Унга ҳадиялар, туҳфалар тортса, мол ҳам берса, ғаллакор ер, кент ва суюрғол (подшоҳ томонидан доимийга бериладиган ер-сув) бағишласа».

15. «Кун ўтказиш учун шунча найранг! Мансаб учун шунча ёлғонбозлик!»

16. «Кўйлагидан мушку анбар ҳиди келади, ичида эса юзта ит ҳуриб, гандираклар юради».

XXX

1. «Хайру эҳсон васфидаким, сохта давлатнинг заволи раҳмат дарахтининг баргидир; бахиллик саҳийлик юрагидан узоқ бир нарса бўлиб, (инсон учун) чексиз балодир, саҳийлик кўрсатмаслик мурувватдан беҳад холи бўлишликдир, ҳар томондан қараганда чексиз офат бўлган исрофни рад этиш ва кўп ҳарфли «лоф»ни билдирувчи итлофни (бойликни барбод этиш, исроф этиш) ҳажв қилиш».

2. «Шарофатли бошинг устида қарам байроғи «бош» сўзидаги («бош» сўзи арабча шаклда ёзилганда, ўртасида «алиф» ҳарфи бор алиф ҳарфидек байроқдир).

3. *Қулзум ва Уммон* — дарё ва денгиз номи.

4. *Ҳотам ва Бармак* — саҳийлик ва олижаноблик билан ном қозонган шахслар номи. Шарқ шеъриятида, хусусан, Ҳотам билан боғлиқ ҳикоят ва ривоятлар кенг қўлланилган.

5. «Саҳийлик қандай мақтовга лойиқ шарафли хусусият бўлмасин, уни орттириб юборсанг, бу — исрофга айланади».

6. *Қорун* — қадимда бойлиги билан танилган, бани Исроилга мансуб кишининг номи.

7. «Худо» («Куръон»да) деди. «Енглар, ичинглар!» Ёнида яна деди: «Лекин исроф қилманглар!»
8. Хизр — оби ҳаёт сувини топган пайғамбар номи.
9. «Оч, муҳтож юзларча одамлар нон сўраб туради, лекин уларга бир бурда ҳам бермайди, туқни қидиради».
10. «Майнинг тагидаги лойқасини ичадиган одам унинг бир қултумига жонини бермоқчи, май сотувчи эса идишнинг тагини яна куб (куб — май сақланадиган катта сопол идиш, хум)га ағдаради».
11. «Шам тилини чиқариб, ёна бошлаши билан тун мамлакати устига ўз байроғини тиккан бўлади».
12. «Тонг ўзини мақтаб қанча гапирмасин, барибир, у қуёшнинг олтин нурларидан кўзини ёритади».
13. «Чунки у (сахий) ўз тиғини конга урган, кон унга ўз тавҳарини бағишлаган меккага ўхшайди».
14. «Бахиллик қилиб садаф соф дурни ютган бўлгани учун, дурни олишда унинг кўксини тешишади».

3. «Адаблилик одати тўғрисидаким, кичикларга бахтиёрлик сабаби, улуғларга эса юксак мартабалик боисидир; тавозуъ васфидаким, «дол»дек қаддин ҳам қилган қадами-ни бахтнинг бошига қўяди ва ҳаё нури ҳақидаким, бирон киши бунинг ичига кирса раҳмат ёмғирлари билан сероб бўлади».
 2. «Қачонки янги чиққан ой тавозеъ сақлаб, қаддини ҳам қилди, у кун сайин камол топа бошлади».
 3. «Ёй тавозеъ сифатига эга бўлгани учун қадри ошиб, Қуръон устидан жой олди».
 4. «Осмон ҳам тавозеъга риюя қилиб эгилгани учун бутун олам унинг амрига бўйсунди».
 5. «Қақлик қаҳқаҳа солиб кулгани учун бу кулги туфайли унинг бошига бало келади (яъни овчилар овозидан билиб, овлаб олади)».
 6. «Чақмоқни ўз кулгуси тоғнинг ичига қулатди, ҳатто пастлатиб, тупроққа киритиб юборди».
 7. «Қаҳқаҳа билан ҳазил бир-бирига дўст, иккиси ҳам қурбақанинг товуши ва юри-шига ўхшаш кулгили нарсалардир».
 8. «Бойқушнинг қиёфаси масхарабозникига ўхшайди, шунинг учун барча қушлар уни талагани талаган».
 9. «Тулки ва ит (ҳар хил қилиқлари билан одамларга) кулги эшигини очади; у одам-лар шерни кўрса, уйдан қочади».
 10. «Агар болаларинг ва хотининг бўлса, уларга ҳам шу ишни қилишинг керак».
 11. «Исмада тафовутлар кўп пайдо бўлди; бирининг исми Ҳусайн бўлса, бошқа бири-ники Язид».
- Ҳусайн — яхши от тимсоли; Язид — ёмон от тимсоли. Бунда Алининг ўғли Ҳусайн ва уни ўлдирган Язидга ишорат бор.
12. «Ит етук таълим олтани сабабли у тишлаб келган ов ҳалол ҳисобланади».
 13. «Тарбиянинг яна бири ота-онани ҳурмат қилиш; буни бажариш унинг учун маж-буриятдир».
 14. «Хизматни қилиб, уни ортиқча улуғлаб ҳам юборма, ёмон муносабатда бўлиб, таъҳир ҳам қилма».
 15. «Сенга шоҳ хизматини қилиш насиб бўлса, тўртта ишни ўзингга сайлаб ол; ол-диндан ниятингни унинг нияти билан ростла, бошқа ниятларни кўнглингдан чиқар;

яна бир, хизмат қилишнинг вақтини бил, хизмат қил, лекин қилмагандек тур. Яна бири, яхши-ёмон сўз оғзингдан чиқмасин; одамларнинг яхши-ёмонига ҳам қарама (гапини эътиборга олма). Яна бири, бу хизматдан қийналсанг ҳам, азоб чексанг ҳам, одоб шартига кўра, ҳамма яхши-ёмонга чида». Навоий ушбу насиҳатларни ёзганда Шарқ дидактикасидаги анъанавий фикр-мулоҳазаларга эмас, биринчи навбатда ўз ҳаётий тажрибаларига асосланган эди.

XXXIV

1. Қаноат ҳақидаким, «жўъ» (очлик) сўзидан (сўнгги ҳарф) «айн» (бу уринда «айн» олтин маъносида) ажратилса, «жў» (ариқ) қолиб, нажот қанотининг майин товушини беради, ҳатто ҳаёт чашмаси сари учиш қаноти бўлиб хизмат қилади, «тамаъ» сўзи ҳар қандай шаклда ёзилганда ҳам ундаги хорлик заҳрининг таъмини тотишга олиб боради; қаноатли одамнинг (очликдан) кўзида қон мавж урса ҳам иззати бор: тамагир одам олтин тахтдан жой олган бўлса-да, хорликка учрайди.

2. «Муҳтожни ҳам шоҳ деб аташ мумкин бўлса, ҳарф нуқтаи назаридан «муҳтож сўзида ҳам «тож» бор-ку».

3. Бу беш байт мазмуни: «Овқатнинг юзида заррин нур сочувчи қуёш, товоқ устида эса нон ўрнига ой кулчаси, нон устидаги кўк ўрнига зумуррад, дастурхон устида бодринг ўрнида кўк тош бўлса, Худо ҳаққи, кел, ўзинг инсоф билан айт, оч одам бу нарсаларни қандай қилиб ейди?!»

4. *Раҳи* — афсонавий қаҳрамон Рустамнинг чопқир оти номи.

5. Ушбу байт ирсолу масал санъати асосида тартиб берилган.

6. «Қаноат мулкидаги саройдан жой олишни мўлжаллаган одам яхшиларнинг яхши-сидир».

7. «Ҳилол» (янги ой) шакли унинг ўймакорлик асбобидай бўлгани сингари, осмон билан шафақ унинг базмининг қизил фонусига ҳам ўхшашдир».

8. *Явул-ҳисоб* — қисмат куни демак.

9. «Иззат тилар экансан, қаноат тамаъ қил. «Қаноат қилган»нинг жойи иззат тахтисидир».

XXXV

1. Қаноатли жувонмард билан тамагир жаҳонгаштанинг ҳамроҳ бўлгани, бирининг фароғат бойлигига берилганидан хорлик азобига қолгани, иккинчисининг қаноат азобини чекиш туфайли фароғат бойлигига эришгани.

2. «Тамаъгир буни ўқигач, бесаранжом бўлиб, тамаъгирлик томирлари қаттиқ ура бошлади».

3. «Саҳар вақтида ким шаҳарга олдин кирса, уни тахтга ўтқазиб, бошига тож кийдириб, қўлига узук тақилар экан».

XXXVI

1. Вафо ҳақидаким, «вафо» сўзининг «ве» ҳарфи (бунда «вафо» сўзининг арабча ҳарфи ёзилиши кўзда тутилади) ҳамда абжад ҳисоби бўйича ҳарфларининг сонини билдиришга ишора қилинади.

2. Бу уч байт мазмуни: «Осмоннинг тўққиз кутиси бўлиб, ҳаммаси зар билан ишланган; уларнинг ичида юз минглаб қимматбаҳо дурлар бор. Ундаги ҳар бир дурнинг ёрутлиги фароғат шамидир, оддий дур эмас, шам ҳам эмас, кўчани ёритувчи дурдир».

3. «Ёлғуз овучдин ким эшитмиш садо» — бу сатр маъносига «Қарс икки қўлдан чиқади» деган халқ мақоли асос бўлган.

4. «Нард тахтасининг тосида тўпиқ — суяк битта бўлса, ўйинчи ўйин бошлай олмайди».

5. У ёрнинг васли кимгаки насиб бўлса, унинг шаънига («Қуръон»да) «ғалаба яқиндир» ояти ёзилган.

6. «Кимки ўзининг бир ёри билан кўнгли шод экан, малаклар тўдаси унга: «Кўз тегмасин!» дейди».

XXXVII

1. «Икки вафодор ёр бир-бирига вафо қилиб, бошларидан кечгани, уларнинг шарофати билан юз минг бош қиличдан ва қилич қиндан қутулгани, ҳатто қайта қинга киргани».

2. «Унга ғалаба юз кўрсатиб, тақдир душман кўнглига шикаст солди».

3. «Ўликларнинг кўплигидан даштлар тўлиб кетди. Қизил қон Нил дарёси бўлиб окди».

4. «Агар сенинг мақсадинг бош олиш бўлса, уни қўй, унинг ўрнига бу бошни ола қол! — деди».

5. «Шу муносабат билан орада бирпас кутиш юз берган эди, бирдан халқ орасида омон-омон бўлгани ҳақида нидо кўтарилди».

XXXVIII

1. «Ишқ ўти таърифидаким, унинг шуъласи бало саҳросининг лолаларидур, чўғи балога дучор бўлган кўнгулнинг қон бўлақларидир; Меҳнат — машаққатнинг қаро шоми унинг тутуни, бу шомнинг куйик юлдузлари унинг учқунларидир; ёр ҳуснининг нурлари ҳақидаким, унинг алангасидан кўтарилган бир ёлқин бундай ўтнинг чиқишига сабабчи, унинг қуёшдек юзидан тарқалган битта нур бундай ҳароратга асосдир».

2. Бу икки байт мазмуни: «Ер юзида энди ҳаёт бошланиб, инсон вужудини руҳ майи билан маст қилганларида, унинг туфроғдан иборат жисмини ҳикмат қўли билан худди Эрам боғига ўхшатиб туздилар».

3. «Жаҳон мамлакатининг бошига ишқ ғавғоси тушиб, замон аҳли ишқнинг талони-га учради».

4. Бу икки байт мазмуни: «Май ўти бут (будданинг ҳайкали кўзда тутилади)нинг юзини қизартириб, байроққа айлантиргач, шуъласи Қуръонни ҳам кўйдирди. Қуръоннинг варақларини куйдираётган чоқда ўт ёқмадан деб раҳл (Қуръон, яъни китоб кўйиб ўқиладиган курси)ни ҳам синдирди».

5. *Мул* — шароб, май. «Гулшаннинг ичидан гулдан ўт ёқди, майхона бурчагини шароб билан ёритди. Бу гулнинг қандай гул эканидан боғнинг нима хабари бор?» дейилмоқчи.

6. Бу уч байт мазмуни: «Ўзини киши кўзига ғамгин кўрсатиб, мотами бўлмаса ҳам ёқасини йиртар экан, бундай одамнинг таши ҳийлакорлиги орқасида малакка ўхшайди; ичи эса иблис билан бирлашган, зоҳири садоқат билан безанган, фисқ-фасод билан булғанган».

7. *Ано ўқлари* — машаққат ўқлари, қийинчилик.

8. «Ҳусини намойиш қилиш учун у қошида (жингалак) тутунлар ясаган. Ўзига зеб бериш учун «нун» ҳарфига ўхшатиб ясалган бу тутуннинг устидаги нуқта шамра (укроп уруғи)нинг уруғига ўхшайди».

9. Ташбиҳ санъати татбиқ этилган бу байтда, маъшуқанинг зирак таққан қулоқлари сафни ёриб ўтган турк аскарларига ўхшатилиб, «ғўё у ўлимни ўйлаб, устидан темир совут кийиб олган», дейилган.

10. *Балки гулистони Халил* — бу талмеҳда пайғамбар Иброҳим Халилulloҳ тўғрисидаги воқеа назарда тутилган.

11. *Шиблий* — тасаввуфнинг машҳур шайхи. Унинг тўла номи Шиблий Абу Бакр Жаъфар бинни Юнусдир (862–947).

12. Зуннун — йирик тасаввуф олими Зуннун Абулфазл Савбон бинни Иброҳимдир.

XL

1. Ростлик таърифидаким, борлиқ уйи шу тўғри устун билан тик, ул уйнинг шабис-тони бурчагида бу нур (ростлик) шами мажлисни безатади; эгриликни эса рад этиш ҳақидаким, агар эгри одам кумушбадан гўзаллар юзидан зулфдек жой олса ҳам (барибир охирида) боши кесилади. Эгри одам агар хазина устида аждаҳодек ҳалқа бўлиб ётган бўлса ҳам уни ўлдириш зарур.

2. «Ҳар ким ўзига тўғрилиқни одат қилган бўлса, фалакнинг тескари айлангани билан унинг нима иши бор? Ўқнинг (ёй ўқи назарда тутилган) учиши тўғри бўлгандан сўнг ёрнинг эгрилигининг унга нима зиёни бор?!»

3. «Най тўғри бўлгани учун аҳли ҳол — тариқат аҳли, яъни сўфийлар уни яхши кўришади; тўғри бўлмасдан эгри бўлса, танбеҳ учун қулоғи буралади».

4. «Мистар (чизғич)нинг чизигига ёзув тўғри кела бергач, қалам бошини кўтармасдан ёзгани ёзган».

5. Ривоятларга кўра Сулаймон ҳам, подшоҳ ҳам пайғамбарликка эришиб, бутун мавжудот унинг тасарруфида бўлган. Инсондан бошлаб дев, пари, ҳайвон, ҳуллас чумолигача унга тобе, ҳатто шамол ҳам унинг хоҳишига қараган. Бу ишларнинг барчаси унинг қўлидаги узук хосиятидан содир бўлган эмиш. Узукка «Исми аъзам» — (энг улуғ ном ёки энг улуғ оят ёки дуо) битилган бўлиб, узукнинг илоҳий қудрати мана шу хат шарофатидан экан.

6. *Рости расти* — тўғрилиқ, халослик.

7. «Қалам тўғрилиқка йўл кўрсатгани учун доим унинг боши кесилиб, пастга бўлиб туради. «Алиф» ҳам тўғрилиқ аломати бўлгани учун, «бало» (сўзи) уни қара, ўзининг орқасига олибди (Бунда «бало» сўзининг арабча ёзилиши кўзда тутилади. Унда алиф сўз охирида келади. Алиф эса ўз шаклига кўра ўтмиш адабиётида доим тўғрилиқ рамзи бўлиб келган).

8. «Барқ — яшин эгриликни одат қилган бўлиб, ҳамма ёқни ёритса-да, ернинг остига киради».

XLI

1. «Дуррож (қирғовул)нинг чин гапириш ўрнига ёлғон гапириб, бир англашилмовчилик тузоғига илингани, чин сўзни шер ёлғон деб ўйлаб, овозини эшитиб, етиб келмгани ва уни бало тузоғидан халос этмагани».

2. «Тўқайда бир йиртқич шер бор эди. Ваҳшатда осмон шеридек қўрқмас эди».

3. Бу икки байтда: «Шер унинг сайрашини эшитиб, куйида ёлғон борлигини фаҳм қилиб, дер эди: «Ёлғон гапирма, ёмон бўлади». Тўғри одамлар олдида ёлғон қораланади», дейилган.

1. «Илм осмонининг юлдузлардек баланд мартабалилиги ҳақидаким, билимсизлик ту-
нини ёритиш учун «айн»и қуёш, «лом»и ой, «мим»и кундуз белгиларини кўрсатади; билим-
сизлик шомининг қоронғи кўриниши ҳақидаким, ғафлат чоҳини пастлик кечасида зоҳир
қилиб, бу кечада бахтсизликдан ҳикоя айтади; олимнинг бутун бахтсиз вужудининг қуёш-
дек юксаклиги, жоҳилнинг эса бутун борлиги бойлик, мол бўлса ҳам тупроқдек хорлиги».

2. «Дунёнинг иши яратилгандан буён душманликдан иборат бўлиб, олимлар хор,
жоҳиллар азиз».

3. «Ёмонликни ўзига шиор қилган Зуҳал сайёраси мовий ранг кўрғон гумбазидан
жой олган (Яхшиликни қўлловчи) Муштарий эса ундан қуйида. Бу, дунёнинг яхшини
ёмондан паст кўришидан».

4. «Тоғ чўққиси қаттиқ бўлишга бел боғлагани сабабли, унинг тиги ойнинг юзини
тимдалаган».

5. «Оташпараст ҳинду кўмирдек қорайиб кетган эса-да, у ёқут тахт устидан жой
олган».

6. Бу Али — Шарқнинг буюк алломаси Абу Али ибн Синодир.

7. «Пашшанинг ҳам уст либоси заррин, аммо унинг қўнадиган жойи ўлимтик ва
ифлослик устидадир».

XLIII

1. «Имом Фахр Розий билан Султон Муҳаммад Хоразмишоҳнинг ҳаммомда дўстлик
шамини ёққанлари ва имомнинг сўзи билан Султоннинг тақаббурликдан воз кечгани».

2. «Сирдонлар даврасининг подшоси, дунёдаги барча диндорларнинг имоми Фахрид-
дин Хоразми ўзига оромгоҳ қилганда, уни кўришга Хоразмишоҳ келмади».

3. «Улар бир-бирлари билан кўришиб, шоҳ унга очилиб шундай савол берди: «Эй, ўз
илми билан элни баҳраманд этган, қиёмат ишларидан бир хабар бер-чи. У куни қандай
машаққатлар юз беради. Ҳар бир кишининг аҳволи нима бўлади?»

Шоҳ шундай маъноли саволни берган эди, камолот эгаси бунга шу зайлда жавоб
берди: «Эй, қиёмат кунини билишни орзу қилган одам, қиёмат ҳақидаги саволга энг
монанд жой шу ҳаммомдир. У ерда ҳам шоҳ билан гадо бир хил аҳволга тушиб, шоҳу
гадо барчаси яланғоч юради. Амалдорлар, катталар ҳаммаси сенга ўхшаб, ичкарига кир-
гач, бору йўғи ташқарида қолади. Илму ҳунар эгалари эса менга ўхшаб, нима йиққан
бўлса, ўзи билан олиб киради, вассалом».

XLIV

1. «Қалам учигади тиликнинг ранг-баранг ҳаракатлари ва қалам аҳлларидан иборат
тўданинг турланувчанлиги ҳақида; у (қалам) қайси бир хатни кўчиришга бошласа, бу
унинг номаи аъмолининг қора бўлишига сабабдир, котибга эса бу бахтсизлик белгиси-
дир. У қайси бир ҳарфни тузатиб, қайта ёзмоқчи бўлса, бу унинг юз саҳифасининг ҳам,
роқим қоғозларининг ҳам оқ бўлишига сабабдур».

2. «Бу қандай бичими келишган, ёқимли нарсаси, овози ҳам яхши, диққат билан
қулоқ солсанг арзийди». Навоий худди шу ўриндан бошлаб, ташхис санъатидан фаол
фойдаланиб қаламини жонли нарса, гоҳо сирли мўъжизалар бунёд этиш воситаси сифа-
тида таърифлаб беради. Шунда қалам ўқувчи назарида гоҳ «тумшуғидан ҳар томонга
маъноли сўзлар сочади»ган сеҳрли қуш, гоҳ «фусунгар илон», гоҳ «тилла хазина устида-
ги аждар» тимсолида гавдалантирилади.

3. *Калим* – Мусо алайҳиссаломнинг исми; асоий Калим – Мусо ҳассаси; Қуръонда айтилишича, Мусо пайғамбар ўз даврида мўъжизавий ҳассаси билан мўъжизалар кўрсатган. Бунда қалам ўша ҳассасага ўхшатишган.

4. «Пул бермаса, бўйдоқ ўтган Исо (алайҳиссалом) устидан ҳам никоҳида тўққизта хотини бор, деб ёзишдан тоймайди».

5. *Амр ва Зайд* – ўзбекча «Эшмат, Тошмат» деган иборага тўғри келади.

6. «Ҳа»нинг ўрнига «йўқ», хатонинг ўрнига савобни ёзади ва орқасига «бу ёғини Худо биледи», деб қўшиб қўяди.

7. Бу ўринда тилга олинган асарлар Ислом дини ва тасаввуфга доирдир.

XLV

1. «Ёқут (араблар орасида шуҳрат топган котиб, Қуръонни кўчиришда ягона ҳисобланган)нинг ҳуснихат туфайли подшоҳлар олдида ҳам, дарвешлар олдида ҳам ҳурмати ортгани ва мамлакат ёзувига ҳурмат аҳллари ўз белгисини унинг битган саҳифаси бўйича тортгани».

2. «Фано боғининг гулида ўлтир, шуҳрат қозонган кишининг гулшани Сухравард (машҳур мутасаввуф Шайх Сухравардий) эди».

3. «Ҳижоз аҳолиси Каъбага эътиқод қилгани сингари (халифа) Мустаъсим ҳам унга нисбатан кўп ҳурмат билдирди».

XLVI

1. «Булутдек фойда келтирувчи одамлар ҳақидаким, пешона тери билан зебо райҳонларнинг бошига гавҳарлар сочадилар; юзларида булут орасидаги чақмоқдек кулги кўриниб туради; шабнам тўкилган чинордек, қўллари кофининг тери билан ерга ёнбошлаган хас-хашакларни суғорадилар; дилининг куйиши чинорникидек рангу рўйида ошкор».

2. «Эй инсонлар орасида тонг каби кумуш сочишга ўрганган одам, сенинг меҳринг қуёш меҳридай умумийдир».

3. «Агар ёмғир ўрнига тош ёғса ҳам, тоғдек бошингни яширмай турасан».

4. *Ямқусу фил-арзи* – Ер юзида яшаб юрсин.

5. *Ҳайри нос* – Одамларнинг энг яхшиси.

6. «Пашша киши бўйнига халақит бериб, шапалоқ уриш билан янчилади».

7. «Арабдан чиққан пайғамбар (Муҳаммад (с.а.в.)). Бу Лаҳаб унинг динига кирмаган, унга қаршилиқ қилган) бутун борлиқни ёритти. Бу Лаҳаб юзини қаро қилиб нима қиларди?!»

8. «Камолот қозонган одамларнинг ҳам энг комили элчилар подшоси Муҳаммад пайғамбар эди».

9. Бу икки байт «Хамса»нинг 1960 йил нашрида:

Сўз била куфр аҳли мусулмон бўлуб,
Сўз била ҳайвон деган инсон бўлуб.

Ҳам сўз ила элга ўлумдин нажот,
Ҳам сўз ила топиб ўлук тан ҳаёт,

шаклида берилган. Биз «Ҳайрат ул-аброр»нинг танқидий матни асосида байтлар ўрнини алмаштирдик.

10. «Чин диёрининг мушки ўзи қора тупроғдай бир нарса. Сунбул унинг исида ис олгани учун бошоқчидай боши қуйи».

11. «Саховат кўрсатган киши муомалада ҳам хато қилмаса, у бир йўла иккита инъом берган бўлади».

XLVII

1. Марҳаматли Айюбнинг безор ўғри эгрилигини тузатгани ва гумроҳлик зулматида унга йўл кўрсатгани...

2. «Шу кеча бир киссовур унинг уйига лаҳим қовлай бошлади».

3. *Ҳуффа* — ер остидан қовланган йўл.

4. «Пайғамбарлар ҳақидаги қиссаларда ёзилишича, пайғамбарлардан Айюб ҳамма азоб-уқубатларга бардош бериш, Нуҳ эса узоқ умр кўриш билан машҳур бўлган».

XLVIII

1. «Осмон тузилишидан шикоят; унинг ҳар бири бир қути, ҳар юлдузи пок бир гавҳар бўлиб кўринади, аммо у шундай бир қутича ҳамки, унга заҳар, заҳар бўлганда ҳам ўлдирадиган заҳар солинган; Жаҳон кўғирчоғи ҳақида кинояки, у чиройли ва келишган шўх бир жононга ўхшаб кўринади, аммо ўзи шундай қарияки, иши макр ва кўзбўямачилик; кўзбўямачилиги эса ҳалдан ортиқдир; у марварид қутисининг зарарини ёзиш учун қаламнинг тили лол, бу қариянинг турган-битгани заволдир».

2. «Эй кўнгул, бу чарх кўғирчоқбоз чиқди-ку! Эй кўнгул, унинг найрангбозлигидан ранжима!»

3. «Кўғирчоқбоз каби бу ҳийлагар осмон ўз найрангбозлик чодирда минг хил суратлар кўрсатади».

4. «Унинг кўз ёшлари ҳийла юлдузларидир. Ёлғондаки тонгнинг оқаргани — унинг бошидир».

5. «Қуйида пардозчилигининг белгиси оқ тонг упаси-ю қуёш ойнасидир».

6. Бу икки байт мазмуни: «Тўй олди қалинига жонини сўраб, кейинги маҳрга имонини талаб қилиб, жонини, имонини олгандан кейин эса бу дунё уйдан сургун қилади».

7. «Фалак айланганда икки чизиқ ҳосил қилиб, бу минтақа ва муаддил чизиқлари икки белбоғдай унинг белига бойланган».

8. «Шундай фикр қилгинки, бу пасткаш чархнинг айланиши худди ғалвирнинг айланишига ўхшайди».

9. «Жаҳон гулшанида наргис каби калтабин, нодонлар бор эди, уларнинг базмларига хурсандчилик бағишлаб, кумуш табоқларда олтин қадаҳлар узатди».

10. «Қаерда рангдор Яман терисини кўрса, юз жойидан қирқиб, ундан ўққа халта ясади».

11. «Унинг ҳеч бир ҳосили ҳам йўқ, боқийлиги ҳам. Уларнинг ҳаммасидан кеч, лекин кечикма».

XLIX

1. «Искандарнинг етти иқлим мамлакатларини ўз қўлига киритгани ва бўш қўл билан бу дунёдан кетиш отини илгари сургани».

2. «Осмоннинг кўх гумбази устида хутба ўқиб, адолат тамғаларини (олтин, кумушга эмас) юлдузларга ўйди».

3. «Йўлимни қабр томон бошлар экансизлар, бир қўлимни тобутнинг ёнидан чиқариб қуйинглар. Кишилар тобутга назар солар эканлар, ибрат юзасидан шу қулга қарасинлар. Билсинларким, етти ўлка подшоси, етти осмон мушкулларидан хабардор одам, энди жисмимда жон йўқ, бу макондан, бўш қўл билан бу жаҳондан кетмоқда».

L

1. «Жаҳолат майининг қуйқасини ичадиганлар ҳақидаким, яхшилик хирқалари гуноҳкорлик қўлидан йиртиқ; май жаҳолатининг боши оғриқ одамлари тўғрисидаким, уларнинг ҳар бири майхона эшигида мастлик ва бебошлик билан юради ва қийшайган майхона уларнинг назарида Жамшиднинг тахтига ўхшайди, синиқ пиёла эса ўзида жаҳонни кўрсатадиган жомга...»

2. «Эй, жомга ҳамдам бўлиб қувонган одам, ишинг жаҳолат хуморидан мастлик».

3. «Сенинг бу мастлигинг неча йил, неча ой давом этиши мумкин? Ойда, йилда бир маст бўлмасдан ҳушёр тортиб ҳам юр!» мазмуни байтда тажнис усулида ифода этилган.

4. «Йўлда учраган ёмғир сувини кўрса, май деб ичади: Сой тоши учраса, олиб, гулдек отади».

5. «Бўзчининг тарағидаги оҳордек, балки қарға патидаги ифлосдек, қусуқ унинг соқолини обдон ҳаром қилди. Ит эса ялаб, уни яна тозалаб қўйди».

6. «Ҳа, шум кампирнинг қизи қанча хунук бўлса ҳам, унинг кўзига беҳиштдаги ҳур бўлиб кўринади. Қобилиятсиз шоирга: «Нима еяпти?» — деб юрма дейман, нима бемаъни гап гапирса, унинг ўзига сеҳр бўлиб туюлади».

7. «Бойқуш обод ерларда хафа бўлиб ўлтиради; вайрона бурчакларда эса товусдек товланади».

8. «Мажусий ўтхонага сув қуйса бир нафасда сандал дарахтининг ўтини обнуга айлантиради».

9. Бу тўрт байт мазмуни: «Хуллас, унинг ўти ўту суви ҳам ўт, ранги ўту жозибали ёлқини ҳам ўт. Кимки бу тўрт ўт ичига тушиб асир бўлса, чақмоқ чаққан жойда ипак тўқимадай ёнади. Қайси баданда бу тўрт унсур ёнса, унинг иссиғидан бадандаги тўрт унсур ҳам ўртанади. Бу ўтда тўрт унсургина ёниб, йўқ бўлиб кетмайди, ақлу ҳис, дину ислом ҳам йўқолади».

10. «Бировни мақтаб, мажбуран тавба қилдирилса, буни таяба деб тушунма: бировнинг тавба қилишига ақли етмаса, «Қуръон»ни ўртага қўйиб шартлашса ҳам фойдасиз». Ушбу мақолот охирида Навоий ҳақиқий тавба қилиш Худонинг хоҳишига боғлиқ, деган ғояни илгари суради.

LII

1. «Хунасаифат олифталарнинг дунё деб-зийнати, деб ҳийлакорлик кўрсатишлари ва жонини фидо қилган муҳаббат эгаларининг диндан қувват олиб, бошни тик тутиб юришлари; газавот майдонининг кенглиги васфидаким, мард билан номарднинг шу ерда бир-биридан фарқи кўринади; шоҳлик қони таърифидаким, бу гуноҳ тутунидан юзи қаро бўлганларнинг юзини қизил қилди».

2. «У шундайки, ўзини жуда ботир кўрсатиб, отини шижоат майдонида илгари суради».

3. «У ўзини шундай катта тутадик, гўё унинг бошидан осмонгача бўлган масофа тўрт энликдай».

4. «У зулм ўқини учирганда, ўқнинг учини ўз юзи билан эговлайди».

5. «Бу жиға унга лаънати иблисдан қолган бўлса ҳам, уни Жаброил қаноти деб атайди».

6. «Отининг устига урган эгари зарланган; ҳатто унинг юганига ҳам гавҳарлар қадалган».
7. Бу икки байт маъноси: «У гавҳо қилади, атрофидагилар бақриб-чақришади, гўё ўзи ўртада деву атрофида шайтон тўдаси. Бири уни «Бегим!» деган, бошқаси «Мирзо!» деган; хулқини яхши деб, ҳуснини чиройли деб мақтаган».

8. «Хамса»нинг 1960 йил нашрида (116-бет) бу сатр «Лоф ила ҳар дам ушотиб юз масоф» шаклида, биз уни танқидий матнга биноан «Лоф ила ҳар дам ушотиб бир масоф» тарзида бердик.

9. Бу байт дostonнинг 1960 йил нашрида:

Ҳар нимаким, шаръ хилофи дурур,
Тўккасен ар бодаи софий дурур,

деб берилган. Икки сатрда ҳам «дурур», «дур ул» деб ўзгартирилди.

10. Бу сатр олдин «Жисмингга тиг очса ўлум зўрни» ўқилган. Танқидий матнда «зўрни» эмас, «равзани» (Равза — тешик, туйнук).

11. Бу байтнинг ўрни ўзгартирилди. У «Хамса»нинг 1960 йил нашрида (118-бет):

Кимгаки жонондан эрур жон азиз,
Ҳайфки, қилғай они жонон азиз

байтидан олдин келади.

LIV

1. «Баҳор йигитлигининг софлиги ҳақидаким, нозли райҳонларини ранг-баранг ипаклар билан ораста қилади; йигитлик баҳорининг латофати хусусидаким, юзининг гулини райҳоний хатлар билан ёндирадиган даражада безатади; ҳазон қарилигининг совуқлиги тўғрисидаким, гулистондаги дарахтлар билан қушлар у туфайли зийнатсиз, куйсиз бўлиб қолади; қарилик ҳазонининг шиддати тўғрисидаким, бадан гулистонининг тоза гуллари у туфайли ҳавога соврулади».

2. «Ҳамал зйвонини қуёш ёрита бошлагач, осмон ер юзига ҳам меҳр изҳор қилди».

3. «Кўкимтир майсалар тўшак бўлиб, ундаги райҳонлар гўё биҳишт ҳурларидир».

4. «Болаларнинг ҳаммасини кўнгли ўйинда, лекин ҳамма ёқда «гулҳоча гул» ўйини».

5. «Барглар барг эмас, ёқиш учун бир тўплам ўтин; шоҳлари эса дўзахнинг кундаси деса бўлади».

6. «Биров тафсир («Қуръон»га ёзилган тафсирлар)ларни ўқиб, биров ҳадисларни ўрганиб эътибор топади».

7. «Оғиз бурчакларида қимматбаҳо дурлардан қолмай, тишлари «син»га ўхшаса ҳам, тишсиз «син»га («с» ҳарфининг арабча шаклларда тишли ва тишсиз ёзилишига ишорат) ўхшаб қолади».

8. «Орқа бўйнида тиришлар пайдо бўлиб, бақбақасидаги юнглarda тутунлар юзага келади».

9. «Кишининг мақсади табиий яшаш бўлса, истак билдириб, ҳамма ёққа бориши, кўриши лозим».

LVI

1. Фалак ғамхонаси ҳақидаким, оқибат мазмуни парокандалик белгисидан иборат бўлиб, унда киши қийналса ҳам ўзини хурсандликка олиб юриши керак; жаҳон вайро-

наси ҳақидаким, унда ёзиғлик тилак ҳам кўнгул уйини обод тутишдир; ҳаёт гулшанидан эсган ҳар нафаснинг қадрини билиш, умр гулидан чиққан ҳар бир хуш иснинг шукрини қилиш, баданда Худонинг буйруғини бажаришга қувват бор экан, тоат-ибодатни ғанимат билиш, дўстлар билан кўришиш имконияти бор экан, буни кўлдан чиқармай, киши ўзини хуррам тутиши кераклиги тўғрисида».

2. «Тақдирдан қанча жафо етса ҳам унут. Бу жафолар қанча кўп бўлса ҳам ўзингга оғир олма».

3. «Қилмас гари» — ўйлашга арзимаиди.

4. «Шундай экан, гул билан тик савсан ҳам, норвану сарву шамшод ҳам, бу чаманда нимаики бўлса — ҳаммаси бир-бирига меҳмондирлар».

LVIII

1. «Хуросоннинг мисли йўқ вилояти баёнида... хусусан салтанат уйи бўлмиш осойиш жойи — Ҳирот тавсифида; гарчи (ўтмишда) боғ бўлса ҳам, аммо қуриб қолган эди, лекин шоҳ (бунда Ҳусайн Бойқаро назарда тутилаётир) оқизган сойнинг адолати уни олий жаннатнинг рашки келадиган ерга айлантирди, агарчи (бир вақтлар) обод бўлган бўлса ҳам, бироқ бузилиб кетган эди; шаҳаншоҳнинг қурувчилик эҳсонидан чин расмхонасининг ҳам рашки келадиган жойга айланди».

2. «У ўртадаги осмонда ҳар томонга нур сочиб, «ҳамма ишнинг ўртачаси яхши», деган ҳикматни исботлаб туради».

3. «Унинг ичидаги шаҳарларнинг сони ниҳоятда кўп. Уларнинг ҳар бирининг гўзаллиги ҳаддан ортиқдир».

4. «Уни жаҳоннинг кўкси деб таърифлаш керак. Ундаги юрак эса гўзал Ҳирот ўлкасидир».

5. «Уни (Ҳиротни) «Кўнгул» эмас, «шоҳ» деса ҳам ажабланиш керак эмас, чунки шоҳнинг жойи ҳам ўртада бўлади-ку!»

6. «Аллоҳ, Аллоҳ! Бу Ҳирот қанақа шаҳар бўлди? Унинг бир қисми иккинчи қисмидан ажойиб! Икки турғун осмондан белги бўлган унинг икки хиёбони сомончининг йўлига ўхшайди».

7. Масжиди Ақсо — Суриядаги машҳур қадимий масжид. «Унинг шамдонлари каптарларга хилват уя; каптарлар унда Жаброилдек ўтирадилар».

8. «Ҳамса»нинг 1960 йил нaшрида бу сатр «ҳар шажару юз гул ила шеваси» эмас, «Бир шажару...» ҳолида берилган.

9. Ануширвон Ислom динини қабул қилиш ҳақидаги Муҳаммад (с.а.в.)нинг мактубини йиртиб ташлаб, Ислomни рад этган эди. Бунда шунга ишора бор.

10. «Одамзод бор экан, олам бор экан, олам ичида одамзод яшар экан, адолат билан олам юзини обод қил, яхши хулқ билан дунёдаги одамларни шод қил».

LX

1. «Мақсаднинг ўталгани ҳақида; агарчи бу латиф сўзлар мажмуаси шундай бир тўпламки, нозик маъноли сўзлардан иборат тўхфалар билан тўла ва нозик маъноли сўзлар тўплами шундай кемаки, фойдали инжулар унда хилма-хилдир; лекин таъб дарёсидан соҳилга энг олдин келгани нарсаларнинг энг қимматлилари бўлади ва сеҳн шабистонидан ҳам энг олдин жилва зуҳур этган келинчақлар бўлади, шунга кўра бу тўпламни салтанат боғчасининг олдинги гули ва халафлик чаманининг қад кутарган нозли сарви бўлмиш султон Бадиуззамон (Ҳусайн Бойқаронинг катта ўғли) Баҳодир... оёғига нисор қилинди ҳамда унга никоҳлаб берилди, — токи бу насихатлар унинг дилида ўрнашиб қолсин ва бу жавҳарларни қулоғига оссин».

2. «Инсон ўрнини босадиган инсондир; шоҳники шоҳ, хонники хондир».
3. «Балки, у хавф-хатарсизликнинг сабабчиси, Жамшиддек қадрли ҳукмдор Бадиуз-замондир».

4. Бу талмех «Қуръон»даги бир эпизодга ишора. Бунда золим Заҳҳок, Фирдавсий «Шоҳнома»сида нақл қилинишича, ундан яширин ҳолда сигир сутини ичиб катта бўлган Фаридун қасд олганн эслатилмоқда.

5. Асл мақсадни қўзламоқчи бўлсанг, Муҳаммаднинг шариати йўлини тут!»

6. «Адл» сўзи уч ҳарф билан ёзилади. Лекин унинг ҳар биттаси ўзгача мазмунга эга. Унинг «айн»и ёндирувчи қуёш бўлиб, зулмининг қора шомини пок қилади. «Дол»и эса давлат ва диннинг тожи бўлиб, дин ва давлат аҳллари доим унга муҳтождирлар. Охиридаги «лом»ини ҳурларнинг сочи; иззат ва шараф қушларига эса уни туюқ деб бил».

LXII

1. Бу орзу — «Ҳайрат ул-аброр» достонини ёзиш.

2. Бу «гулруҳи зебо узор» — «Ҳайрат ул-аброр» демак.

LXIII

1. Яхши одамлар ҳайрати.

2. Ҳижрий — 888 йил, милодий — 1483 йил.

«ФАРҲОД ВА ШИРИН»НИНГ ШАРҲ ВА ИЗОҲЛАРИ

I

Муқаддима ўрнидаги бу боб адабий анъанага кўра, «ҳамд» — Аллоҳ таолонинг мақтовига бағишланган бўлиб, Навоий Яратувчининг қудратини таърифлаб, унинг иродаси билан қаламга олмоқчи бўлган ғоявий нияти ҳақида сўз юритади.

1. Байтнинг биринчи мисраси арабча: Маънолар эшикларининг очилиши сенинг (яъни Аллоҳнинг) мақтовинг билан, деган мазмунни билдиради. Кейинги мисрада эса, шоир сўз ўйини санъатини ишлатади — «фатҳ» сўзининг икки маъносидан фойдаланади: маънолар эшикларини кўнглимга «очиб» бер ва уларни «забт» этишни насиб қил, мазмунида қўллайди.

Кейинги байтларда шоир маънолар хазинаси қулфига қўлининг калит бўлишини, шу восита билан барча умидларига етишишни тилайди, ана шу маънолар хазинасидан олами, олам аҳлини манфаатдор этишни умид қилади. Бу байтларда «махзан», «дурафшон», «ғавҳартош», «дур» каби сўзлар мажозий, яъни қўчма маънода ишлатилади. Улар мазмун, маъно билан алоқадор бўлиб, буни бадиият ҳақидаги илмда «истиора» санъати деб юритилади.

II

1. Навоийнинг «Фарҳод ва Ширин»и боблари сарлавҳалари бошқа достонларидаги каби маълум ғоявий ва бадиий уҳдаларни бажаради. Шоир уларда асос-эътибори билан ҳар бир бобдаги етакчи ғояни изоҳлаб беради. Шунингдек, улар бадиий жиҳатдан ҳам муайян вазифани ўтаб, ўқувчининг бобда баён этиладиган воқеаларга муносабатини белгилашга хизмат қилади.

Бу боб сарлавҳасида шоир араб ёзувидаги ҳарфлар ифодасига ишора қилиб, шавқ достони — «Фарҳод ва Ширин»да сарвқадлар бўйига ўхшаш «алиф», бинафша сочлар жингалагига ўхшаш «лом»ларда «Аллоҳ» сўзи назарда тутилишини ёсади. Бинобарин, бу ерда Навоий Худо таърифи берилишини баён қилади.

Шоир ёзишга киришаётган «Фарҳод ва Ширин» достонининг умумий талқини, ундаги қаҳрамонлар, персонажларнинг мухтасар тавсифини беради, «дард боғи» дея таърифланган ишқ билан алоқадор барча ҳияжон ва изтироблар ҳақида ёсади. Шоир Холиқ — яратувчи Худо саноси — мақтовига киришар экан, энг аввало, у инсон кўнглини ишқ гулшани, бу гулшанда эса ишқни ҳазинага айлантирганлигини мадҳ этади. Ишққа «жаҳонни куйдирувчи» қудрат бахш этадиган Яратувчи ҳусни, гўзаллик таърифи эса Навоий давридаги кенг тарқалган тасаввуф таълимоти тушунчаларига алоқадордир. Бобнинг аввалги етти байтида шоир яна мажозий маънодаги «дард боғи», «лола», «гул барги», «сунбул», «оқар сув», «ғунча», «оташин вард» (қизил гул) каби сўзлар орқали ишқ, унинг аламлари, изтироблари ҳақида сўз юритади. Буни шоир илми бадёдаги уйғунлаштириш санъати воситасида амалга оширади. Шунингдек, бобдаги «қазо Фарҳоди амри раҳнамуни» мисрасидан то «Келиб кам зарралардин доғи Хусрав» мисрасигача бўлган қисмда «Навоий қазони Фарҳодга, осмонни Фарҳодга алоқадор Бесутун тоғига, ақлни Чин хоконининг вазири Мулқоруга ва Сукротта, тунни Хусрав Парвезнинг оти Шабдизга, қадарни Фарҳоднинг дўсти Шопурга, ажални отасини ўлдирган Парвезнинг ўғли Шеруяга, замонни Парвезнинг созандаси Нигисога ўхшатган ҳолда «ширин», «тилисм» сўзлари Бесутун, Хусрав ва унинг хонандаси Борбад номларини тилга олиб, муқаддимани достоннинг мундарижасига уйғунлаштирган». Айни чоқда, бу ўхшатишлар замирида шоир достон мундарижасида қаҳрамон ва персонажлар фаолияти қайси кўламда кечиши, улар достонда ижобий, салбий роль ўйнайдими ёки ўткинчими, деган масалаларга ҳам эътиборни жалб этади.

2. *Фафҳам* — арабча (ундов сўз). «Тушун! Англа! Диққат қил!» демакдир.

3. *Валлоҳу ағлам* — арабча: Худо билувчиरोқдир.

Бу байтда шоир Яратувчи билан яратилганлар бир-бирига ошиқ, буни идрок этиш керак, демоқчи бўлади.

4. *Мо арафноқ* — арабча: (Аллоҳим) биз сени маърифатинг даражасида билмадик.

5. Навоий ёзишга киришаётган достоннинг персонажлари таърифини бош қаҳрамон Фарҳоддан бошлайди. Маълумки, ўз манбаларини фольклордан олган Фарҳод образи Фирдавсий «Шоҳнома»сида Афросиёбнинг жанговар сипоҳсолори сифатида тилга олинади. Даставвал бу образ Низомийнинг «Хусрав ва Ширин» достонида асосий персонажлардан бири сифатида киритилади. Низомий Фарҳоди халқ намояндаси, тошйўнар уста. У оқил ва инсонпарвар, ғоят саводли ва паҳлавон. Фарҳод гарчи достон сюжети ривожидида асосий роль ўйнамаса-да, муаллифнинг етакчи гоёсини тушунишда аҳамияти каттадир.

Хусрав Деҳлавийнинг «Ширин ва Хусрав» достонида эса Фарҳод олийнасаб шаҳзода, тақдирга тан берувчи бахтсиз ошиқ қилиб тасвирланади. Фарҳод образини илк дафъа биринчи ўринга кўчириб талқин қилган шоир озарбайжон адабиёти тарихида Низомий аъёналарини давом эттирган, форс тилида ижод қилган Ориф Ардабили (XIV аср) эди. Лекин Орифнинг Фарҳодида қатор манфий жиҳатлар, жиддий қусурлар мавжуд. Фарҳод ўз ҳунар ва муҳаббати ила Хусравдан жуда устун кўтарилса-да, муҳаббатга муносабати ва шахсий маънавияти жиҳатдан ундан фарқланмайди. «Фарҳод ўзининг севилиси Гулистонни тезда ёдидан чиқаради». «Муаллиф ўз қаҳрамони (яъни Фарҳод) ўлимини унинг Рум қайсари ўғли Гаройни ўлдирганлиги билан алоқадор қилиб талқин қилади... Бу эса образ қимматини озайтиради» (Арасли Н. Ариф Ардабили ва онун «Фарҳаднаме» поэмаси. Баку, 88–89-бетлар).

Алишер Навоий ўз достонида Фарҳодни асосий, марказий қаҳрамон қилиб олди. Уни том маънода ижобий қаҳрамон сифатидаги янги талқинини берди.

6. *Хито* — Чин (Хитой) мамлакатининг шимолидаги вилоят номи (Синцзян ёки Кошғар кўзда тутилади).

7. *Мулқоро* — Навоий асарларида Чин ҳокони вазирининг номи. У ғоят донишманд ва тadbиркор қилиб тасвирланади.

8. *Моний* — Ибн Фатак (216–276) — монийлик таълимотининг асосчиси. Шарқ ривоятларида уни машҳур наққош ва рассом деб таърифлайдилар. Унинг муқаддас китоблари ниҳоятда гўзал миниатюралар билан безатилган эмиш, монувийсоз-монийча қилиб ишлаш; дostonда Фарҳод учун Хоқон йил фаслларига мослаб қурдирган тўрт қасрни беазаган наққош устанинг номи.

Бу байтда эса шоир Фарҳоднинг кўнгил қасри Моний коргоҳидек гўзал ва нақшпардоз қилиб яратилган, демоқчи.

9. *Сукрот* — Сократ (мил. ав. 470, 469–399) қадимги юнон файласуфи. Навоий дostonда Сукротни ақл ва ҳикматда беназир хирадманд сифатида талқин қилади.

10. *Ширин* — бу ерда шоир сўз ўйини ишлатган: Навоий ўз салафлари Низомий ва Хусрав Деҳлавий Ширинни жаҳон аҳлига ёқимли, тотли образ қилиб яратдилар, демоқчи. Айтиш керакки, Ширин баъзи маънавлар, афсона ва дostonларда гоҳ эронлик, гоҳ оромийнасаб, ё румли, ёки армани деб берилади. Низомийда у озарбайжонлик, Навоийда эса арманияликдир.

Низомий Ширини ғоят гўзал ва ақлли, иродали ва мақсад йўлида изчил бўлиб, сосонийлар подшоҳи Ҳурмуз ўғли Хусрав Парвезни севади. У ҳатто Хусрав Парвез Византия қайсарининг қизи Марямга, Исфаҳон гўзали Шакарга уйланганида ҳам нечоғлик ғамалам чекмасин ўз севгисига содиқ қолади. Уни ариғ қазувчилар орасидаги тошкесар Фарҳод севиб қолганида ҳам Хусравдан воз кечмайди. Охири унинг қонуний хотини бўлиб қолади. Шириннинг халқи фаровонлиги йўлида Хусравни кайф-сафо, ҳашамдор маишатлардан қайтариш, мамлакат ва халқ тақдири билан машғул бўлишга даъват этиш каби олижаноб интилишларини Низомий мадҳ этади. Марямнинг ўғли Шеруя тож-тахтга, Ширинга эга бўлиш мақсадида ўз отаси Хусравни ўлдирганида, Ширин эрининг жасади устида ўзини ҳалок қилади.

Хусрав Деҳлавийда Ширин севгида ҳам барқарор бўлмаган (Хусрав Парвез ва Фарҳод севгиларига жавобда иккиланади), ҳатто Фарҳод ўлиmidан кейин Хусравдан ўч олиш мақсадида унинг хотинини заҳарлаб ўлдиришгача етиб боради. Бинобарин, Хусрав Деҳлавий талқинида Ширин ватани ва халқи қайғусини чеккани ўз аксини топмайди.

Навоий эса Ширинни ҳар жиҳатдан мукамал, Фарҳоднинг муҳаббатига лойиқ, унга вафодор бўлган қаҳрамон қилиб яратади.

11. *Хусрав* — Шарқ халқлари оғзаки ижоди ва ёзма адабиётида кенг тарқалган образ. Унинг тарихий илдизи сосоний подшоҳларидан Хусрав II Парвез (VI аср охири) фаолиятига бориб қадалади. Бадий адабиётда, чунonчи, Фирдавсийнинг «Шоҳнома»си, Низомийнинг «Хусрав ва Ширин»ида идеал шоҳ. Алишер Навоийда эса Хусрав мутлақо салбий қаҳрамон сифатида талқин этилади.

12. *Шабдез* — қора тусли от. Хусрав отининг номи. Бу байтда шу сўз орқали ҳам кеча қоронғилигига, ҳам отга ишора қилинmoқда.

13. *Шонур* — Эроний машҳур рассом.

14. *Шеруя* — Хусрав Парвезнинг ўғли.

15. *Никисо* — Хусрав Парвезнинг хос машҳур машшоқларидан.

16. *Зухра* — Венера, Шарқда эрта тонгда, Фарбда кечқурун порлаб кўринадиган ёрқин юлдуз. Қадимги юнонларда муҳаббат маъбудаси сифатида тасвирланган. Зухра баъзан Ноҳид номи билан ҳам аталади. Зухра гўзаллик, муҳаббат ҳамда мусиқа ҳомийси ҳисобланади.

17. *Борбад* — Борбуд — Хусрав Парвезнинг машҳур ҳофизи. Бадиий адабиётда умуман яхши хонандани англатади.

18. *Баҳром* — Миррих — Марс сайёраси. Илми нужумча Баҳром ҳарбий ишлар ҳомийси саналган.

19. *Бесутун* — Биҳистун (Биҳиштун) — Шимолий Эронда. Ҳамадон шаҳридан 100 км ғарбда тоғ оралиғидаги қоя. Бу қоя ривоят ва афсоналарда кўпинча Фарҳод номи билан вобаста ҳолда тилга олинади. Фарҳод шу тоғ этакларида канал қазиган, шу тоғни кесиб йўл очган қаҳрамон сифатида тасвирланади.

Шоир ўз достони «Фарҳод ва Ширин»ни минглаб машҳур Бесутун ёдномаларидан юксак деб таърифлайди. Бу билан адабиётдаги муболаға санъатини қўллаиди, айти чок-да «фахрия» санъатидан ҳам фойдаланади.

III

1. «Муножот» деб аталса-да, унда Навоий инсонни йўқликдаги ҳолати, сўнгра, вуждга келиши, гўдаклиги, ҳаёти тўғрисидаги фикрларни баён этади.

2. *Мустафо* — арабча танланган, сараланган, сайланган, демакдир. Муҳаммад (с.а.в.)нинг исмларидан бири. Бу ва олдинги мисраларда Навоий Аллоҳга мурожаат қилиб, шу асарни яратишда мададкор бўлишни илтижо қилади, бу йўлда Муҳаммад (с.а.в.)дан ҳам шафоат этишишини истаиди.

IV

Бу боб анъанавий наът, яъни Муҳаммад (с.а.в.) таърифига бағишлангандир.

1. «*Ваш-шамс*» била «*Вал-лайл*» — Қуръон суралари.

2. «*Ва саллаллоҳу ало шамси жамолиҳи ва зилли камолиҳи*» — арабча: Аллоҳнинг раҳмати унинг жамолининг қуёши ва камолининг соясича бўлсин.

3. «*Кофу*», «*нун*» — арабча ҳарфларнинг номи бўлиб, улар қўшилса, «кун» «бўл!» сўзи юзага келади. Навоий таъкидлашича, Худо мавжудотни пайдо қилиш учун «кун» яъни, «бўл!» деб амр қилганда, бутун махлуқот пайдо бўлган.

4. *Қурратул-айн* — арабча: кўз равшанлиғи; кўз қорачиғи. Маж. фарзанд.

5. «*Кавн*» — мавжудлик, борлик, дунё; кавнайн — икки дунё (у дунё ва бу дунё).

6. *Арш* — осмоннинг энг юқори жойи.

7. *Курсий* — бу ерда осмон маъносида.

8. *Мусҳаф* — Қуръон.

9. *Батҳо* — Макка атрофидаги тоғ оралиғида бир дара номи; маж. Макка кўзда тутилади.

V

Бу боб анъанавий «Меърож» (пайгамбарнинг кўкка чиқиши)га бағишланади.

1. *Миназ-зулмоти шан-нур* — арабча: «зулматдан нур томон» деган маънони билдиради.

2. *Нурин ало нур* — арабча: нур устига нур, демакдир.

3. *Ноҳид* — қ. Зуҳра.

4. *Аторуд* — Уторид — Меркурий сайёраси. Форсча Дабир ҳам дейилади. У ёзувчиларнинг, санъаткорларнинг, умуман донишмандликнинг ҳомийси ҳисобланади.

5. *Муштарий* — Юпитер — форсча Биржис ҳам дейилади. Илми нужумда Муштарийни «Саъди акбар» (юксакликдаги жой) ва «Фалак қозиси» деб ҳам юритилган жойи, олтинчи фалакда эмиш.

6. *Рафраф* — Меърож кечаси Муҳаммад (с.а.в.) минган маркабнинг номи.
7. *«Мо тағо»* — (Пайғамбарнинг) кўзи (ўнгу сўлга) оғани ҳам йўқ, («Нажм» сураси, 18-оят).
8. *«Мо зоҳ»* — ... ўз ҳаддидан ошгани ҳам йўқ («Нажм» сураси, 18-оят).
9. *Қоба қавсайн* — икки ёй оралиғи, икки ёй оралиғича масофа. Бу ерда шоир Аллоҳ ва Муҳаммад алайҳиссаломнинг оралари яқинлигига ишора қилади (Қаранг: «Нажм» сураси, 9-оят).

VI

Навоий ижодкор қалами таърифини ва ўз салафлари «Панж ганж» («Беш хазина») муаллифи Низомий ва «Хамса» яратувчиси Хусрав Деҳлавийларга ўз муносабатини баён қилади.

1. *«Панж ганж»* — буюк озарбайжон шоири Низомий Ганжавий (1141–1203)нинг 5 достондан иборат туркуми кўзда тутилади. Низомийнинг ўзи 5 достонини «Хамса» деб атамаган, ундан кейин бу соҳада қалам тебратган шоирлар, жумладан, Хусрав Деҳлавий уни биринчи «Хамса» муаллифи деб атаганлар.

2. *Байязаллоҳу таоло авроқа жаройимихо* — арабча: Аллоҳ таоло унинг гуноҳлари (битилган) варақларни оқласин (яъни, унинг гуноҳларидан ўтсин) демакдир.

3. Бу ерда шоир қаламни таърифлаб, унинг тезюарлиги ва қора из қолдиришини учқур қора отга ўхшатади.

4. Байтнинг мазмуни: «Чопганида куйруғини байроқ каби кутаради. Унинг бошдан оёғи қулогидек тилингандир». Бу ўринда шоир қамиш қаламнинг хат ёзиш жараёнидаги ҳолатини тасвирламоқда. Айни чоқда, «қалам» сўзининг лутавий маъноси (кесилган, кесик)дан киноя ишлатиб, сўз ўйинидан фойдаланади.

5. Бу байтда қора сиёҳда битилган ҳарфлар қимматбаҳо қора мунчоқ тошга ўхшатилади.

6. *Жавф* — луғ. маъноси қорин, бўшлиқ. Бу ерда қамиш қаламнинг ичидаги бўш ковак кўзда тутилади.

7. Сўз Низомий Ганжавий ҳақида боради. «Ганжа ором» иборалари орқали бу буюк шоир Ганжада дафн этилганлиги англатилади. Кейинги байтларда Навоий Низомийни хазинадорга, унинг маъноларга тўла асарларини хазиналарга ўхшатиб таърифлайди. Кимки бу хазинага ўтирлик қилмоқчи бўлса, фалак унинг бошига тошлар ёғдиради. Улар орасидан дўстлар гавҳар, душманлар эса чақиртош топадилар. Ана шу гавҳар, дурлар кўнгилга ўрнашса; уни хазинага айлантиради, дейди шоир.

8. *Ҳиндуйи зод* — Навоий Ҳиндистонда яшаб ижод этган, Низомийдан сўнг «Хамса» яратган Хусрав Деҳлавий (1253–1325)ни кўзда тутди.

9. *Хизр* — Навоийнинг «Тарихи анбиё на ҳукамо» асарида номи келтирган. Баъзилар уни пайғамбар, баъзилар авлиё дейишган. Хизр «Оби ҳайвон» (тириклик суви)ни топган ва ундан ичиб, ҳамиша тирик юрадиган сирли кароматлар соҳиби. Адабиётда Хизр го-йибдан пайдо бўлиб, авлиёларга, йўлдан адашган мусофирларга кўмак этувчи ҳам деб тасвирланади. Хизр яшиллик ва идрок тимсоли ҳисобланади. Бу ерда бир неча ташбиҳ ишлатилган. Шоир Хусрав Деҳлавийни ана шу Хизр пайғамбарга, Ҳиндистонни қора тунга ўхшатади. Бунда халқининг ранги қора бўлганига ҳамда Хизр зулмат ичида ҳаёт булоғини топганлигига ишора қилинади. Хусрав Деҳлавийнинг равон шеърияти ана шу сирли «ҳаёт булоғи»га нисбат берилади.

10. *Чашмаи ҳайвон* — тириклик суви чиқадиган булоқ. Уни қора зулмат мамлакатига Хизр қидириб топган, дейдилар.

11. *Қақнус* — афсонавий қуш. Унинг тумшугида кўп тешиклар бор бўлиб, улардан таралган ҳазин овозлардан мусиқа яралар эмиш. Навоий «Лисон ут-тайр» достонига

Қақнуснинг гузал тасвирини беради. Унга кўра, Қақнус Ҳиндистонда бўлар, баланд дарахтлар бошига ин солар экан. Бу қуш умри бўйи хас-хашак, чўп териб, катта хирмон йиғар, ҳаётининг охирида шу хирмон устида ҳазин оҳанг билан сайрар экан. Унинг дилкаш навосини эшитган ўрмондаги қуш ва ҳайвонлар йиғилар экан. Охири Қақнус шундай аламли бир нола қилар эканки, ундан хирмонга ўт туташиб кетар ва шу ўтда ўзи ҳам ёниб кетар экан. Хирмон кули остидан янги бир Қақнус боласи пар ёзиб чиқар ва секин-секин парвоз қилиб, яна ўша отаси шугулланган иши — хас-чўп теришга уннаб кетар экан. Навоий бу ерда Хусрав Деҳлавийни Қақнусга, унинг шеъриятидаги мусиқийликни, дил ўртовчи ҳазинликни Қақнуснинг сайрашига ўхшатади.

12. «*Маҳ то ба моҳи*» — айнан: «балигдан ойгача» деган мазмунни билдиради. Бу ибора «ердан кўккача» маъносида ишлатилади.

13. Бу ўринда Навоий Низомий Ганжавийдек улут шоир дostonларига жавобан «Хамса» ёзишлик осон иш эмас, демоқчи бўлади. Кейинги байтларда шоир Низомийни филга, Хусрав Деҳлавийни ҳам гарчи кичикроқ эса-да, филга ўхшатади. Уларнинг шавкат ва қувватида мадад тилайди. Ўзини эса ҳайқирувчи филга ўхшатади, у сўз ўрмонини эгаллаб олишни орзу қилади.

14. Бу бобдан бошлаб, деярли ҳар бир боб шоирнинг соқийга мурожаат тарзида ёзилган асосан 2 байтли (баъзан 3 байт), агар таъбир жоиз бўлса, кичик «соқийнома»лар бериб боради. Баъзан эса шоир бу хилдаги лирик чекинишларда кейинги бобда қаламга олинадиган воқеа ёхуд масалаларга ишора ҳам қилади. Бу ерда соқийга мурожаат қилиб, шоир: «Ҳар икки шоир (Низомий ва Хусрав Деҳлавий) ёди учун қўш жом — икки пиёла қадаҳ келтир. Уни ичиб Жомий майининг мадҳига киришай», дейди.

15. *Жомий* (1414–1492) — форс-тожик адабиётининг намояндаси Абдурахмон Жомийнинг нисбаси ва тахаллуси. Жомий Навоийнинг яқин дўсти, ҳамкори эди. Навоий ундан фақат адабий ва илмий жиҳатдангина маслаҳат олмай, балки вазирлик лавозими тақозоси билан давлат ишларида, сиёсий ва ижтимоий фаолиятида ҳам маслаҳатлар олиб туради. «1476–1477 йиллар орасида у Жомийни ўзига пир сифатида танлаган эди. Жомий ўлимидан кейин Навоий унинг хотирасига бағишлаб махсус «Хамсат ул-мутаҳаййирин» (Ҳайратланганлар бешлиги) асарини ёзган.

VII

1. Боб Абдурахмон Жомий мадҳига бағишланган.

2. *Зиндапили Жомӣ* (XI-XII) — Жомда туғилган машҳур мутасаввиф шоир Абу Наср Аҳмад бинни Абдулҳасаннинг лақаби. Унинг тахаллуси «Аҳмади Жомий» бўлган. Навоий у билан Абдурахмон Жомийни таққослаб, Низомий ва Хусрав Деҳлавийларнинг шеърятдаги иқтидори икки филча бўлса, Жомийнинг кучи юз филча, тасаввуф бобида эса Зиндапилнинг ўзига тенг, дея муболағали таърифлайди.

3. *Нафйи вужуд* — тасаввуф истилоҳи — «ўзликни йўқотиш» демакдир.

4. *Икки жаҳон* — бу дунё ва охират маъносида.

5. *Олами кубро* — айнан: улут олам, бутун коинотни англатади. Тасаввуфда эса инсон, инсон қалби, демакдир. Шоир Жомий камолотини назарда тутмоқда.

6. *Мақсади ақсо* — айнан: энг олис, қарийб етиб бўлмас мақсад; бу ерда инсон ва унинг юраги, қалби мазмунига эга.

7. *Олами суғро* — айнан: кичик олам, тасаввуфда эса бу дунё кўзда тутилади. Баъзан тескари маънода ҳам қўлланади. Яъни, кичик олам деб инсонни айтишади.

8. Бу ва кейинги байтларда Навоий Жомийни денгизга, унинг асарларини денгиздаги дуррларга, қаламини гавҳар сочувчи, ичи шакар билан тўла найшакарга ўхшатади. Сўнгра уни дуо қилиб, мадҳиялар ўқийди.

VIII

Навоий бу дostonни ёзишга нималар сабаб бўлганини баён этади. Унинг эътирофи-ча, бу дostonни яратиш орзуси — таманноси пайдо бўлгач, бeпoён дурру гавҳарлар ден-гизита чўмади, яъни кўп муталаа қилади, ўйлайди.

1. *Қоқум хори ила нақб келтурмак* — айнан: қоқум (яъни майин жунли) ҳайвоннинг туки билан чуқур қазимоқ. Шоир бу иборани ҳар иш қийин машаққат билан амалга ошади, деган маънода ишлатади.

2. *Зарурий бўлди авзоига тағйир* — айнан: унинг авзоини ўзгартиш зарур бўлди. Навоий бу мисрада ўз асарини салафлар дostonидан бошқача, фарқли қилиб яратиш фикри тутилганини билдиради.

3. Навоий «Фарҳод ва Ширин» дostonини ёзишга ундаган сабаблардан бири — ўзининг муҳаббат севгиси бўлиб, бу ишқнинг алам ва изтироблари эди. Шоир кейинги байтларда ўз маҳбуби, у туфайли ўзига етишган азобу уқубатлар баёнини беради.

4. Байтнинг мазмуни — шоир кўнгил қўйган маҳбубининг овозаси Фаранг (Европа), Хито (Кошғар) ва Чин (Хитой)га ҳам етиб борган эди, яъни Фарбада ҳам, Шарқда ҳам маълум эди, демоқчи бўлади.

5. Байтнинг мазмуни — менда бу ғамдан ақлу ҳуш қолмаган бир пайтда ғойибдан нидо (суриш) келди, дейди. Кейинги байтларда ана шу нидони шарҳлаб, шоир: «Ахир сен бу ғамларга гирифтор бўлишдан аввал қаламинг ўткирлашиб қолган, Хизрга ўхшаб, қоронғи зулматдан тириклик сувини халққа сочган эдинг, яъни яхши асарлар билан халқни баҳраманд қилган эдинг», деб ёзади.

6. Бу байтда «Ҳайрат ул-аброр» режаланиб, ёзиб тутатилгани айтилади. Кейинги байтларда Навоийнинг машаққат билан меҳнат қилиб, дур ва жавоҳирларга тўла хазинага эришгани, яъни тер тўкиб ижод қилгани, бебаҳо асарлар яратгани таърифланади.

7. Байтнинг мазмуни: ғойибдан келган нидо шоирни телбаликни вайроналарда қолдириб, яна бир ганж сори қўл сунистга, яна бир кон қазистга, яъни янги бир асар ёзишга киришишга даъват этади. Кейинги байтларда кон қазист учун Фарҳод билан ҳамсуҳбат бўлиш, унинг қайроқ тошида тешани тезлаб олиб, иш бошлаш лозимлиги эътироф этилади.

8. Бу байтда сўз «Хамса» дostonларидан бири («Ҳайрат ул-аброр») ёзилгани, энди иккинчисига («Фарҳод ва Ширин») киришиши ҳақида бормоқда.

9. *Ҳотиф* — ғойибдан овоз берувчи.

10. *Пир* — айнан: Қари, кекса; маж. бирор диний-руҳоний гуруҳнинг бошлиғи, раҳбари, сўфийлар бошлиғи. Бу ерда шоир Жомийни кўзда тутди.

11. Бу ва кейинги байтлардан Жомий ҳам биринчи ҳотиф айтганларини таъкидлагани, уларни шоир қабул қилгани ва дуо олиб, ўз ҳужрасига равона бўлгани англашилади.

IX

1. Навоий бу дostonини ёзишга киришар экан, асарнинг режасини тузиб олгани, турли афсоналар, тарихий манбаларни кўриб чиққани, шу мавзуда ёзилган дostonларда йўл қўйилган хатоларни тузатиб, ўз ғояларини қай тарзда ифода этмоқни ният қилганини ёзади. Бунда у ғоят образли қилиб: «Маъно нафосатлари матоъини ғойибдан келган савдогарлардан ҳасгим нақдини бериб, латофат уйининг келинчаклари учун сотиб олмоқ ва жон ипи ва киприк игнаси билан намоиш ва оро либосини тикиб, бу бокиралар қадларига солиб жилвалантирмоқ», дея баён қилади (Алишер Навоий. Фарҳод ва Ширин. Насрий баён муаллифи Фафур Фулом. Матнни айрим тўлдиришлар билан қайта нашрга тайёрловчи Ҳайитметов А. 13-бет).

2. Бу байтнинг мазмуни: менга юлдуздек кулиб турган толеим юқори манзил — «Хамса»чилик яратишдек юксакликдан жой тайёрлади. Кейинги байтларда бу жойни фаришталар келиб ўз парлари билан супургани, осмон юлдузларидан кўз ёши тўкиб, у ерга сув сепгани ҳақида сўз юритар экан, шоир Шарқ шеъриятидаги ёпиқ истиора санъатидан фойдаланади.

3. Шарқда махсус мажмар (мижмар) деб аталган манқалга қора рангли дарахт чўплари — удни ташлаб, ёқимли ҳид таратиш одати қадимдан мавжуд. Ҳиндистоннинг Қумор деган шаҳарида эса энг яхши уд бўлар экан. Бу байтда шоир ана шунга ишора қилмоқда. Кейинги байтларда Навоий қаламни йўниб, ёзишга киришар экан, саодат ва иқбол килиб келиб, уни муборақбод этганлари таърифланади.

4. Бу байтда шоир «тупроқ кўтарсанг, катта тепадан кўтар», кейинги байтда эса «тупроқ олсанг олтин бўлсин» каби халқ мақолларини ишлатиб, шеъриятидаги «ирсоли масал» санъатини қўллаган.

5. Насри тойир — айнан: бургут; маж. бургутга ўхшаб кўринувчи; юлдузлар туркумининг номи. У «Уқоб» ҳам деб юритилади. Бу ерда шоир дoston ёзишга киришар экан, ҳатто осмондаги юлдузлар туркуми — насри тойир ҳам ҳиммат қанотини қоқиб гардун қоронғилигида сайр қила бошлади, дейди.

6. Бу ва кейинги байтларда Навоий ёзилажак асари янги бўлиши лозимлигини, аввал шу мавзуда яратилган дostonларни тақорламаслик кераклигини таъкидлайди. Бошқача қилиб айтганда, шоир ўзига асос ва мақсад қилиб, адабиётга янгилик беришни ният қилиб олганлигини билдиради. Бу соҳада қалам тебратганлар назм денгизидан ажойиб дурлар қўлга киритганини, лекин анча қиммат дурлар ҳамон қолиб ётганини баён этиб, уларни олиб чиқиш ва ўз дилрабо асаримга безак қилиш менга муяссар бўлди, — дейди.

7. Бу байт мазмунида Навоий ўз дostonининг рангларга бой, ундаги воқеалар ҳам, қаҳрамонлар ҳам ғоят оташин бир тарзда, таъсирчан қилиб яратилганлигини билдиради.

8. Бу ва кейинги байтларда шоир ушбу жомдан май ичганлар, яъни шу мавзуда дoston ёзганларнинг барчаси Хусравнинг маддоҳи бўлиб қолдилар. Улар унинг мулкига, расм-русмлари, қўшинию имкониятларини Шабдез отининг учқурлигию Борбад исмли хонандасининг сайраши, Шопур деган яқинининг узлуксиз ҳийла-найранглари, Бузург Умид номли вазирининг хушомадгўйлиги унинг (яъни Хусравнинг) гоҳ Марям (Рум қайсарининг қизи), гоҳо Шакар (Исфаҳон гўзали) исмли хотинлари ҳузурида ором олишию Ширинга шоҳона ошиқлик изҳор қилишини мадҳ этдилар. Уни ҳақиқий муҳаббат ойини бўлган дарду бало, азобу изтироблардан бегона бўлган эрка бир шоҳ сифатида талқин қилдилар. Тўғри, улар орасида Фарҳод ҳақида ҳам сўз юритдилар. Уни шунчаки тоғлардаги бир тошйўнар қилиб, Ширин васлида елиб-югургани учун Хусрав томонидан ўлдирилганини баён қилдилар, — дейди. Кўринадики, уларда Фарҳод образи эпизодик характерга эга.

9. Бу байтда Навоий ўз салафларидан бошқача йўл тутганини, асос-эътибори билан меҳнатнома (меҳнат — машаққат, ранж, алам маъносида) мазмунини шарҳ этганлигини уқтиради.

10. Навоий Фарҳод ҳақида ҳазин бир дoston яратиб, унда Фарҳод ва Ширинни тарафдор этишни муносиб кўргани, Хусрав образидаги салбий жиҳатларни очиб бергани ҳақида бир қатор байтларда тўхталиб ўтади.

11. *Ашраф* — шу мавзуда қалам тебратган шоир. Навоий у ҳақда ўзининг «Маҷолис ун-нафоис» асарида қуйидагиларни ёзади: «Дарвешваш ва номуродшева киши эрди. Ва кийин бўрқ устига қурчук чирмар эрди. Ва эл била дағи омизиши оз эрди. Кўпрак авқот «Хамса» татаббуиға сарф қилур эрди, то ул китобни тутатур тавфиқи топти. Воқиян ўз хурди ҳолиға кўра ямон бормайдур...»

12. Навоий бу мавзуда яна бир номаълум шоир қалам тебратганини ёзади.

Адабиётшуносликда Навоий кўзда тутаётган шоир XIV аср ярмиларида Шимолий Озарбайжоннинг Ардабил вилоятида яшаб ижод қилган Ориф Ардабилий бўлиши эҳтимол, деган масалани биринчи бўлиб озарбайжонлик олим Ҳ.Орасли кўтариб чиққан эди. Кейинчалик Ориф Ардабилни ва унинг «Фарҳоднома» асарини махсус тадқиқ этган Ҳ. Орасли бу тўғридаги тахминини тасдиқловчи ва баъзи шубҳа уйғотувчи далилларни келтиради.

X

Бу боб Султон Ҳусайн Бойқаро мадҳига бағишланади.

1. *Шоҳ Ғоий* – бу ерда Султон Ҳусайн Бойқаро (1438–1506)нинг лақаби, бошқа ҳукмдорларга нисбатан ҳам қўлланилади. 1469 йилдан умрининг охирига қадар Хуросонда ҳукмронлик қилган Ҳусайн Бойқаро Алишер Навоийнинг мактабдош дўсти эди. У «Ҳусайний» таҳаллуси билан шеърлар ёзган, соҳиби девон шоир ҳам бўлган. Ҳусайн Бойқаро қаламига насрий «Рисолаи Ҳусайн Бойқаро» ҳам мансуб. Унда Ҳусайн Бойқаро Навоийнинг лирик шеърлятига ва «Хамса»сига юксак баҳо беради, шундай улкан санъаткор, улуг инсон билан бир давр, бир давлатда яшаш бахтига мушаррафлигидан, айниқса, у билан дўст бўлганлигига шукроналар айтади. Навоий ҳам ўзининг «Мажолис ун-нафоис», «Муҳокамат ул-луғатайн» ва девонлари дебочаларида Ҳусайн Бойқаро ижодини, унинг ўзбек тили ва шеърляти равнақи йўлидаги фаолиятини алоҳида таъкидлаб ўтади.

2. *Ҳайдар* – айн. шер демакдир; Муҳаммад (с.а.в.)нинг куёви Ҳазрат Алининг лақаби. Шоир бу ерда жанг майдонида Ҳусайн Бойқарони шерга ўхшатмоқда.

3. *Жамшид* – Эроннинг афсонавий шоҳларидан. У қурол-аслаҳа, ипак ва ранглар ихтиро қилган, улкан бинолар қурдирган экан. Унинг даврида одамлар фаровон яшган, хасталик нима, ўлим нима билмаган эмиш. Бунда кибр-ҳавога берилиб кетган Жамшидни жазолаш учун Худо истилочи Заҳҳокни юборган, у Жамшидни арра билан иккига бўлиб ташлаган эмиш. Бадиий адабиётда кўпинча Жамшиднинг сеҳрли жоми қаламга олинади. Гўё унда Жамшид ўз замонида истаган одам ва жойларни кўра билар экан. Навоий Ҳусайн Бойқарони ана шу Жамшид тахтига ўтирган, деб таърифламоқда.

4. *Каён* – афсонавий Эрон шоҳлари сулоласининг умумий номи. Фирдавсий «Шоҳнома»сида қаламга олинган Каюмарс, Кайкубод, Кайковус, Кайхусрав каби шоҳлар шу сулолага мансубдир. Шоир Ҳусайн Бойқарони ана шундай олинасаб шоҳларнинг жомидан май ичган, – дейиш билан унинг олий насабига ишора қилмоқда.

XI

Боб Ҳусайн Бойқаронинг ўғли Бадиуззамон Мирзо мадҳига бағишланади.

1. *«Халладалоҳу мулкаҳу ва аббада давлатаҳу»* – «Худо мулкани ва давлатини абдий қилсин» (Шоҳ исмидан кейин айтиладиган ёки ёзиладиган ибора).

Бадиуззамон Мирзо – Ҳусайн Бойқаронинг катта ўғли. Отаси ўлгандан кейин (1506) Хуросон тахтига ўтиради ва Шайбонийхон келганда унга қарши урушда мағлубиятта учраб (1507 й. 20 май), Шоҳ Исмоил Сафавий ҳузурига қочади. Усмонли турк султони Султон Салим Шоҳ Исмоил билан урушиб, Табризни ишғол қилгач (1514), Бадиуззамонни Истанбулга олиб кетади. У ерда кўп ўтмай Бадиуззамон вабо касалидан вафот этади. Қабри Айюб Ансорий қабристонида.

Алишер Навоий бу шахзодага катта умидлар боғлаган эди. У билан Султон орасида низолар пайдо бўлганида Навоий уларни мурсасага келтириш учун, ўғилнинг ота исмида

бўлиши учун тинмай ҳаракатлар қилган эди. Навоийнинг «Муншаот» таркибидаги қатор мактублари, дostonларидаги бағишловлар бу фикрга далилдир.

2. «Насрун миналлоҳ» — арабча: ёрдам Аллоҳдандир.

3. *Биржис* (*Буржис*) — Муштарий — Юпитер сайёраси. Бу байтда шоир шахзодани таърифлаб, унинг юзини куёшга, юзидаги терларни Зухра ва Муштарийларга нисбат беради.

4. *Боғи наъ* — Ҳирот атрофидаги гўзал боғлардан бири.

XII

Бу боб сарлавҳасида Чин хоқонининг таърифи берилади, унинг бефарзанд экани ва Фарҳоднинг туғилиши ҳақида сўз кетиши баён этилади.

1. Адам шабистонидин вужуд гулшанига келгани — айнан: йўқлик қоронғи кечасидан борлиқ гулшанига келиши, яъни дунёга келиши, туғилиши.

2. *Афридун* — Фаридун — қадимги Эрондаги пешдодийлар сулоласига мансуб подшоҳ. Навоийнинг «Тарихи мулуки Ажам»ида ёзишча, баъзи манбаларда уни Жамшид наби-раси, бошқаларида эса Тахмурас (Жамшиднинг ака ёки укаси) авлодидан, деб қайд қилинади. Фаридун золим ва одамхўр шоҳ Заҳҳокка қарши темирчи Кова — Ковани оҳангар исёнига қўшилиб, Заҳҳокни ўлдиради. Навоий Фаридунни «яхши ахлоқли ва одил» эди, деб таърифлайди. Фаридун ўзининг ҳазина — бойлиги билан машҳур. Бу ерда шоир Фарҳоднинг отаси Чин хоқони фазилатларини Фаридунга ўхшатади.

3. *Қорун* — ниҳоятда катта бойликка эга, лекин ўта ҳасис бўлган шахс. Ривоятларга кўра, у Мусо алайҳиссалом айтганларига амал қилмаган, бунинг учун Худо бутун бойлиги, ҳазина, саройлари билан ер қазрига киритиб юборган. Бадий адабиётда Қорун давлатмандлик ва ҳасислик рамзи сифатида ишлатилади. Бу ерда Чин хоқони ҳазинаси Қорунникидан юз минг марта ортиқ эди, деб таърифланади.

4. *Кишвардиҳ* — айнан: мамлакат берувчи. Бу байт мазмунида «қарам», «тобе» маъносида келади.

5. *Кишварситон* — айнан: мамлакат олувчи. Бу ерда «ҳукмдор» маъносини англатади.

6. Бу ва кейинги байтда шоир образли қилиб: — даврон хоқон бармоғига шундай бир узук тақдики, бу узукнинг кўзида оташин лаъл парчаси ёниб тургандек эди. Унинг юзида ишқ сирлари ёзилган, ичида эса дард, аламлар тумори ўйиб битилган эди, — дейди Навоий. Шундай қилиб, Фарҳоднинг дунёга келишидаёқ уни ишқ нури ва оташи билан йўғрилган, ана шу ишқ изтиробларига маҳкум этилган эди, — дея ўқувчиларини огоҳлантириб ўтади.

7. *Сиёвуш* — Эрон шоҳи Кайковуснинг ўғли. Фирдавсийнинг «Шоҳнома»сида ёзилишча, уни паҳлавон Рустам тарбиялаган. Сиёвушга ўтай онаси Судоба ошиқ бўлиб қолади. Сиёвуш уни рад этганда, Судоба тўхмат қилади. Оташпараст (ўтга, оловга толпинувчилар) одатига кўра, Сиёвушнинг отаси унинг поклигини исботлаш учун оти билан гулхандан ўтказди. Шу ондаёқ аланга гулшанга айланади. Сиёвуш Туронга, унинг подшоҳи Афросиёб паноҳига қочади. Афросиёб қизи Фарангизни бериб, Сиёвушни ўзига куёв қилиб олади, лекин кейинчалик саройдаги фитналар натижасида ундан бадгумон бўлиб, бошини кестиради. Шарқ шеъриятида «Сиёвуш қони» тушунчаси жуда кўп учраб туради. Бу байтда шоир Фарҳоднинг поклиги, дард элининг шоҳи эканлигини таъкидлаш учун гўё уни Сиёвушнинг ўт ичида сайр қилиб юганида туғган фарзандидек, деб таърифлайди.

XIII

Бу боб сарлавҳасида Фарҳоднинг дунёга келгач, чехрасида муҳаббат излари намоёнлиги, кўнгли эса ғаму дардларга тўла эканлиги, у шижоат билан йигитлик машқларини ўрганганлиги баён этилади.

1. *«Ал-асмоу танзилум минас-самои»* — арабча: исмлар осмондан тушади, демакдир.

2. Хуш, худ, беҳуд, дархўрд, сархуш, нохуш каби «вов» ёки «замма» билан ёзиладиган сўзлардаги «вов»ни «вови маъдула», яъни «ўзгартирилган вов» дейилади. Шу сўзлардаги бу ҳарфни «алиф» (а)га айлантириб, «хаш», «хад», «беҳад», «дарард», «сархаш», «нохаш» қабилда талаффуз қилиш мумкин. Лекин ёзувда «вов» сақланади.

3. Бу ва юқоридаги уч байтнинг мазмуни: унинг, яъни янги туғилган гўзалнинг (юзида шоҳлик ёғдуси, нури) фар кўзга ташланиб тургани сабабли бу нурдан еру кўк ёришиб кетди. «Ҳиммат», «Иқбол» ва «Давлат» (бу сўзларнинг аввалидаги ҳарфлар) юз кўрса-тиб, шу ёғдудан зийнат топдилар.

Бу жавҳарлар, яъни қимматбаҳо маънолар гўдакка тааллуқли деб тушунилгач, уларни бир-бирига қўшилса, «Фарҳод» исми келиб чиқади. Бу санъат Шарқ шеъриятида муаммо деб аталади. Кейинги мисрада яна шу муаммо йўли билан «ёғду»ни байт ҳодийси (яъни) тўғри йўлга солди (улар бириктирилиб ном чиқарилди) ва шаҳзодага дарҳол «Фарҳод» номи қўйилгани айтилади.

4. Бу ва аввалги уч байтда Навоий дейдики, ишқ гўдакнинг покиза зотини кўргач, «Фироқ», «Ҳажр», «Оҳ» билан «Дард» (араб ёзувида «Фарҳод» исмидаги қисқа «а» ҳарфи ифода этилмайди, у «фатҳа» орқали талаффуз қилинади) сўзларидан биринчи ҳарфларини бириктиради ва «Фарҳод» исмини чиқаради. Бу билан шоир бу номнинг яна бир тузилиш таркиби ва унинг зимнидаги маънони баён этади.

5. *Мо физзамир* — арабча, айнан: замиридаги; бу ерда «кўнглидаги» маъносида келган.

6. *Абжад* — қадимги араб алифбосининг сирасини кўрсатувчи саккизта шартли сўзнинг биринчиси ва шу уйдирма сўзлар бирикмасининг номи. Бундаги ҳар бир ҳарф маълум бир сон қийматига ҳам эга бўлгани учун ҳарфлар тартибида алифбо эмас, балки рақамларнинг ўсиб бориши назарга олинган. Ўша даврда, кейинлар ҳам мактабларда «абжад»ни махсус тахтага ёзиб, болаларга ҳарф танитилган ва ҳарфларнинг сон миқдори ёдлатилган. Шоир шунга ишора қилмоқда.

7. *Сухо* — Хулқар туркумидаги хира кўринадиган юлдузнинг номи. Бу ерда шоир Фарҳоднинг мерганлигини таърифлаб, шундай хира юлдузни ҳам нишонга ола билар эди, — дейди.

8. *Турки фалак* — маж. Миррих — Марс сайёраси. Миррих Шарқ адабиётида уруш, жангчилик ҳомийси маъносида Баҳром ҳам дейилади. Шоир Фарҳоднинг жанговарлик яроғларини моҳирлик билан эгаллаганини мақтаб, у ўқ отганда Миррих ҳам офарин ўқийди, демоқчи.

9. *Албурз* — Эльбурс тоғи. Шоир бу ўринда ҳам иғроқ санъатини ишлатиб, Фарҳод ўз гурзиси билан унинг чангини чиқариб юборади, дейди.

10. *Баҳром* — қ. Миррих.

11. *Хут* — айнан: катта балиқ; маж. ўн иккинчи офтоб буржининг номи, февраль-март ойларида тўғри келади.

12. *Асад* — айнан: арслон; маж. офтоб буржларидан бешинчисининг номи, июль-август ойларида тўғри келади.

Бу ва олдинги байтларда Навоий яна ўша иғроқ санъатини, ақлга номувофиқ, ҳаётда мумкин бўлмаган муболағани ишлатади. Фарҳод ханжарининг зарбидан Хутнинг бағри эзилиб сувга айланиб кетиши, панжаси билан Асаднинг буйинини узиб олиши мумкин, деб таърифланади.

13. *Руйиштан* — айнан: бронза танали; Фирдавсийнинг «Шоҳнома»сига кўра, Эрон шоҳларидан Асфандиёрнинг лақаби. Унинг танасига зарба етказиб бўлмас экан. Шоир Фарҳоднинг танасини, унинг кучини Асфандиёрдан ортиқ деб таърифламоқда.

XIV

Бу боб сарлавҳасидан Фарҳоднинг йигитлик чоғларида ўйнаб-қулиш ўрнига ғам-андух чекиб, булбулдек фиғон қилиши, бундан дилтанг бўлган хоқон ўглини овутиш учун тўрт қаср бино қилиш режасини тузгани маълум бўлади.

1. Бу ва аввалги уч байтнинг мазмуни: найрангбоз ўйинчилар бевафо осмонга ўхшаб кўкнинг айлана муҳра (бу ерда «муҳра» найрангбозларнинг жомчалар остида яширадиган соққалари маъносида ишлатилган) ўғирлаган эдилар. Улар ўз найранглари кўрсатар эканлар, фалак ҳар лаҳзада ўн марта панд ер (яъни ғайратланар) эди. Улар тунни ёритиб, кундузни қоронғилатар, сувдан ўт ёндириб, ўтдан сув чиқариб сепар эдилар. Шуълали ўтдан исириқ кўкартириб, ўргимчакнинг торига темирчининг сандонини осиб қўяр эдилар. Шоир бу ўйинчилар санъатини куй-қўшиқлар шод эта олмаган, аксинча, уни янада дарду ғам гирдобига солган Фарҳодни бир оз бўлса-да, кўнглини очиш учун намоёйиш қилинганлигини ғоят маҳорат билан таърифлайди.

2. Байтнинг мазмуни: яна бир ёзлик қаср қурилса, у нозу неъматларнинг бўстон саройи бўлса.

3. Байтнинг мазмуни: яна бир куз фаслига мослаб қаср қурилса, унинг бўёқлари хазон рангидек сариғ бўлса.

4. Байтнинг мазмуни: яна бир қишлик қаср қурилса, унга оқ рангли Хитой матолари тўшасалар.

XV

Бу бобда Навоий Хоқоннинг вазири Мулқоро афсонавий Эрам боғига монанд 4 қаср қурилишига саркор ва меъморлар тайин қилиб, иш бошлаб юборгани, Фарҳоднинг эса ҳунармандлар санъатини томоша қилиб, тоштарош Қоран ишидан ҳайратга тушиб, унинг санъатини ўрганиш иштиёқида ёнгани баён этилади.

1. *Эрам* — жаннатга ўхшаш гўзал ва хушҳаво боғнинг номи. Уни Од қабиласидан золим Шаҳдод барпо қилган, дейилади.

2. *Қоран* — дostonдаги тоштарош устанинг номи.

3. «*Кан-нақиш фиш-ҳажар*» — арабча: «тошга ўйилган нақшдек» маъносини англатади.

4. *Боний* — дostonдаги меъморнинг номи.

5. Бу байтда шоир баланд ҳавоза устидаги роза — бинокор устани фалакдаги Зухал юлдузига ўхшатмоқда. Навоий бу тўрт қаср қурилишини шундай маҳорат билан тасвирлайдики, ишнинг режаланишидан то бинолар қад кўтаргунга қадар бўлган меҳнат жараёнини ҳаётий, реал тарзда тасаввур қилиш мумкин. Муҳандису меъмор, наққошу тошкесар, пахсачилару гиштчилар, темирчилару рассомлар, ишбошилару пардозчиларни, уларнинг мўъжизакор меҳнати шоир алоҳида таърифлайди. Айниқса, ишнинг қизғинлиги, ҳамма ўз ўрнида муайян иш билан ёниши, елиб-югуриши, меҳнат жараёни ҳақида катта, қайноқ меҳр билан сўз юритилади.

6. *Кўҳи Қофи* — бутун ер юзини ўраб турадиган афсонавий тоғнинг номи.

7. Шоир бу ва кейинги байтларда Фарҳоднинг Қораннинг санъатига қойил қолиб, унинг теша ва тошга пардоз берувчи метини нима сабабдан ҳеч бир зарар топмай осонликча тошларни йўниб, ўйиб гул ва нақшлар солаётгани ҳақидаги саволига Қораннинг берган жавобини баён этади. Ҳамма гап уларни яшашда суя беришга боғлиқ экан, бу сирни эса доно уста ҳеч кимга ошкор қилмас экан. Фарҳод катта иштиёқ ва завқ билан Қоран санъатини кузатиб туриб ўрганиб олади ҳамда ўзи унинг ёнида астойдил ишга тушиб кетади.

Бу бобда Фарҳоднинг Қорандан тошйўнарлик, Монийдан наққошликни, бошқа ҳунар ва санъатларни бутун нозикликлари билан ўргангани, тўрт қаср қурилиши тугалланиб, уларда Хоқон Фарҳод учун базмлар тузгани ҳақида сўз кетади.

1. Бу ва аввалги байтнинг мазмуни зилзила пайтида тоғ остин-устун бўлиб кетганидек, тун қоронғилиги чекинганида, қизил куёш тоғ устида тахт курди. Субҳ — тонг фалакни мрамарранг қилди. Куёш осмон чўққисига кўтарилганда томоша қилгани Жамшед (шоир Фарҳодни кўзда тутди) отланди, яъни эрталаб тонг отгач, Фарҳод (яна Қоран санъатини кўргани) қурилишга отланди.

2. Бу байт мазмунидан: Фарҳод тош йўниш санъатини шу қадар эгаллаб оладики, юзта Қоран унинг қошида шогирддек туйиларди, — деган маъно англашилади.

3. *Қаламзан* — наққош Моний кўзда тугилади.

4. *Корфармо* — айнан: иш буюрувчи; бу ерда Фарҳод кўзда тугилади.

5. Навоий ҳар бир қаср боғида бир ҳавз (ҳовуз) бунёд этилгани, улар ҳар фаслга монанд қилиб безакланганини ёзади.

6. *Байт ул-ҳарам* — айнан: хос уй, ўз аҳли бўлмаган кишилар киритилмайдиган ичкари ҳовли; маж. Катъба. Бу ерда шоир, қаср Катъбадек покиза ва гўзал демоқчи.

7. *Маъкулу машруб* — арабча: ейиладиган, ичиладиган (яъни емиш ва ичмиш) маъносида.

XVII

Бу бобда Фарҳоднинг тўрт фаслда тўрт қасрда тузилган базмларда асло кўнгли очилмагани, Хоқоннинг унга илож қила олмагани баён этилади.

1. Бу байтда образли қилиб кундуз ва кечанинг баробар келиши, Наврўз байрамига ишора қилинади.

2. Шоир бу байтда унинг мазмунини тўлароқ ва латофатлироқ очиш учун «гулнор» сўзининг икки мазмуни, яъни анор, гул ва арабча «нор» — ўт, олов сўзи бирикмасидаги «ўтли гул» маъносидан ғоят ўринли фойдаланган. Бу санъат Шарқ шеъриятида «ийҳом» деб аталади.

3. Бу ва кейинги байтда шоир дарахтни товусга, япроқларни эса тўтининг патига ўхшатади, баъзи япроқлар қушнинг қовурсун деган майда патчалари обкаш — энг ингичка томирлардан сув шимса, бошқаси Хизрга ўхшаш яшил рангли шоҳлик тожини боши узра қўйганлигини таърифлайди.

4. Байтнинг мазмуни: норанж дарахти (яъни апельсин дарахти) олтиндан хазина яратиб (яъни олтин ранг мевалар солиб), баргидан сариқ либос кийган эди.

5. Байт мазмуни: шамол сув ичида олтин сочувчилик қилди, (яъни) сув юзига саргайган хазон тўкди.

6. Бу байт мазмуни: хазон наққоши боғ саҳнини олтин билан қоплаш (зарҳал қилиш) учун боғдаги (дарахтларнинг) баргларини зарга айланттирар (яъни хазон қилар) эди.

7. Бу ва кейинги беш байтда Навоий қиш фаслининг ғоят гўзал тасвирини беради. Байтлар мазмуни: ел дарахтлар баргини совургач, совуқ сув симобини мрамарга айланттирди. Ҳаво ҳам булутдан кулранг пўстин кийди, булут ҳам ҳавога симоб сочи. Қаҳратон қишнинг заргаридек, тиниқ сув болаларига қумуш лавҳалар тайёрлаб берди. Булутдан томган ҳар қатра сув совуқнинг зўридан оламга марварид доналари бўлиб ёғилар эди. Ариқнинг сув олинадиган жойи ҳалқумдай бўлиб, совуқ унинг оғзидан тўкилган сулакайини ханжарга айланттирди. Осмон тундан кўмир қилиб, кечқурунлари унга шафқдан ўт ёқиб турарди.

8. Бу ва кейинги байтнинг мазмуни: совуқ иссиқликнинг ҳароратини камайтирди, оловдан учкун учирмай қуйди. Ўтдан қолган қизиқ қурнинг синжобчалик (яъни силовсин, мўйи ўсиқ, олмаҳон терисидан тикилган пўстин) ҳам иссиғи йўқ, ёниб турган шуъла эса олтойича (яъни, олтой қизил тулкисининг терисидан ишланган пўстин) ҳам илиқлик бермас эди.

9. Бу ва кейинги байтларда Навоий Фарҳоднинг яна ўша куйдирувчи дардли оҳлар тортиб, ано — ғам-аламларга тўла жонни ўртовчи нолалар қилгани, биров йиғласа у ҳам зор-зор йиғлагани, эл озоридан кўнгли ортиғроқ озор топгани, биров ишқдан ҳикоя бошласа, у такрор-такрор эшитишни истагани, ҳажрдан сўз бошланса, икки кўзидан қонли ёшлар оққани ҳақида ёзади. Хуллас, Хоқон ўғлини кўнгли учун нимаики қилган бўлса, хато эканини тушунади ва бундан ҳайрон қолиб саросимага тушади.

XVIII

Бу боб сарлавҳасида шоир Хоқоннинг подшоҳлик тожини Фарҳодга бермоқчи бўлгани, унинг эса отасидан узр сўраб рад этгани баён қилинади.

1. Бу байтнинг мазмуни: бу мамлакат устида шоҳлик ногорасини чалган зот сўз сипоҳига шундай тартиб беради. Бу ерда ушбу дostonни куйлаётган шоир шундай ҳикоя қилади, демоқчи.

2. Бу ва кейинги байтнинг мазмуни: Бургут ва Куйканак (Илвасин — майда парранда овлайдиган қушларнинг бир тури)ни тутиб, овга солсалар унинг ишини буниси қила олармиди. Агар арса — шахмат тахтаси бўм-бўш қолса ҳам ундаги шоҳ донаси ўрнини байдақ — пиёда эгаллай олармиди?! Бу сўзларни Фарҳод Хоқоннинг тож таклифига жавобан айтади.

3. Бу ва кейинги ўн байтда Фарҳод узрхоҳлик билан: «Мен ҳали ёшман, вазифа эса улуг. Шу чоққача барча ишлардан ғофил, ёлғиз айш-ишрат билан банд эдим. Энди шоҳ иноят қилса-ю, мен бирор кичик хизматга жиддийроқ машғул бўлсам, унинг ривожига касодини тушуниб етсам, хатоларим тузатиб турилса, маълум тажриба орттиргач, ҳар қандай ҳукм бўлса, бажонидил бажарсам», дейди.

XIX

1. *Ойнаи Искандарий* — Искандар ойнаси. Афсонага кўра, Искандар томонидан темирга сайқал бериб яратилган ойна. Гўё унда Жамшеднинг жомидегидек, шу аснода бўлаётган нарсаларни кўрса бўлар экан. Бадий адабиётда Искандарга бағишланган асарлар жуда кўп. Жумладан, Низомий, Хусрав Деҳлавий, Жомий ва Навоийларнинг махсус дostonлари шулар жумласидандир. Уларда Искандар диёнатли, қудратли ҳукмдор, идеал шоҳ тимсолига айланган.

2. Бадий адабиётда «Искандар ойнаси» тушунчаси кўп ишлатилади. Бу боб сарлавҳасида шоир Хоқоннинг Фарҳодни ўз хазинасига олиб киргани, унинг эса олтину жавоҳирларга назар солмай Искандар ойнаси билан қизиққани ва ойнада ажойиб нарсалар кўрингани ҳақида ёзади. Бу байтда Навоий инсон тафаккурига юксак баҳо беради. Фарҳод тилидан айтилган мисраларда инсон ниманики бунёд этишга қодир бўлса, унга фикрлаш замирида эришади, деган фалсафий тушунча ифодаланади.

3. *Афлотун* — Платон — асл номи Аристотель (мил. ав. 428/427. Афина — 348/347) — қадимги юнон файласуфи, антик фалсафадаги илғор оқимнинг асосчиси. 407 йилларда Сократ (Сукрот) билан танишиб, унинг энг яқин шогирди бўлиб қолган. Афинада машҳур файласуфлар мактаби — «Платон академияси»ни яратган. Хамсанавис шоирлар Искандар атрофидаги олим, мутафаккирлар орасида Афлотунга айрича ўрин ажратган.

Буларни Фарҳод Хоқонга бағишласин, унга эса Суқротни кўриши ва Искандар ойнаси кифоядир, — дейди.

6. *Сулаймон хотами* — Сулаймон — Қуръонда номи зикр этилган Сулаймон пайғамбар. Ривоятларга қаратанда, унга Худонинг муқаддас, яширин ва сирли исми маълум бўлган ва бу сўз (исми аъзам) унинг хотамига — узугига нақшланган — ўйиб ёзилган экан. Бу узук воситасида Сулаймон алайҳиссалом фақат одамларга эмас, балки ҳайвонлар, ҳашаротлар, инсу жинсларга ҳам ўз ҳукмини ўтказа олар экан. Шарқ адабиётида унинг Сабо диёри маликаси Билқис билан ошиқ-маъшуклиги ҳамда сеҳрли узуги қаламга олинади. Навоий ўзининг «Тарихи анбиё ва ҳукамо» асарида Сулаймон алайҳиссалом ҳақидаги ривоятларга кенг ўрин ажратади.

7. *Самандар* — майда бир жонивор. Афсоналарга кўра, у оловда туғилиб, олов ичида яшар эмиш. Бу ерда Суҳайло ҳаким Фарҳодга аждар билан олишув пайтида ўт-оловдан сақланиш учун бир идишда самандар ёғини беради. Ундан бадан ва қўлларга суркалса, ўт таъсир қилмаслиги баён этилган.

8. Бу ва кейинги беш байтнинг мазмуни: тилсимни қандай очиш ҳақидаги барча азиз чин сўзлар бир қумуш тахта устига ёзилган бўлиб, у дев бўйнига осиглик туради. Ундаги тилсимдан Жамшид жомини топасан. Жом атрофидаги Искандари Румий нақшлаб кетган ёзувларни ўқисанг, Суқрот ҳаким ҳақидаги маълумотларни билиб оласан.

9. Байтнинг мазмуни: Унга (яъни Фарҳодга) бу хил ишларни тушунтиргач, Суҳайло жонини Тангрига топширди.

XXXII

Сарлавҳада Фарҳоднинг аждаҳо водийсига боргани, уни тор-мор қилиб, аждаҳо ғоридан Афридун хазинасини топгани ва барча бойликни отаси ва қўшинига совға қилгани маълум бўлади.

1. Бу ва кейинги байт мазмуни: Қаратанда унинг (яъни аждаҳонинг) икки кўзи худди нефтнинг ўтли булоғидек эди. Бурун тешиклари ваҳшат тандирига, балки нефть мўрисига ўхшарди. Шоир бу ерда муболаға санъатини қўллаб, аждаҳонинг даҳшатли қиёфасини тасвирламақда.

2. Бу ва кейинги байт мазмуни: Фарҳод чаққонлик билан осмон камалагидек ёйига найзадек ўткир ўқни жойлади ва аждар оғзига шундай отдики, ҳатто гурди анжум — юлдузлар паҳлавони Миррих ҳайратланиб унинг қўлини ўпди.

3. Бу ва кейинги икки байт мазмуни: бу ғор осмон каби юмалоқ, агар унинг марказ нуқтасини аниқ топа олсанг, у ерда қора тош кўмилган, тошнинг вазни минг ботмондан оғирдир. Қиличнинг учи билан атрофини очиб, қўлларинг билан уни ўрнидан қўзғат.

4. *Зулфиқор* — Ҳазрат Алининг икки дамли, ғоят кескир қиличи. Шоир бу ерда Фарҳоднинг аждаҳо ғори ичида топган хазинасидаги бир қилични Зулфиқорга ўхшатмоқда.

5. Байт мазмуни: унинг (яъни қиличнинг) ёнида куббаси фалак қуёшидек порлоқ бўлган бир қалқон бор эди.

Кейинги байтларда шоир қалқон куббасида Сулаймон пайғамбар ўз узугидаги каби исми аъзам ўйдиргани, қиличда ҳам бир исм ёзилган бўлиб, қиличнинг ўткирлиги ўшандан эканлиги ва қилич гуноҳсизларга зарба етказмаслиги, ёмонларни, ёвузларни эса аёвсиз иккига бўлиб ташлаши ҳақида фикр юритади.

XXXIII

Бу боб сарлавҳаси Фарҳоднинг Аҳраман номли дев яшайдиган ўрмонга от сургани ва уни ўлдириб, Сулаймон узугини қўлга киритганидан дарак беради.

1. *Рустам* — Фирдавсийнинг «Шоҳнома»сидаги бош қаҳрамонлардан. У Золнинг ўғлидир. Рустамнинг дунёга келиши ва унга исм қўйилиши ҳақида Фирдавсий шундай ҳикоя қилади: «Золнинг хотини Рудоба оғир ҳомила кўтаради. Ой-куни яқинлашганида дард бошланиши билан ҳушидан кетади. Саросимага тушган Зол афсонавий қуш Симург воситасида жарроҳ топиб келади. Жарроҳ онанинг ёнини кесиб, болани олади. Ҳушига келган Рудоба фарзандини кўриб хурсанд бўлади ва оқ тортиб (яъни азобу дардлардан халос бўлдим маъносиди) «Рустам!» — дейди. Онанинг оғзидан биринчи чиққан ана шу сўзни болага исм қилиб қўядилар». Ўзининг баҳодирлиги, адолатпарварлиги ва тўғрилиги билан Шарқ адабиётида анъанавий образга ҳамда мардлик рамзига айланиб кетган. Бу ерда Навоий Фарҳоднинг Аҳраманни ўлдирганини Рустамнинг Мозандаронда Аржанг девни тор-мор қилганига ўхшатмоқда.

2. *Мозандарон* — Эрондаги тарихий вилоят. IX–XII асрлар манбаларида Табаристон номи билан юритилган.

3. Байтнинг мазмуни: Рустамдек қаср томон юрди. Эшикда раҳшини маҳкам боғлади. Байтдаги раҳш сўзи Рустамнинг афсонавий отининг номига ишора бўлиб, бу ерда шоир истиора санъатидан истифода этади.

4. Бу байтда Навоий Аҳраманни ўлдиргач, унинг қасрига кириб бориши, қаср ичида тоза, ҳали инсон боласи кўрмаган бир уйга юзланиши ҳақида ёзиб, ғоят гўзал ташбиҳ ишлатади — уйнинг ораста, тозалитини гинасиз одамларнинг кўнглига ўхшатади.

Кейинги байтларда Навоий уйда Фарҳоднинг ёқутдан ишланган қандил кўрганини, унинг ичига яширилган Сулаймон узугини топганини ва қандилга: «Кимгаки бу узук муяссар бўлса, унда ёзилган исмни ўқиганида ғойибдан овоз келиб, Искандар тилсими сирларидан хабардор этади», — деб ҳикоя қилади.

5. Бу байтда Навоий ташбиҳ санъатини ишлатиб, қандил шуъласини Муштарийга, ёруғини эса шамъи ховарий — Шарқ шамъи, яъни қуёшга ўхшатади.

6. Бу ва кейинги байтнинг мазмуни: осмон Рустами қуёш қиличини кўтарди ва замон Оқ девининг бўйнига солди. Уни мушкул ҳолга солиб, ҳалок этди, девнинг охи фарёди эса жаҳонни қоронғи қилди. Шоир бу байтда: Худо қуёшнинг нурлари билан кундузни тугатди, ғира-шира тушди ва ҳамма ёқни тунга чўктирди, деган оддий фикрни истиора санъати воситасида жуда образли қилиб билдиради.

XXIV

Бу боб сарлавҳаси Фарҳоднинг Сукрот тоғи тилсимини очишга отлангани, бир булоқ бошида Хизр билан учрашгани ва унинг таълими натижасида дунёни кўрсатадиган жомни қулга киритгани ҳақида маълумот беради.

1. Бу ва кейинги икки байтнинг мазмуни: (Фарҳоднинг) қаршисида осмондек кенг кўкаламзор кўринди, унинг ўртасида қуёш янглиғ булоқ оби ҳаёт чиқариб турар, бу сувнинг ҳар қатраси жондек (ёқимли) эди. Қирғоғида кўк билан тенг бир дарахт бор эди. (Булоқ) сувини тириклик суви, (дарахтни) Хизр пайғамбар деса бўлар эди. Шоир бу ерда Хизрнинг оби ҳайвон — тириклик суви топгани ҳақидаги ривоятга ишора қилади.

2. Навоий халқ китоблари, саргузашт адабиёт анъанасига кўра, Хизр тилидан Фарҳодга тилсимни очиш учун қаерга, қандай қилиб неча минг қадам йўл босиш, йўлда нималарни енгиб ўтиш лозимлигини баён этиб келиб, бу байтдан бошлаб темир жисмли пайкар — ҳайкални тасвирлайди. Навоий ёзади: у одамга жуда ҳам ўхшар, қўлида ўткир ўқ тортилган темир ёйни ушлаб турар эди. Бошидан оёқ совутга ўралган бу темир одам ич-ичидан ёниб турарди.

3. Бу ва кейинги байтнинг мазмуни: эшик очилган замониёқ садо ўқиди (Фарҳод кўрган дарвозасини очиш учун Хизр ўргатганидек, белгиланган бир тошни қаттиқ тепганида

баланд садо чиққан эди), ҳалиги совутли ҳайкал ёйига ўқ тортиб чиқиб кела бошлади, отолмаса чаковак қуши парларидан ҳалок бўлади. Бу қушнинг парлари кўз илғамас нурлари каби.

4. *Шуд* — хуршед, қуёш, демакдир.

5. Бу ва кейинги тўрт байтнинг мазмуни: (Фарҳод) эшик очиб, ичкарига қадам қўйган эди, унинг тоқида порлаб турган бир жом кўринди. Ёрқинликда қуёшдек, балки Жамшед жомидек эди. У гўё жаҳон ичидаги қуёшдек порлаб, жаҳонни ўзида акс эттириб турган кўзгу эди. Унда сирли ҳаёт ва дунёнинг ҳолати равшан кўриниб турарди. Ташқари томонида ернинг маркази, ичида эса тўққиз фалак айланаси жилва этарди.

XXV

Бу боб сарлавҳасида Фарҳоднинг Хоқон ва Мулкоро билан бирга Суқрот ҳаким билан учрашганлари ва уни топишда жаҳонни кўрсатувчи жомидан фойдаланганлари маълум қилинади.

1. «*Кониян минкон*» — арабча: кон бойлиги кондан, деган маънони билдради.

2. *Сайрафий* — арабча: «сарроф» сўзидан, заршунос, қимматбаҳо тошларни баҳоловчи.

3. Бу ва кейинги байтда, тонгни Суқротга, нур унинг жамолига, қуёш устурлобга, осмон қоғоз варағига ўхшатилиб, шу бобнинг ўзига мувофиқ ва бошқа боблардагидан тамоман фарқ қиладиган тонг тасвирини беради.

4. Бу ва кейинги байтларда Навоий Суқрот яшайдиган жойнинг манзарасини беради. У гоят қуюқ бўёқларда образли қилиб жуда баланд маҳобатли, ўркахчи тоғ, унда ўсиб ётган улкан дарахтлар, тоғ чўққиларидаги қорлару унинг бағрида юрган ҳайвонлар, чашмалару горлар, дарёларни таърифлайди.

5. *Сидра* — еттинчи осмондаги муҳташам дарахт.

6. *Пайғора* — гор.

7. *Устурлоб (астролябия)* — Шарқ астрономиясида қуёш ва юлдузларнинг юксаклигини ўлчайдиган асбоб. Бу ерда шоир Суқрот гордаги ўргимчакларни шу асбобга ўхшатмоқда.

8. Бу ва кейинги байтлардан маълум бўлишича, Суқрот Хоқонга икки жавҳар иноят қилади: бири — унинг умри узун бўлиши, кўп ўлкаларни фатҳ этиши, беҳад бойликларга эга бўлиши ҳақидаги башорат; иккинчиси — бир муҳра (соққага ўхшаган нарса) бўлиб, хасталик юзланганда оғизга олиб айлантиргач, суви ютилса, дард чекинади, куч-қувват пайдо бўлади, одам яшариб кетади.

9. Бу байт мазмунида Суқрот Мулкорога: «Олдингизда бир хатар бор, у аносирнинг (арабча: тўрт унсур бўлиб, сув, ўт, шамол ва тупроқ) иккитаси — шамол ва сув туфайли юз беради», дейилади.

10. *Нух* — жуда узоқ умр кўрган пайғамбар, баъзи манбаларда Одами Соний (яъни иккинчи Одам Ато) ҳам дейилади. Ривоятларда келтирилишича, Нух даврида 40 кеча ва 40 кундуз сел ёғади ва бутун дунёни тутиб кетади. Шунда у ўз яқинларини, тарафдорларини ва ҳар ҳайвондан бир жуфтдан кемага солиб олади. Дунё сувга ғарқ бўлади, ёлғиз Нух кемаси омон қолади. Тошқин чекилганда Нух кемаси Жудий тоғининг бир чўққисида қолади. Шоир бу ўринда Суқрот тилидан Фарҳодга қарата гарчи ҳаётинг Нух умрича бўлса ҳам ўлим барҳақ, дейди.

11. *Мажозий ишқ* — зоҳирий инсоний ишқ.

12. *Ҳақиқий ишқ* — Худога бўлган муҳаббат назарда тутилади.

13. Байтнинг мазмуни: Фарҳод ундан айрилиб фарёд чекди, у эса Суҳайло каби узун йўлга тушди. Яъни Суқрот ҳам Суҳайлодек ҳаётдан кўз юмди.

14. Бу мисра икки маънони англатади: биринчиси — қуёшдек порлоқ Сукрот дафн этилди; иккинчиси — қуёш ботди, кун қайтди.

15. *Луқмон* — баъзи тарихий манбаларда пайғамбарлар, баъзиларида эса ҳакимлар сирасида келтирилади. Ривоятларга қараганда, ранги қора ҳабаш бўлган. У кимнингдир қули бўлиб, озод бўлиши ҳақида бир қанча ривоятлар бор экан. Жумладан, Луқмоннинг хожаси — қўй сўйиб яхшироқ аъзосини пишириб кел деб буюрибди. Луқмон қўйнинг юрак ва тилини келтирибди. Бошқа сафар хожаси — қўй сўйиб ёмонроқ аъзосини пишириб кел, — дебди. Луқмон яна юрак ва тилни келтирибди. Хожа бунинг маъносини сўраганда, Луқмон дебди: «Кўнгул нолойиқ феъл-атвордан, тил кераксиз сўзлардан бери бўлса, улардан яхшироқ аъзо йўқдир, агар бўлмаса, улардан ёмонроғи йўқдир». Луқмон ҳикматларидан 4000 таси йиғилган экан. Шундан иккитасини доим ёдда сақлаб, иккитасини унутиш керак эмиш. Чунки аввалги иккиси — ўзи қилган яхшиликлар, кейинги иккитаси бошқалар қилган ёмонликлар ҳақида эмиш.

Шоир бу ерда Луқмоннинг ҳабашлигига ишора қилиб, мажоз яратади ва тун қоронғилиги ҳақида фикр юритади.

XXVI

Бу бобда Фарҳоднинг ўз мамлакатига қайтгани ва ойнада Арман водийси ва Ширин жамолини кўриб ҳушидан кетгани баён этилади.

1. Бу байтда шоир от устидаги гўзал Ширин хатти-ҳаракатини шатранж доналари (шахмат) ва уларнинг юришларига ўхшатиб гўзал образ яратади: У гўё қуёш билан шатранж ўйнаётгандек руҳ ва от билан юриб, уни — қуёшни ҳар соатда юз марта мот қилар эди.

2. *Баҳром* — дostonда вазир Мулкоронинг ўғли, Фарҳоднинг эмикдоши ва яқин сирдош дўсти.

3. Бу ва кейинги икки байт мазмуни: (қайта ҳушига келган Фарҳод яна кўзгуга қараса) унинг юзи аввалгидек қоронғи эди. Уни ясаган донишманд шундай тилсим ишлатган эдики, кўзгуга қараган одам қандай шакл кўрса, кейин бошқа кўринмас, тилсими бузилиб қолар эди.

4. Бу ва кейинги байт мазмуни: (Фарҳод) ҳамма нарсани ўйлаб кўргач, ақл қонуни билан ишга киришмоқча бўлди; лекин у билмадики, ишқ бедодлик қилса, юзлаб ақл ва билимнинг қонун-қоидалари барбод бўлиб кетади.

XXVII

Боб сарлавҳасида Фарҳоднинг ишқ ўтини яшира олмагани, ранги сарғайиб кетганидан ҳакимлар денгиз саёҳатини маслаҳат кўрганлари баён этилади.

1. Байтнинг мазмуни: ҳар қандай одам кўрса, маълум қилар эдики, бу хоро — тошни, ўт — олов мум қилиб юборибди. Шоир бу ерда истиора санъатини ишлатган, «хоро» сўзидан Фарҳод кўзда тутилади.

2. Бу ва кейинги байт мазмуни: (Фарҳодга) шундай ҳолатлар юз берган экан (яъни унинг ранги сарғайгани, ҳарорати кўтарилгани ва ҳ. к.), улар димоғининг юбсиъа — қуришига сабаб бўлган. Энди мизожини ҳарорат ва қуришлик забт этибдими, унинг иложи денгиз (яъни тескари, зид — димоғни юмшатиш, ҳароратни тушириш) — муолажадир.

3. Шаръий — узунлик ўлчови, бир шаръий — 2–3 км.

4. Бу ва кейинги байт мазмуни: (Фарҳод денгиз саёҳати таклифини эшитгач) денгиздек қалби жўшиб кетди, оғзи кема оғзидек очилди, лекин сўзсиз эди. Хаёли денгиз мавжларига занжирдек уланиб, уларга яна юз минг хаёллар уланди.

XXVIII

Бу боб сарлавҳасида Хоқон ва Фарҳоднинг катта кемага тушиб, денгизда сузишлари, каттиқ шамол кўтарилиб кемани чўктириб юборгани, Хоқон ва Мулкорони тўлқинлар Чинга ташлагани, Фарҳоднинг эса денгизда бир тахта устида қолиб кетгани баён этилади.

1. «*Ва изол-бихрру фуҷжират*» – Денгизлар (тандир каби) қизитилганида (ва сув ўрнига олов билан тўлганида); («Таквир» сураси, 6-оят).

2. «*Ва изол-жиболу суййират*» – Тоғлар ҳам (ўз жойларидан жилдирилиб), сайр қилдирилганида; («Таквир» сураси, 3-оят).

3. Байтнинг мазмуни: (Кемаларнинг) учи осмондаги Хут (балиқ) ва Савр (ҳўкиз) санчигудек, туби ҳам ер остидаги ҳўкиз ва балиғни янчигудек эди. Шоир бу ерда илми нўжумга кўра Хут (Балиқ) ва Савр (Хўкиз) деб аталувчи қуёш буржларига ҳамда қадимги диний эътиқодга биноан ер гўё катта ҳўкизнинг, ҳўкиз эса балиқнинг устида туради, деган ақидага ишора қилмоқда. Кеманинг учи ва тубини баланд ва чуқурлигини бу хилда таърифлаш шеъриятидаги «ғулув» санъатига яққол мисолдир.

4. *Жирми хок* – ер курраси. Шоир денгиздаги кемалар ва одамларнинг қораси ер куррасидек тўйиларди, дейди.

5. *Далв* – илми нўжумда ўн икки бурждан ўн биринчиси. Бу ерда шоир денгиздаги балиқларнинг сув ичишини осмондаги Хутнинг фалак буржидан сув ичганига ўхшатади.

6. Байтнинг мазмуни: сувнинг мавжи гўё симдан тўқилган совуту, уни (балиқ) омбурдек оғзида тутиб кетаётгандек эди.

7. Байтнинг мазмуни: қоронғилик тушди, денгизнинг ҳам даҳшатли тўлқинлари майда мавжларга айланди. Шоир бу оддий фикрни шундай ўхшатишларда беради: Тун қора пўстини (киш) остида оқ рангли майин мўйна пўстин кийган (қоқум) кунни яширганида, долғалар (талотум)ни денгиз силовсин (синжоб), (яъни майин мўйи ўсиқ олмахон) қилди қўйди. Байтдаги «киш», «қоқум», «синжоб» сўзлари «истиора» санъатига биноан «қора пўстин», «оқ мўйна пўстин», «майин» («майда») сўзлари ўрнида ишлатилган.

8. Шоир бу икки мисрада «моҳият» ва «камоҳи» сўзларида сўз ўйини қилган. Моҳият арабчада «ҳақиқат» маъносида келганидек, тожикча балиқ маъносида бўлган «моҳи» сўзига нисбат берилганда, «балиқлиғи» маъносини ифода қилади, шунингдек: «камоҳи» сўзи арабчада «ўзича» ва «таги тубигача» бўлганидай, арабча ўхшатиш ҳарфи «к» билан тожикча балиқ маъносида бўлган «моҳи»дан қўшма сўз қилиб олганда ҳам «балиқдай» деган маънони беради. Шоир мана шу икки сўзни шу иккала маънода ишлатган ва ҳар иккала маънода шеърнинг мазмуни тўла чиққан.

9. Шоир бу мисрада Сўқротнинг ел ва сув хатари ҳақида айтганларига ишора қилмоқда.

XXIX

Бобда Фарҳоднинг тахта устида Яман мамлакати томон сузиб бориб, савдогарлар кемасидагиларни халос қилгани, кема қароқчилар ҳужумига учрагани, Фарҳод уларни енггани ва Шопур билан дўстлашгани баён этилади.

1. *Яман* – Арабистон ярим оролининг жанубидаги мамлакат.

2. *Шопур* – Низомийда бу образ Хусравнинг қиссахони, Ширин билан Хусрав муносабатларида воситачи, кўмакчи сифатида талқин қилинган. Хусрав Деҳлавийда ҳам Шопур Хусрав билан бирга юрувчи, унга турли ажойиб-ғаройиботлар ҳикоя қилиб юпатиб юрувчи шахс. Хусравга Шириннинг расмини кўрсатиб, Армания ўлкасига бирга кетган ҳам Шопурдир. Навоийда эса Шопур Фарҳод билан тасодифан учрашиб содиқ дўстига айланиб қолган, моҳир наққош ва инсонпарвар шахс сифатида талқин этилади.

3. *Тойиф* — Хижоздаги шаҳар номи.

4. *Қорураи нафт* — нефть солинган шиша идиш.

5. *Фурза* — арабча: кўрфаз, қўлтиқ.

6. Яман ўзининг табиий бойлиги ақиқ (қимматбаҳо қизғиш тош, ҳақиқ ҳам дейилади) билан машҳур бўлган. Шоир бу байтда Яманда денгиз қароқчиларидан қутулганлари шарафига савдогарлар уюштирган базмда шу қадар тоза май (маий ноб)лар тортилдики, Яманда ҳатто ақиқлар ҳам бунчалик сероб эмас, демоқчи бўлади.

7. *Наъли боззун* — мақол тарзидаги ибора бўлиб, айнан: наъл (тақа шаклидаги тамға)ни тескари қоқмоқ; маж. чалғитиш, алаҳситиш, демакдир. Шоир эл қатори ўз кори ҳоли билан машғул юрган Фарҳоднинг ишини тақдир тескарилаб, чаппалаштириб юборди, дейди.

XXX

Бу боб сарлавҳаси Фарҳоднинг Шопур раҳнамолигида Ямандан Арман мамлакатига жўнагани, Арманияда тоғ қазиганларнинг оғир меҳнатини кўриб, уларга кўмаклашиб ишга тушиб кетгани ва бу ҳақда Миҳинбону ва Ширинга хабар етгани ҳақида дарак берилади.

1. Бу ва аввалги байт мазмуни: лекин тош шу қадар қаттиқ эдики, юз марта теша урилса ҳам фойдасиз, бир нўхатчалик, нўхат у ёқда турсин, кўкнори уруғичалик ҳам тош учмас, кесилмас эди.

2. *Қори* — узунлик ўлчови, қулоч.

3. *Рухул-амин* — арабча: ишонч руҳи. Жаброил фариштаннинг сифати. Шоир бу ерда тоғ қазувчиларнинг Фарҳодга унда олий сифатлар кўриб мурожаат қилишларини таърифлайди. Бу ва кейинги байтда шоир қатор сифатлаш санъатини ишлатади: (шеър илмида бу «сифатчини» деб аталади) руҳ ул-аминдек пок гавҳар, малак, олий гуҳар ва ҳ. к.

4. *Ҳисн* — қадимги яҳудийлар яшаган Мадинага яқин қишлоқнинг номи. Бу сўз асосан паноҳгоҳ кўрғон, истехком, қалъа маъносида ишлатилади. Шоир бу ерда Миҳинбону саройини кўзда тутмоқда.

5. Баъзи тадқиқотчилар Миҳинбону Шириннинг аммаси, деб ёзадилар. Бу байтда у Ширинга хола (хоҳарзода — опа ёки сингилнинг фарзанди) эканлиги аниқ айтилади.

6. *Аин ул-ҳаёт* — айн. ҳаёт булоғи. Бу ерда шоир таърифича, Ширин келиб, кўнгил очиб кетадиган булоқнинг номи.

7. *Йиғоч* — ёғоч, бу ерда узунлик ўлчови маъносида бўлиб, бир йиғоч — тахминан саккиз км дан ортиқроқ.

8. Байтнинг мазмуни: машаққат зўрлигидан йигитларни кўрганлар чол (қори-қари), дейди, лекин қазилган ер эса икки-уч юз қулоч (қори) келади. Шоир бу ерда «тажнис» санъатидан истифода этади.

9. Байтнинг кейинги мисрасида шоир фойдасиз ва имконсиз иш учун уринишнинг беҳудалиги ҳақида сўз юритади. У «Оҳани сард куфтан» (совуқ темирни ўйиш) деган халқ мақолидан фойдаланиб, «ирсоли масал» санъатини ишлатади.

10. Байтнинг мазмуни: темирчидан дам билан кўра олди, белига чарм партуғ (танура) боғлади.

11. Бу ва аввалги байт мазмуни: тоғ камарини қазииш учун керак бўлган бир неча гурзи ва бир неча асбоб чархлайдиган тош (сунбода) тайёрлади. Уларнинг барчасига Қорандан яширинча ўрганиб олганидек, яхшилаб сув берди.

12. Байтнинг мазмуни: у қўлининг зарби билан теша урганда, овози (фаррасти) ўн ёғоч масофага етар эди. Шоир бу ерда «ғулув» санъатини қўллаган.

13. Бу ва кейинги байт мазмуни: тоғ қазувчилар ҳам, бу ишларни бошқарувчилар (корфармой) ҳам Миҳинбону қошига бориб, кўрмаган одамнинг бу ишларга ақли инонмайди, дея хабар қилмоқчи бўлдилар.

Боб сарлавҳасида Фарҳоднинг тоғни пора-пора қилаётган тешаси овозини эшитган Шириннинг унинг қошига келиши, Фарҳод Ширинни кўриши билан ҳушидан кетгани, Шопурнинг бундан беҳад куниб-ёнгани ва Фарҳодни саройга олиб кетишгани баён этилади.

1. *Ҳавво* — инсониятнинг онаси — Момо Ҳаво. Шоир бу ерда Миҳинбонуни Ҳавога ўхшатади. Унинг Ширин хонасига келишини Момо Ҳавонинг жаннатда макон тутганига нисбат беради.

2. *Жанибат* — подшоҳлар бирор ерга дабдаба билан чиққанда эҳтиёт учун бирга олиб юриладиган от. Бу ерда шоир умуман от суришни, отда боришликни кўзда тутмоқда.

3. Байтнинг мазмуни: ариғни қазииш учун юз ганж сарфлаган эдим, суви келмасдан бурун қўл юпиб эдим. Шоир бу ерда «истиора» санъатини ишлатиб, «қўл ювмоқ»ни «воз кечмоқ», «қўл тортмоқ» маъносига келтиради. Айни чоқда шоир суви йўқ ариқдан қўл ювиш тушунчаси билан эса «мумтанеъ» санъатини вужудга келтиради.

4. Бу байтда шоир Ширинни — париваш, унинг отини девпайкар — дев гавдали деб таърифлайди. Бу от унга Ширин мингач, парикаш — парини олиб борувчи бўлди, дейди. Натижада байтнинг икки мисрасида шоир «талозум» санъатини яратади.

5. *Гулгун* — Ширин отининг номи. Бу байтда шоир «от» сўзини икки маънода (ном ва от) ишлатиб, «иҳом» санъатини қўллайди. От сўзининг ҳар иккала маъноси ҳам байт мазмунини яхши очишга хизмат қилади.

6. Бу байт мазмуни: жаҳон боғида унингдек (яъни Гулгундек) тез юрар от йўқ эди. У гулбаргини элтувчи сабодек елар эди. Шоир бу ерда Ширинни гулбаргга, отини эса сабога ўхшатиб, «ташбиҳ» санъатининг ажойиб намунасини яратади.

7. *Хинг* — бўз от. Хинги бодпой — елдек тезюрар от. Шоир Шириннинг оти Гулгунни назарда тутмоқда.

8. Шу ердан бошлаб, 44 байтда Навоий Шириннинг гўзаллигини таърифлайди. Бунда шоир турли бадиий воситалардан ғоят кенг фойдаланади. Бу шеърий парча шоирнинг суврат яратиш маҳоратига ёрқин далилдор.

9. *Тунг* — идиш маъносини билдиради. Бу ерда шоир Шарқда машҳур бўлган Ҳиндистон новвоти солинган шаккар идиш, деб Шириннинг оғзини таърифламоқда.

10. *Зод* — озод сўзининг қисқартирилгани. Шоир бу ерда Фарҳодни таърифлаб, уни бу барно йигитгина эмас, тақдир хазон бўлиш аламини раво кўрган бўстондаги озод сарадир, дейди.

Бу сарлавҳада Фарҳод ҳушига келгач, тоққа чиқиб ариқ қазииш ишларини давом эттиргани, Ширин кўнглида Фарҳодга нисбатан ишқ пайдо бўлгани ифодаланади.

1. Байтнинг мазмуни: Фаросат билан Фарҳод билдиким, дил безатувчи (яъни, Ширин)нинг меҳри унинг ҳолига қараб иш тутибди.

2. Бу ва кейинги тўрт байтнинг мазмуни: (Фарҳод) тошга метин урганида фалак тоқига қўйилган ёмат солгандек бўларди. Унинг ёниқ нафаси ва метини кўтарган гард зангори осмондан кўздан яшириб юборарди. Гард ва дудгина эмас, балки дард ва андуҳнинг қора булутли оғ-тоғ бўлиб Арман атрофини тутиб кетган эди. Уни қора булут ҳам демай, баҳор булутидек деб, ёғин билан кўтарилган дўл тош бўрони десак ҳам бўлади. Тошга урилатган метиннинг ялтираши бамисоли чақмоқ эди. Шоир Фарҳоднинг тоғда ариғ қазииш меҳнати гасвирини ташбиҳ ва муболаға санъатлари воситасида беради.

3. *Харокан* — тош йўнувчи — бу ерда Фарҳод кўзда тугилади.

4. *Хилват* — хилват жой; байт мазмунича, Ширин бир хилват жой топиб Фарҳодни яширишга кўргиси келади.

XXXXIII

Бу боб сарлавҳасида Фарҳоднинг ариқ қазиб, қаср бунёд этгани, «Баҳр ун-нажот» ҳовузини қовлаб, атрофида боғ барпо қилгани ва буларни кўргани Миҳинбону ва Ширинлар келгани баён этилади.

1. «Баҳр ун-нажот» — айнан: нажот денгизи. Ширин учун Фарҳод қазиган катта ҳовузнинг номи.

2. *Сарви гуландом* — айнан: гул юзли сарв. Ширин кўзда тутилади.

3. Бу ва аввалги бир байтнинг мазмуни: муҳандислик қилиб у аввал ариқнинг икки ёнига икки чизиқ тортди, уни қирғоқдан қирғоққа уч қулоч, чуқурлигини эса икки қулоч қилиб режалади.

4. Байтнинг мазмуни: (Фарҳод) ариғни ғадир-будир жойларини текислашда тешасининг тоштарошлаш санъатини намойиш қиларди.

5. Байтнинг мазмуни: Фарҳод икки томондан тошларни бир-бирига улаб, унинг фаршини (ётқизирилишини) дандонага ўхшатиб, кунгурали териб борар эди.

6. Бу ва аввалги икки байтнинг мазмуни: лекин (Фарҳод) толиқиш ва ҳориқишга берилмай, тошни тахта-тахта қилиб текис йўниб, ҳалиги режа тортилган чизиқдан, қоидадан чиқмай (ишлар эди), у йўнилган тошларни илдам олар, тахта-тахта қилиб тайёрланганларини тўшаб, маҳкамлаб борар эди.

7. Бу ва аввалги байт мазмуни: Фарҳоднинг тошни майдалайдиган метинидан сачраган тошлар ойгача етарди. Бу учар тошлардан ой атрофидаги гардиши қалқондек бўлган эди.

8. Байтнинг мазмуни: ариқ ўтказиш ишига киришган (Фарҳод) юз Бобил сеҳрини намойиш этди. Бу ерда шоир Бобил — Юпитер сайёраси номидан ихом санъати воситасида унинг бошқа маъносига ишора қилиб, кучли, зўр ва ниҳоятда чаққонлик деган мазмунда ишлатади.

9. Байтнинг мазмуни: тинмай тош кесиб, бир ҳовуз ҳам бунёд қилди, унинг кенглик ўлчови ҳар томондан 60 қулочдан эди.

10. Бу ва аввалги бир байтнинг мазмуни: бу ишларда унга Шопур ёрдам берар, унинг моҳир қалами ҳар бир (расмга) оройиш берар эди. Бу одамнинг расмини чизса, у пардоз берар, бу жониворни тасвир қилса, у парқанотлар ясар эди.

11. *Чин сураатхонаси* — машҳур афсонавий рассом ва наққош Монийнинг «Аржанг» номли санъаткорона безатилган қасри, кошонаси (баъзи манбаларда уни китоб ҳам дейилади) кўзда тутилади.

XXXXIV

Бу боб сарлавҳасида «Баҳр ун-нажот» ҳовузига сув очилгани, бу воқеани олқишлаган халқнинг қувончли шовқин-сурони, Шириннинг оти юрмай қолганида Фарҳод уларни кўтариб ариқ ва ҳовуз тепасига элтгани ҳикоя қилинади.

1. *Бону* — Миҳинбону кўзда тутилади. Кўпинча Навоий Миҳинбонунини шундай атайди.

2. *Хорокани пўлодбозу* — пўлат билакли тоғ қазувчи. Шоир Фарҳодни назарда тутмоқда.

3. *Хорокўб* — тоғ кўпоровчи. Фарҳод кўзда тутилади.

4. Бу ва кейинги уч байтда шоир ариқ очилишини кўргани Ширин от устида терлаб-пишиб олиб келаётганини таърифлаб дейди: Ширин юзидаги хол гулбарг устига кўнган зотга ўхшар, терлар эса боғни сув бостандек эди. Уни шунчаки сув эмас, на Хизрга, на Искандарга насиб этмаган тириклик суви деса бўлади. Латифликда терлар гул устидаги шабнам каби дона-дона бўлиб, сунбул устига ҳар нафас улардан юзтаси тўкилиб турар эди. Сочининг қоронғилигида юз минг Искандар тутун ичида қолган самандардек кўзга ичинмас эди.

5. Байтдаги пари пайкардан мақсад Ширин, девона эса, Фарҳод бўлиб, бири мақтовдан бўлак сўз топа олмайди, иккинчиси метин уриб суя очишликка тутинади.

6. Бу ва кейинги байтда шоир истиора санъатини ишлатиб, Ширин минган отни насим ел деб, унинг суворийси — Ширинни кумуш деб таърифлайди.

7. Шоир бу байтда ҳам истиора санъатини қўллайди. Фарҳод Шириннинг отини бодпо — елқадам, ўзини дилрабо деб атайди. Фарҳоднинг уларни елкасига кўтариб, қаср ва ҳовуз ёнига элтиб қўйганини баён этади.

XXXV

Бу боб сарлавҳаси Миҳинбону ва Шириннинг Фарҳод шарафига зиёфат базми тузганлари, ўнта ҳар соҳада иқтидорли бўлган канизак қизларнинг хизматда бўлгани, Ширин қўлидан май ичган Фарҳоднинг ишқ туғёнидан ҳушдан кетиши баён этилади.

1. *Адавр* — мусиқа илмининг бир соҳаси: мусиқа назарияси; Шарқ мусиқасининг эски нота усули.

2. *Мантиқ* — мантиқ илми, логика.

3. *Ҳайъат* — Шарқда астрономия фани.

4. *Ҳақойиқ* («ҳақиқат» сўзининг қўплоги) илми — мавжудот ҳақиқатлари ҳақидаги илм.

5. *Балоғат* — адабиёт назариясига оид бўлиб, бадий сўз санъатини, шоирлик маҳорати сирларини ўрганувчи илм.

6. *Ҳикмат* — фалсафа фани, баъзи тадқиқотчилар физика ва табиёт илми деб ҳам ҳисоблайдилар.

7. *Муаммо* — арабча: беркитилган, яширинган; Шарқ шеъриятида жанр турларидан бири. Муаммо мисра, бир ёки икки байтдан иборат бўлиб, унда бирор сўз, кўпинча атоқли от яширинган ёки шунга ишора қилинган бўлади. Уни махсус қоидага асосан рамз, имо, ишора, киноя, ўхшатиш, баъзи сўзларни бошқа тилдаги синонимини танлаш, тескари айлантриш ёки «абжад» ҳисоби ва ҳ. к. йўллар билан топиб олиш, ечиш керак. Муаммо айтиш ва уни ечишга бағишлаб махсус рисоалар ҳам битилган. Айниқса, XV асрда — Навоий даврида муаммо кенг тарқалган. Бу ҳақда, жумладан, Жомий учта, Навоий битта рисола ёзган.

8. Муаммода от чиқармоқ — шоир «от чиқориб» иборасини икки маънода ишлатади. Бири — машҳур бўлмоқ, донг таратмоқ; иккинчиси — муаммода яширинган номни чиқариш, муаммони ечиш.

9. Байтнинг мазмуни: бу фанлардан уларнинг ҳар бири бошқасидан мақтовли, шу фаннинг юзлаб устасидан буларнинг биттаси моҳирроқ эди. Навоий бу ва юқоридаги беш байтда ўз замонасида равнақ топган фанлардан ўнтасида Миҳинбону саройидаги ўн канизак донг таратганини мадҳ этади. Бундан англашиладики, шоир яратган ҳар жиҳатдан мукамал Миҳинбону, Ширин, Лайли, Дилором каби аёллар образлари қаторида фанда эътибор қозонган қомила ва фозила бўлган Шириннинг ўнта надимаси борлиги давр адабиётида ҳам катта янгилик эди.

10. Шоир бу байтда Миҳинбонунинг яна бир юксак фазилатини таърифлайди: у илм-парвар, илм аҳлига бошчилик қилар эди. Сўз асносида Навоий Миҳинбону донолик билан Фарҳоднинг олималар билан суҳбатига, ўзини туттишига разм солиб, унинг оддий тошйўнар йигит эмаслигини, балки билим ва заковат эгаси бўлган олижаноб шахс эканлигини англаб олганини таъкидлайди.

11. Бу байтда шоир Фарҳоднинг сўз бошлагани, у фақат сўз гавҳарларини сочдигина эмас, балки кўзларидан ҳам гавҳарлар сочди деб ёзар экан, истиора санъатини қўллайди, гавҳар сочилишини кўз ёшлари ўрнида ишлатади.

12. *Суманбар* — оқбадан гўзал; бу ерда Ширин кўзда тугилади.

13. *Тўрт бурқаъ остидин меҳр* — айнан: тўрт осмон остидан қуёш (чиқиши). Бу ерда Ширин тўрт қават парда остидан чиқиб келиши қуёш чиқишига ўхшатиш. Қадимги астрологияда таъкидланишича, қуёш тўртинчи осмонда турар эмиш.

14. *Етти хиргоҳ* — етти осмон маъносида ишлатилган. Шоир Ширинга кўзи тушган Фарҳод шундай бир оҳ торттики, етти осмон унинг дудидан қорайиб кетди дер экан, муболаға санъатининг игроқ туридан истифода қилади.

15. *Лаълига олиб лаъли аҳмар* — бу мисрадаги биринчи «лаъл» — лаб, иккинчиси — қизил май маъносида ишлатилган.

XXXVI

Бу боб сарлавҳасида Фарҳод ва Ширин висол майдан беҳол бўлганликларини кўрган ҳасадчи даврон уларнинг хурсандлик қадаҳларига ҳижрон захрини қўшгани — Хусрав Парвез Ширинга совчилар юборгани баён этилади.

1. *Мадоийи* — арабча «Мадина» (шаҳар) сўзининг кўплиги. Араб Ироқдаги Фирот дарёси бўйидаги қадимги шаҳар.

2. *Кисро* — сосонийлар табақасидан бир подшоҳнинг номи. Бу ерда шоир Хусравни унинг набираси, деб таърифламоқда.

3. *Ҳурмуз* — Хусрав Парвезнинг отаси.

4. *Парвез* — лугавий маъноси: музаффар, бахтиёр; Хусравнинг лақаби.

5. Бу байтда шоир Хусравнинг юқоридаги байтларда ифодаланган асосий муддаоси — яна бир уйланиб тожу тахтига ярашиқли, бошқа ворислардан афзалроқ фарзанд кўриш ниятини тасдиқлаш учун ирсоли масал санъатини қўллайди. «Уруғни яхши ерга сочиш керак» деган ҳикматли сўз орқали мақсад очиб берилади.

6. *Тубий, тубо* — жаннатда ўсадиган гўзал дарахт. Унда ҳамиша хушбўй ва хилма-хил мевалар пишиб турар экан. Бу ерда келишган қомат кўзда тугилади.

7. *Кавсар* — жаннатдаги сероб ва суви мазали чашма.

8. Байтнинг мазмуни: халқ орасида бу хил ёқимли гап-сўз ёйилгач, улар Хусрав қулогига ҳам етиб келди. Шоир бу ерда Фарҳод ва Ширин орасидаги ошиқ-маъшуқлик ҳақидаги гапларни назарда тутмоқда.

9. Байтнинг мазмуни: лекин (Хусрав) совчиларга нималар маълумлигини, улар қандай хабар келтиришини билмас эди.

10. Бу байтдаги «гулситон» Арман мамлакатини, «сарви сиймбар» Ширинни англатади. Шоир бу ўринда ҳам истиора санъатини қўллайди.

11. Бу байтдаги «расули кордон» айнан: «ишбилармон элчи» маъносини англатади. Шоир Хусрав Парвезнинг вазири Бузург Умидни шундай деб атамоқда. Унга Арманга бориб, Хусрав мақсадидан Миҳинбонуни огоҳ этиш ҳукм қилинади.

XXXVII

Бу боб сарлавҳасида Хусрав элчиси Миҳинбонуни мақсадда воқиф этгани, бунга Меҳинбону ҳар хил баҳоналар билан жавоб қилгани ва элчи келтирган хабардан Хусравнинг ғазаби баён этилади.

Шоир сарлавҳада талмеҳ санъати асосида Шарқ афсоналаридаги Билқис, Сулаймон образлари орқали ҳамда ташҳис санъати воситасида Анқо, товус образлари билан Хусрав, Меҳинбону, Ширинга алоқадор фикрларни ифода қилади.

1. *Анқо* — афсонавий қуш, балки қушларнинг подшоҳи. Гуё у Қоф тоғида яшар эмиш.

2. *Ҳрмили роз* — айнан: сир ташувчи; бу ерда Хусравнинг элчиси (совчи) кўзда тугилади.

3. Бор — дарбор, сарой; бу ерда қабул маъносида ишлатилган.

4. Байтнинг мазмуни: агар (Меҳинбону совчиларга) ибo билан бошқача муомала қилай деса, йиртқич шер жайронга зулм қилиши мумкин. Шоир бу ерда истиора санъати воситасида Хусравни ғазанфар — йиртқич шер, Ширинни — жайрон деб атамоқда.

5. Байтнинг мазмуни: оловга нозик ипак мато яқин тура олмаганидек, (темирчи) сандони юз мингта бўлса ҳам шишани синдириб юборади. Бу ўринда шоир Миҳинбонудан рад жавоби олгудек бўлса, Хусравнинг ҳар қандай йиртқичлик қилишдан тоймаслигини таъкидламоқда.

6. Бу байтда ифодаланган Шириннинг совчиларга жавоби Навоий достони бўйича бош хат бўлиб ўтувчи инсонийлик, инсонпарварлик ғоясининг аниқ ва равшан далилидир.

7. Бу байтда шоир Ширинни Миҳинбону тилидан таърифлаб, уни одам наслининг париси, муштарийдек сайёралари кўп бўлган қуёш деб атайди. Байтдаги «муштарий» икки маънода ишлатилган. Бири — сайёранинг номи (форсча уни «Биржис» ҳам дейдилар); иккинчиси — харидор маъносидир.

8. Бу байтнинг иккинчи мисраси орқали Навоий ирсоли масал санъатини қўллаб, ишқ-муҳаббат билан подшоҳлик бошқа-бошқа тушунча, деган ғояни ифода қилади. Айни чоқда, унинг зимнида шу мавзуда дostonлар яратган ўз салафларига ўтқир киноя ҳам ётади. Чунки улар Хусравни Шириннинг ҳақиқий ошиғи ва шавкатли шоҳ сифатида талқин қилганлар. Бу ўринда яна шоирнинг дoston аввалидаги «Бўлуб Ширинга ошиқ подшоҳвар» (яъни Ширинга подшоҳча ошиқ бўлди) деган истеҳзоли мисрани эслаш жоиздир.

9. Бу байт мазмунига сингдирилган фикрда Навоийнинг умуман салтанатга, жоҳил салтанат эгаларига бўлган очиқ нафрати ўз аксини топган.

XXXVIII

Бу боб сарлавҳасида Хусравнинг Ширин томонидан келган жавоблардан аччиғланиб, Арманияга қушин тортгани, Фарҳодни қоя устида кўриб, уни тутмоқчи бўлгани, Фарҳод сўзларидан Хусрав қалбига тиг санчилгани баён этилади.

1. Бу байт мазмуни: юз мингдан ортиқ кўй-кўзи ҳамалдагича, қорамоллар эса савр каби пода-пода эди. Шоир бу ерда Миҳинбону ўз кўрғонида қамал пайтидаги эҳтиёж учун кўй ва моллар сақлагани ҳақида ёзиб, кўйлар сонини ҳамал — қадимги нужум фанича ўн икки бурждан ўн биринчиси (у кўй шаклида тасаввур қилинади)даги юлдузлар миқдорига, қорамолларни эса савр — ўн икки буржнинг иккинчиси (ўй — ҳўкиз шаклида фарз қилинади)га нисбат берилади. Шоир бу ерда ғоят усталик билан ташбеҳ санъатини қўллайди.

2. Бу байтдаги биринчи «тош» сўзи «ташқари», иккинчиси «тош» маъносида ишлатилган.

3. Иккинчи мисрадаги «ер узра осмон» ибораси Миҳинбонунинг қалъасини англатади.

4. Байтнинг мазмуни: Парвез Фарҳодга кўз ташлаши билан кўксига дашнаи тез — ўтқир тигли ханжар теккандек бўлди.

5. Байтнинг мазмуни: лекин оламаро саботсиз одамлар мени беному нишонга чиқариб қўйганлар. Бу ерда сўз Хусрав олами Фарҳоддан отини сўраганда қилган жавоби устида кетмоқда.

6. Бу ва кейинги байтнинг мазмуни: бошингдан (бир тош билан) мили худингни — урушда кийиладиган қалпоқнинг узайиб чиққан учини учуриб юбораман, буниси билан эса сенга салом йўллайман; яна бир тош билан эса байроғинг бошидаги ярим ойни нишонга оламан. Бу сўзларни Фарҳод Хусравга қарата айтади.

7. Байтдаги «наво» сўзи баҳра, ҳузур-ҳаловат маъносида ишлатилган.

Боб сарлавҳасида Хусрав вазири Бузург Уммид билан маслаҳатлашгани ва Миҳинбонуга нома юборгани, унинг қатъий жавобларидан ожиз қолган Хусрав Армания қурғонини қамал қилгани баён этилади.

1. Бу байтда шоир ирсоли масал санъатига мурожаат қилади. Хусравнинг Фарҳоддан устунлигини далиллаш мақсадида «ит ҳурар — қарвон ўтар» мақолини ишлатади.

2. Бу байтда ҳам Навоий ирсоли масал санъатини қўллаб, «афсун бирла илонни индан чиқариш мумкин» мақолини ишлатади. Хусравнинг Фарҳодни афсун — сеҳр, авраш билан банд этишликка жазм қилинганлигига ишора қилинади.

3. Бу ва аввалги икки байт мазмуни: унинг зотида Ҳақ шундай яширинганки, унинг ўзligидан нишона қолмаган. Ким бундай нарсa (яъни ишқ) ичида ўзини кўрса, ҳар томонда Ҳақнинг зуҳурини кўради. Шунинг учун ҳам зоҳир булган нарсанигина эмас, гўзал деб мақталган (кимса)ни қаттиқ севиб қолган бўлса ажаб эмас. Сўз Меҳинбонунинг Фарҳодни таърифлаб, Хусравга берган жавоби устида кетмоқда.

4. Байтнинг мазмуни: ногоҳ қамишзорга ўт тушса, «хўл-қуруқ (баробар) кул бўлади». Бу ерда ҳам шоир ирсоли масал санъатидан фойдаланади.

5. Мисрадаги: сур савтининг сафири — айнан: сурнай (ёки қарнай) овози маъносини англатади. Маж: диний тушунчага кўра, қиёмат куни Исрофил деган фаришта сур чашиб, ўликларни тирилтирар, яна бир чалганда қайтадан ўлдирар экан. Шоир бу ерда талмеҳ санъатини усталик билан қўллайди.

XL

Боб сарлавҳасида Хусравнинг Миҳинбону қўрғонини қамал қилгани, унинг лашкарлари Фарҳод ирғитган тошларга бардош бера олмаганлари, бир ҳийлагар кўмағида Фарҳодни банд этиб, Хусрав ҳузурига олиб келганлари хабар қилинади.

1. *Телба қуш* — Фарҳод кўзда тутилади.

2. *Ишқ булбули* — Фарҳод.

3. Бу ва аввалги байт мазмуни: қўрғон аҳли туну кун ҳамма нарсадан воқиф, кундузлари овоз чиқармас эдилар. Лекин кечаси эса «ҳозир бўл» (эҳтиёт бўл) дея фиғон билан шовқин солардилар.

4. Бу байтда Шопур (Фарҳодга беҳуш қиладиган дори сепилган гулни ислатиб, ўздан кетказган) ҳийлагар бошига тош билан уриб ўлдиргани ҳақида ёзади ва ирсоли масал санъатага кўра «Бошни тош ушатади», мақолини ишлатади.

XLI

Бу боб сарлавҳасида беҳуш Фарҳодни Хусрав ҳузурига келтирганлари, унинг бошдан-оёқ занжирбанд этилиши, Бузург Уммид Фарҳодни ҳушига келтириши, Хусрав саволларига Фарҳоднинг жавоблари, ўткир сўзлари туфайли унинг омон қолиши хабар қилинади.

1. *Халил* — луғ. маъноси: дўст, муҳиб, ёр. Иброҳим алайҳиссаломнинг лақаби. Бу ерда шоир пайғамбарнинг ўтдан гул ундиришини таърифламоқда.

2. *Лавҳашашлоҳ* — арабча: агар Аллоҳдан кўрқса, маъносиди.

3. Шоир бу байтда истиора санъатини қўллаб, Ширинни парирух деб атамоқда.

4. Бу байтдаги сиёсат сўзи «жазо» маъносиди ишлатилган.

5. *Салосил* — «силсила»нинг кўплиги; занжирлар, тизмалар. Бу ерда тоғ устидаги қўрғоннинг номи.

XLII

Бу боб сарлавҳасида Фарҳодни Салосил кўрғониға қамаб қўйилиши, у ерда қаттиқ қийинчиликлар тортиши баён этилади.

1. Салосил кўрғонида Фарҳодни қўриқлаб турганлар унга банддан озод этиш, Хусравдан қандай жазо етишса шунга рози эканликларини билдиришганида Фарҳод бу ва кейинги икки байтда уларга жавоб қайтариб: вафо аҳли — ҳақиқий ошиқ бундай қилмайди, дейди.

2. Бу ва кейинги байтда Навоий ташбиҳ санъатини ишлатиб, Фарҳоднинг ҳайвонлар, қушлар билан дўстлашиб кетганини Сулаймон пайғамбарга ўхшатади.

3. Юсуф — шоир бу ерда Фарҳоднинг бўрига ўз аламларини айтиб дардлашишини тасвирлар экан, бўри ҳақида сўзлаб Юсуфни Канъонни ёдга олади. Ривоятга кўра, Юсуфнинг оғалари уни чоғга ташлаб, қўйлагини қонга белаб, «Юсуфни бўри еди», деб оталарига элтадилар. Навоий бу ерда ихом санъатидан фойдаланади. Зеро, юқоридаги мазмун асосий мақсад эса-да, байтда биринчи идрок этиладиган маъно Фарҳоднинг Юсуфдек гўзал чиройи бор Ширинни ёдлашидир.

XLIII

Боб сарлавҳасида Фарҳоднинг қора кунга қолганлиги, ҳажр шомида қийналганлиги баён этилади.

1. Бу ва кейинги байтда шоир истиора санъати асосида Фарҳоднинг аянчли аҳволини, чекаётган азобларини тасвирлаб, уни ғам-андуҳ денгизининг наҳанги, бало ва дард тоғининг йўлбарси, жунун водийсининг Мажнуни, Мажнунигина эмас, бу водийнинг дея-шамоли — қуюни деб атайди.

2. Бу ва кейинги байт мазмуни: ҳар куни агар киши минг балони тортса ҳам, у балолар тун балосидек қаттиқ туйилмайди. Унга (яъни Фарҳодга) бу ҳажр кунларида ҳар бир шом қоронғилиги машаққат зулфидан (сиртмоқ) ташлар эди.

3. *Муаззин ҳалқи* — азон айтувчи (сўфи)нинг бўғзи демакдир.

4. Байтнинг мазмуни: бу иситма орасида у (яъни Фарҳод) ўз лабидаги учуқдан баҳра олар, учуқ зардобидан оғзига ҳар дамда заҳар томиб турар эди.

5. Шу байтдан бошлаб, Фарҳод золим фалакка хитоб қилиб, тақдирдан нолийди. Бу ўринда «сипехр» фақат илоҳий маънодаги «тақдир», «фалак» тушунчасини эмас, балки ундан кенг маънони, жамият ва мавжуд муҳит тушунчаларини, ундаги зулмни туғдирувчи тартиб ва қоидаларни ҳам англатади.

6. *Тир* — Аторуд (Меркурий) сайёраси, юлдузи шундай деб ҳам аталади.

7. Бу байтда шоир Зўҳра юлдузига хитобан: бирпастигина мусиқанг торини туз; мен ўларга етдим. Ҳазин (йиғлоқи) куйингни бошла, дейди.

8. *Саодат ахтари* — бахт юлдузи. Бу ерда Ширин кўзда тутилади.

9. Байтнинг мазмуни: у (яъни Фарҳод) тонгга қадар ерга юмалаб, ҳар можаро устига юз можаро қилди.

10. Бу ва аялалти байтнинг мазмуни: модомики, ғам туни уни ўлдирган экан, тонгнинг оловли қуёши ҳақида сўзлашдан не фойда. Маккор фалакнинг одати шу эмишки, у аввал заҳарлаб, сўнгра заҳарга қарши дори беради.

XLIV

Бу боб сарлавҳасида Фарҳоднинг занжирсиз зиндон атрофларида юрганини эшитган Хусрав унинг қўриқчиларини жазоламоқчи бўлгани, Фарҳоднинг ҳаёт эканлигидан хабар топган Ширин унга нома йўллагани баён этилади.

1. *Афолоҳ* — арабча: Худонинг ўзи сақласин (ёки Аллоҳ кечирсин, маъносида).
2. Байтдаги ғамкашдан — Миҳинбону, маҳвашдан — Ширин кўзда тугилади. Бу шоирнинг истиораларига яхши мисолдир. Байтнинг мазмуни: У (яъни Ширин) ҳеч ўйламай саккизта бармоғи (шоир уларни гул барглари деб атайди) билан (тимдалаб) сариғ юзи узра қонлар (шоир уларни қизил гулга ўхшатади) оқизди. Бу ҳам фавқулодда истиоралардир.
3. Бу байтда Шопур Миҳинбонута мурожаат қилиб, шундай таърифлайди: эй осмон курсисида ўтирган, сипоҳлари юлдузларча (беҳисоб), муборак юзли, иффат пардасини ёпинган (малика).
4. Бу нидо санъатига ёрқин мисол бўла олади.
5. *Биҳамдшӣаҳ* — арабча: Худога шукур. Бу ва кейинги байтнинг мазмуни: Худога шукрки, уни (яъни Фарҳодни) ҳийла ва макрлар билан асир этган одамни девни ўлдира оладиган бир тош билан уриб, жаҳаннам юртига жўнатдим.
6. Байтнинг мазмуни: у (яъни Шопур) англаган нарсаларнинг ҳаммасини бир-бир тўрғай (чаковак)дек сайраб (сўзлаб бера бошлади).
7. *Суманбар* — Ширин кўзда тугилади.

XLV

Боб сарлавҳасидан Шириннинг Фарҳодга мактуби, уни ўқиб беҳуш йиқилиши, Фарҳоднинг жавоб хати маълум бўлади.

1. *Ройиҳа ябусати* — ёқимли ҳиднинг шиддати.
2. Байтнинг мазмуни: (бу мактубни) бир шамъдан парвонага демайман, самандардан бир гулхан (оташхона)га (йўллаيمان). Шоир бу ерда афсонавий самандар деган жониворнинг ўт ичида яшашлигига ишора қилади. Айни пайтда Навоий ҳам талмех, ҳам истиора (гулхан Фарҳод самандар — Ширин) санъатларини қўллайди.
3. Бу байтдан Шириннинг Фарҳодга ёзган мактуби бошланади. Мактубни Шарқ шеъриятидаги нома жанрининг ажойиб намунаси санаш мумкин. Унда сўз ифодасини топган ҳижрон ва унинг аламли изтироблари Ширингагина хос бўлган гўзал фазилатлар, чунончи: оқилалик, софдиллик, вафодорлик юксак маҳорат билан таърифланади.
4. Бу байтда Фарҳоднинг ваҳший ҳайвонлар ва қушлар билан дўстлашиб кетганлигини назарда тутиб, Ширин Фарҳодни Сулаймонга ва афсоналардаги Сулаймоннинг барча жониворлар устидан ҳукмронлик қилишига ишора қилади. Навоий бу ўринда талмех санъатидан истифода этади.
5. Байтда Ширин ўзини Сулаймоннинг севгилиси Билқисга ўхшатади.
6. *Меҳнат дурбоши* — бу ерда машаққат калтаги маъносида ишлатилган.
7. *Етти кўк* — илми нужумга кўра осмон етти иқлимга бўлинади. Гўё улар бир-бирининг устига жойлашган бўлиб, ҳар қайсисига бир сайёра ҳукмронлик қилар эмиш.
8. *Биллоҳ, сумма биллоҳ* — арабча: Худо ҳаққи, яна Худо ҳаққи (қасам маъносида).
9. Байтнинг мазмуни: Шопур хат (ёзиш) учун керакли буюмларни: сиёҳ учун муш-кин ва оқ (қоғозни) чиқарди.
10. Байтнинг мазмуни: Нома элтувчи (яъни Шопур) номани олиб югурди, бир амаллаб қўрғонга ҳам кирди... Бу ерда шоир иштиқоқ санъатига кўра нома ва шу сўздан ясалган номабар (хат элтувчи) сўзини ишлатади. Айни чоқда истиора санъатини қўллаб, Шопур исми ўрнида номабар сўзини ишлатади.

XLVI

Боб сарлавҳасида Фарҳод хатини ўқиган Шириннинг изтиробга тушгани ва унинг кўнгли қуши севгилиси томон қанот қоққани баён этилади.

1. Фарҳод ўз мактубида Ширинга мурожаат қилиб, ғоят хокисорлик билан унинг итлари ҳолини сўрайди. Жумладан, бу байтда дейдики: (улар) бўйинларидаги қилода – тасмангдан завқланган пайтларида менинг бўйнимга солинган ҳалқани эслайдиларми?

2. Бу ва кейинги байтнинг мазмуни: унда (яъни Фарҳод таърифлаётган бир заиф, мажруҳ ит) мен одамийлик нишонини кўриб, кўз қорачигимдек сақлар эдим. У кўзим қони оқишини кўрса, ўз кўзларидан қон оқизар эди. Шоир биринчи байтда иштиқоқ санъатини қўллайди; мардум, мардумлиг сўзларини ишлатади. Иккинчи байтда эса илтизом санъатига кўра кўз қони оқмоғи, «кўзумдек қони оқиб» ибораларини бир байт доирасида такроран зикр этади.

3. Бу ва кейинги икки байтнинг мазмуни: азалдан қисматимга севги битган ва тақдир дарду машаққатни (пешонамга) ёзган экан, бунинг учун мен кимга таъна қилай, ўзимдан бошқа кимни ёзгурай? (Ахир) юзлаб мен, минглаб Хусравнинг йўқ бўлиб кетиши қазо олдида бир дона арпачалик ҳам эмас.

4. *Талима билхайр* – арабча: яхшилик билан тамом бўлди.

5. Байтнинг мазмуни: унинг (яъни Шириннинг) тани хатни боғлайдиган тоб ипдек (чирмашди). Аммо хаста жисмига шу ип тобдек таъсир қилган. Бу байтда шоир нозик сўз ўйини ишлатади. Биринчи мисрадаги «тоб» мактубларни устидан ўраб қўядиган ипак тасмани англатади: иккинчи мисрада эса тасмадек ўралиб кетган Шириннинг жисмида тоб ҳарорат бетоблиги (хасталиги) эди, деган маънони билдиради. Шу билан бирга, шоир бу байтда иштиқоқ (тоб, бетоб) тажнис (тоб – ип ўрайдиган ипак тасма; тоб – ҳарорат) ва илтизом (тоб, тоб, бетоб) сапъатларини моҳирлик билан қўллайди.

XLVII

Боб сарлавҳасида Фарҳод кўнглидаги жароҳатлар Ширин мактубидаги ҳаётбахш сўзлардан тузала бошлагани, Ширин бағри ҳароратлари ҳам Фарҳод хати мазмунидан таскин топгани, булар орасидаги муҳаббат занжирини Шопур ҳаракатга келтираётгани, Хусрав билиб қолиб уни азоб занжирига солгани ва Фарҳодни қатл этиш учун чоратadbир қидиргани баён этилади.

1. *Масиҳ* – Исо алайҳиссалом. Исо алайҳиссалом ўз нафаси билан ўлганларни тирилтириш, уларга жон бағишлаш мўъжизасига эга бўлган. Шарқ шеърлятида севгилини ва унинг лабларини жонбахшликда Масиҳ, Масиҳо (Исо)га ўхшатилади. Бу ерда Навоий Ширин мактубида битилган сўзлар ҳаётбахшлигини Масиҳ нафасига ташбиҳ қилмоқда.

2. *Марям* – Исо алайҳиссаломнинг онаси.

3. Бу ва кейинги икки байтнинг мазмуни: «Хусрав Фарҳод турган ердан тортиб сарвақомат Ширин жойлашган ергача бўлган масофанинг ҳаммасига пистирмалар ясатди ва бу пистирмаларга ашаддий ёвларни жойлаштирди. Улар ҳар бир ўтган-кетган одамни тергаб, уларнинг ишларини текшириб туришлари керак эди».

4. Бу ва кейинги икки байт мазмуни: тасодифан, ўша икки-уч кун орасида Шопур Фарҳодни кўришга йўл топиб, париваш (яъни Ширин)дан яна бир нома олиб, сабодек елиб бораркан, Хусрав одамлари тинтув қилганларида ёнидан хат чиқди.

XLVIII

Боб сарлавҳасида маккора кампир Фарҳод бошига ажалдек етишиб, унинг ҳаётига қасд қилгани баён этилади.

1. Байтнинг мазмуни: қадди икки бўкилган (бу) қари кампирнинг ҳийла-найранги фалакниқига ўхшар эди.

2. Байтнинг мазмуни: осмон маккораси уни хола, Даллат ул-муҳтола эса уни она деб атар эди. Бу ерда шоир афсоналарда ўз айёрлиги, макр ва ҳийлалари билан ном чиқарган аёл номини келтириш билан талмеҳ санъатини ишлатади.

3. Байтнинг мазмуни: (маккора кампир) ўзининг фол очадиган нўхат доналаридан бирма-бир ҳукмлар чиқара бошласа, эл унинг ҳукмларига заррача (айнан: арпа донаси-ча) шак келтирмай ишонарди.

4. Бу ва кейинги байтнинг мазмуни: (маккора кампирнинг) юз пардаси ҳаромзодалик, қаллоблик ипидан тўқилган, либоси ҳар хил рангли латталардан қуроқ қилиб тикилган (яъни қуралган) эди. Гўё Марям Ҳарамда мақсадига эриша олмай Тур тоғига ором олиш учун келган, десанг бўлади. Шоир бу ерда диний ривоятлардаги Исо пайғамбарнинг Марямдан дунёга келиши билан боғлиқ ҳикояга ишора қилиб, талмеҳ санъатини қўллайди.

5. Байтнинг мазмуни: сен дунё одамлари билан ноиттифоқ экансан, бунда ҳақлисан, Худо ҳаққи, ҳақлисан.

6. Бу ва кейинги икки байтнинг мазмуни: никоҳ амри ошкоро бўлгач, Шириннинг тинимсиз афғонлари кўкка етди. У ўзига ўлим тиғини уриб, бу ғуссадан ўзини ўлдирди. Баъзилар: у Парвез унинг болидан бебаҳра бўлсин деб заҳар ичган, — дедилар.

7. *Фартут* — жуда қариб қолган. Бу ерда маккора кампир кўзда тутилади.

XLIX

Боб сарлавҳасида Фарҳоднинг қоя тош учи билан кўксини ёриб, йиллар мобайнида кўнглида тиғизланиб ётган ғам-андуҳларини чиқариб ташлагани ва жонони ёди билан жонидан кечгани баён этилади.

1. Шу байтдан бошлаб шоир нидо санъатини қўллаб Фарҳоднинг чархга, ғам тиғи, андуҳ тоши, ажал, қийноқ, азоб, ҳижрон ғами, тоғ, метин, ҳайвонлар ва ҳ. к.ларга мурожаат этиб нолалар билан васият қилганини жуда таъсирли мисраларда тасвирлайди.

2. Бу ерда Фарҳод учун юртида йил фаслларига монанд қилиб бунёд этилган тўрт боғ ва тўрт қаср ёдга олинади.

3. *Сайфий равза* — ёз фасли учун яратилган боғ (ичида қасри билан).

4. *Ҳазоний равза* — кузлик боғ (қасри билан).

5. *Шитойи равза* — қишлик боғ (қасри билан).

L

Бу боб сарлавҳасида даҳрнинг вафосизлиги сабабли Хусрав ва Меҳинбонунинг ярашганлари, қўргон ичида, қамалда ётганларнинг тарқалиб кетганлари, Фарҳод ўлиmidан ўлар ҳолга етган Ширинни Арманиянинг баҳаво тоғига юборганлари баён этилади.

1. Байтнинг мазмуни: табақаларга (бири иккинчиси устида жойлашган етти иқлим кўзда тутилади) бўлинган осмон ажойиб қушдирки, унинг иши кабутардек муаллақ учмоқдир.

Шоир кейинги байтларда ўзининг Яратувчи ҳақидаги жуда дадил фикрларни билдиради. Оламни кабутарга, Яратувчини кабутарбоз сайёдга нисбат бериб, уни жаллод деб атайди.

2. Бу ва кейинги байтларда Навоий бир нотаваон ва бехонумон киши Фарҳодни кўриш ва уни хизматида бўлиш учун келиб етганини, бу пайт Фарҳод жон бераётиб, нолалар қилганини, ўзини бир тош орасига олиб эшитганини баён этади. У шахс Фарҳод қабрини кўтариб, у ерда мужовир (мозорда яшовчи) бўлади ва халқ орасида кўрганларини ҳикоя қилиб юради. Бундан Ширин ҳам хабар топади.

3. Байт мазмуни: агар Парвез қамалдаги халқни озод қилмаса, уларнинг тоқати тоқ бўлиб, Бонудан юз ўтирадилар (айнан: Бону билан оқ бўладилар). Шоир бу ерда халқ орасида кенг тарқалган «Оқ бўлмоқ» иборасини қўллайди.

4. Бу байтда шоир Миҳинбонунинг тadbиркорлик билан Хусрав юборган одамларга муомаласини баён этиб, у юборган мактубни ўпиб, судоъ афсуни, яъни бош оғриғини даф этиш учун ёзилган тумордек бошимга қўйдим, дейди.

5. Бу икки байт Навоий истиораларига ёрқин мисолдир: Фарҳод ўлимидан кейин хастаҳол Ширинни тоғ тепасида Фарҳод қурган қасрга юборадилар. Шоир икки байтда моҳирлик билан 8 марта истиора санъатини қўллайди: фалак — тоғни, ой — Ширин, чаман — боғ, гул — Ширин, Қуёш — Ширин, жонфидо айвон — қаср, пари — Ширин, чашмаи ҳайвон — Фарҳод қазган ариқни англатади.

LI

Боб сарлавҳаси Шириннинг сафар вақтида унга Шеруянинг кўзи тушиб қолишлиги ва Хусравни ўлдириб, Ширинни ўзига сўратиши, Ширин эса уни мулоийм сўзлар билан юпатиб, тоққа равона бўлиши ва Фарҳоднинг сўнгалларини шу ерга келтириб, уларни қучоқлаб жон беришини баён этади.

1. Бу ва кейинги байтларда шоир Шеруя отаси жонига қасд қилиб, уни қатл эттигига эмас, балки даврон ундан Фарҳод қонини истади, кимки бировга зулм ўтказса, албатта унга жазо етишади. Модомики шундай экан, шоир яхшилиқ уруғини экиш даркор, деган юксак фикрни илгари суради.

2. Байтнинг мазмуни: яъни Фарҳоднинг ҳажрида мен (яъни Ширин) бемормен, бедилмен. Бамисоли чала сўйилган бир қушдирмен.

3. Байтнинг мазмуни: улар (яъни Ширин ва Шопур) бирмунча вақт шундай мотам тутдиларки, феруза (рангли) осмон қурум босгандек қорая бошлади (яъни кеч тушиб қолди).

4. Бу ва кейинги байтларнинг мазмуни: Ширин икки-уч юз кишини қўшиб Шопурни ўз мақсадига кўра йўлга солди, уларга кўплаб хуш исли тутатқи, оловда хушбўй чиқарадиган ёғоч, мушқу атирлар берди. Улар тоғ ичидан кўҳкан, яъни Фарҳодни топиб, Ширин кажавасига солиб келтиришлари лозим.

5. Бу ва кейинги уч байт мазмуни: Ширин кўрсаки, Фарҳод уйқуда, у ҳам шундай уйқуни ҳавас қилди. Унинг юзига юзини, танига танини қўйди, ўз севгилиси билан ҳамроҳ бўлди. Шунда дилидан бир оловли оҳ чиқарди-ю, кўзи Фарҳодники каби уйқуга толди. Бу шундай уйқу эдики, унга ҳеч ким қонмаган, қиёматгача уйғонмас уйқу эди. Бу байтларда шоир истиора (сарви чолок — Ширин, бедил — Фарҳод) ва ружуъ (уйқу — не уйқу...) санъатларини қўллайди.

LII

Боб сарлавҳасида Шириннинг Фарҳод ишқида жон бергани, бунни эшитиб Меҳинбону ҳам ҳаётдан кўз юмгани, Чин мулкидан келган Баҳром Шеруянинг молларини зиёнзаҳмат кўрганларга бергани ва Арманга одил подшоҳ тайин қилиб, ўзи барча лашкарларни қайтариб, салтанатдан юз ўтиргани баён этилади.

1. Аввалги байтларда Навоий Фарҳоднинг дўсти Баҳромни мақтайди. Бу байтда эса шоир агар у осмондаги Баҳром (Марс)га душманлик кўрсатса, осмондаги Баҳром Баҳроми Чўбиндек бўлиб қолади, дейди. Бу ерда Навоий сўз ўйини ишлатиб, ҳам сайёрани, ҳам қадимги Эрон подшоҳларидан Ҳурмузнинг лашкарбошиси Баҳроми Чўбинга ишора қилади.

Боб сарлавҳасидан уни Султон Ҳусайн Бойқаронинг ўғли Шоҳ Ғариб Мирзо мадҳи ва унга Навоий бир неча насиҳатлар бағишлагани англашилади.

1. *Фаворис* — «форис»нинг кўплиги; суворий, шер, демакдир. Абул Фаворис — Шоҳ Ғариб Мирзо (Ҳусайн Бойқаронинг ўғли)нинг лақаби.

2. *Халлада давлатуҳу* — (арабча дуо), «Худо давлатини абадий қилсин», демакдир. Бу ибора шоҳлар, шаҳзодаларнинг исмидан кейин айтилади ёки ёзилади.

3. *Темурхон* — Амир Темур (1336, Шаҳрисабз — 1405. Ўтрор ш.).

4. *Улуғбек* (Муҳаммад Тарағай; 1394. Султония ш. 1449) — буюк ўзбек астрономи ва математики, давлат арбоби. Темурнинг набираси, отаси Шоҳрух даврида 17 яшар Улуғбек Мовароуннаҳр ва унга ёндош вилоятларнинг тула ҳукмдори қилиб тайинланади. Улуғбек даврида, айниқса, Самарқандда ҳунармандчилик, меъморчилик, илм-фан, савдо-сотиқ равнақ топди. Улуғбек мусиқа илми ва адабиёт билан ҳам шуғулланган. Алишер Навоий «Мажолис ун-нафоис» номли тазкирасида Улуғбек фаолиятига юксак баҳо беради ва унинг шеърларидан намуна келтиради.

5. *«Зижи Кўрагоний»* — Улуғбекнинг ўз расадхонасида олиб борган астрономияга оид кузатишлари асосида тузилган жадваллардан иборат асари. Унинг махсус назарий қисми — муқаддимаси жуда кўп тилларга таржима қилинган.

6. *Илм ул-яқин* — ҳар нарсанинг моҳият ва кайфиятини билиш, очиш.

7. *Таҳмурас* — милоддан аввалги Эрондаги пешдодийлар сулоласининг учинчи ҳукмрони. Афсоналарда уни Марвда кўхандиз, Хуросон, Нишопур ва Исфаҳонда Мағриз ва Сорийяни барпо қилган (мил. ав. 830 й.) дейилади. Навоий «Тарихи мулуки Аҷам»да ёзишича, рўза тутишлик ундан суннат қолган. Форсча китоб ёзишлик ва бўз тўқишликни Таҳмурас ихтиро қилган. У ҳар кимнинг бирор севган одами бўлса, унинг сувратини чиздириб, шу билан хурсанд бўлар экан. Шундан бутпарастлик келиб чиққан экан.

8. *Заҳҳок* — қадимги афсоналарга кўра, Жамшиддан сўнг тахтта ўтирган ўта зулмкор подшоҳ. Унинг икки елкасида иккита мараз (иллат, яра; бошқа ривоятда икки илон) бўлиб, унинг оғриғига одамзод мағзи (мияси)дан бўлак нарса таскин бера олмас экан. Шу сабабли ҳар куни икки гуноҳкорни ўлдириб, мағзини унга берар, агар гуноҳли одам топилмаса, қуръа ташлаб халқ орасидан икки кишини қатл қилар эканлар. Бир куни қуръа исфаҳонлик оҳангар — темирчи Кова ўғилларидан бирига тушиб қатл қилинади. Сўнгра яна бир ўғлига тушади. Дарғазаб Кова одамларни йиғиб, Заҳҳокка қарши исён кўтаради. Улар темирчилар саҳтиёни — партуғини байроқ қилиб, Заҳҳок устига отланадилар. Ковага Жамшиднинг набираси Фаридун келиб қўшилади ва Заҳҳокни ўлдиради.

9. Бу ва кейинги байтнинг мазмуни: нима фойдали, нима зарарли эканлигини ҳикмат ажратиб беришлигини аниқ англаганингдан кейин, фойдалилари билан шуғуллан. Лекин ҳамма ишда ҳам ўртани тутишга майл қил.

10. Бу байтда шоир ирсоли масал санъатини қўллаиди: у юқоридаги байтдаги ўз муддаоси — мизож майл кўрсатган нарсага ортиқча ружу қилмаслик лозим, деган фикрни тасдиқлаш учун «яхшининг кўпидан ёмоннинг ози яхши» мақолини келтиради.

Боб сарлавҳасида шоир бу дostonни тугаллаш, ундаги воқеа-ҳодисаларни охирига етказишга ғайрат кўрсатганини баён этади.

1. *«Ло»* — арабча; йўқ, эмас, деган маънони, инкорни англатади.

2. *«Даъ»* — арабча: ташла, йўқ қил, демакдир.

3. «Алҳамдулilloҳил-лази ваффақани мин ифтитоҳиҳи ило ихтитомиҳи; ва салла-лоҳу алайҳи ва олиҳи ва асҳоби киромиҳи» — арабча: мени бошлаб тутатишимга муваффақ қилган Аллоҳга мақтовлар бўлсин, Муҳаммадга, унинг хонадон аҳлига, саҳобаларига Аллоҳ раҳмати бўлсин, демакдир.

4. *Кумайт* — қора тўриқ (от), бу ерда шоирнинг қалами кўзда тутилади. Навоий бу ўринда истиора санъатини ишлатади.

5. *Биржис* — қ. Муштарий сайёраси.

6. *Тайласон* — ридо (дарвешларнинг устига ёпинадиган либоси).

7. *Ноҳид* — Зухро юлдузи.

8. Бу фасл аввалидан шу байтга қадар Навоий ўзининг қандай қийин ва шарафли ишни бажарганини (яъни янги дostonни ёзиб туталлаганини) бадиий маҳорат билан тасвирлаб беради. Кейинги байтларда эса шоир уни тушуниб етмаган, бинобарин, қадрлай олмаган «кўри модарзод» (яъни «туғма кўрлар», «бойқуш», «кўршапалак», «данийлар» (яъни пасткаш одамлар), «қора кўнғиз» (гул исидан ҳалок бўладиган) кабилардан нолийди.

9. Байтнинг мазмуни: лекин ҳар ким, агар нозикфаҳм бўлса, бу икковининг (яъни юқоридаги байтларда тасвирланган қора кўнғиз ва булбулнинг) хушбўй гулдан таъсирланишда қайси бири ҳақ эканини билиб олади. Шоир бу ерда бадиий адабиётнинг нозиклиги, унинг жонбахшлигига ишора қилади.

10. Бу ва кейинги икки байтда Навоий фахрия усулидан фойдаланиб, ўзининг қандай шоир эканлигини таърифлайди. Бу ўринда гўзал истиора, ташбиҳ ва ифодали ружуъ санъатларини қўллайди.

11. Байтда шоир ўзини туфроқ деб атайди, туфроқ бўлгандаям элнинг оёқлари остида янчилиб (байтдаги «кўп топмоқ» — янчилмоқ, эзилмоқ маъносида ишлатилган) кетган, қуюн каби аҳволи тўс-тўполон туфроқ, деб ёзади.

12. Байтнинг мазмуни: ел тўдасидек бир дам жаҳонни кездиради, (яна бир дам) буғ бўлагидек осмонни айлантиради. Бу ерда шоир ўзи ҳақида сўзлаб, юқорида айтилгандек ўзини тупроқ билан тенглаштиради ва ҳодисаларнинг қаттиқ эсган совуқ шамоли тупроқни не кўйларга солишини тасвирлайди.

13. *Ўтурмай* — бу ерда ўткармай маъносида ишлатилган.

14. Бу ва бундан аввалги байтларда Навоий ўзининг аҳволи руҳиясини очиб беришга интилади. Саройдаги тескари қушлар, унга муттасил турли масалалар юзасидан мурожаат қилиб турувчи саноқсиз одамлардан чарчаганлиги, ҳеч бўлмаса «24 соат ичида 24 марта осуда нафас олишга» нақадар орзуманд эканлигини баён этади. Айниқса, «фароғат бурчагида» севимли иши — ижод билан машғуллик қилиш истагини ёниқ мисраларда билдиради.

15. *Бардаъ* — Арран ҳокимиятининг қадимий пойтахти. X асрнинг иккинчи яримларида талон-торож қилинган, ўз маъқеини йўқотган. Кейин пойтахт Ганжага кўчирилган.

16. *Навбат урмоқ* — шоҳлар ўз ҳукмронлиги ҳақида эълон қилган пайтда катта ногора (кўпинча, «ковурго» деб аталган ногорани) чалдирганлар. Бу ерда Навоий рамзан Жомийнинг адабий ҳаётдаги шуҳратига ишора қилади.

17. Навоий бу байтда «юз» ва «минг» сўзларини икки маънода ишлатади: бири сон, адад маъносида, иккинчиси — қадимги ўзбек қабилаларининг номи.

18. *Шероз* — Эроннинг жануби-ғарбидаги шаҳар (1750–1794 йилларда Эроннинг пойтахти ҳам бўлган).

19. *Табрез, Тавриз* — Эроннинг шимоли-ғарбидаги шаҳар.

20. Бу ва аввалги етти байтда Навоий «фахрия» санъатини қўллаб, агар Низомий Бардаъ, Ганжа ва Румда машҳур бўлса, Хусрав Ҳиндистонда шуҳрат қозониб, Жомий эса Ажам ва Арабда донг таратган бўлса, бутун туркиғу халқлар меники бўлди, мен нафақат Хитойдан Хуросонгача бўлган ерларни, балки Шерозу Табриз, ҳатто туркманларни (фармон билан эмас, асарларим (жумладан, девонларим) билан забт этдим, дейди.

21. Ҳижрий 889 — 1484 йилга тўғри келади.

МУНДАРИЖА

ҲАЙРАТ УЛ-АБРОР

(Наишрга тайёрловчилар: А.Ҳайитметова, И.Ҳаққул)

I. Бисмиллоҳир раҳмонир раҳим, Риштаға чекти неча дурри ятим.....	6
II. Ул холиқ ҳамдиким, махлуқот тасвириға анинг қалами сунъи чехракушодурур ва маснуот таҳририға анинг хомаи ҳикмати жамолафзо ва ҳар кўнгул гунчасиға бир хусн гули сори анинг силсилаи шавқидин вобасталиқ ва ҳар кўз ахтариға бир қош ҳилоли сори анинг риштаи муҳаббатидин пайвасталиқ.....	9
III. АВВАЛҒИ МУНОЖОТ. Ҳақнинг аввалиятидаким, хирад анга соний билмас, балки аввал ва охир эли сано десалар анга лойиқи соний топилмас ва мумкинот гулшанидағи гулларнинг адам шабистонидин вужуд гулистониға келмагининг сифати ва коинот бозоридағи дурларнинг хафо саҳобидин зухур дарёсига тушганининг маърифати.....	13
IV. ИККИНЧИ МУНОЖОТ. Махлуқот зеболарининг жилваи зуҳридаким, холиқи ашё азамати даргоҳиға ондин суде етмас ва мавжудот раъноларининг ҳодисаи футуридаким, воҳиди доно жабарути боргоҳиға кимса андин зиёнбуде тасаввур этмас.....	16
V. УЧУНЧИ МУНОЖОТ. Ул маънидаким, олам ва одамни вужуд кошонасидин адам фаромушхонасига солмоқ вужуди мутлақдин ўзга вужуд тутмас ва бу маънини вужуд аҳли андин ўзга вужудқа мутлақо ёвутмас ва исён зулматида аёқдин тушганларға хулосаи олам шафоати дастгир дурур ва ул шафий-шафоат қилгонларға холиқи олам ва одам шафоатпазир.....	19
VI. ТЎРТУНЧИ МУНОЖОТ. Карам дарёси васфидаким, иноят насимидин мавжға кирса, исён хасу хошокин қироғларға итурур ва кўҳи гуноҳдин лангар солгонларнинг гаронжонлиқ кемасин бир пари коҳдек мақсуд соҳилиға еткурур.....	23
VII. АВВАЛҒИ НАЪТ. Ул ҳазратнинг нури қидамиятидаким зот баҳрининг аввалғи жунбушида ул дурри бебаҳо ламъаси хафо риштасин узди ва ул гавҳари якто ашиъаси ламъа кўргузди ва дурждин дуржға интиқол этти то Сафиюллоҳдин Абдуллоҳға етти.....	26
VIII. ИККИНЧИ НАЪТ. Анинг наврас ниҳоли жаҳон гулшанин сарсабз қилиб, қирқ йилғача андин ҳаё ва адаб гуллари очилиб, андин сўнгра нубувват меваси бергани, доғи шох ва баргин сидра шохидин ўтқариб, икки олам аҳлининг сояи раҳматиға киргани.....	28
IX. УЧУНЧИ НАЪТ. Ул нубувват қуёшининг соясизлигининг пояси, балки қуёш булмоқ анинг сояси ва беш бармоғиға қалам тутмай ақолими сабъани якқалама қилғони, балки жамий милал авроқиға насх қалами чеккони.....	30
X. ТЎРТУНЧИ НАЪТ. Ул рисолат сипеҳрининг рифъатида ва барча оламни сипеҳрдек ихота қилгон қудратида ва асҳоби бобидаким ҳар бириға ул сипеҳрда бир кавкаби раҳшанидалиқ содиқ дурурки, «Асҳоби кан-нужум» бу мазмунға нотиқ дурур.....	32
XI. БЕШИНЧИ НАЪТ. Меърож кечаси таърифидаким, каримаи: «Субҳоналлазий асро» анга мусаддақ дурур ва «биабдиҳи лайлан минал-масжидил ҳароми илал-масжидил-ақсо» анинг субутиға икки гувоҳи содиқ.....	35

- XII. Ҳазрати Шайх Низомий мадҳидаким, назм мулкида зўрбозу сарпанжаси
била панж ганж нуқуду жавоҳирин олди ва Амир Хусрав таърифидаким, бу
жавоҳир ва нуқуд тамаидин панжа анинг панжасига солди.....39
- XIII. Сафо жомининг софи ошоми мавлоно Нуриддин Абдурахмон Жомий мадда
зиллаҳул-олий васфиким, васфга ситмас ва таърификим, таърифга рост келмас ва
ул ҳазрат илтифотининг қуёши бу хоксори тийра рўзгор ҳолига партав солгонининг
изҳори ва ул қуёш тарбиятидин бу туфроққа зоҳир қилган гули насрин, балки
гуногун раёҳин осори ва «Тухфат ул-аҳрор» тухафи муталаасидин маҳзун кўнгул
тараби ва «Ҳайрат ул-аброр» лаозли ва жавоҳирин назм риштасига
тортмоқнинг сабаби.....42
- XIV. Сўз таърифидаким, башар вужуди сипеҳрининг кавокиби жаҳонтоби ва
инсон зоти маъданининг жавоҳири сероби дурур ва сатъ кавкабларнинг бир-бири
бирла қирони яхши асар кўргузуридин ва самин жавҳарларнинг бир-бирига
иқтирони дилпазир кўрунуридин, назм таркибин наср тартибига таржиҳ қилмоқ.....47
- XV. Бир неча сўз ул маънидаким, сўздаги маъни жоне дурурким, сўз қолиби
онсиз қолибе дурурким жонсиз ва ани топмоқ ишини киши билмас, балки ани
топқон киши топилмас ва аҳли газоф ноинсофлигига мунсиф бўлмоқ, балки ўз
газофига инсоф бериб, аларнинг узрини қилмоқ.....52
- XVI. Салотин хайлининг сарафроси ва ҳавоқин мулкининг ганжпардози
муиззиус-салтанати вад-дунё вад-дин Абулғози Султон Ҳусайн Баҳодирхон
халладаллоҳу мулкаҳу ва султонаҳу ва авзаҳа алал-оламина бирраҳу ва эҳсонаҳу
мадҳиким, гўё тил била мадҳин демак маҳолдурур, батаҳсиским қалам тили
мадҳида лол дурур.....56
- XVII. Кўнгул таърифидаким, кўнгул тилагандек қилилмайдурур ва анинг
васфин соҳибдиллиқга мавсуф бўлгон кишидин ўзга киши билмай дурур. Кўнгулсиз
роқим хомасин рақамкаш қилмоқ ва бу рақам саводи била кўнглин ҳуш қилмоқ.....61
- XVIII. АБВАЛҒИ ҲАЙРАТ. Кўнгулнинг адам тунидин қутулуб, вужуд субҳига
ҳамнафас бўлуб, малак олами баҳористонининг ранго-ранг азҳори ва гуногун
ашжорин тамошо қилғони ва аларни «Саббиҳисма Раббикал-аъло» амри била
қайюми ҳақиқий тасбиҳига машғул эрканин билиб димоғи боғида ҳайрат
гуллари очилғони ва ул гуллар атри димоғидин ҳуш олиб беҳуш йиқилғони.....64
- XIX. ИККИНЧИ ҲАЙРАТ. Ул ҳумоюнбол кушнинг малак олами гулистонидин
малакут олами шабистонига ҳаво қилиб, ул рафиъ манозилнинг шамъ ва
машоилин забона тилидин «Вазкурисма раббика ва табаттал илайҳи табтило»
ҳукми била холиқи аслий зикрига зокир эрканин маълум қилиб, ҳайратдин бир
оламдин яна бир оламга борғони ва бу ҳайрат яна ани беҳудлуққа солғони.....70
- XX. УЧУНЧИ ҲАЙРАТ. Ул ошуфтаҳол мусофирнинг малакут олами
шабистонидин бадан мулки шаҳристонига нузул қилғони ва ул кишвар аҳлининг
ҳам «Фазкуруний азкурукум» буйруғи била Қодири мутлақ ёди бирла эрканин
билиб, ҳайрат ўти иштиол этиб, вужуди ул ўтдин кул бўлуб, фано елига билкул
совурулмоқ била иккинчи фано мақомин ҳосил этиб, андин сўнг Ҳақдин бақойи
комилий этиб, Хожанинг ул мулкда хилофат тахтига қарор тутқони.....76
- XXI. Хожа Баҳоуддин Нақшбанд қуддуса сирруҳу мадҳидаким, сунъ наққоши
ҳикмат хомаси била рўзгор саҳифасида анинг вужуди нақшин исломий тарҳ
этти ва сурати иршоди била куфр аҳли кўнгли варақидин хитойи ва фаранги
нақши кетти ва Хожа Убайдуллоҳ салламаҳумуллоҳга ниёз арзиким, ул ҳазратқа
халафи мутлақ, балки халифай барҳақ дурур.....82
- XXII. АБВАЛҒИ МАҚОЛАТ. Имон шарҳидаким, «Ал-имону ан туъмину
биллаҳи ва малоикатиҳи ва кутубиҳи ва русулиҳи ва бил-явмил-охири ва

XXXVI. САККИЗИНЧИ МАҚОЛАТ. Вафо бобидаким, «нов»и семурғ «син»ининг зимнида даҳякидек ниҳон дурур ва «фо»си Қоф тоғи остидағи «фо»дек аён ва «алиф»и кимё тубидағи «алиф» нишонаси. ва нуқтаси меҳриғиё бутасининг донаси. Бас буларни тамаъ қилғон кишининг иши сув сатҳида югурмак бўлғай ва қаро ерда кема сурмак.....	153
XXXVII. Икки вафолиқ ёр бир-бири вафосига бошларидин кечгани ва алар баракатидин юз минг бош қиличдин ва қилич қиндин қутулғони, балки қинға тушқони.....	161
XXXVIII. ТЎҚҚУЗУНЧИ МАҚОЛАТ. Ишқ ўти таърифидаким, шуъласи бало сахросининг лолалари ва ахғари балокаш кўнгул парголалари дурур ва меҳнат қаро шоми анинг тутуни ва бу шомнинг муҳтариқ кавкаблари анинг учқуни дурур. Ва ҳусн анвориким, мунча ўтға боис, анинг барқидин бир ламъа ва мунча ҳароратға мужиб, анинг қуёшидин бир ашиға дурур.....	163
XXXIX. Шайхи Ироқий Шомда ҳусн шамъи гулин кўргач, парвонадек туташқони ва шуъласи инкор тиконларин куйдуруб, мункирлар бошиға ошқони.....	173
XL. ЎНУНЧИ МАҚОЛАТ. Ростлиқ таърифидаким, вужуд уйи бу туз сутун била барпой. Ва ул уй шабистони ҳаримида бу шамъи анвар мажлисорой бўлур. Ва эгрилик нафйидаким, агар эгри киши зулфдек симбарлар юзида ер тутарким, боши кесгулук. Ва агар аждаҳодек ганж устида ҳалқа урарким, ўлтургулук.....	175
XLI. Дуррожнинг ёлғонни чин ўрниға айтуридин ҳодиса домиға тушғонида, чин сўзин шер ёлғон соғиниб, фарёдиға етмағони ва ани бало домидин халос етмағони.....	182
XLII. ЎН БИРИНЧИ МАҚОЛАТ. Илм сипеҳрининг баланд ахтарлиғидаким, жаҳл туини ёрутмоқ учун «айн»и қуёшдин ва «лом»и ойдин ва «мим»и кундуздин нишона айтур. Ва жаҳл шоми тийра манзарлиғидаким, ғафлат чоҳини залолат кечасида зоҳир қилиб, бу кечада шақоватдин фасона айтур. Ва олимнинг бовужуди фалокат қуёшдек сарбаландлиғи ва жоҳилнинг бовужуди ганжу мол туфроғ аро нажандлиғи.....	185
XLIII. Имом Фахр Розий била Султон Муҳаммад Хоразмшоҳ аро ҳаммомда ошнолиқ шамъи ёруғони ва имом сўзидин султоннинг истиғнодин илик юғони.....	193
XLIV. ЎН ИККИНЧИ МАҚОЛАТ. Қалам шаққининг гуногунлуғи ва аҳли қалам шиққининг буқаламунлуғи ва қайси хутут китобатиға шуруъ қилмоқ аъмол номасиға мужиби қаролиқдур ва котибға хатти мубталолиқ ва қайси ҳуруфқа ружуъ қилмоқ саҳифаи рухсорға мужиби оқлиқ дурур ва роқимға сафид авроқлиқ.....	195
XLV. Ёқутнинг ҳуснихат жиҳатидин дарвешу подшоҳ қошида таъзими ортғони ва қаламрав саводининг аҳли ҳурмат рақами анинг саҳифаи ҳолиға тортғони.....	202
XLVI. ЎН УЧУНЧИ МАҚОЛАТ. Саҳобдек нафърасонлар бобидаким, арақи пешони била раёҳин зеболари бошиға гавҳарафшон бўлурлар. Ва булут аро барқдек хандонлиқ юзларида пайдо. Ва шабнам тўкулган чинордек обилаи кафи даст била ерға паст бўлғон хасу хошокни сероб қилурлар. Ва чинордек дилсўзлиқлари аҳволларида ҳувайдо.....	204
XLVII. Айюби халаф нохалаф ўғрининг эгрилигин тузғони ва гумроҳлиқ зулматида анга йўл кўргузғони ва ул шайх силсиласиға кириб, айёрлиқ камандин узғони.....	212
XLVIII. ЎН ТўРТУНЧИ МАҚОЛАТ. Афлок ҳайъати шикоятдаким, ҳар бириси дурже кўрунур ва ҳар кавкаби бир гавҳари пок, аммо ҳуққае дурур заҳрноқ, балки заҳри ҳалок. Ва жаҳон луббати киноятидаким, чобуке кўрунур матбуъ ва мавзун. Аммо золедурур иши макру фусун. Ва фусуни ҳаддин фузун. Ва ул ҳуққа лаолиси мазарратидин қалам тили лол ва бу золнинг жамъи завол.....	214

XLIX. Исқандарнинг етти иқлим мамоликин панжаи тасарруфига кийорғони на холи илик била оламдин рихлат маркабин сурғони.....	222
L. ЎН БЕШИНЧИ МАҚОЛАТ. Жаҳл майининг дурдкашлари шаънидаким, салоҳ хирқалари маъсият илгидин чок дурур. Ва май жаҳлининг сархушлари бобидаким, ҳар бири майхона эшигида масту бебок юрур ва йиқуқ майхона аларға тахти Жамшедосо ва синуқ паймона аларға жоми жаҳоннамо ва надомат ашки ёғиниким, гуноҳ шуъласин ўчурур ва тавба барқи утиким, маъсият хирманин куйдурур.....	224
LI. Бани исроилийи Ринднинг ўзлукидин тавбаси уйи иртифои қасам қофи тошлари била фалакка чиққони ва май селоби ул бинони йиққони.....	231
LII. ЎН ОЛТУНЧИ МАҚОЛАТ. Худнамо муҳаннасвашларнинг дунё зийнати иктисобида ҳийласозликлари ва жонфидо меҳнаткашларнинг дин қуввати ҳисобида сарандозликлари. Ва ғазо майдони соҳати васфидаким, эр била номард бир-биридин айрилур. Ва шаҳодат қони таърифидаким, гуноҳ дудидин юзи қарорғонларни сурхрў қилур.....	233
LIII. Абдуллоҳ Муборакнинг бурқаъ била жиҳод майдониға кириб, фатҳ жамолидин бурқаъ олғони ва Ҳасан Рабиъ ул-жамолни кўруб ҳайрон қолғони.....	242
LIV. ЎН ЕТТИНЧИ МАҚОЛАТ. Баҳор йигитлиги назоҳатидаким, раёҳини нозпарвардларин мулавлан ҳуллалар била ороста қилур. Ва йигитлик баҳори латофатидаким, райҳоний хат била ораз гулин гулу райҳонға ўт солғудек пероста этар. Ва ҳазон қарилиги бурудатидаким, гулистон ашжори била қушлари ондин беваргу наво дурур. Ва қарилик ҳазони шиддатидаким, бадан гулистонининг тоза гуллари андин барбоду ҳаво.....	244
LV. Имоми маъсум Зайнул-обидиннинг сағираи маъсумасининг кабируш-шон каломи, агарчи ул сағирадин маъсум эрди.....	254
LVI. ЎН САККИЗИНЧИ МАҚОЛАТ. Фалак ғамхонасидаким, маоли пароканда алам дурур тақаллуф била масрур бўлмоқ ва жаҳон вайронасидаким, моли ҳам ул рақам дурур кўнгул уйин маъмур тутмоқ ва ҳар нафаским ҳаёт гулшанидин насим дурур, қадрин билмак. Ва ҳар дамким умр гулидин шамимдурур шукрин қилмоқ ва то баданда ҳақ амри итоагига қувват бор, тоатини муғтанам кўрмоқ ва то асҳоб висоли мумкиндуру, иликтин бермай, ўзни хуррам тутмоқ.....	256
LVII. Чин марғзорининг мушкин ғизолининг шершикорлиги ва мажруҳ сайдларининг анинг домига гирифторлиги ва шер панжасидин аларнинг ажал туфроғига ҳамворлиги.....	264
LVIII. ЎН ТЎҚҚУЗУНЧИ МАҚОЛАТ. Хуросоннинг адимул-мисл кишвари баёнидаким, «Ирама зотил-имодил-лати лам юхлақ мислуҳо фил-билод» каримаси оятидуру анинг шаънида. Батаҳсис Ҳирот дорус-салтанасининг амнободи тавсифидаким, «Ва ман дахалаҳу кона оминан» мазмуни ҳадиси дурур, анинг таърифида ва гарчи ҳадиқае эрди, аммо қуруб эрди ва лекин шоҳ жўйбори адли ани рашки хулди барин қилди ва агарчи маъмура эрди, аммо бузулуб эрди ва лекин шаҳаншоҳ эҳсони меъморидин ғайрати нигорхонаи Чин бўлди.....	267
LIX. Баҳромнинг май мастлиғидин бахти кўзи уйқу майли қилиб, мамлакати биноси ул селдин йиқилғони ва маълумлар (фарёидин уйғониб тадорукин қилғони.....	276
LX. ЙИГИРМАНЧИ МАҚОЛАТ. Ул мақсуд адосидаким, агарчи бу латойиф мажмуаси сафинае дурур, заройиф тухафидин машхун ва бу заройифи сафинаси жунге дурур фавоиди лаолиси анда гуногун. Ва лекин чун таъб дарёсидин аввал соҳилға келган нафос дурур ва зиҳн шабистонидин аввал жилваи зуҳур қилғон	

аройис, бу жиҳатдин Султон Бадиуззамон баҳодир дома ҳаётуҳу аёқиғаким, салтанат боғчасининг аввалғи варди ва хилофат чаманининг бурун қад чеккан сарви нозларварди дурур, нисор қилилди ва ақд издивожиға тортилдиким, бу насойиҳ кўнглида қолғай ва бу жавоҳирни қулоғиға олғай.....279

LXI. Хожа Муҳаммад Порсодин ҳаж аҳли дуо истидёо қилмоқ ва ўғли Хожа Абу Наср анинг истидёоси била дуо қилмоқ.....289

LXII. Бу фақр кулбасини ажзу инкисор туфроқларин чехра чуруқ сомони уза пешони арақин оқизмоқ била қаҳгил этиб, юз оҳу сўз била сувамоқнинг итмоми ва бу фано хирқасини заъфу ифтиқор ямоқларин кирпик синуқ игнаситга ашк узун торин тоқиб, юз дарздўзлик била ямамоқнинг ихтитоми ва ул меъморлиқ хижолатидин узр ҳужрасиға юз урмоқ ва бу хайётлик узридин хижолат ёқасиға бош яшурмоқ ва Ҳақ маъмураи эҳсонидин маскани афв тиламак ва ҳазонаи лутфидин хилъати бахшиш истамак.....291

LXIII. Ул қул ҳикоятиким, аёғи тойилиб, аёғлуқ ошини шоҳнинг боши косасиға урди ва қарамлиғ шоҳ оллида ўз ошин пишурди.....302

ФАРҲОД ВА ШИРИН (Нашрга тайёрловчи С.Ғаниева)

I. Биҳамдик фатҳи абвоб ул-маони,
Насиб эт кўнғлума фатҳ ўлмак они.....306

II. Бу шавқ достонининг «алиф»лари саряқадлар бўйидек санубарваш ва «лом»лари бинафша зулфлар турраси янглиғ дилкаш эрконига боис феҳрастида Ҳақ отидин туғро ва дебочаси Қайюми Мутлақ сифоти била мутарро эрконининг баёни.....307

III. Муножот инсоннинг адам ниҳонхонасидин вужуд кошонасиға келмакда адами ихтиёридин нишона демак ва вужуд шоҳроҳидин адам хобтоҳиға бормоқда вужуд изтироридин фасона айтмоқ ва гуноҳ қилурда беғуноҳлигин девонавор даъво қилмоқ ва девона занжирин соғинғондек бу девоналиғ дафъин шаръ силсиласи била рафъи кулли қилиб жунун узри учун аҳли ҳуш силсиласиға тортилмоқ.....311

IV. Ул қуёш рухсори васфидаким, тун киби гису қуёшиға соя солди ва «Ваш шамс» била «Вал лайл» сурасини анинг юз қуёши била зулфи тунига ўхшатилғонидин ҳар бири бир бийик поя олди, агарчи ул қуёшқа соя йўқ эрди ва ул кечаға манзил қуёш устида-ўқ эрди. «Ва саллаллоҳу ало шамси жамолиҳи ва зилли камолиҳи».....315

V. Ул шаҳсувор васфидаким, қаронғу тунда тийра хокдондин Буроқи барқваш узра чиққони «Миназ-зулумоти илан-нур»дин муҳбир эрди, балки ул рокибнинг пок зоти остидағи пок оти, била «нурун ало нур» дин хабар берди ва бу нурлар малакүт шабистонини мунаввар ва малак бустонини рашки сипеҳри ахзар қилди.....318

VI. Қалам васфида бир неча қалам сурмак ва ул рақамкаш таърифин рақамға кетурмакки, назм кишвари саводин яққалама қилиб эрди ва «Панж ганж» авроқиға гавҳарпош рақами тортилиб эрди ва ул роқим бобида ҳамки мунунг хатти маънисин рақам-барақам билди, балки қалам-бақалам нақл қилди. «Байязаллоҳу таоло авроқа жаройимиҳи».....323

VII. Ҳазрати шайхул-исломий мавлоно Нуриддин Абдурахмон Жомий (мадда зиллаҳу) мадҳидаким бу лабташнаи водийи ҳайратқа мунингдек маъни бодасининг жоми анинг ҳиммати майхонасининг сулчиларидин дам-бадам тўлди ва анинг дуоси пиёласининг соқийларидин лаболаб бўлди.....328

VIII. Бу паришон ажзонингки, гули оташин авроқидек даҳр гулистони булбуллариин ҳазордастон била ўтлуқ фарёдға солди – баргидин шуъла ва хурдасидин шарора кўргузмоқига боис не бўлғонға қалам сурмак ва бу ошuftа авроқнингки, чархи барин ажзосидек жаҳон дашти мажнунларини минг балоға дастон қилиб сўзнok фиғонға учратти – шафақидин ёлин ва ахтаридин аҳгар ёрутмоғига мужиб не эрконни рақам урмоқ ва ўзин булбули Мажнундек гулрух Лайлиси фироқига солиб ғам тоғида Фарҳод била ҳамовоз қилмоқ.....330

IX. Бу иқбол варақларининг муқобаласи ва бу саодат тарҳларининг мутораҳаси ва ҳасёл баҳрида маоний тухафи савдоси учун масоҳат қилмоқ ва ҳар фасона сафинасин варақ-варақ, балки ҳар тарих жунгин сафҳа-сафҳа ахтариб дарёзада ажносқа рад илигин урмоқ ва маоний ақмишаси нафойисин бу латофат ҳажласи аройиси учун ғайб тужжоридин ҳаёт нақдин бериб савдо қилмоқ ва жон риштаси ва кирпик игнаси била либоси намоийиш ва хилъати оройиш тикиб бу абкор қадлариға солиб жилва бермак.....337

X. Тезрав хомани мистар шоҳроқига кийурмак ва содарў нома майдонини шоҳ мадҳи айтурға кирпик била супурмак, балки обдор нуктадин сув уруб ул хомани маддоҳлардек бу майдонға солиб маърака тутмак ва бу гарм маърака бирла ҳар маддоҳеки, бир шоҳ учун мадҳ этиб турур маъракасин совутмак.....346

XI. Салтанат сипехрининг меҳри рахшандаси ва хилофат тожининг лаъли дурахшандаси, жаҳонбонлиғ жисмининг руҳи нозанини ва кишварситонлиғ айнининг мардумаки жаҳонбини, олам халқининг рафеи ва замон аҳлининг бадеи, яъни султон Бадиуззамон Баҳодир мадҳида: халладаллоҳу мулкаҳу ва аббада давлатаҳу.....350

XII. Бу дебои чиний юзин хитойи соз нақшлар била мунаққаш қилмоқ ва ул хитойи нақшларни монувий тироз гуллар била дилкаш беамоқ ва бу гулистон саҳнида хоқони Чин маснади эҳтишомин ёймоқ ва анинг эҳтишоми ҳадиқаси насаб гули ва фарзанд мевасидин ўзга жамий азҳор ва фавокиҳ била музайян эрконин айтмоқ ва дард боғи ғунчаси ва бало чамани шукуфаси, яъни шаҳзода Фарҳоднинг адам шабистонидин вужуд гулшаниға келгонин қалам булбули тилидин сайрамоқ.....354

XIII. Шаҳзода Фарҳодқа «Ал-асмоу танзилум минас-самои» ҳукми била ишқ сипехри авжидин номдорлиқ насиб бўлмоқ ва шавқ гулшанида ғунча эрконда гулдек кўнглаки чок, балки булбулдек кўнгли ғамнок бўлмоқ ва дард муаллими мактабида ишқ кутубин лафз-балафз, балки муҳаббат авроқин ҳарф-баҳарф ўқумоқ ва диловарлиқ майдонида шижоат варзишини қиличдек тез этиб ўқдек туз этмак ва замон кинаварларидин худдек саромад ва найзадек сарафроз бўлмоқ.....360

XIV. Фарҳоднинг шабоб гулшанидаким, тараб гулбунининг нишот гуллари очмоқ маҳали дурур, дард хорлари кўргузмоки ва булбулдек шавқ ўти хорхоридин фиғон тузмоки ва хоқон бу иштин ғунчадек дилтанг бўлуб, анинг чораси учун тўрт боғ тарҳин солғони ва тўрт қаср бино қилғониким, шояд бу боғлардин мақсуд гули топилғай ва ул қасрлардин мурод эшиги очилғой.....367

XV. Мулкоронинг тўрт равзаи Эрам монанд била тўрт қасри фалакпайванд иморатин тўрт айириб ҳар бириға Зуҳалваш саркор ва Аторудсон меъмор таъйин қилиб рубъи маскундек ободлиғига машғул бўлғони ва Фарҳоднинг иш тамошосига келиб, аҳли ҳунар санъатини тамошо қилиб, Қорани сангтарош ишиға етишгач ғаробатидин фаҳми тешаси ул иш идроки хорасидин кунд бўлуб, қуёш мағриб тоғиға майл этгондек, анинг хороси устиға тушуб, метин тилидин сўз сўруб, хоро садосидин жавоб топиб, ул иш майли мумдек кўнглиға «Кан-нақши фил-ҳажар» бўлғони.....

XVI. Фарҳоднинг Қоран била хоро йўнарда муқорин бўлуб, балки ул оининг бу Зуҳал била қирон қилмоғи ва бу фанда анга соҳибқиронлиқ эшиги очилмоғи ва Моний қалам мўйидин тасвир фаинин қалам-бақалам, балки мў-бамў билмоғи ва жамии санойиғ ва хунар дақойиқи анинг илгига келмоғи ва тўрт йилда тўрт ҳадиқаи Эрам мисол ва тўрт қасри Хаварнақ тимсолнингким, тўрт фасл муқтазиёт ранги билан бино кўюлуб эрди, итмоми ва хоқоннинг аларни Фарҳодга мусаллам тутаб, анда базми ишрат тузарга эҳтимоми.....381

XVII. Баҳор насими нафас била лола ўтин ёрутуб, гунча пардасин очқонда, балки лолау гул яфроғларин чаман гулрухлари бошиға сочқонда хоқон Фарҳод била гулнорий қаср майли қилиб, гулгун май ўти била базм равшан этиб, чаман раёҳиндин холи бўлуб, ашжор хизрваш яфроғлар била сипеҳри ахзардин намуна бўлғонда райҳоний қасрда тараб баргин тузотиб, роҳи райҳоний ичиб; дарахт яшил кисватин заъфароний ҳуллаларга бадал қилғонда заъфароний қасрда олтун соғарга асфар май тўкуб; дай тожири боғ либосин кофуркирдор қилиб, балки тоғу саҳроға кофурбор бўлғонда қасри кофурий аро биллургун қадаҳ ичра кофуриймизож май нўш этиб, ҳар ҳадиқада уч ой нишот қилиб, бир йилни бу навъ тараб била ўткариб хоқон Фарҳоднинг мизожига илож қила олмоғони.....388

XVIII. Хоқоннинг хонлиғ тожин ўз гавҳари била аржуманди сармоя қилурнинг можароси ва жаҳонбонлиқ тахтин ўз нақди била баландпоя этарнинг муддаоси ва ўз қаригонидин боши оқорғон саргузаштин демоқ ва кўзи адам уйқусига майл қилғон афсонасин айтмоқ ва Фарҳоднинг тож соясинин бошин қочуруб, тахт поясинин аёғин яшурмоқ ва бошин хоқон тахти аёғига кўюб узр айтмоғи ва узри боштин-аёқ хоқон кўнглига ёқиб ўз сўзидин қайтқони.....398

XIX. Хоқоннинг ўз гавҳарин хазойин ғаройиби, балки ғаройиб хазойинига кижормоғи ва анинг кўзига сангпора ушоқ тошча ва қизил олтун қаро туфроғча кўрунмай, кўзи жазъи биллурий дуржға тушуб, сувда меҳри ховарийдек биллурда ойинаи Искандарийға тушғони ва ул кўзгу тилисмидин ғариб суратлар анга юз кўргузуб, кўнгли кўзгу аксидек изтиробға тушгани.....408

XX. Фарҳодқа Юнон мулки азимати жазм бўлуб, ҳикмат била Мулқорони чорлаб, сўз кумайтини Юнон подийсига солиб, тилисм муддаосин, балки муддао тилисмин анинг қошида очқони ва Мулқоро ани насихат била мумтанеъ қила олмай муддаосин хоқонға арз қилиб, бу муҳлик сўздин Хоқоннинг руҳи Фарҳоди бадан Чинидин адам Юнониға юзлангали ёвушуб, Мулқоро била кўп машварат қилғондин сўнгра Фарҳод била Юнон мулкига черик тортиб борурни муқаррар қилғони.....415

XXI. Хоқоннинг Фарҳод жиҳатидан Юнон мулкига сипоҳ тортқони ва ул кишвар ҳукамоси анинг гарди сипоҳидин кўз ёрутуб, ёрутқон кўзларин аларнинг ойинаи рухсори била жило бермоқлари ва ул ой ва қуёшнинг анжумкирдор ҳукамо анжумани била Суҳайлоий ҳаким ғориға бормоқлари ва Суҳайло партави илтифотиин алар аҳволиға солиб, «Жомосп» аҳкоми била Фарҳоднинг баландахтарлиқ муждасин бериб, Суқрот ғориғача манзил-баманзил раҳнамоийлиқ қилиб, умри кавкаби ул тоғда ғуруб қилғони ва Фарҳоднинг ул кавкаб партави била ҳайрат шомиди йўл бошқорғони.....421

XXII. Фарҳоднинг аждаҳоваш кўҳпайкарига миниб аждаҳоқушлиқ тигин чекиб, аждаҳо подийсига кириб, аждаҳо уни ўқ иилонидин дамор чиқарғондек аждаҳони ўқ иилони била тору мор қилмоғи, доғи аждаҳо ғорға юзлангандек аждаҳо ғориға юзланиб, Афридун ганжини топмоғи ва доғи ул ганжда аждаҳо монанд қилич била ҳалқа урғон иилондек қалқонни иликлаб ул ганжини атоси била хайлиға нисор қилмоғи.....430

XXIII. Фарҳоднинг девбодхиомлиқ девзоди устига секриб Аҳраман бешаси азмига секратиб ул ваҳшатзоӣ, балки савдоафзоӣ бешаға кириб, Аҳраман манзилигача суруб етғони ва Рустам Мозандарон бешасида дев ўлтурсғондек ул беша Аҳраманин қатл етғони ва Аҳраманваш раҳшин Аҳраман қасриға сурсғони ва Сулаймон хотамин илғига киюрғони ва ёниб ҳоқон била хайлин бошлаб ул манзилда тушғони.....414

XXIV. Фарҳоднинг Сукрот тоғи тилисмин очарға камар боғлаб ҳайвонваш чашма теграсидаги марғзори аҳзарда Хизр мулоқотидин сарсабз бўлғони ва Хизр анга Хизри раҳ бўлуб ғам зулумотидин чиқориб, ҳаёт суйидек таълимлар била тоза ҳаёт берғони ва ғам тилисми анинг кўнглидин очилғонидек анинг тилисми ғамидин кўнгли очилғони ва Хизрнинг жисми тилисмида равшан кўнглидек тилисми жисмида жомӣ жаҳоннамоӣ топғони ва ул жомға Хизр суйидек май солиб Сикандар ёди била нўш етғони.....415

XXV. Фарҳоднинг Искандар тилисмин очиб, ҳоқон ва Мулкоро била Сукрот тоғиға азимат қилмоғи ва ул тоғнинг иртифоъда фалакдин бош ўтқарганидин саргузашти айтмоқ ва тийра ғорларнинг ҳар бири ҳижрон тунидин савод кўргузганидин афсона демак ва Фарҳод жомӣ жаҳоннамода ақолими сабъа мамоликин тақсим қилиб Сукрот ғорин топғонидин йўл кўргузмак ва жом партавида йўл оҳанги қилмоғидин тарона тузмак ва аларға Сукрот гавҳари тоғ конида ломеъ бўлуб тилисми мушкилин «кониян минкон» равшан қилмоғи ва ул гавҳари адам кониға кириб бу сайрафийлар мақсудин гавҳарин иликлаб қайтмоқларин кайфиятининг айтилмоғи.....416

XXVI. Фарҳоднинг Хоқон била Чин азмига даштпаймолиғи ва Чинда юз кўргузган ойинаи чиний ғамидин шайдолиғи ва ул кўзгута тамошо қилғоч, Арман кишвари, балки Эрам боғи ва Арман водийси, балки ҳайрат тоғи анга ҳуляи намоӣиш ва жилваи оройиш қилмоғи ва Шириннинг жамоли кўзгусин ул кўзгу жамолида мушоҳада қилиб, оҳ уруб йиқилғони ва анинг оҳи ул кўзгу юзин тийра қилғони.....417

XXVII. Фарҳоднинг ишқ шуъласида куюб ул ўтни жон пардасида яшурмоқдин ва ҳажр ҳунобасин ютуб ул заҳрни кўнгул ичинда сингурмоқдин гулбарги аҳмардек жамоли заъфароний ва нахли санубардек ниҳоли хайзароний бўлуб аср ҳукамоси ва даҳр атиббоси анинг баҳори сикҳати ҳазони маразға юзлангонининг ташхисини савдоға қилиб бу савдо била анинг мақоми таъйинин жазойир била дарёға қилғонлари ва бу дарё сафари савдосидин анга суд истаб насиблари зиёнбуд бўлғони.....418

XXVIII. Хоқон била Фарҳоднинг сипеҳр тавсанидек хинглардин иниб фалак бухтисидек жунгларга миниб Чин сипоҳининг сабо хайли дарё юзига чин солғондек баҳр майдониға сабодек беташоши кирмоқлари ва муқаввас фулқлар била тийрлари фалак қавси била қазо ўқидин нишона кўргузмак ва наҳангваш жўнг оғзи била бодбонлар кафан пардаси била гўр оғзидин фасона тузмак ва сафойин ғаройибидин неча ҳарфи айтмоқ ва амвож навойибидин неча нақше тортмоқ ва сарсарнинг золим сипоҳи дарё оламидин рустахез чиқариб «ва изал-биҳору фуҷжират» тафсирин мавж хутутидин баҳр саҳифасида сизмоқ ва кўлоқнинг ниҳоятсиз тоғларининг таоқуби «ва изал-жиболу суййират» маъносин кема тийри нўти била фалак авроқиға ёзмақ ва кўпрак фалакваш кемани фано наҳанги ютмоқ ва дарёваш сафиналар адам дарёси тубин тутмоқ ва Хоқонни дарё талотуми Мулкоро била Чин мулкиға солмоқ ва Фарҳод ишқ дарёсида қолғондек ул хунҳор баҳр аро тахтапора узра қолмоқ.....419

XXIX. Фарҳоднинг синуқ заврақ жисми заврақ синуқида қолиб ани дарс мавжи Яман мулки сари солиб Яман аҳли кемасига учрағони ва ул кема тожирлари анингдек дурри гаронмоя топқонларидин севунуб ул бу миннат адосидин ғамга қолғони, доғи жазойир ҳаромилари ул кема қасдин қилиб тужжор қуруғ ердаги балиғдек изтиробқа тушуб, Фарҳод аларни наҳанг балиқ хайлини қочурғондек бирор шаст кушоди била қочурғони ва суада аларнинг заврақи ҳаётига ўт урғони ва Яман баҳридин канора тутқони ва Суҳайлдек Яман аҳли кўзин ёрутқони ва Шопур анга дарёда ошно бўлуб, анинг сафҳаи замири нуқушин фаҳм қилғони.....491

XXX. Фарҳоднинг Шопур даштпаймолиғи, балки раҳнамолиғи била Яман мулкидин Арман кишвариға азимат қилғони ва Арманнинг Эрамосо сабза ва раҳсинидин ғунчадек кўнгли гул-гул очилғони ва Армания тоғи камарида хоро қозодурғон эл ажзин кўруб ул кайфиятин сўруб хоро қозорға камар чуст эттони ва бу хабарнинг чусту ширин Миҳинбону била Ширинга эттони.....502

XXXI. Фарҳоднинг тешаси тошни пора-пора қилмоғ била тоғ бағриға ков-ков солғон садони Ширин эшитғони ва куёш тоғдин тулуғ қилғондек ул кўҳи бало сарвақтиға эттони ва анинг метини ламъасининг барқи мунунг хородек кўнглиға асар эттони ва куёш туфроққа нур сочқондек ул хокийға меҳр зоҳир қилғоч, анинг туфроғдоғилардек ўзидин кетғони ва умри куёши бошиға келгач анинг ҳаёти шамъи ўчғонига Шопурнинг шамъдек куюб йиғлаб бошиға ўт чиқорғони ва ўлукни маҳдға солғондек ул куёш они туфроғдин кўтариб биҳиштоса манзилиға олиб борғони.....511

XXXII. Фарҳоднинг мадҳуш димоғига ҳуш боғидин насим етмак ва насимдек тебраниб тоғ сори азимат этмак ва теша била тоғ бағрин ёрмоқ, балки тоғ пораларни ҳавоға учурмоқ била қиёмат кўпармоқ ва Шопур ани пайдо қилиб Ширинни анинг ғами ишқи шайдо қилмоқ ва Шириннинг кўнгли хорасини анинг тешаси фикри харош қилғонин Миҳинбону маълум қилиб, тешадек тафаккур бошин кўйи солмоқ ва гоҳи дилжўйлуқ била ул бедилға кўнгул бермак, балки кўнглин олмоқ.....523

XXXIII. Фарҳоднинг ул тош ариғин, балки ариғ тошин қазиб Армания тоғига еткуруб ул тоғ фазосида қасри қулла монанд, балки асоси кўҳпайванд бино қилиб итмомға еткурғони ва «Баҳр ун-нажот» ҳавзин қаср оллинда метини хорошикоф била намудор қилиб ул ҳавз ва ариғ атрофин сафода биллурқирдор ва жилода ойинаи чиний даври била дастасидин намудор қилғони ва бу ариққа сув очмоқ учун абри баҳорийдек кўзларидин ашкбор ва дурри ашқидин ғавҳар нисор қилиб «Айн ул-ҳаёт» чашмасига юзлангани.....528

XXXIV. Фарҳоднинг «Айн ул-ҳаёт» сўйин «Баҳр ун-нажот» ҳавзи ариғига очиб, кўзидин ул чашма рашахотидек ашки рудин сочиб, Армания сори хироми ва халойиқнинг ул ариғ атрофида тамошо учун ғавғойи оми ва паривашнинг парикаш девзоди пўядин қолмоқ ва Фарҳод девонавор парикаш била паривашин эғнига олмоқ ва Армания тоғи сори барқдек гом солмоқ ва фалаки қадҳамдек меҳр остида югурмак ва меҳрни фалак айвониға еткурмоқ ва жунун бодпойини қулла сори сурмак.....535

XXXV. Миҳинбону била Шириннинг Фарҳодни фиरोқ хоро камари этагидин домангир бўлуб висол атласи чархи ҳарамида тўққуз парда ичра маҳрам қилиб зиёфат ҳарир ва ҳуллалари узра мажлис тузатмоқлари ва ўн фанда ўн соҳиб камол қизким, ашараи комила алар таърифидин ушри ашир бўла олғай, анинг қошинда изҳори фазл қилиб ўзларининг қонидек, яъни юзидек хижолат бошларин кўйи солмоқлари ва Шириннинг фалак қасридин куёш чиққондек қаср ҳужрасидин

чиқиб меҳри жамоли кавкабаси била анжуманни равшан қилмоқлиги ва Фарҳоди сияҳ ситора оллинда ҳилолий жом аро шафақгун май тутуб, анинг ишқи била ичиб ўз ишқи била анга ичуруб, бир-бирининг бодаи ишқидин маст бўлуб йиқилгонлари.....543

XXXVI. Фарҳод била Ширин май висолдин, балки висол майидин бирҳол, балки беҳол бўлгонлари ва чархи кабуд, балки даври ҳасуд соқийси аларнинг айш соғари, балки соғари айшиға захри ҳирмон, балки беҳуш доруйи ҳижрон қўшқони ва Хусрави Парвез Шириннинг шакарлаблар шоҳи эрканин билиб, висол нўшин кўнглиға ширин қилиб, ширин мақол элчидин чучук сўзлар айтиб йибориб, Ширин лаби жуллобидин ком орзусин шакаррез қилур муддао қилғони.....555

XXXVII. Хусрав элчиси Арман кишвариға еттони ва Миҳинбону мунҳийларига муддаосин зоҳир этиб, Бону ани кўрарға базми салтанат қургони ва Худхуд Билқис оллинда ўлтурғондек расулнинг Бону қошинда ўлтурғони ва Сулаймони замон рисолатин қушлар тили била арз қилғони ва товусни Анқо жуфтлуғиға сўз солғони ва Бонунинг баҳона домин очқони ва ҳийла донасин сочқони ва ул зийрак қушнинг бу дона ва домдин рам қилиб қочқони ва фароғбол ҳосил қилмай қаҳрамонлиғ Қофиға кетғони ва ул Қоф Анқоси бу маънидин ғазаб минқори била қаҳр чанголин тез эттони.....562

XXXVIII. Хусравнинг Ширин соридин келган талх жавобларидин аччиғланиб қалин сипоҳ чекиб, Арман вилоятиға шўру ғавго солғони ва Миҳинбону Армания кўрғонинким, ҳар буржи рифъатда секизинчи ҳисорнинг ўн икки буржидин бош ўткариб, ҳар кунгираси тўққузунчи ҳисн учиға хишт еткуруб эрди беркитғони ва Хусрав қалъа теграсин эвруларда Фарҳодни қаё устида кўруб тутмоқ хаёли қилиб Фарҳоднинг тил хороши била анинг бағриға ниш сончиб, кўнглиға тиг урмоғи ва илик тоши била бошидин худин ва алами бошидин маҳчасин учурмоғи ва Хусравнинг туғи бошсиз ва боши худсиз ўрдусиға сурмоки ва черигин кўрғон сори кўчурмоки.....570

XXXIX. Хусрав Фарҳоднинг қаттиғ тошидин пажмурда ва қаттиқ сўзидин озурда келиб, Бузург Умид била улўғ чора умидиға сўзлашиб, лутфомиз алфозға қаҳр ва шаҳдангиз каломға захр қотқони ва бу умид ва бийм мактубин расулдин Миҳинбону сори узотқони ва элчининг шаҳдлик захри шишаси қалъанинг хорасидин ушолғони, яъни Миҳинбонунинг хорадек маҳкам жавобларидин ожиз қолғони, доғи Хусрав Армания ҳисорин муҳосара қилғони ва қалъа дарвозалари боғланиб, ҳусумат эшиклари очилғони.....577

XL. Хусрав кўрғонни қабаб тушуб даврида яна бир кўрғон эгиргани ва Армания кўрғони аркдек Хусрав эгирган қалъанинг давриға кирғони ва черикнинг Фарҳод тоши кўркунчидин анга ёвуй олмай минг қари йироқдин тушганлари ва Хусрав анинг гирифторлиғи бобида бир ҳийлагар топиб сўз риштасин тугушганлари ва ул ҳийлагар афсун риштаси домин очиб тазвир ашки донасин сочиб ул телба қушни гирифтор қилғони, балки гул иси била ул ишқ булбулининг ҳушин учурғони ва Шопур сайёдни ҳалок қилиб, каминдағилар сайдни элтиб Хусравға тортқонлари.....584

XLI. Фарҳодни ул хайлнинг Хусрав қошиға етқургони ва Хусрав анинг бошидан-аёғиғача салосил ва ағлол ҳукми сургони ва Бузург Умид ҳикмат била ул бандларға муқайяд девона димоғиға ҳуш кетургони ва Хусрав ҳужжат юзидин анга сўз қотқони ва Хусравнинг саволоти шишаларин жавоблари хоролари била ушотқони ва анинг бу навъ қаттиқ сўзлари сангборонидин Хусравнинг кўнглидоғи саволлари шишасидек синиб анинг қатлиға жозим бўлғони ва ул муҳлик сўзлари ҳимояти била қатлдин қутулғони.....592

XLII. Фарҳодни жунун аҳлидек пари силсилаи ишқи била Салосил дев қургониға йиборганлари ва ниғаҳбонлар анинг малакийсифат ва фариштазотлигин билиб қайдин итлоққа, бадал қилиб дашт юзлари ва тоғ қулларида мутлақ ул-инон қилғонлари ва анинг вуҳуш галасида пўя қилиб сибоъ ҳалқасида мўя қилмоғи ва туюр қаторида фориғулбол бўлуб риёҳ ғуборида паришон ҳол кезмоки ва шом зиллида ғурбати қаро кунин равшан қилиб субҳ оллида ҳажри шоми қаросин савод қилғони ва қуёшда меҳри ўтин ёрутуб булутқа ишқ ҳавосида фарёд била ашки ёмғурин кўргузғони.....604

XLIII. Фарҳод рўзгорининг қаролиғи, яъни ҳажр шомиға мубталолиғи ва ул шом тули ниҳоятсизлигим, адами иборат анинг қуёшининг айнаи ва субҳининг дамидин бўлғай ва саводиининг ғоятсизлигим мавти киноят анинг ҳумумининг қалби ва зулматининг этагидин бўла олғай ва мундоқ тийра тунда анинг ҳасдек танининг куймагим, тутун ичра аҳгардин афсона айтур эрди ва бу янглиғ қаттиғ кечада тешуклук бағрининг қонға бўялмоғим, хора ичинда ёқути аҳмардин нишона кўргузур эрди ва мундоқ тунни шамъдек гудоз била саҳарға етқургани ва чархдек таку тоз била кундузға келтургани.....612

XLIV. Фарҳоднинг банди очилғонин ва зиндондин канора қилғонин Хусрав билиб ниғаҳбонларға сиёсат фикри қилиб, яна Фарҳод ишқи тоғининг тигидин ҳисоб олғони ва ул ишни билмасга солғони ва Шириннинг ишқ аҳли суруд ва симоидин анинг марсияси наваҳасин истимоъ қилғони ва симоъда важд аҳлидек беҳудона йиқилғони ва Шопурнинг Фарҳод тириклиги хабарин Ширинға ҳаёт муждаси етқургани ва жонбахш дамидин жонсиз жисмиға руҳ киюргани ва Ширин кирпичдин хома мураббаъ қилиб ҳажр дудаси била ашкидин қаро мураккаб қилиб нома рақам уруб Шопур Фарҳод сори қадам урмоғи.....621

XLV. Шириннинг найи килки шакаррезлик, балки саҳифаи кофуриға мушкбезлик қилғони ва ҳажр қаро шоми мушкидин рўзгори тийра бўлуб ул ройиҳа ябусатидин димоғи заъфи қувватин ва судои шиддатин ва номус пардалари нофасида ишқ ғаммоз мушки исин ниҳон асрамоқ суубатин рақам урғони ва Фарҳод ўқу анинг сунбули мушкинидек печу тобдин эси озғони ва беҳудона анинг номасиға жавоб ёзғони.....633

XLVI. Фарҳоднинг Ширин номаси муқобаласида хома уғин метин нўтидек тез этиб, ул хома била варақ тахтасин метин хоро тахтасиға теккондек оташангез қилғонини ва пари афсунидин ажз зоҳир қилиб, телбалардек ўзин итлар силсиласиға тортиб лоба кўргузғонини пари пайкар ўқуб, паризадалардек изтиробқа тушуб, кўнгли қуши мажнуни сори парвоз қилиб, ани кўрарға кўзи учқони, балки мажнуни уйқу хайлидек анинг кўзидин учқони.....642

XLVII. Фарҳод кўнгли жароҳатлари Ширин номаси навардидағи каломи Масиҳи Марям, балки ул коғазға чирмаб йиборган марҳамларидин ўнгалмоққа юз қўйғони ва Ширин бағри ҳароратлари Фарҳод битиги мазмунидин, балки Марям риштасиға чирмаб йиборган иситма таъвизи афсунидин таскин топқони ва бу силсилаи муҳаббатни Шопур мутаҳаррик қилғонин Хусрав англаб ани салосили меҳнатқа тортқони ва Фарҳод ҳалокиға чарх золидек тадбир қилғони ва анинг умри заволи тадбири топилғони.....651

XLVIII. Золи маккора, балки Фарҳодкуши хунхоранинг тиги забонин тез этиб, Фарҳод қатлини ангез эттони, доғи ул тоғ сори азимат этиб, Фарҳод бошиға ажалдек етғони ва анинг ҳаёт қуши қасдиға макр риштаси домин очиб, тазвир ашки донасин сочқони ва жисми қафасин марг сангборони била синдурғони ва умри булбулин ул пора-пора қафасдин учурғони.....657

XLIX. Фарҳоднинг умри хайли вужуд мулкидин жало бўлғони ва ул жало паришонлиғидин ажал хайлиға мубтало бўлғони ва ҳаёти юз ёшуруб, яъни анинг ёти бўлуб умри қуёши ботиб, яъни ул умр анга талх кўрунуб қас тиги била кўксин ёриб, кўнгли чокидин йиллар ёшурғон дарду андух тиконларин чиқариб бехудона афсоналар била кўнглин холи этғони ва марг жомин паймона қилиб навамидлиг ашки майи равон бўлғони ва ул фано бодасидин паймонасининг тўлғони ва ул паймонани ажал соқийлари илгидин сипқора ичғони ва соғолмас майдин жонон ёди била маст бўлуб жонидин кечғони.....664

L. Даҳр эви бунёдсизлиғидаким, бир тўда туфроғдурур сув ичинда ва чарх гунбади бақосизлиғидаким, бир мутаҳаррик ҳубобдурур сув устида ва бу обо ва уммаҳот зодасидинки, инсон бўлғай — вафо имкони йўқ муқтазосидин Хусрав била Михинбону ярашқони ва кўрғонда қабалғонларнинг тоғ ва даштқа бутрашқони ва Ширин мизожи Фарҳод ўлумидин ўлум ҳолиға етган учун ани Армания тоғининг равоносо фазоси ва руҳафзо ҳавосиға йиборганлари.....680

LI. Қуёшни шафақгун аморийға солиб фалак кўрғонидин чиқорғонда саҳоб монанд аморий зайли очилмоғи ва Шеруяни бир кўрмоки заррадек саргашта қилмоғи ва Шеруяға Ширин она бўлур ваҳмидин отасин ўлтурғони ва раҳши таманно анинг шабистониға сургони ва Ширин чарбзабонлиғ била анга таскин бериб, Фарҳод сўнгагин Арманиядан келтургани ва ўз ҳамоғушлиғи била ул жисмға рух кюргани, йўқ-йўқки, жисмин анинг жисмиға тегурганидек руҳин доғи анинг руҳиға еткургани.....692

LII. Шириннинг Фарҳод ишқида жон берганин билиб, Михинбону доғи жони ширин таркин қилиб, бу ҳолатда Баҳроми диловарнинг Чин мулкидин келгани ва бу вақойиё ваҳшатидин ёрут жаҳонға қаронғу гўрни таржих қилғони ва Шеруяи золим амволидин Фарҳод учун радди мазолим қилиб, Арманда подшоҳи одил тайин этгани ва Чин била Мағрибзамин черикларига ижозат бериб қайтариб, ўзи зоҳир салтанати таркин этгани ва маънавий салтанатқа етгани.....703

LIII. Салтанат шажарасининг самараси ва хилофат боғининг шажараси, ҳидоят аяжида манзил этган, тамаллуқнинг ниҳоятиға етган, риё қасри бунёдин кўнқорғон, балоғат айвонида от чиқорғон, яъни султонзодаи олам Абулфаворис Шоҳғариб Баҳодир халлада давлатуху мадҳида бир неча сўз сурмак ва насиҳатомиз нукталар арзға тегурмак, умид улким, бу шоҳвор дуррларни туфроғдин олғай ва адосида қулоқ солғай, балки ул гаронмоя гавҳарларни қулоққа солғай.....716

LIV. Бу нома итмомиға хома тузмакдин таронасозлиғ ва бу ҳангома ихтитомида сазй кўргузмакдин фасонапардозлиғ ва башарият иқтисоси била ҳадсиз лоф зоҳир қилмоқдинким ўз нафйиға «Ло»дурур — уёлмоқ ва яримчуқ даъво кўргузмакдинким ўз манъиға «даъ»дурур — хижолатқа қолмоқ ва бедилона ажзға тушмакдин ғоятсиз иззат кўрмоқ ва дилсўхтавор фақр кўргазмак била ниҳоятсиз фарах топмоқ, «Алҳамду лиллоҳил-лази ваффақани мин ифтитоҳиҳи ило ихтитомиҳи; ва саллалоҳу алайҳи ва олиҳи ва асҳоби киромиҳи».....723

«Ҳайрат ул-аброр»нинг шарҳ ва изоҳлари.....734

«Фарҳод ва Ширин»нинг шарҳ ва изоҳлари.....759

УДК 821.512.133
84 (5ў)1
Н14
ББК 84 (5ў)1

*Ўзбекистон Республикаси Фанлар академиясининг
Алишер Навоий номидаги Тил ва адабиёт институти
Илмий кенгаши томонидан нашрга тавсия этилган.*

Нашрга тайёрловчилар:

Абдуҳодир Ҳайитметов, Иброҳим Ҳаққул, Суйиما Ғаниева

Масъул муҳаррир
Сайфиддин Рафиддинов

ISBN 978-9943-03-377-1

© Ғафур Фулом номидаги
нашриёт-матбаа ижодий уйи,
2011 й.

Адабий-бадiiй нашр

АЛИШЕР НАВОИЙ

Тўла асарлар тўплами

Ўн жшлдиик

Олтинчи жшлд

ХАМСА

Ҳайрат ул-аброр

Фарҳод ва Ширин

Китоб безаклари ва макетини

Анатолий Бобров ва Шухрат Мирфайёзов тайёрлади

Нашр учун масъуллар: *Лазиз Тангриев, Илҳом Зойиров*

Муҳаррир *Маъсуда Йўлдошева*

Бадиий муҳаррир *Ақром Баҳромов*

Техник муҳаррир *Татъяна Смирнова*

Саҳифаловчилар: *Умида Валижонова, Акмал Сулаймонов*

Мусаҳҳиҳлар: *Доно Тўйчиева, Фотима Ортиқова*

Нашр. лиц. № 154. 14.08.09. Босишга 18.07.2011 й.да рухсат этилди.

Бичими 70 x100 $\frac{1}{16}$. Таймс гарнитураси. Офсет босма.

65,14 шартли босма тобоғи. 21,8 нашр тобоғи.

Адади 3000 (1-завод 1000) нусха. 82 – 2011 рақамли шартнома.

321 рақамли буюртма. Баҳоси шартнома асосида.

Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг

Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи
босмахонасида чоп этилди. 100128. Тошкент. Шайхонтоҳур кўчаси, 86.

Бизнинг интернет манзил: www.iptdgulom.uz

E-mail: iptdgulom@sarkor.uz

Навоий, Алишер.

Хамса: тўла асарлар тўплами: 10 жилдлик / А.Навоий; нашрга тайёрловчилар: А.Ҳайитметов, И.Ҳаққул, С.Фаниева; масъул муҳаррир С.Рафидинов; ЎзР ФА, А.Навоий номидаги тил ва адабиёт ин-ти. — Т.: Фафур Фулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2011. — 808 б.

Ж.6 : Хамса: Ҳайрат ул-аброр. Фарҳод ва Ширин. — 808 б.

ББК 84 (5у)1